

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ
I.DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE BASRA KÖRFEZİ'NDE
OSMANLI- İNGİLİZ NÜFÛZ MÜCADELESİ

Hazırlayan:
Sezai DUMLUPINAR
2502100024

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Ali ARSLAN

İstanbul-2015

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

**I.DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE BASRA KÖRFEZİ'NDE
OSMANLI- İNGİLİZ NÜFÛZ MÜCADELESİ**

Hazırlayan:

Sezai DUMLUPINAR

2502100024

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ali ARSLAN

İstanbul-2015

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Sezai DUMLUPINAR Numarası : 2502100024
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Tarih Danışmanı : Prof.Dr.Ali ARSLAN
Tez Savunma Tarihi : 18.12.2015 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "I.Dünya Savaşı Sürecinde Basra Körfezinde Osmanlı İngiliz Nüfuz Mücadelesi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların cevapları alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~GYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Ali ARSLAN		Kabul
2-Prof.Dr.Cezmi ERASLAN		Kabul
3-Doç.Dr.Ali SATAN		Kabul
4-Recep KARACAKAYA		Kabul
5-Doç.Dr.Mehmet BAYARTAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Halil BAL		
2-Doç.Dr.Barış ÖZDAL		Kabul

ÖZ

I.Dünya Savaşı Sürecinde Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Nüfûz Mücadelesi

Sezai DURLUPINAR

Büyük devletlerin her dönem ilgi odağı olmuş olan Basra Körfezi, tarihi süreç içerisinde yoğun bir mücadelenin merkezi haline gelmiştir. Özellikle batıda deniz aşırı sömürgecilik faaliyetlerinin artması, Basra Körfezi ve civarının önemini daha da artırmıştır. Bu çalışmanın amacı 19.yy'da devletler arasında yaşanan yoğun mücadelenin 20.yy'da acımasız bir savaşa dönüşmesi sürecinde, İngiltere'nin izlemiş olduğu politika ve Osmanlı Devleti'nin bu politikaya göstermiş olduğu tepkiyi incelemektir.

İngiltere 19.yy'da izlemiş olduğu politika neticesinde bölgedeki aşiretlerle uzun süreli sözleşmeler yaparak kalıcı kazanımlar elde etmiştir. Bu sözleşmeler neticesinde Basra Körfezi'ndeki rekabet farklı bir boyuta taşınmıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin politikasına karşı koymaya çalışırken Almanya'da bölgede var olabilmek için farklı argümanlar ile mücadeleye dâhil olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar devletler arasında yoğun bir mücadele sergilenmiş ve savaşın hemen başında aşiretlerde safını belli etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, İngiltere'ye karşı bölgede etkin bir şekilde mücadele ederek önemli başarılar elde etmiştir. Bu başarıların başında hiç şüphesiz Kutü'l Amare zaferi gelmektedir. Bununla birlikte İran'daki siyasi mücadelede Osmanlı Devleti'nin izlemiş olduğu politika bölgedeki diğer bir başarı olarak gösterilebilir. Bu başarılarla rağmen bölgenin kaybedilmesindeki en önemli sebepler büyük aşiretlerin İngilizlerle birlikte hareket etmesi ve Osmanlı Devleti'nin pek çok cephede savaşması nedeniyle bölgeye askeri takviyenin yapılamaması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İngiltere, Basra Körfezi, Birinci Dünya Savaşı

ABSTRACT

Ottoman-English Struggle for Influence in the Basra Gulf During the First World War

Sezai DUMLUPINAR

The Basra Gulf, which has been always the center of focus of big states, has become the center of an intensive struggle within the historical process. Especially in the West, overseas colonialism increased the importance of the Basra Gulf and its surrounding area even more. The objective of this study is to examine the policy followed by England in the process, during which that the intensive struggle between the states in the 19th century turned into a great war in the 20th century, and the reaction showed by the Ottoman State to this policy.

As a result of the policy followed by England in the 19th century, it obtained permanent gains by making long-term agreements with the tribes in the region. As a result of these agreements, the competition in the Basra Gulf was taken to a different dimension. As the Ottoman State tried to resist the policy of England, Germany got involved in the conflict with different arguments in order to exist in the region. An intensive struggle was observed between the states until World War 1, and the tribes showed their side right at the beginning of the war. During World War 1, the Ottoman State gained important success in the region with effectively campaign against England in the region. Without any doubt, Kutü'l Amare victory is the most important among this success. In addition to this, another success can be seen from the policy followed by the Ottoman State in the region in the form of political campaign against Iran. Despite this success, the most significant reasons for losing the area was the movemnets of the big tribes along with the Britans and military supply could not be provided to the region as the Ottoman State fought on many fronts.

Keywords: Ottoman State, England, Basra Gulf, First World War

ÖNSÖZ

Türk tarihçileri tarafından pek çok önemli çalışmanın yapıldığı Birinci Dünya Savaşı hakkında Basra Körfezi civarındaki gelişmeleri kapsayan çalışmaların sayısının çok az olması bizi “I. Dünya Savaşı Sürecinde Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelesi” isimli tez çalışmasına yönlendirmiştir. Ön Asya coğrafyasında bugün yaşanan problemlerin temelini araştırmak, siyasi argümanların işleyişini öğrenmek ve bunu tarafların arşivlerine dayanarak hazırlamak çalışmanın çıkış noktası olmuştur.

Bu konuya çalışmaya karar verdiğim zaman bugünkü İran, Irak, Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn’de yüz yıl önce yaşanan mücadele karşımızda durmaktaydı. İngiliz politikasının yukarıda sayılan bölgelerde birbiriyle bağlantılı bir şekilde sürdürüldüğünü ortaya çıkarabilmek için Hocam Prof. Dr. Ali ARSLAN’ın “körfezde ya batacaksın ya da çıkacaksın” sözleri ile zor bir işin altına girdiğimi fark etmiştim. Fakat zorluklar ne kadar çetin olursa olsun, büyüklerin ve dostların desteği, duaların neticesinde bize de düşen gayretle sonuca ulaşacağıma emindim. Şüphesiz hiçbir emek neticesiz kalmazdı. Bu duygu ve düşünceler çerçevesinde pek çok değerli insanın desteğini gördüm. Başta akademik tekâmülümde önemli katkısı olan çok değerli Hocam Prof. Dr. Ali ARSLAN’a, konun tespiti, çalışmam esnasında ki destekleri, yönlendirmesi ve hassasiyetle yaklaşması nedeniyle sonsuz teşekkür ederim. Çok değerli büyüğüm Emekli Kurmay Albay Cemal CANDAN’a verdiği fikirler ve yaptığı tespitlerden dolayı teşekkürü her zaman bir borç bilirim. Araştırmalarım esnasında yönlendirmelerde bulunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Cezmi ERASLAN ve Prof. Dr. Halil BAL’a şükranlarımı sunarım. Tez izleme komitemde olan Doç. Dr. Recep KARACAKAYA’ya göstermiş olduğu ilgiden dolayı teşekkür ederim. Doç. Dr. Ali SATAN’a, Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN’a, Doç. Dr. Barış ÖZDAL’a önemli tespitleri ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı’nda görev yapan çok kıymetli öğretim üyeleri Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR’a, Doç. Dr. Mustafa SELÇUK’a, Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT’a, Yrd. Doç. Dr. Mehmet NAM’a ve Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ’ye ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Mesai arkadaşlarım Araş. Gör. İsmail GÜMÜŞ'e, Okutman Sümeyye BAHŞİ AKYÜZ'e, Araş. Gör. Halim TAŞKAYA'ya, Araş. Gör. Yunus BOR'a Araş. Gör. Murat ÖZATA'ya ve Araş. Gör. Barış CELEP'e teşekkür ederim.

Çalışmalarım esnasında pek çok belge ve kitap isteyerek yordüğüm, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İSAM Kütüphanesi, İngiliz Ulusal Arşivi, SOAS çalışanlarına teşekkür ederim. Çalışmamı maddi olarak destekleyen İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne¹ teşekkürü bir borç bilirim. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı'na teşekkür etmekle birlikte özellikle Birinci Dünya Savaşı belgeleri başta olmak üzere bütün belgelerin istifadeye daha verimli bir şekilde açılmasını bir temenni olarak bildirmek isterim.

Son olarak çalışmamın her safhasındaki güçlükleri birlikte paylaştığım ve desteğini hep yanımda hissettiğim çok değerli eşime ve vaktinden aldığım biricik kızım Ayşenur'uma sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Sezai DUMLUPINAR

¹ İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nce 27536 proje numarası ile desteklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	xiii

GİRİŞ

A. AMAÇ, YÖNTEM VE KAYNAK TAHLİLİ	14
B.BASRA KÖRFEZİ'NİN COĞRAFİ KONUMU.....	17
C.İNGİLTERE'NİN BASRA KÖRFEZİ'NE GİRİŞİ.....	18
D.İNGİLTERE'NİN BASRA KÖRFEZİ'NE YERLEŞME SÜRECİNDE İZLEDİĞİ POLİTİK YÖNTEMLER	22
E.MASKAT'TA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER	24
F.İRAN'DA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER	26
G.BAHREYN'DE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER	27
H.KUVEYT'TE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER.....	33
İ.KATAR'DA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER	35
J.SUUDİ AŞİRETİNİN FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİSİ	36

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE BASRA KÖRFEZİ'NDE

YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

1.1. SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE İNGİLİZ DENİZ KUVVETLERİNİN BASRA KÖRFEZİ'NDEKİ FAALİYETLERİ.....	41
1.2. KUVEYT'TE YAŞANAN DEVLETLER ARASI REKABET	44
1.3.KATAR KAZASINDA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER	48
1.4.II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SUUDLARIN FAALİYETLERİ.....	52
1.5.SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İRAN, KUVEYT, KATAR VE BAHREYN'DE İNGİLTERE DIŞINDAKİ DEVLETLERİN FAALİYETLERİ.....	58
1.6.ŞATTÜLARAP'IN STRATEJİK KONUMU VE OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ	60

1.6.1.Şattularap Komisyonu'nun Teşkili	64
1.6.2.Rusların Anlaşmaya Gösterdiği Tepkiler.....	68
1.6.3.Anlaşmadan Sonra Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Şattularap'taki Mücadelesi69	
1.7. BAĞDAT DEMİRYOLU PROJESİ ÜZERİNDE DİPLOMASİ MÜCADELESİ71	
1.7.1. 1889-1908 Tarihleri Arasında Yaşanan Devletler Arası İmtiyaz Mücadelesi ...	71
1.7.2. 1908-1914 Tarihleri Arasında Yaşanan İmtiyaz Mücadelesi.....	77
1.7.3. Postdam Antlaşması'na Gösterilen Tepkiler.....	85
1.7.4. Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasında Yapılan Anlaşma	87
1.7.5. 1908-1914 Tarihleri Arasında Osmanlı Kamuoyunda Yaşanan Bağdat Demiryolu Tartışmaları.....	90
1.7.6. Almanya-Fransa Anlaşması	93
1.7.7. İngiliz-Alman Anlaşması	95
1.7.8. Birinci Dünya Savaşı ve Bağdat Demiryolu Hattı'nın İnşa Süreci.....	98
1.8. BASRA KÖRFEZİ CİVARINDA İNGİLİZ İDDİALARI.....	100
1.8.1. Osmanlı Devleti'nin Bahreyn Üzerindeki Hukuku ve İngiliz İddiaları	100
1.8.2. İngiliz İddiaları ve Osmanlı Devleti'nin Maskat Üzerindeki Hukuku.....	104
1.8.3. Osmanlı Devleti'nin Kuveyt ve Üzerindeki Hukuku ve İngiliz İddiaları	105
1.8.4. Muhammara'da Osmanlı Hukuku ve İngiliz İddiaları	107
1.8.5. İngiltere'nin Katar Üzerindeki Talepleri ve Osmanlı Hukuku	108
1.8.6. Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasında Basra Körfezi Civarındaki Araziye Dair Anlaşma	110
A- Kuveyt İle Alakalı Kısım	111
B- Katar İle İlgili Kısım	114
C- Bahreyn İle İlgili Kısım.....	114
D- Basra Körfezi İle İlgili Kısım.....	115
E- Tahdîd-i Hudud Komisyonu.....	115
1.9. 1908-1914 TARİHLERİ ARASINDA BASRA KÖRFEZİ'NDYAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER	116
1.9.1. KUVEYT'TE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER.....	116
1.9.1.1 II. Meşrutiyet Döneminde Kuveyt'te Osmanlı Devleti ve İngiltere Çekişmesi116	
1.9.1.2. Mübarek El Sabah'ın Diğer Aşiretlerle Olan İlişkisi.....	121

1.9.1.3. Mübarek El Sabah'ın Arazilerinin Sınırının Tespiti ve Fav Yarımadası Üzerindeki İddiaları	124
1.10. 1908-1914 TARİHLERİ ARASINDA İBN SUUD'UN FAALİYETLERİ	128
1.10.1 İbn Suud Üzerinden Osmanlı-İngiliz Çekişmesi.....	128
1.10.1.1. Necid Meselesi	128
1.10.1.2. Necid Meselesi'nin Sebepleri ve Çözme Çabaları.....	130
1.10.1.3. Basra Valisi Süleyman Şefik Bey'in Necid Meselesi Hakkındaki Görüşleri ve Devlete Sunduğu Teklifler	133
1.10.1.4. Basra Valisi Süleyman Şefik'in İbn Suud'a Yapmış Olduğu Teklifler	135
1.10.1.5. Hakkı Paşa'nın İngiltere'de Yapmış Olduğu Görüşmeler ve Hariciye Nezaretine Sunduğu Teklifler	136
1.10.1.6. Binbaşı Ömer Fevzi Bey'in İbn Suud'a Sunulmak Üzere Hazırladığı Teklifler.....	139
1.10.2. İbn Suud'un Necid'e Vali ve Kumandan Olarak Atanması.....	141
1.11. 1908-1914 TARİHLERİ ARASINDA BAHREYN'DE YAŞANAN GELİŞMELER.....	143
1.11. 1. Bahreyn'deki Osmanlı-İngiliz Mücadelesi.....	143
1.12. İRAN'DA YAŞANAN SİYASİ MÜCADELE	146
1.12.1. İngiltere'nin İran'daki Faaliyetleri ve Yaşanan Gelişmeler.....	146
1.12.2. Meşrutiyet İlanından Sonra İran'da Yaşanan Siyasi Mücadele	151
1.12.3. 1908-1914 Tarihleri Arasında Rusların İran'ın Kuzeyinde'ki Ticaret Yollarındaki Faaliyetleri	155
1.12.4. Osmanlı Devleti ile İran Arasındaki Sınır Tartışmaları ve Çözüm Arayışları	156
1.12.4.1. Osmanlı-İran Hudut Komisyonu Nizamnamesi.....	159
1.13. BASRA KÖRFEZİ'NDE YAPILAN SİLAH TİCARETİ	160

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA NECİD ve AHSA CEPHESİ

2. 1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI	164
2.1.1 Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Devletlerin Gruplaşmaları.....	164
2.1.2. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi	167
2.2. İNGİLİZLERİN İRAK CEPHESİ'Nİ AÇMA AMAÇLARI	168

2.3. BASRA’NIN İŞGALİNDEN ÖNCE İNGİLİZLERİN KARAYA ÇIKARMA YAPMA PLANLARI ve OSMANLI KARASULARINDA YAŞANAN MÜCADELE	169
2.4. CİHAD-I EKBER’İN İLAN EDİLMESİNE BÖLGE HALKININ VE İNGİLTERE’NİN TEPKİSİ.....	175
2.5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA SABAH AŞİRETİ’NİN FAALİYETLERİ	181
2.5.1. Birinci Dünya Savaşı’nda Sabah Aşireti İle İbn Suud Arasındaki İlişki	181
2.6. İBN SUUD’UN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDAKİ FAALİYETLERİ	186
2.6.1. Kaptan Sheakespear ve İbn Suud Arasındaki İlişki	186
2.6.2. İngiltere İle İbn Suud Arasında Yapılan Sözleşme.....	189
2.6.3. Birinci Dünya Savaşı’nda İbn Reşid ve İbn Suud’un Çekişmesi.....	191
2.7. ŞERİF HÜSEYİN- İBN SUUD ÇEKİŞMESİ ve İNGİLİZLERİN TUTUMU	200
2.8. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA ACMAN AŞİRETİ İLE İBN SUUD ÇEKİŞMESİ.....	206

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NDA IRAK CEPHESİ

3.1. BASRA’NIN İŞGALİNDEN KUTÜ’L AMARE ZAFERİNE KADAR YAPILAN MUHAREBELER VE YAŞANAN GELİŞMELER	209
3.1.1. İngilizlerin Basra’yı İşgali ve Osmanlı Devleti’nin İngilizleri Durdurma Planı	209
3.1.2. İngilizlerin Kurna’yı İşgali ve Kutü’l Amare’ye Doğru İlerlemeleri.....	213
3.1.3. Rota Muharebesi	216
3.1.4. Şuayyibe Muharebeleri	220
3.1.5. Petrol Bölgelerinin Güvenliği	222
3.1.6. Amara ve Nasıriye’nin İngilizler Tarafından İşgal Edilmesi	226
3.1.7. İngilizlerin Kutü’l Amare’yi İşgal Etmesi ve Selman-ı Pak Muharebesi	231
3.1.9. Kutü’l Amare Zaferine Giden Süreçte Yaşanan Muharebeler ve İngilizlerin Teslim Alınışı.....	238
3.1.9.1. Elhan, Şeyh Sait, Delebha ve Vadikelal Muharebeleri.....	238
3.1.9.2. Birinci Felahiye Muharebesi	248

3.1.9.3. Sabis Meydan Muharebesi (8 Mart 1916).....	249
3.1.9.4. Beytisa Muharebesi ve İngilizlerin Teslim Alınışı	251
3.1.9.5. Kerbela ve Necef'teki Şii Ayaklanma	253
3.2. KUTÜ'L AMARE ZAFERİ'NDEN SONRA YAPILAN MUHAREBELER VE YAŞANAN GELİŞMELER	258
3.2.1. Şerif Hüseyin İsyanı'na Bölge Halkının Yaklaşımı.....	258
3.2.2. İngilizlerin Kutü'l Amare'yi Geri Alma Hazırlıkları.....	260
3.2.3. İmam Muhammed Muharebeleri	264
3.2.4. Garraf, Elhan ve Beşare Muharebeleri.....	270
3.2.5. Beşinci ve Altıncı Felahiye Muharebeleri.....	273
3.2.6. Bağdat'ın İngilizler Tarafından İşgali ve General Mauda'nın Beyannamesi ...	275
3.2.7. Bağdat'ın İngilizler Tarafından İşgal Edilmesinin Avrupa Basınındaki Yankıları.....	280
3.2.8. Irak Bölgesindeki Aşiretlerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Tavrı	283
3.2.9. Bağdat'ın İşgalinden Sonra İngilizlerin İlerleyişi ve Irak'ın Elden Çıkması....	286

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İRAN

4.1. İRAN'DAKİ SİYASİ PARTİLER İLE DEVLETLERİN İLİŞKİLERİ.....	290
4.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN'DA İZLEMİŞ OLDUĞU CİHAT POLİTİKASI.....	296
4.3. ALMANLARIN İRAN'DA İZLEDİĞİ SİYASET	301
4.3.1. Milli Savunma Komitesi'nin (Difa-i Milli Komitesi) Teşkili ve Milliyetçi Muhalif Hükümetin Kurulması.....	301
4.3.2. Muhalif Hükümetin Kurulmasına Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Yaklaşımı	303
4.3.3. Almanya İle İran Arasında Yapılması Planlanan Anlaşma ve Osmanlı Devleti'nin Alman Siyasetine Tepkisi	314
4.3.4. Almanların Ruslarla İttifak Arayışları	318
4.4. OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN'DA İZLEDİĞİ SİYASET.....	319
4.4.1. İran'daki Merkezi Hükümet İle Yapılması Planlanan Anlaşmalar	319
4.4.2. Osmanlı Devleti İle Rusya'nın Siyasi Mücadelesi	322

4.4.3. İran'daki Milliyetçi Muhalif Hükümet İle İmzalanan Anlaşmalar	327
4.4.4. Cemiyet-i Müdafa-yı Vatan Komite-i Mücazat, Komite-i Islah-ı Taleban ve İttihad-ı Caferi Cemiyeti İle Osmanlı Devleti'nin İlişkisi	331
4.5. İRAN ORDUSU ÜZERİNDE YAŞANAN MÜCADELE.....	334
4.6. İNGİLTERE'NİN İRAN'DA İZLEDİĞİ SİYASET	339
4.6.1. Başkentin Değiştirilmesi Tartışmaları ve Suikast Girişimleri	339
4.6.2. İngiltere'nin Güney İran'da İzlediği Politika.....	342
4.6.3. Muhammara ve İran Arabistanı'nda İngiliz Faaliyetleri.....	346
4.6.4. Bahtiyari Aşireti Üzerinden Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Çekişmesi	350
4.6.5. İngilizlerin Kurduğu Polis Teşkilatı ve Cemiyetlerin Faaliyetleri.....	353
4.6.6. Osmanlı Kuvvetlerinin İran'ı Terk Etmesi ve İran'da Başarısız Olmasının Nedenleri.....	354
SONUÇ.....	356
KAYNAKÇA.....	364
EKLER.....	381
ÖZGEÇMİŞ.....	401

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

a.g.v.: Adı geçen vesika

ATESE.: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

BEO. : Bâb-1 Âlî Evrak Odası Belgeleri

Bkz.: Bakınız

BOA.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

CAB.: Cabinet Papers

Çev.: Çeviren

DH.EUM. 2. Şb.: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube

DH.İD.: Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye Kalemî Belgeleri

DH.KMS.: Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri

DH.MKT.: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Belgeleri

DH.MUI.: Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye Kalemî

DH.SYS.: Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım Belgeleri

DH.ŞFR.: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî Belgeleri

FO.: Foreign Office

HR.HMŞ.İŞO.: Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri

HR.SYS.: Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım Belgeleri

IOR: Indiana Office Record

İUEFTD: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi

K.:Kısım

s.: Sayfa

S: Sayı

Şb.: Şube

WO.: War Office

Y.EE.: Yıldız Esas Evrakı Belgeleri

GİRİŞ

A. AMAÇ, YÖNTEM VE KAYNAK TAHLİLİ

Türkiye’de tarihçiler tarafından Birinci Dünya Savaşı’nın belirli konuları hakkında çok sayıda önemli eser kaleme alınmıştır. Özellikle Arap milliyetçilik hareketi, Ermeni Meselesi, Çanakkale Savaşları gibi konular hakkında yayınlanan eserlerin sayısı önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Fakat Basra Körfezi civarı ile alakalı aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz çekişmesi, tarafların karşılıklı olarak izlemiş olduğu politikalar bugüne kadar çok az çalışılmıştır. Bu durum İngiltere’nin izlemiş olduğu politika ve Osmanlı Devleti’nin karşı politikası hakkında bütüncül bir değerlendirmenin eksikliğini göstermiştir. Bu eksikliğe bir katkı sunmak ve Birinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere’nin bölgede izlediği politikasını bir bütün olarak planladığını ortaya çıkarmak düşüncesi ile “ Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz Nüfûz Mücadelesi” isimli konu çalışılmaya karar verilmiştir. Bu çerçevede aşiret-devlet ilişkisi temel çıkış noktamız olmuştur. Bölgedeki güçlü aşiretler ve devletlerin ilişkisi, buna karşı merkezi otoritenin izlemeye çalıştığı siyaset ulaşılmak istenilen ana amaç olmuştur. Basra Körfezi’nde İngiltere’nin izlemiş olduğu siyasi yöntem ve bu yöntemin ulaştığı başarının arkasındaki temel dinamiklerin neler olduğunu ortaya çıkarmak başka bir neden olmuştur.

Bu çalışma derinlemesine bir askeri tarih çalışması değildir. Öncelikle siyasi ilişkilerin araştırılması amaçlanmış ve bu bağlamda meydan gelen önemli askeri mücadelelere de yer verilmiştir. Çalışmada cevabı aranan en temel soru İngiltere’nin aşiretler üzerinde izlediği politikayı başarılı kılan hususların neler olduğudur. Aşiretler üzerinde kurduğu yakın ilişki ve bölgenin sosyolojik yapısının en ince ayrıntısına kadar tahlil edilmesi İngiltere’nin bölgedeki başarısının araştırılması açısından önemli bir merak konusuydu. Bu düşünceler çerçevesinde elinizdeki bu çalışma meydana gelmiştir.

Çok fazla literatürün olmaması arşivlerin önemini daha da artırmıştır. Tarafların arşivleri yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde konunun ortaya

çıkmasında ki en önemli araştırma noktası olmuştur. Öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Hariciye Nezareti fonları ana kaynak olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin bölge ile alakalı siyasi mücadelesini objektif olarak inceleyebilmek için her iki devletin Hariciye kaynaklarına mukayeseli olarak bakılmıştır. Böylece tarafların olaylara bakışını görme ve bilgilerin doğruluğunu karşılaştırma imkânı ortaya çıkmıştır. Bölgenin henüz Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmadığı dönemde Dâhiliye Nezareti'nin yazışmaları diğer bir ana başvuru kaynağımız olmuştur. Özellikle aşiretlerin bölgedeki durumları, mutasarrıflık ve valilik düzeyinde verilen bilgiler doğrultusunda değerlendirilerek Osmanlı Devleti'nin bölgede izlemiş olduğu politika birinci el kaynaklardan incelenmiştir. Çalışmam esnasında İngiliz Devlet Arşivi'nin konu ile ilgili bütün fonları incelenmiştir. Özellikle Foreign Office, Admiralty, War Office ve Indiana Office'e ait fonlardan elde edilen belgelerde İngiliz politikası analiz edilmeye çalışılmıştır. Her iki arşivde aynı konu ile alakalı belgelerde verilen bilgilerin birbirine uyduğunu tespit edilmiştir. Diğer bir önemli arşiv olan Genelkurmay ATESE Arşivi'nde ise daha çok aşiretlerin Irak cephesindeki tutumları ve İran Cephesi'nden gelen siyasi evraklar üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Konu ile alakalı bazı önemli eserlere değinmek gerekmektedir. İngiliz Devlet Arşivleri tarafından yayınlanan arşiv kaynaklarının bazıları önem arz etmektedir. Bunların ilki **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928** (Archive Editions, Oxford 1987.) isimli yayındır. Söz konusu yayın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan bölgeler hakkında İngiliz konsolosluk ve elçiliklerinden gelen bilgilerin yazıldığı özet bir çalışmadır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetleri hakkında siyasi analizler de içermektedir. Diğer bir yayınlanmış arşiv kaynağı ise **The Persian Gulf Administration Reports 1887-1947**'dir. (Vol..VII, Archive Editions, 1986)'dır. İngiliz yönetim anlayışının bölgedeki uygulamalarını

görmek açısından önemli bir yayındır. Siyasi raporların olduğu bu eserde İngiliz politikasının bölgedeki gelişimi hakkında önemli tespitlere yer verilmiştir.

Basra Körfezi ile alakalı en az kaynağın bulunduğu alan ise hatıratlardır. Her iki taraftan görev yapmış olan gerek asker gerekse siyasi, hatıralarını kaleme alan çok azdır. Bunların en önemlisi Kutü'l Amare'de esir alınan İngiliz komutan Charles Townshend,'in “**My Campaing in Mesopotamia** (T. Butterworth, London 1920)” adlı hatıratıdır. Townshend hatıratında esir alınma süreci ve İngilizlerin neden kaybettiğine dair detaylı değerlendirmelerde bulunmuştur. Osmanlı tarafında ise Ali İhsan Sabis Paşa'nın **Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım** isimli hatıratı Sabis Meydan Muharebesi ve İran'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgilere yer vermiştir.

İnceleme eserlerde ise Frederick Moberly'in **The Campaign in Mesopotamia** adlı çalışması özellikle Irak Cephesi hakkında bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmaların başında gelmektedir. Yine Irak cephesinde görev yapan Muhammed Emin Bey'in, **Selman-ı Pak Meydan Muharebesi** isimli eseri, İngilizlerin Selman-ı Pak Muharebesi'ne kadar ilerleyişi ve buna karşı Osmanlı Devleti'nin planı ve muharebenin nasıl kazanıldığına dair tafsilatlı bilgi içermektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de İran hakkında çok fazla bir çalışmanın olmaması dikkat çekicidir. İran hakkında Birinci Dünya Savaşı ile alakalı yabancılardan yazdığı eserlerde sınırlıdır. William J Olson'un **Anglo-Iranian Relations During World War I** isimli çalışması İngiltere'nin İran'daki siyasi faaliyetleri hakkında önemli değerlendirmelere yer vermiştir. Diğer bir önemli çalışma ise Touraj Atabaki'nin editörlüğünde çıkan ve Türkçe'ye de kazandırılan **İran ve I. Dünya Savaşı, Büyük Güçlerin Savaş Alanı** konulu çalışmadır. Eserde siyasi partiler ile devletlerin ilişkileri, ordu ile devletlerin ilişkileri hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir. Fars kaynaklarının da kullanılması eserin önemini artırmaktadır. İran hakkında dikkat çeken başka bir çalışma da Micheal Jennings Lustig tarafından hazırlanan, **The Muhajarat and The Provisional Government İn Kirmanshah 1915-1917: Conflict and Cooparation Between The First Political Parties İn İran and Participation İn The National Liberation Movement During The First World War** isimli doktora çalışmasıdır. Bu eser, İran'daki milliyetçi muhalifler hakkında yapılmış en detaylı çalışmadır. Çalışmada muhaliflerin merkezi hükümet ve diğer devletlerle ilişkileri hakkında önemli bilgiler mevcuttur.

Necid ve Ahsa cephesi hakkında ise Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli iki aşiret lideri olan Mübarek el Sabah ve İbn Suud'un faaliyetleri ve İngiltere ile olan ilişkileri hakkında B.J. Slot'un **Mubarak El Sabah, Founder of Modern Kuwait, 1896-1915** ve Joseph Kostiner'in **The Making of Saudi Arabia 1916-1936** isimli çalışmaları dikkat çekmektedir. Her iki çalışmada Suudi ve Sabah aşiretleri hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Söz konusu aşiretlerin Osmanlı ve İngiltere devletleri ile ilişkileri noktasında da doyurucu bilgiler mevcuttur. Bahsedilen bütün bu kaynaklar incelenerek konunun daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasına ve değerlendirilmesine çalışılmıştır.

B. BASRA KÖRFEZİ'NİN COĞRAFI KONUMU

“Basra Körfezi” tabirinin kullanımı devletler arası literatürde bölgeye hâkim olan devletlerin menfaatleri istikametinde sürekli değişmiştir. Adlandırmadaki bu çeşitlilik, bölgedeki mücadelenin ne denli uzun ve çetin olduğunu göstermektedir. Eski dönem Arap kaynaklarında “Kızıl Deniz” manasına gelen “El Ersiri Denizi” olarak adlandırılmıştır². Batı, Basra Körfezi'ni özellikle XIX.yy'dan itibaren “Persian Gulf” ismiyle adlandırmıştır. Günümüzde körfez için bu kullanım yaygındır. İran ise geçmişten günümüze burayı “el Haliç el Farisi” olarak adlandırmaktadır. “Fars Körfezi” adı İskender'in bölgeyi işgalinden sonra verilmiştir³. İran bu ismi kullanarak körfezdeki hak ve iddialarının devamlılığını sağlamaya çalışmaktadır.. Haliç-ül Basra olarak adlandırılan körfez, Osmanlı'nın bölgeyi hâkimiyetine almasından sonra da bu adla anılmaya devam etmiştir. Bütün resmi belge ve kaynaklarda Basra Körfezi ismi kullanılmıştır.

Basra Körfezi starejik ve jeopolitik konumu itibariyle erken dönemden günümüze kadar dünyanın çekişme alanı olmuştur. Coğrafi sınırları itibari ile geniş bir alanı kapsamaktadır. Basra Körfezi; doğuda İran, kuzeyde Irak, batıda Kuveyt,

² Abdulaziz Muhammed Salih, **Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Mücadelesi ve Mithat Paşa, (1869-1872)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 1996, s. 9. Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Adem Korkmaz, “Midhat Paşa'nın Bağdat Valiliği,(1869-1872)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 49.,(2009/1)İstanbul 2010, s.127-129.

³ Sabri Faris el Hititi, **el Hliç el Arabi, dirase el Coğrafiye el siyasiye, Dar el Reşid**, Bağdat 1981, s. 21-22.

Katar, Bahreyn, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve güneybatıda Umman ülkeleri ile çevrilidir. Şattularab'ın güneyinden Umman'ın Re's ül Müsnedem yarımadasına kadar 300 km² uzunluğundadır⁴. Yine Şattularap Irmağı'nın ağzından Hürmüz Boğazı'nın bitiş noktasına kadar olan uzunluğu ise 975 km² civarındadır⁵. Körfezin yaklaşık yüzölçümü 240.000 km² dir. Basra Körfezi'nin genişlik olarak birbirine uzak iki yakasının mesafesi 370 km²'dir. 23⁰-30⁰ kuzey enlemi, 47⁰-57⁰ doğu paralelleri arasında kalmaktadır⁶. Basra Körfezi'nin sahilleri üçe ayrılmaktadır. Bunlar; Batı Arap, Kuzey Arap ve Doğu İran sahilleri olarak adlandırılmaktadır⁷.

C. İNGİLTERE'NİN BASRA KÖRFEZİ'NE GİRİŞİ

İnsanlık tarihi var olduğu andan itibaren gerek fert bazında gerekse devlet bazında daha fazla kazanım çerçevesinde “strateji” ve “savaş” anlayışı üzerinden ilişkilerini sürdürmüştür. Birey ve devlet hayatında “menfaat” ve “çıkarın” temel esas alındığı bağlamda, devletler arasındaki ilişkilerin çıkar esaslı dinamikler üzerine kurulması kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu bağlamda devletlerin ilişkileri ekonomik, kültürel ve politik ekseninde şekillenmiştir. Binlerce yıllık insanlık tarihinde devletler arası bütün ilişkiler bahsedilen dinamikler üzerinden süre gelmiştir. Toprak, yer altı kaynakları ve insan unsuru egemen devletlerin ulaşmak istediği temel politik hedefler olmuştur. Bu unsurlar doğrultusunda hâkim güç olan veya hâkim güç olmaya çalışan devletler, stratejilerini “çıkar” bağlamında oluşturarak hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Bütün devletler “milli çıkarlarını” her zaman ön planda tutmak zorunda kalmıştır.

İslam'ın tüm insanlığa yeni bir din olarak gelmesiyle başlayan süreç ile birlikte devletler ve milletler arasındaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. İslam'ın geldiği sürece kadar ilişkiler ve rekabetler daha çok maddi ekseninde yaşanırken İslam'ın gelmesi ile birlikte rekabet ve ilişkilere maddenin yanında “mana”da eklenmiştir. Böylece devletlerin rekabeti maddeyi elde etme ve dinlerini yayabilme ekseninde sürmüştür. Bu süreçle birlikte kurulan İslam devletleri çeşitli dönemlerde

⁴ Abdulaziz Muhammed Salih, **a.g.e.**, s. 9.

⁵ Mustafa L. Bilge, Basra Körfezi, **DİA**, İstanbul 1992, C.V, s. 114.

⁶ Abdulaziz Muhammed Salih, **a.g.e.**, s.9.

⁷ Arapçaları, El Sevahül el Garbiye, El Sevahül el Şimaliye, El Sevahül el Farisiyye'dir.

önemli zaferler elde etmiş ve Batı'nın önünde bir gelişme göstermiştir. Özellikle Endülüs Emevi Devleti'nin Avrupa'nın batısında göstermiş olduğu medeniyet hamlesi Avrupa Hristiyanlarında bir uyanışa sebep olmuştur. Avrupa, Endülüs ve Türk-İslam devletlerinden elde ettiği “öğrenme ve gelişim” süreciyle birlikte kalkınmaya başlamıştır. Avrupa VII.-X. asırlarda batıdan doğuya doğru İspanya-Korsika, Sardinya-Sicilya-Girit-Kıbrıs-Adana-Batum-Tiflis-Dağıstan hattı ile Müslüman devletler tarafından çevrelenmiştir. Bulgarların İslamiyet'i kabul etmesi ile birlikte bu sınırlar doğu Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Abbasilerin dağılması ile birlikte Avrupa kendi içindeki problemleri ortadan kaldırmak için din motifini ekleyerek üç yüz yıl sürecek Haçlı Seferlerini gerçekleştirmiştir. Avrupa böylece doğuya birlik halinde seferlerini düzenlemiştir. Haçlı Seferlerinin başarısızlığının nedeni olarak doğu ve batıdaki Müslüman devletlerin engel teşkil etmesi neticesinde yeni bir arayışa giren Avrupalı güçler 1487 tarihinde Portekiz öncülüğünde Ümit Burnu'nu aşmıştı.

Avrupa'nın deniz aşırı sömürge politikası ticaret temelliydi. Özellikle 1494 ve 1529 yıllarında İspanya ve Portekiz arasında yapılan *Tordesilla ve Saragosa* anlaşmaları dünyayı sömürgelelere bölmüştür. Esasında Avrupalı devletlerin Papa'nın öncülüğünde kendi aralarında yapmış olduğu bu anlaşmalar Avrupa'nın din ekseninde hareket etmiş olduğunu da göstermektedir. Dünyanın yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından zengin olan bölgeleri Avrupa'nın kalkınması için sömürge bölgelerine ayrılmışken aynı zamanda ticaret vasıtasıyla misyonerliğin yapılacağı önemli noktalar olacaktır. Böylece Avrupalı devletler hem Hristiyanlık için hem de Avrupa'nın kalkınabilmesi için uzun vadeli bir stratejiyi uygulamaya koymuşlardır. Bu durum şunu göstermektedir ki Avrupa iki amaç etrafında doğuya seferler düzenlemiş ve koloniler haline getirmiştir. Birincisi ticaret, ikincisi dindir. Doğunun eşsiz kaynaklarını batıya taşıyarak kalkındırmak bunu yaparken de Hristiyanlığı doğuya yayarak dini nüfûz alanı oluşturmaktı.

Tüm bu rekabet ve kazanım anlayışı çerçevesinde Basra Körfezi erken dönemlerden itibaren hem batılı devletler hem de diğer güçler için Asya ticaretine ulaşma açısından çok önemli bir bölge olmuştur. Gerek Asya'nın iç kısımlarından, gerekse İran, Doğu Asya, Fırat, Dicle nehirleri arasında kalan bölgeden yapılan ticaret, karayolu ile Basra Körfezi'ne getirilerek buradan batıya taşınmıştır.

Ticari bir kavşak olan körfez, bu konumuyla eşsiz bir öneme sahiptir. Körfezin girişine Maskat hâkimdir. Basra Körfezi'nin her tarafı limanlarla çevrilidir⁸. Körfezdeki limanların etkin bir şekilde kullanmalarından dolayı uzun müddet Araplar doğu ticaretinde etkili olmuştur. Özellikle Hint Okyanusu ticaret noktasında Arapların etkili olduğu bölge olmuştur. XVI.yy'a kadar Arapların Hint Okyanusu'ndaki etkisi devam etmiştir⁹. Avrupa'nın doğuya açılması ile birlikte bölgede Arapların etkisi kırılmaya başlamıştır.

Bölgede etkili olan ilk Avrupa Devleti Portekiz'dir. Hint Okyanusu'nda Araplara karşı üstünlüğü ele geçiren Portekiz, Basra Körfezi'ne doğru yönelmiştir. Basra Körfezi iki sebepten dolayı Portekiz açısından önemli olmuştur. Hindistan'da ele geçirmiş olduğu pozisyonunu korumak ve buna paralel olarak tüm doğu ticaretini ve hâkimiyetini Arap coğrafyasını da kapsayacak şekilde kontrol altında almak¹⁰. Portekiz'in Basra Körfezi'ne yerleşmesi askeri mücadele neticesinde olurken, İngiltere'nin yerleşmesi önce ticari alanda nüfûzunu genişletmesi daha sonra ise askeri mücadele ile olmuştur¹¹. Portekiz, Basra Körfezi'nde üstünlük sağladıktan sonra tüm Asya ticaretinin kontrolünü ele geçirmişti. Böylece Doğu Akdeniz'den Çin'e kadar bütün bölgenin ticareti Portekiz'in eline geçmiştir. Portekiz, 1507 tarihinde Socatra Adası'nı ele geçirerek önemli bir kazanım elde etmiştir. Aynı yıl Hürmüz Boğazı'nı ele geçirerek diğer güçlerin Hindistan ticaretinin önünü kesmeye çalışmıştır. Zira körfezin en stratejik noktalarından biri olan Hürmüz Boğazı nakliye esnasında mesafenin kısılması bakımından önem arz etmekteydi. Hürmüz zaferi Portekiz için oldukça önemliydi. Hürmüz'ün Portekiz tarafından ele geçirilmesinden sonra zengin inci varlığına sahip olan Bahreyn Adası'na sıra gelmişti. Uzun süren mücadele sonrasında 1521 tarihinde Bahreyn'i ele geçirmişti¹². Bölgeye yönelen

⁸ Sani Ali Basir, **A Study of Al Khalifah's Rule In Bahrain, 1783- 1820**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), McGill University, Montreal 1979, s. 1.

⁹ Sani Ali Basir, **a.g.t.**, s. 1 .

¹⁰ Ravinder Kumar, **İndiana And The Persian Gulf Region- 1858 1907**, Asia Publishing House, London 1965, s.9.

¹¹ J.B. Kelly, **Britain And The Persian Gulf, 1795-1880**, Oxford At The Clarendon Press, Oxford 1968, s.1.

¹² C. Belgrave, **The Portuguese in the Bahrain Island, 1521-1602**, J.R.C.A. Soc. 1935, s.620.

Moğol saldırıları ve Safevi Devleti'nin yükselişi Portekiz için sonun başlangıcı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin seferlerini doğruya doğru yapması devletler arası rekabeti farklı bir noktaya taşımıştı. Bu durum Portekiz'in Hindistan ve Basra Körfezi'nde sıkışmasına sebep olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi ile birlikte stratejik bir noktayı kontrol altına alan Osmanlı, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat Seferi ile birlikte batının sömürge yollarına önemli bir darbe indirmişti. Osmanlı, Piri Reis komutasında körfeze birkaç kez çıkarma yapmış fakat başarılı olamamıştı. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1533 tarihinde Bağdat'ın hâkimiyet altına alınması ile birlikte körfezde yeni bir süreç başlamıştı. Özellikle Basra'dan Maskat'a kadar olan batı kıyılarında Osmanlı Devleti'nin etkisi hissedilmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti ve Portekiz ticari kazanımlarından dolayı belirli dönemlerde anlaşma sağlamıştı. Osmanlı Devleti'nin 1548 tarihinde Aden'i bir yıl sonra ise Katif'i topraklarına katması Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu artırmıştı¹³. Osmanlı Devleti 1552 tarihinde Hürmüz'deki Portekiz egemenliğine son vermek için bir sefer düzenlemişti. Piri Reis komutasında gerçekleştirilen bu seferde başarı elde edilememişti. 1559 tarihinde Bahreyn Şeyhi, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmişti¹⁴. Osmanlı Devleti 1600 tarihine gelindiğinde Batı Arabistan kıyılarını tartışmasız bir şekilde hâkimiyeti altına almıştı. XVII.yy.'ın başlarında İngiltere'nin sömürge yarışında güçlü bir deniz kuvvetiyle çıkması üç yüz yıl sürecek bir çekişmenin başlangıcı olacaktı.

İngiliz tüccarların Safevi Devleti'nin kara sularında ticarete başlaması Portekiz çıkarlarına zarar vermişti¹⁵. Gelişen İngiliz-Safevi ilişkilerine paralel olarak İngiltere, Safevi Hanı I. Şah Abbas ile yapmış olduğu ittifak neticesinde Portekiz'i Hürmüz'den ve Basra Körfezi'nden çıkarmıştı¹⁶. Portekiz'in bölgeden uzaklaştırılması Osmanlı Devleti'nin körfezin batı yakasında etkinliğini artırmasının önünü açmıştı. Portekiz'in bölgeden ayrılması ve İngiltere'nin bölgeye karşı ilgisinin yoğunlaşması Osmanlı Devleti tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştı. 1622 yılının

¹³ Salih Özbaran, **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 101.

¹⁴ Sani Ali Bisir, **a.g.t.**, s. 4.

¹⁵ Ravinder Kumar, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁶ J.B.Kelly, **a.g.e.**, s.1.

sonlarına gelindiğinde Safevi Devleti ve İngiltere, Portekiz'in bölgedeki üstünlüğünü ve otoritesini kabul etmeyeceklerini belirtmişti. Bu tarihten sonra Asya ticareti ve körfezin kontrolü yavaş yavaş İngilizlerin eline geçmişti. Böylece İngiltere körfezin doğu kıyılarında etkinliğini artırmaya başlamıştı. İngiltere, Safevi Devleti ile yapmış olduğu ittifak neticesinde bölgede rahatça hareket edeceği bir alan bulmuştu. İngiltere, İndiana Company'i kurarak bölgenin ticari ve siyasi şekillenmesinin ilk adımını atmıştı¹⁷. Böylece XVII.yy'ın başından itibaren körfezde Osmanlı Devleti ve İngiltere çekişmesi başlamıştı. İngiltere bölgede özellikle Safevi toprakları üzerinde kuracağı şirketlerle XIX. ve XX.yy'a hükmedecek İngiliz sömürgeciliğinin temelini atmış bulunuyordu.

Şah I. Abbas'ın ölmesi İngiltere'nin bölgedeki konumunu zora sokmuştu. 17. yy.'dan sonra bölgede devletler arası mücadele artarak devam etmişti. Bölgeye olan ilgi Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki rekabeti de artırmıştı. Hindistan'a giden ticaret yollarının ele geçirilmeye çalışılması rekabeti artıran en önemli sebep olmuştu. Batının XIX.yy'da sömürgeciliğe bağlı deniz aşırı rekabetinin şiddetli ve acımasız bir şekilde artırması dünyadaki siyasi dengeleri değiştirmiş ve yeni bir süreci başlatmıştı.

D. İNGİLTERE'NİN BASRA KÖRFEZİ'NE YERLEŞME SÜRECİNDE İZLEDİĞİ POLİTİK YÖNTEMLER

Bir ada devleti olan İngiltere'nin geleneksel siyasetini ve dış politika anlayışını şekillendiren en önemli etken deniz aşırı etkin bir güç olabilme emelidir. İngilizler özellikle denizlerde etkin olmaya başladıkları tarihten itibaren geliştirmeye başladıkları "deniz hâkimiyeti" anlayışını XIX. yy'ın ikinci çeyreğinden itibaren bir devlet politikası şekline getirmiştir¹⁸. XX.yy'ın başlarında şartların oluşması ile birlikte bu anlayış İngiliz Devleti'ni hegemonyacı bir siyasetin temsilcisi yapmıştır. Kara devletlerine nazaran imkanları az olan, gelecek kaygısı taşıyan ada devletleri güçlü olabilmenin en temel noktasını deniz yollarına hakim olma argümanı üzerine kurmuştur. İngiltere, küresel güç olabilmenin en önemli unsurları olan coğrafya ve

¹⁷ Ravinder Kumar, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁸ Ali Arslan, **Doğu-Batı Ekseninde Stratejik Rekabet**, İdil Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 27.

stratejiyi kullanarak XX. yüzyılın şekillenmesinin en baş aktörü olmuştur. İngilizler, derinlemesine analizler yaparak sömürge yolları ve bu sömürgelerin elde tutulması için gerekli olan stratejiyi geliştirmiştir. Sömürge anlayışı İngilizlerde oldukça erken bir dönemde gelişmiş ve bununla birlikte dünya siyaset sistemini şekillendirmişlerdir.

İngiliz dış politikasını belirleyen diğer bir önemli unsurda “gerçekçilik”tir. İngilizler bu anlayış çerçevesinde politikalarını belirli ilkeler üzerine oturtmuştur. İngiltere bir ada devleti olması hasebiyle Avrupalı devletler karşısında sürekli teyakkuz halinde, gerektiğinde değişebilen dengeler üzerine bir politika izlemiştir. İngilizler XVII. yüzyıldan itibaren uzak doğu ticaretinde etkili olmaya başladıktan sonra, devlet eliyle desteklenen tüccarlar öncülüğünde bölgede büyük şirketler meydana getirmiştir. Şirketlerin bir devlet politikası olarak desteklenmesi ve bölge halkı ile ticaret yaparak gelişen ilişkiler neticesinde İngiltere’nin siyaset yapma alanı gelişmiştir. Tüccarlar ve büyüyen şirketlerini koruma amacıyla ticaret yaptıkları bölgelerin önde gelen lider veya aşiretleri ile iyi ilişkiler geliştirilmiştir. Özellikle Basra Körfezi civarı İngiliz politikasının kullanmış olduğu bu yöntem açısından önemli bir bölge olarak göze çarpmaktadır.

İngilizler XIX. yüzyılda etkinliklerini artırmalarıyla birlikte ticaret merkezi olarak ön plana çıkan noktalarda konsolosluklar açarak tüccarların güvenliğini sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da açmış oldukları konsolosluk aracılığıyla siyasi ilişkileri geliştirmiştir. Açılan bu konsolosluklar aracılığı ile bölge halkının özellikleri en ince ayrıntısına kadar analiz edilirken, ilişkilerde güven ve teminat merkezli geliştirilmiştir.

XIX.yy’ın son çeyreğinde ve XX.yy’ın hemen başında açılan konsolosluk ve siyasi yerleşkeler aracılığı İngiliz politikasının önemli argümanı olan güvenlik unsuru devreye girecektir. Devriye gezen gemiler bölgeye sokularak askeri güç gösterilmiş olacaktır. İngiliz siyasetinin en karakteristik özelliği ticaretle girilen bölgelerde siyasi ilişkiler geliştirmek ve son hamle olarak askeri gücü devreye sokarak bölgeyi kendi kontrolü altına almaktır. Bu süreçlerin son aşaması ise elde edilen noktaların daha kolay yönetilmesi ve daha uzun vadeli elde tutulabilmesi için etnik ve mezhepsel ayrıştırmaları destekleyerek küçük parçalara ayırmaktır.

İngiltere, Basra Körfezi'ndeki şeyhler ile pek çok sözleşmeler yapmıştır. Bu sözleşmeleri İngiltere'nin bölge politikasını anlamak için iki ana gruba ayırabiliriz. Birincisi 1820-1880 tarihleri arasında yapmış olduğu sözleşmeler, ikincisi ise 1880 - 1916 tarihleri arasında yapmış olduğu sözleşmelerdir. 1820 – 1880 tarihleri arasında yapmış olduğu sözleşmelerin tamamına yakını bölgede kendi güvenliğini ve menfaatlerini korumaya yöneliktir. Bu tarihler arasında sistemini oturtmaya çalışan İngiltere daha çok kendi ticari güvenliği noktasında hareket etmiştir. Bu sözleşmeleri yaparken de Osmanlı Devleti'ni fazla rahatsız etmemeye çalışmış hatta ilk başlarda bu sözleşmeler gizliliğini korumuştur. 1880-1916 tarihleri arasında yapılan sözleşmeler ise İngiltere'nin bölgedeki otoritesinden emin olduktan sonra daha çok bir koruyucu şeklinde yapmış olduğu sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerin içeriğine bakıldığında elde etmiş olduğu menfaatleri korumaya çalışırken aynı zamanda aşiretleri Osmanlı Devleti'nin aleyhine kışkırttığı görülecektir. Aynı zamanda bu tarihlerde yapılan sözleşmelerin hemen tamamında şeyhlere bağımsızlık vaatleri verildiği görülmektedir.

İngiltere'nin bölgede Portekiz'den sonra gerek Fransa gerekse Almanya karşısında üstün gelmesinin en önemli sebebi uzun bir zamana yaymış olduğu karşılıklı kazanma ve “gerçekçilik” politikasıdır. Aşiret liderlerine verdiği bağımsızlık vaadi ve karşılıklı ticari menfaatleri İngiltere'yi rakipsiz kıldı. Fransız ve Alman siyaseti daha çok sömürme mantığında işlerken İngiltere uzun vadeli ve kalıcı diplomatik ilişkiler kurarak hedefindeki ülkeyi sürekli bir şekilde kendisine bağımlı bir hale getirerek uzun vadeli sömürgesi altına almaktadır. Basra Körfezi'nde yaşananlar İngiltere'nin bu politikasının çok iyi birer örneğidir.

E. MASKAT'TA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

Basra Körfezi'nde son derece stratejik bir konuma sahip olan Maskat, Umman Sultanlığı'nın uzun yıllar başkentliğini yapmıştır. Avrupalıların yoğun bir şekilde ilgisini çeken Maskat, 1507 tarihinde Portekizliler tarafından işgal edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kuzeyden Bağdat ve Basra'nın fethedilmesinden sonra 1551 tarihinde Piri Reis komutasında ele geçirilmiştir. Uzun sürmeyen bu fetih sonrasında Murat Paşa, Seydi Ali Reis, Mir Ali Bey dönem dönem

Portekizlilerle Maskat civarında mücadele etmişlerdir¹⁹. II. Selim döneminde Akdeniz’de Portekizlilerle karşılaşan Osmanlı donanmasının, 1578 tarihinde Portekiz donanmasını yenmesi neticesinde Portekizliler ağır bir darbe almıştı. Portekiz donanmasının aldığı bu ağır yenilgi neticesinde Basra Körfezi’nde ve Maskat’taki konumu zora girmişti. 1620 tarihinde Yarûbilerin öncülüğündeki yerel güçler Portekizlileri Maskat’tan çıkarmıştı. Uzun süren Portekiz işgalinden sonra Maskat limanlarının önemi artmıştır²⁰. Umman, Nadir Şah döneminde 1737 tarihinde İran’ın işgaline uğramıştır. İran, Nadir Şah ve Kerim Han döneminde Umman ve Maskat üzerine yoğun bir baskı kurmuştur²¹. Al Bû Said Aşireti’nin öncülüğünde 1744 tarihinde İran, Umman’dan çıkarılmıştır. 1795 tarihinde Osmanlı Devleti ve Umman, İran’ın Basra’ya saldırması üzerine birlikte hareket etmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ve Umman arasındaki ilişki belirli bir düzeyde devam etmiştir. XVIII.yy’ın sonlarında ortaya çıkan Vehhabi hareketi Umman ve Maskat’a saldıran sıkıntılı bir süreç yaşanmasına sebep olmuştur. Suud Aşireti bu tarihten sonra sık sık bu bölgeye saldırılarda bulunmuştur.

Portekiz’in körfezden uzaklaşmaya başlaması ile birlikte diğer Avrupa devletlerinin körfeze ve Umman (Maskat)’a olan ilgisi artmaya başlamıştır. İngilizlerin körfezde etkin olmaya başlaması ile birlikte diğer Avrupa güçleri olan Fransa ve Hollanda’da bölgede yer edinmeye çalışmıştır²². 1789 tarihinden sonra Ön Asya coğrafyasında artan İngiliz –Fransız rekabeti neticesinde Maskat üzerinde gittikçe artan bir mücadele başlamıştır. İngiltere’nin 1789 tarihinde Umman Sultanı ile bölgedeki ticaret güvenliği üzerine yaptığı anlaşma İngiltere’nin Fransa’nın önüne geçmesini sağlamıştır. Böylece Basra Körfezi’nde etkin olmaya başlayan İngiltere, Umman Sultanı ile yapmış olduğu bu anlaşma ile körfezin güneybatısındaki stratejik noktada etki alanı oluşturmaya başlamıştı. İngiltere XIX.yy’ın başlarında Umman Sultanı ile Fransa’ya karşı bir dizi anlaşmalar imzalayarak nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. 1839 tarihinde İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşması ile birlikte

¹⁹ Mustafa Bilge, “Umman Tarihi Kaynakları”, **İslam Tetkikleri Dergisi**, Prof. Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı, Cilt- Volume IX, 1995, s. 284.

²⁰ Mustafa Bilge, **a.g.m.**, s. 285.

²¹ Robert Geran Landen, **Oman Since 1856**, Princeton University Press, New Jersey 1967, s. 24.

²² Hilal Said al-Hajri, **Oman Through British Eyes: British Travel Writing On Oman From 1800 To 1970**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) University of Warwick, Coventr 2003, s. 5.

İngiltere, Umman'daki kalıcı çıkarlarının temelini atmıştır. Böylece Fransa karşında üstünlüğü ele geçiren İngiltere daha sonraki süreçte de bu devlet ile sık sık karşı karşıya gelmiştir. Maskat'ın özellikle körfezdeki ticaret limanlarının en önemlilerinden birine sahip olması ve ticaret yapan gemilerin kömür ihtiyacını karşılama noktasında buranın bir depo olarak kullanılmasından dolayı Fransa ve İngiltere, Maskat'taki kömür depolarını ele geçirmek için mücadele etmiştir. 1850 tarihinden sonra İngiltere'nin kontrolüne giren Umman, İngiltere'nin körfezdeki en önemli etki alanlarında olmuştur.

F. İRAN'DA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

Çok köklü bir kültüre ve stratejik konuma sahip olan İran, geçmişten günümüze devletler arası ilişkilerin önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Söz konusu bölgenin gerek coğrafi konumu gerekse stratejik konumu İran'ı devletler arası ilişkiler ve çıkarlarda vazgeçilmez bölgelerden birisi haline getirmiştir. Portekiz'den sonra İngiltere'nin yoğun bir şekilde ilgisini çeken İran, Osmanlı Devleti ve diğer Türk devletleri ile sürekli mücadele içerisinde olmuştur. İngiltere'nin Hindistan'ı sömürmeye başlaması ile birlikte Basra Körfezi'ne olan ilgisi XVII.yy'ın hemen başlarında oldukça artmıştı. XVII. yüzyılın başında İran'a gönderdiği tüccarları aracılığı ile geliştirdiği siyasi ilişkiler neticesinde İran'dan önemli imtiyazlar elde etmeye başlamış ve şirketler kurarak Hindistan'daki ticari ağın uzantısını buraya taşımaya çalışmıştır. İlk başta Kerman-Şiraz-İsfahan hattında kurulan şirketler daha sonra Bender Abbas ve Buşir gibi çok önemli vilayetlerde kurulmaya başlamıştır. Hindistan ticaretinin önemli bir uzantısı haline getirilen İran, İngiltere'nin çıkarlarının gittikçe arttığı bir yer haline gelmiştir. 1629 tarihinde Şah Safi döneminde İngilizlerin İran'daki mahkemeye temsilci atama hakkını elde etmesi ile birlikte İngilizler önemli bir kazanım sağlamıştı. İran'daki İngiliz tüccarlarının kazanımları kendi temsilciliği vasıtasıyla garanti altına alınmıştı. Böylece İngiltere XVII.yy'da İran'da hukuki anlamda önemli kazanımlar elde etmişti. İngilizler bu tarihlerde İran'daki pozisyonunu güçlendirirken İran'ın bu tarihlerde mücadele içerisinde olduğu devlet Osmanlı'dır. 1639 tarihinde İran ve Osmanlı Devleti arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması imzalanmıştır. Fakat bu anlaşmanın imzalanması her iki devlet

arasındaki problemleri bitirmemiştir²³. 1721 tarihinde I. Petro'nun kuzeyden sefer düzenlemesini fırsat bilen Osmanlı Devleti de İran'ın batı sınıra sefer düzenlemiştir. Her iki devlet İran'ın bir kısım topraklarını kendi topraklarına katmıştır. Rusya'nın baskılarından bunalan İran, Fethi Ali Şah döneminde Rusya'nın saldırmasına karşı İngiltere'den yardım istemiş fakat buna olumlu cevap alamamıştır. Napolyon yönetimindeki Fransa'dan yardım isteyen İran, bu talebine olumlu cevap almış ve iki devlet bir anlaşma imzalamıştır²⁴. Fransa'nın Rusya karşısında etkili olamaması neticesinde İngiltere'ye tekrar yönelen İran, Fransız komutanların İran'dan uzaklaştırılması karşılığında 1814 tarihinde İngiltere ile bir anlaşma imzalamıştır²⁵. 1834 tarihinde şahın ölmesi üzerine tahta geçen Muhammed Şah'ın döneminde İngiltere ile 1839 tarihinde ticaret anlaşması imzalanmıştır²⁶. İngiltere benzer bir anlaşmayı 1838 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzalamıştır. 1848 tarihinde tahta çıkan ve elli yıl kadar süren Nassar al-Din döneminde İngiliz-Rus rekabeti İran'da devam ederken, Şah her iki ülkeye vermiş olduğu imtiyazlar neticesince uzun süre tahta kalmayı başarmıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile özellikle sınır problemleri yaşayan İran, XIX.yy'ın son çeyreğine iç karışıklıklar ve diğer devletlerin baskısı altında girmişti.

G. BAHREYN'DE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

Bahreyn, İngiltere'nin Basra Körfezi'nin batı yakasına çıkmak için seçtiği ilk siyasi hedeflerin başında gelmiştir. Bahreyn gerek ada olması gerek ise Buşir'in karşısında önemli bir noktada olması itibariyle stratejik öneme sahiptir. Bahreyn, Basra Körfezi'nde deniz gücü kuvvetli olan devletlerin her zaman ilk yöneldikleri yer olmuştur. Zira adalardan müteşekkil olması ve kara parçası ile bağlantısının olmaması Bahreyn'in deniz üssü gibi kullanılmasını sağlamıştır. Körfezde etkili devletler adaya hâkim olduktan sonra kıyılara yönelmişlerdir. İngiltere, Bahreyn'in

²³ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 56.

²⁴ Anlaşma, Rusya'nın Hindistan'a saldırması karşılığında İran'a yardım etmesi ve İran ordusunun Fransız askerleri tarafından eğitilmesini kapsıyordu.

²⁵ Chris Paine & Erica Schoenberger, "Iranian Nationalism and the Great Powers:1872-1954", **MERIP Reports**, Middle East Research and Information Project, No. 37 (May, 1975), s. 3.

²⁶ M. H. Malek, "Capitalism in Nineteenth-Century Iran", **Middle Eastern Studies**, Vol. 27, No. 1 (Jan., 1991), s. 76.

önemini çok iyi bir şekilde kavradıktan sonra körfezin batı kıyılarına hâkim olma stratejini Bahreyn üzerinden gerçekleştirmiştir. Portekiz ve İranla uzun yıllar mücadele etmiş olan Bahreyn şeyhleri Osmanlı Devleti'nin bölgeye girmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir. Osmanlı Devleti, Bahreyn'i topraklarına katar katmaz bölgeye memur atamış ve hazineden maaş bağlamıştır. Ahsa'da bulunan şeyhlere de maaş bağlayarak Bahreyn'in kontrolüne hakim olmuştur. Şeyh Ahmed El Hayfa, Osmanlı Devleti tarafından Zubara'da Bahreyn'in imar ve iskanı için görevlendirilmiştir. İngiltere'nin bölgeye girmesi ile birlikte Basra Körfezi'nin batı yakasında Umman'dan sonra ilk yerleşmeye çalıştığı yer Bahreyn olmuştur.

Osmanlı Devleti 1800 tarihinden sonra Bahreyn'de İngilizler karşısında güç kaybına uğramış ve İngiltere XIX.yy'da Bahreyn şeyhleri ile çeşitli sözleşmeler yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nde deniz gücünün yeteri kadar olmaması, İngilizler karşısında Bahreyn'de Osmanlı Devleti'ni siyasi manada zora sokmuştur. Böylece Bahreyn şeyhleri kendi iradeleri ile hareket etmeye başlamıştır.

İngiltere'nin bölgeye giriş bahanelerinden birisi de Hindistan'a ticaret yapan gemilerinin körfezdeki korsanlar tarafından saldırıya uğraması iddiasıdır. İngiltere bu durumu bahane göstererek ticaret gemilerinin güvenliğini sağlama düşüncesiyle ile Bahreyn üzerindeki siyasi hedeflerini gizlemeye çalışmıştır. Adalarda aşiretlerin güçlenerek söz sahibi olması İngilizlerin işine gelmiştir. Aşiretlerin kendi aralarındaki hakimiyet mücadeleleri ve buna bağlı olarak İngilizlerden destek istemeleri bölgedeki İngiliz etkisini artırmıştır. İngiltere, Bahreyn'i hakimiyeti altına almak ve bölgedeki etkinliğini artırmak için 1820 tarihinden başlayarak çeşitli tarihlerde Bahreyn şeyhleri ile sözleşmeler imzalamıştır.

Bu sözleşmelerinin ilki 5 Şubat 1820 tarihinde Süleyman Bin Ahmed ve Abdullah Bin Ahmed adındaki şeyhlerle gerçekleştirilmiştir. General Keir ile Süleyman ve Abdullah kardeşler arasında yapılan bu sözleşmede Bahreyn civarındaki korsanlık faaliyetlerinin sona ermesi kararlaştırılmıştır²⁷. Özellikle Hindistan ticaretinin güvenliği sağlamak için Bahreyn'de bulunan Hindistanlı esirlerin serbest bırakılması şeyhlere kabul ettirilmiştir. Sözleşmenin dost olan bütün

²⁷ İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 1914 tarihli rapor, TNA, FO. 881/916, s. 14.

aşiretler tarafından uygulanması da istenerek onaylanmıştır²⁸. İngiltere, korsanlık ve yağmalama faaliyetlerinin önünü keserek Bahreyn civarındaki menfaatlerini korumaya yönelmiştir. İngiltere, İstanbul Sefiri olan Stradford Canning aracılığıyla Bahreyn’de Osmanlı Devleti’nin haklarını tanımayacaklarını ve Bahreyn’in herhangi bir devlet tarafından işgaline izin vermeyeceklerini bildirmiştir. Ayrıca Bahreyn şeyhleri ile imzalanan sözleşmenin korsanlığa karşı olduğunu iddia etmiştir²⁹

İngiltere söz konusu tarihlerde bir adım daha ileri giderek Bahreyn’in İran’a ait olduğunu söylemiş ve bölgedeki siyasi kargaşa ortamını artırmıştır. İngilizlerin Buşir’deki temsilcisi 1822 tarihinde Şiraz Valisi ile Bahreyn hakkında bir sözleşme imzalayarak Bahreyn’in İran’a bağlı bir bölge olduğunu onaylamıştır. Fakat bu sözleşme Osmanlı Devleti’nin tepkisi neticesinde İngilizlerin Hindistan yönetimi tarafından kabul edilmemiş, Buşir temsilcisinin insiyatifi ile yapıldığı bildirilmiştir³⁰. İran yönetimi 1906 tarihinde bu sözleşmeyi esas alarak Bahreyn üzerinde hak iddia etmiş fakat İngilizler tarafından kabul görmemiştir.

1847 tarihinde Bahreyn Şeyhi Muhammed Bin Halife, İngiltere ile ilişkilerini geliştirmek için girişimlerde bulunmuştu³¹.1859-1860 yıllarında Muhammed El Halife ile Şeyh Ali arasında iktidar kavgası yaşanmıştı. Kavga esnasında Şeyh Ali öldürülmüştü. Şeyh Ali’nin oğulları olan İsa ve Ahmed, İngiltere’den destek almak üzere İngilizlerin Buşir Konsolosluğu’na giderek yardım istemiştir. İngiltere konsolosu, kardeşlerin taleplerine olumlu cevap vermiş, Şeyh Muhammed Halife’yi tutuklatarak Bombay’a sürgüne göndermiştir³². Şeyh Muhammed Halife’nin uzaklaştırılması ile birlikte Bahreyn’deki aşiretlerin başına İngiltere tarafından Şeyh Ahmet ve Şeyh İsa getirilmişti. İngiltere bu değişiklikten sonra yeni şeyhlere miktarı oldukça fazla olan bir senet imzalatmıştır. İngiltere bölgede nüfûzunu artırdıkça yapılan sözleşmelerin mahiyeti ve yükümlülükleri de ağırlaşmaktaydı. 1861 tarihinde Şeyh Mehmed Bin Halife ile Yüzbaşı Feliks Covenner arasında yapılan sözleşme

²⁸ BOA, HR. SYS. nr. 111/30, lef 12.

²⁹ TNA, FO. 881/916, s. 28.

³⁰ TNA, FO. 881/916, s. 14.

³¹ BOA, HR. SYS. nr. 111/30. lef. 15.

³² A.g.v. lef 28.

bunu göstermektedir. Bu sözleşmede önemli olan husus Şeyh Mehmed Bin Halife'nin sözleşmeyi halefleri adına da imzalamasıdır.

Bahreyn Şeyhi, İngiltere'ye karşı Basra Körfezi civarında yapılacak her türlü korsanlık faaliyetine ve saldırıya karşı İngiltere'nin kendisine yardım ettiği müddetçe karşı duracağını ve bölgedeki her türlü karışıklıkta İngiltere'nin siyasi memurlarına müracaat edeceğini onaylamıştır. Ayrıca bölgede zarar gören İngiliz memurlarının ve yerleşkelerinin zararlarının karşılanması ve söz konusu tarihten sonra da doğacak her türlü zararın da karşılanması kabul edilmiştir. İngiltere bu sözleşme ile İngiliz vatandaşlarının yüzde beş gibi çok cüzi bir gümrük resmi ile Bahreyn'de serbestçe ticaret yapması imtiyazını sağlamıştır³³. Ticareti yapılan mallar Bahreyn'den başka mahallere nakledilirken gümrük resmi alınmaması kararlaştırılmıştır. İngiliz vatandaşları Bahreyn sınırları içerisinde Bahreyn vatandaşlarına yapılan muamele ile eş değerde muameleye sahip olmuştur. İngiliz vatandaşlarının kötü bir muamele ile karşılaştıkları takdirde Basra Körfezi siyasi memuruna müracaatta bulunarak problemin çözümüne gidilmesi onaylanmıştır³⁴. Bahreyn ile yapılan bu sözleşme bölgede bir çok dengeyi değiştirmiş, İngiltere'nin Osmanlı Devleti idaresi altında bulunan topraklarda Osmanlı Devleti'ne rağmen hareket etme iradesini ortaya çıkarmıştır. Özellikle gümrük resminin başka bir devletin toprakları içerisinde bulunan yerel güçlerle imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin haberdar olmaması hem devletler arası hukuk açısından hemde siyasi ahlak açısından tartışılması gereken bir durum olmuştur.

1861 tarihindeki sözleşmeyi imzalayan Mehmet Bin Halife sözleşmenin özellikle yağmalama ve korsanlık faaliyetlerinin yasaklanması maddesine uygun hareket etmemesi ve kendisinin de bu faaliyetlerin içerisinde bulunması dolayısıyla İngiltere'nin tepkisini çekmiştir.³⁵ İngiltere'nin baskısı ile görevden alınan Mehmet Bin Halife'nin yerine kardeşi Bahreyn'deki aşiretlerin lideri olmuştur. İngiliz gemilerini yağmalayan Mehmet Bin Halife'nin Bahreyn'e girişi yasaklanmıştı Ali Bin Halife, İngiltere ile uyumlu bir şekilde çalışmış ve 7 Eylül 1868 tarihinde İngiltere ile İngiliz menfaatlerini gözetten bir sözleşme imzalamıştır. Ali Bin Halife,

³³ A.g.v. lef 4.

³⁴ A.g.v., lef 5.

³⁵ A.g.v.

İngiltere'nin baskısı ile kendisine ve Mehmet Bin Halife'ye ait olan harp gemilerini ve sandallarını İngiltere deniz gücüne vermeyi kabul etmiştir. İlginç bir şekilde İngiltere bu sözleşmede Bahreyn Şeyhi Ali Bin Halife'den bölgedeki siyasi memurlarına verilmek üzere yüzbin dolar para tahsil etmiştir.. Ali Bin Halife buna mukabil hareket etmesi durumunda Bahreyn'i terk etmeyi kabul etmişti³⁶. Ali Bin Halife kendisine yardımcı olacak bir İngiliz bir memurunun tayinini de kabul ederek sözleşmeyi onaylamıştır. Bu arada İran'ın Bahreyn üzerindeki talepleri devam etmekteydi. Bir taraftan İran'ın talepleri diğer taraftan İngiltere'nin Bahreyn'deki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. Fakat gerekli olan tepki gösterilememiştir. 1868 tarihli bu sözleşmeyle görülmektedirki İngiltere, Bahreyn şeyhleri üzerinde ve topraklarında nüfuzunu oldukça artırmıştır. Yapılan sözleşmeler Bahreyn şeyhlerini İngiltere'ye bağımlı bir duruma getirmiştir.

1871 yılının sonbaharında İngiltere ile Osmanlı Devleti, Bahreyn için karşı karşıya gelmişti. Osmanlı Devleti, İngilizlerin Bahreyn'deki faaliyetlerinden rahatsızdı. Bu rahatsızlık neticesinde başta Bahreyn Şeyhi olmak üzere bölge şeyhlerine İngilizlerle olan irtibatları noktasında uyarılarda bulunmuştu. İngiltere Osmanlı Devleti'nin bu tutumu karşısında Büyükelçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne rahatsızlığını iletmişti. İngiltere, Bahreyn, Maskat ve güneydeki Arap aşiretleri üzerine bir Osmanlı baskısı karşısında tavır alacağını Ali Paşa'ya bildirmişti³⁷. Osmanlı Devleti, Londra Sefareti'nden bilgi istemiş, Sefaret 10 Ocak 1870 tarihinde Lord Clarondon'un verdiği cevaba dayanarak İngiltere'nin orada bahsedildiği gibi savaş gemilerinin olmadığını söylemiştir. Ayrıca yoğun bir şekilde korsanlık faaliyetlerinin olduğundan bahseden Clarondon, gemilerinin ve İngiliz menfaatlerinin bundan zarar göreceğini söyleyerek orada bulunamayacaklarını bildirmiştir³⁸.

İngilizlerin verdiği cevap bölgede yaşanan faaliyetlerin aksine bir cevaptı. Zira Bahreyn'de dört adet savaş gemisi ve İngiliz siyasi memurları bulunmaktaydı. İngiltere o tarihten itibaren bölgede değişken bir politika sergilemiş bölgeden gelen gerçek haberleri sürekli yalanlayarak Osmanlı Devleti'ni bölgenin gerçeklerinden uzak tutmaya çalışmıştır. Söz konusu tarihlere Bahreyn'de Osmanlı Devleti'nin

³⁶ A.g.v., lef 6.

³⁷ TNA, FO. 881/916, s. 15.

³⁸ BOA, HR. SYS. nr. 111/30, lef 28.

yeterli oranda askeri ve memuru bulunmazken İngilizler liman ve karakol inşaa ederek nüfûzlarını artırmıştı³⁹.

1873 tarihi Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yeni bir problemi ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti, Bahreyn'deki yerel halktan orduya asker almak istemiş fakat İngilizler bu duruma karşı çıkmıştır. 1879-1880 yıllarında Osmanlı Devleti Bahreyn'de kömür depoları kurmak istemişti. Bahreyn Şeyhi, İngilizlerin kışkırtması ile Osmanlı'nın kömür depoları oluşturmasının önüne geçmişti⁴⁰. Bahreyn Şeyhi'nin şiddetle karşı çıkmasının en önemli nedeni İngilizlerle yapılan sözleşmeler neticesinde Bahreyn'de herhangi bir devletin faaliyetine izin verilmeyecek olmasıydı. Bu arada İngilizler, Bahreyn üzerindeki iddialarını gittikçe artırmakta ve açıktan ifade etmekteydiler.

Ali Bin Halife'nin İngiltere ile ilişkilerini artırması neticesinde 22 Aralık 1880 tarihinde yeni bir sözleşme imzalanmıştı. Söz konusu sözleşme Bahreyn'de İngiliz çıkarlarını tasdik eder hüviyette idi. Ali Bin Halife sözleşmeyi kendinden sonra gelecek varisleri için de imzalarken kalıcı bir İngiliz varlığını da onaylamış oluyordu. İçerik olarak o tarihe kadar imzalanan sözleşmeler arasında İngiliz otoritesini kabul ettiren en kapsamlı sözleşmeydi. Bahreyn şeyhleri, başta Ali Bin Halife olmak üzere İngiltere dışındaki hiçbir devlet ve hükümetle siyasi irtibata geçmemeyi ve Bahreyn'de herhangi yabancı devlet temsilciliği ve siyasi memuru bulundurmamayı kabul etmişlerdi⁴¹. Sözleşmenin bu maddesi Osmanlı toprakları içerisinde bulunan Bahreyn'i İngiliz tekeline bırakmaktaydı. Zira söz konusu tarihlerde Bahreyn'de yeterince Osmanlı askeri ve siyasi memuru bulunmaması İngiltere'nin rahatça hareket etmesinin önünü de açmıştı. İngiltere sözleşmeden Osmanlı Devleti'nin haberdar olmaması için çaba sarf etmiş ve muhtemel müdahalenin önünü kesmişti⁴².

Ali Bin Halife'nin vefatıyla yerine geçen oğlu aynı şekilde ilişkileri devam ettirmiş ve İngiltere ile 1880 tarihli sözleşme şartlarının aynısı imzalayarak kabul

³⁹ A.g.v.

⁴⁰ TNA, FO. 881/916, s. 16.

⁴¹ BOA, HR. SYS. nr. 111/30, lef 33.

⁴² A.g.v.

etmişti⁴³. İngiltere, 1892 tarihinde Bahreyn'in içişlerine karışmaması hususunda Osmanlı Devleti'ni uyardı. Osmanlı Devleti, Basra Valisi aracılığı ile İngilizlerin bu tutumunun ve iddialarının kabul edilemeyeceğini İngiliz yetkililere sert bir dille bildirmişti. İngilizler 1893 tarihinde Bahreyn halkının kendi elçiliklerine müracaat edebilecekleri açıklamasını yapmıştı. İngilizler bu açıklamaları ile Bahreyn'deki pozisyonlarını daha da sağlamlaştırmış bir nevi Bahreyn'i "kendi toprağı" olarak görmeye başlamıştı. 1896 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Zubara ve Katar'daki varlığını hissettirmesi üzerine Bahreyn Şeyhi bu durumdan rahatsız olmuş ve durumu İngilizlere bildirmişti. İngiliz yetkililer Osmanlı Devleti'nin Katar'daki hakimiyetini tanımayacağını ifade etmişlerdi. İngilizler, Şeyh İsa Bin Ali El Halife ile 1898 tarihinde silah kaçakçılığını ve silah ithalat ve ihracatını yasaklayan bir sözleşme daha imzalamıştı.⁴⁴ İngilizler bu sözleşme ile silah ticaretinin merkezlerinden olan Bahreyn'de bu faaliyetlerin önüne geçerek güvenliğini korumaya çalışmıştı.

Şeyh İsa Bin Ali El Halife, 30 Nisan 1898 tarihinde İngiltere ve İran'ın bölgedeki güvenliğini sağlayacak olan bir beyanname yayınlamıştı. Beyannameye harp ve ticaret gemilerinin Bahreyn sularında güvenliği sağlanacak, bununla birlikte Hindistan, İran ve Bahreyn limanlarına uğrayacak olan gemilerin her şartta müsadesine izin verilecekti. Aynı şekilde zahire yüklü Bahreyn gemilerinin İran veya Hindistan sularında aranabileceği, zahire dışında silah veya başka bir askeri malzeme bulunursa bulunan malzemenin arama yapılan sulardaki ülkeye bırakılacağını bu beyannameyle kabul etmişti⁴⁵. İngiltere yukarıdaki sözleşmeler dikkate alındığında XIX.yy'da Bahreyn'de nüfûzunu tam olarak hissettirmişti. Sözleşme maddelerinin her biri bağlayıcı bir şekilde uygulanmıştır.

H. KUVEYT'TE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

Kuveyt'e yerleşen Sabah ailesi Anize Aşireti'nin önemli kollarından biridir. İngilizler 1750 tarihinden sonra Kuveyt'e olan ilgilerini artmış, Basra ve Kuveyt'te 1793 tarihinden sonra temsilcilikler açmıştır. İngilizler söz konusu tarihten sonra

⁴³ A.g.v., lef 34.

⁴⁴ A.g.v., lef 35.

⁴⁵ A.g.v.

Kuveyt'e sık sık ziyaretlerde bulunarak ticari ağlarını genişletmeye çalışmıştır⁴⁶. 1793-1795 tarihleri Kuveyt'e sık sık Suud Aşireti'nin saldırılarının olduğu bir dönem olmuştur. Suudların saldırısı İngilizlerin Kuveyt'teki ticari menfaetlerine zarar vermişti. Özellikle İndiana Company'in Hindistan merkezli ticari ağı zarar görmüştür. Osmanlı Devleti, Kuveyt'te ağırlığını önemli boyutta hissettirmektedir. Bunun en önemli nedeni Kuveyt'in Bağdat ve Basra'ya yakın olmasıdır. Merkezi yönetimin güçlü olduğu bu noktalara yakın olması İngilizlerin işini zorlaştırmaktaydı. İngilizler güneydeki aşiretlere ve bölgelere nazaran daha az hareket alanı bulmaktaydı. 1812 tarihinde Kuveyt Şeyhi Abdullah bin Sabah vefat etmiş yerine oğlu Cabir aşiretin lideri olmuştu. 1829 tarihine kadar Kuveyt'te çok fazla bir gelişme olmamıştı. 1829 tarihinde Şeyh Cabir Bin Sabah kendi bölgesindeki ayaklanma nedeniyle Bağdat Valiliği'nden yardım istemiş ve ayaklanmayı bastırılmıştı.

1830 tarihinden 1860'lara kadar Kuveyt'teki siyasi ortam sakin bir şekilde geçmiştir. 1866 tarihinden sonra Şeyh Abdullah Bin Sabah, Osmanlı Devleti ile oldukça iyi ilişki içerisine girmişti. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hukukuna riayet ederek uyumlu bir şekilde hareket etmiştir. Bu durum İngilizlerin hoşuna gitmemektedir⁴⁷. 1869 tarihinde Bahreyn'in eski şeyhi Abdullah iç karışıklıklar nedeniyle sınır dışı edilmişti. Kendisi Kuveyt'e sığınmıştı. 1871 tarihinde Şeyh Abdullah, Osmanlı Devleti'nden Suudların saldırılarını engellemek ve topraklarından çıkarmak için destek istemişti. Osmanlı Devleti'nin 1871 tarihinde Ahsa'ya sefer düzenlemesinin ardından Mithad Paşa bölgedeki Osmanlı varlığını sağlamlaştırmak için Kuveyt'e teftiş amaçlı bir ziyaret gerçekleştirmişti. Bu tarihlerde Abdullah Bin Sabah, İngilizlerle görüşmekten çekinmekteydi. Zira Osmanlı Devleti'nin Ahsa'ya düzenlediği seferden sonra bölge şeyhlerini, özellikle Katar ve Kuveyt şeyhlerini, İngilizlerle görüşme noktasında dikkatli davranmaya sevk etmişti. Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçtiği zamana kadar Kuveyt Şeyhi İngilizlerle doğrudan ilişki içerisine girmekten çekinmiş ve merkezi otoriteye sadakat içerisinde kalmıştır.

⁴⁶ J.G. Lorimer, **Gazetteer of the Persian Gulf**, Vol. III, s. 1004.

⁴⁷ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 1014.

İ. KATAR'DA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

Katar'ın en önemli aşireti olan ve daha sonra körfez sahillerinde batılı güçlerin ilgisini çekecek olan Halife ailesi Utub Aşireti'nin bir koludur. 1766 tarihinde Katar'a göç etmişlerdir.Önemli bir ticaret merkez olan Katar, 1776-1779 tarihleri arasında İran'ın ve Umman Sultanı'nın saldırılarına maruz kalmıştır. Katar 1783-1814 tarihleri arasında Rahman İbn Cabir'in liderliğinde idare edilmiştir. Rahman İbn Cabir, Kuveyt şeyhleri ile sürekli çatışma içerisinde olmuştur. 1809 tarihinde Suudlar ile yakın ilişki içerisine girmiştir⁴⁸. Rahman İbn Cabir ile Suud Aşireti'nin ilişkisi İngilizleri endişelendirmiştir. Zira Suudların saldırgan tutumları bölgedeki aşiretleri telaşlandırmaktaydı. Bu durumda İngiliz ticareti ve menfaatlerine zarar vermekteydi. İngilizler, Rahman İbn Cabir'in üzerine gitmekte endişeliydi. Katif'teki çıkarları zarar görebilirdi. İngilizler, Khor Hasan'a savaş gemisi göndererek Rahman'ın ticaret gemilerine saldırmıştı. Bu aslında bir göz dağı ve kendileri ile birlikte hareket etmeye zorlama politikasıydı.

1816 tarihinde İngilizlerin istediği şekilde Suud aşireti ile Rahman İbn Cabir bir birlerine düşman olmuştu. 1817 tarihinde Rahman İbn Cabir, Maskat'ı ziyaret ederek Umman Sultanı'na Bahreyn'e saldırmak üzere iş birliği teklif etmişti. Rahman aynı tarihte Bahreyn'e başarılı saldırılar düzenlemişti. 1821 tarihinde Doha civarındaki East India Company'e ait olan ticaret gemilerine korsanlar tarafından saldırılar düzenlenmişti. 1841 tarihinde İngilizler, Katar sahillerini bombalamıştı. Casim İbn Cabir'in Ras-al Khaimah'daki İngiliz ticaret gemilerine saldırması İngilizlerin tepkisini çekmiş ve bunun üzerine İngilizler, Katar sahillerini bombalamıştı. Katar şeyhlerinin sürekli olarak Bahreyn ve Maskat'a saldırılar düzenlemesi neticesinde İngilizler, Katar üzerindeki siyasetlerini yoğunlaştırarak 12 Eylül 1868 tarihinde Katar Şeyhi'ne bir sözleşme imzalatmıştı. İngilizlerin bölgede gittikçe etkin olmaya başlaması üzerine 1869 tarihinde Bağdat Valisi olarak atanan Mithad Paşa bölgede yeniden otoritenin kurulması için gayret göstermiştir. Bu düşünce ile merkezi yönetime bölge ile alakalı sürekli raporlar göndererek bölgeye

⁴⁸ J.G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf*, Vol. II, s. 798.

askeri hareket düzenlemek için izin istemiş ve bu izin kendisine verilmişti⁴⁹. 1871 tarihinde Osmanlı Devleti, Katif'e sefer düzenleyerek bölgedeki karışıklıklara son vermiş ve bölgenin kontrolünü sağlamıştır. Seferden sonra Ahsa'ya giden Mithad Paşa durumu yerinde incelemiş ve sefer hakkında Sadareti bilgilendirmiştir⁵⁰. Osmanlı Devleti'nin yaptığı sefer İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. Bu süreçten sonra Katar'a Osmanlı bayrağının asılması durumu İngilizlerin Katar Şeyhi'ne baskı yapmasına neden olmuştu⁵¹. 1872 tarihinin Ocak ayında Osmanlı yetkilileri Kuveyt Şeyhi Abdullah İbn Sabah ile birlikte Katar'ı ziyaret etmişti. Ziyaretten sonra 100 kişilik bir askeri birlik Katar'a yerleştirilmişti.

Teğmen Fraser, 1875 tarihinde Katar Şeyhi'ni ziyaret ederek iş birliği teklif etmiş ve İngiliz çıkarlarının korunması gerektiğini bildirmişti. Katar Şeyhi'nden istediği olumlu cevabı alamamıştı⁵². İngiltere'nin bölgede etkinliğini artırması neticesinde II. Abdülhamid döneminde bütün aşiretlere uygulanan İngiliz baskısından Katar Şeyhi de etkilenmiş ve İngiltere'nin kazanımları Katar'da gittikçe artmıştır.

J. SUUDİ AŞİRETİNİN FAALİYETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ İLE İLİŞKİSİ

Suud Aşireti'nin etkinliği Vehhabliğin kurucusu Muhammed Bin Abdülvehhab'ın Suud Aşireti'nin yaşadığı bölge olan Dir'iyye'ye göç edip aşiretin lideri Muhammed İbn Suud ile anlaşarak sistemli bir şekilde fikirlerinin yayılmasına yönelik çalışması ile başlamıştır. İlk önce endişe ile karşılanan Muhammed İbn Vehhab daha sonra Muhammed İbn Suud'un üzerinde etkili olmaya başlamıştır⁵³.

⁴⁹ Ahsa üzerine yapılan sefer hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 42-60.

⁵⁰ J.G. Lorimer, **Gazetteer of the Persian Gulf**, Vol. II, s. 802.

⁵¹ Bahreyn şeyhlerini kontrol altında tutan İngiltere, etkisi altına almak için gittiği Katar şeyhlerinden "biz bu sancağın altındayız. O sancak buradayken başkasını tanımıyoruz." cevabını almıştır. Bkz. Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 56.

⁵² J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 804.

⁵³ Muhammed İbn Suud, Aneze Aşireti'nin Mesalih koluna bağlıdır. Manı El Meridi'nin 15.yüzyılda Katif'ten Dir'iyye'ye göç etmesi ile birlikte Suud aşireti bölgeye yerleşmiştir. Suud Devleti'nin kökenleri ve Vehhabi Hareketi'nin gelişim süreci alakalı detaylı bilgi için bkz. Zekeriya Kurşun,

1765 tarihinden Muhammed İbn Suud'un vefatına kadar Muhammed Bin Abdülvehhab'ın fikirleri çerçevesinde çevre kasaba ve köylere yoğun saldırılar yapılmıştır. Bu saldırıların temelinde Vehhabiliğe davet etkili olmuştur. Riyad'a bu düşünce ile saldırılmış ve Riyad, Suud Aşireti'nin kontrolüne geçmiştir Muhammed İbn Suud'un ölümünden sonra aşiretin liderliğine Abdülaziz geçmiştir. Abdülaziz gerek Vehhabi öğretilerinin yayılmasında, gerekse topraklarının genişletilmesi konusunda yoğun bir çaba sarf etmiştir. Irak ve Ahsa bölgelerine saldırılar düzenlemiştir. Hicaz ve Ahsa'ya yapılan saldırılar stratejik bir plan çerçevesinde yapılmıştır. Hem dini boyutu hem de körfez sahillerini ele geçirerek siyaseten açılım yapma amacı taşımıştır⁵⁴.

1750'den sonra Arabistan coğrafyası Avrupalıların ilgisinin gittikçe yoğunlaştığı bir bölge olmuştur. Vehhabiliğin gittikçe yayılması diğer bir ilgi alanlarıydı. 1762-1765 tarihlerinde Hollandalı Carsten Niebuhr bölgede uzun süreli bir seyahat yapmış ve bu arada Vehhabiliği de incelemiştir⁵⁵. İngilizlerin Suudlarla ilk temasları körfezdeki ticari güvenliğini korumak ve korsanlık faaliyetlerini engellemeye yönelik girişimler neticesinde olmuştur. İngiltere, 1790 yılından sonra Suud aşireti liderinin körfezdeki korsanlık faaliyetlerine desteği ve kendileriyle iş tutan aşiretlere yönelik saldırılarını engellemek için Suud'a elçiler göndermeye başlamıştır.

1801 tarihinde Abdülaziz İbn Suud 10.000 kişilik bir kuvvetle Kerbela'ya saldırı düzenlemiştir. Bu durum bölgede endişe uyandırmıştı. Şiiilerin kutsal mekânlarını yağmalamıştı. Şiiilerin kutsal olarak değerlendirdiği ve Hz. Hüseyin'in kabrinin bulunduğu şehre saldırı Osmanlı Devleti'nin yeniden harekete geçmesine neden olmuştu⁵⁶. Abdülaziz İbn Suud, Kerbela saldırısından sonra 1802 tarihinde Taif'i, 1803 tarihinde Mekke'yi ele geçirmişti⁵⁷. Mekke Emiri Şerif Galip'in yerine

Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s. 22–23.

⁵⁴ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 24-27.

⁵⁵ Hassan S. Abedin, **Abdul Aziz Al-Saud and the Great Game in Arabia, 1896-1946**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) King's College London, 2002, s. 25.

⁵⁶ David Edens, "The Anatomy of the Saudi Revolution", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, 1974, s. 54.

⁵⁷ Abdülziz İbn Suud, Vehhabi inancı gereği Mekke'yi ele geçirdikten sonra asırlarca uygulanan pek çok vecibeyi Bidat olarak yasaklamış veya yıktırıştır. Ayrıca Muhammed Bin Abdülvehhab'ın eseri

kardeşi Abdulmuin'i Mekke emiri olarak atamıştı. Mekke Emiri Şerif Galip'in hazırladığı birlikler Mekke'yi İbn Suud yağmasından kurtarmıştı. Medine'ye geçen Abdülaziz İbn Suud, Hz. Muhammed'in türbesinin kubbesine zarar vermiş ve pek çok değerli eşyayı talan etmişti. Saldırılarına devam eden Abdülaziz, 1805'de Cidde'yi arkasından 1806 tarihinde Mekke'yi yeniden işgal ederek Şam'a doğru genişlemeye çalışmıştı⁵⁸. Bu arada Fransızlar 1811 yılında Suudlara, De Lascars adında bir temsilci göndererek kendilerine Osmanlı Devleti'ne karşı yardım karşılığında Hindistan ticaretinde güvenlikleri için körfezde Suudlardan yardım istemişti⁵⁹. Fakat Fransızlarla Suud aşireti arasındaki ilişki devam etmemişti.

Sultan III. Selim, kutsal yerlerin Suud işgalinden kurtarılması ve Suud Aşireti'nin bulunduğu bölgedeki saldırgan tutumuna son vermesi için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı Necid ve Hicaz'a sefer yapmak için görevlendirmişti. Kölemenlerle yaptığı mücadeleyi tamamlayan Mehmet Ali Paşa 1811 tarihinde sefere çıkmıştı. 1811 tarihinden 1817 tarihine kadar Abdullah İbn Suud üzerine yapılan seferler başarısız olmuştu. Mehmet Ali Paşa, oğlu Ahmet Tosun Paşa'nın başarısız olmasının ardından yerine diğer oğlu İbrahim Paşa'nın komutasında 1817'nin Eylül ayında bir ordu hazırlatarak Necid'e göndermişti. Abdullah İbn Suud'un bulunduğu Dır'iyye'ye kadar başarılı bir şekilde ilerleyen İbrahim Paşa, Abdullah İbn Suud'u altı ay kadar muhasara altından tuttuktan sonra Eylül 1818 tarihi içerisinde adamları ile birlikte Kahire'ye götürmüştü⁶⁰. Abdullah İbn Suud, Kahire'den İstanbul'a gönderilmiş ve İstanbul'da idam edilmişti. Mehmet Ali Paşa'nın öncülüğünde Suud Aşireti'ne yapılan operasyon bölgede rahatlamaya neden olmuş ve Suud Aşireti'ne ağır bir darbe vurulmuştur⁶¹. 1824–1834 tarih aralığı

Keşfu's Şubuhat'ın Kâbe'de okutturulması uygulamasını getirmiştir. Bkz. Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁸ J.G. Lorimer, **Gazetteer of the Persian Gulf**, Part. I, Vol. I, s. 179.

⁵⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s. 99.

⁶⁰ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁶¹ Abdullah İbn Suud'un aşiretin başına geçmesinden sonra ölümüne kadar olan dönem Batılı tarihçiler tarafından "Birinci Suud Devleti" daha sonra yaşanacak olan başka bir dönemi de "İkinci Suud Devleti" olarak adlandırılmaktadır. Maalesef bazı Türk tarihçileride bu oryantalist yaklaşıma bilerek veya bilmeyerek eserlerinde yer vermektedirler. Bahsedilen dönemler aşiret yağmalaması ve ayaklanmasından öteye gitmeyen kısa süreli bir dönemdir. Bölgeyi Osmanlı Devleti'nin uğraştığı iç ve dış problemleri fırsat bilerek batınında desteğiyle yağmalayıp etkisi altına aldığı bir süreç devlet algısı üzerine oturtulamaz. Devletin oluşabilmesi için gerekli olan mekanizma ve kurumların tesis

aşiretin önemli liderlerinden olan Turki ibn Abdullah ibn Muhammed ibn Suud'un liderliğinde Riyad civarında yeniden etkin olmaya çalışmıştır. Bölgedeki bazı aşiretlerin ve din adamlarının desteği yeniden sağlanmıştı. Turki İbn Abdullah, Osmanlı Devleti'ne karşı dikkatli bir siyaset izlerken körfezde İngiliz ticaretine zarar vermemeye gayret göstermiştir⁶². 1834 tarihinde aşiret içerisinde liderlik çatışması meydana gelmişti. Mişari ibn Abdurrahman ibn Saud, Turki İbn Abdullah karşı ayaklanmıştı. Mişari, Turki'yi öldürerek yerine kendisi geçmişti. Turki'nin oğlu, Şemmar Aşireti'nin kolu olan Reşidilerin lideri Abdullah İbn Reşid'den destek alarak Mişari'yi öldürmüştü⁶³. Mişari'nin öldürülmesi ile birlikte sorun çözülmüştü.

1845 yılında Suud Aşireti'nin Maskat ve Bahreyn şeyhlerine karşı saldırı düzenlemesi neticesinde İngiltere, Maskat'taki çıkarlarına zarar gelmemesi için Suud aşireti liderini uyarmıştı. 1850 yılında Suud Aşireti Bahreyn'e yeniden saldırı düzenlemişti. Saldırıya İngiltere'nin tepkisi sert olmuştu. İngiltere, Bahreyn'i korumak üzere sahile savaş gemisi göndermişti. Suud aşireti İngiltere'nin isteği üzerine Bahreyn'e haraç ödemek zorunda kalmıştı. 1859 yılında tekrar eden saldırılar neticesinde İngiltere, Suud aşiretini sert bir şekilde uyarmıştı. Suudilerin Bahreyn'e sıklıkla saldırması İngilizlere yeni bir fırsat sunmuştu. İngiltere, Bahreyn Şeyhi'ne 1861 tarihinde kendilerine korumak üzere Abu Dabi Şeyhi ile yaptığı sözleşme gibi bir sözleşme yaptırarak Bahreyn üzerinde yeni bir imkân elde etmişti⁶⁴. 1865 yılında Faysal'ın yerine aşiretin başına Abdullah geçmişti. İngilizlerin, Suud Aşireti'ni körfez sahillerinde engellemeye çalışması üzerine Suud Aşireti lideri Abdullah Bin Faysal 1866 tarihinde Bağdat Valisi Namık Paşa'ya bir temsilci göndererek

edilmesi bir devletin kurulması için en önemli belirtileridir. Bölgenin aşiret yapısından kaynaklanan ve aşiretler arasında yaşanan nüfuz mücadelesi bilinen bir gerçektir. Bu gerçeği batı gözüyle değerlendirmek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını yok saymaya ve zayıflatmaya yönelik batılı düşünceleri beslemek anlamına gelmektedir. Bütün Devletlerin kendi iç problemleri yaşadığı süreçlerde merkezi otoritenin müdahalede zayıf kaldığı dönemler bilinen bir hakikattir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de devletler kendi iç dinamiklerinde bu tür problemlerle karşılaşabilirler. Suud Devleti'nin tarihini 1800'lü yılların başına taşımak günümüzdeki Suud Devleti'nin tarihi kökenlerini eskiye dayandırma algısından öte bir durum değildir.

⁶² Hassan S. Abedin, **a.g.t.**, s. 36, Ayrıca bkz. Zekeriya Kurşun, **ag.e.**, s. 58.

⁶³ Hafız Wahba, **Arabian Days**, Arthur Baker Ltd., London 1964, s. 114-115.

⁶⁴ James Wynbrandt, **A Brief History of Saudi Arabia**, Facts On File Publishing, New York 2010, s. 159.

İngilizlere karşı yardım istemişti⁶⁵. Osmanlı Devleti, Faysal'ın İngilizlerle çatışmasını değerlendirerek İngilizlere karşı bölgede tampon olarak kullanmaya çalışmıştı. 1866 tarihinde Abdullah Bin Faysal, İngilizlerle bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede İmam Abdullah Bin Faysal, İngilizlere kendi bölgesinde zarar vermeyeceğini bildirmişti. Ayrıca İngilizlerin iş birliği yaptığı Arap aşiretlerine (özellikle Maskat'a) saldırıda bulunmama ve zekât toplamama sözünü vermişti. Osmanlı Devleti'nin söz konusu tarihten sonra meydana çıkan Vehhabi isyanlarını bastırması neticesinde Suud aşireti uzun bir süre kendisini toparlayamamış ve İngilizlerin bu aşirete karşı ilgisinin azalmasına neden olmuştu.

1870 tarihinde El Murra ve Acman aşiretleri birleşerek Abdullah'ın yaşadığı bölge olan El Ahsa'yı kontrollerine geçirmişti⁶⁶. Bu gelişmeler neticesinde Suud aşireti içerisinde liderlik kavgası çıkmıştı. Abdullah 1871 yılında kardeşi Suud karşısında aşiretin liderliğini kaybetmişti. Abdullah kaçarak Bağdat Valisi'nden yardım istemişti. Osmanlı Devleti bölgede İngilizlerle iş birliği içerisinde olan Suud'a karşı Abdullah'ı aşiretin temsilcisi olarak tanıdığını açıklamıştı. Hemen ardından deniz yolu ile gelerek Katif'te kontrolü ele geçirmişti. Gelişmeler devam ederken 1874 tarihinde Abdurrahman başarısız bir ayaklanma gerçekleştirmişti. Suud göçebe aşiretlerin saldırısı sonrasında 1875 tarihinde ölmüştü. Kardeşi Abdurrahman Riyad'da kontrolü ele geçirmişti. Abdurrahman, kardeşleri Abdullah ve Muhammed'i de yenerek aşiretin kontrolünü tam anlamıyla uhdesine almıştı⁶⁷. 1877 yılında Reşidiler ile Suudlar arasında önemli bir çatışma çıkmıştı. Reşidiler Riyad'ı ele geçirmiş Abdullah serbest bırakmıştı. Riyad'ın komutası Salim ibn Subhan'a verilmişti. Riyad'ın önde gelenleri Reşidilerin kontrolünü kabul etmişti.

Suud aşireti 1878 tarihine kadar kendi bölgesinde etkin olmaya çalışırken İngilizlerle mesafeli bir ilişki içerisinde olmuştur. Suudların özellikle sahillere saldırması İngiliz menfaatlerine zarar verdiğinden dolayı İngilizler bunu engellemeye çalışmış ve Suudlar ile bu minvalde görüşmüştür. Osmanlı Devleti ise Suudların bölgedeki isyanlarını durdurmaya ve diğer aşiretlere saldırısını engellemeye yönelik bir politika izlemiştir.

⁶⁵ J.G. Lorimer, **Gazetteer Of The Persian Gulf, Oman and Central Arabia** , V. III., Archive Edition 1986, s. 1125.

⁶⁶ J.G. Lorimer, a.g.e., s. 1130.

⁶⁷ James Wynbrandt, **a.g.e.**, s. 161-162.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE BASRA KÖRFEZİ'NDE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

1.1 . SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE İNGİLİZ DENİZ KUVVETLERİNİN BASRA KÖRFEZİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

İngiltere'nin ticaret ve savaş gemilerinin 1878 tarihinden sonra etkinliklerini artırması bölgedeki Osmanlı egemenliğini tehdit etmeye başlamıştı. İngilizlerin körfez sahillerinde ticaret gemileri ile birlikte savaş gemilerinin de bulunması bölge şeyhleri üzerinde etkili olmaktaydı. İngiliz gemilerinin bölgedeki varlığı özellikle XIX.yy'ın sonlarında ve XX.yy'ın hemen başında etkisini oldukça artırmıştı. Bu durum bölge şeyhleri ve halkı üzerinde caydırıcı etkiye neden olmuştu. İngiliz ticaret gemileriyle birlikte deniz kuvvetlerine ait gemiler, başta Bahreyn Şeyhi olmak üzere İngiltere yanlısı şeyhlere silah yardımı yapmıştı. 1893 yılında Casim es-Sani'nin bölgesinde karışıklık çıkarması ve çok sayıda silaha sahip olması İngilizlerin bölgede ticaret adı altında yaptığı faaliyetlerin önemli bir göstergedir⁶⁸. Osmanlı yetkilileri İngiliz gemilerinin hangi amaçlarla bölgede bulunduğunu öğrenmek için İngiliz yetkililer ile görüşerek konu hakkında bilgi istemişti. İngilizler, Osmanlı yetkililerine bölgede ticaret için bulduklarını söyleyerek esas amaçlarını gizli tutmuştu. Basra Valisi Nafiz Paşa, İngiliz gemilerinin halkı etkilemek için her hafta Basra'ya gelerek demirlediklerini ifade etmektedir⁶⁹. İngiliz gemilerinin yolcu ve yük taşıması ticaret yapan bölge halkı ile yakın bir ilişki geliştirmesine sebep olmuştu. Gemilerdeki İngiliz mürettebatı önemli derece saygı görmeye başlamıştı. İngiltere'nin Hindistan yönetiminin üst düzey yetkilileri ticaret yapan bölge şeyhlerine ziyaretler yaparak etkilemeye çalışmıştı.

⁶⁸ Bilal Emre Bilal, *The British Threat to the Ottoman Presence in the Persian Gulf During the Era of Abdülhamid II and the Responses Towards It*, Ortadoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 56-57

⁶⁹ Bilal Emre Bilal, *a.g.t.*, s. 56.

1902 yılında İngiliz gemilerinin Necid sahillerinde devriye gezmesi Osmanlı Devleti'nin tepkisini çekmişti. İngilizlere nota veren Osmanlı Devleti, İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden gemilerin faaliyetlerinden haberleri olmadığı cevabını almıştı. İngilizler durumu Hindistan Valisi'ne bildireceklerini ve gelen cevaba göre bilgi vereceklerini beyan etmişti⁷⁰. Fakat İngiliz gemilerinin Necid sahillerinde ve limanlarında demirlemeleri İngiltere Dışişleri Bakanı'nın dediği gibi geçici ve iyi niyete yönelik bir keşif değildi⁷¹. Söz konusu cevaptan sonra sahillerdeki İngiliz faaliyetleri devam etmiştir. İngiltere tatmin edici cevap vermemiş, neden bahsedildiğini anlamadığını yazarak durumu geçiştirmiştir⁷². İngilizlerin bölgedeki söz konusu faaliyetleri 6'ncı Ordu tarafından takip edilerek Hariciye Nezareti'ne bildirilmişti⁷³. 1905 yılında İngiltere'nin Spinoza isimli gemisinin Bahreyn ve Katif civarında devriye gezmesi ve Katif kaymakamını ziyaret etmeleri Osmanlı Devleti'ni endişelendirmişti. Osmanlı Devleti, Londra Sefareti aracılığı ile İngiltere'ye Kasım ayı içerisinde nota vermiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu cevapta Katif ve Bahreyn siyasi memuru Yüzbaşı Priyev ve geminin kaptanının Katif kaymakamını ziyaretlerinin her hangi bir art niyet taşımadığını ve ayrıca ziyaret esnasında şehrin dışına çıkmadıklarını belirtmişti. İngiltere notaya verdiği diğer bir cevapta ise bahsedilen coğrafyada bulunulmasının bir keşif amacı taşımadığını, korsanlıkla mücadele için bölgede görüşmeler yapıldığını söylemişti⁷⁴. 1907 yılında İngiltere, Basra ve Umman sahilleri civarında dört adet gemisini korsanlığa karşı devriye olarak göndermişti⁷⁵. Gönderilen bu gemiler hem körfezdeki ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamış hem de sahil bölgesindeki aşiretlerin etki altına alınması için çalışmıştır. 1911 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Basra Körfezi'nde deniz feneri ve dubalar üzerinden bir tartışma başlamıştı. Osmanlı Devleti İngiltere'nin kendi karasularını ihlal ettiği gerekçesi ile 28 Mayıs 1911

⁷⁰ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 05.11.1905 tarihli 50 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 95/7**, lef 1.

⁷¹ **A.g.v.**, lef 3.

⁷² **A.g.v.**, lef 4.

⁷³ **A.g.v.**, lef.5.

⁷⁴ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 8 Kânunuevvel 1320 (21 Aralık 1905) tarihli 443 numaralı tahrirat, BOA. **HR. SYS. nr. 95/15**.

⁷⁵ Basra Vilayetinden Sadaret'e gönderilen 23 Recep 1325(1 Eylül 1907) tarihli ve 1728 numaralı tezkire, BOA. **BEO. nr. 3143/ 2**.

tarihinde İngilizlerin yerleştirmiş olduğu fenerli şamandıraların kaldırılmasını istemişti⁷⁶. Osmanlı Devleti, bölgede kendi egemenlik alanlarını belirlemek için kullanmış olduğu direk, şamandıra, fenerlerin yerleştirilme meselesine önem vermiştir. İngiltere'nin Osmanlı karasularında kendi uygulamalarını devreye sokması Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti⁷⁷. Savaşın başlangıcına kadar duba ve fenerler üzerindeki tartışmalar İngilizlerin ihlalleri ile devam etmiştir. 1912 yılına gelindiğinde İngiltere'nin Basra Körfezi'nde on altı adet donanma gemisi bulunmaktaydı⁷⁸. Gemiler Basra Körfezi'ndeki çeşitli İngiliz temsilciliklerine bağlı olarak çalışmaktaydı. Aynı dönem içerisinde İngiltere hükümeti ile İngilizlerin "İsterik" isimindeki şirketi Umman civarındaki kömür ticareti için anlaşmıştı⁷⁹. Hariciye Nazırı, İngiltere Hükümeti'nden almış olduğu tezkireye dayanarak verdiği bilgilerde İngiltere Hükümeti'nin hiç bir art niyet taşımadığı ve Basra Körfezi civarındaki deniz gücünü artırmayacağını belirtmişti⁸⁰. Bunun böyle olmadığı daha sonra İngiltere'nin körfezdeki faaliyetlerinden anlaşılacaktır.

1912 tarihinde İngiliz Kompt gemisinin Basra açıklarına demirlemesi Basra valisini endişelendirmişti. Kompt gemisinin oradan ayrılıp ayrılmayacağı üzerinde net bir bilgi akışı sağlanamamıştı⁸¹. Vali, geminin savaş gemisi olup olmadığına karar verememiş, geminin İngiltere'nin Bağdat Konsolosu'nu almak üzere Muhammara'ya hareket etme ihtimalinin olduğunu belirtmişti. Vali Suphi Bey, özellikle yazdığı şifrelerin birer suretinin Harbiye Nezareti'ne gönderilmesini istemişti. Çünkü Cavid Paşa'nın Basra Körfezi'ndeki İngiliz Sefareti'nden haberdar olmadığını düşünmektedir⁸². Savaşın başlamasından hemen önce İngilizler körfezdeki deniz kuvvetlerini takviye ederek bölgedeki hazırlıklarını sürdürmüştür.

⁷⁶ Önder Kocatürk, **Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2010, s.163.

⁷⁷ Önder Kocatürk, **a.g.t.**, s.163-165.

⁷⁸ Tahrirat Kaleminden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17. 04. 1328 (30 Haziran 1912) tarihli tezkire, BOA. **BEO. nr. 3738/283684.**

⁷⁹ BOA. **BEO. nr. 3738/283684.**

⁸⁰ Hariciye Nezaretinden, Sadarete gönderilen 6 Mayıs 1329(19 Mayıs 1913) tarihli telgraf, BOA. **BEO. nr. 3842/288128**

⁸¹ Basra Vali Vekili Suphi Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne 13 Teşrinievvel 1330 (26 Ekim 1914) tarihinde gönderilen şifre, BOA. **DH. EUM. 4.şb. 1/9-F**, lef 1.

⁸² **A.g.v.**, lef 2.

1.2. KUVEYT’TE YAŞANAN DEVLETLER ARASI

REKABET

Sultan II. Abdülhamid döneminde Kuveyt başta olmak üzere körfezde Osmanlı İngiliz çekişmesi yoğunlaşmıştı. Avrupalı güçler arasında ittifakların yaşanması, buna bağlı olarak Osmanlı toprakları üzerinde başta demiryolu ve sulama kanalları olmak üzere geliştirdikleri projeler bu rekabeti artırmıştı. II. Abdülhamid’in tahta çıktığı zaman Sabah Aşireti’nin başına Şeyh Muhammed geçmişti. Kendisinin Osmanlı Devleti ile yakın bir ilişkisi bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti’nin bütün taleplerine olumlu bir şekilde yaklaşmıştı. Muhammed bin Sabah aşiret içerisinde etkili olarak görülmemektedir. Buradaki en büyük sebep İngilizlerin Mübarek el Sabah ile olan ilişkisiydi. İngilizler el altından Mübarek el Sabah’ı desteklemekteydi. Muhammed Bin Sabah ile İngilizlerin ilişkisi öldüğü tarihe kadar pek parlak geçmemişti. İngilizler bölgedeki aşiret liderlerinden anlaşamadığı veya ileriye dönük olarak çalışamayacakları aşiretleri etkisiz hale getirerek aile içerisinde kendilerine yakın bir lider çıkarmaya çalışmıştır.

Yıldızı yavaş yavaş parlayan ve İngilizlerle iyi ilişki içerisinde olan Mübarek el Sabah’ın 1896 tarihinde aşiretin başına geçmesi ile birlikte Osmanlı Devleti’nin Kuveyt’teki konumu eskisi gibi olmamıştı⁸³. Mübarek el Sabah’ın İngilizler ile yakın bir ilişki içerisine girmesi, Kuveyt ve körfezde dengelerin değişmesine neden olmuştu. Mübarek el Sabah, körfezde İngilizlerin önemli yardımcılarından birisi olmuştu. İngilizler, Mübarek el Sabah ile geliştirdikleri ilişkinin meyvesini 1899 tarihinde yaptıkları sözleşme ile almıştı. 1899 tarihinin başlarında İngiliz yetkililer Umman ile 20 Mart 1891 tarihinde yaptığı sözleşmenin benzerini Mübarek el Sabah ile yapmak istemişti. Albay Meade 21 Ocak 1899 tarihinde “Lawrence” isimli gemi ile Kuveyt’e gelmiş ve 23 Ocak tarihinde İngilizler ile Sabah ailesi arasında bir

⁸³ J.G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf*, Vol. III, s. 1016.

sözleşme imzalamıştı⁸⁴. Bu sözleşmede İngilizler, Kuveyt'te herhangi bir yabancı gücün faaliyette bulunmamasını Kuveyt Şeyhi'ne kabul ettirmişti. İngilizler bunun karşılığında Kuveyt Şeyhi'ne garantörlük sözü vermişti. İngilizler bu sözleşme ile birlikte Kuveyt'teki varlıklarını pekiştirmişti⁸⁵. İngilizler son derece önemli olan Kuveyt'i kontrolleri altına almakla Necd ve Irak'ın güneyinde daha kolay bir şekilde hareket etme imkân bulmuştu. Bu sözleşme ile birlikte Umman, Abu Dabi, Bahreyn, Katar ve Kuveyt'e kadar, körfezin batı yakasındaki şeyhleri sözleşmelerle bağlayarak Arabistan yarımadasında faaliyet alanını genişletme imkânı bulmuştu. İngilizler ve Mübarek el Sabah, Osmanlı Devleti'nin tepkisinden çekindikleri için ilk başta sözleşmenin gizli kalması yönünde gayret göstermişti. Bu sözleşmenin ardından Mübarek el Sabah yetkisi olmadığı halde Kuveyt'te yeni vergi düzenlemeleri getirmişti⁸⁶.

Osmanlı Devleti, Mübarek el Sabah'ın faaliyetlerinden rahatsızdı. 1899 yılının Eylül ayında az sayıda askerden oluşan bir birlik Kuveyt'e gönderilmişti. Hem bölgedeki gelişmeleri kontrol etmek hem de Katif'ten Fav'a bir telgraf hattı çekmek için incelemelerde bulunmak üzere Mübarek el Sabah ile görüşülmüştü. Mübarek el Sabah devletin bu tutumundan rahatsız olmuştu⁸⁷. Yaşanan gelişmelere İngiltere'de müdahil olmuştu. İngilizler Osmanlı Devleti'nin Kuveyt'te etkin olmasının önüne geçmek için Basra Valisi ve hükümetle görüşmeler gerçekleştirmişti. İngilizlerin Kuveyt Şeyhi ile sözleşme yapmasının ardından Osmanlı Devleti ile İngiltere, Kuveyt'te ilk kez ciddi bir şekilde karşı karşıya gelmişti. Bu olay daha sonra "Kuveyt Meselesi" olarak adlandırılacak olan sorunun ilk aşamasını oluşturmuştu. Almanların bölgedeki siyasetlerinin yoğunlaşması neticesinde sorunlar farklı bir boyut almış ve İngilizler Kuveyt'teki faaliyetlerini artırmıştı.

Kuveyt'le İngiltere'nin yanı sıra Almanlar da yakından ilgilenmekteydi. 1900 tarihinde Almanya'nın Londra Sefiri, Bağdat Demiryolu için Kuveyt'in çok önemli

⁸⁴ Gökhan Çetinsaya, **Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908**, Taylor & Francis Group, London and Newyork 2006, s. 139.

⁸⁵ F.A. Al- Khatrash, **British Political Relations With Kuwait, 1890-1921**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Durham Üniversitesi, 1970, s. 28-29.

⁸⁶ F.A. Al- Khatrash, **a.g.t.**, s.30.

⁸⁷ F.A. Al- Khatrash, **a.g.t.**, s.30.

olduğunu vurgulamıştı. Osmanlı Devleti, Sultan II. Abdülhamid döneminde Almanların teşvikiyle bölgede özellikle Kuveyt üzerine bir çok kez asker sevk etmek istemişti. Lord Curzon'un Hindistan Valiliği esnasında gelişen bu olaylar Osmanlı Devleti, Almanya ve İngiltere'nin çetin bir mücadelesine sahne olmuştur. 1900 yılında bir Alman heyeti Kuveyt'e ziyarette bulunmuş ve çeşitli incelemeler yapmıştır. Ziyaretin çeşitli amaçları vardı. Öncelikle Bağdat Demiryolu Hattı'nın bitiş noktasının tespit edilmesi en önemli nedendi. Bununla birlikte Almanlar kendileri için önemli olan Kuveyt'in kuzey batı kısmında imtiyaz talep etmişti⁸⁸. Böylece Bağdat Demiryolu vasıtasıyla körfezden Anadolu'ya ve oradan Berlin'e kesintisiz bir hat oluşturarak İngilizlerin bölgedeki menfaatlerine ortak olacaklar aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki nüfuzlarını daha da artırmış olacaktı. Almanların bu talebi Şeyh Mübarek el Sabah tarafından olumlu karşılanmamıştı. Şeyh Mübarek el Sabah 1899 tarihinde İngilizlerle yapmış olduğu sözleşmenin gereğini yerine getirirken aynı zamanda söz konusu tarihte Osmanlı Devleti ile Almanlar arasında oluşan yakın ilişkiden endişe etmişti. İngilizlerin, Almanlarla ile bölgede rekabet etmesi ve Almanların İngilizlerin en ciddi rakibi olarak görülmesi Mübarek el Sabah'ı böyle bir düşünceye sevk etmişti⁸⁹. Lord Curzon, Hindistan Genel Valisi sıfatıyla Almanların bu taleplerinden haberdar olur olmaz Kuveyt Şeyhi ile bir sözleşme yapmıştı.

8 Nisan 1903 tarihinde Balfour, Avam Kamarası'nda bir konuşma yaparak, Kuveyt Şeyhi'nin yapmış olduğu sözleşmeler neticesinde İngiltere'nin mahiyetine girdiğini ifade etmişti. 1904 tarihinde ise aynı içerikte Times gazetesinde çıkan bir makale de '*İngiltere Hükümeti ile Şeyh Mübarek el Sabah arasında bazı gizli sözleşmeler yapılmış ve Şeyh Mübarek el Sabah iş bu sözleşmeler ile kendi hukuk ve menafîini İngiltere Hükümeti'nin himayesine vermiştir.*' yazılarak Kuveyt'teki İngiliz emelleri ve faaliyetleri dile getirilmiştir⁹⁰. XX.yy'ın hemen başında İngilizler Kuveyt'te yapmış oldukları sözleşmeler ile garantörlük ve himaye haklarını kendilerine göre elde etmiş oluyorlardı. Esasında sözleşmelerden sonra Şeyh Mübarek el Sabah'ın tutum ve davranışları da Osmanlı Devleti'nin aleyhine hızla

⁸⁸ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Kânunusani 1911 tarihli 38 numaralı tahriratın tercüme sureti, **BOA. HR. SYS. 104/17** lef 2.

⁸⁹ A. g. v., lef 2.

⁹⁰ A. g. v., lef 3.

gelişecek İngiliz menfaatlerini savunacaktır. Lord Curzon, Romanya Konferansı'nda da konuyu gündeme getirerek Kuveyt üzerindeki İngiliz egemenliğini kabul ettirmeye çalışmıştır. Almanlar, İngilizlerin gerek dünya kamuoyunda gerekse aşiretler üzerindeki bağlayıcı sözleşmeleri ve eylemleri neticesinde özellikle Kuveyt'te her hangi bir girişimde bulunmamıştır. Almanların Kuveyt'te imtiyaz elde etme çalışmaları başarısızlığa uğrayacak ve Kuveyt'te İngiliz siyasetinin varlığı etkili olacaktır.

Arap coğrafyasının doğu kısımlarında önemli bir saygınlığı olan Kuveyt Şeyhi, Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsleri karşısında İbn Suud ile İbn Reşid mücadelesinde 1900 yılından sonra çoğu zaman İbn Suud'dan yana tavır almıştı⁹¹. 1901 tarihinde Osmanlı Devleti'nin desteklediği İbn Reşid karşısında ağır bir yenilgi alan Mübarek el Sabah'ın bu durumundan istifade etmeye çalışan Sultan II. Abdülhamid, Kuveyt'e sefer düzenlemeye çalışmış, İngilizlerin karşı çıkması neticesinde başarılı olmamıştır. Kuveyt'i işgal için bölgeye gönderilen Osmanlı gemisi İngiliz savaş gemilerinin tehdidi üzerine bölgeden uzaklaşmıştır. 1901 tarihinde sonuna doğru ikinci bir kuşatma harekâtı gerçekleştirilmek istenmiş, İngilizlerin karşı çıkması üzerine başarısız olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kuveyt Şeyhi üzerine asker gönderme teşebbüsü Mübarek el Sabah'ın İngiltere'den yardım istemesine neden olmuştu⁹². İngiltere 1899 sözleşmesinin gereği olarak Kuveyt'e yapılacak her hangi bir saldırı neticesinde yardımda bulunacağı maddesinin gerekliliğini yerine getirmiş oluyordu⁹³.

İngiltere 28 Şubat 1904 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile çok önemli bir sözleşme daha yaparak Basra Körfezi'ndeki iletişim kontrolünü sağlamaya çalışmıştı. Bu sözleşme ile birlikte Kuveyt'e bir postane inşa etme yetkisini almış oluyordu. Ayrıca kendisinden başka Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere hiçbir devletin postane açmasına izin vermiyordu. İngiltere bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'ni yabancı devlet statüsünde saymıştır. Kuveyt gibi Osmanlı Devleti'nin çok önemli bir parçası olan bölgede devletin yabancı statüsünde sayılması ve buna gerekli karşılığın

⁹¹ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992, s. 279.

⁹² Husein M. El Baharna, **The Legal Status Of The Arabian Gulf States**, Manchester University Press 1968, s.43.

⁹³ Husein M. El Baharna, **a.g.e.** s. 44.

verilmemesi daha sonraki süreçte Kuveyt'in Osmanlı Devleti'nden kopuşunu hızlandırmıştır.

1.3. KATAR KAZASINDA YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

Katif bölgesinde bulunan Katar yarımadası Basra Körfezi'nin en önemli noktalarından birisidir. Katar'ın yarımada olması itibariyle Basra Körfezi'ni Necid'e bağlayan özelliği ile bölgede ticaret yapan devletlerin her dönem dikkatini çekmiştir. 1872 yılında Osmanlı Devleti'nin Necid, Ahsa, Katif bölgelerinde askeri varlığını artırması ve buna bağlı olarak siyasi varlığını hissettirmesiyle birlikte İngilizler Katar için endişelenmişti. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bu çıkışı üzerine buradaki çıkarlarına zarar gelmemesi için Bahreyn ve Abu Dabi'nin şeyhleri ile gerekli olan bağlantının kurulması yönünde harekete geçmişti.⁹⁴ İngilizlerin 1872 tarihindeki amacı Katar Şeyhi ile bir sözleşme yaparak onun kendileri ile arası iyi olan diğer aşiretlerle ilişkisini geliştirmesini sağlamaktı. Böylece Bahreyn, Kuveyt, Abu Dabi'den sonra Katar'da da kontrolü sağlamış olacaktı.

Osmanlı Devleti'nin Katar'ı kontrolü altına almasından sonra İngilizler dikkatli davranmaya başlamış ve buradaki ticaretlerine zarar gelmemesine özen göstermiştir. 1880 tarihinden sonra Katar Şeyhi, Zubara'da etkin bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştı. 1881 tarihinde İngilizler Osmanlı Devleti'nin Katar üzerindeki hukukunu tanımakla birlikte Katar sahillerinde ve körfezde Osmanlı gemilerinin ticaret yapmasına sıcak bakmamıştı⁹⁵. İngilizlerin en önemli amacı sahillerin güvenliğini sağlamaktı.

İngiltere, Bahreyn'de elde ettiği avantajları Katar'da da sağlamak istiyordu. 7 Mayıs 1883 tarihinde Lord Granville, Musurus Paşa'ya yazdığı telgrafta Katar sahillerindeki Osmanlı egemenliğini kabul etmeyeceklerini söylemişti⁹⁶. Osmanlı Devleti'nin asayişini sağlama çalışmalarına rağmen aşiretler arasındaki münazaa devam etmekteydi. Basra, Amara ve pek çok bölgede aşiretlerin kavgası mevcuttu.

⁹⁴ TNA. FO. 881/916 s. 22.

⁹⁵ Frederick Fallowfield Anscombe, **The Ottoman Gulf and the Creation of Kuwait, Sa'udi Arabia and Qatar 1871-1914**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton Üniversitesi 1994.s. 97.

⁹⁶ TNA. FO. 881/916 s. 22.

Aşiretleri kavgaya iten en büyük sebep hiç şüphesiz ticari nüfûz mücadelesiydi. Bölgedeki sıkıntılar Basra Valiliği'ni askeri tedbir almaya itmişti. Basra Valisi bölgede asayişî sağlamak üzere Bab-ı Âli'den sefer için izin istemiştir. Bu seferle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesi bir kez daha gösterilmiş olacaktı⁹⁷. Basra Valisi Hafız Mehmet Paşa bölgedeki karışıklıklara sebep olarak Casim b. Sani'yi göstermişti. Casim bin Sani'nin İngilizlerle olan ilişkisi ve bölgede sürekli olarak kargaşanın çıkması Basra Valisi'nin bölgeye sefer düzenlemesini sağlamıştı⁹⁸. 1893 yılının Şubat ayında Basra Valisi, Katar'a 300 kişilik bir askeri birlikle sefer düzenlemişti⁹⁹. Casim bin Sani, Basra Valisi'nin sefer düzenleyeceğini önceden bildiği için Beni Hacir Aşireti ve bazı aşiretlere mensup kişilerle çöle çekilmişti. Hafız Mehmet Paşa, Casim bin Sani'nin olaylara son vermesi için çağrıda bulunmuştu. Casim bin Sani, Mehmet Hafız Paşa'ya olumlu bir cevap vermeyerek sadece devlete bağlı olduğunu bildirmişti¹⁰⁰. Casim bin Sani, Hafız Hakkı Paşa'ya geri çekilmesi karşılığında 10.000 lira para teklifinde bulunmuştu¹⁰¹.

1895 yılında Bahreyn Şeyhi, İngilizlere Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığından rahatsız olduğunu bildirmişti. Zubara ve Katar sahillerinin Osmanlı kontrolü altında olması Bahreyn Şeyhi'ni ve İngilizleri rahatsız etmiştir¹⁰². Mehmet Hafız Paşa ile Casim bin Sani arasındaki sorunun büyümesi üzerine Katar Şeyhi Casim bin Sani, Sadaret'e bir mektup göndererek devlete ve padişaha bağlı olduğunu bildirmişti. Ayrıca olaylar için Hafız Mehmet Paşa'yı suçlamıştı¹⁰³. Bölgedeki sorunun büyümesi üzerine Sultan II. Abdülhamid olayın çözülmesi yönünde irade ortaya koymuştu. Olayın askeri tedbirlerden ziyade siyasi tedbirlerle çözülmesi Abdülhamid'in tercih ettiği çözüm yolu olmuştu. İngilizlerin bölgedeki karışıklıkları

⁹⁷ Zekeriya Kurşun, **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 91.

⁹⁸ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 96.

⁹⁹ Rosemarie Said Zahlan, **The Creation of Qatar**, Roudledge London and Newyork, First Published 1979, s. 53.

¹⁰⁰ Rosemarie Said Zahlan, **a.g.e.**, s. 53.

¹⁰¹ Frederick Fallowfield Anscombe, **a.g.t.**, s. 123.

¹⁰² TNA. **FO. 881/916**, s. 22

¹⁰³ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 99-100.

bahane ederek askeri hareket başlatması ihtimali siyasi çözüm yolunun tercih edilmesine sebep olmuştur¹⁰⁴.

1893 tarihinden sonra İngiltere ile Katar Şeyhi arasındaki ilişkilerde belirgin bir değişme görülmüştür. 15 Nisan 1893 tarihinde Lord Rosebery, Osmanlı Devleti'nin Londra büyükelçisine Katar ile alakalı fikirlerini iletmiş ve İngiliz çıkarlarını savunacaklarını ifade etmiştir¹⁰⁵. 1894 tarihinde İngilizlerin Buşir siyasi temsilcisi Doha'ya ziyarette bulunmuştu. "Sphinx" adlı gemi ile sahile yanaşmaya çalışan Buşir temsilcisi Osmanlı yetkililerinin tepkisi ile karşılanmış ve karaya çıkmasına izin verilmemişti. İngilizlerin Hindistan yönetimi Buşir temsilcisine Osmanlı Devleti'ni karşısına almadan hareket etmesi gerektiğini bildirmişti. 1895 tarihinden sonra Katar'da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki rekabet artmıştı¹⁰⁶. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında artan rekabet neticesinde İngilizlerin Katar üzerine kurduğu baskı ile iyice artmıştı. Şeyh Casim'in kardeşi Şeyh Ahmet 1899 tarihinde Abu Dabi şeyhleri ile yapılmış olan sözleşmenin aynısını Albay Meade ile bir araya gelerek İngiltere'den talep etmişti. 1900 tarihinden sonra körfezdeki meselelerin gittikçe çoğalması Osmanlı Devleti'ni zora sokmuştu. İngiltere, Osmanlı karasularında kendi hâkimiyetini pekiştirmek için direkler dikmiş ve bayraklarını asmaya çalışmıştı. Ayrıca İngilizlerin bölgede sık sık gemilerini dolaştırması Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin arasını iyice açmıştı. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin tepkileri karşısında savaş gemileri ile bölgede caydırıcı olmaya çalışmış ayrıca Bab-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunarak bölgeye Osmanlı memurunun atanmaması için uğraşmıştır¹⁰⁷.

1904 tarihinde İngiltere'nin Hindistan yönetimi yaşı oldukça ilerlemiş olan Şeyh Casim'den sonra çıkarlarını garanti altına almak için Şeyh Ahmet ile bir sözleşme yapılması için harekete geçmişti. İngilizler, Katar Şeyhi ile sözleşme imzalamayı başlıca şu nedenlere dayandırmıştı:

- Katar'ın, Bahreyn ve Abu Dabi sahilleri arasında İngiliz deniz ticareti ve gemileri için oldukça önemli bir noktada olması.

¹⁰⁴ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 103-104.

¹⁰⁵ J.G. Lorimer, **Gazetteer of the Persian Gulf**, Vol. II, Archive Editions, s. 828.

¹⁰⁶ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 828.

¹⁰⁷ Zekeriya Kurşun, **a.g.e.**, s. 119-120.; ayrıca bkz. Loremer, **a.g.e.**, s 830.

- Basra Körfezi'ndeki korsanlık faaliyetlerinin durdurulması ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesini kırmak.
- İnci ticaretinin merkezi olan Bahreyn'e yakın olması İngilizlerin Katar Şeyhi ile sözleşme yapmak istemesindeki nedenlerdi¹⁰⁸.

Osmanlı Devleti'nin 1904 tarihinde Zubara ve Adid'e müdür tayin edeceği haberini alan İngiltere, Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunarak müdür gönderilmemesi konusunda yetkililerden sözlü olarak teminat istemişti. Bu sözlü teminata itimat ederek 30 Nisan 1904 tarihinde bir nota göndererek Osmanlı Devleti'nin bölgeye müdür göndermesini engellemiştir. İngiltere, İstanbul Sefiri aracılığı ile Hariciye Nazırı Tevfik Paşa nezdinde müdür gönderilmesi halinde İngiltere'nin müdürlerin bölgeye girişini engelleyeceğini bildirmiştir¹⁰⁹.

1906 Mayıs'ında İngilizlerin Basra Körfezi siyasi temsilci Cox, Katar'ı ziyaret etmişti. Cox gerek İngiliz politikasının bölgede uygulanması için gösterdiği çaba ve gerekse bölge şeyhleri ile geliştirdiği ilişkiler neticesinde İngiltere Hükümeti'nin önemli memurlarından birisi olmuştu. Cox, Şeyh Casim'le görüşmesi esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı Katar halkının yanında olacaklarını ifade etmişti. 1906-1909 tarihleri arasında İngilizler, Katar civarındaki faaliyetlerini artırmıştı. Keşif ve gözlem amaçlı ziyaretler yaparak denizdeki egemenlik alanlarını artırmaya devam etmişti. Osmanlı Devleti 1910 tarihinde gelindiğinde bölgeye daha önce göndermek istediği müdürleri atamıştı. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne 24 Eylül 1910 tarihinde bir muhtıra göndererek Zubara ve Adid'deki müdürleri tanımayacağını, müdürlerin bir an evvel geri dönmesini istemiştir. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki görüşmeler 1913 tarihine kadar devam etmiştir. 29 Temmuz 1913 tarihli Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşma neticesinde Osmanlı Devleti, Katar'daki haklarından feragat etmişti.

Böylece İngiltere asırlardan beri Osmanlı toprağı olan Katar'ı himayesine almış oluyordu. Osmanlı Devleti'nin bu bölgeleri Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde fiilen kaybetmesindeki en büyük sebep bölgeye yeteri kadar asker sevk

¹⁰⁸ TNA. FO. 881/916 s. 22-23.

¹⁰⁹ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **El Katar Sevahili Meselesi**, İstanbul 1918, Matbaa-ı Amire, s. 5. Basra Körfezi Meselesi ile alakalı risalelelerin tamamı Zekeriye Kurşun ve Ali Akyıldız tarafından kitap haline getirilmiştir. Bkz. Ali Akyıldız-Zekeriye Kurşun, **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

edememesi ve aşiretlere güvenerek hareket etmesinden dolayı olmuştur. Aşiretler Katar aşiretleri de dâhil olmak üzere İngiltere'nin yanında yer almıştır. Merkezi Hükümet özellikle İngiliz taleplerinin başladığı 1900 yılından sonra bölgedeki asker sayısını artırıp düzenli birlikler sevk etmiş olsaydı İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri engellenmiş olabilirdi.

1.4. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE SUUHLARIN FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin bölgede nüfuzunu kaybetmeye başlaması ile birlikte aşiretler arasında gittikçe artan mücadeleler baş göstermişti. II. Abdülhamid dönemine girildiğinde Suud Aşireti'nin kendi iç kavgaları ve çekişmeleri devam etmekteydi. 1887 tarihinde Abdullah aşiretin merkezi olan Riyad'ı ele geçirmişti. Abdullah, Muhammed bin Reşid'den destek isteyerek bu başarıyı sağlamıştı. Fakat kendisinin hiç beklemediği bir şekilde Muhammed Bin Reşid, Riyad'ın kontrolünü ele geçirerek Suud aşiretini dağıtmış ve önde gelenlerini tutuklayarak Şemmar Aşireti'nin merkezi olan Hail'e götürmüştü¹¹⁰. Suud aşireti 1880 tarihinden itibaren Kasim bölgesinde etkili olmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra Harb ve Mutayir aşiretleri ile birlikte hareket etmişti. 1880 tarihinden sonra Suud Aşireti ile Reşid'in aşireti arasında ticaret yollarını ele geçirmek için bir mücadele başlamıştı. Reşidiler, Suud Aşireti'ne karşı önemli bir ticari üstünlük kazanmış ve ticaret yollarını ellerine geçirmişti¹¹¹. Hail'de Reşidilerin elinde bulunan Abdullah bin Faysal'a izin verilerek Riyad'a dönmesi sağlanmıştı. Ağır hasta olan Abdullah'ın 1889 yılında ölmesi ile birlikte yerine kardeşi Abdurrahman aşiretin başına geçmişti. Abdurrahman ile Muhammed Bin Reşid arasında önemli çatışmalar meydana gelmişti. Abdurrahman, Reşidileri tanımadığını söyleyecek fakat Muhammed Bin Reşid'in saldırıları karşısında geri adım atarak Reşidilerin üstünlüğünü kabul edecekti¹¹².

¹¹⁰ James Wynbrandt, **A Brief History of Saudi Arabia**, Facts On File Publishing, New York 2010, s. 162.

¹¹¹ Hassan S. Abedin, **Abdul Aziz Al-Saud and the Great Game in Arabia, 1896-1946**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) King's College London, 2002, s. 44.

¹¹² James Wynbrandt, **a.g.e.**, s. 163.

Aşiretlerin Reşidilere karşı bir araya gelmesi ile Ocak 1891 tarihinde Mulayda çatışması gerçekleşmişti. Bu çatışmanın amacı Reşidileri Hail'e kadar sürerek Necid civarından çıkarmaktı. Muhammed Bin Reşid, Suud aşiretini bir kez daha yenerek Suudileri Riyad'a göndermiş ve böylece bölgenin en önemli aşireti olmuştu¹¹³. 1893 yılında Abdurrahman İbn Faysal aldığı başarısız sonuçlar neticesinde Kuveyt'teki Sabah Aşireti'ne sığınmak zorunda kalmıştı. Suud Aşireti'nin kaderi bu tarihten sonra değişmeye başlamıştı. Söz konusu dönemde İngilizlerin Sabah aşireti içerisinde karışıklık çıkararak lider değişimine gitmeleri Suudların bölgede barınmasına ve yeniden toparlanmasına neden olmuştur. Suud Aşireti ile İbn Reşid arasındaki mücadelede bölgenin önemli aşiretlerinden olan Acman Aşireti bu süre zarfında İbn Suud ile hareket etmişti¹¹⁴.

Suud Aşireti'nin liderinin Kuveyt'e sığınması esnasında Mübarek el Sabah, İngilizlerin kışkırtmasıyla kardeşini öldürecekti. Mübarek el Sabah'ın tamamen İngilizlerle iş birliği içerisine girmesi ile birlikte bölgede Osmanlı karşıtı olan aşiretler Mübarek el Sabah üzerinden bir araya getirilmeye çalışılmıştı. Mübarek el Sabah henüz genç yaşta olan Abdülaziz bin Suud'u Reşidilere karşı korumasına almıştı¹¹⁵. Mübarek el Sabah bir nevi Suud Aşireti'nin yok olmasını engellemiş ve bölgedeki Vehhabi hareketinin önünü açmış oluyordu. Özellikle Riyad merkezli bir aşiret olan Suud Aşireti ile Hail merkezli bir aşiret olan Şemmar Aşireti arasında 1900 tarihinden itibaren şiddetli çatışmalar baş göstermişti. Osmanlı Devleti destekli olan İbn Reşid (Şemmar Aşireti Reisi) bölgede önemli bir güç olarak, Mübarek el Sabah ve İbn Suud'un artan tehlikesine karşı mücadele etmişti. Mübarek el Sabah'ın yardımı ile İbn Reşid'i yenen Suud, Riyad'ı yeniden ele geçirmiş ve bu tarihten itibaren etki alanını gittikçe artırmıştı.

Abdülaziz Bin Abdurrahman seleflerinden ziyade İngilizlerle geliştirmiş olduğu iş birliği neticesinde ön plana çıkmıştı. Kendisinin oldukça hırslı olması ve diplomasiyi iyi bilmesi Abdülaziz bin Abdurrahman'ı bölgede diğer aşiretler karşısında da ön plana çıkarmıştı. Osmanlı Devleti'nin körfez bölgesinde en etkili

¹¹³ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 1139.

¹¹⁴ Ayrıca Sebi, Menasır, Kahtan, Devasır gibi aşiretlerde İbn Suud'un yanında yer almıştır. Zekeriya Kurşun, "Basra Körfezi'nde Bir Arap Aşireti: Acman Urbani (1820-1913)," **Bellekten**, C. LXIII, Nisan 1999, Sayı: 236'dan ayrı basım, s.152.

¹¹⁵ Muhammed Said, **Britanya ve İbn-i Suûd**, (Çev. Mehmet Erkoç), İstanbul, 1990, s. 9-10.

olduğu yerlerin başında hiç şüphesiz Hicaz'ın doğu kesimi, yani Basra Körfezi'nin Güney batı kesimiyle Necid olarak adlandırılan bölgeye kadar olan kısım gelmektedir. Müslümanlar için çok önemli iki merkez olan Mekke ve Medine'nin Hicaz'da olması Osmanlı Devleti tarafından bu bölgenin gerek askeri yönden gerekse siyasi yönden hassasiyetle idare edilmesine sebebiyet vermiştir. Körfezin pek çok noktasında nüfuzunu artıran İngilizlerin bu bölgeyi kontrol altına alması ve buradaki çıkarlarını garantilemesi yeni bir gücün desteklenerek Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkarılması ile mümkün olmuştur

1901 tarihinden sonra bölgede aşiretler arası çekişme ve iş birlikleri gittikçe belirginleşmişti. 1901 yılında aşiretler arasında önemli çekişmeler mevcuttu. Mübarek el Sabah ve Abdurrahman İbn Suud, Muhammed İbn Reşid'e karşı saldırıya geçerek ummadıkları bir yenilgi almıştı. Muhammed İbn Reşid, Osmanlı Devleti'nin desteği ile Kuveyt'in kontrolünü ele geçirmişti. Bu durum İngilizlerde şok etkisi yapmıştı. Zira, Sabah ve Suud aşiretlerine para ve silah yardımı yapmışlardı. İngilizler Osmanlı Devleti'nin Kuveyt'i bir an önce boşaltmasını istemişti. Aksi durumda Kuveyt'i koruyacaklarını bildirmişlerdi. Osmanlı Devleti, Kuveyt'in kendi toprağı olduğunu cevabını vererek İngiltere'nin karışmasının doğru olmadığını söylemişti¹¹⁶.

Genç ve oldukça hırslı bir yapıya sahip olan Abdülaziz ibn Suud'un 1902 tarihinde aşiretin başına geçmesi ile birlikte bölgedeki dengeler değişecekti. İngilizlerin desteğiyle de gittikçe artan bir ayrılıkçı çatışma ortamına girilmişti. Abdülaziz ibn Suud, hayatının büyük bir kısmını Bahreyn ve Kuveyt başta olmak üzere sürekli Reşidilerin saldırısı nedeniyle sürgünde geçirmişti. Bu süre zarfında hem Reşidilere hem de Osmanlı Devleti'ne karşı kin ve öfke beslemişti. 1902 yılında ilk işi Muhammed İbn Reşid'in kontrolündeki ata toprağı olarak gördüğü Riyad'a saldırı düzenlemek olmuştu. Mübarek el Sabah ile birlikte düzenledikleri bu saldırıda Riyad'ın kontrolünü geri almıştı. Saldırılarda Muhammed İbn Reşid ölmüştü¹¹⁷. Bu saldırı bölgenin kaderini değiştirecek ve bu tarihten sonra Abdülaziz İbn Suud etkisi artmıştı. Ayrıca Abdülaziz ibn Suud'un hırsı İngilizlerin dikkatini çekecek ilişkilerini kontrollü ve dikkatli bir şekilde geliştirmelerine neden olmuştu. İbn Reşid, yenilmesi

¹¹⁶ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 1143.

¹¹⁷ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 1144.

üzerine 1902'nin Mart ayında Basra Valisi'ne bir temsilci göndererek Mübarek el Sabah ve Abdülaziz İbn Suud'a karşı yardım istemişti. Nisan ayı içerisinde Abdülaziz İbn Suud, İbn Reşid'in yanında olan Kahtan Aşireti'ni ağır bir yenilgiye uğratarak önemli bir darbe vurmuştu. Bu çatışmadan sonra Ataibah, Davasir, Sabai', Acman, El Murra ve Mutair aşiretleri Suud'un yanında olduklarını açıklamıştı¹¹⁸. İbn Reşid'in yanında ise Kahtan, Harb, Dhafir ve Şemmar Aşireti'nin bazı kolları yer almıştı. Necid'in önde gelen aşiretlerinin Suud'un yanında olduklarını açıklamasının ardından İbn Reşid'in nüfuzu zayıflamaya başlamıştı. Bu aşiretlerin Suud'a destek vereceklerini açıklamalarının ardından İbn Suud bölgede kontrolü sağlamak için saldırılarına devam etmişti. Abdülaziz'in başarısı yabancı devletlerin ilgisini çekmişti. Ruslar, Abdülaziz ile Kuveyt'te görüşerek bölgede etkili olması için destekleyeceklerini söylemişti¹¹⁹. Abdülaziz İbn Suud'un liderliğe gelmesi ile birlikte Necid bölgesindeki çatışmalar yeni bir boyut almış ve Vehhabi sorunu ile birlikte ayrılıkçı Suud düşüncesi ortaya çıkmıştı¹²⁰.

Nisan 1904 tarihinde İbn Reşid ile İbn Suud yeniden karşı karşıya gelmişti. İbn Suud, 1904'ün Mayıs ayında İngilizlere haber göndererek Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmak için yardım talebinde bulunmuştu. İngilizler bu teklif karşısında temkinli davranmıştı. Gerek Riyad'taki temsilcileriyle gerekse Kuveyt'teki temsilcileri ile sürekli irtibat halindeydiler. İbn Suud'un kaybetmesi halinde İngiliz çıkarları tehlikeye girebilirdi. Osmanlı Devleti ile henüz erken bir tarihte bölgede çatışma yaşanabilirdi. Hindistan yönetimi bölgedeki memurlarından Osmanlı Devleti'nin ve İbn Suud'un faaliyetlerinin iyice takip edilmesini istemişti. İngilizler, Suud ile ilişkilerini düzenli bir şekilde devam ettirmek için 1904 yılında Hindistan yönetiminin teklifiyle Suud Aşireti'nin merkezi konumunda olan Riyad'da bir temsilcilik açma kararı almıştı. 1904 yılında Osmanlı Devleti, İbn Suud ile Reşid arasındaki çatışmada İbn Reşid'e çeşitli silah ve mühimmat yardımında bulunmuştu. Bunun üzerine İbn Suud 2 Mayıs 1904 tarihinde İngiltere'den yardım istemişti. İngiltere, İbn Suud'un bu talebini dikkate almış fakat net bir cevap vermişti. N. O'Conor, 10 Mayıs 1904 tarihinde Hindistan yönetimine yazdığı mektupta Osmanlı

¹¹⁸ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 1144.

¹¹⁹ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s. 1146.

¹²⁰ TNA. **FO. 881/916** s. 24.

Devleti'nin Mübarek el Sabah'ı yanına çekmek için girişimlerde bulunduğunu bildirmişti. 23 Mayıs 1904 tarihinde N. O'Conor yeni bir mektup yazarak Osmanlı Devleti'nin İbn Suud'a baskı kurduğunu tekrar bildirerek endişelerini aktarmıştı. İngilizler durumun yakından takip edilmesini, Osmanlı Devleti'nin İbn Reşid ve diğer aşiretlerle olan ilişkilerinin kendileri için tehlike arz ettiğini düşünmekteydi. Osmanlı Devleti söz konusu tarihlerde bölge aşiretlerinin üzerinde özellikle İbn Suud'un üzerinde önemli bir baskı oluşturmuş ve bölgede asayişin sağlanmasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin İbn Suud'la doğrudan veya dolaylı bir şekilde iletişime geçmesi taraftarı değildi¹²¹. İngilizler başta Mübarek el Sabah ile İbn Suud'un çatışması olmak üzere bölgede kendilerine yakın aşiretlerin birbirleri ile çatışmasını saygınlık kaybı olarak değerlendirmekteydi. Bu arada İngilizler bölgeye yapılan silah ticaretinin önünün kesilmesi noktasında karar almıştı¹²². Bölgedeki silah ticaretinin Osmanlı Devleti'nin yanında olan aşiretlerin eline geçmesi ihtimali kararın alınmasını sağlamıştı. Ekim ayında Mübarek el Sabah, Kaptan Knox ile görüşerek İbn Suud ile Osmanlı Devleti arasında aracılık etmeyeceğini bildirmişti. 1904 Temmuz'unda Osmanlı Devleti, İbn Reşid'e asker ve silah desteği vererek İbn Suud'un zararlı faaliyetlerinin bastırılması için harekete geçmişti. Bölgede gelişmeler bu şekilde devam ederken İbn Suud 1905 yılı içerisinde Maskat, Abu Dabi ve Katar Şeyhleri ile görüşmeler gerçekleştirerek destek istemişti. İbn Suud'un saldırgan tutumu nedeniyle Maskat ve Abu Dabi Şeyhleri, İbn Suud'a karşı ihtiyatla yaklaşmıştı.

1906 tarihinde Riyad merkezli bir Suud yapılanması başlamıştı. Bu tarihlerde Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah ile yakın ilişki kurmaya çalışan İbn Suud, İbn Reşid'in etkisini kırmaya çalışmıştır. P. Cox, 16 Eylül 1906 tarihinde İbn Suud ile ilişkilerin nasıl olması gerektiği hususunda merkezi hükümete önerilerde bulunmuştur. P.Cox, İbn Suud'un Katar Şeyhi ve Kuveyt Şeyhi ile iyi bir şekilde geçinmesinin İngiliz çıkarları için oldukça önemli olduğunu vurgulamıştır. Cox, İbn Suud'dan tam emin olmadığı için İbn Suud'a ihtiyatla yaklaşılmasını istemiştir. P.Cox, İbn Suud'un Maskat, Umman ve Abu Dabi'ye bir saldırıda bulunması halinde İbn Suud ile tüm ilişkinin kesilmesini teklif etmiştir. Ayrıca Cox, Abu Dabi Şeyhleri

¹²¹ TNA. FO. 881/916 s. 24.

¹²² TNA. FO. 881/916 s. 25.

ile olan diyalogundan dolayı Necid bölgesine İngiliz memurların seyahat yapmasını istemiştir. P.Cox 1906 tarihinde henüz tam olarak Osmanlı nüfuzundan çıkmamış olan Necid'de keşif amaçlı seyahatlerin yapılmasını planlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne karşı bazı Arap aşiretlerinde bir memnuniyetsizliğin oluştuğunu ve bunların İngiltere'den yardım istediklerini belirterek eğer İngiltere yardım etmez ise başka güçlerden yardım isteyeceklerini bunun neticesinde de İngiliz menfaatlerinin tehlikeye gireceğini ifade etmiştir. Ocak ayı içerisinde İbn Suud'un göndermiş olduğu Musaad Bin Suveyt, Bahreyn'de İngiliz temsilcileri ile görüşerek İbn Suud'un Katif ve Ahsa'da Osmanlı Devleti ile savaşacak bir gücünün olmadığını ve İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne karşı yardım isteğini İngiliz yetkililere aktarmıştır. İbn Suud 1906 tarihinde Katif ve Ahsa'nın atalarının merkezi olduğu için buraların kendisine ait olduğuna dair iddialarda bulunmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin bölgeden çıkarılması konusunda İngilizlere ısrarlı tekliflerde bulunan İbn Suud, Abu Dabi ve Dubai Şeyhleri ile yapılan sözleşme gibi kendisi ile de bir sözleşme yapılmasını istemiştir.

İbn Suud'un gerekli olan imkânları sağladıktan sonra bu bölgeleri ele geçirme noktasında kararlı olduğunun İngiltere'nin bölgedeki temsilcileri farkındaydı. Kaptan Predeux 1906 yılında İbn Suud'un Necid bölgesine Mutasarrıf olabilmek için girişimde bulunduğunu bildirerek kabul edilmemesi halinde bölgede karışıklık çıkararak Osmanlı Devleti'ne karşı hareket edeceğini söylemişti. İngilizler, İbn Suud'a yardım edip etmeyeceklerini ve sahildeki diğer aşiretlerle olan ilişkilerine zarar verip vermeyeceğini detaylı bir şekilde tartışmaktaydı. Bölgenin durumu İngilizleri endişeye sevk etmişti. Osmanlı Devleti'nin bölgede yeniden otorite kazanmasından korkmaktaydılar. Hindistan yönetimi, merkezi hükümeti bu noktada da uyararak Doğu Arabistan siyasetinin yeniden ele alınması gerektiği uyarısında bulunmuştu. Esasında İngilizleri bu endişeye sevk eden İbn Suud'un izlemiş olduğu siyasetti. Sultan II. Abdülhamid dönemi Abdülaziz bin Suud'un aşiretinin nüfuz alanını genişlettiği bir dönem olmuştu. Gerek İngilizlerle irtibatını artırması ve destek alması gerekse saldırgan tutumu ile bölgedeki aşiretler üzerinde nüfuz kazanması daha sonraki süreçte isyan boyutuna geçmesinin temellerini atmıştı.

1.5. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İRAN, KUVAYT, KATAR VE BAHREYN'DE İNGİLTERE DIŞINDAKİ DEVLETLERİN FAALİYETLERİ

Son derece stratejik bir konumu olan Basra Körfezi'nde XIX.yy'ın sonu ve XX.yy'ın başlarında İngiltere dışındaki devletlerin de yer alma mücadelesi ve faaliyetlerine sahne olmuştur. Belçika küçük bir devlet olmasına rağmen bölgede aktif olmaya çalışmıştır. Belçika yönetimi 1901 tarihinde M. Simais'i bölgedeki ticari ilişkileri geliştirmek üzere temsilci olarak göndermişti. Belçika bölgede özellikle İran'da bir banka ve taşıma şirketi kurmaya çalışarak rekabet içerisinde payını alma düşüncesindeydi. M. Simais "Selika" adlı bir gemi ile Nisan ayı içerisinde ticaret ve keşif yapmak üzere Maskat, Bahreyn, İran güzergâhını dolaşarak Avrupa'ya geri dönmüştü. Yine Belçika vatandaşı olan Gerlicha, 1901 tarihinin Kasım ayında Bahreyn'de inci ticareti yapmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştı. M. Simais'in ölmesi ile birlikte Belçika bölgede ticari ve siyasi olarak nüfuz kazanamamıştı¹²³.

Almanlar ise aynı tarihlerde körfezde ticari olarak etkin olmaya çalışmaktaydı. Bağdat Demiryolu projesinin alınması ile birlikte körfezde hem ticari hem de siyasi olarak pay kapma yarışına girmiştiler. 1901 yılında Bahreyn'de İngiltere'den sonra temsilciliği bulunan tek Avrupalı devlet Almanya idi. 1904 -1905 tarihinde Almanlar ve İngilizler Bahreyn'de karşı karşıya gelmişti. 1905'in sonlarında krizin çözülmesi için Almanya'nın Buşir Konsolosu, Bahreyn'de bulunan Alman temsilciyi uyararak Alman çıkarları için İngilizlerle tartışmaya girmemesini söylemişti.

Fransızlar, Bahreyn'de inci ticareti yapmaktaydı. Temsilcilikleri bulunmamakla birlikte İngilizlerle ilişkileri iyi tutarak ticaretlerini devam ettirmekteydi. Fransızların körfezde en etkin oldukları nokta Umman'dı. Umman'da İngilizlerle sık sık karşı karşıya gelmekteydiler.

¹²³ J.G. Lorimer, *Gazetteer Of The Persian Gulf, Oman and Central Arabia* , V. II., Archive Edition 1986, s. 348.

Ruslar bahsedilen tarih aralığında bölgede daha çok Kuveyt Şeyhi ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı. Bahreyn ile ilişkileri gemilerinin ikmalinden ibaretti¹²⁴. İngiltere, Almanya ve Fransa'nın bölgede siyasi ve ticari olarak etkili olmaması için çok sıkı bir politika izlemekteydi. İlişki içerisinde olduğu aşiretlerin Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere hiçbir devletle ilişkiye girmemesini istemekteydi. Rusya'nın Basra Körfezi'nde vapur ulaşım hattı ile birlikte İran'ın kuzeyinde demiryolu projeleri yapma planları vardı. Demiryolu noktasında kısmen başarılı olduysa da vapur işletmeciliği noktasında başarılı olamamıştı. Fransızlar körfezde Umman üzerinden etkili olmaya çalışırken Almanlar II. Abdülhamid ile geliştirdiği iyi ilişkiler neticesinde elde ettiği demiryolu avantajı ile körfezde etkili olmaya çalışmaktaydı¹²⁵. İngiliz ve Ruslar, Basra Körfezi'ne hakim olabilmek için İran üzerinde demiryolları imtiyaz mücadelesine girmişti. 1889-1900 yıllarında İngilizler İran'ın güneyinde demiryolu için anlaşmalar yapmıştı. İran, kuzeyden Rusların güneyden İngilizlerin etki alanına girmişti. İngilizler, Ruslara karşı diplomatik girişimini İran Hükümeti nezdinde güneydeki tüccarlarının güvenliğini sağlama noktasında yapacaktı. İngilizler 1902 yılında bölgede siyasi egemenliklerini sağlamak üzere askeri caydırıcılığı kullanarak Basra Körfezi'ne kraliyet donanmasından Lawrence ve Sphinx gemilerini göndermişti¹²⁶. İngilizler 1903 tarihinde İran'la ticaret anlaşması yaparak İran'ın güneyindeki ticaret güvenliğini Ruslara karşı garantiye alacaktı. 1904 yılında Lapwing, Merlin, Redbreast, Fox ve Perseus gemilerini takviye olarak sevk etmişti.

1895'ten itibaren İngilizler İran civarında Ruslarla, Umman civarında Fransızlarla, Irak, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Necid civarında ise Osmanlı Devleti ile diplomatik mücadeleye girmiştir. Osmanlı Devleti kendi toprakları olan coğrafyada aşiretlerle ilişkilerini bu tarihten sonra daha da derinleştirmiştir. Basra Körfezi'nde İngilizler için en önemli tehlike Almanlar, Ruslar ve Fransızların faaliyetleri olmuştur. Her üç devlet İngiltere gibi aktif ve yayılcı politika izleme yolunu seçerken Osmanlı Devleti bölgede kendi toprakları içerisindeki aşiretlerin sorunları ve yabancı devletler ile olan ilişkilerini engellemeye yönelik savunmacı bir politika

¹²⁴ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s.356-357.

¹²⁵ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s.367.

¹²⁶ J.G. Lorimer, **a.g.e.**, s.378.

izlemiştir. Bahreyn’de fiili kontrol İngilizlerin eline geçerken Kuveyt’te Osmanlı Devleti’nin aktif politikası ile karşılaşmıştır. Basra Körfezi’nin kuzeyinde bulunan Muhammara bölgesinde başta Şeyh Hazal olmak üzere pek çok aşireti kontrol altına alan İngiltere böylece körfezde etkin bir konuma gelecek Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte önemli bir avantaj sağlayacaktı.

Bahreyn’in stratejik konumu ve körfez güvenliği için son derece önemli olması İngilizler dışında diğer devletlerinde ilgisini çekmiştir. Amerika Birleşik Devletleri özellikle 1890 tarihinden sonra bölgeye ilgisini artırmıştır. Amerika, Basra Körfezi’nde ticari menfaatten ziyade misyonerlik faaliyetlerini ön plana çıkarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, Zwemer’i, Board of America Missions’a bağlı olarak bölgeye göndermiştir. Zwemer bölgede hareket ederken İngilizlere sürekli danışmakta ve İngilizleri rahatsız etmeden faaliyet göstermeye gayret etmekteydi. Uzun süren gayretleri ve İngilizlerle geliştirdiği ilişkiler neticesinde 1902 tarihinde yirmi bir yataklı “Mason Memorial Hospital”ı açmıştı¹²⁷. Amerikalılar bölgede daha çok misyonerlik faaliyetleri üzerinden yer almaya çalışmıştı.

1.6. ŞATTÜLARAP’IN STRATEJİK KONUMU VE OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ

Son derece stratejik öneme sahip olan Şattularap Irmağı Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki önemli problemlerden biri olmuştur. Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşerek oluşturduğu Şattularap Nehri, Basra Körfezi’ne dökülmektedir¹²⁸. Behişir Nehri ile Şattularap bölgesi arasında kalan verimli alan ise Abadan olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti ile İran arasında tabii sınır olarak kabul edilen Şattularap Nehri zaman zaman sınır anlaşmazlıklarına da sebebiyet vermiştir. Bu bölge birçok sebepten dolayı Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sorunlara sebep olmuştur. Akarsuların taşıdıkları zengin alüvyonlar neticesinde verimli toprakların meydana gelmesi, gemi taşımacılığına uygun medcezir olaylarının gün içerisinde iki kez yaşanması, Hindistan ticareti için önemli olan başta Basra şehri olmak üzere

¹²⁷ J.G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf*, Vol. II, s. 937.

¹²⁸ Kaiyan Homi Kaikobad, *The Shatt-al-Arab Boundary Question*, Oxford 1988, s.5.

önemli transit güzergâhların burada olması İngilizlerin ilgisinin buraya yoğunlaşmasını sağlamıştır. Şattularap Nehri'nin, Fav Boğazı'na yakın olması burayı ayrıca önemli kılmıştır. Fav Boğazı'ndan Basra Körfezi'ne dökülen bir noktada olan Şattularap Nehri, İngiliz gemi taşımacılığı için oldukça fazla önem arz etmiştir. İngilizler bu bölgede taşımacılığın yapılıp yapılamayacağını araştırmak için 1835 yılında Albay Chesney rehberliğinde bir heyet oluşturarak Şattularap, Kurna, Fırat, Dicle nehirlerinde inceleme yaptırmıştı¹²⁹. Söz konusu nehirler üzerinde taşımacılık yapan yerel tüccarların gemilerini satın alan İngilizler, Lynch Şirketi'ni kurarak 1861 tarihinden itibaren bölgede gemi işletmeciliğine başlamıştır¹³⁰. Bağdat merkez olmak üzere nehirler üzerinden bölgeyi açık pazar haline getirmeyi planlayan Lynch kardeşler, Basra-Bağdat merkezli bir ticaret ağı kurmayı başarmıştır¹³¹. İngilizlerin bu noktadaki esas niyeti Basra Körfezi'ni Hint Denizi'nin bir parçası haline getirmektir¹³². 1815 yılında Viyana Kongresi'nde nehirlerin devletler arası serbest ticarete açılmasına karar verilmişti¹³³. Şattularap ve diğer nehirlerde yaşanan problemlerin temeli aslında alınan bu kararlardan kaynaklanmaktadır. Yaygın bir ticaret ağı oluşturan Avrupa, devletler arası hukuku devreye sokarak baskın bir şekilde nehirleri ıslah komisyonları adı altında ticari dolaşıma açmıştır. Bunu yaparken de nehirlerin tüm bakım ve onarım işlemini nehrin ait olduğu devlete yaptırmışlardır.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin nehirler üzerindeki faaliyetlerinin tehlikesini anlamış, buna mukabil karşı faaliyette bulunmaya çalışmıştır. Basra Körfezi'nden Fırat ve Dicle'ye kadar kesintisiz bir hat oluşturan İngilizler ticari olarak Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı. Böylelikle Osmanlı Devleti nehirlerdeki ulaşım araçlarını çoğaltarak ve sistemli bir hale getirerek İngilizlere karşı gerek nehirler

¹²⁹ Sir Arnold T. Wilson, **The Persian Gulf**, London 1959, s. 264.265, İlhan Ekinci, Albay Chesney'in bu faaliyetlerini 1830-31 tarihlerinde yaptığını aktarmaktadır. Geniş bilgi için bkz. İlhan Ekinci, **Fırat ve Diclede'de Osmanlı- İngiliz Rekabeti**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2007 s. 25.

¹³⁰ Wilson, **a.g.e.**, s.265, Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Yücel, "Mithat Paşa'nın Bağdat Vilayeti'ndeki Alt Yapı Yatırımları", **Uluslararası Mithat Paşa Semineri**, Ankara 1986, s.177, Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri**, C.II., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s.76.

¹³¹ Cezmi Eraslan, "İrak'ta Türk-İngiliz Rekabeti", **İÜEFTD**, 1984-94 S.35. s. 226.

¹³² İlhan Ekinci, **a.g.e.**, s. 24.

¹³³ İlhan Ekinci **a.g.e.**, s. 323.

üzerinde gerekse Basra Körfezi'nin kuzey kısmında etkili olabilme düşüncesine girmişti. Nehirlerdeki ulaşım araçlarının çoğaltarak modernize edilmesin bir diğer sebebi ise Suriye ve Irak'taki asayişsizlik çıkaran aşiretlere karşı etkili olabilmek ve vergileri zamanında alabilmektir¹³⁴. Bu şekilde Reşid Paşa, Namık Paşa ve Takiyüddün Paşa nehir işletmeciliği üzerinde önemle durmuşlardır¹³⁵. Bağdat Valisi Reşit Paşa tarafından 1857 yılında İdare-i Nehriye işletmesi kurularak İngilizlerin Şattularap üzerindeki nüfuzları kırılmaya çalışılmıştır¹³⁶. Daha sonra Bağdat Valisi olan Namık Paşa, Lynch şirketinin etkisini kırmak üzere İdare-i Umman-ı Osmani şirketini kurmuştur.

Mithat Paşa'nın valiliğe gelmesi ile birlikte vapur işletmeciliği daha sistemli ve aktif bir hal almıştır. Kendin önceki valilerin bu notadaki çalışmalarını daha bir sistematik hale getiren Mithat Paşa, Basra Körfezi ve Fırat-Dicle nehirlerinde güçlü bir filonun kurulmasını tavsiye etmiştir. Mithat Paşa İngilizlerle körfezde mücadelenin güçlü bir filo ile olacağını bilincindeydi. Mithat Paşa, Osmanlı topraklarının ticaret merkezi olması ve bu ticaret döngüsünün de Osmanlı Devleti'nin elinde olması gerektiğinin farkındaydı. Basra Körfezi'nde artan İngiliz ve İran ticaretine karşılık Basra Tersanesi'nin ıslah edilip işletilmesine yönelik tavır koyan Mithat Paşa istediği neticeyi elde edememiştir¹³⁷.

Şattularap üzerindeki egemenlik tartışmaları XX.yy'da hız kesmeden devam etmiştir. İngilizler XX.yy'ın başlarında Şattularap'ın devletler arası bir nehir olması hususunda taleplerini dillendirmeye başlamıştır. İran'ın kuzey bölgesinde etkili olan Rusya'da Şattularap'ta nüfuzunu artırmaya çalışmıştır. Şattularap Nehri'ni kullanarak Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na inme düşüncesi mevcuttu. Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı karasularında İngiliz-Alman rekabeti artmıştı. Sultan II. Abdülhamid, İngilizlerin bölgedeki nüfuzunu artırmasına karşılık, Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği esnasında uygulamaya sokmuş olduğu nehir işletmeciliğinin

¹³⁴ Said Talat, **Umman ve Hint Denizleri Hâkimiyeti ve Türkler**, İstanbul 1934, s. 175.

¹³⁵ İlhan Ekinci, **a.g.e.**, s. 24.

¹³⁶ Said Talat, **a.g.e.**, s. 175.

¹³⁷ İlhan Ekinci, **a.g.e.**, s.83.

imtiyazını Hazine-i Hassa'ya devrederek kendi uhdesine almıştır¹³⁸. 1900 yılında kurulan Hamidiye Vapur İdaresi, Lynch'in bölgedeki en zorlu rakibi olacaktı.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Lynch Şirketi'nin istediği imtiyaz hakkını elde etmesinin ardından bu imtiyazlar İttihat Terakki'nin tepkisini çekmiştir. İttihat Terakki, imtiyaz düzenlenmesinin Meclis-i Mebusan'a getirilmesi için yoğun çaba sarf etmişti. İttihatçılar bu tutumlarında başarılı olmuş ve konu meclise gelmişti. İttihatçılar, Ticaret ve Nafia Nazırı Hallacyan Efendi hakkında gensoru vererek konuyu meclise taşımışlardır¹³⁹. Görüldüğü gibi Lynch'e verilen imtiyaz ülke genelinde çok önemli tepkilere neden olmuştur. Lynch'e imtiyaz verilmesi olayı Almanları rahatsız etmiştir. Zira Bağdat Demiryolu projesinden elde etmiş oldukları imtiyazın İngilizlere verilen bu imtiyaz ile gölgelenmesini istemiyorlardı. Bundan dolayı Alman ekolü ile yetişmiş olan Mahmut Şevket Paşa aracılığı ile Hüseyin Hilmi Paşa üzerinde etkili olmaya çalışarak Lynch'e verilen imtiyazın iptaline çalışmışlardı¹⁴⁰. Sultan II. Abdülhamid'in yerine tahta geçen Sultan Reşad, Hazine-i Hassa'ya ait olan imtiyazları Maliye Nezareti'nin umdesine bırakması ile birlikte İngilizler imtiyaz hakkını Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine baskı kurarak elde etmiştir¹⁴¹. Hüseyin Hilmi Paşa görevlendirdiği komisyondan Hamidiye Şirketi'nin kurulması istemiştir. Lynch Şirketi ile Hamidiye Şirketi yüzde elli yüzde elli ortak bir şekilde bölgede faaliyette bulunması kararlaştırılmıştı. Kurulan şirketin başkanı İngiliz olacaktı. Ayrıca İngiliz gemileri bahsedilen sularda kendi bayraklarını takmayacaktı. Fırat ve Dicle'deki bütün gemilerde Osmanlı bayrağı olacaktı¹⁴².

Yukarıda bilgiler çerçevesinde Şattularap sorunu olarak adlandırılan meseleyi sadece Şattularap Nehri'yle sınırlamak yanlış olacaktır. Abadan, Muhammara ve tüm Irak civarındaki küçük, büyük bütün nehirler aslında sorunun bir parçası olarak görülmelidir. Şattularap sorunu Osmanlı Devleti ile İran arasında Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar dayanan bir tarihi arka planı olan sorun olarak görülebilir.

¹³⁸ İlhan Ekinci **a.g.e.**, s.309.

¹³⁹ İlhan Ekinci **a.g.e.**, s. 313.

¹⁴⁰ Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfûz Mücadelesi (1890–1914)**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 176.

¹⁴¹ İlhan Ekinci **a.g.e.**, s. 310.

¹⁴² Ahmet Mehmetefendioğlu, "Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin İstifası ve Lynch Şirketi", **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1997, s. 164.

Osmanlı Devleti ve İran'ın Şattularap Nehri üzerindeki hak iddiaları, sürekli değişen nehir yatağının getirmiş olduğu problemler ile birlikte Ka'ab Aşireti'nin nehrin her iki yakasını kullanarak göçebe bir hayat yaşaması ve Muhammara'ya yerleşmesi bu problemin çok uzun bir süre çözülememesine sebebiyet vermiştir. İran, 1555 yılında yapılan Amasya Anlaşması'ndan itibaren XX.yy'a kadar sorunun çözümü noktasında sürekli problem çıkararak ve çözümü oyalayan bir tutum içerisinde olmuştur¹⁴³. Sorun XIX.yy'ın sonuna kadar Osmanlı Devleti ile İran arasında problem teşkil ederken İngiltere ve Rusya'nın devreye girmesi ile birlikte devletler arası bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere ve İran arasındaki problemler bu nehirlerin stratejik konumu ve tabii sınırı ayırıştırmasından dolayı çıkmıştır. Bölgede rekabet eden bütün devletler Şattularap probleminin bir parçası olmuştur. En son Irak-İran savaşının başlıca sebeplerinden bir tanesi olmuştur.

1.6.1. Şattularap Komisyonu'nun Teşkili

Osmanlı Devleti ile İngiltere Şattularap'taki mücadelesi 1913 tarihinde Şattularap'ta bir komisyon kurulmasına karar verilerek çözülmeye çalışılmıştır. Londra Sefiri Hakkı Paşa ile Edward Grey bu meselenin çözümü için Şubat ayı içerisinde Londra'da bir araya gelmiştir. İngilizlerin başta Fırat, Dicle olmak üzere Şattularap Nehri'ndeki artan faaliyetleri Osmanlı Devleti ile İngiltere'yi bir kez daha karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca bölgedeki Alman-İngiliz rekabeti İngiltere'yi telaşlandırmış ve Basra Körfezi'nin kuzeyindeki kazanımlarını teminat altına almak istemiştir¹⁴⁴. Konu İngiliz basınında önemli yer tutmuştu. Söz konusu tarihlerde İngiliz basını başta körfez bölgesi olmak üzere Osmanlı topraklarındaki çıkarlarını gözeterek makaleler kaleme alarak İngiltere Hükümeti'ni yönlendirilmekteydi. Yine böyle bir makalede İngiltere'nin Şattularap üzerindeki çıkarları ve izlenmesi gereken siyaseti anlaşılmadı. Osmanlı Devleti'nin Hamidiye Vapur İdaresi'ni kurması ve Fırat, Dicle ve Şattularap nehirlerindeki gemi işletmecilik faaliyetleri İngilizler için

¹⁴³ Keith McLachlan, "The Iran-Iraq Boundary Question", *The Iranian Journal of International Affairs*, c.III-IV, 1993-94, s. 37.

¹⁴⁴ İlhan Ekinci, *a.g.e.*, s.329.

tehlike arz etmekteydi¹⁴⁵. Osmanlı Devleti'nin bölgede fenerler inşa etmesi ve şamandıralar koyarak egemenlik haklarını belirlemesi İngiltere'nin çıkarlarına ters gelen bir konu olmuştur. İngilizler Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsünün Almanların teşvikiyle olduğunu düşünmekteydi¹⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin Şattularap Nehri'ndeki faaliyetlerin artırması ve Avrupa'dan aldığı şamandıraları Marmaris Gambotu ile İngiltere'ye haber vermeden Şattularap'a götürmesi İngilizler tarafından tepki ile karşılanmıştır. İngilizlerin niyeti Şattularap Nehri'nin her iki yakasının da İran'a bırakılması idi. Çünkü Buşir civarındaki korsanlık faaliyetlerinin artması neticesinde İngilizler, Karun Nehri vasıtasıyla İran ticaretini artırmayı ve İran'ın iç kısımlarına kadar nüfûz etmeyi planlamaktaydı¹⁴⁷. İngiltere'nin bölgede çözüm için baskı kurmasının en büyük sebeplerinden birisi ise hiç şüphesiz Almanya idi. Almanların Bağdat Demiryolu başta olmak üzere bölgedeki emelleri ve İngilizlerin Hindistan'daki çıkarlarına göz koymasının İngilizleri endişeye düşüren en önemli sebebi.

6 Mayıs 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ve İngiltere, Basra Körfezi'ndeki pek çok sorunu çözüme kavuşturmak üzere ön anlaşma imzalamıştı¹⁴⁸. Anlaşma Londra Sefiri Hakkı Paşa ile İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey arasında paraf edilmişti. O tarihte Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile karşı karşıya geldiği ve iki devlet arasında sorunların en çok olduğu bölge Basra Körfezi idi. Kuveyt, Katar, Bahreyn, Muhammara, İran ile sınır problemleri bununla birlikte Fırat-Dicle ve Şattularap'taki sorunlar iki devleti karşı karşıya getirmişti. Yapılan görüşmeler ve tartışmalar neticesinde 6 Mayıs 1913 tarihinde ön anlaşmanın imzalanmasının ardından 29 Temmuz 1913 tarihinde komisyonun teşkiline yönelik anlaşma

¹⁴⁵07.08.1911 tarihinde Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen Times gazetesindeki Şattularap konulu makalenin tercümesi, BOA., **HR.SYS. nr. 96/1**.

¹⁴⁶ **A.g.v.**

¹⁴⁷ **A.g.v.**

¹⁴⁸ Önder Kocatürk, **Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)**, C.II., Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2013, s. 88.

imzalanmıştır¹⁴⁹. Bu anlaşmanın maddeleri incelendiğinde İngiliz çıkarlarının korunduğu görülmektedir.¹⁵⁰

Bu anlaşma ile pek çok sorunun çözümü Osmanlı Devleti'nin aleyhine neticelenmişti. İngilizler bu anlaşma ile önemli kazanımlar elde etmişti. Osmanlı Devleti özellikle on üç ve on altıncı maddelerin külfetinden kurtulmak için yeniden görüşmeler yapılmasını gündeme getirmeyi çalışmıştı. Anlaşma Şattularap'ı bütün devletlerin gemilerine açmıştı¹⁵¹. Böylece Osmanlı Devleti'nin karasularında bütün devletler dolaşım hakkı elde etmiş olacaktı. Bu durum Osmanlı ticaretini etkileyecek bir mahiyette idi. Anlaşmanın şartlarını yerine getirecek komisyon Osmanlı Devleti tarafından oluşturulacaktı. Osmanlı Devleti komisyon üyelerinden birini İngiltere'nin teklif ettiği memurlar arasından seçecekti. İngiltere bu şekilde komisyonda söz hakkı elde etmiş olacaktı. İngilizler anlaşmada oldukça önemli kelime oyunları yaparak Osmanlı Devletini zor durumda bırakmıştı. Osmanlı Devleti, komisyonun önerdiği memurları atama yetkisine sahip olacaktı. Fakat nehir idaresi başmühendisi ve müfettişi İngiliz vatandaşı olacaktı¹⁵². Anlaşmanın bu maddesi tartışma konusu olmuş Hakkı Paşa, Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmek zorunda kalmıştı. Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nde uzman mühendis varlığını İngilizlere ispat edemediklerini ve uzun tartışmalar neticesinde maddenin kabul edildiğini söylemiştir.

İngiliz vatandaşlarının bölgeye girmesi hususunu "Osmanlı Devleti arzu etmektedir" kısmını anlaşma metnine koyduran İngiltere, bu hamlesi ile Rusya başta olmak üzere devletler arası kamuoyunun tepkisini azaltmış oluyordu. Söz konusu anlaşmanın diğer maddelerine bakıldığında Osmanlı Devleti Şattularap'ta geri hizmeti ile meşgul olacaktı. Kurulan komisyonun bu görevleri eksiksiz yerine getirmesi hususu da özellikle belirtilmişti. Nehir ve etrafının bakımı, limanların bakımı, aydınlatma, duba koyma işlemleri komisyona (dolaylı yoldan Osmanlı

¹⁴⁹ Burcu Kurt, **Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l Arap Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul 2006, s. 90.

¹⁵⁰ Fahreddin Rumbeyoğlu- Mehmed Nabi, **Şattularap**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s. 3-8.

¹⁵¹ Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Şattularap'ta seyr-i sefain şartlarının ıslahı için bir komisyon teşkil edilmesine dair 6 Mayıs 1913 tarihli sözleşme. Böylece Şattularap devletler arası bir konuma kavuşturularak bütün devletlerin kullanacağı bir nehir halini almıştı, **BOA. HR. SYS. nr. 113/24**, lef 1.

¹⁵² **A.g.v.**, lef 2.

Devleti'ne) bırakılmıştı. Osmanlı Devleti bu civarda liman açması halinde limanların işletme hakkının komisyonda kalmasını da kabul etmiştir¹⁵³.

Anlaşmanın yedi ve sekizinci maddeleri sonradan eklenmişti¹⁵⁴. Anlaşmanın tartışmalı maddelerinden olan istimlak maddesi, komisyona Osmanlı Devleti'nin bölgedeki arazisini, bedeli verilmek kaydıyla istediği şekilde istimlak etme hakkını veriyordu. Komisyonun uygun gördüğü araziler devletler arası menfaatler çerçevesinde Osmanlı hukukuna göre icra edilecekti¹⁵⁵. Yapılan hizmete mukabil gümrük vergisinin alınması kararlaştırılmıştı¹⁵⁶. Osmanlı Devleti'nin kendi karasularında bu maddenin konulması tepkilere yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda yeniden tartışılması belirtilmişti. Zira küçük ölçekteki tekneler genelde Osmanlı tüccarına aitti.

Şattularap Bölgesi'nin ıslahı ile alakalı sorunların komisyon tarafında çözülemediği takdirde komiserlerin gözetiminde konu ele alınacak ve her iki hükümetin atadığı uzmanlar tarafından çözüme kavuşturulacaktı. Özellikle İngilizler komisyonun etkili bir şekilde çalışması ve problemlerin süratle çözülmesi için aracı kullanmadan Hükümet'e başvurabileceklerdi. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yerel memurları komisyona ait olan özel hiçbir şeye karışmayacaktı. Komisyon tarafından atanan hizmetli ve görevlilerin vazifelerini icra etmelerine dahil olmayacaklardı. Komisyon tarafından görevlendirilecek olan zabıtalardan önce Osmanlı hizmetinde bulunmuş memurlardan olacaktı. Ayrıca önemli bir sorun olan şamandıra ve fenerler konusu da Osmanlı Devleti'nin hukukuna riayet edilmek şartıyla kabul edilmişti.

Komisyonun kendisine verilen görevleri icra etmesi için oluşturulan bütçe İngiltere ile görüşüldükten sonra faizi yüzde beşi geçmemek üzere avans olarak Osmanlı Devleti tarafından verilecekti. Ayrıca paranın yetmediği ve bütçe açığının oluştuğu durumda Osmanlı Devleti devreye girerek bütçe açığını kapatacaktı¹⁵⁷. Söz konusu anlaşma yirmi seneyi kapsayacak şekilde yapılmıştı. Tarafların iptal istemi olmadığı müddetçe her yıl uzatılmış sayılacaktı

¹⁵³ Bu madde İngiltere'nin keyfi uygulamalarına yol açmıştır. **A.g.v.**, lef 3.

¹⁵⁴ **A.g.v.**, lef 4.

¹⁵⁵ **A.g.v.**

¹⁵⁶ **A.g.v.**

¹⁵⁷ Bu maddeler Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkını sınırlandırdığını düşündüğünden tepkiye yol açmıştır. **A.g.v.**, lef 4.

1913 tarihinde Basra Körfezi ve nehirlerde ticaret yapan gemilerin yüzde yetmişi İngiliz bandıralıydı¹⁵⁸. İngiliz ticareti nerede ise Basra Körfezi eksenli bir şekilde devam etmekteydi. Gemilerin çokluğu İngiliz ticaretinin bölgedeki etkisini gösteren önemli bir unsurdur. İngilizlerin bölgedeki etki alanı ve kazanımlarını ortaya koymaktadır. 1913 tarihli Şattularap'ta komisyon teşkiline yönelik anlaşmaya incelendiğinde, İngiltere 1820 tarihinden itibaren bölgede pekiştirdiği nüfuzunu garanti altına almıştır. İngiltere bu anlaşma ile Basra Körfezi'nin kuzeyindeki Osmanlı topraklarında çok önemli imtiyazlar elde etmiştir. Önemli tepkilere maruz kalan bu anlaşma birçok yönüyle kabul edilemeyeceği veya değiştirilmesi gerektiği yönünde tepkiler almıştır. 20 yıllığına imzalanan bu anlaşma Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte yürürlüğe girmemiştir.

1.6.2. Rusların Anlaşmaya Gösterdiği Tepkiler

29 Temmuz 1913 tarihinde tanzim edilen bu anlaşma Rusya, Fransa ve Almanya gibi devletlerin tepkilerini çekmişti. Rusların itirazının başlıca sebebi Şattularap Nehri'nin Osmanlı Devleti'ne ait bir nehir sayılması üzerine olmuştu¹⁵⁹. Ruslar, İran'ın hukukuna aykırı bir şekilde hareket edildiğini savunarak İngilizlere itirazlarını bildirmişlerdi. Rusya, İngiltere ile görüşmesinin ardından İran'ın haklarını savunmaktan vazgeçerek kendi menfaatleri doğrultusunda yeni taleplerde bulunmuştu. Rusya, İran'ın kuzeyindeki nüfuzunu kaybetmek istememekteydi. Bölgede İngiltere'den sonra Rusya'nın çok sayıda ticaret gemisi bulunmaktaydı. Ruslar bu anlaşma neticesinde İngilizlerin bölgedeki deniz ve nehirlerdeki ticari kontrolü ele geçirmesinden korkmaktaydı. Bölgede etkin olabilmek için kurulan komisyonda söz sahibi olmak istemişti¹⁶⁰. Ruslar, Şattularap komisyonunu devletler arası bir boyuta taşımak ve İngilizlerin etkisini azaltmak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Ayrıca Ruslar bu bölgede konsoloslara bazı yetkilerin verilmesini istemiştir. Konsoloslar arasındaki irtibatın sıkı bir şekilde olmasını isteyen Ruslar, komisyonun

¹⁵⁸Londra Sefiri Hakkı Paşa tarafından 15 Mayıs 1913 tarihinde gönderilen telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 113/2.**

¹⁵⁹ Yusuf Hikmet Bayur , **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II. K. III. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991., s. 343. Ayrıca bkz. Önder Kocatürk, **a.g.e.**, s. 119-126.

¹⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.III. s.344.

gelir gider ve her türlü cezai işlem uygulamasında konsolosların haberdar olması gerektiğini İngilizlerden talep etmiştir. İngilizler Rusların komisyona yabancı bir devlete ait üyelerin girmemesi ve bazı gemilerden vergi alınmaması dışındaki taleplerini kabul etmiştir. Yani konsoloslara her türlü bilgi verilecek, cezai işlemlerde ticaret yapan kişiler o ülkenin konsolosunun bilgisi dâhilinde işlem yapılacak gelir gider hesaplarından konsoloslar haberdar olacaktı. İngilizler kabul etmediği maddeleri Osmanlı Devleti'nin kabul etmediğini ileri sürerek Rusları ikna etmeye çalışmıştır. Böylece Rusya komisyonun dışında tutulara etkisi azaltılmıştı. Ruslar sadece bilgi paylaşımına ortak olmuştu.

Ruslar, kendi kontrollerinde bulunan bir İran'ın bütünlüğü noktasında ısrarla durmaktaydı. Rusları bu noktada endişelendiren İngilizlerin Muhammara Bölgesi üzerindeki tutumlarıydı. Ruslar, Muhammara'nın İngilizlerin kontrolüne girmesinden endişe duymaktaydı. Bu tutumlarına da Kuveyt'i örnek göstermekteydiler. Kuveyt'in 1913 anlaşması ile özerk bir kaza olması Muhammara hususunda Rusları endişelendirmiştir¹⁶¹. Ruslar Muhammara ile ilgili beyannamenin buna yol açacağı düşüncesindeydi. Muhammara Şeyhi'ne verilen yetkinin ileride bir bağımsızlığa yol açma endişesi Rusların itiraz etmesine neden olmuştur. İngiltere ile Rusya arasındaki bu tartışma 1914 Şubat ayında her iki ülkenin Dışişleri Bakanlarının görüşmesi neticesinde son bulmuştur.

1.6.3. Anlaşmadan Sonra Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Şattularap'taki Mücadelesi

İngiltere, Şattularap ve Muhammara sınırını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yeni bir krize sebebiyet vermişti. Osmanlı Devleti özellikle İngiliz harp gemilerinin Şattularap sularında bulunmasından rahatsızlık duymaktaydı. Bunun en temel nedeni Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte İngiltere'nin Basra ve Bağdat işgallerini buradan yapma ihtimaliydi. Bu ihtimal üzerine Osmanlı Devleti 1913'te İngiliz gemilerinin Osmanlı Devleti sularına girmesi halinde ateş açma emrini vermişti. Fakat bu emrin

¹⁶¹ Yusuf Hikmet Bayur , a.g.e, C II. K.III. s.344.

kullanılması hususunda ihtiyatla yaklaşılması ve İngiltere ile var olan gerilimin iyice tırmandırılmaması gerektiği üzerinde de durulmuştur. İngilizler, İran'a ait olan Muhammara Limanı'na demirleyerek bölgeyi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. İran, İngilizlerin nüfûz alanı haline geldiğinden dolayı, İngilizler, İran karasularında oldukça rahat kararlar alıp uygulamıştır. Muhammara'nın Osmanlı Devleti ile sınır olması hasebiyle İngiliz ticari ve askeri gemileri Osmanlı karasularını geçmesi anlamına da gelmekteydi. Bu durum Şattülarap bölgesi üzerinde bir hukuk ihlali problemini ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu nokta İngilizler nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur.

Muhammara Limanı'nda demirleyen İngiliz harp gemilerinin limandan ayrılmaları ve belirlenen mesafeyi geçmemeleri 4 Temmuz 1914 tarihinde bir tezkere ile kararlaştırılmıştır. İngilizler, harp gemilerinin Osmanlı sınırlarında olmadığını ve bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin başka bir devletin sınırlarına karışma hakkı olmadığını söyleyerek gemilerin barış amacı ile orada bulunduğunu iletmişti¹⁶². İngilizlerin bu iddiaları tamamen kendi menfaatleri çerçevesinde olmuştur. Zira Muhammara limanları çok yakın bir zamana kadar Osmanlı Devleti'ne ait olmakla birlikte 1913 tarihli anlaşma ile İran'a bırakılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti ile sınır bir bölge olması ve bütün nehirlerin Basra'ya oldukça yakın olması İngilizlerin Osmanlı karasularına girme ihtimalini göstermekteydi.

İngilizler, 1914 yılının Eylül ve Ekim aylarında Osmanlı Devleti'ne Erzurum Anlaşması ile 1913 yılında Basra Körfezi arazisine dair yapılan anlaşmadaki Muhammara hududuna dair beyanname kısmını delil olarak göstermişti. Osmanlı Devleti daha önce yapılan anlaşmaları örnek göstererek İran dâhil olmak üzere bütün yabancı devletlerin Şattülarap civarında harp gemisi bulundurması halinde Osmanlı Devleti'nin bunları çıkarma hakkına sahip olduğu bildirilmiştir. Her ne şekilde olursa olsun İngiltere'nin Muhammara Limanı'ndan çıkarılmasının gerektiğini, buna da II. Lahey Konferansında alınan kararlar delil olarak gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, İran ile yapılan Erzurum Anlaşması'nın ikinci maddesini gerekçe göstererek sadece İran'a

¹⁶² Bab-ı Âli hukuk Müşavirliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 4 Temmuz 1330 tarihli 122 numaralı tezkere, BOA. HR. HMŞ. İŞO. nr. 50/12, lef 4.

seyr-i sefain hakkı verildiği ve buraların Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu İngilizlere bildirmiştir¹⁶³.

İngilizlere ait olan şirketlerin gemilerinin Kurna Nehri'ne kadar gelmeleri de ayrı bir problem teşkil etmişti. Dâhiliye Nezareti bu konuda gerekli önlemlerin alınmasını istemişti. Bu nehrin Muahmmara'ya kadar olan kısmı Osmanlı Devleti'nin toprakları içerisinde sayılmıştır. Bu sınırlar çerçevesinde herhangi bir yabancı devletin gemilerinin seyr-i sefaine izin yetkisine Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu İngiltere'ye bildirilmiştir¹⁶⁴. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bu tavrı karşısında müracaatta bulunarak İngiltere'ye ait römorkörlerin Basra Körfezi'nden Kurna'ya kadar olan alanda gidiş gelişlerinde kolaylık gösterilmesini istemiştir. Bu talep Osmanlı Devleti tarafından İngiltere ile anlaşma yapılana kadar Kurna'ya giden İngiliz gemilerinin yasaklanmasını ilgili birimlere bildirilmiştir. Şattularap üzerindeki egemenlik tartışmaları Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı tarihe kadar devam etmiştir. İngilizlerin önce Basra daha sonrada 1917 tarihinde Bağdat'ı ele geçirmesi birlikte Osmanlı Devleti bölgedeki egemenliğini kaybetmiştir.

1.7. BAĞDAT DEMİRYOLU PROJESİ ÜZERİNDE YAPILAN DİPLOMASİ MÜCADELESİ

1.7.1. 1889-1908 Tarihleri Arasında Yaşanan Devletler Arası İmtiyaz Mücadelesi

Bağdat Demiryolu hattı projesi XX.yy'ın en önemli projelerindendir. Bu proje Alman Weltpolitik¹⁶⁵ açısından XX. yy.'da Alman siyasetinin temel çıkış

¹⁶³ Bab-ı Âli hukuk Müşavirliğinden 1 Teşirrisani 1330 (14 Kasım 1914) tarihinde Londra Sefareti'ne gönderilen 553 numaralı telgraf, BOA. **HR. HMŞ. İŞO. nr. 50/12**, lef 4.

¹⁶⁴ Basra Körfezi'nden Kurna'ya kadar giden bazı yabancı vapurlar hakkındaki 19 Mayıs 1330 (1 Mayıs 1914) tarihli tezkere, BOA. **HR. HMŞ. İŞO. nr. 50/12**, lef 6.

¹⁶⁵ Almanlar Welt-Politik için demiryolu inşasını oldukça önemli görmekteydi. Barış zamanında ticaret, savaş zamanında ise askeri nakliye aracı olarak demiryolları büyük güçlerin en önemli politik hedeflerinden biridir. Alman Welt-Politik stratejisi üç temel nokta üzerine gelişmiştir. Bu temel esaslar; Donanma, demiryolu, ticarettir. Almanlar güçlü bir Almanya oluşturabilmek için donanma ve demir yolu projelerini hemen harekete geçirmiştir. Berlin ve Basra Körfezi hattını birbirine bağlamak, aynı zamanda etkili olduğu Güney Afrika bölgesinde güçlü bir donanma ile İngilizlerin uzak doğu ticaretini engelleme düşüncesi üzerine bir politika geliştirmişti. Almanya, İngilizlerin Ön Asya ve

noktasını oluşturmaktadır. Almanlar, Berlin'den Basra Körfezi'ne kadar uzanacak olan bu hatla İngiltere Fransa ve Rusya'nın Ön Asya coğrafyasındaki çıkarlarına ortak olmuş, bu düşünceden dolayı bu devletlerle yoğun bir mücadele içerisine girmiştir. Hattın bu kadar uzun bir alanı içerisine almış olması emperyalist güçlerin çatışmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu projenin gelişim aşamasında Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde mücadeleye girmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Bağdat Demiryolu projesi üzerinden büyük güçlerin yapmış olduğu mücadele, esasında savaşta ittifakların belirlenmesinde de önemli bir sebep olmuştur. II. Abdülhamid döneminden 1913'e kadar yaşanan süreçte hattın neredeyse bütün imtiyazlarının Almanlara verilmesi İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikalarını daha da belirgin bir hale getirmiş.

Doğu Asya ve Ön Asya'yı sömürgeleştirme çabalarında bulunan Avrupalı devletlerin 1800 yılından itibaren sistemli bir şekilde rekabetlerinin dışa yansımaları ve ayrıca Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki en önemli nüfuz mücadelelerinden biridir. İngilizlerin India Company'i kurmasından sonra Basra Körfezi ve Ön Asya'da artan ticaret faaliyetlerinin sonucudur. İngilizlerin 1830 tarihinden itibaren bölgede demiryolu projesi planları mevcuttu. Bu plan Süveyş Kanalı'nın işletmesinin İngilizlere geçmesi ile birlikte kısa süreliğine askıya alınmıştı. Süveyş Kanalı açılmadan önce İngilizler Akdeniz'den Basra Körfezi'ne ulaşacak olan bir demiryolu hattı projesi tasarlamışlardı. Bu projenin mimarı İngiliz Subay Francis Chesney'di. İngilizler 1856 yılında Fırat Vadisi Demiryolu Şirketi'ni kurarak başına Francis Chesney'i atamıştı. Osmanlı Devleti'nden gerekli izinler alınmış ve hatta Osmanlı

Doğu Asya'daki pozisyonlarını etkilemek için Osmanlı coğrafyasına çok fazla önem vermekteydi. Berlin-Bağdat hattının körfeze ulaşarak oradan İran'a uzanacak olan bir hat ile İngilizlerin İran'daki etkin nüfuzunun kırılıp körfeze hâkim olma düşüncesi Almanların XIX.yy'ın sonları ve XX.yy'ın başlarında ki en önemli amaçlarındandı. Almanlar bu politika ile Osmanlı Devleti'ni kontrol altında tutarak Basra Körfezi'ni savunma olarak güçlü bir hale getirip Doğu Asya ve Hint Okyanusundaki üstünlüğü ele geçirmeyi düşünmüştür. Almanlar Bağdat Demiryolu ve Hicaz Demiryolunu birbirine bağlayarak Süveyş kanalında etkili olan İngilizlere alternatif bir güzergâh oluşturmak ve bu hatları İskenderun limanına ulaştırarak Akdeniz'de söz sahibi olmak istiyordu. Böylece Suriye'yi de nüfuz bölgesi altına almış olacaktı. Eğer bu düşüncelerini gerçekleştirmiş olabilselerdi İngilizlerin kontrolünde bulunan Mısır'ı ve dolayısıyla tüm Afrika ve Ön Asya coğrafyasını etkilerine almış olacaktı. 1917 tarihinin Ağustos ayı içerisinde Almanya ile Osmanlı Devleti arasında Asir, Şam, Hicaz ve Necid Vilayetlerini kapsayan ikametgâh mukavelenamesi Almanların bu politikasına bir örnektir.

Devleti'ne kar ortaklığı teklifi de yapılmıştır¹⁶⁶. Bu demiryolu şirketinin hemen hemen Fırat-Dicle Nehir İşletmeciliği Şirketi ile aynı dönemde kurulması İngilizlerin bölge ticaretine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Mithat Paşa demiryolu imtiyazının İngilizlere verilmesini istememekteydi. Mithat Paşa, İngilizlere verilecek olan bir demiryolu hattının bölgede Osmanlı Devleti'nin egemenliğine zarar vereceği düşüncesindeydi. Hattın ne şekilde olursa olsun devletin kendi imkânları ile yapması taraftarı idi. Mithat Paşa, bu düşünce çerçevesinde Bağdat¹⁶⁷ ile Kazımiye arasında yaklaşık olarak on iki kilometrelik bir tramvay hattı yaparak Kuveyt ile olan bağlantıyı sağlamaya çalışmıştır¹⁶⁸. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Layard, Sultan II. Abdülhamid'e Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde inşa edilecek olan demiryollarının önemi ile alakalı bir rapor sunmuştu. Almanların imtiyaz elde etmeye çalıştığı bir dönemde İngilizler, Osmanlı toprakları üzerinde demiryolu inşa edebilmek için her türlü eylemi uygulamaya sokmuştu. Osmanlı toprakları üzerinde yapılacak olan bir demiryolunu "Şah Damar"a benzeten İngiliz büyükelçisi inşa edilecek olan bir demir yolunun Osmanlı Devleti için son derece önemli olduğunu ifade etmekteydi¹⁶⁹. 1899 yılında Almanlar ve İngilizler hattı birlikte inşa etmek için görüşmeler gerçekleştirmişti. Görüşmeler neticesinde anlaşmaya varamamıştılar. Anadolu Demiryolu Şirketi, İngilizlerle birlikte Rus tehdidinden dolayı iş birliği yapmak için oldukça fazla bir çaba göstermekteydi. Almanlar gelecekte bir sorun yaşamamak için hattın inşa sürecini Avrupa'da gerekli olan ortaklıkları kurduktan sonra devam ettirme düşüncesindeydi. Aynı yıl içerisinde Anadolu Demiryolu Şirketi, Fransızlarla bir görüşme yaparak Fransızların desteğini almaya çalışmıştı¹⁷⁰. Osmanlı Devleti'nin

¹⁶⁶ Veylet Bunyar, **Şark'ta İngiliz Alman Rekabeti**, Çev. Bedii Faik, Der Saadet(İstanbul) 1332. s. 30-32.

¹⁶⁷ 1766 tarihinde Bağdat'ta bir İngiliz siyasi temsilciliği kurulurken Basra Vilayetinde de konsolosluk kurulmuştur. İngiliz ticari menfaatleri bu şekilde tesis edilmeye çalışılmış, bölgede sorun yaşayan bütün İngiliz tüccarların sorunları konsolosluk ve siyasi temsilcilikler vasıtasıyla sorunlarına çözüm bulmuştur. 1903 senesine gelindiğinde İngiltere'nin bu limanlardaki kazancı yaklaşık olarak 2.500.000 İngiliz sterlinine tekabül ediyordu.

¹⁶⁸ Ali Haydar Mithat, **Midhat Paşa Hayat-ı Siyasiyesi**, Hilal Matbaası, İstanbul 1325, s- 93-94.

¹⁶⁹ Münir Aktepe, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Henry Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor", **BTTD**, Cilt: IV, Sayı: 22, Temmuz, 1969.

¹⁷⁰ Ravinder Kumar, "The Records of the Government of India on the Berlin-Baghdad Railway Question", **The Historical Journal**, Vol. 5, No. 1 (1962), s. 72.

hattın yapım için Almanlar ile görüşmesinin en önemli nedenlerinden birisi İngilizlerin Mısır'ı “geçici olarak” işgal etmesiydi¹⁷¹. İngilizlerin, Osmanlı toprağı olan Mısır'daki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nde güven problemi oluşturmuştu. Diğer önemli bir neden ise İngilizlerin Basra Körfezi civarındaki Osmanlı topraklarında hak iddia etmeye başlamış olmasıydı. İngilizlerin bu iddialarına rağmen hattın İngilizlere verilmesi son derece yanlış bir tutum olabilirdi¹⁷². Osmanlı Devleti ile Almanların yakınlaşması İngiltere'de endişe meydana getirmişti.

İngilizler Basra Körfezi'nde nüfûzunu kaybetme endişesiyle bölge şeyhleri ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmişti. Özellikle Bağdat hattının Basra ve Kuveyt'e uzatılma ihtimalini göz önünde bulundurarak Kuveyt Şeyhi ile aynı yıl içerisinde bir sözleşme gerçekleştirmiştir. İngilizler Kuveyt üzerinde garantörlük elde etmiş ve bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında “Basra Körfezi Meselesi” adı altında bölgede yeni problemler başlamıştı. Bağdat hattının yapımı tartışmaları Osmanlı toprakları üzerinde devletler arası rekabetin şiddetli bir şekilde yaşanmasına neden olmuştu. Özellikle körfezde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir siyasi mücadelenin açığa çıkmasına neden olacaktı. Söz konusu tarihe kadar İngilizler ticari amaçtan başka bir düşünceleri olmadığını ifade ederken, 1899 yılından sonra bölge üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı. İngilizler hattın yapımını Basra Körfezi'ndeki çıkarlarına aykırı görmekteydi. Osmanlı Devleti'nin hattı tek başına yapacak ekonomik bir güce mâlik değildi. Yabancı bir şirketle yapılmasından başka çare görülmemekteydi¹⁷³. Bu tartışmalar ve görüşmeler neticesinde 5 Mart 1903 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketi Müdürü Kurt Zander ile Nafia ve Ticaret Nazırı Zihni Paşa, Bağdat Demiryolu anlaşmasını imzalamıştı¹⁷⁴. 18 Mart 1903 tarihinde ise Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle yürürlüğe girmişti. Bu anlaşma ile birlikte Almanlar, İngilizlere karşı önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu tarihten sonra

¹⁷¹ II. Abdülhamid döneminde “geçici “ olarak işgal edilen Mısır daha sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nden fiilen kopmuş olacaktı. Bkz. Sezai Dumrupınar, “Mısır'da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1914-1918)”, (Edit: Ali ARSLAN-Mustafa Selçuk), **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 39.

¹⁷² Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Bağdat Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s. 3.

¹⁷³ **A.g.e.**, s. 3.

¹⁷⁴ 99 yıllığına bu hattın imtiyazını elde eden Almanlar, İstanbul-Bağdat arasında kesintisiz bir imtiyaz elde etmişti. İlber Ortaylı, **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfûzu**, Ankara Üniversitesi Basımevi 1981, s. 84.

Osmanlı Devleti üzerinde yoğun bir İngiliz baskısı hissedilecekken Almanların kazanımlarını korumak için aynı şekilde Osmanlı yetkililerini sık sık kontrol altında tutma çabaları görülecektir. Hattın Almanlara verilmesi sadece İngilizleri rahatsız etmemişti. Suriye'deki çıkarlarını düşünen Fransa ile Basra Körfezi'ne inmek isteyen ve İran'ın kuzey bölgesinde etkili olan Rusya'nın da tepkisini çekmişti. Ruslar buna karşılık Erzurum'a kadar inen bir hattın imtiyazını talep etmiştir¹⁷⁵.

Anlaşmadan sonra İngilizler Bağdat-Basra ve Kuveyt arasındaki hattı gündeme taşımıştı. Almanların temel stratejisi Basra körfezine inmekti. Bu maksatla çeşitli projeler ile Osmanlı Devleti'ni kontrol altında tutmaları gerekmekteydi. Alman-İngiliz rekabeti demiryolu üzerinden devam ederken, Osmanlı Devleti bu iki devlet arasında kalmıştı. Almanlar, İngilizlerin Bağdat ve Basra merkezli bir hat inşa etmesini istememekteydi. Böyle bir hattın inşası Almanların, Basra Körfezi'ne inme politikasını tamamen ortadan kaldırırken İngilizler bölgede rakipsiz bırakabilirdi. Almanlarla İngilizleri Basra Körfezi'nde karşı karşıya getiren en önemli husus hiç şüphesiz ticaretti. Basra Limanı, Osmanlı Devleti'nin en önemli limanlarından biriydi. Devletin limanları içerisinde en fazla ihracat Basra Limanı'ndan yapılmaktaydı. İngiltere bu ihracatta ilk sıradaydı. Bu nedenle Bağdat hattının Basra'ya uzamasını İngilizler tek başın üstlenmek istiyordu¹⁷⁶.

Osmanlı Devleti, Bağdat Demiryolu hattının Alman sermayesine verilmesinden sonra İngilizlerin tepkisini çekmişti. Almanlar, Bağdat Demiryolu hattını Kuveyt'e kadar uzatma niyetinde idiler. Almanların bu niyeti İngilizler tarafından tepki ile karşılanmıştı. Bağdat hattından istediğini elde edemeyen İngiltere, Kuveyt noktasında Almanlara karşı olumsuz yaklaşmaktaydı. Daha önce Almanlar, Kuveyt için bir heyet gönderip Mübarek el Sabah'la anlaşmaya çalışmışsada İngilizlerin tepkisi neticesinde bu anlaşma gerçekleşmemişti¹⁷⁷. Almanlar Bağdat'tan Kuveyt'e uzanacak bu hat için İngilizlerin, Kuveyt'teki otoritesini sarsmayı istemekteydi. II. Abdülhamid üzerinden Kuveyt Şeyhi'ni iknaya çalışmaktaydılar. Böylece Almanlar, İngilizlerin karşı çıkmış olduğu hattı Kuveyt'e

¹⁷⁵ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁷⁶ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 99.

¹⁷⁷ Hariciye Nezareti'nden Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderilen telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 111/33**, lef 1.

indirerek Basra Körfezi'ne giriş yapmış olacaktı. İngilizlerin baskısı neticesinde II. Abdülhamid'in emri ile Kuveyt'e giden birlikler geri çekilmiştir¹⁷⁸

Osmanlı Devleti ve Almanya, İngiltere'nin sıkıntı çıkarmaması için belirli bir sermaye ile İngiltere'yi hattın yapımına iştirak etme taraftarı idi. Zira Kuveyt gibi önemli bir noktada İngilizlerin nüfuzu daha ağır basmaktaydı. İngiltere'nin bu hatta esas niyeti Bağdat'tan sonra Basra ve oradan İran'a kadar uzanacak olan kısmı kendi sermayesi ile inşa etmekte¹⁷⁹. İngiltere bu düşüncesi ile Basra Körfezi'nde gerek deniz ve gerekse demiryolu üstünlüğünü elde ederek bölgenin bütün ulaşım hattını elinde tutacaktı. Böylece İngiliz ticareti daha da geniş bir alana mallarını uygun şartlarla götürmüş olacaktı. Bağdat-Basra arasında olan kısmın Almanlara verilmesi ve burada artacak olan Alman nüfûzuna karşı İngilizler oldukça sert bir şekilde cevap vermiştir. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin tutumu karşısında Kuveyt Meselesi'ni çıkararmıştı. 1838 tarihinde meydana gelen Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın getirmiş olduğu ağır yükümlülükler karşısında Osmanlı Devleti, Basra Körfezi'ndeki limanlarda vergi artışına gitme talebi İngilizlerce ret edilmişti. Böylece Bağdat-Basra arasında yapılması düşünülen hattın yanında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yeni sorunlar meydana gelmiş ve İngilizler tehdit vari bir şekilde Osmanlı Devleti'nin teklifini kabul etmeyeceklerini bildirmişti¹⁸⁰. Hattın ilk kısmı bütün bu tartışma ve zorluklara rağmen 1904 yılında açılmıştı. Hattın geçtiği güzergâhların engebeli ve yüksek olması hattın maliyetini artırmakla birlikte yapımını güç duruma sokmaktaydı. Almanlar hattın maliyetinin yüksek olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nden garanti istemişti¹⁸¹.

1906 yılında O'Connor, İngiltere'nin Bağdat hattına iştirakçi olması için görüşmeleri yeniden başlattı. Bu maksatla Bağdat Demiryolu şirketinin müdürü Dr. Kurt Zander ile bir görüşme yapmıştı. O'Connor görüşmenin neticesini İngiltere Dışişleri Bakanlığına bildirirken Almanların çok endişeli olduğunu söylemişti¹⁸². İngilizler, Almanlar üzerindeki devletler arası baskının artırılmasını istemekteydi.

¹⁷⁸ İlber Ortaylı, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁷⁹ BOA. **HR. SYS. nr. 111/33**, lef 1.

¹⁸⁰ Hariciye Nezareti, **Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Müteallik İngiltere Mütâlebâtı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1337, s. 7.

¹⁸¹ Ravinder Kumar, **a.g.m.**, s.73.

¹⁸² Ravinder Kumar, **a.g.m.**, s. 75.

İngilizler, Fransızlarla görüşmelerinde onların hatta iştirakçi olmalarını birlikte hareket etmelerinin Almanları caydıracağını düşünmekteydi. İngilizlerin amacı üçlü itilafı Almanlar karşısında harekete geçirmekti. İngilizler, Rusların Kafkasya'da yapacakları hatta izin vermeleri halinde Bağdat hattına müdahil olma ihtimalini ortadan kaldırmayı düşünmekteydi. Aynı tarihte Lord Kitchener, Bağdat Demiryolu hattının yapımındaki olumsuz İngiliz politikasının değişmesi gerektiğini aksi takdirde İngiltere'nin Asya'daki çıkarlarının tehlikeye girebileceğini açıklamıştı. Bununla birlikte Akdeniz'den boğazlara kadar önemli bir stratejik etkisi olan hattın İngiliz menfaatlerine uygun olması noktasında değerlendirme yaparak İngiliz endişelerini dile getirmişti¹⁸³. İngilizler açıkça Alman etkisinin Osmanlı topraklarında gittikçe artmasından endişe ederek hat üzerinde yeni bir strateji geliştirmeye çalışmıştır. İngilizler iki temel husus üzerinde durmuştur. Öncelikli olarak hattın yapımının engellenmesi, ikinci olarak da hattın en azından Bağdat'tan sonraki kısmının kendi kontrollerinde olması üzerine bir politika izlemiştir. İngilizler Almanların kararlığı karşısında ikinci yolu izleyerek Bağdat'tın güneyine Almanların girmesini engelleyerek körfezdeki üstünlüğünü korumaya çalışmıştır.

İngilizler, 1907 yılında Kayzer Wilhelm'in Londra ziyareti sırasında Bağdat'tan Basra'ya kadar olan kısım ve körfezin etrafındaki diğer hatlarının imtiyazının kendilerine verilmesi halinde hattın yapımına karşı çıkmayacaklarını söylemiştir. Londra Sefiri Hakkı Paşa, İngilizlerin bu konuda Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun bir şekilde hareket etmesi gerektiği düşüncesini taşımaktaydı. II. Abdülhamid döneminde yaşanan mücadele II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte daha yoğun bir şekilde yaşanmaya devam edecekti.

1.7.2. 1908-1914 Tarihleri Arasında Yaşanan İmtiyaz Mücadelesi

İngilizler bir taraftan Almanlar ile görüşürken diğer taraftan da Osmanlı Devleti ile müzakerelere devam etmekteydi. Müzakereler devam ederken Hariciye Nezareti 9 Kasım 1909 tarihinde Londra Sefareti aracılığı ile İngiltere'nin

¹⁸³ Ravinder Kumar, **a.g.m.**, s. 75.

taleplerinin öğrenilmesini istemişti. İngiliz Charles Harding, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye danışmasını memnuniyet ile karşılamıştı. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Bağdat ve Basra Demiryolu hattı üzerindeki müzakerelerde böylece yeniden başlamış olacaktı¹⁸⁴. Müzakerelerin temel noktası İngiltere'nin Anadolu hattına hangi nispette iştirak edeceği üzerine kurulmuştu. İngilizler, Alman ve Fransızlara verilen pay üzerinden Osmanlı Devleti ile müzakere edecekti. Osmanlı Devleti yetkilileri bu hususta çok ciddi bir sıkıntı içerisine girmişti. Üç devlete karşı kendi çıkarlarını kabul ettirmek zorundaydı. Esasında Fransa fazla ses çıkarmamaktaydı. İngilizler bu hattın yapımında ortaklık isterken Bağdat'tan sonra yapılacak olan kısmı kendilerinin inşa etmesi hususunda ısrarla durmaktaydı. İngilizler, Osmanlı Devleti üzerinde ciddi bir baskı kurmuştu. İngiltere'nin önemli bürokratlarından olan Marc Sykes, Nisan 1910 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Bağdat Demiryolu'nun İngiltere olmadan inşa edilmesinin mümkün olmayacağını bildirmişti. İngiltere ile 1910 tarihinde yapılan görüşmeler neticesiz kalmıştı. Alman Sefiri ile Hariciye Nazırı Rıfat Paşa arasında bir görüşme yapılmış, Alman elçisi vergiler hususunda çeşitli teklifler yapmıştı. Almanların bu teklifini İngiltere'ye sunan Osmanlı Devleti, İngilizler tarafında olumlu cevap alamamıştı.

Maliye Nazırı Cavit Bey, 1910 tarihinde hattın körfez kısmını görüşmek üzere İngiltere'ye gitmişti. %55 gibi bir hisse teklif eden İngilizler meselenin bir an önce hal edilmesini istemişti¹⁸⁵. Cavit Bey, Alman, İngiliz ve Fransızlara % 20'şer olmak üzere bir teklif sunmuştur. İngilizler özellikle hattın Bağdat'tan sonra Kuveyt'e kadar olan kısmını herhangi bir devlet ile ortak yapma gibi bir teklife sıcak bakmamıştı¹⁸⁶. Maliye Nazırı Cavit Bey, Fransa ve İngiltere'ye borç almak üzere bir ziyarette bulunmuştu. Fransalı bankerle gümrük gelirlerini garanti göstererek anlaşılan Cavit Bey, Fransız kamuoyu ve hükümetinin şiddetli protestosu ile karşılaşmıştı. Fransızlar, Osmanlı bütçesine Fransız bir danışman atanması karşılığında bu borca izin vereceklerini aksi takdirde kesinlikle izin verilmeyeceğini bildirmişti. Cavit Bey öncülüğündeki heyet görüşmeleri tepki göstererek kesmişti. Bu görüşmeden sonra

¹⁸⁴ Hariciye Nezareti, **Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Müteallik İngiltere Mütâlebâtı Hakkındaki Layiha ve Merbutatı**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1337, s.8.

¹⁸⁵ Londra Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 31 Temmuz 1911 tarihli 524 numaralı tahriratın tercümesi, BOA. **HR. SYS. nr.110/31**, lef 1.

¹⁸⁶ **A. g. v.**, lef 2.

İngiltere'ye geçen Cavit Bey, İngilizlerden de olumsuz cevap almıştı. İngiltere bahane olarak bu hattın bölgedeki İngiliz ticaretine zarar vereceğini söyleyerek projeden vazgeçilmesini istemişti. Cavit Bey bu durumdan oldukça büyük rahatsızlık duymuş ve “küstahlık” olarak değerlendirmişti. Cavit Bey, Edward Grey'e hattın zararında kârında Osmanlı Devletini ilgilendirdiğini, Almanya'nın Osmanlı topraklarında itiraz hakkının olmadığı gibi İngiltere'nin de bu hatta itiraz edemeyeceğini ifade ederek ayrılmıştı.

Almanların karşısına önemli bir fırsat gelmişti. Alman yetkililer Osmanlı Devleti'ne temsilci göndererek yüzde dört faiz karşılığında talep edilen borcu vermişti. Almanlar Osmanlı yetkililerin gönlünü kazanmıştı. Cavit Bey'de Almanların bu tutumunu onlar adına bir kazanım olarak değerlendirmişti¹⁸⁷. Bu tarihten sonra Almanların, Bağdat Demiryolu hattındaki ağırlığı giderek artmıştı. Bunun en büyük göstergesi Bağdat Demiryolu'nun imtiyaz hakkı ve yaşanan tartışmalarda Osmanlı hükümetinin Almanlar lehine bir tutum içerisine girmesidir.

Yapılan müzakereler neticesinde Almanlar ile İngilizler arasında sıkıntılı bir süreç yaşanmış ve iki devlet arasındaki görüşmeler kesilmişti. Bu arada Enver Paşa hattın mutlaka tamamlanması gerektiği kanaatini taşımaktaydı. Hattın bitmesi Osmanlı Devleti'ne bölgeyi savunma noktasında kolaylık sağlayacaktı. İngiltere hattın güney kısmını Osmanlı Devleti ile inşa etme düşüncesine daha sıcak yaklaşmaktaydı. Basra ve Kuveyt'te var olan limanların Alman ve Fransızların kontrolüne girmesinden endişe etmekteydi. Her iki devletin buradaki hattı ve limanları kullanarak ticaret yapmasını kendi ticari çıkarları açısından pek uygun bulmamaktaydı. Londra Sefiri Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin sahilde hâkimiyeti altında bulunan en son noktanın Katif'e bağlı Üzeyir (Üceyir) olduğunu, bu noktanın daha güneyinde Osmanlı hâkimiyetinin olmadığını ifade ederek bundan dolayı

¹⁸⁷ Cavit Bey, Bağdat Demiryolu hakkında” Bu teşebbüsün büyük sakıncası siyasi karakterdir. Bu karakter Türkiye için sonsuz bir sıkıntı ve endişe kaynağı olmuştur. Kısacası Türkiye'nin siyasi hayatını zehirlemiştir. Bağdat imtiyazı verilmemiş olsaydı, devrim hükümeti Türkiye'nin askıda olan politik ve iktisadi problemlerini çok daha kolayca çözmüş olacaktı. Fakat bedeli ne olursa olsun Sultan II. Abdülhamid'in bu imtiyazı verirken göstermiş olduğu cesareti takdir etmek gerekir. Çünkü Bağdat Demiryolunun yapımı devletin savunması, iktisadi ilerlemesi için gerekliydi. Yazık ki devlet hep böyle politik- ekonomik imtiyazların acısını çekmiştir. Bağdat Demiryolu da politika hastalığından kendisini kurtaramamıştır. “ diyerek imtiyazların devleti nasıl etkilediğini dile getirmiştir. Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları 1972, s. 244-258.

İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun bir şekilde hareket edilmesini önermişti¹⁸⁸. Bu arada Almanlar, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile görüşmesinden son derece kaygılıydı. Bu rahatsızlıklarını gerek Dışişleri Bakanlığı yetkililerine gerekse sadarete bildirmişti. Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'da Almanların rahatsızlığını Hariciye Nezareti'ne iletmişti. Kendisi, Almanlara karşı herhangi bir görüşmenin yürütülmediğini hattın Bağdat'a kadar olan kısmının anlaşıldığı gibi devam ettiğini, yalnız Osmanlı Devleti'nin gerek Almanlar gerekse İngilizlerle kendi menfaatleri çerçevesinde görüştüğünü Almanlara söylemişti¹⁸⁹. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki görüşmeler devam ederken İngilizler, Basra Körfezi meselesi ve gümrük vergisi probleminin çözümünü Bağdat Demiryolu hattındaki İngiliz çıkarları ile doğru orantılı bir şekilde çözülmesini istemişti. Edward Grey, Avam Kamarası'nda yaptığı değerlendirmelerde bu husus üzerinde vurgu yapmıştı¹⁹⁰. Özellikle Times gazetesi, Bağdat Demiryolu ile alakalı müzakereler sürerken 1910-1911 tarihlerinde Bağdat Demiryolu hattının İngiliz dış politikası açısından son derece önemli olduğunu dile getirmişti. Gazete Hindistan ve Basra körfezindeki İngiliz çıkarlarının geleceği hususunda kamuoyu baskısını artırıcı yönde yayınlar yapmaktaydı¹⁹¹. Londra Sefareti, İngiltere'nin baskısı karşısında Hariciye Nezareti'ne İngilizlerle bir müzakere başlatılarak işin oyalanmasını teklif etmişti¹⁹². Londra Sefareti'nin bu teklifi Osmanlı Devleti'nin zaman kazanmasına yönelikti.

1911 tarihine gelindiğinde Osmanlı Devleti üzerindeki devletler arası baskı gittikçe artmıştı. Osmanlı Devleti'nin maliyesini düzeltmek için artırmaya çalıştığı gümrük vergisi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşı çıkması ile Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakmıştı. İngiltere'nin gümrük vergisine karşı çıkması ve hattın Bağdat'tan sonraki kısmının İngiliz sermayesi ile yapılması için sürekli diplomatik

¹⁸⁸ Londra Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 31 Temmuz 1911 tarihli 524 numaralı tahriratın tercümesi, BOA. **HR. SYS. nr. 110/31**, lef 1.

¹⁸⁹ Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa'dan Hariciye Nezareti'ne çekilen 22 Haziran 1913 tarihli 357 numaralı telgraf, BOA. **HR. nr. SYS. 112/1**, lef 40.

¹⁹⁰ Londra Sefareti tarafından 18 Ağustos 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekilen 562 numaralı tahrirat, BOA. **HR. SYS. nr. 110/21**, lef 1.

¹⁹¹ Bağdat Demiryolu ile ilgili Times'da çıkan yayınlar Londra Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilerek İngiliz basının tepkisi takip edilmiştir, BOA. **HR. SYS. nr. 109/30**.

¹⁹² Londra Sefareti tarafından 13 Temmuz 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 523 numaralı tahrirat, BOA. **HR. SYS. nr. 110/16**, lef 1.

çözumsuzlük üzerine bir politika izlemesi, Osmanlı Devleti'ni hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak zora sokmuştu. Hattın bir an önce yapılması Osmanlı ekonomisine ciddi bir katkı sağlayacaktı. Asya'dan Avrupa'ya ticari bir köprü olacaktı. Bu tartışmalar esnasında Osmanlı Devleti ile Bağdat Demiryolu şirketi arasında 21 Mart 1911 tarihinde yeni bir anlaşma yapıldı. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile birlikte İngilizlerin baskısını azaltarak gümrük vergisini söz konusu devletlere kabul ettirmeye yönelik bir politika izlemiştir. Osmanlı Devleti, anlaşma ile birlikte hattın Bağdat'tan sonraki kısmının yapımını kendi üzerine almıştı. Böylece Bağdat-Basra arasındaki kısımda İngilizlerle yeniden görüşmek için kapıyı açık bırakmıştı. Anlaşmadan sonra İngiltere, Bağdat-Basra arasında inşa edilecek olan hat için devletler arası bir anonim şirket kurulması, Osmanlı Devleti de dâhil olmak üzere bütün devletlerin eşit hisselerine sahip olmasını teklif etmişti. Eğer Rusya da bu hatta dâhil olursa bütün devletlerin %20'ser hisseye sahip olması gerektiğini söylemişti. İngiltere buradaki nakliye sırasında bütün devletlerin eşit bir muamele görmesi ve nakliye esnasında kolaylık gösterilmesi gerektiğini teklif etmişti. Kurulacak olan şirketin menfaatlerinin sürekli olması, hattın Basra Körfezi kısmında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında belirlenecek olan şartların geçerli olmasını istemişti¹⁹³.

7 Mart 1911 tarihinde Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'ya yeni teklifte bulunarak meselenin çözüme kavuşmasını istemişti. Osmanlı Devleti, Bağdat Demiryolu hattının Bağdat-Basra arasındaki kısmının Osmanlı şirketi tarafından yapılmasını, bununla birlikte Osmanlı Devleti'ne %40, Almanya, İngiltere ve Fransa'ya % 20'ser hisse teklif etmişti. Bu teklif İngilizler tarafından çıkarlarına zarar geleceğinden dolayı pek sıcak karşılanmamıştı¹⁹⁴. İngilizlerin bu tutumu Osmanlı Devleti kamuoyu tarafından şiddetle eleştirilmişti. İngiliz ve Fransız çıkarları ekonomik olarak Osmanlı Devleti nezdinde tehlikeye girmişti. Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında bu devletlerin tutumu Osmanlı yönetimi ve kamuoyunda bir düşmanlık meydana getirmişti. İngilizlerin Osmanlı topraklarındaki demiryolu inşası esnasında kendi topraklarında tasarruf ediyor gibi bir tutum

¹⁹³ Hariciye Nezareti, **Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Müteallik İngiltere Mütâlebâtı Hakkındaki Layiha ve Merbûtatı**, Matbaa-i Amire 1337, s. 9.

¹⁹⁴ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 248.

takinması sorunu çözümsüz bir hale getirmekteydi. İngilizler, Bağdat'tan Basra'ya uzatılacak olan hattın kendi kontrollerinde olmasının yanı sıra bu hattın Kuveyt'e kadar uzatılmasını istemekteydi. Londra Sefareti, Hariciye Nezareti'ne İngilizlerin niyetinin Basra Körfezi'ndeki tüm ulaşım kontrolünü ele geçirmek olduğunu aktarmıştı¹⁹⁵. Londra Sefiri, Hariciye Nezareti'ne İngiltere'nin hiçbir menfaatinde o denli açıktan bir teklif ve tehditte bulunmadığını söylemişti¹⁹⁶. İngilizlerin bu kadar açıktan bu meseleyi bir sorun haline getirmesinin iki önemli sebep vardı. Birinci Bağdat Demiryolu hattının Basra Körfezi'ne kadar uzanma meselesi devletler arası bir boyut almasıydı. Dolayısıyla İngiltere'nin menfaatleri tehlikeye girebilirdi. Diğer bir neden ise hattın güney kısmının imtiyazını Almanlara karşı tek başına almak istemesiydi. Böylece Hindistan ticaret yolu güvenliğini sağlamış olacaktı. Özellikle Mübarek el Sabah başta olmak üzere Basra Körfezi sahillerinde bulunan şeyhlerle çeşitli görüşmeler yapan İngilizler, buna bağlı olarak sözleşmeler imzalayarak sahil bölgesinde herhangi bir yabancı devletin teşebbüsünü engellemeye çalışmıştı¹⁹⁷.

İngilizlerin uzlaşmaz tutumunun aksine Almanlar bölgedeki politikalarının kalıcı hale gelebilmesi için Osmanlı Devleti'nin isteklerini kendi çıkarlarını da gözetererek kabul etmişti. Almanlar 1911'in Mart ayında Bağdat'tan Basra'ya kadar ve oradan körfeze uzanacak hattın imtiyaz haklarından bir şartla vaz geçtiklerini söylemişti. Böylece Osmanlı Devleti hattın bu kısmındaki imtiyazı istediği devlete verebilecekti. Almanlar yabancı ortaklara verilecek imtiyaz payı kadar Deutsche Bank'ın da aynı paya sahip olması şartını koşmuştu¹⁹⁸. Esasında Almanlar diplomatik bir hamle ile hattın bu kısmındaki imtiyaz ve tasarruf hakkını Osmanlı Devleti'ne bırakmış görünerek İngilizler karşısında hükümetin gönlünü kazanmakla birlikte hattın yapımında imtiyaz elde etmiş oluyordu. 21 Mart 1911 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanlar arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Almanlar, Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları bu anlaşmada ilginç bir şekilde bazı imtiyazlardan vaz geçmişti. Almanların taviz vermesinin sebebi Ruslarla yapmış oldukları anlaşmaydı. Almanlar,

¹⁹⁵ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Ocak 1911 tarihli 6592 numaralı telgraf, BOA. HR. SYS. nr. 109/16, lef 1-3.

¹⁹⁶ Londra Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 31 Temmuz 1911 tarihli 524 numaralı tahriratın tercümesi, BOA. HR. SYS. nr.110/31, lef 1-3.

¹⁹⁷ A.g.v., lef 1-3.

¹⁹⁸ Görüşmeler Von Gwinner ve Helfferich tarafından yapılmıştır. Edward Mead Earle, a.g.e., s. 249

İngilizlerin tepkisini oldukça fazla çekmiş olmalarından dolayı bu tutumları tepkiyi azaltmaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilmiştir¹⁹⁹.

1911 yılında İngiliz kamuoyunda ağırlıklı olarak Almanların, Osmanlı toprakları üzerinde etkili olmaya başlaması üzerine tartışmalar yaşanmıştı. 18 Mayıs 1911 tarihinde Edward Grey ile Almanya Büyükelçisi Kont Metternih görüşmesinde Grey, İngiliz çıkarlarını tekrar hatırlatarak Bağdat'ın güneyinin kendileri için oldukça önemli olduğunu söylemişti. İngilizler 29 Temmuz 1911 yılında devam eden tartışmalar ve Almanların izlediği politika neticesinde Osmanlı Devleti'ne bir nota göndermişti. Notada Osmanlı Devleti'nin Almanya, Fransa ve İngiltere'ye teklif etmiş olduğu % 20'ser payı kabul edemeyeceklerini, İngiltere'nin payının %55 olması gerektiğini bildirmiştiler. Bununla birlikte Fırat-Dicle arasındaki nehir işletmeciliğinden İngiltere istemediği müddetçe İngiliz tüccarlardan vergi alınmaması, Bağdat Demiryolunun, Basra ve Kuveyt'e ulaştırılması halinde şartlarının İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında belirlenmesini istemiştiler. Ağır şartlar içeren bu notada Osmanlı Demiryollarından taşınacak mallar için bütün devletlere eşit haklar verilmesini talep edilmişti. Ayrıca anlaşmaya varılmadığı takdirde Osmanlı Devleti'nin gümrük vergisini artırmasını kabul etmeyeceklerini de vurgulamıştı. İngilizler bu nota ile projeyi engellemeye yönelik bir tutum takınarak işi zorlaştırmıştır²⁰⁰. Son derece ağır olan bu nota İngilizlerin Basra Körfezi'nde hiç bir devleti istemediğinin bir göstergesidir. İngilizler, Basra Körfezi ve Hindistan'daki menfaatlerini savunmakla birlikte, bütün demiryollarındaki malların taşınmasında eşit hak elde etmeye çalışarak Anadolu'nun tamamında nüfuz sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu devletler arası sorunlar nedeniyle 15 Nisan 1912 tarihinde bu notaya gecikmeli olarak cevap vermiştir²⁰¹. İngiltere'ye

¹⁹⁹ Anlaşma Hakkı Paşa ile Bağdat Demiryolu Şirketi idari amiri Hüğünen arasında imzalanmıştır. Anlaşmada Almanlar Bağdat'tan Basra'ya kadar olan kısımdan ve Kuveyt limanlarından vaz geçiyordu. Osmaniye –İskenderun hattının imtiyazı ve İskenderun Limanlarının yapımı Almanlara kalacaktı. Ayrıca Helif-Bağdat bölümünün yapımı için Almanlar, Osmanlı Devleti'nden ekstra bir bütçe ayırmasından vazgeçmişlerdi. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.II, K.I. s. 473.

²⁰⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, s. 478.

²⁰¹ Osmanlı Devleti'nin İngilizlere karşılık olarak; Bağdat ve Basra arasında kurulacak şirkette Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın paylarının %25 er olması, Anadolu'daki diğer hatlarda İngiliz mallarına elden gelindiği kadar kolaylık gösterilip eşit davranılması, Bağdat ve Basra

verilen cevap maalesef Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle İngiliz isteklerini ana hatları ile kabul edecek içerikte olmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nden beklediği cevabı almakla birlikte 18 Temmuz'da önceki isteklerinin bazılarını değiştirerek yeniden cevap vermiştir. İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı artarken Almanların bölgedeki isteklerinin sınır tanımaması Osmanlı Devleti'ni ayrıca sıkıntıya düşürmüştür. 1911 yılında Almanların İran ticaretini şekillendirmek ve etkin olmak için gerek Rusya ile gerekse İranlı milliyetçilerle görüşerek Bağdat-Hanikin arasında bir hat oluşturma çabaları İngilizlerce tepki ile karşılanmış ve Osmanlı Devleti'ni zor duruma bırakmıştır. Londra Sefiri, Tevfik Paşa Almanların hükümetten habersiz yürüttüğü görüşmelerin Osmanlı Devlet ve İngiltere arasındaki müzakerelere zarar verdiğini bildirmişti²⁰².

Bağdat Demiryolu tartışmaları yapılan görüşmeler ve anlaşmalara rağmen istenilen şekilde çözümlenemiyordu. İngilizlerin sıkıntı çıkarması ve hattı kendi menfaatlerine göre şekillendirme gayretleri en önemli sebepti. 1912'nin Mart ayında Reşid Bey, Sefaret Müsteşarı Cevad Bey, Arthur Herzl ve Parker ile üç dört kez bir araya gelerek görüşmeler yapmıştı. Son görüşmede Parker, İngiltere'nin bir asırdan beri bölgede bulunduğunu ve bölgedeki ticaretin güvenli bir şekilde İngiltere'nin sayesinde yapıldığını söylemişti²⁰³. Parker kısaca İngiltere'nin menfaatlerinden vaz geçmeyeceğini bildirmişti. Tevfik Paşa 2 Nisan 1912 tarihinde İngilizlerin, Osmanlı Devleti'nin teklifine yalnız menfaatleri çerçevesinde cevap vereceklerini bildirmişti. Edward Grey 1912 tarihinde Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmasında Basra Körfezi'ndeki statükonun devamına yönelik bir fikir beyan etmişti.²⁰⁴ Böylece İngiltere hiçbir şekilde Basra'da öteye inşa edilecek olan hat için kurulacak olan komisyona izin vermeyeceğini açıkça ortaya koyacaktı.

arasında yapımı planlanan bölümün İngiltere'nin istekleri göz önünde bulundurularak çözüme kavuşturulması, Bağdat Demiryolu Şirketi ile hattın bu kısmıyla alakalı belirlenmiş olan çerçevede anlaşma yapılması, Nehirler üzerindeki İngiliz gemilerine vergi hususunda diğer devletler gibi eşit davranılması, Demiryolunun Bağdat-Basra bölümünün yapımına öncelik verilerek Basra –Kuveyt arasındaki İngiliz taleplerinin dikkate alınacağı cevabı verilmiştir.

²⁰² Nafia Nazırı tarafından 25 Aralık 1911 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen belge, BOA. **HR. SYS. nr. 110/27**, lef 1.

²⁰³ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Bağdat Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s. 21

²⁰⁴ **A.g.e.**, s. 21.

Almanlar bir taraftan hat üzerine İngilizler ile mücadele ederken diğer taraftan kendi içindeki farklı sesleri ikna etmeye çalışmaktaydı. Sosyal Demokratların lideri Herr Scheidemann hat üzerindeki Alman isteklerinin Alman ulusunun geleceğini tehlikeye sokacağını söyleyerek karşı çıkmıştı²⁰⁵. Almanya kamuoyunda Alman doğu siyaseti üzerinde bir fikir birliği mevcut değildi. Sosyalistler ve Bismarck'ın yanında siyaset yapmış olan bir ekolde Almanların Bağdat Demiryoluyla bu kadar ilgilenmesinin tehlike doğuracağını savunmaktaydı. Esasında Alman sosyalistlerin ve Bismarck'ın adamlarının karşı oldukları durum Rusların, İngiltere'nin yanına itilmesi²⁰⁶.

1.7.3. Postdam Antlaşması'na Gösterilen Tepkiler

Almanlar, Doğu Asya'daki menfaatleri için Rusları karşısına almak istememekteydi. 4 Kasım 1910 tarihinde Almanlar ile Ruslar, Postdam Antlaşması'nı imzalayarak Bağdat Demiryolu üzerinde anlaşmaya varmıştı²⁰⁷. Ruslar ve Almanlar bu anlaşma ile bölge üzerinde oldukça önemli kazanımlar elde etmeyi amaçlamıştı. Bu durum İngiliz tarafında şok etkisi meydana getirmişti. Almanlar, Ruslarla anlaşarak İngilizleri bölgedeki sömürge yarışında etkisiz hale getirmeye çalışmıştı. Lord Curzon bu anlaşmaya oldukça sert bir şekilde cevap vermişti²⁰⁸. Anlaşma Osmanlı basınında da tepkiyle karşılanmıştı. Almanların, Osmanlı toprakları hakkında devletin haberi olmadan başka bir devletle görüşme yapıp anlaşma imzalanması yetkililer tarafından devlete hakaret olarak dile getirilmişti. Fransızlar ve İngilizler, Rusya'yı üçlü ittifakı bozmakla suçlamıştı. Fransız kamuoyu Ruslara güvenilemeyeceğini dile getirmişti. Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlıkları, Rusya

²⁰⁵ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 151.

²⁰⁶ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.153-156.

²⁰⁷ Anlaşmada Almanlar, Rusların İran'ın kuzeyindeki nüfûz bölgesini, Ruslar ise Almanların Bağdat hattı üzerindeki imtiyazını tanımış oluyordu. Almanlar, Rusların nüfûz bölgesi olan Tahran-Hanikin hattına demiryolu yapımını Ruslar kabul ettirmişti. Rusların hattın yapımında başarısız olması halinde Almanlar, İran Hükümeti'ne başvurarak hattın yapımını tamamlayabilecekti. Ruslar böylece Bağdat hattı ile birleştirilmesi düşünülen bu hat ile Avrupa'ya ulaşma imkânı elde etmiş olacaktı. Almanlar ise İran'ın kuzeyine ulaşma imkânını elde ederek İngilizlerin Hindistan ticaretine ve bölgedeki çıkarlarına ortak olacaktı.

²⁰⁸ Lord Curzon anlaşmayı İngiltere'nin sinesine saplanmış bir hançer olarak değerlendirmiş ve ne pahasına olursa olsun engellenmesi gerektiğini söylemiştir. Bkz. Edward Mead Earle, **a.g.e.**, 220.

ve Almanya arasındaki görüşmelerden önceden haberdar olduklarını açıklanmıştı²⁰⁹. Bu açıklama her iki Hükümet anlaşmadan haberdar oldukları imajını vererek tepkileri azaltmaya yönelik bir tutum takınmışlardır.

İngiliz tarafında hattın inşa sürecine başka devletlerin emperyalist haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini düşünerek muhalif davrananlar mevcuttu. William Willcocks ve Harry Johnston gibi İngiliz devlet hizmetinde bulunmuş kişiler Almanlar ile ortak hareket edilmesi gerektiğini savunmuştu²¹⁰. Kabine üyelerinden Lord Morley 22 Mart 1911 tarihinde sert bir konuşma yaparak İngiltere hükümetinin her istediğini yapma hakkına sahip olmadığını ve toprakların Osmanlı toprağı olduğunu ifade ederek Almanların imtiyaz neticesinde orada olduğunu söylemişti. Lord Morley bu düşüncesi ile Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları üzerinde tasarruf hakkına sahip olduğu düşüncesini ortaya koymuştu. Bu tutum İngiltere'de bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda devlet adamında mevcuttu. Kapitalist ve emperyalist bir düşüncenin lokomotifi olan İngilizler için önemli olan İngiliz çıkarlarını başka devletin haklarına saygı göstermeksizin muhafaza etmektir. Postdam Antlaşması, Lloyd George tarafından çok şiddetli bir şekilde eleştirilmişti. Rusya'nın siyasi taahhütlerini hiçe sayarak hareket ettiğini ve ittifakı hiçe saydığını söyleyerek, İngiliz politikasının geçmişte olduğu gibi çıkarlarını korumaya devam edeceğini bildirmişti²¹¹. Durum Fransız parlamentosu ve İngiliz parlamentosunda şiddetli bir şekilde tartışılmıştı. Stephen Picon ve Edward Grey kendi parlamentolarında yaptığı konuşmalarında Almanya-Rusya arasında yapılan anlaşmadan dolayı telaş edilecek bir durumun olmadığı noktasında meclislerini ve kamuoyunu sakinleştirmeye yönelik demeçler vermişti.

²⁰⁹ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 263-264.

²¹⁰ Bu iki şahıs Bağdat Demiryolu'na İngiltere'nin karşı çıkmasının Alman militarizmini güçlendireceğini ve bununla birlikte Avrupa'nın güvenliğini tehlikeye sokacağını savunmuştur. Bkz. Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 232.

²¹¹ Edward Mead Earle, **a.g.e.** 262.

1.7.4. Osmanlı Devleti İle İngiltere Arasında Yapılan Anlaşma

Yapılan uzun müzakere ve görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 12 Ağustos 1913 tarihinde *Asya'yı Osmani'deki Demiryollara Müteallik Mukavelename* imzalanmıştı. Anlaşmanın maddeleri,²¹²

1- Hükümet-i Osmaniyye aynı istasyonlar beyninde ve aynı ahval ve şerait tahtında şimendüferlerde naklolunmak üzere Bağdat Demiryolu Şirketi'ne tevdi olunabilecek aynı nev'den kâffe-i emtia-i ticariyyeye;

a- Memalik-i Osmaniyye'ye ithal olunan emtia-i ticariyyenin menşei

b- Memalik-i Osmaniyye'den ihraç olunan emtia-i ticariyyenin mevredi

c- Memalik-i Osmaniyye'den transit suretiyle nakl ve imrar olunan emtia-i ticariyyenin menşei ve mevredleri

d- Osmanlı limanlarında ithal veyahut ihraç olunacak emtia-i ticariyyeyi hamil bulunacak olan merakib-i bahriyenin sancağı ve sahibi

Her ne olursa olsun gerek emtia-i mezkûriye vaz olunacak tarife ve gerek bu emtianın mazhar olacağı teshilat hususunda şirketçe tamamiyle müsavi bir usûl-i muamele tatbik olunmasına dikkat ve itina etmeği taahhüt eyler.

2- Hükümet-i Osmaniyye, Bağdat Demiryolu Şirketi'ni mezkur demiryolu şebekesi dâhilinde kâin bahri veya nehri limanlardan birine veya bir kaçına sefine işleten bir seyr-i sefain şirketi veyahut sahib-i sefain ile işbu limanlara ithal veya ondan ihraç olunan bazı nev-i emtia hakkında bir mukavele-i hususiyye akd etmemesine dikkat ve itina etmeği taahhüt eyler. Meğerki bu mukavele sefineleri aynı limanlar vasıtasıyla aynı nev'den emtia ithal veya ihraç eyleyen diğer bir seyr-i sefain şirketi veya diğer bir sahib-i sefain hakkında da aynı ahval ve şerait dâhilinde bihakkın kabil-i tatbik ola, mamafih şurası mukarrerdir ki, bu madde Bağdat Demiryolu'nun inşaatına mahsus malzemenin ithaline müteallik 5 Mart 1913 tarihli mukavelenamenin dokuzuncu maddesi mucibince bahşolunan hukuka hiçbir vech ile îras-ı nâkisa etmeyecektir.

²¹² A.g.e., s. 22-25.

- 3- İşbu mukavelename mucibince aynı “ahval ve şerait” cümlesi sıketçe, denkçe süratçe(büyük, küçük veyahut başka türlü) aynı ahval ve şerait, aynı nev’i emtia-i ticariyyeyi ve aynı şevk ve muvasalat mevkıfleri manasını mutazammıdır.
- 4- İngiliz emtia-i ticariyyesi münakalat-ı umumiyye hususunda ita olunan teshilatın kifayetsizliği veyahut muayyen bir yoldan icra edilen münakalat hakkında şerait-i mahsusa vaz’ı gibi mevadd-ı sabıkada tasrih edilmeyen bazı ahvalde işbu mukavelenamenin şamil olduğu şimendüferlerden biri üzerinde müstesna bir usül-i muameleye tabi tutulduğu takdirde İngiltere hükümeti bu babda Hükümet-i Osmaniyye nezdinde teşebbüsat icra etmek hakkını muhafaza eder. Hükümet-i Osmaniyye dahi bu şikayete çare-saz olacak tedabir-i mukteziyyeye tevessül eyleyecektir.
- 5- İşbu mukavelename ahkamı ne asakir-i berriyye ve bahriyye veyahut memurin-i Osmaniyye’nin ne Hükümet-i Osmaniyye hesabına vukubulacak mühimmat-ı bahriyye veya mülkiyenin nakliyatına ne Devleti-i Osmaniyye’nin hidemat-ı umumiyesine müteallik nakliyata ne de memalik Osmaniyye’de mevcut bulunan veyahut ihdas edilecek olan tesisat-ı nafianın inşasına veyahut işletilmesine mahsus malzeme veyahut levazımın nakliyatına şamil değildir.
- 6- İşbu mukavelename ahkâmından hiçbiri;
- a- Ticaret-i Mahaliyye-ye
 - b- İthalat ticaretine
 - c- İhracat ticaretine
 - d- Transit ticaretine tatbik olunacak tarifeler arasında bir fark ve tefavüt vaz’ı hususunda bir memnuiyeti tazammun eder gibi tefsir edilmeyecektir.
- 7- İşbu mukavelename ahkâmı demiryolu şirketince memalik-i Osmaniyye’ye duhul eden veyahut memalik-i mezkureden mufarakat veyahut mürur eyleyen yolcuların ve bu yolculara ait eşyanın nakline tatbik edilen usul ve nizama, kabil-i tatbik olduğu kadar şamil bulunacaktır. Mamafih ahkam-ı mezkûre muhacir ile fukaranın ve bunlara ait eşyanın nakliyatına tatbik edilmeyecektir. İşbu madde mazmununca “muhacirin” tabirinden murad memalik-i Osmaniyye dâhilinde ihtiyar-i ikamet etmek üzere gelen ve Muhacirin Komisyonu vasıtasıyla nakl olunan eşhasa raci’dır.

8- Hükümet-i Osmaniyye mevadd-ı sabıka ahkâmının Asya-yı Osmani'de el-yevm mevcut veya atiyen inşa edilecek olan hututtan Bağdat Demiryolu'yla iltisak edecek her bir demiryoluna tatbikine dikkat ve itina etmeği taahhüt eyler.

9- Hükümet-i Osmaniyye Bağdat Demiryolu Şirketi'ni kendi meclis-i idaresine İngiltere tabiiyetini haiz iki aza kabul etmesine dikkat ve itina etmeği taahhüt eder. Hükümet-i Osmaniyye bu iki azanın tayininden evvel bu tayinin İngiltere hükümetince tasvip olunduğuna âgâh ve emin olmak için tedabir-lazimiye tevessül eylemeyecektir. Lale't tayin bir mukavelename mucibince Bağdat-Basra Demiryolu şubesi aher bir şirket tarafından inşa edilecek olursa işbu madde ahkâmı şube-i mezkureye dahi tatbik olunacaktır.

10- Demiryolunun Basra'nın ötesinde denize doğru temdidini ancak İngiltere hükümetiyle Hükümet-i Osmaniyye arasında evvelce itilaftan sonra ve hükümeti müşarünileyhaca kabul edilecek şerait dahilinde vuku bulabilecektir.

11- İşbu mukavelenamenin tefsiri veyahut mevki-i icraya vaz'ı hususunda bir itilaf zuhuru takdirinde mesele-i münazaatün-fiha üç mah zarfında hükümeteynin marzisi veçhile hal ü hasem edilmediği halde tarafeynden birinin talebi üzerine Lahey Beynelmilel Mahkeme-i Hakemiyyesi'ne havale olunacaktır.

12- İşbu mukavelename tasdik olunacak ve tasdiknameler sürat-i mümkününe ile ve nihayet üç ay zarfında teati edilecektir.

Anlaşmadan sonrada üç devlet arasındaki görüşmeler devam etmişti. Osmanlı Devleti'nin bazı hakları İngilizlere bırakmasının ardından Almanlarda buna yönelik uygun kararlar almıştı. Almanlar Basra'dan öteye hattın yapımı için İngilizlerin teklifini kabul etmişti. Yapılan uzun görüşmeler neticesinde Almanlar ve İngilizler 1914 tarihinin hemen başında ha üzerine iktisadi menfaatleri çerçevesinde anlaşmıştı. Edward Grey, Mayıs ayı içerisinde İngiltere ve Almanya'nın anlaşmasını Hakkı Paşa'ya bildirmişti. Hakkı Paşa bu anlaşma neticesinde İngilizlerin bölgede Almanlar karşısında önemli kazanımlar elde ettiğini söylemişti²¹³. Hakkı Paşa, Mayıs ayı içerisinde İngiltere'den aldığı notalar çerçevesinde Hükümet'e İngiliz taleplerini kabul edilmesi yönünde fikir beyan etmişti. Hükümet İngiltere'nin taleplerinin kabul

²¹³ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Bağdat Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s. 35.

edilemeyeceğini Hakkı Paşa'ya ve İngiltere Büyükelçisi'ne bildirmişti. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin teklini reddetmesi üzerine İngiltere Hükümeti, Hakkı Paşa nezdinde ısrarlarına devam etmiştir. Savaşın çıkması ile birlikte Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan görüşmeler kesilmiştir²¹⁴.

1.7.5. 1908-1914 Tarihleri Arasında Osmanlı Kamuoyunda Yaşanan Bağdat Demiryolu Tartışmaları

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı basını ve İttihat Terakki yönetiminin önemli bir kısmında Bağdat Demiryolu imtiyazının iptaline yönelik bir ses yükselmeye başlamıştı. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey hattın imtiyaz olarak Almanlara verilmesini siyasi bir garabet olarak değerlendirmişti. Bu nedenle Deutsche Bank'la yapılan anlaşmanın iptal edilmesini istemişti²¹⁵. İsmail Hakkı Bey bu düşünceden yola çıkarak meclise bir soru önergesi vermiş ve Bağdat Demiryolu imtiyazının iç yüzünün aydınlatılması talebinde bulunmuştu. Hariciye ve Nafia nazırlarına sorulan bu soruların söz konusu bakanların meclisin desteğini alması hususunda fayda sağlayacağını ifade etmiştir²¹⁶. İsmail Hakkı Bey'in üzerinde durduğu temel nokta verilen imtiyazın siyasi ve ekonomik olarak nüfûz kaybına sebep olacağı düşüncesidir. İsmail Hakkı Bey “Şimendüferler malumunuzdur ki, yalnız cihet-i iktisadiyesi nazar-ı dikkate alınmaz. Ehemmiyet-i siyasiyesi de vardır. Biz bu şimendüfer imtiyazını Alman Kumpanyasının ismi, mukavele mucibince ismi Osmanlıdır, fakat şimdi isme itibar yoktur, itibar lafza ve mebaniye değil, maksat ve meaniyedir. Avrupa'da kimse bunun Osmanlı kumpanyası olduğuna inanmadı inanmıyor.” diyerek şirketin tamamen yabancı bir sermaye olduğunu ifade etmiştir²¹⁷. İsmail Hakkı Bey, 1909 Şubat ayı içerisinde “ Bağdat hattının temdid-i lüzumu bir rekabetten hasıl oldu. Ümit etmem ki bizim memleketimizde bu hattın yüzünden dahi bir netice-i müessife ve müellife zuhur etsin. Bu rekabetin yüzünden

²¹⁴ A.g.e., s. 38.

²¹⁵ Edward Mead Earle, a.g.e., s. 94.

²¹⁶ A. Gündüz Ökçün, “Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Yayını**, S: 2, C: 25, s. 20.

²¹⁷ A. Gündüz Ökçün, a.g.m. s. 26-27.

en ziyade mutazarrır olan devlette Devlet-i Osmaniye olmuştur²¹⁸” sözleriyle hattın devletler arası rekabette Osmanlı Devletini nasıl bir güç duruma düşürdüğünü açıkça ifade etmiştir. İsmail Hakkı Bey imtiyazın hemen hemen her hususunu eleştirmiştir. Hattın Kuveyt’e kadar uzatılması durumunun İngiltere’nin çıkarlarından başka bir işe yarmayacağını, Osmanlı’nın bir parçası olan Kuveyt’te İngilizlerin istediği gibi hareket etmesinin Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine aykırı olduğunu söylemiştir. II. Abdülhamid’in tahtan indirilmesinin hemen ardından yaşanan bu tartışmalar imtiyazın ağır olduğu kanaatin göstermektedir. 1909 tarihinden sonra başa gelen yeni hükümet Almanya’nın Osmanlı topraklarındaki nüfuzunu azaltmak için İngilizlere pek çok alanda danışmanlıklar vererek denge kurmaya çalışmıştır²¹⁹.

İsmail Hakkı Bey hattın yapımından ziyade imtiyazın yabancı sermayeyle yapılmasına karşıydı. Hattın son derece önemli oluşunu vurgulayan İsmail Hakkı Bey, Avrupa ile Asya’yı bir birine bağlayan bir proje olmasının önemli olduğunu dile getirmiştir. Fakat yabancı sermaye ile yapılacak olmasının Osmanlı topraklarında yabancıların ilgilerinin daha da artmasına sebep olacağını ifade etmiştir²²⁰. Tartışmalara özellikle söz konusu hattın geçtiği güzergâhtaki milletvekilleri katılmaktaydı. Konya Mebusu Mehmet Emin Efendi’de aynı kanaatle imtiyaza karşı çıkmış ve görüşmelerin gizli olmasının iyi niyetle yapılmadığını söylemişti. Cavit Bey’de demiryolu imtiyazlarının Osmanlı Devleti’nin siyasi ve ekonomik olarak devletin geleceğini etkileyeceğini söylemişti. Kilometre başına verilen garantinin bir oyun olduğunu ve devletin hazinesine çok büyük zararlar vereceğini ifade etmişti. Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda yapılan tartışmalarda II Abdülhamid döneminde yabancılara verilen pek çok imtiyazın gizlice verildiği ve saray çevresinin bu

²¹⁸ A. Gündüz Ökçün, **a.g.m.** s, 27.

²¹⁹ 1909 tarihinde donanmanın başına İngiliz Amirali getirilmiştir. Savaşın başlamasına kadar İngilizler, Osmanlı donanmasında etkin bir şekilde rol almıştır. 1909 Ernest Cassel Türk Milli Bankasını İngiliz sermayesi ile kurmak için davet edilmiştir. William Willcocks, Nafia Nezareti’ne danışman olarak getirilerek sulama projelerinin uygulanmasında etkin görev almıştır. Richard Crawford Maliye Nezareti’ne danışman olarak atanmıştır. Yine Adliye ve Dâhiliye Nezaretlerine İngiliz danışmanlar atanmıştır. Bununla birlikte farklı danışmanlıklar imtiyazlar verilmiştir. Esasında Alman siyasetini dengelemek ve Bağdat Demiryolu tartışmaları nedeniyle İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya arasında güç durumunda kalan Osmanlı Devleti’nin denge politikasını ön plana çıkarması olarak düşünülebilir. Bkz. Edward Mead Earle, **a.g.e.**, 239.

²²⁰ **Takvim-i Vekayi**, 17 Şubat 1324(2 Mart 1909), no: 138, s. 11.

imtiyazlardan çok fazla kazanç elde etmesinden dolayı hesabının sorulması gerektiği üzerine tartışmalar yaşanmıştı²²¹. Cavit Bey’de bu noktada hükümetten ziyade saray ve çevresindeki bazı kişilerin hattın imtiyazından mesul olduklarını dillendirmiştir.

Tartışmaların bir başka boyutu ise hattın inşa sürecinde Osmanlı Devleti’nin mali olarak zorlanacak olması üzerinedir. Hattın yapımında kendi üzerine düşen payı borçlanarak yapacak olması nedeniyle borç alınan devlete imtiyazların verilmesinin önünün açılacağı endişesiyle eleştirilmekteydi. Tahviller üzerinden ve müteahhitlik anlayışla hareket eden şirket çok kar sağlamaktaydı. Bu durum ayrıca eleştirilmekteydi. Şirketin haksız kazanç elde etmesi ve bununda yük olarak maliyeye yansımaları rahatsızlık uyandırmıştı²²². Bağdat Demiryolu imtiyazını alan şirket hattın yapımı sırasında son derece önemli imtiyazlar elde etmişti. Hattın geçtiği güzergâhın sağından solundan yirmi kilometrelik alanda tüm madenleri çıkarma ve arama imtiyazını ele geçirmiştir. Bu son derece önemli bir gelişmeydi. Hattın geçtiği tüm güzergâhlar başta Musul olmak üzere son derece önemli petrol, neft ve diğer maden çeşitlerine sahipti. Ayrıca arkeolojik²²³ kazı yapma hakkının verilmesinin hatırı sayılır bir önemi vardı. Bu oldukça önemli imtiyazdı. Başta İsmail Hakkı Bey olmak üzere Osmanlı mebusları ve basını tarafından eleştirilmişti. Şirketin madenleri istediği gibi çıkarma ve istediği fiyata satma ihtimalinin olması bu konuda tartışmaların şiddetlendirmişti. Şirket hattın yapımı esnasında her türlü malzemeyi gümrük vergisi ödemedi götürebilecekti. Buda devleti mali olarak güç duruma düşürecekti.

Tartışılan konulardan bir diğeri ise hattın Mersin–Trablusşam yolu ile Akdeniz’e bağlanması hususuydu. Hattın inşası esnasında Bağdat Demiryolu şirketi aynı haklarla bu hattın yapımını üstlenme imtiyazını da almış oluyordu. Esasında hattın Akdeniz’e bağlanması ve yukarıdan geçmesi Osmanlı ekonomisine çok daha fazla katkı sağlayacaktı. Fakat İskenderun’a uzatılacak bu hattın askeri strateji

²²¹ A. Gündüz Ökçün, **a.g.m.** s, 15.

²²² Hattın gereğinden fazla pahalıya yapıldığı ve kilometre başına maliyetin çok fazla olması nedeniyle şirket ile hükümet arasındaki hissenin dengesiz olduğu görüşü üzerine tartışmalar meydana gelmiştir. A. Gündüz Ökçün, **a.g.m.** s, 36.

²²³ Anadolu coğrafyasının birçok medeniyete beşiklik etmiş olması son derece önemli ve paha biçilmez tarihi eserlerin Almanya’ya gitmesinin önünü açmıştır. Arkeolojik kazı çalışma hakkını elde eden şirket vasıtasıyla tarihi eserlerin Batı’ya taşınmasına neden olmuştur.

açısından tehlikeli olmasından dolayı Erkan-ı Harbiye karşı çıkmıştı²²⁴. Bu tartışmalarla birlikte Bağdat Demiryolu şirketine doksan yıllık imtiyazın verilmesi ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Söz konusu imtiyaza karşı çıkanlar yapılması gerekenler hususunda da çeşitli tekliflerde bulunmuşlar. Yapılan birçok değerlendirme neticesinde hattın imtiyazının iptal edilmesinin devletin onurunu zedeleyeceğini, bunun yerine imtiyaz anlaşmasının yeniden gözden geçirilerek devletin çıkarlarını koruyacak şekilde imzalanmasını istemişlerdir²²⁵. Bağdat Demiryolu hattı ve Anadolu hatları üzerinde kilometre başına zarar edilmesi hususu üzerinde yapılan tartışmalar 1913 tarihinden sonra hattın tamamlanan kısımlarının kar elde etmesi ile birlikte kesilmiştir.

1.7.6. Almanya-Fransa Anlaşması

Bağdat Demiryolu imtiyazı tartışmaları Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda devletler arası ilişkileri gergin hale getiren ve savaşın çıkmasına önemli etkisi olan sebeplerin başında gelmektedir. Bağdat Demiryolu hattında imtiyaz elde etmek isteyen devletler 1903 tarihinde 1914 tarihine kadar son derece önemli gergin diplomasi trafiği yaşamıştır. Devletler birbirleri ile pek çok anlaşma imzalamış ve bu anlaşmalar çok önemli siyasi krizlerin sebebi olmuştur. Bağdat Demiryolu hattı projesine devletler sıradan bir proje olarak bakmamış, Asya gibi geniş bir coğrafyayı Avrupa'ya bağlayan nüfûz alanı olarak görmüşlerdir.²²⁶

²²⁴ A. Gündüz Ökçün, **a.g.m.** s, 50.

²²⁵ İsmail Hakkı Bey imtiyazın yenilenmesi durumunda kendi teklifini şu şekilde yapmıştır. Demiryolunun son noktasının Kuveyt olması halinde İngiltere ile müzakere edilmesi ve Kuveyt meselesinin çözülmesi, kilometre başına yapılan ödeme noktasında şirketin indirimine gitmesini sağlamak, demiryolunun Akdeniz'e uzak bir noktadan değil zengin verimli bir noktadan yani İskenderun'dan geçirilmesi, değişiklik yapılmadığı takdirde Halep'ten sonra hattın yapımı durdurulmasını, hattın Meskene'ye kadar uzatılarak Bağdat ve Basra'ya nehir yolu ile ulaşım yapılması tekliflerinde bulunmuştur. İsmail Hakkı Bey'in teklifleri Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun görülmeyle birlikte İngilizlerin menfaatlerine de uygun görülmektedir. Özellikle hattın İskenderun'dan geçirilme düşüncesi Akdeniz'de egemen güç olan İngilizlerin kontrolüne girme ihtimalinden dolayı Almanların kabul etmeyeceği bir teklifti. İsmail Hakkı Bey'in teklifleri İngiliz ve Fransız nüfûz alanlarını kapsayan bir şekilde olması Almanların itiraz edeceği bir durumdu. A. Gündüz Ökçün, **a.g.m.** s, 51-53.

²²⁶ Jonathan S. McMurray, **Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway**, Praeger Publishers 2001, s. 109.

1913 yılının yazında Fransızlar ile Almanlar arasında bir dizi görüşmeler yapılmaya başlamıştı. Ağustos ve Eylül ayı içerisinde her iki şirketin temsilcileri ve devletlerin dışişleri bakanlığı temsilcileri de toplantıda bulunmuştu. Bu görüşme her iki devletin önemli iki ticari grubu tarafından yapılmıştı. Berlin’de yapılan bu görüşmeleri Banque de France ve Deutsche Bank yöneticileri ile her iki devletin siyasi temsilcileri yapmıştı²²⁷. Fransızlar ve Almanlar başta demiryolları olmak üzere Osmanlı toprakları üzerinde pek çok konuda görüş birliğine vararak 15 Şubat 1914 tarihinde bir anlaşma imzalamıştı. Alman siyasetinin Rusya’dan sonra Fransa ve daha sonra 1914 Haziran’ında İngiltere ile nüfûz paylaşım anlaşmaları yapması Alman samimiyetsizliğini ortaya koyan önemli bir göstergesiydi. Esasında Almanların bu siyaseti, siyasetin “menfaat” üzerine şekillendiğine önemli bir örnekti. Bu düşünceyle Batı bloğu kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı topraklarında menfaat çatışması yaşamak istemiyordu. Bu yüzden kendi aralarında “hasta adam” olarak nitelendirdikleri topraklar üzerinde oldukça rahat bir şekilde tasarrufta bulunarak anlaşmalar imzalamaktaydı. Almanlar ve Fransızlar arasında yapılan anlaşma; iki devletin Osmanlı toprakları üzerindeki menfaat paylaşımı çerçevesinde çatışmadan kaçınmasıydı²²⁸.

Anlaşmaya göre;

- Kuzey Anadolu, Fransız nüfûz bölgesi olacak ve buradaki demiryolu imtiyazı Fransızlara kalacaktı. Bağdat Demiryolu hattı ile bu hat birleştirilecekti. Ayrıca Ereğli limanı her iki devlet tarafından yapılacaktı.
- Suriye, Fransız bölgesi olarak kabul edilmiş ve Suriye’deki demiryolları ile Bağdat Demiryolu arasında ulaşım şartları belirlenmişti.
- Suriye’nin Kuzey bölgesinde Fransa ve Almanya’nın çatışmaması için tarafız bir bölge belirlenmişti. Bağdat ve Anadolu hattının geçtiği tüm bölge Alman nüfûz alanı olarak Fransızlar tarafından kabul edilmiştir.

²²⁷ William Mulligan, **The Origins of the First World War**, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 204.

²²⁸ Edward Mead Earle, **Turkey, The Great Powers, And the Baghdad Railway**, The Macmillan Company, Newyork 1924, s. 247.

- Alman Deutsche Bank ve Osmanlı Bankası her iki devletin nüfûz alanlarında rekabet içerisinde olmayacak ve demiryollarının inşa sürecini sekteye uğratabilecek faaliyetlerden kaçınacaktı.
- Demiryollarının yapımının aksamaması için Osmanlı maliyesi üzerindeki tedbirlerin dikkatle takip edilmesi ve her iki tarafında Osmanlı Devleti'nden aynı oranda mali imkân sağlanması kararlaştırılmıştı.
- Deutsche Bank, Osmanlı Bankasının 69,4 milyon franklık hisselerini satın almıştı.

Fransa ile Almanya arasındaki anlaşma devletler arası bir boyut kazanarak Osmanlı Devleti tarafından da tanınmıştı. Bu anlaşma iki büyük ticari grup arasında yapılan bir anlaşmanın devletler arası bir boyut alması ve geçerli sayılması açısından öncül anlaşmalardan bir tanesidir. Ayrıca ekonominin siyaset üzerindeki belirleyici olmasından dolayı dikkat çekici bir anlaşmadır²²⁹. Savaşın önce 15 Şubat 1914 tarihinde yapılan bu anlaşma İngiliz nüfûz alanlarının paylaşılması açısından son derece öneme sahip bir anlaşmadır²³⁰. Fransızlar bu anlaşma ile birçok ekonomik yükten kurtulmakla birlikte Osmanlı topraklarındaki demiryolu imtiyazının tamamının Almanların eline geçmemesini de sağlamış oluyordu. Almanlar ise bu anlaşma ile Fransızlara Osmanlı topraklarındaki nüfûz alanlarını kabul ettirmiş oluyordu. Fransızlar ve Almanlar Belçika hükümetine bu anlaşmayı onaylatarak devletler arası desteğini artırmıştır.

1.7.7. İngiliz-Alman Anlaşması

Almanlar ile Fransızlar imzaladıkları anlaşmanın ardından Londra'da bir takım görüşmeler yapmıştı. Görüşmeler sonucunda 23 Şubat 1914 tarihinde Bağdat Demiryolu Şirketi ve Lord İnchape arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Anlaşma esnasında Almanya'nın Londra Büyükelçisi Herr von Kuhlmann ve İngiliz Eyre Crowe'de bulunmuştu. Bu anlaşmayla İngiltere'nin Fırat ve Dicle civarındaki imtiyazları Almanlar tarafından tanınmış oluyordu. İnchape'e demiryolları taşımasında 100.000 tonluk garanti verilmişti. Ayrıca İngilizler Bağdat

²²⁹ Wilham Mulligan, *a.g.e.*, s. 205

²³⁰ Rashid I. Khalidi, "The Economic Partition of the Arab Province of the Ottoman Empire before the First World War", *Review*, Vol. 11, No.2, (Spring, 1988), s. 254

Demiryolunun yapımı için Almanlara Dicle Nehri'nden malzeme taşımacılığı için kolaylık sağlayacaktı. Anlaşmanın en önemli özelliği İngiliz ve Almanların iki önemli şirketinin Osmanlı toprakları üzerinde taşımacılık ve hattın inşa süreci noktasında anlaşmaya varmış olmalarıydı²³¹. Bu anlaşma ile Lynch Kardeşler önemli bir kazanım elde etmişti. 27 Mart 1914 tarihinde Bağdat Demiryolu Şirketi, Lord Inchcape ve Lynch şirketleri bir araya gelerek yeni bir anlaşma imzalamıştı. Buna göre Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Temmuz 1913 yılında imzalanan anlaşmanın şirketleri ilgilendiren kısmı yeniden gözden geçirilecek ve Lord Inchcape gerekli olan imtiyazları alacaktı. Lynch kardeşlerin bu anlaşma ile hakları kabul edilmiştir. Bağdat Demiryolu Şirketi yeni bir Osmanlı Limanlar Şirketi'nin kurulmasını, Lord Inchcape ve Lynch şirketlerine % 40 katılım ile Bağdat ve Basra limanlarına iştirakçi olmalarını kabul etmişti²³².

19 Mart 1914 tarihinde İngilizler ve Almanlar ilişkilerini bir adım daha öteye götürerek Musul ve Bağdat civarındaki petrol imtiyazını elde etmek üzere Turkish Petroleum Company kurmuştu²³³. İngilizler ve Almanlar, Osmanlı Devleti toprakları üzerinde bir görüş etrafında birleşmişti. Almanlar 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan İngilizlerle hattın yapımı üzerinde anlaşmaya varmıştı. Almanların “diplomatik nezaketsizlik” olarak tanımlanabilecek bu eylemleri Osmanlı Devleti tarafından şiddetle eleştirilmişti. Savaştan hemen önce bu anlaşma ile devletler arası güçler Bağdat hattının yapımı üzerinde bir anlaşmaya varmış oluyordu. Böylece Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti topraklarında demiryolları üzerinde nüfuz paylaşımını tamamlamış oluyordu.

Uzun süreli tartışmalara konu olan Bağdat Demiryolu hattı üzerindeki mücadele, Almanlar ve İngilizlerin 15 Haziran 1914 tarihinde yapmış oldukları anlaşma ile çözüme kavuşacaktı. Fakat savaşın hemen öncesinde yapılan bu anlaşma savaşın başlaması ile birlikte uygulanma imkânı bulamayacaktı. Bu anlaşmayla Alman ve İngiliz nüfuz alanlarını belirlenmişti. Almanlar, İngilizlerin çıkarlarına

²³¹ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 259.

²³² Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 260.

²³³ Şirketlerin hisse paylaşımı % 50 D'Archy Grubu, % 25 Deutsche Bank, %25 Anglo-Saxon Petroleum Company (Royal-Dutch Shell) olarak belirlenmiştir. Bkz. Önder Kocatürk, “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesi'ndeki Faaliyetleri (1913-1914)”, **Turkish Studies** Vol. 6/3 Summer 2011, s. 1453.

dokunmadığı müddetçe İngilizlerde Almanların Bağdat hattının kuzeyindeki nüfûz alanına karışmayacaktı. Hattın son noktası Basra'da olacak ve burada inşa edilecek liman İngiliz-Alman ortaklığı ile işletilecekti²³⁴. Almanlar ise hattın Bağdat'tan Basra'ya kadar olan kısmının yapımını İngilizlere bırakarak körfezdeki İngiliz nüfûzunu tanımış olacaktı²³⁵.

Bu anlaşmanın bütün maddeleri incelendiğinde ileriye dönük bir İngiliz-Alman ittifakını sağlama ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması bu ihtimali ortadan kaldırmıştır. İngiltere esasında bölgede kendi çıkar alanlarına zarar verecek hususlarda Fransa ve Rusya ile daha önce buna benzer anlaşmalar imzalamıştı. Almanlar ile yapılan bu anlaşma Osmanlı topraklarında Alman taleplerini kabul etmekle birlikte kendi çıkarlarını da sağlamlaştırmaktan başka bir şey değildi. İngilizler hattın yapımına iştirakçi olmak istemelerinin en önemli sebebi hiç şüphesiz körfezdeki Alman tehlikesinin önüne geçmektir. İngilizler eğer hattın yapımını tamamen engellemeye çalışmış olsaydı Basra Körfezi ve Hindistan'a giden ticaret yollarındaki kazanımlarını Almanlarla paylaşmak zorunda kalabilirdi. Bununla birlikte hattın inşası erken bitmiş olsaydı, Osmanlı Devleti kendi toprakları içerisindeki en ücra noktalara gerek ticari gerekse askeri olarak çok kısa süre zarfında ulaşma imkanını bulacaktı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nda oldukça önemli bir lojistik avantajı sağlamış olacaktı. Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde bu hattın tamamlanamaması İngilizlerin bölgedeki pozisyonları açısından bir avantaj olurken Osmanlı Devleti açısından dezavantaj olmuştur. İngilizler demiryollarının inşa sürecinde sıkıntı çıkararak Süveyş Kanalı-Hindistan hattının güvenliğini sağlamış oluyordu. 15 Haziran 1914 tarihinde Almanya ile İngiltere arasında imzalanacak olan anlaşmalardan önce her iki devletin gözetiminde büyük sermaye grupları arasında yapılan anlaşmalar batının "kapitalist menfaatleri" için bir raya gelebileceğinin önemli göstergesiydi. 15 Haziran 1914 tarihinde İngilizlerle Almanlar arasında yapılacak olan anlaşma ile birlikte İngiliz sermayeli İzmir-Aydın Demiryolu şirketi de istediğini alacaktı. Anlaşma ile Almanlar, Irak coğrafyasındaki nehirlerde rahatlarırken İngilizler de Bağdat Demiryolu hattı güzergahında oldukça önemli kazanımlar elde edecekti. İngilizler, Fırat ve Dicle civarındaki limanlarda

²³⁴ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s. 221.

²³⁵ Mustafa Malhut, **a.g.m.**, s. 159.

kazanımlarını bu anlaşma ile korumuştur. Hindistan'ın güvenliğini ise hattın güney tarafının yapımını kontrolü altına alması ile birlikte sağlamış oluyordu. Ayrıca Almanlar ve İngilizler Mendeli- Kutü'l Amare arasında bir hattın yapılması üzerine de anlaşmıştı. Buradaki amaç gemilere petrol teminini sağlayacak kolaylığı meydana getirmektir

1.7.8. Birinci Dünya Savaşı ve Bağdat Demiryolu Hattı'nın İnşa Süreci

Savaş başlamadan önce 1914 tarihi içinde Amanos tünellerinin yapımına başlanmış, Halep'in doğusundaki güzergahta inşa sürecine hız verilmişti. Fırat üzerinden hattın geçeceği köprüler inşa edilmeye başlanmıştı²³⁶. Adana-Bulgurlu ve Bağdat-Samara arasında hatların yapımı savaş çıkmadan önce tamamlanmıştı²³⁷. 1914 tarihine gelindiğinde Osmanlı kamuoyunda Bağdat Demiryolu Hattı'nın tamamlanan kısımlarıyla alakalı olumlu bir izlenim mevcuttu. Hattın tamamlanan kısımları ekonomik olarak bütçeye gelir getirmeye başlamış, lojistik olarak oldukça önemli bir eksikliği gidermişti²³⁸. 1914'ün Temmuz ayında Cereblus –Telabid arası, Ağustos ayı içerisinde İstabulat-Sumike, Ekim ayı içerisinde de Samara- İstabulat arasındaki kısımlar açılmıştı²³⁹. Savaşın başlaması ile birlikte Almanya ve İngiltere arasında yapılan paylaşım Osmanlı'yı anlaşılmıştı rafa kalkmıştı.

Almanlar savaşta avantaj kazanmak için hattın bir an evvel bitmesini istemekteydi. 1915 tarihinde Almanlar hattın yapımı için çaba sarf etsede İngilizler engellemeye yönelik gayretlerini devam ettirmişti. Nisan 1915'de Alman yetkililer Deutsche Bank müdürü ile bir araya gelerek Almanya'nın Anadolu ve Irak'ta etkili olabilmesi için hattın yapımının son derece önemli olduğunu vurgulamıştı. Amanos-

²³⁶ Edward Mead Earle, **Turkey, The Great Powers, And the Baghdad Railway**, The Macmillan Company, Newyork 1924, s. 114.

²³⁷ Morris Jastrow, **The War And The Baghdad Railway**, J.B. Lippincott Company, Philadelphia and London 1918, s. 109.

²³⁸ Edward Mead Earle, **a.g.e.**, s.232.

²³⁹ 1914'ün sonunda Konya Basra arasında toplam 2190 km hat yapılmıştı. Jonathan S. McMurray, **Distant Ties: Germany , The Ottoman Empire, and The Construction od the Baghdad Railway, 1913 -1918**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Claremont Graduate Üniversitesi , California 1999, s.223.

Tarsus kısmında yeniden çalışmaların başlatılması kararlaştırılmıştı²⁴⁰. Bu kısmın maliyetli olması nedeniyle Almanlar çeşitli arayışlara girmişti. Maliye Nazırı Cavit Bey ile şirketin temsilcileri sık sık bir araya gelmişti. Almanlar, Osmanlı Devleti'nden kilometre başına garanti istemişti. Bu talep Osmanlı Devleti'nin mali olarak kaldıracağı bir durum değildi²⁴¹. Almanlar 6 Kasım 1915 tarihinde Amanos-Tarsus arasındaki hattın tamamlanması için karar almıştı. Tarsus son derece önemli olduğundan dolayı askeri ulaşımın yapılmasının önü açılmış olacaktı. Bu şekilde Akdeniz'den gelecek olan İngiliz tehlikesinin önüne geçilecekti²⁴².

İngilizlerin Basra bölgesindeki lojistik üstünlüklerinin önüne geçebilmek ve bölgeye gerekli olan asker sevkiyatının yapılabilmesi için Dışişleri Bakanı Halil Bey hattın Rasülayn ve Nisibin kısmının bitirilmesi için şirket yetkililerine talimat vermişti. Osmanlı yetkilileri hattın önemli bölümlerinin açılması gerekli olan çabayı sarf etmekte fakat mali engelle ile karşılaşmaktaydı. 1916 tarihinde başta Kutü'l Amare Savaşı olmak üzere ele geçirilen İngiliz askerlerinin bir kısmı Tarsus – Amanos bölgesinde çalıştırılmak üzere bölgeye sevk edilmişti. İngilizler 2.000.000 pound karşılığında esirlerin serbest bırakılmasını istemişti²⁴³. 1916 Ekim'inde Osmanlı Genelkurmayının stratejik açıdan önemli noktaların bitirilmesi için zorunlu işçi alımı için bir kanun çıkarılması talebi olmuştu. Çok sayıda asker hatta çalıştırılmıştı. Savaşın başlarında hattın önemli noktalarının bitirilmesi için her iki devlet son derece önemli gayretler gösterecekti 1916 sonbaharından sonra hattın inşa süreci durma noktasına gelmişti. Bu tarihte özellikle Tarsus-Amanos kısmının bitirilmesi için son derece yoğun bir çalışma yapılmıştı²⁴⁴. 10 Ocak tarihinde Osmanlı Dışişleri yeniden Resulayn-Nisibin kısmının bitirilmesini talep etmişti. İngilizlerin Bağdat'a doğru ilerlemesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirmişti. Bu

²⁴⁰ 6 Kasım 1915 tarihinde Alman Hükümeti Bağdat Demiryolu Şirketi ile Hattın tamamlanması için bir anlaşma yapmıştır. Meclis-i Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıtname. BOA. **MV. nr. 202/115.**

²⁴¹ 1914-1915 tarihinde hattın tamamlanan kısımlarından 186.969 ton yük taşınmıştır. Akdeniz'de İtilaf güçlerinin gemilerinin bulunması ve buralardaki limanların emniyetsiz olması Bağdat hattına yönelişi artırmıştır. Bkz. Jonathan S. McMurray, **a.g.t.**, s. 225-229.

²⁴² 1915 tarihinde hatta tam 10.000 işçi çalıştırılmaktaydı. Jonathan S. McMurray, **a.g.t.**, s. 239.

²⁴³ Bu hatta İngilizlerin yanı sıra Rus ve Fransız esirlerde çalıştırılmıştır, BOA. **HR. SYS. nr. 2227/62.**

²⁴⁴ Bu tarihte bölgede tam 29.000 kişi çalıştırılmaktaydı. Bu kadar çok işçinin ihtiyaçları şirketi güç durumda bırakmıştır. Bkz. Jonathan S. McMurray, **a.g.t.**, 244.

kısımın tamamlanması Bağdat'a her türlü lojistiğin en kısa zamanda ulaşması anlamına gelmekteydi.

1917'nin Mart ayında Bağdat'ın düşmesi ile Bağdat Demiryolu projesi büyük bir darbe almıştı. Almanların bölgedeki hayalleri biterken Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Bağdat'ın elden çıkması büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştu. Hattın devam edebilmesi için Bağdat'ın yeniden alınması gerekiyordu. Fakat bu mümkün olmamıştı. Bağdat artık İngiliz kontrolüne girmişti. Bağdat'ın düşmesine rağmen hattın yapılan yerleri işletilmişti²⁴⁵. Osmanlı Devleti'nin yetkilileri ve Almanlar hattın inşası ve özellikle Irak bölgesi için yeni stratejiler geliştirmeye gayret etsede 1917'de sonra savaşın İtilaf Devletleri lehine gelişmesi ile birlikte hattın tamamlanması bu süre zarfında gerçekleşmemişti. Savaşın sonunda Almanların anlaşma imzalaması ile birlikte hattın yapımı bir süre durmuştu. Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi ile hattın tamamlanması noktasında İngilizler söz sahibi olmuştu. Bölgenin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması ile birlikte İngilizler kendi nüfûz bölgelerinde hattın tamamlanmasını sağlamıştı²⁴⁶.

1.8. BASRA KÖRFEZİ CİVARINDA İNGİLİZ İDDİALARI

1.8.1. Osmanlı Devleti'nin Bahreyn Üzerindeki Hukuku ve İngiliz İddiaları

1900 tarihinden sonra bölgede geliştirdiği ilişkiler neticesinde gittikçe söz sahibi olan ve nüfûz alanını genişleten İngiltere, 1910 tarihinden sonra bölge üzerindeki iddialarını açıkça dile getirmeye başlamıştı. İngilizler bölge ile alakalı her

²⁴⁵ 1917 tarihinde toplam 72.000 ton taşınmıştır. Bkz. Jonathan S. McMurray, **a.g.t.**, s. 248.

²⁴⁶ İtilaf Devletlerinin kazanmasından sonra Sevr'e giden süreçte İngilizler hattın kontrolünü ele geçirmeye çalışmaktaydı. Osmanlı sınırları içerisinde hattın imtiyazı Almanlarda devam etmekteydi. Sevr'de Fransızlar Alman hisselerinin % 40'ını talep etmekteydi. Fransızların amacı Adana – Mersin arasının kontrolünü ele geçirecek Alman nüfûz alanlarında etkin olmaktı. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra hattın bazı bölümlerini işgal eden İtilaf kuvvetleri Sevr Antlaşması ile bunu resmi bir hale getirerek hattı ele geçirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti ile Fransa arasında 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'nda Fransızlar yeni haklar elde etmişti. Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından kurulan cumhuriyetle birlikte 1928 tarihinde Bağdat Demiryolu hattının Türkiye sınırları içerisinde kalan kısımları devletleştirilmiş ve hattın proje güzergahı 1940 yılında bitirilmiştir.

konuyu kendi menfaatleri doğrultusunda devletler arası bir sorun haline getirerek bölgedeki kazanımlarını kalıcı hale getirmeye çalışmıştı. Basra Körfezi civarındaki hemen her konu İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni diplomatik olarak zora soktuğu bir sorun haline gelmiştir. Bölgedeki çıkarlarını “kanun tanımaz” bir şekilde diplomatik ve askeri baskı yolu ile elde etmeye çalışmıştır. Söz konusu bağlamda Kuveyt, Katar, Bahreyn, Muhammara, Maskat gibi yerleri asılsız iddialarla Osmanlı Devleti'nden ayırmak için çaba sarf etmiştir. 29 Temmuz 1913 tarihindeki anlaşma ile İngilizlerin istediği olmuştur. Fakat bu sürece gelene kadar İngilizlerin iddia ve argümanlarının tamamen “emperyalist bir politika” ile tarihi temellerden yoksun bir şekilde savunduğu görülmektedir.

İngiltere'nin Osmanlı toprağı olan Bahreyn'de hak iddia etmeye başlamasıyla iki devlet arasında “Bahreyn Meselesi” olarak anılan sorun çıkmıştır. Bahreyn, Ahsa sahillerine oldukça yakın olması nedeniyle Necid ve yarım adanın diğer noktalarına ulaşabilmek için oldukça önemli bir konuma sahiptir. Osmanlı Devleti'nin Bahreyn üzerindeki hâkimiyeti Bağdat ve Basra'nın Kanuni Sultan Süleyman zamanında egemenliğine katmasından sonra olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Bahreyn şeyhleri Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bahreyn Şeyhi'ne Osmanlı sancağı verilerek Bahreyn'in hakimi olarak atanmıştır²⁴⁷. Böylece Bahreyn, Osmanlı Devleti'nin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bahreyn halkı vergisini Necid kaymakamlığı aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne ödemiştir²⁴⁸.

1870-1875 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında egemenlik hakkı sorunu ortaya çıkmıştır. İngiltere, Bahreyn adalarında uzun zamandan beri ticaret yaptığını iddia ederek şeyhlerle yapmış olduğu sözleşmeleri delil göstererek adalar üzerinde hak iddia etmiştir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu iddialarına şiddetle karşı çıkmış ve Bahreyn adalarının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu İngiltere'ye bildirmiştir. Her ne kadar Bahreyn adaları Osmanlı Devleti'ne ait olsada Bahreyn bu tarihten sonra İngiltere'nin nüfuzunu gittikçe arttığı bir yönetim tarzı ile

²⁴⁷ Hariciye Nezareti tarafından 29 Mayıs 1917 tarihinde hazırlanan rapor, BOA. **HR. HMS. İŞO. nr. 50/8**, lef 1.

²⁴⁸ Bahreyn'in Osmanlı egemenliğine ne zaman girdiğini belirten net bir tarih olmamakla birlikte, Bahreyn şeyhlerinin Bağdat ve Basra'nın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ile birlikte Kanunu Sultan Süleyman'a bağlılıklarını bildirdikleri Hariciye Nezareti'nin hazırlamış olduğu layihada belirtilmiştir, BOA. **HR. SYS. nr. 111/31**, lef 2.

idare edilmiştir. Bahreyn'de Osmanlı askeri varlığı gittikçe azalacak ve İngilizler gerek askeri gerekse siyasi olarak Bahreyn'deki siyasi ağırlıklarını artıracaklardır. Bahreyn'de liman ve çeşitli karakollar inşa ederek hem ticari hem de askeri olarak Bahreyn üzerindeki etkisini güçlendirecekti²⁴⁹. Bahreyn Meselesi'nin başlangıcı 1870 tarihinde dört İngiliz gemisinin Bahreyn civarlarında Osmanlı Devleti'nden habersiz bir şekilde yapmış oldukları faaliyetlere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti gemiler hakkında İngiltere Hükümeti'nden bilgi talep etmiştir. İngiltere Hükümeti Osmanlı Devleti'ne vermiş olduğu cevapta gemilerin faaliyetlerinden haberdar olmadıklarını ifade etmiştir. Fakat gemilerin orada bulunmasını da Bahreyn ve Basra Körfezi'ndeki korsanlık faaliyetlerine bağlamıştır. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Bahreyn üzerindeki hukukunu bu tarihlere sorgulamaya başlamış ve Bahreyn'de İran'ın da hak iddia ettiğini söylemiştir. İngilizlerin bu tutumları Bahreyn'i Osmanlı'nın hakimiyeti altından çıkarmaya yönelik önemli bir hamle olarak değerlendirilebilir. Zira Osmanlı Devleti'nin Bahreyn üzerindeki hukuku Avrupalı devletler tarafından ilk kez bu tarihlere sorgulanmaya başlanmıştır.

İngiltere 1874 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin faaliyetlerine karşı nota vermesi üzerine söz konusu ada halkından her hangi kimsenin İngiliz konsolosluğuna müracaat etmesi halinde işlemlerinin İngiliz vatandaşı statüsünde yapılacağı ve bundan dolayı adanın Osmanlı mülkü sayılamayacağı cevabını vermiştir. 1892 tarihinden sonra ise İngilizler bir adım daha ileri giderek Bahreyn'in önde gelen tüccarlarının Osmanlı Devleti'ne ödemiş olduğu vergilerin geri verilmesini talep etmiştir. Bu tarihe kadar İngiltere'nin Bahreyn ve diğer şeyhler ile yapmış olduğu hiçbir sözleşmenin Osmanlı Devleti tarafından kabul olunmadığından dolayı İngilizlerin iddiaları devletler arası hukuka göre de geçersiz sayılmaktadır²⁵⁰.

İngilizler, Bahreyn üzerindeki iddialarını her ne kadar 1820 yılında yapmış oldukları sözleşmeyi dayanak olarak gösterecekleri Osmanlı Devleti, İngiltere'nin iddialarının mesnetsiz olduğunu söylemiştir. Fakat İngilizler, Bahreyn üzerinde çeşitli şekillerde hâkimiyet kurup kendi himayesine alma çabası içerisinde idiler. 1911'in Ocak ayı içerisinde üç Bahreynlinin Basra'ya seyahati sırasında İngiliz

²⁴⁹ A.g.v., lef 28.

²⁵⁰ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Bahreyn Adaları Meselesi**, İstanbul 1918, Matba-ı Amire, s. 1.

pasaportu taşıması bu durumu anlatan önemli bir örnektir²⁵¹. Bahreynliler devletin hukukuna aykırı davrandıkları için Basra'da tutuklanmıştır. Şahısların sorgusu neticesinde İngiltere himayesinde oldukları anlaşılmıştır. İngiliz konsolosu kendi vatandaşları olduğunu söyleyerek şahısların serbest bırakılmasını istemişti. 3 Ekim 1892 tarihinde Meclis-i Vükelâ'nın almış olduğu kararda Bahreyn vatandaşlarından Basra'ya gelenler hakkında Osmanlı vatandaşı muamelesi uygulanacağı kararı alınmıştı. Fakat İngilizler Basra'ya gelen Bahreynli vatandaşları kendi konsololuğunda işleme tabi tutarak İngiliz vatandaşı muamelesi yapmıştır. İngilizler gerek askere alınacak olan kişiler gerekse Bahreyn'e sığınan kişiler hakkında kendi himayesinde olduğunu iddia ederek İngiltere Devleti'nin hukukuna göre işlem yapılmasını istemiştir. Osmanlı Devleti, İngilizlerin bu tavrına şiddetle karşı çıkmış Bahreyn'in Osmanlı Devleti toprağı olduğunu İngiltere Hükümeti'ne bildirmişti²⁵².

Osmanlı Devleti, Bağdat ve Basra'nın fethinden sonra Bahreyn adalarının Osmanlı toprağı olduğunu ifade etmiştir. İngilizler, Bahreyn hakkında Osmanlı Devleti'ne hiçbir zaman yazılı bir şekilde bilgilendirme veya Bahreyn'in Osmanlı Devleti'ne ait olduğu yönünde kabul yazısı vermemiştir. Yapılan görüşmeler ve verilen cevaplar hep oyalamaya yönelik olmuş, sözle Osmanlı toprağı olduğunu kabul etselerde "Bahreyn Meselesi" derinleştikçe söylediklerini inkar etmişlerdir. İngiltere Bahreyn üzerindeki hak taleplerini 1820'den 1898 tarihine kadar Bahreyn şeyleri ile yapmış olduğu sözleşmelere dayandırmıştır. İngiltere söz konusu tarihler arasında Bahreyn ile altı adet sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmeler korsanlığın engellemesi ve ticaret güvenliğinin sağlanmasına yöneliktir. İngiltere 1898 sözleşmesinden sonra Hindistan'daki çıkarlarının güveliği için Bahreyn adalarında kendi egemenliğindeymiş gibi hareket etmeye başlamıştır²⁵³.

Osmanlı Devleti II. Abdülhamid döneminde Bahreyn Meselesi'nde gerekli çözüm yollarını tam manası ile oluşturamamıştır. Meselesinin başlangıç safhasında Bahreyn adaları üzerinde İngilizlere karşı yıpratıcı bir politika izlenememiştir.

²⁵¹ Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 31 Ocak 1911 tarihli 1275 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. 94/2**, lef 2.

²⁵² Bab-ı Ali Hukuk Müşavirliği'nin Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 18 Temmuz 1912 tarihli rapor, BOA. **HR. SYS. nr. 94/9**.

²⁵³ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Bahreyn Adaları Meselesi**, İstanbul 1918, Matba-ı Amire, s.8.

Bahreyn şeyhleri çeşitli şekillerde uyarılmış olup Bahreyn'e yeteri kadar asker çıkarılmış olsaydı, İngiltere'nin özellikle 1898 tarihinden itibaren Bahreyn üzerinde hak iddia edebilmesi engellenebilirdi. İngilizlerin Bahreyn'e asker çıkarmasının engellenememesi Bahreyn'in kaderini değiştirmiştir. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Basra Körfezi ile alakalı pek çok mesele İngiltere ile müzakere yapılmış ve İngiliz talepleri karşısında mücadele edilmiştir. 29 Temmuz 1913 tarihli İngiliz-Osmanlı Anlaşması neticesinde Bahreyn üzerindeki Osmanlı egemenliği sona ermiştir. Osmanlı Devleti, 1913 tarihli anlaşma neticesinde körfezdeki pek çok hakkından feragat etmek zorunda kalmıştır.

1.8.2. İngiliz İddiaları ve Osmanlı Devleti'nin Maskat Üzerindeki Hukuku

Maskat, Basra Körfezi'nin güneyinde körfeze oldukça hâkim bir konumda bulunmaktadır. 1507 tarihinde Portekizler tarafından ele geçirilmiştir. Portekizler Maskat'ta yüz on dört sene kalmıştır. Portekiz 1650 tarihinde Umman ve Maskat'tan tamamıyla çıkarılmıştır. Portekiz'den sonra Maskat'ı işgal eden İran, 1741 tarihinde bölgeden çıkarılmıştır. 1804'ten 1856 tarihine kadar Maskat, Umman Sultanı'nın idaresinde kalmıştır. Artan korsanlık faaliyetleri üzerine İngiltere bölgeye girmiştir. Bu tarihten sonra birçok devletin ilgi merkezi olarak önemini gittikçe artırmıştır. 1862 tarihinde İngiltere ile Fransa bir anlaşma imzalayarak Umman'ı nüfûz alanlarına ayırmıştır. Maskat'a ait olan Güvadar şehri İngiltere ile Umman Sultanlığı arasında yapılan bir antlaşma ile İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Güvadar Şehri ayrıca Hindistan ve İran'a giden telgraf hatlarının kontrol edildiği bir mevkie sahiptir²⁵⁴. Bu dönemde Maskat coğrafi konum itibari ile Arap Yarımadası içerisinde sayılmamaktaydı. Bu durum İngilizlerin işine gelmekte ve bölgede daha rahat hareket etmelerini sağlamaktaydı. İngiltere ilk olarak Maskat'a, Hindistan'dan bir siyasi memur atamıştı. Artan İngiliz ve Fransız rekabeti Umman sultanlarını zor durumda bırakmıştır. Bu nedenle 1898 tarihinde Fransa, Maskat'ta kömür deposu imtiyazı elde etmiştir.

²⁵⁴Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Maskat Meselesi**, İstanbul 1918, Matba-ı Amire, s. 1.

İngiltere ile Fransa rekabetinin yaşandığı Maskat'ta, Maskat İmam'ı ile Osmanlı Devleti'nin çeşitli görüşmeleri ve Maskat İmamı'nın, Osmanlı Devleti'ne bağlanmak isteği görülmektedir. 5 Eylül 1879'da Zufar'da hakimiyetini kuran Fazl bin Alevî Osmanlı Devleti'nin nüfuzunu kabul etmişti²⁵⁵. Maskat İmamı aynı zamanda İngilizlerden de aynı taleplerde bulunmuştur. Fransa'yla İngiltere'nin Umman ve Maskat üzerinde yapmış oldukları görüşmelere dahil olmamıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransızların görüşmeleri neticesinde Maskat'ın kendi hakimiyetinde olduğunu söylemiş, İngiltere'ye karşı hak iddia etmiştir²⁵⁶. Osmanlı Devleti, batının bölgede artan siyasi emelleri üzerine Maskat'ı da dahil ederek Ceziretü'l Arab'ın öteden beri kendi tasarruf ve hakimiyetinde olduğunu söylemiştir.

1.8.3. Osmanlı Devleti'nin Kuveyt ve Üzerindeki Hukuku ve İngiliz İddiaları

Kuweyt, Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı hâkimiyeti altına alması ile birlikte Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kuveyt, Osmanlı idari sisteminde Basra, Bağdat ve Ahsa vilayetlerine bağlı olarak kaymakamlık statüsünde idare edilmiştir. İngiltere 1776 tarihinden sonra Kuveyt'i ticaret noktası olarak keşfetmişti. 1800-1853 tarihleri arasında İngilizler, Kuveyt üzerinde etkilerini artırmaya çalışmışsada başarılı olamamıştır. Kuveyt 1850 tarihinden sonra İngilizlerin hak iddia etmeye başladığı bir bölge olmuştur. 1853 yılında Kuveyt Şeyhi, Basra limanını güvenliğini üstlenerek Osmanlı egemenliğinde olduğunu vurgulamıştır²⁵⁷.

Mithat Paşa'nın Bağdat Valisi olmasıyla birlikte bölgede imar ve iskân faaliyetleri artmıştır. Bölge aşiretleri üzerinde devletin otoritesinin tesis edilmesine azami önem gösterilmiştir. Mithat Paşa bölge aşiretlerinin ileri gelenleriyle bir araya gelerek devlete bağlı kalmaları yönünde uyarılarda bulunmuş ve İngiliz politikasının tehlikesini anlatmıştır. Mithat Paşa, 1869 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile Basra'da bir

²⁵⁵İdris Bostan, "Basra Körfezi'nin Güney Kesimi ve Osmanlılar, (1876-1908)", **Osmanlı Araştırmaları**, S.IX, İstanbul 1989, s.313.

²⁵⁶Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **a.g.e.**, s. 6.

²⁵⁷Adolf Grohmann, "Kuveyt", (Çev: Besim Darkot), **İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1967, s. 1131.

görüşme gerçekleştirerek devlete karşı sadık kalmasını istemişti. Aynı tarihte kendisinin uygun görmesi ile birlikte Abdullah Bin Sabah, Kuveyt'e kaymakam olarak atanmıştır. Bölgede reformları ile dikkat çeken Mithat Paşa, 1871 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile imzalamış olduğu sözleşmede şeyhe Kuveyt'in bir Osmanlı toprağı olduğunu kabul ettirmiştir²⁵⁸. Mübarek el Sabah'ın Kuveyt Şeyhi olarak Sabah Aşireti'nin başına geçtiği tarihe kadar Kuveyt'teki İngiliz etkisi zayıflamıştı. Mübarek el Sabah'ın aşiretin başına geçmesi ile birlikte Kuveyt'teki İngiliz politikası etkisini artırmıştı. Böylece İngilizler 1899 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile yapmış olduğu sözleşmeyi dayanarak göstererek Kuveyt üzerinde hak iddia etmişti. İngilizler, Kuveyt'i uzun zamandan beri kendi idaresindeymiş gibi yansıtmaya çalışmıştı. İngiltere, Kuveyt'e ilk siyasi memurunu 1904 yılında göndermiştir²⁵⁹. İngilizlerin iddiasının aksine bu durum İngiltere'nin Kuveyt'e siyasi memur atamasının çok geç bir tarihte olduğunu göstermektedir.

Edward Grey, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği notada Kuveyt'e yardım etmekten hiçbir zaman vaz geçmeyeceklerini bildirmiştir. İngiltere'nin 1899, 1900 ve 1904 tarihinde Kuveyt Şeyhi ile yapmış olduğu sözleşmeler incelendiğinde Edward Grey'in düşüncesini hangi temele dayandığı görülecektir²⁶⁰. İngiltere'nin, Kuveyt üzerindeki talepleri özellikle yukarıda tarihleri verilen sözleşmelerden sonra fazlalaşmıştır. İngiltere, devletler arası kamuoyunda Kuveyt üzerindeki iddialarını ispat etmek için Mübarek el Sabaha ile yapmış olduğu sözleşmeleri Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Bu tavır ile sözleşmeleri Osmanlı Devleti'ne tanıttırıldığını iddia etmiş ve Kuveyt'teki haklarını yasal bir zemine dayandırma çalışmasında bulunmuştur²⁶¹. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği notada Kuveyt ile Hindistan arasında uzun süreden beri ticari ilişkilerin olduğunu ve bundan dolayı İngiltere'nin Kuveyt üzerindeki haklarının tabii olduğunu bir dayanak halinde

²⁵⁸ İngiltere'de yayınlanan 18 Mart 1911 tarihli Grafik gazetesinin tercümesi, BOA. **HR. HMŞ. İŞO. nr. 50/14**, lef 3.

²⁵⁹ Bab-ı Âli Hukuk Müşavirliği tarafından hazırlanan 1 Ocak 1911 tarihli tezkire, BOA. **HR. HMŞ. İŞO. nr. 50/14**, lef 7.

²⁶⁰ Ahmet Reşit tarafından 23 Kânunusani 1327(5 Şubat 1912) tarihinde hazırlanan layiha, BOA. **HR. SYS. nr. 111/24**, lef 6.

²⁶¹ **A.g.v.**, lef 6.

Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir²⁶². İngiltere, 1912 tarihine gelindiğinde tekliflerinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi halinde, Kuveyt'te elde ettiği kazanımlarının muhafazası için bütün şartları kullanacağı tehdidini yapmıştır²⁶³. İngilizlerin bu tarihte endişelenmesinin sebebi Bağdat'tan Basra'ya oradan da Kuveyt'e kadar uzatılması düşünülen demiryolu hattı projesi ve Alman tehlikesidir. Tüm bu iddialar ve yaşanan siyasi mücadele neticesinde 29 Temmuz 1913 tarihinde imzalanan Osmanlı-İngiliz anlaşması ile Kuveyt özerk bir statü kazanarak Osmanlı egemenliğinden fiilen çıkmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda bölgenin Osmanlı egemenliğinden çıkması ile Kuveyt, İngiltere kontrolüne girmiştir.

1.8.4. Muhammara'da Osmanlı Hukuku ve İngiliz İddiaları

Muhammara, Basra Körfezi'nin kuzeyinde Şattularap ile Karun nehirlerini birleştiren Hafar Kanalı üzerinde Basra Vilayeti'nin güney doğusunda bulunan oldukça önemli bir konuma sahiptir. Nehir ulaşımına elverişli olması ve Basra Körfezi'nin kuzey bölgesine hakim olmasından dolayı Muhammara, Osmanlı ile İran arasında uzun yıllar mücadele alanı olmuştur. İngilizlerin ve Rusların bölgede ekili olmaya başlaması ile birlikte devletler arası bir sorun haline gelmiştir. Zengin maden ve petrol yataklarının bulunması ile birlikte önemi gittikçe artmıştır. 1848 tarihli Amasya anlaşması ile birlikte Muhammara, İran sınırlarında kalmıştır. İngiliz nüfûzunun gittikçe artmasıyla birlikte Muhammara, Hindistan ticaretinin bir parçası haline gelmiştir. Gittikçe artan İngiliz etkisiyle birlikte Muhammara şeyhleri İngiliz kontrolünde hareket etmeye başlamıştır²⁶⁴. 1889 tarihinde zengin petrol yataklarına sahip olduğu anlaşılan Nasıriye ve Ahvaz, Muhammara'nın önemini İngilizler için bir kat daha artırmıştır. Muhammara 1902 tarihinden itibaren ithalat ve ihracatın Basra Körfezi'nde en fazla yapıldığı bölgelerden bir tanesi haline

²⁶² Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 24 Ocak 1911 tarihli notanın sureti, BOA. **HR. SYS. nr. 110/23**, lef 3.

²⁶³ Ahmet Reşit tarafından 23 Kânunusani 1327 (5 Şubat 1911) tarihinde hazırlanan layiha, BOA. **HR. SYS. nr. 111/24**, lef 6.

²⁶⁴ Arap olan K'ab aşireti İngilizler yakın ilişki içerisine girmiş bölgede İngilizlerin temsilciliğini yapmıştır. Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **a.g.e.**, s.1.

gelmiştir²⁶⁵. Muhammara Hakimi Şeyh Hazal merkezi hükümeti ile arası her geçen gün açılırken İngilizlerin devlet kurdurma vaatleri neticesinde İngilizler ile hareket etmeye başlamıştır.

“Muhammara Meselesi” olarak adlandırılan sorun bu bölgedeki sınırın tam olarak belirlenememesi ve her iki tarafın Muhammara’da hak iddia etmesi ile meydana gelmiştir. İngilizlerin bu meseleye karışması belirsiz olan sınırların İngiliz ticaretine zarar vermesinden dolayı olmuştur. Zira Muhammara limanına yanaşacak olan gemilerin sınırların belirsizliğinden dolayı sıkıntı yaşamaları, İngilizler için durumu karmaşık hale getirmekteydi. 29 Temmuz 1913 tarihli anlaşmada imzalanan beyanname ile bu sınır da belirlenmiştir. İngilizlerin niyeti Kuveyt ve Muhammara’yı kontrolü altına alarak Şattularap civarında tamamen söz sahibi olmaktı. Tahran’ın Osmanlı eski sefiri Sadrettin Bey, Muhammara Hakimi Şeyh Hazal’ın tavırlarından İran’ın da rahatsız olduğunu bildirerek, İran ile birlikte Şeyh Hazal’ın değiştirilmesine yönelik ortak hareket edilmesinin uygun olacağını savunmuştur.

Muhammara Meselesi’nin İngiltere ile çözülmeye çalışılması tepki ile karşılanmıştır. Zira İran sınırları içerisinde bulunan bir meselenin çözümünün İran ile yapılmasının doğru olacağı ifade edilmiştir²⁶⁶. Bu tutum oldukça haklı ve doğru olmakla birlikte Muhammara Şeyhi’nin İngilizlere güvenerek İran’ı tanımaması ve kendi topraklarını tamamen İngiliz kontrolüne açması İngilizlerin rahatça hareket etmesini sağlamıştır.

1.8.5. İngiltere’nin Katar Üzerindeki Talepleri ve Osmanlı Hukuku

XX. yy’ın başlarında İngiltere’nin “emperyalist talepleri” Osmanlı egemenliği altında bulunan bütün körfez sahillerini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu bölgelerden biriside Katar’dır. Katar’ın Necid Bölgesi’nin sahil kısmında olması nedeniyle son derece önemli bir bölgedir. İngilizler Katar’ı ele geçirerek Arap

²⁶⁵Yıllık İhracat ve ithalat miktarı 300.000 lira civarındaydı. Bu rakam diğer bölgelere kıyasla oldukça önemlidir. Bu miktarın gümrük vergisi yıllık yaklaşık olarak 18.000 lira etmektedir. Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Muhammara Meselesi**, İstanbul 1918, Matba-ı Amire, s. 1.

²⁶⁶Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Muhammara Meselesi**, İstanbul 1918, Matba-ı Amire, s.8.

Yarımadasının merkezine daha kolay etki etmeyi düşünmekteydi. Katar, Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar önce resmen ve fiilen egemenliğine girmiş bir bölgeydi. İngilizler, Hindistan ticaretinden dolayı bölgeye olan ilgisini artırmış ve şeyhlerle geliştirdiği ilişki neticesinde Katar'da hak iddia etmeye başlamıştı. Katar'ın Osmanlı Devleti'ne uzun zamandan beri bağlı olmasının en önemli göstergesi Katar'ın Şeyh Casim el- Sani zamanında kaymakamlık seviyesinde idare edilmesiydi²⁶⁷. Osmanlı Devleti, Katar'a merkezden gönderdiği bütçe ile birlikte idari taksimatında yer vermişti. İngiltere'nin Katar'a ilk müdahalesi 1890 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Zubara ve Ubeyd'e müdür tayin etmek istemesi üzerine gerçekleşmişti. İngilizler, Osmanlı'nın müdür atamak istemesi üzerine 9 Aralık 1890 tarihinde İstanbul Sefareti aracılığı ile bilgi istemiş, cevap alamamaları üzerine 22 Mart 1891 tarihinde nota göndermişti. Notada bölgenin Osmanlı işgaline bırakılmayacağını söyleyerek Katar üzerinde açıktan ilk kez müdahil olmuştu²⁶⁸. Osmanlı Devleti, İngiltere'ye verdiği cevapta; Katar'ın öteden beri Osmanlı toprağı olduğu ve kaymakamlık statüsünde idare edildiğini, Abu Dabi Şeyhi ile İngiltere arsında yapılan mütareke-i bahriye senedinden haberleri olmadığını bildirerek İngiltere'nin Katar üzerindeki hak iddiasına karşı çıkmıştı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin verdiği cevaptan rahatsız olmuş 4 Mayıs 1853 tarihinde Abu Dabi, Acman, Dubai, Ummu'ül Kaveyn şeyhleri ile yaptığı sened-i bahriyi dayanak olarak göstermişti. İngiltere'nin Katar Şeyhi ile yapmış olduğu bir sözleşme bulunmaması ve ayrıca Osmanlı egemenliğinde bulunan şeyhlerle yaptığı sözleşmelerde de devletler arası hukuku hiçe sayarak hareket etmesi iddialarını asılsız kılmaktadır²⁶⁹. Osmanlı Devleti 26 Ocak 1892 tarihinde Zubara ve Ubeyd'in Basra Vilayeti'ne bağlı olduğunu, kaymakam ve müdürler tarafından idare edildiğini İngilizlere bildirmişti. Osmanlı toprağı olan bölgelerdeki şeyhlerle imzalanan sözleşmelerin padişah nezdinde geçerli olmadığı cevabı verilmiştir²⁷⁰.

Osmanlı Devleti 1903 tarihinde Zubara, Vakra, Ubeyd'e yeniden müdür tayin etmek isteyince İngiltere'nin tepkisi ile karşılaşmıştı. İngilizler bölgeye müdür tayin edilemeyeceğini bildirmiş baskılar neticesinde Osmanlı Devleti'nden sözlü olarak

²⁶⁷ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **El-Katar Sevahili Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334, s.3.

²⁶⁸ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **a.g.e.**, s.3.

²⁶⁹ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **a.g.e.**,s.4.

²⁷⁰ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **a.g.e.**,s.4.

teminat istemişti. İngilizler 30 Nisan 1903 tarihinde gönderdiği bu notada verilen sözlü teminatın senet hükmünde olduğunu bildirmiş, bu sözden dönülmesi ve müdürlerin tayin edilmesi halinde İngiltere'nin gerekli olan tedbirleri alacağını iletmişti. 13 Mayıs 1903 tarihinde İngiltere'nin yeniden karşı çıkması ile birlikte bölgeye müdür tayin etme sorunu 1910 tarihine kadar gündemden düşmüştü²⁷¹. Böylece Osmanlı Devleti İngiliz baskılarına karşı caydırıcı olamamıştı. 1903 tarihinden sonra Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında körfezde başta Bağdat Demiryolu meselesi olmak üzere pek çok sorunun olması Osmanlı Devleti'nin sorunların çözümüne odaklanmasını zorlaştırmıştı.

1910 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Katar'a müdür tayin etmesi İngilizlerin tepkisine sebep olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşlarına yoğunlaşması nedeniyle bölgedeki sorunların çözümünü etkilemiştir. İngilizlerle yaşanan sorunların çözüme kavuşturulması için 29 Temmuz 1913 tarihinde İngiltere ile yaptığı anlaşmada körfezde önemli tavizler vermesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti bu anlaşma ile Katar üzerindeki pek çok hakkından feragat etmiş ve Katar, İngiltere kontrolünde özerk bir yönetime sahip olmuştur²⁷².

1.8.6. Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasında Basra Körfezi Civarındaki Araziye Dair Anlaşma

Osmanlı Devleti ile İngiltere Basra Körfezi ve civarındaki arazi üzerindeki sorunlarını çözmek üzere uzun süren görüşmeler neticesinde bir araya gelmiş ve 6 Mayıs 1913 tarihinde bir anlaşmaya varmıştır.

Anlaşmanın maddeleri;

1-Mahle Adası ve bu ada ile Şattülarap'ın güney kısmındaki İran'a ait olan Abadan arasında bulunan iki ada,

2-Tamamı Abadan adalarının içerisinde bulunan Şitaiye ve Muaviye arasındaki dört ada ile Menkuhi önündeki iki ada,

²⁷¹ Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **a.g.e.**, s.5.

²⁷² **A.g.e.**, s.7.

3- Hali hazırda mevcut bulunan veyahut mevcut olmayıp da ileride teşekkül edebilecek olan ve şiddetli dalgalar neticesinde Abadan Adası veyahut Nazile Nehri yakınında İran toprağıyla irtibat edecek olan her adacık İran'a aittir.

4- Karun Nehri ile Şattularab'ın bitişme noktasının yukarı ve aşağı cihetinde bulunan Mahammara-i Cedîd mevkiinin ve Sar-ı Cedit ile Lenger mahali Erzurum Muâhedenâmesi gereğince İran'ın Hoy Kazası dâhilinde bulunacak ve bu durum Osmanlı Hükümeti nehrin bir kısmını kullanma hususunda haiz olduğu hakkı haleldâr edemeyeceği gibi İran'ın Hoy Kazası da nehrin Lenger mahallinden hâriç kalan kısmına sahip olamayacaktır.

5- Şattularap'ın İran sahili üzerinde balık avı hususunda mevcut olan hukuk ve örf ve adetler asla îrâs-ı nakîsa edilmeyecek verâ sâhil kelimesi suların cezriyle sâhile inzimâm eden araziye dahi ihtiva eyleyecektir

6- Osmanlı Hükümeti Hoy Kazası İran sâhilinin med veyahut başka nedenlerden dolayısıyla muvakkaten sular altında bulunabilecek olan aksâmına sahip olamayacağı gibi İran Hükümeti de Hoy Kazası'nı suların cezri hâlindeki doğal hat olarak meydana çıkacak olan arazi üzerinde isti'mâl edemeyecektir.

8- Muhammera şeyhi Osmanlı arazisi dâhilinde kanun çerçevesinde istifâde etmeye devam edecektir.

9- Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki bu anlaşmada İngiltere Osmanlı İran sınırının belirlenmesini hususunda İran'ın anlaşmayı kabul etmesini garanti etmiştir²⁷³.

Basra Körfezi meselesin konu alan diğer sorunlar da Anlaşma metnine konulmuş ve pek çok sorun çözülmüştür.

A- Kuveyt İle Alakalı Kısım

1- Kuveyt arazisi işbu mukavelenamenin beşinci ve yedinci maddelerinde yazıldığı gibi özerklik elde etmiş bir kazası olarak görülür.

2- Kuveyt Şeyhi önceden olduğu gibi Osmanlı sancağını arzu eylediği takdirde bir köşesinde Kuveyt kelimesi yazılı olduğu halde keşide edecek ve işbu

²⁷³ 6 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma. BOA. HR.SYS. nr.111/34.

mukavelenamenin beşinci maddesinde tayin olunan arazi dâhilinde idârî bir özerkliğe haiz bulunacaktır. Hükümet-i Osmaniye verâset meselesi dahi dâhil olduğu halde Kuveyt işlerine müdahaleden ve bütün idari ve askeri tasarruftan ve ayrıca işgalden sakınacaktır.

Şeyhlik münhal olduğu takdirde Hükümet-i Osmaniye müteveffa şeyhin halkını bâ-fermân-ı âlî kaymakam tayin edeceği gibi memalik-i Osmaniye'nin aksâm-ı sâiresinin menâfi'yle ahalisini himâye etmek üzere şeyhin nezdine bir komiser tayin buyurmak hakkını dahi haiz olacaktır.

- 3- Hükümet-i Osmaniye Kuveyt Şeyhi ile İngiltere hükümeti arasında imzalanmış metinleri işbu mukavelenameye (1, 2,3 numaralı melfûfât) 23 Kanunusâni 1899, 24 Mayıs 1900 ve 28 Şubat 1904 tarihli mukavelenamelerin ve şeyh mûmâ-ileyh tarafından İngiltere hükümetiyle İngiltere tebasından i'tâ olunan arazi imtiyazının ve İngiltere Hâriciye Nazırı tarafından Londra Sefâreti Seniyyesine irsâl edilmiş olan ve metni melfûf bulunan (4 numaralı melfuf) 24 Teşrînievvel 1911 tarihli takirde münderiç ta'ahhüdâtın meriyetini tasdik eder.
- 4- İngiltere Hükümeti Dersâdet İngiltere Sefareti ile Hariciye Nezareti Celile'si beyninde 6 Eylül 1901 tarihinde teati olunan te'enniyât mucubince zâten hükümeteyn beyninde teessüs eden itilâfî teyit ve tevsik maksadıyla Kuveyt'in işbu mukavelenamede muayyen olan statükosunda hükümet-i Osmaniyece bir gûna tadilat icra edilmedikçe Kuveyt hükümetiyle beyinlerinde mevcut münasebatın mahiyetini bir vecihle tebdil etmeyeceğini ve Kuveyt hükümetine ait olan arazi üzerinde himaye tesis eylemeyeceğini beyan eder, hükümet-i Osmaniye işbu beyanatı senet ittihaz eyler.
- 5- Kuveyt Şeyhi'nin haiz olduğu muhtariyet-i idare usulü hududu merkezdeki ve müntehayı şimaldeki Horezbir ve müntehayı cenubideki Karayin ile beraber bir nısf daire teşkil etmekte olan arazide şeyh mumailiyh tarafından tatbik edilecektir. Bu hat işbu mukavelenameye merbut (beş numaralı melfûf) haritada sürh ile işaret edilmiştir. Warba, Bubiyan, Maşıyan, Kaylaka, Anha, Kubar, Karov, Makta ve Ümmülmeradin adaları ile civardaki adacıklar ve sular bu mıntıkaya dâhildir.

- 6- Madde-i âtiyede gösterilen hudut dâhilinde bulunan kabâ'ilin Kuveyt Şeyhi'ne tâbi'iyeti tasdik olunmuş olup şeyh mûmâ-ileyh işbu kabâ'ilin a'şârını kemâ fi's-sâbık ahz edecek ve Osmanlı kaymakamı sıfatıyla umûr-i idarece hâiz olduğu salâhiyeti onlara karşı isti'mâl eyleyecektir. Hükümet-i Osmaniye bu mıntika dâhilinde şeyhden ayrı olarak başlı başına bir gûna idârî mu'âmele icrâ etmeyeceği gibi evvel be-evvel İngiltere hükümeti ile itilâf hâsıl etmeksizin oralarda asâkir ikamesinden ve lalettayin bir hareket-i askeriye icrasından ictinâb eyleyecektir.
- 7- Madde-i sâbıkada beyan olunan arazi hududu ber-vech-i âtî tayin edilmiştir: Hatt-ı hudud Horezber'in menba'ında kâin sahilden şimâl-i garbîye doğru giderek oradan da Ümmükasr, Sakvan ve Cebel-i Hanem nâm mahalleri ve oralarda kâin kuyuları Basra vilâyetinde bırakacak surette derhal mahâll-i mezkûrenin cenubundaki hatt-ı mezkûr bâtınına geldikde burasını Hafre'l-bâtın'a kadar cenûb-i garbiye doğru takip ederek Kuveyt cihetinde bırakır. Ve bu noktadan hattı mezkûr al-Safa, al-Gara, Vebre ve Anta kuyularını Kuveyt'e bırakarak cenûb-i şarkîye geder ve Cebel-i Münife kurbünde denize müntehi olur. Hatt-ı mezkûr işbu mukâvelenâmeye melfuf (beş numaralı melfûf) haritada yeşil renkle işaret olunmuştur.
- 8- Bağdat-Basra demiryolu hattının Kuveyt'in nokta-i intihâyesinde veyahut arazi-i muhtâre dâhilinde kâin deniz nokta-i intihâ'iyede denize müntehi olması için hükümet-i Osmaniye ile İngiltere hükümeti arasında itilâf hâsıl olduğu takdirde hükümeteyn-i müşârun-ileyhimâ hat ile mevkıfları muhafazası ve gümrük idareleriyle emti'a depolarının tesisi ve demiryoluna ait değir bi'l-cümle tesisat-ı müteferri'anın icrası için ittihâz edilecek tedâbir hakkında dahi beyinlerinde akd-i itilâf eyleyeceklerdir.
- 9- Kuveyt Şeyhi Basra vilâyeti dâhilinde hâiz olduğu hukuk-i tasarrufiye-i husûsiyesinden kemâl-i emniyetle istifade edecektir. İşbu hukuk-i tasarrufiye-i hususiye kavânîn-i Osmaniye ahkâmı mucibince isti'mâl olunacaktır ve hukuk-i mezkûrenin şâmil olduğu amvâl-i gayri menkûle kavânîn-i Osmaniye ile mu'ayyen vergi ve tekâlif ve tasarruf ve ferâğ usûl ve kavâidi ile hakk-ı kazâyâ tabi olacaktır.

B- Katar İle İlgili Kısım

10- Hudud-i şimâliyesi işbu mukavelenamenin yedinci maddesinde tayin olunan hatt-ı hudud ile irâ'e edilen Necid, Osmanlı sancağı cenup cihetinde mezkûr sancağa tâbi Zahnuniye ceziresinin karşısında kâin körfeze müntehi olacaktır. Mezkûr körfezin müntehasından bede' eden bir hat cenûben doğruca Rabülhalime'ye kadar gidecek ve Necid'i el-Katar şibih ceziresinden ayıracaktır. Necid'in hududu mukâvelenâmeye merbût olan haritada (6 numaralı melfûf) mavi bir hat ile işaret edilmiştir. Hükümet-i Osmaniye el-Katar şibih ceziresi hakkındaki kâffe-i metâlibinden ferâgat eylediğinden mezkûr şibih ceziresinin kemâ fi's-sâbık Şeyh Casim bin Sâni ile mûmâ-ileyhin ahlâfi tarafından idare olunmasına hükümeteyn arasında karar verilmiştir. İngiltere hükümeti Bahreyn meşihatının el-Katar'ın umûr-i dâhiliyesine müdâhale ve mahall-i mezkûrun muhtâriyet-i idâresine tecâvüz etmesine veyahut mezkûr mahalli kendi memleketine ilhâk eylesine müsâade etmeyeceğini beyan eyler.

11- Bahreyn ahalisinin sayd-ı mâhî için Zahnuniye Adası'na gitmelerine ve mevsim-i şetâda kemâ fi's-sâbık kemâl-i serbestî ile cezire-i mezkûreye ikâmet etmelerine müsaade edilecek ve ahali-i mezkûreye karşı bundan dolayı yeni vergiler tarh edilmeyecektir.

C- Bahreyn İle İlgili Kısım

12- Hükümet-i Osmaniye Lebenâtü'l-âliye ve Lebenâtü's-sâfiliye isimindeki iki küçük ada dahi dâhil olduğu hâlde Bahreyn adaları hakkındaki kâffe-i metâlibinden ferâgat eder ve Bahreyn'in istiklâlini tasdik eyler. İngiltere hükümeti dahi Behreyn adalarını kendi memâlikine ilhâk etmek niyetinde aslâ bulunmadığını beyân eyler.

13- İngiltere hükümeti Bahreyn Şeyhi tarafından inciye hâvi istiridyelerin saydından dolayı teb'a-i Osmaniyyeden en ziyâde mazhar-ı müsâade olan diğer alâkadârândan ziyâde bir resm ahz ve istîfâ edilmemesine dikkat edeceğini hükümet-i Osmaniye'ye karşı ta'ahhüd eyler.

14- Bahreyn Şeyhi'nin tevâbi'ine memalik-i Osmaniye de teb'a-i ecnebiye nazarıyla bakılacak ve bunlar İngiltere konsolosları tarafından himâye edilebilecektir. Mamafih Bahreyn ahâlisi uhûd-i atîka ile bazı devletler tab'asına bahş olunan imtiyâzâtan istifâde hakkını hâiz bulunmadıklarından işbu himâye Avrupa hukuk ve Roma kavâ'idine tevfikân icrâ edilecektir.

D- Basra Körfezi İle İlgili Kısım

15- İngiltere hükümeti gerek kendi menâfi'-i hususiyesinin muhâfazası fikrine ve gerek bir maksad-ı âlî-i insâniyetperverâneye binâen gerek Basra Körfezi'nin serbest sularında ve gerek el-Katar'ın sâhil-i cenûbîsinde müstakıl şeyhlere ait olup Bahr-ı Muhît-i Hindî'ye kadar mümted olan sevâhilde inzibât-ı bahriyi temin için muktezî olan tedâbire öteden beri tevessül eylemiş olduğundan hükümet-i Osmaniye zâten asırlardan beri vâki' olan işbu mesâ'inin ehemmiyetini takdir eder ve İngiltere hükümeti tarafından Basra Körfezi'nde kemâ fi's-sâbık tedâbir-i âtiyenin ittihâz edilmesine mümâna'at eylemeyeceğini beyan eyler.

a-İskandil icrâsı, fenerler ikâdı, şamandıralar vaz'ı, kılavuzluk icrâsı,

b-Zâbıtâ-i Bahriye

c-Karantinaya müt'e'allıka tedâbir,

Hükümet-i Osmaniye sâhib-i memleket olan devlet sıfatıyla Osmanlı sevâhili ile Osmanlı karasuları üzerinde hâiz olduğu kâffe-i hukukunu bu vesile ile muhâfaza eyler.

E- Tahdîd-i Hudud Komisyonu

16- Hükümeteyn işbu mukâvelenâmenin beşinci, yedinci ve onuncu maddelerinde tayin olunan hududu arazi üzerinde tatbik etmek ve işbu hududun mufassal bir planı ile muvazzah bir kıta mazbatasını tanzim eylemek vazifesiyle mükellef bulunacak olan komiserlik müddet-i kalîle zarfında tayini hususunda müttefiktirler. Mârru'z-zıkr plan ile mazbata usul ve nizâmı vechile tanzim ve tarafeyn komiserleri canibinden imzâ edildikten sonra işbu mukâvelenâmenin cüz'-i mütemmimi makâmında addolanacaktır.

17- İşbu mukâvelenâme tasdik edilecek ve tasdiknâmeler sürat-i mümkün ile ve nihâyet üç ay zarfında Londra'da te'âtî kılınacaktır.

Tasdîkan li'l-makâl tarafeyn murahasaları işbu mukâvelenâmeyi imzâ ve kendi mühürleriyle tahtîm etmişlerdir.

İşbu mukâvelenâme 1912 tarihinde iki nüsha olarak Londra'da tanzim edilmiştir. 6 Mayıs 1913²⁷⁴

1.9. 1908-1914 TARİHLERİ ARASINDA BASRA KÖRFEZİ'NDE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

1.9.1. KUVEYT'TE YAŞANAN SİYASİ GELİŞMELER

1.9.1.1 II. Meşrutiyet Döneminde Kuveyt'te Osmanlı Devleti ve İngiltere Çekişmesi

II. Abdülhamid'in Almanlarla olan siyasi ilişkisi İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. II. Abdülhamid'in tahtan inmesi Almanları endişelendirmişti. Almanlar II. Abdülhamid'in tahtan inmesi ile birlikte Osmanlı toprakları üzerindeki kazanımlarını kaybedecekleri endişesine kapılmıştı. Bağdat Demiryolu Hattı'nın Basra ve Kuveyt'e uzanması meselesi 1908 ile 1913 arasında Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında Basra Körfezi'ndeki temel sorunlardan birisi olmuştu. Hattın Kuveyt'e uzatılma düşüncesi ise bu dönemde Mübarek el Sabah'ı önemli bir konuma getirmişti. Mübarek el Sabah, Osmanlı Devleti ile İngiliz çekişmesinin ortasında kalarak denge gütmeye çalışmıştı. İngiltere 1909 yılında bölgedeki siyasi temsilciliğinde görev değişikliğine gitmişti. Knox'un yerine Kaptan Shakespeare bölgeden sorumlu olmuştu. Knox'tan daha etkin bir şekilde bölge şeyhleri ile diyalog geliştiren Shakespeare, görüşmelerini Osmanlı Devleti'nden gizli yürütmüştü²⁷⁵. Kaptan Shakespeare'in gelişi ile birlikte İngiltere'nin Kuveyt temsilciliği hareketlilik

²⁷⁴ 6 Mayıs 1913 tarihinde Londra'da Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan anlaşma, BOA. **HR. SYS. nr. 111/34.**

²⁷⁵ B.J. Slot, **Mubarak El Sabah, Founder of Modern Kuwait, 1896-1915**, Arabian Publishing 2005, s. 331.

kazanmıştı. Mübarek el Sabah, İngiltere ile olan görüşmelerini oldukça gizli bir şekilde sürdürmeye çalışmıştır²⁷⁶. Shakespeare tüm zamanını aşiret reisleri ile geçirerek İngiltere ile şeyhler arasındaki ilişkinin gelişmesini sağlamıştı.

Kaptan Shakespeare sadece siyasi ilişkileri yürütmekle kalmıyordu. Ayrıca bölge ticareti ile alakalı İngiltere'nin Hindistan yönetimine bilgilendirmede bulunarak ticaretin güvenli bir şekilde yapılmasını sağlamaktaydı. Mübarek el Sabah'ın bölgede ticaret yapanlara iyi davranmadığı ve bundan dolayı tüccarların zarar ettiği bilinen bir gerçektir. İngiltere daha öncede bu hususta Mübarek el Sabah'a uyarılarda bulunmuştu. Kaptan Shakespeare ise Mübarek el Sabah'ı fazla rahatsız etmeden bu işi çözüme taraftaydı. Mübarek el Sabah, İngilizlerin baskısına rağmen inci ticareti üzerinde tam bir düzen sağlayamamıştı. İnci ticareti Kuveyt halkının önemli bir gelir kaynağıydı. Dolayısı ile Mübarek el Sabah için çok önemliydi. Gelen ticaret gemilerine gereğinden fazla uygulamalarda bulunarak rahatsızlık uyandırmıştı²⁷⁷. Mübarek el Sabah'ın vergi uygulamasından bölgedeki bütün ticaret yapan ülkeler rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle Mübarek el Sabah, İngiliz ticaretine de zarar verdiği gerekçesiyle uyarılmıştı.

Mübarek el Sabah, Kuveyt'teki pozisyonunu her geçen gün artırmaktaydı. İngiltere'nin ve Almanya'nın Bağdat Demiryolu projesinde Kuveyt'i bitiş noktası olarak görmeleri Mübarek el Sabah'ı ve Kuveyt'i ön plana çıkarmıştı. Osmanlı Devleti, Mübarek el Sabah'ın gittikçe güçlenmesi nedeniyle kendisine olan ilgiyi biraz daha artırarak devlete sadakat içerisinde kalması için uğraşmaktaydı. Bu nedenle 1910 tarihinde Mübarek el Sabah ile Osmanlı Devleti'nin arasındaki ilişki İngilizleri rahatsız etmişti. Özellikle Vali Süleyman Nazif Bey'in Mübarek el Sabah ile olan ilişki Osmanlı Devleti'nin Kuveyt Şeyhi üzerinde etkisini artırmıştı. Mübarek el Sabah, Osmanlı Devleti tarafından çeşitli şekilde gerek yazı gerek ise nişanlar ile mükâfatlandırılmıştı²⁷⁸. Mübarek el Sabah'a gösterilen ilgi neticesinde 1911 tarihinde Mübarek el Sabah'ın evinin üzerinde Osmanlı bayrağı asılmıştı²⁷⁹.

²⁷⁶ B.J. Slot. **a.g.e.** s. 332.

²⁷⁷ B.J. Slot. **a.g.e.**, s.332.

²⁷⁸ İngiltere'nin Basra Körfezi siyasi temsilciliğinin hazırladığı rapor. Region Between Baghdath and The Persian Gulf, 1911, TNA. **FO. 811/9950**, s. 93-94.

²⁷⁹ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 28 Kânunusani 1911 tarihli 38 numaralı tahriratın tercüme sureti, BOA. **HR. SYS. nr. 104/17**, lef 4/2.

Osmanlı Devleti İngilizlerin yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği ve çeşitli ticari ilişkilere girmiş olduğu bölge şeyhlerinin önde gelenlerini para ve nişanla taltif ederek devlete bağlılıklarını teyit etme düşüncesiyle 1911 tarihinde başta Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah olmak üzere bazı şeyhleri ödüllendirmişti. Sadarete alınan karar neticesinde bir heyetin Basra'dan hareket ederek Mübarek el Sabah'a verilecek olan nişanı takdim için Kuveyt'e gitmesi kararlaştırılmıştı. Mübarek el Sabah'a verilen nişan kendisini son derece memnun etmekle birlikte devlete olan bağlılığını heyete bildirmiştir. Nişanı alan Mübarek el Sabah bu memnuniyetini 30 Ocak 1912 tarihinde Basra Valisi'ne yapmış olduğu bir mektupla dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Mübarek el Sabah Osmanlı'nın İslam'a etmiş olduğu hizmetlerden övgüyle bahsederek kendisinin üzerine düşecek olan görevi her zaman yerine getireceğini bildirmiştir²⁸⁰.

Lord Curzon, Osmanlı Devleti'nin bölge ile alakalı geliştirdiği politika neticesinde Kuveyt'e bir seyahat düzenlemiştir. Lord Curzon'un, Kuveyt seyahati oldukça önemlidir. Lord Curzon büyük bir donanma ile Kuveyt'e gelmiş ve Şeyh Mübarek el Sabah ile görüşmüştür. Lord Curzon burada Osmanlı sancağı ve halkın elindeki Osmanlı bayrakları ile karşılaşmıştır. Lord Curzon'un Osmanlı sancağının varlığını sorması üzerine Mübarek el Sabah, Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını ifade etmiştir.²⁸¹ Lord Curzon büyük bir donanma ve ihtişamla gelmesi Mübarek el Sabah'ı oldukça etkilemiştir. Bu görüşme sonrasında Kuveyt'in Osmanlı Devleti'nden kopuş süreci hızlanmıştır. Mübarek el Sabah'ın karışık bir siyasi ruh haline sahip olduğu görülmektedir. Bir taraftan Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğunu söylerken diğer taraftan İngilizlerle görüşmesi ve sözleşme teklif etmesi tam manası ile adını koyamadığı bir siyasi pozisyonu göstermektedir. Bunu en önemli sebebi 1900-1914 arasında henüz Birinci Dünya Savaşının çıkmamış olduğu bir dönemde Mübarek el Sabah'ın Osmanlı Devleti'nin varlığının devam ettirme ihtimali düşüncesidir. Özellikle Basra ve Irak civarındaki Osmanlı varlığı Mübarek el Sabah'ın denge politikası izlemesine neden olmuştur.

²⁸⁰ Ayrıca Bahreyn Şeyhi Halife'ye bir komisyon 1912 tarihinde belirli miktar para vermiştir. Kuveyt Kaymakamı Mübarek el Sabah tarafından Basra Valisi'ne yazılan 10 Safir 1330 tarihli mektup, BOA. **DH. MTV. nr.13/22, lef 17.**

²⁸¹ **A.g.v.**, lef.6.

Osmanlı Hariciyesinin hazırladığı 1911 tarihli raporda Mübarek el Sabah'ın her zamankinden güçlü olduğu ve İngilizlerin bölgedeki ticaretinden dolayı oldukça zenginleştiğini, ayrıca on-onbeşbin kişilik bir silahlı kuvvete sahip olduğu bildirilmekteydi²⁸². Mübarek el Sabahla ilgilenilmesine rağmen İngilizlerin nüfuzu daha ağır basmıştı. Özellikle Lord Curzon'un Hindistan Genel Valisi olmasından sonra İngilizler gerek Basra Körfezi'nde gerekse Kuveyt'te bir hukuk mücadelesine girmişti. Osmanlı Devleti tarafından görevli olarak Kuveyt'e gönderilen memurlar Şeyh Mübarek el Sabah tarafından iyi bir şekilde karşılanmamış geri dönmeleri hususunda uyarılmıştı. İngilizler, Kuveyt'e yerleştirmiş olduğu toplar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin asker ve memurlarının iki defa geri çekilmesine neden olmuştu²⁸³. Osmanlı askeri ve memuru bu tehdit karşısında Kuveyt'i terk etmemişti. Osmanlı Devleti, İngilizlere karşı askeri birliğin yetersizliği karşısında İbn Reşid'den destek istemiş ve İbn Reşid emrindeki kuvvetler ile birlikte Kuveyt'e sefer düzenlemişti. Aynı tarihte üç İngiliz savaş gemisi şehrin yaklaşık olarak on sekiz mil açığında bulunmaktaydı. Kuveyt'teki bir kale hafif toplara sahip bir İngiliz müfrezesi tarafından ele geçirilmişti. İngilizler şehre yakın olan istihkam ve tabya mevkiilerini de ele geçirmişlerdi. İbn Reşid, İngilizlerin savunması karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı²⁸⁴.

Osmanlı Devleti 1912 tarihi itibarıyla Kuveyt'te İngilizler karşısında nüfuzunu kaybetmiş ve Kuveyt siyaseti fiilen İngilizlerin kontrolüne geçmişti. Mübarek el Sabah bir taraftan İngilizlerle görüşmeye devam ederken diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nin bağlı olduğunu bildiren teminat mektupları yazmıştı. Kendisini 6'ncı Ordu mensubu sayan Mübarek el Sabah mektuplarında kendisine bağlı aşiretlere Irak'ın güvenliği için çeşitli para yardımları yaptığını ve bu birliklerin Osmanlı Devleti'nin emrinde olduğunu söylemişti. Gerek İbn Suud Aşireti'nin gerekse Aneziyeh Aşireti'nin de yardıma hazır bulunduğunu bilirmişti. Toplam altmış bin civarında bir kuvvete sahip olduklarını bildiren Mübarek el Sabah, bu kuvvetlerin her hangi bir savaş esnasında hazırlanmasının yaklaşık bir sene alacağını

²⁸² Mübarek el Sabah kendisini 'İngiliz ordusuna mensup bir zabitan' olarak görmekteydi. **A.g.v.** lef 5/1.

²⁸³ **A.g.v.**, lef 3/2.

²⁸⁴ Belgede İngiliz askerlerinin faaliyetleri olarak geçse de Mübarek el Sabah'ın desteği olmadan İngilizlerin güçlü bir savunma yapması mümkün değildir, BOA. **HR. SYS. nr.104/17**, lef 3/2.

bildirerek her hâlükârda düşmandan daha kuvvetli olduklarını ve Osmanlı Devleti'nin emrinde bulunduğunu ifade etmiştir²⁸⁵. Basra Valisi, Hariciye Nezareti'ne Mübarek el Sabah'ın bu mektubundan sonra durumu arz etmiştir. Mübarek el Sabah'ın mektupları Kuveyt kaymakamı imzasıyla yazdığını ve bundan hemen sonra İngiltere'ye müracaat ederek İngiliz korumasına girme teşebbüsünde bulunduğunu bildirmiştir. Vali söz konusu mektupların yazıldığı tarihten birkaç ay evvel önce Mübarek el Sabah ile bir araya geldiğini ve Osmanlı Devleti'ne karşı Mübarek el Sabah'ın fazla sitem dolu konuştuğunu söylemişti. Mübarek el Sabah, İngilizlerle görüşmeyi bir "günah" olarak kabul etse de görüşmeye devam etmiştir²⁸⁶.

İngiltere ile Şeyh Mübarek el Sabah arasındaki ilişki bu şekilde devam ederken İngiltere 1912 yılında Mübarek el Sabah ile Kuveyt'te bir telgraf hattı yapımı için sözleşme imzalamıştı. İngilizler Mübarek el Sabah'ı 1911-1913 yılları arasında tam olarak kontrollerine almışlardı. 1913 yılında Kuveyt bölgesindeki petrol arama imtiyazı İngilizlerin menfaatlerine uygun devam ederken Osmanlı Devleti, Kuveyt üzerinde etkisini gittikçe kaybetmişti²⁸⁷. Mübarek el Sabah, İngiltere'nin politik baskıları altında tavizler vermeye devam etmişti. İngilizler, Mübarek el Sabah'ın bu tutumu karşısında ödül olarak bölge şeyhleri nezdinde ön plana çıkararak konumunu güçlendirmişti.

İngiltere, petrolün gündeme girmesi ile birlikte bölgede çıkarlarını kaybetmeme adına her türlü siyasi ve politik argümanı kullanmıştı. Bölge şeyhleri Osmanlı Devleti'nin bölgedeki durumunun farkındaydı. 1911-1913 tarihleri arasında Trablusgarp ve Balkan savaşları gibi çok önemli iki savaşa girip istediği başarıyı elde edemeyen Osmanlı Devleti birçok bölgeden bu savaşlara asker sevk etmişti. Bu nedenle diğer bölgelerde gerek askeri gerekse ekonomik yönden istediği varlığı gösterememişti. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu sıkıntılı ortamı bölge şeyhleriyle paylaşarak onları cesaretlendirmiştir. İngilizler, 1914'ün Kasım

²⁸⁵ Kuveyt Hakimi Mübarek el Sabah ayrıca burada Osmanlı bütçesinden kendisine tahsisi edilen paranın harcama kalemini bildirmiştir. Mübarek el Sabah tarafından Basra Valisi Rıza Paşa'ya gönderilen 8 Teşrinisani 1328(21 Kasım 1912) tarihli mektup, BOA. **HR. SYS. nr. 69/7**, lef 5.

²⁸⁶ Basra Valisi Hasan Rıza'nın 2 Mart 1328 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgraf, **BOA. HR. SYS. nr. 69/7**, lef 6.

²⁸⁷ Husein M. El Baharna, **a.g.e.** s. 45.

ayında Mübarek el Sabah'a çeşitli vaatlerde bulunmuştu. Esasında İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ilişki içerisinde bulunduğu bütün şeyhlere savaşta Osmanlı Devleti'ne destek vermemeleri karşılığında çeşitli teminatlar vermişti. Gerek basın yolu ile gerekse kanaat önderlerini ikna ederek Osmanlı Devleti'nin Arapların bağımsızlığını engellediğini ifade ederek cihat algısının önüne Arap milliyetçiliğini yerleştirmeye çalışmıştı. İngiltere bu çalışmalarında büyük oranda başarılı olmuştu. Mübarek el Sabah'ta İngilizlerin bu tekliflerini kabul ederek Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmemişti. İngilizler, Mübarek el Sabah'a Basra Vilayeti sınırlarında çeşitli toprakların garantisini vermişti. Bunun yanında Fav ile Kumah'tan gelen gelirlerin kendisine verilmesi ve ayrıca Safvan, Ümmül Kasır, Buzan'a yapılacak her hangi bir Osmanlı saldırısına karşı yardım etme garantisini vermişti²⁸⁸. İngiltere böylece Kuveyt Şeyhi'ne kendi garantörlüğü altında bağımsızlık vadetmiş oluyordu. Osmanlı Devleti 29 Temmuz 1913 tarihinde İngiltere ile yapış olduğu anlaşma çerçevesinde bölgedeki İngiliz nüfuzunu tanımış oluyordu. İngiltere 1913 tarihli bu anlaşmada Kuveyt'in bağımsız bir devlet olması gerektiği hususunu dile getirmiştir. Mübarek el Sabah'ın Kuveyt aşiretlerinin başına geçmesi ile birlikte gittikçe artan İngiliz etkisi Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde etkisini gösterecek ve Mübarek el Sabah İngilizlerle hareket edecektir.

1.9.1.2. Mübarek El Sabah'ın Diğer Aşiretlerle Olan İlişkisi

1909 tarihinde aşiretlerin kendi arasındaki çekişmeler artmıştı. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte aşiretlerin kendi saflarını belli etmesi anlamına gelmekteydi. Mübarek el Sabah, İbn Suud ve Casim es-Sani kendi ticaret yolları olarak iddia ettikleri Katif ve Ahsa civarına saldırı düzenleyen Acman Aşireti'ne karşı birlikte hareket etme kararı almıştı. Bu aşiretler Necid sahillerindeki güvenlik probleminin sebebi olarak Acman aşiretini görmekteydiler²⁸⁹. Aynı tarihte Casim es-Sani, Bahreyn'e giderek İngiliz konsolosu ile görüşme yapmıştı. Osmanlı Devleti karışıklıkların çıkması üzerine bölgeye iki adet gemi göndermişti.

²⁸⁸ Husein M. El Baharna, **a.g.e.** s. 45.

²⁸⁹ Bağdat'ta bulunan 6'ncı Ordu Kumandanlığı'ndan 30 Teşrinisani 1325(13 Aralık 1909) tarihinden Harbiye Nezareti'ne çekilen şifre telgrafın sureti, BOA. **DH-MUI nr. 17-4/22**, lef 13.

1910 tarihinden sonra Kuveyt, İngiliz siyasetinin aşiretleri şekillendirdiği yerlerin başında gelmiştir. Bu tarihten sonra aşiretler buradaki İngiliz siyasi temsilciliğini ve Mübarek El Sabah'ı sık sık ziyaret etmiştir. 26 Şubat 1910 tarihinde İbn Suud'un kardeşi Sad ve Abdullah ile oğlu Türki, Şeyh Mübarek el Sabah'ı ziyaret etmişti. Görüşme İngiltere'nin siyasi temsilciliğinde yapılmıştı. Görüşmede Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah, Suud Aşireti'ne para yardımında bulunmuştu. İbn Suud'un ziyaretindeki temel sebep Mübarek el Sabah ile olan problemlerini çözmektir. İki aşiret özellikle Acman aşireti noktasında karşı karşıya gelmekteydi. Şeyh Mübarek el Sabah, İbn Suud ile Acman aşireti arasında aracılık yapmaktaydı. İbn Suud, Acman aşireti reisine Mübarek el Sabah aracılığı ile Thafir ve Müntefik aşiretlerine karşı birlikte hareket etme teklifini yapmıştı. Bu arada İbn Reşid ve Bahreyn Şeyhi'nin oğlu Muhammed bin İsa al Halife'de, Kasım ayı içerisinde Kuveyt'teki İngiliz siyasi temsilciliğine bir ziyaret gerçekleştirmişti. Acman Şeyhi ve Mutayir şeyhi ile pek çok Arap şeyhi bu tarihte Kuveyt'e ziyarette bulunmuştu²⁹⁰. Söz konusu tarihte Necid Bölgesi'nde aşiretler arasında çok ciddi çatışmalar meydana gelmişti. İngilizler bu çatışmadan rahatsızdı. İbn Reşid ve İbn Suud'un Kuveyt'i ziyareti sırasında aralarındaki çatışmayı bırakmaları hususunda uyarıda bulunmuşlardı. Necid'de devam edecek bir çatışma İngilizlerin uzun vadeli planlarına ters düşmekteydi. 1910 tarihinde gidişatın tam belli olmadığı bir süreçte İngilizler maceraya girmek istememekte, Osmanlı Devleti'ne bölgede sadece ticaret için buldukları teminatını vermekteydiler.

Sadun Paşa, 1910 tarihinde Mübarek el Sabah'a bağlı aşiretlere saldırmıştı²⁹¹. Acman aşireti 24 Şubat tarihinde 60 kişilik silahlı bir grupla Kuveyt'in önlerine kadar gelmişti. Mübarek el Sabah ve İbn Suud bu durum üzerine 26 Şubat 1910 tarihinde Kuveyt'te bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapmıştı. 28 Şubat'ta taraflar Shamiyah'ta karşı karşıya gelmiştir. İbn Suud ve Mübarek el Sabah savaş alanından ayrılmıştı²⁹². Şeyh Mübarek, Kuveyt'e ulaştıktan sonra İngiliz siyasi temsilciliğine gitmiş ve Thafir aşireti hakkında bilgi vermiştir. Thafir aşireti Mübarek

²⁹⁰ İngiltere'nin Basra Körfezi siyasi temsilciliğinin hazırladığı rapor. Region Between Baghdad and The Persian Gulf , 1911, TNA. FO. 811/9950, s. 91.

²⁹¹ B.J. Slot. a.g.e, s. 333.

²⁹² **Political Diaries Of The Persian Gulf 1910-1912**, C. IV, Archive Editions, 1990, s. 42.

el Sabah ve İbn Suud'a karşı olan bir aşiretti. Sadun Paşa'ya yapmış olduğu yardım neticesinde Sadun Paşa'nın Mübarek el Sabah karşısında kazanmasını sağlamıştır. Hazırlıklar bittikten sonra taraflar yeniden karşı karşıya gelmişti. Mübarek el Sabah, Rakamiyah, Vaguba ve Zaraibat arasında bir mevkiye Müntefik Aşireti'ni bozguna uğratmıştır. Müntefik Aşireti çok fazla kayıp vermişti. Müntefik Aşireti toparlandıktan sonra yeniden saldırıya geçmişti. Bu saldırı neticesinde Mübarek el Sabah'ın oğlu Cabir Bin Mübarek savaş alanından ayrılmıştı²⁹³. Mübarek el Sabah gücünü artırmak için Suriye'den 1.000 adet deve satın almıştı. Bu arada Mübarek el Sabah, Şeyh Hazal Han'dan yardım talep etmişti. İbn Suud ise yeni bir saldırı için hazırlık yapmıştı. Kuveyt için bütün aşiretlere çağrıda bulunarak cesaretli bir şekilde savaş katılmalarını istemişti²⁹⁴. Nisan ayı içerisinde Mübarek el Sabah, Suud'un da içinde bulunduğu bir grup aşiret lideri ile Sadun Paşa'nın saldırılarına karşı toplantıya çağırılmıştı. Mübarek el Sabah'ın rahatsızlanması neticesinde yerine büyük oğlu Cabir bin Sabah kuvvetleri idare etmişti. Zübeyr civarındaki çatışmada Sadun'un kuvvetleri Sabah ve Suud'un kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. Mübarek el Sabah için bu yenilgi tam bir felaket olmuştur. Mübarek el Sabah, Sadun Paşa karşısında ağır bir yenilgi olsa da etkisini kaybetmemiştir. Mübarek el Sabah bu yenilgiden sonra tekrar saldırıyı planlamıştır²⁹⁵. Fakat inci ticaret sezonun girmesi nedeniyle Sadun Paşa'ya saldırı planlarını yaz sonrasına ertelemiştir. Mübarek el Sabah bu arada kuvvetlerini hazır bir şekilde tutarak savaş konsantrasyonunu kaybetmemelerini sağlamaya çalışmıştır.

Aşiretler arasında yapılan çatışmalardan sonra Sadun Paşa'nın Basra Valisi'nden destek aldığı söylentisi ortaya atılmıştı²⁹⁶. Kuveyt'te çıkan olaylar neticesinde Mübarek el Sabah, İngiliz siyasi temsilcisi Shakespeare'den yardım talebinde bulunmuştu. Bu durum İngilizler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı²⁹⁷. Sadun Paşa karşısında yenilen Mübarek el Sabah, İngilizleri kızdırmıştı. Fakat Sadun Paşa'ya karşı Mübarek el Sabah'ı desteklemekten başka bir alternatifi olmayan

²⁹³ **A.g.e.**, s. 42.

²⁹⁴ Bu arada İbn Suud Mübarek el Sabah'a 7.000 dolar nakit olmak üzere, at, deve ve çeşitli gıda yardımında bulunmuştur. **A.g.e.**, s. 43.

²⁹⁵ **B.J. Slot. a.g.e.** s. 335.

²⁹⁶ **Political Diaries Of The Persian Gulf 1910-1912**, s. 160.

²⁹⁷ **B.J. Slot. a.g.e.** s. 335.

İngiltere Kuveyt'teki pozisyonunu kaybetmemek için her türlü desteği vermiştir. Aşiretler arasındaki bu anlaşmazlıklar Osmanlı Devleti'nin aleyhe bir durum geliştirmektedir. Basra'nın önde gelen iki kanat önderi Ahmet As Sana ve Ahmet el Munis, Basra ve Bağdat Valisi'nden Ocak ayı içerisinde Mübarek el Sabah ile Sadun Paşa arasındaki anlaşmazlığın bitirilmesini talep etmiştir. Bundan sonra Basra Valisi'nin daveti ile Mübarek el Sabah 30 Ocak 1912 tarihinde görüşmek için Kuveyt'ten ayrılmıştır. Mübarek el Sabah ile Sadun Paşa arasındaki anlaşmazlık Basra'daki görüşmeden sonra giderilmiştir. Mübarek el Sabah'a ait kuvvetlerin Kuveyt'e geri çekilmesine, Şeyh Sadun ise Zubeyr ve Kuveyt bölgesine saldırmayacağına dair söz vermiştir²⁹⁸.

1.9.1.3. Mübarek El Sabah'ın Arazilerinin Sınırının Tespiti ve Fav Yarımadası Üzerindeki İddiaları

Mübarek el Sabah'ın kendi kontrolünde bulunan sınırlardan daha fazla hak iddia etmesi üzerine Osmanlı Devleti Mübarek el Sabah'ın nüfuzu altında olan arazinin sınırlarını tespit etmiştir. Kuveyt'ten otuz iki kilometre kuzey batı ve güneye doğru yirmi kilometre ile arazilerini sınırlandırılmıştır. Mübarek el Sabah'ın güney kısmından daha fazla hak istemesi Osmanlı Devleti tarafında uygun görülmemiştir. Mübarek el Sabah'ın talep ettiği bölgeler Acman Aşireti'nin nüfuzunda olan bölgelerdi. Osmanlı Devleti, Kuveyt'ten Necid'e ve Katif'e doğru gidecek olan bir yolcu veya kervanın diğer aşiretlerinin nüfuz alınana girdiğini belirterek Mübarek el Sabah'ın teklifini reddetmiştir. Mübarek el Sabah İngilizlerin desteği ve teşviğiyle Bubyan Adası Ümmül Kasr ve Hofvan gibi mevkilerinde kendi ait olduğunu iddia etmiştir. Osmanlı Devleti buraların kesinlikle hiçbir zaman Mübarek el Sabah'ın kontrolüne girmediğini söyleyerek kesin bir dille reddetmiştir. Buna gerekçe olarak bu mevkilerde Osmanlı Devleti'nin müfrezelerinin bulunması gösterilmiştir. İngiltere'nin çizmiş olduğu haritalarda buraların Mübarek el Sabah'a ait olduğunun gösterilmesi üzerine Osmanlı Devleti tepkisini göstermiş ve kabul olunamayacağını iletmiştir.

²⁹⁸ **Political Diaries Of The Persian Gulf 1910-1912**, s. 337.

Sabah ailesi XIX.yy'ın ortalarında Fav Yarımadası'nda arazi satın alması neticesinde yarımada Sabah ailesinin etkisi artmaya başlamıştı²⁹⁹. Mübarek el Sabah, Fav Yarımadası'nda Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği yetkiyi kötüye kullanarak yeni bir sorunun çıkmasına sebep olmuştu. Tartışmanın temeli Mübarek el Sabah'ın 1904 yılında üç Osmanlı jandarmasını İngilizlere teslim etmesi ile başlamıştı. Daha sonra İngilizler jandarmaları Osmanlı yetkililerine teslim etmiştir. Bu olaydan sonra Fav Yarımadası'na teftişe giden Osmanlı yetkilileri Mübarek el Sabah'ın adamları tarafından kötü bir şekilde karşılanması ayrı bir sorun teşkil etmişti. Çıkan olaylar neticesinde şeyhin iki adamı ölmüş buda yeni bir sorunun çıkmasına sebep olmuştu. Konu meclise getirilmiş ve Mübarek el Sabah'ın Fav Yarımadası'nı her ne olursa olsun zorla boşaltması gerekliliği ağır basmışsa da İngilizlerin tepkilerinden çekinilmiştir. Fav Yarımadası'ndaki Osmanlı memurları görevden alınarak yerlerine tecrübeli iki memur atanmıştır. 30 Ekim 1904 tarihinde Mübarek el Sabah'ın nöbetçi olarak bıraktığı adamlar Fav'dan uzaklaştırılmış ve Osmanlı Devleti'nin güvendiği bekçiler tayin edilmiştir³⁰⁰.

1908 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yeni bir sorun ortaya çıkmıştı. Şattularap Nehri'nin taşımış olduğu alüvyonların meydana getirmiş olduğu geniş arazi Mübarek el Sabah tarafından kullanılmaya başlanmıştı. Buralara Mübarek el Sabah tarafından setler çekilerek hurma bahçesi oluşturulmuştu. Yaşanan gelişmeler neticesinde bölgedeki durumu incelemek üzere bir komisyon oluşturulmuştu. Mübarek el Sabah'ın çeşitli itirazları olmuş ve komisyona kendisininde girmesi teklifini İngilizler aracılığı ile Osmanlı yetkililerine iletmişti. Mübarek el Sabah'ın Fav Yarımadası'nda sahip olduğunu iddia ettiği arazinin hemen yanında Osmanlı Devleti'nin bir kalesinin olması ve buranın askeri bir alan olması problemi derinleştirmişti. Bundan dolayı İngiltere'nin Basra Konsolosu, Osmanlı Devleti'nin Basra Valisi'ni ziyarete gitmişti. Ziyaret esnasında İngiliz yetkililer durum hakkında bilgi almıştı. İngilizler, Basra Valisi'ne Şeyh Mübarek'in arazisinin yeniden eski hale getirilip getirilmeyeceği konusunda sorular sormuştu. Ayrıca bir

²⁹⁹ Mustafa Yılmaz, **Fao Yarımadası Üzerinde Osmanlı İngiliz Çekişmeleri 1886-1915**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 122.

³⁰⁰ Mustafa Yılmaz, **a.g.t.** s. 124-125.

komisyon teşkil edilip edilmeyeceği hususunu da bilgi istemişler. İngilizlerin komisyon teklifi kendilerinin ve Mübarek el Sabah'ında bulunduğu karma bir komisyon olması yönündeydi.

Basra Valisi ve askeri yetkililer Mübarek el Sabah'ın askeri güvenlik alanına toprak setleri yaptığı ve bu durumun bölge güvenliği açısından uygun olmadığını İngiliz yetkililere aktarmıştı. Esasında İngiliz yetkililer bu bölgenin Mübarek el Sabah'a ait olmadığını çok iyi bilmekle birlikte Osmanlı Devleti tarafından burada inşa edilen kalenin varlığından rahatsız olmuştu³⁰¹. Kalenin duvarları 1880'lerde yapılmıştı. İngiliz siyasi temsilcisi Knox bilgilendirme yaparken bu esas üzerinde durmuştur. Knox'un bu itirafı İngilizlerin Mübarek el Sabah'ın iddialarından ziyade kendi çıkarlarından dolayı böyle bir siyasi tutum içerisine girdiğini göstermektedir. Mübarek el Sabah sorun için bir komisyonun kurulmasını istemesi söz konusu kalenin yıkılması ve buranın kendi kontrolünü sağlamak içindir. İngilizler Mübarek el Sabah'ın yeni şartlar çerçevesinde ikna edilebileceğini düşünmüştür.

İngilizler kurulacak komisyonda Mübarek el Sabah'ın istek ve şikâyetlerini dinlendikten sonra durumun Osmanlı meclisinde görüşülmesini istemiştir. Meclisten gelen cevap neticesinde bir değerlendirmenin yapılması ve daha önce konuşulduğu gibi Osmanlı askeri bölgesinin dışına çıkılmaması İngilizlerin beklentisiydi³⁰². Mübarek el Sabah ile Knox arasında 4 Temmuz'da yapılan bir görüşmede, Mübarek el Sabah kurulacak komisyonda kendi menfaatine yönelik bir kararın alınması üzerinde ısrarla durmuştur. İngilizler kalenin batı tarafının Mübarek el Sabah'ın arazisine inşa edildiğini iddia etmekte ve iddiasının üzerinde ısrarla durmaktaydı. Knox, değerlendirmelerinde Osmanlı askeri yetkililerinin Mübarek el Sabah'ın bu iddialarının doğrulanması gerektiğini belirtmiştir. Mübarek el Sabah kendisinin Osmanlı Devleti tarafından baskıya maruz kaldığını söyleyerek İngilizleri kışkırtmaya çalışmıştır. Bu noktada Fav Yarımadası İngilizlerin yumuşak karnıdır denilebilir. Kuveyt ve Basra'ya yakın olması bununla birlikte İngiliz ticaret gemilerinin Fav kıyılarından geçmesi nedeniyle İngilizler başından beri bu yarımada üzerinde çeşitli siyasi eylemlerde bulunmuştur. Mübarek el Sabah, İngilizlerin bu

³⁰¹ S. G. Knox tarafından 17 Temmuz 1908 tarihinde P.Z. Cox 'a yazılan 396 numaralı telgraf, TNA. **FO. 602/28**, s. 28-29.

³⁰² **A.g.v.**, s. 30.

tutumunu çok iyi bildiğinden dolayı bu problemi İngilizlere taşıyarak sorunu kendi lehine çözüme yoluna gitmiştir. Mübarek el Sabah bahane edilerek Fav Yarımadası konusunda Osmanlı Devleti ile muhatap olma imkânını bulmuştur.

Knox, Şeyh Mübarek'in kendilerini bu işe dahil etmesinden dolayı oldukça memnun olmuştur. Üstü kapalı bir şekilde kendileri için önemli bir fırsat olduğunu ifade etmiştir³⁰³. Knox bu esnada gerek Şeyh Mübarek ile gerekse Basra Valisi ile görüşmeleri devam ettirmiştir. Knox, Basra Valisi'ne; Şeyh Mübarek'in "inatçı olduğunu" ve "bir işin peşini bırakmadığını" söyleyerek çözüm yollarının geliştirilmesini söylemiştir. Mübarek el Sabah'ın "çok rahat bir insan olması" ve "her şeyi bir anda yıkmaya" gibi bir özelliğinden bahseden Knox, Basra Valisi'ni ikna etmeye çalışmıştır. Görüşme İngilizlerin istediği gibi gitmemiş Basra Valisi'nden istediği cevabı alamamıştır. Fav'a ziyarette bulunmak üzere ayrılmıştır³⁰⁴.

1909 tarihinde Basra'daki 6'ncı Ordu Kumandanlığı Mübarek el Sabah'ın setlerini yıkmaya hususunda yeni bir teklifi Harbiye Nezareti'ne iletmiştir. Mübarek el Sabah 1910 tarihinde Osmanlı Devleti'ne göndermiş olduğu mektupta kalenin iddia edildiği gibi ayakta olmadığı ve duvarlarının yıkıldığını, bu nedenle zaten oluşan arazinin önünden hiçbir geminin geçemediğini dile getirerek kalenin gereksiz olduğundan bahsetmiştir³⁰⁵. Mübarek el Sabah bu konu hakkında Osmanlı Devleti'nin haksızlık yaptığını iddia etmiştir. Osmanlı Devleti 1911 tarihine gelindiğinden Mübarek el Sabah'ın taleplerini dikkate almamıştır. Konunun çözümü için uğraşan Osmanlı Devleti, bölgenin güvenliği için Fav'daki hukukunu İngilizlere karşı savunmuştur.

³⁰³ A.g.v., s. 32.

³⁰⁴ A.g.v., s.33.

³⁰⁵ Mübarek el Sabah'ın 18 Mayıs 1910 tarihinden Basra Vilayetine göndermiş olduğu mektup, BOA, DH-MUI, nr. 32-2/28.

1.10. 1908-1914 TARİHLERİ ARASINDA İBN SUUD'UN FAALİYETLERİ

1.10.1 İbn Suud Üzerinden Osmanlı-İngiliz Çekişmesi

1.10.1.1. Necid Meselesi

Abdülaziz bin Abdurrahman bin Suud(İbn Suud) 1910'a kadar Osmanlı Devleti'ne karşı açıktan bir girişimde bulunmamış daha çok diğer aşiretler ile çatışmaya girerek bölgesel etkisini artırmaya çalışmıştır. Kendi bölgesindeki aşiretlerin pek çoğunu zamanla kendisine bağlamış³⁰⁶ ve yerleşik bir hayata geçirerek kurumsallaşmaya başlamıştır³⁰⁷. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte bölgede yeni bir hava oluşmuş ve bu nedenle bölgeden meclise vekiller seçilmiştir. İbni Suud'ta meclise temsilci olarak gelmek istemiş fakat Balkan Savaşlarının patlak vermesi ve Suud'un bölgede gittikçe rahatsız eden tavırları mecliste temsilci olarak girmesini engellemiştir³⁰⁸.

1913 tarihinde Suud'un, İbn Reşid'in elindeki bölgeyi ele geçirmesi üzerine Osmanlı Devleti, Marmaris Gambotu'na ilave iki adet gambot ile Ahsa sahillerinin ve bölgenin güvenliğinin sağlanmasını istemiştir. Bölgedeki problem kısa bir süreliğine kontrol altına alındıktan sonra İbn Suud'u ile problemleri çözmek üzere bir heyet oluşturularak Necid Meselesi olarak adlandırılacak problemin ortadan kalkmasını istemiştir. İbn Suud, Ahsa Bölgesi'ni işgal etmekle yetinmeyerek Katar, Zu'man ve Maskat üzerine baskılarını artırmıştır. İbn Suud bu tarihlerde bölgedeki aşiretlerin nüfuz alanlarına saldırmakta veya tehdit etmekteydi. İbn Suud'un saldırdığı bu yerler İngiltere ile ilişki içerisinde olan aşiretlerin alanları olması hasebiyle İngilizleri rahatsız etmişti. İngilizler, İbn Suud'a bu saldırılarını durdurması noktasında uyarılarda bulunmuştu. 1910-1913 tarihleri arasında İbn

³⁰⁶ Mutayir ve Ataybe aşiretleri ile savaşarak egemenliğini kabul ettirmiştir.

³⁰⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II. K. III. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.199.

³⁰⁸ Medine muhafızlığından gelen telgrafta Suud'un seçilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir, BOA. **DH-MUI. nr. 17-4/20**; Ayrıca bkz. Suud'un talebine verilen cevap. BOA. **MV. nr.163**, lef 42.

Suud, nüfuzunu genişletmeye çalışmıştı. İngilizler, İbn Suud'un gerek Bahreyn gerekse Katar topraklarına saldırması buraların özellikle liman kenti olması nedeniyle İngiliz ticaretine direk zarar vereceğinden dolayı İbn Suud'un sıkıntı çıkarmamasını istemekteydi³⁰⁹.

İngiltere 1913 tarihinde İbni Suud, Bahreyn ve Kuveyt şeyhleri ile görüşmelerde bulunmuştu. Bu görüşmelerde Necid sahillerindeki İngiliz ticaret gemilerinin güvenliğinin sağlanması görüşülmüştü³¹⁰. İbni Suud'un, İngilizlere güvenlik konusunda garanti vermesi Bahreyn, Katar, Kuveyt'ten sonra Necid sahillerinde de İngiliz nüfuzunun artması anlamına gelmekteydi. İbni Suud, İngilizlerin desteği ile Muhammara Hâkimi Şeyh Hazal ile de bir ittifaka yapmıştı³¹¹. Bu tarihlerde Basra Körfezi'nin en kuzeyinde olan Hazal Han ile en güneyinde olan İbn Suud'un ittifakı önem arz etmekteydi. Bu ittifak esasında İngilizlerin bölgede tesis etmek istedikleri nüfuz ve güvenliklerine oldukça uygun bir ittifaktır. Böylece Basra Körfezi'nin en kuzeyinden güneyine kadar İngiliz nüfuz alanı genişlemiş oluyordu.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin bölgedeki ticari hassasiyetini bildiğinden dolayı İngiltere'ye, İbni Suud'un bölgede sıkıntı çıkararak kendi nüfuz alanı dışındaki bölgelere saldırdığını söylemiştir. İbn Suud'un, İngilizler tarafından engellenmesine çalışmıştır. İngiltere, İbni Suud hakkında Osmanlı Devleti'ne gerekli olan teminatları verdikten sonra Osmanlı Devleti'nin Necid'teki hukukuna saygı duyduğunu ifade etmiştir³¹². Osmanlı Devleti, İbni Suud'un bu faaliyetleri karşısında Şemmar Aşireti Reisi İbni Reşid'i destekleyerek İbni Suud ve İngilizlerin etkisini kırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin aşiretler üzerinden yaptığı mücadele İbni Reşid ile İbni Suud arasında uzun yıllar süren mücadeleyi daha da şiddetlendirmişti³¹³.

³⁰⁹ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.** s. 201

³¹⁰ Basra Mebusu Talip Bey'in Londra Sefareti'ni haberdar etmesi neticesinde, Londra Sefareti'nden 6 Mart 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekilen telgraf, **BOA. DH. KMS. nr. 2-2/2** .

³¹¹ **A.g.v.**

³¹² İngiltere'nin tutumu tamamen çift yönlüdür. Osmanlı Devleti'ne bu teminatı verirken aynı tarihlerde başta İbni Suud olmak üzere Kuveyt ve Muhammara liderlerinin buluşmalarına öncülük etmiştir, TNA. **FO. 882/8**, s. 3.

³¹³ Basra Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne çekilen 22 Nisan 1914 tarihli telgraf, BOA. **DH. ŞFR. nr. 448/91**, lef 3.

1.10.1.2. Necid Meselesi'nin Sebepleri ve Çözme Çabaları

Osmanlı Devleti, Necid Meselesi'ni içinde bulunduğu sıkıntılı süreçten dolayı istediği şekilde çözememiştir. Bölgede İngilizlerin desteklemeleri ve kışkırtmaları neticesinde daha önceden başlayan aşiret isyan ve memnuniyetsizlikleri başta Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının meydana gelmesi ile birlikte çözümün tam manada gerçekleşmesini engellemiştir. Çeşitli çözüm önerileri getirilmiş isede savaşların patlak vermesi ve bölgedeki var olan askerin farklı cephelere kaydırılması aşiretlere cesaret veren diğer bir neden olmuştur. İbn Suud'un İngilizlerin kışkırtması ile birlikte Necid'de tek başına hükümlan olmak istemesi ve Necid sahillerindeki liman işletmelerinin vergisinin kendisi tarafından idare edilmesi düşüncesi Necid Meselesi diye adlandırılacak olan yeni bir sorunu ortaya çıkarmıştır. İbn Suud'un Necid bölgesindeki genişleme çabası 1914 tarihine gelindiğinde bölgede siyasi bir krize sebep olmuştu. 1900 tarihinden sonra sürekli güçlenen İbn Suud, İngilizlerin desteği ile hükümete başkaldıracak bir güce ulaşmıştı. İbn Suud'un bölgede çıkarmış olduğu bu problemler Osmanlı siyasi literatürüne "Necid Meselesi" olarak geçmiştir. Necid Meselesi olarak adlandırılan İbn Suud'un isyanının sebepleri şu şekildedir;³¹⁴

- Osmanlı Devleti'nin İbn Suud'un en büyük düşmanı olan İbn Reşid'e yardım etmesi ve bölgede onu ön plana çıkarması
- İbn Reşid ve babası Abdurrahman'a devlet tarafından verilen maaşın, Abdül Aziz İbn Suud'a verilmemesi
- İngilizlerin Talip Bey³¹⁵ vasıtasıyla Türklerin "kâfir" olduğu söylentisini İbni Suud ve civar kabilelere propaganda olarak yayması. Vehhabiliği yayan İbni Suud için bu propaganda oldukça etkili olmuştur.
- Katif'deki memurların halka kopuk yaşamaları ve bu nedenle aşiretlerin İngiltere'ye müracaat etme durumunun ortaya çıkması

³¹⁴Fahreddin Rumbeyoğlu-Mehmed Nabi, **Necid Kıtası Meselesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1918, s. 1- 15.

³¹⁵ Nakipzade Talip Bey Rifai tarikatına mensuptur. Kendisi oldukça zeki ve hırslı birisidir. Bundan dolayı pek çok kez Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. Müntefik Aşireti lideri Sadun Paşa ile sürekli savaş halinde olmuştur. İngilizler kendisine Basra emirliğini teklif etmiştir, TNA. **FO. 882/14**, s. 120.

İbn Suud, bölgede askeri ve idari yönden görmüş olduğu otorite boşluğunu savaşların patlak vermesiyle birlikte İngilizlerin kışkırtmasıyla kendisi doldurmaya çalışmıştır. Devletin meseleyi çözüme çabaları bölgedeki vali ve mutasarrıflar düzeyinde olması, İbn Suud'u cesaretlendiren bir diğer unsur olmuştur. Devletin meseleyi alt düzeydeki yetkililer vasıtasıyla çözüm arayışı, başta savaşlar olmak üzere daha büyük problemlerle uğraşmasından kaynaklanmıştır. Eğer Osmanlı Devleti bu süre zarfında sadece İbni Suud isyanı ile uğraşmış olsa idi isyanın bastırılması ve bölgenin kontrolü çok rahat sağlanabilirdi. İbni Suud'un taleplerini kısmen elde etmesi ve devletle aynı masaya oturma bilmesi İbni Suud'un gücünden ziyade Osmanlı Devleti'nin çok daha büyük problemlerle uğraşmasından kaynaklanmıştır.

Londra Sefiri, bölgede oldukça sevilen Cavid Paşa'nın meseleyle doğrudan alakadar olmasını istemişti. Halk tarafından sevilen Cavid Paşa, Suud'a bağlı olan aşiretlerin bölgede çıkarmış oldukları huzursuzlukları engellemek için Binbaşı Besim Bey'i görevlendirmişti. Binbaşı Besim daha sonra Muhammara'da yapılan görüşmelere de katılacaktı³¹⁶. Görüşmeler esnasında İbn Suud'un, Binbaşı Besim Bey'e göstermiş olduğu hürmet diğer aşiret reislerinin üzerinde etki bırakmış ve bölgede tesirli olmuştur. Necid Meselesi'nin çözümü için oluşturulacak komisyona kimin seçileceği hususu zaman almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti ile sıkıntı yaşayan Talip Bey'in komisyonda olup olmaması tartışmalara sebep olmuştur. Fakat bölgeden gelen bütün raporlar doğrultusunda İbn Suud ile ancak Talip Bey'in irtibat kuracağı görüşü ağır basmasından dolayı Talip Bey komisyona tayin edilmiştir³¹⁷. Basra'daki ilk görüşme esnasında İbn Reşid'in Basra'ya altı saat mesafede adamları ile birlikte beklemesi İbn Suud'u tedirgin etmiştir. Basra Valisi Süleyman Paşa, İbn Reşid'in geliş sebebini öğrenmek için görüşmeye gitmiş ve aldığı cevapta Alem-i İslam ve Osmanlı Devleti'nin hak ve hukukunu muhafaza etme nedeniyle bulunduğunu söylemiştir. Heyet İbn Suud'un bu durumdan rahatsız olması nedeniyle Mübarek el Sabah'ın daveti üzerine Basra'ya iki saat mesafede bulunan bir noktada

³¹⁶ Necid Mutasarrıfı Sami Bey'in 9 Şubat 1913 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çektiği şifre, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2i** lef 17.

³¹⁷ Dâhiliye Nezareti'nden 29 Şubat 1914 tarihinde Sadaret'e gönderilen rapor, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2**, lef 35.

toplanmıştır³¹⁸. Londra’da bulunan Hakkı Paşa sorunun bir an evvel çözülmesi hususunu Hariciye Nezareti’ne bildirmişti. Bu esnada Erkan-ı Harbiye Reisi olan Enver Paşa, Necid Meselesi’nin çözümü için Binbaşı Fevzi Bey’i tam yetki ile görevlendirerek Basra ve Necid bölgesinde tetkiklerde bulunmasını istemişti³¹⁹. Görüşmelere katılan Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah, Osmanlı hakkında oldukça önemli sözler sarf etmişti. Mübarek el Sabah, Osmanlı’nın Alem-i İslam’a hizmet ettiğini ve bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti için canla başla çalışacağını ifade ederek Necdi Meselesi’nin halli içinde Talip Bey’e yardım etme sözü vermiştir³²⁰.

Necid Meselesi’nin çözümü Osmanlı Devleti için oldukça önemliydi. İbn Suud’un güçlenmeye başladıkça sıkıntılar çıkarması Basra Körfezi’nin güvenliğini tehlikeye sokmaktaydı. Necid Meselesi Osmanlı Devleti’ni diğer bölgelere de sıçrama endişesine sevk etmişti³²¹. Necid Meselesi’nin çözümü için Osmanlı Devleti Nakipzade Aşireti’nin reisi ve aynı zamanda bir dönem de Basra mebusluğu da yapmış olan Talip Bey’i kullanmıştı. Talip Bey, hem Osmanlı Devleti ile hem de İngiltere ile görüşmeler yapmaktaydı. İbni Suud, Talip Bey ile görüşmeler yapmasına rağmen Talip Bey’in, Vehhabiliğe mensup olmadığından dolayı İbn Suud üzerinde bir noktaya kadar etkili olabiliyordu. Osmanlı yetkilileri Talip Bey’i için ‘‘simsarlığını’’ yapmakla suçlarken aynı zamanda İbn Suud’un Necid’i tam manası ile yağmalamasının önüne geçtiğini de düşünmekteydi. Kuveyt Şeyhi ve Müntefik Şeyhi’nin güçlü bir Suud’u hiçbir zaman arzu etmeyecekleri Osmanlı yetkilileri tarafından bilinmekteydi³²². Basra Valisi, İbn Suud’a Necid Mutasarrıflığının verilmesinin onun yapı ve karakterinden dolayı uygun olmayacağını bildirmişti. Onun Vehhabiliğin vermiş olduğu bir anlayışla diğer aşiretlere karşı saldırgan bir tutum ve davranış içinde olduğunu, kendisinin atandığı takdirde Osmanlı Devleti’nin çok ciddi sıkıntılarla karşılaşacağını dile getirmişti³²³. Vali bununla birlikte İbn Suud’a sadece senelik maaş ve tahsisat verilmesi gerektiğini savunmuştur. İbn Suud

³¹⁸ A.g.v.

³¹⁹ A.g.v.,

³²⁰ A.g.v.

³²¹ Basra Valiliği’nin 7 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne sunmuş olduğu rapor, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2**, lef 191.

³²² A.g.v.

³²³ A.g.v.

ve ona benzer kişileri yalnız para eksenli düşüncülerinden dolayı bu maaşın tahsisinin lüzumu üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devlet yetkililerinde sahillerin askerle korunması ve güçlü bir şekilde muhafazası pek çok Arap aşiretini ve İngiltere'yi daha dikkatli davranmaya sevk edeceği düşüncesini desteklemiştir.

1.10.1.3. Basra Valisi Süleyman Şefik Bey'in Necid Meselesi Hakkındaki Görüşleri ve Devlete Sunduğu Teklifler

Necid Meselesi hakkında oldukça hassas davranan ve meselenin bir an evvel çözülmesini isteyen Süleyman Şefik Paşa, Dâhiliye Nezareti'yle ve Londra Sefiri Hakkı Paşa ile sürekli irtibat halindeydi. Basra'nın güvenliğinin tehlikede olmasını Necid Meselesi'ne bağlayan Basra Valisi Süleyman Şefik Paşa kendisinden habersiz yapılan atamalardan dolayı da kızgınlığını ifade etmekteydi. Necid Meselesi'nin kendi uhdesinde çözülmesini isteyen Süleyman Şefik Paşa, özellikle Enver Paşa tarafından bölgeye gönderilen Binbaşı Fevzi Bey'in atanmasına ve atandıktan sonra bir müddet olayları izlemesine oldukça fazla alınganlık göstermişti. Ona göre bu mesele tek bir elden hızlıca halledilmeliydi. Aksi takdirde İngilizlerin bölgede genişlemelerinin önü alınamayacaktı. Birinci Dünya Savaşı'na giden bir atmosferde sıkıntılı süreç ve bölgede azalan Osmanlı etkisi de Süleyman Şefik'i ayrıca endişelendirmekteydi. Yetkili organlarla sürekli irtibat halinde olan Süleyman Şefik Bey, 20 Mart 1914 tarihinde önemli bir rapor hazırlayarak durum hakkında bilgilendirmede bulunmuştur³²⁴.

Süleyman Şefik Bey; Necid Meselesi'nin bir anda çözülmesinin mümkün olmayacağını, meselenin Irak'ın geleceğine doğrudan doğruya etki ettiğini ve çok karışık yönlerinin olduğunu dile getirmişti. Süleyman Şefik Bey meselenin çok bilinmeyenli yönlerinden bahsederken İngiltere ve İbn Suud başta olmak üzere bazı aşiretlerin izlemiş olduğu politikadan bahsetmiştir. Bu olayın gizli olan ve devletçe pek bilinmeyen noktaların aydınlatılmasının Necid Meselesi'nin çözümü için oldukça önemli olduğunu dile getirmiştir. Süleyman Şefik bu önemli raporunda yedi soru yönelterek durumun boyutlarını öğrenmeye çalışmıştır. Dâhiliye Nezareti'ne

³²⁴ Basra Valisi Süleyman Şefik Bey'in 20 Mart 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu rapor, BOA. **DH. KMS. 2-2/ 2**, lef 240.

yönelttiği bu sorularda Osmanlı Devleti'nin Irak noktasında İngiltere ile ne gibi müzakerelerde bulunduğunu, İbn Reşid ile yapılan bütün haberleşmelerin içeriği ve neticesinin ne olduğunu, Abdülaziz Bin Abdurrahman (İbn Suud) ile yapılacak olan sözleşme neticesinde İbn Reşid'in tutumunun ne olacağı ve alınmış bir kararın olup olmadığını, İbn Reşid'in gücendirilme ihtimaline karşı alınan bir tedbirin olup olmadığını, Necid bölgesinde komple açılacak olan bir savaşta İngilizlerin ne gibi bir tutum içerisinde olacağını, Osmanlı Devleti'nin Necid'e kuvvet gönderip gönderemeyeceği noktası ve son olarak da İbn Suud ile bir anlaşma halinde devletin verdiği tavizlerin neler olacağı sorularını yönelterek İbn Suud ile görüşme öncesi bölgedeki denklrimi çözmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Necid Meselesi'ni detaylı bir şekilde ele alamaması endişesi Süleyman Şefik Bey'de oldukça fazla görülmektedir. Süleyman Şefik Bey sorduğu sorulardan da anlaşılacağı üzere meselenin çözümü için bütün yolları öğrenmeye çalışmaktadır. Oldukça önemli noktalara değinmiş o tarihe kadar Osmanlı Devleti'nin yanında olan İbn Reşid'in küsmeye ihtimalide göz önüne alınarak detaylı bir çözüm arayışına girilmesini istemiştir. Süleyman Şefik Bey'in merak ettiği bir diğer önemli hususta İngiltere ile Irak konusunda bir müzakerenin yapıp yapılmadığı üzerinedir. Basra Vilayeti'nin güvenliği için daha önce Dâhiliye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye'den silah, top ve para isteğinde bulunan Süleyman Şefik haklı olarak Irak konusunda bilgi istemiştir. Bölgedeki durumun aciliyetinden dolayı meselenin bir an evvel çözülmesi gerektiğini belirten Süleyman Şefik Bey ayrıyeten bir de İbn Suud'a sunulmak üzere teklif hazırlamıştır.

Süleyman Şefik Bey'in hazırladığı ve İbn Suud'a sunulması için teklif edilen maddeler şöyledir:

- İbn Suud'un Riyad'a geri dönmeyi kabul etmesi halinde kendisinin ailesinin ve aşiretinin korunacağı garantisini ile maaş tahsisatının verilmesinin uygun olacağı, bunun aksine Hufuf'da kalması halinde devlet eliyle bir kasır yapılması ve nahiyenin varidatının devlete itası şartıyla müzakere yapılması,
- Görüşmelere bir heyet tayin edilecek ise bu heyetin bölgeyi çok iyi tanıyan ve Arapçaya vâkıf olan memurlardan atanması,
- Mübarek el Sabah'ın mutlaka değerlendirilmesi,

- Acman şeyhlerine bu noktada telkinat yapılması ve şeyhlerin bir şekilde bu meselede istihdam edilerek yönlendirilmesi gerektiği,
- Mübarek el Sabah'ın gücünün İbn Suud'a karşı daha az olmasından dolayı bir şekilde Mekke Emiri Şerif Hüseyin ve İbn Reşid'in dâhil edilmesinin gerekliliği,
- Para ve kuvvet ile meselenin çok rahat bir şekilde çözüleceği aksi takdirde İbn Suud' verilecek olan imtiyazların Irak'tan Hicaz'a kadar çözülmeyi başlatacağını söylemiştir³²⁵. Güvenlik noktasının artırılması en önemli mesele olarak sunulmuştur.

1.10.1.4. Basra Valisi Süleyman Şefik'in İbn Suud'a Yapmış Olduğu Teklifler

Suud'un bölgede huzursuzluk çıkararak Şeyh Hazal ve Mübarek El Sabah'la ittifak arayışına girmesi Osmanlı Devleti'ni endişeye düşürmüştü³²⁶. Sorunun çözümü için Bağdat Mebusu Talip Bey ve Süleyman Paşa, İbn Suud ile müzakerelerde başlamıştı. Müzakereler Süleyman Paşa tarafından yürütülmekteydi. İbn Suud'a teklif edilen şartlar Osmanlı Devleti'nin Necid bölgesindeki güvenliğini artırmaya yönelikti. İbn Suud'a sunulan şartname ise adeta Basra ve Necid civarında bir savaşa karşı tedbir mahiyetindeydi. Süleyman Paşa bu önemli şartların yanında bölge halkından toplanacak zekâtın bölgenin imarı için kullanılması, Mekke-i Mükerrerme emirine hürmette kusur edilmemesini ve Necid emirlerinin Osmanlı Devleti Sultanı tarafından nişanla taltiflerini şart olarak koşmuştur. Suud'a karşı sunulan diğer şartlarda ise bölgenin imarında çalışacak bütün unsurların Osmanlı Devleti'nin kanunlarına tabi olacağı, Necid yakınlarında bir okul tesis olunacağı ve bunun müderrislerinin Alem-i İslamiye'den seçileceği belirtilmişti³²⁷. Osmanlı Devleti özellikle İngilizlerin Suud ile olan ilişkilerinden rahatsız olduğu için hiçbir yabancı devletle görüşmemesi ve hiçbir yabancı devlete imtiyaz vermemesini şart

³²⁵ Basra Vilayetinin 7 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne sunmuş olduğu rapor, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2** lef 192.

³²⁶ Bağdat Valisi'nin 9 Mart 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çekmiş olduğu şifrenin halli, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2** lef 165.

³²⁷ **A.g.v.**

koşmuştur³²⁸. Eğer her hangi bir yabancı devlet ile görüşülecek ise Osmanlı Devleti'nin bu görüşmeden mutlaka haberdar edilmesi gerektiği ifade edilmişti.

Abdül Aziz İbn Suud'a Necid mutasarrıflığı ve komutanlığı verilmişti. Görüşmelerin ve her türlü resmi yazışmaların Basra Valiliği üzerinden yapılması şartı koşulmuştu. Bu şart ile Abdülaziz İbn Suud, Basra Valiliği'nin altında bir konumda değerlendirilerek Necid ve Ahsa civarındaki mutlak hâkimiyetinin önünün kesilmesi düşünülmüştür. Ayrıca İbn Suud'un karar alma mekanizmasını kontrol için yanına bir yardımcı veya mutasarrıflığa bir heyet tayini düşünülmüştür. Bununla birlikte gerek Hufuf'ta gerekse Necid bölgesinin tamamında Osmanlı hâkimiyetinin simgesi olan sancak bulundurulması talep edilmiştir. Bütün liman ve gümrük işletme hakları Osmanlı Devleti'ne ait olduğu vurgulanmış, buraların Osmanlı kanunlarına göre yönetileceği ve Osmanlı Devleti'nin belirlediği gümrük tarifesinin dışında her hangi bir tasarrufa katiyen bulunulmaması istenmiştir.

Abdülaziz İbn Suud'un bütün şartlara uyması uymadığı takdirde Necid mutasarrıflığından azli ve gerek görüldüğü takdirde üzerine askeri bir harekât yapılacağı beyan edilmiştir. Görüldüğü gibi Basra Valisi Süleyman Şefik Beyin, İbn Suud'a sunulmak üzere hazırlanmış olduğu şartname İbn Suud'a Osmanlı hâkimiyetini kabul ettirmekle birlikte Necid'in komutanlığını ve mutasarrıflığını da vermekteydi. Osmanlı Devleti, Suud'u devlet görevine alıp sorumluluk vererek onun bölgedeki devlet aleyhine olan çalışmalarını engellemeyi planlamıştır.

1.10.1.5. Hakkı Paşa'nın İngiltere'de Yapmış Olduğu Görüşmeler ve Hariciye Nezareti'ne Sunduğu Teklifler

Osmanlı Devleti'nin Londra Sefiri olan Hakkı Paşa özellikle 1911 yılından sonra artan Basra Körfezi meseleleri ile alakalı Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile görüşmelerini sürdürmüştü. Hakkı Paşa, Bağdat-Basa Demiryolu Hattı Meselesi, Kuveyt Meselesi, Bahreyn'in hukuki statüsü, Şattularap, Muhammara ve Necid meseleleri gibi pek çok sorunun çözümü için İngiliz Hariciyesi ile görüşmelerde bulunarak anlaşmalar imzalamıştı. Necid Meselesi olarak adlandırılan İbn Suud'un

³²⁸ A.g.v.

isyan hareketi noktasındaki görüşmelerde bulunan Hakkı Paşa, İngiliz yetkililerin taleplerini de dikkate alarak bir takım çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu sebeple İngiltere'nin Hindistan yönetimindeki yetkililerle bir dizi görüşmeler yapılmıştır³²⁹. İngiltere Hükümeti bu görüşmeleri direk kendisinin yapmamasının nedeni Osmanlı Devleti ile yaşayacağı her hangi bir anlaşmazlık neticesinde sorunun kaynağını Hindistan'daki hükümetin kendi başına hareket etmesi olarak gösterme ihtimalidir. Hakkı Paşa ile İngiliz yetkilileriyle yapmış olduğu görüşmeden sonra önerilerini şu şekilde sıralamıştır.

- Necid Sancağı ile Ahsa sahiline Osmanlı askerinin yerleştirilmesi,
- Kadı ve hâkimlerin tayininin Osmanlı Devleti tarafından yapılması,
- Senelik 3000 lira verginin hükümete ödenmesi,
- Yabancı devletler ile yapılan her türlü yazışmanın bir suretinin sorumlu bakanlığa verilmesi,
- Ticaret ve siyaset maksadıyla Necid Sancağı'nda bulunan bütün yabancı vatandaşların tahliyesi,
- Hiçbir yabancı devlete Demiryolu ve otomobil imtiyazı verilmemesi,
- Kuveyt, Bahreyn, Katar, Maskat'a kadar uzanan arazideki aşiretlere İbni Suud tarafından saldırılmayacağına dair söz alınması,
- Silah kaçakçılığı ve korsanlık faaliyetlerinde bulunulmaması hususunda uyarılması ve bu olayların Necid bölgesinde engellenmesi için çalışılması,
- Posta ve Telgraf İdaresi ile Gümrük İdaresi'nin Osmanlı Devleti tarafından işletilmesi
- Katif ve Üzeyr(Uceyr) mevkilerin Osmanlı askerinin konuşlandırılması,
- Bölgedeki memurların maaşlarının devlet tarafından karşılanması,
- İbn Suud'un hiçbir yabancı devletle haberleşmemesi, sözleşme imzalamaması ve yardım yapmaması noktasında uyarılması gibi hususlar Hakkı Paşa tarafından teklif edilmiştir³³⁰.

³²⁹ Londra Sefiri Hakkı Paşa'nın 10 Mart 1914 tarihli 244 numaralı telgraf namesinin tercümesidir, BOA. HR.SYS. nr . 114/20, lef 73.

³³⁰ Londra Sefiri Hakkı Paşa tarafından Sadarete ve Hariciye Nezareti'ne gönderilen 17 Mart 1914 tarihli telgraf, BOA. DH. KMS. nr 2-2/2, lef 224.

Hakkı Paşa bu teklifini İngiliz sefirine yaptıktan sonra 29 Temmuz 1914 tarihinde İngiltere Hükümeti'nden cevap almıştır. İngilizler Necid'i bir Osmanlı toprağı olarak tanımakla birlikte başta siyasi memurların bölgeden çıkarılması ve ticari menfaatlerine zarar gelmesi halinde müdahale edeceklerini bildirmiştir³³¹. Hakkı Paşa, İngilizlerin özellikle ticari ve siyasi menfaatlerine aykırı gelecek maddeleri kabul etmelerinin zor olduğunu söylemiştir. Ayrıca Necid sahillerine asker gönderilmesi hususunda İngilizler tarafından Bahreyn ve Katar sahillerini tehdit edeceğinden dolayı yanaşmayacaklarını ifade etmiştir³³².

Hakkı Paşa, İngilizlerin kabul edeceği şartların ise; korsanlığın engellenmesi ve İngiliz ticaret gemilerinin korunmasının olacağını bildirmiştir. Her türlü İngiliz menfaat ve ticaretine zarar gelmemesi noktasında bölgedeki İngiliz vatandaşına iyi davranılması hususlarını İngilizlerin ancak kabul edeceğini söylemiştir. Görüldüğü gibi İngiltere bölgedeki menfaatlerini en üst düzeyde tutmaya çalışmıştır. Hakkı Paşa ilginç bir şekilde İbn Suud'un Necid ve Ahsa'da tek hâkim olduğunu söyleyerek İngilizlerin sabırlarının kalmadığını bildirmiştir. Özellikle İngiliz gemilerine zarar verilmesi halinde Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçecekleri endişesini dile getirmiştir. Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin Katif ve Necid civarında fiili bir hâkimiyetinin kalmadığını söyleyerek bu sebepten ötürü bölgede İngilizler ile çatışmanın Osmanlı Devleti aleyhine olacağını söylemiştir³³³. Hakkı Paşa'nın bu önerileri bölgedeki İngiliz varlığını ve Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum hakkındaki kanaatini göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin fiili varlığının neredeyse bölgede ortadan kalktığını söyleyen Hakkı Paşa, İngiltere ile çatışmak yerine menfaatlerine fazla dokunmadan anlaşmanın bölgedeki Osmanlı varlığını uzatacağını dile getirmiştir.

³³¹ Londra Sefiri Hakkı Paşa'nın 10 Mart 1914 tarihli 244 numaralı telgrafının tercümesidir, BOA. **HR. SYS. nr. 114/20**, lef. 48.

³³² **A.g.v.**

³³³ **A.g.v.**

1.10.1.6. Binbaşı Ömer Fevzi Bey'in İbn Suud'a Sunulmak Üzere Hazırladığı Teklifler

Binbaşı Ömer Fevzi Bey, Enver Paşa'nın güvendiği genç subaylardandı. 1914 tarihinde Necid Meselesi'nin gittikçe ağırlaşması ve İbn Suud'un bölgeyi iyice tehdit eder hale gelmesi ile birlikte Erkan-ı Harbiye tarafından bölgede görevlendirilen Ömer Fevzi Bey meselenin çözümü için en geniş şartnameyi hazırlamıştır. Zaman zaman bölgedeki yetkililerle karşı karşıya gelen Ömer Fevzi Bey hazırladığı şartnameyi Erkan-ı Harbiye'ye göndermişti. Ömer Fevzi Bey'in İbn Suud'a sunulmak üzere hazırladığı teklifler şunlardır.

- Abdülaziz bin Abdurrahman birinci dereceden Mecidi Nişanıyla taltif edilerek Necid Mutasarrıflığı ve bölgesindeki aşiretlerin kumandanlığına atanması
- Abdulaziz'in sadakati çerçevesinde mutasarrıflık kendisinden sonra Ferman-ı Hümayün ile çocuklarına geçebilmesi.
- Mutasarrıflık hükümetin atayacağı memurları kabul edecektir.
- Kadı mutasarrıflık tarafından seçilecek ve meşihat tarafından onaylanacaktır. Kadı Vehhabi olabilir. Hükümetin mutasarrıflığa atadığı memurlar Meclis-i Liva'nın sürekli üyesi olacaktır.
- Şer'i mahkeme, başta olmak üzere, medrese, Rüşdiye, dört adet İbtidaiyye, sanayi mektebi, hastane, telsiz telgraf merkezi tesisi gibi önemli kurumların yanın da yapılacak olan diğer hizmet alanlarına memurlar merkezden gönderilecektir.
- İbn Suud'un uhdesindeki kumandanlık merkezine bir Erkan-ı Harbiye reisi, bir zabıt ve bir yaverin atanması.
- Küçük bir zabıt mektebi ile bir topçu mektebinin birlikte tesis edilmesi ve kadrosunun hükümet tarafından gönderilmesi.
- Bölgeye hükümetin belirlediği çeşitli evsaflarda mühimmat ve müfreze bölüklerinin tayinine karışılmaması.
- Aşiretlerden milis bir ordu meydana getirmek ve özel bir nizamname ile savaş eğitimini vermek üzere öğretmen atanmasının sağlanması.

- Gönderilecek olan numune kıtalarda tecrübeli neferin daimi olarak bulundurulması ve yerlilerin diğer neferlerin yerine görevlendirilmesi.
- Tesis edilecek küçük zabıt mektepleri aşiretlere zabıt yetiştirilmesi ve numune kıtaların ise aşiretlere tecrübeli eleman yetiştirilmesini sağlaması.
- Aşiret bölüklerine kendi aşiret reislerinin bakması.
- Kumandan emri altında bulunanlara karşı, müstakil bir bölüğün kumandanın sahip olduğu yetkilerin tamamına sahip olmaları.
- Numune kıtalarının askeri kurallara göre idare edilmesive aşiretlerin idaresi için ayrı bir nizamname yazılması.
- Aşiretlerden oluşan bölükler savaş zamanında istihdam edilmesi, bu bölüklerin kumandasının fırka kumandan veya oğlunun hukuki vekaletle tayini şekliyle olması.
- Bölükleri eğitmek için tayin edilen öğretmenlerin savaş esnasında aşiret alay ve taburlarının komutasını idare etmesi ve savaş zamanında özel bir talimat ile atanmaları.
- Jandarma numune bölüğü tesis edilmesi ve merkezleri mutasarrıflık merkezinde, takım merkezleri ise sahil merkezlerinde olması,
- Önemli noktalara karakolların yapılması.
- Jandarmanın mensupları yerlilerden seçilmesi, yerli subaylar yetişinceye kadar merkezi hükümetin atadığı subayların vazifelenendirilmesi.
- Jandarma mensuplarının niteliğinin mutasarrıfa bırakılması.
- Jandarmanın bölgedeki bütün kurumların ve halkın güvenliğini sağlaması,
- Jandarmanın hudut-u rüsumatın korunmasından sorumlu olması.
- Jandarmanın komutanı aynı zamanda bütün jandarmaların muallimi sıfatına da sahip olması.
- Jandarmanın kendine has işaretleri olması.
- Mutasarrıflık ve kumandanlığın bütün haberleşmelerini Dâhiliye Nezareti ve Harbiye Nezareti ile yapması, başka nezaretlerle irtibatlarının Dâhiliye Nezareti'nin sağlaması.
- Mutasarrıflığın kendi atadığı bütün askeri ve idari memurların suç işlediği durumda cezalandırılmalarından mutasarrıflık ve kumandanlığın sorumlu olması,

- Merkezin atadığı memurların suç işlemesi halinde görevden alındıktan sonra cezai işlemleri için İstanbul'a gönderilmesi.
- Mutasarrıflığın müstakil bir bütçesinin olması ve bu bütçenin her yıl Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmesi.
- Bilinen gelirlerin dışında diğer gelirlerin toplanmasının Dâhiliye Nezareti'ne bildirildikten sonra yapılması.
- Her yıl bütçe hesaplandıktan sonra artan miktardan hükümetin belirlediği kısım Beytül Mal'a verildikten sonra diğer kalan kısım vilayetin imar ve kalkınması için kullanılması.
- Bürün memurun, müstahdemin, aşiret reislerinin, numune kıtaları ve jandarmanın gider ve maaşları için gerekli olan para mutasarrıflığın bütçesinden karşılanması,
- Mutasarrıflığın kendi dâhilindeki her türlü asayiş, emniyet ve bölgenin gelişmesinden sorumlu olması.
- İbn suud'un yabancı devletlerle hiçbir şekilde irtibata girmemesi Ömer Fevzi Bey'in hazırladığı tekliflerdir³³⁴.

Ömer Fevzi Bey'in teklifleri incelendiğinde bir çok maddenin bölgenin güvenliği ve asayişine yönelik olduğu görülecektir. Ömer Fevzi Bey bölgedeki Osmanlı asker ve jandarmasının yetersizliğini görerek bölgede acilen aşiretlere dayalı yeni bir sistemin kurulmasını önermiştir. Bu son derece önemlidir. Aşiretleri bölgenin güvenliği için hem İngiltere'ye karşı hem de İbn Suud'a karşı işin içerisine sokma düşüncesindedir. Böylece kurulacak olan aşiret bölük ve alaylarına devletin atadığı subaylar tarafından devlet disiplini verilerek İbn Suud kontrol altında tutulmuş olacaktır.

1.10.2. İbn Suud'un Necid'e Vali ve Kumandan Olarak Atanması

İbn Suud ile Osmanlı Devleti arasında yapılan görüşmeler neticeye bağlanmıştır. İbn Suud, yapılan görüşmeler neticesinde Necid Vali ve Kumandanı

³³⁴ Bin Başı Ömer Fevzi Bey'in 26 Mart 1914 tarihinde göndermiş olduğu şifre telgraf, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2**, lef 165. Ayrıca Bkz. Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya çıkışı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 211-214.

olarak tayin edilmişti. Bu düşünce ile Osmanlı Devleti İbn Suud'un bölgede çıkaracağı isyan hareketini ve İngilizlerle iş birliği yapmasını engellemeye çalışmıştır. Bu meselenin ortaya çıkmasında İngilizlerin Suud'dan liman isteği ve Necid bölgesindeki ticari faaliyetleri teşvik etmesi önemli bir etken olmuştur. Osmanlı Devleti, Necid'deki problemleri çözmek için Necid'i vilayet konumuna getirirken İbn Suud'u da Necid Vali ve Kumandanı olarak atamıştı³³⁵. İbni Suud, Erkan-ı Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine çekmiş olduğu telgrafta Osmanlı Devleti'ne itaat edeceğini ve bölgede Osmanlı hukukunu koruyacağına dair söz vermişti³³⁶. İbn Suud, Osmanlı Devleti'nin belirlediği şartlara bağlı kalmak üzere tayin edilmiştir³³⁷. Bu şartlar Osmanlı Devleti'nin haberi dâhilinde:

- Necid sahillerini korumak üzere asker veya jandarma teşkil edebilecek,
- Bölgede ulemanın seçimini Sadaret bilgisi ve onayı dâhilinde yapabilecek,
- Vilayet veya kumandanlık kendi uhdesindeki bütün memurların tayin veya azlini yapabilecek,
- Kumandanlık dâhilinde hükümetin göndereceği bir miktar asker bulunacak,
- Limanlarda ve fenerlerde Osmanlı Devleti'nin hukuku geçerli olacak,
- Gümrük vergisi Osmanlı Devleti'nin belirlediği çerçevede işlem görecektir,
- Valilik ve kumandanlığın gelirleri bir dereceye gelinceye kadar giderlerinin gümrüklerden ve posta işletmesinden karşılanacak,
- Vilayetin ve kumandanlığın gelirlerinin yetmesi dâhilinde posta ve limanlardan alınan paraların ilgili bakanlıklara verilmesi ve fazla gelirden yüzde on gibi bir rakam hazineye havale edilecek,
- Vilayetin tamamında ve tüccarlara ait gemilerin tamamında Osmanlı Devleti'nin sancağı asılacak,
- Savaş durumunda Erkan- Harbiye ile haberleşme sağlanacak,

³³⁵ Dâhiliye Nezareti'nden 29 Şubat 1914 tarihinde Sadaret'e gönderilen rapor, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2**, lef 25.

³³⁶ **A.g.v.**

³³⁷ Necid Sancağının vilayete tahvili İbn Suud'un vali ve kumandan olarak atanmasını imzalayan Bakanlar Kurulu. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Harbiye Nazırı ve Bahriye Nazırı Vekili Enver Paşa, Şeyhül İslam ve Evkaf Nazırı Hayri, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmed Seyyid, Nafia Nazırı Mahmud, Maliye Nazırı Cavid Bey, adliye Nazırı Ve Şurayı Devlet Reis vekili İbrahim, Posta, Telgraf ve Telefon Nazırı, Ticaret ve Ziraat Nazırı.

- Yabancı devletler ile haberleşme ve herhangi bir yardımlaşma yapılması kesinlikle söz konusu olmayacak,
- Osmanlı Hükümeti ile Necid Vilayeti arasındaki bütün yazışmalar Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri ile vasıtasız yapılacak,
- Savaş zamanında gerek vilayet sınırlarında gerekse ihtiyaç duyulduğu noktada başta iâşe olmak üzere çeşitli yardımların yapılması şartları kabul edilerek Osmanlı Devleti tarafından mecliste onaylanmıştır³³⁸.

1.11. 1908-1914 TARİHLERİ ARASINDA BAHREYN'DE YAŞANAN GELİŞMELER

1.11. 1. Bahreyn'deki Osmanlı–İngiliz Mücadelesi

1910 tarihine gelindiğinde Bahreyn Şeyhi İsa ile İngiltere arasında ilişkiler en üst noktada seyir etmekteydi Şeyh İsa aynı tarihte Muhammara'da Şeyhi Hazal Han'ın da katıldığı bir toplantıda İngilizler ile bir sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşmenin içeriği güvenlik ve iş birliği üzerineydi. Bölgedeki İngiliz menfaatlerinin savunmaları karşılığında her iki şeyhe Osmanlı Devleti'ne karşı koruma garantisi verilmişti³³⁹. İngiltere, Bahreyn'i ticaret olarak canlı tutmaya çalışmaktaydı. Bu tarihten sonra Şeyh İsa ile yapılan bütün görüşmeler bu minvalde olmuştur.³⁴⁰ Şeyh İsa “inatçı ve kavgacı” bir yapıya sahip olduğundan dolayı İngilizler, Şeyh İsa ile ilişkilerini dikkatli bir şekilde götürmekteydiler. Bu tarihte Bahreyn Şeyhi kendi iç problemleri ile uğraşmaktaydı. Şeyh Halife bin Hamad Bin Muhammed, Şeyh İsa'nın yerine geçmeye çalışmaktaydı. Halife bin Hamad, 1911 tarihinin Eylül ayı içerisinde Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmek için Bağdat'a gitmişti. Bahreyn'de aile içi kavga devam ederken Şeyh İsa, İngiltere'den destek istemişti. Şeyh İsa ile Basra Valisi arasında bu tarihte suçluların iadesi noktasında çeşitli mektuplaşmalar olmuştu. Basra'da çeşitli suçlara karışan birçok kişi

³³⁸ Dâhiliye Nezareti'nden Bağdat Valiliğine ve Basra Valiliğine gönderilen 26 Haziran 1330 (9 Temmuz 1914) tarihli İrade-i Seniye sureti, BOA. **DH. KMS. nr. 2-2/2**, Ayrıca anlaşmanın İngilizce metni için bkz. TNA. **FO. 882/86**, s. 96.

³³⁹ **A.g.e.**, s. 96.

³⁴⁰ **The Persian Gulf Adminastirion Reports 1873-1947**, Vol. .VII, Achive Editions, 1986, s. 96.

Bahreyn'e sığınmıştı. Şeyh İsa'nın bunları vermemesi üzerine Basra Valisi, Şeyh İsa'yı şiddetli bir şekilde uyarılmıştı.

1911 yılının başlarında Bahreyn'deki gümrüklere deniz fenerleri inşa edilmişti. Bahreyn Şeyhi, İngiliz gemilerine Bahreyn'den Katif'e gidebilmeleri için sertifika vermeyi kabul etmişti. Bu sertifikalarla İngiliz ticaret gemileri Bahreyn'de oldukça geniş ve serbest bir ticaret ağı oluşturmuştu. Bahreyn–Katif arasında İngilizler gümrük resmi ödemedi alışı veriş yapabileceklerdi. Daha önce Osmanlı Devleti'nin koymuş olduğu gümrük uygulaması böylece ortadan kalkmış oluyordu. Temmuz ayı içerisinde Mübarek el Sabah, Bahreyn'e bir ziyaret yaparak Hillal El Mutairi'nin Bahreyn civarındaki tutumunu düzeltteceğini söylemişti. Söz konusu şahıs uygunsuz hareket ederek ticaret kervanlarına saldırmasından dolayı Şeyh İsa'nın tepkisini çekmişti. Mübarek el Sabah, Şeyh İsa'ya teminat ve güvence vermişti. Bu durum İngiltere'nin de tepkisini çekmiş ve durumun düzeltilmesi için şeyhlee uyarılmıştı.

Ahsa ahalisi Şeyh İsa hakkındaki rahatsızlıklarını iletmek için 1911 yılının Mart ayında mutasarrıflığa bir telgraf göndermiş ve rahatsız olunan hususların ortadan kaldırılmasını talep etmiştir. Ahsa civarındaki gümrük memurlarının tüccarlara rahat vermediğini ve çantalarını açtığını ifade eden Ahsalılar, memurların uyarılmasını istemiştir. Bunu yanında Ahsa civarında nüfus sayımı yapılmasına karşı çıkmışlardır. Osmanlı Devleti, Ahsalıların bu taleplerine cevap olarak nüfus sayımının yapılacağını, bütün vakıfların Osmanlı Hükümeti'ne ait olduğunu ve hiçbir ferde ait olmadığını kimseye ayrı bir muamele yapılmayacağını bildirmişti. Bununla birlikte herkese hukuk çerçevesinde muamele edileceğini söylemiştir. Gümrük vergisinin %11 olduğunu ve ayrıca zekâtların bütün bölgeye dağıtılacağı cevabını vermiştir³⁴¹.

1911 yılının Mart ayında İbn Suud, Bahreyn Şeyh İsa bin Halife'ye bir temsilci göndererek Acman Aşireti üzerine harekete geçeceğini bildirmiştir. Bahreyn'den ayrılan İbn Suud'un temsilcisi Basra'ya doğru yola çıkarak kendisine yakın aşiretlere mesajını ulaştırarak Basra Valisi'ne bir mektup götürmüştür. Mayıs

³⁴¹ **Political Diaries Of The Persian Gulf 1910-1912**, s. 348.

ayı içerisinde Osmanlı Devleti Ahsa Mutasarrıflığı'na Nedim Paşa'yı atamıştır³⁴². Nedim Paşa, Manama ve Muharrak aşiretleri arasındaki sorunun çözümü için uğraşmıştır. Şeyh İsa, Manama'da okul açmak istemiştir. Sorunun temelini iki bölge arasındaki eğitim farkından kaynaklandığını düşünen Şeyh İsa, Arapça ve din eğitiminin olduğu okulların sorunları çözeceğini düşünmüştür. Bölgenin ileri gelenlerinden olan Yusuf Kano, Şeyh İsa'nın bu hamlesini desteklemekle birlikte 2 Ocak'ta yaptıkları görüşmede açılacak olan okullarda yabancı dilin öğretilmesi teklifini de yapmıştır. Manama'da bulunan aşiretler okulun yapımı için para yardımında bulunmuştur. Aynı zamanında kütüphanenin yapılması, kitap ve bazı dokümanların hazır hale getirilmesi içinde girişimde bulunmuşlardır. Amerikan misyonerleri ise çeşitli kitaplar vermiştir. Bu kitapların arasında Hristiyan inancını temsil eden pek çok kitap mevcuttu³⁴³. Bu arada Katif'de Osmanlı Devleti tarafından mektebi rüşdiye kurulmuştur. Osmanlı Devleti tarafından ayrıca Kasr as Subaih'de bir postane kurulmuştu. 28 Ocak'ta Şeyh İsa Manama ziyaretinden sonra Bahreyn'e geri dönmüştür. Ahsa mutasarrıfı bölgenin sorunları ile alakalı Katif'e ziyarette bulunmuştur. Kasr as Subaih'in önde gelen liderlerinden Al Bu Ainain aşireti lideri Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını Ahsa mutasarrıfına bildirmişti³⁴⁴. Kasr as Subaih'deki şeyhlere çeşitli ödemeler yapılarak onların Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarının devam etmesi sağlanmıştır. Buradaki garnizona on adet asker gönderilerek bölgenin güvenliği kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. El Ahsa civarında Osmanlı Devleti'nin uğraştığı diğer problem ise Manasir ve El Murra aşiretlerinin bölgedeki ticaret kervanlarını yağmalamasıdır. Ahsa mutasarrıflığı el konulan malları kervan sahiplerine vermek için bu aşiretler üzerinde baskı kurmuştur. Manasir aşireti, Üzeyir ile Ahsa güzergâhındaki ticaret kervanlarına sürekli saldırılarda bulunmaktaydı. Bu aşiretin saldırıları bölgenin ticaretini olumsuz etkilemekle birlikte aşiretler arasında kargaşaya sebebiyet vermekteydi. 5 Ocak 1912 tarihinde Bahreyn'e Osmanlı Devleti tarafından Ahmet Bey adında bir memur atanmıştı³⁴⁵. Ahmet Bey ilk iş olarak bölgede aşiretler ile İngiliz siyasilere

³⁴² A.g.e., s. 486.

³⁴³ A.g.e., s. 487.

³⁴⁴ A.g.e., s. 487.

³⁴⁵ A.g.e., s. 487.

ilişkilerini tespit etmeye çalışmıştır. Zira 1912 tarihinde İngiltere'nin Bahreyn üzerinde hak iddia etmiş olması Osmanlı Devleti'ni Bahreyn hakkında detaylı bir şekilde rapor tutmaya sevk etmiştir. Ahmet Bey aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yakından ilgilendiği ve Kasr as Subaih'deki İngiliz faaliyetleri hakkında bilgi toplamaya başlamıştı. Ahmed Bey 8 Ocak tarihinden Bahreyn'den ayrılarak Basra'ya geçmiştir.

Osmanlı Devleti bölgede etkili olmaya çalışırken İngilizler, 1913 tarihinde Bahreyn'deki yabancıları kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılama hakkını elde etmiştir³⁴⁶. Şeyh İsa Bin Halife, İngilizlerin bu noktadaki isteklerini kabul ederek adeta İngiliz üssü haline gelen Bahreyn'de bütün kontrolü İngilizlere bırakmış oluyordu. Söz konusu tarihte Osmanlı Devleti, Bahreyn'deki haklarından feragat etmiştir. İngilizlerin Bahreyn'de yabancıları yargılama hakkını elde etmesi bölgede ticaret yapan ve aynı zamanda bazı kaçakçılık olaylarının içerisinde bulunan yabancıların serbestçe hareket etmesinin önünü açmıştır. İngilizler daha sonra bu durumu 1919 tarihine kadar uzatmıştır. 1913 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan anlaşma neticesinde Osmanlı Devleti, Bahreyn'deki haklarından vaz geçmişti. Bu tarihten sonra İngiltere Bahreyn'i bir üs olarak kullanmaya başlamıştır.

1.12. İRAN'DA YAŞANAN SİYASİ MÜCADELE

1.12.1. İngiltere'nin İran'daki Faaliyetleri ve Yaşanan Gelişmeler

İngiltere'nin Basra Körfezi'ne yerleşmesi İran üzerindeki siyasi ve ticari nüfuzunu artırması neticesinde olmuştur. Hindistan ticaret yolunu ve oradaki çıkarlarını koruyabilmek için ilk önce körfezin en uç noktaları olan Umman ve İran'ın Buşir sahillerini etkisi altına almıştır. Daha sonraki süreçte buralara konsolosluklar açmıştır. XIX.yy'da İran, Rusya ile İngiltere'nin çekişme sahasına haline gelmişti. Coğrafi konumu itibari ile oldukça stratejik bir nokta olan İran yüzyıllarca Osmanlı Devleti ile de mücadele halinde olmuştur. İngiltere'nin körfezde

³⁴⁶ **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford 1987, s. 62.

tam hâkimiyet sağlayabilmesi için bölgede etkin bir şekilde varlık gösteren Osmanlı Devleti'nin körfezden uzaklaştırılması gerekliydi. İngiltere, İran siyasetinde etkili olmaya başladıktan sonra İran'da hem siyasi olarak hem de ticari olarak geniş bir nüfuz alanı oluşturmuştu. İngiltere, İran üzerindeki nüfuz genişlemesini güneyden başlatmış ve buralara konsolosluklar açmıştır³⁴⁷.

Rusya ile İngiltere'nin İran üzerindeki rekabetinin en önemli sebebi ekonomikti. Bölgede ekonomik olarak etkili olan devletin bölgeyi kontrol altında tutacağını her iki devlette farkındaydı. XIX. yy. içerisinde her iki devlet İran'la şartları oldukça ağır olan anlaşmalar imzalamıştı. Rusya, Gülistan (1813) ve Türkmençayı (1828) anlaşmaları ile İran üzerinde ticari, hukuki ve siyasi imtiyazlar elde etmişti. İngiltere ise 1841 ve 1857 tarihlerinde yapmış olduğu anlaşmalarla İran üzerinde önemli imtiyazlar sağlamıştır. İngiltere, 1841 yılındaki anlaşma ile İran'ın daha önce Rusya'ya vermiş olduğu gümrük resmi ve diğer imtiyazları elde etmiştir. 1856-1857 tarihinde İran ile İngiltere arasında yapılan II. Hirat Savaşı'nın ardından imzalan 1857 tarihli Paris Antlaşması'nda, Tahran ve Tebriz'de konsolosluklar açma hakkını elde etmiştir. İngiltere'nin, İran üzerindeki kazanımları her geçen gün artarken Rusya, İran'ın kuzey bölgesinde etkinliğini artırmaya çalışmıştır. 1900 tarihine gelindiğinde İngiltere'nin İran coğrafyasındaki konsolosluk sayısı artmıştı. İngiltere, İran üzerindeki etkinliğini artırdıkça konsolosluk sayısını da artırmıştır. Tebriz ve Tahran'dan sonra Raşth (1857), Astarabad(1879-1883 tarihleri arasında aralıklarla açılmış), ve 1878 tarihinde Buşir yerleşkesi yeniden şekillendirilmiştir³⁴⁸. Daha sonra Muhammara (1890), Yezd (1893), Kirman (1894), Sistan (1898), Bender Abbas (1900) konsolosluklarını açarak etkinliğin artırmıştır. 1900 tarihinden sonra bölgede daha da etkin olmaya başlayan İngiltere Şiraz(1903), Ahvaz (1904) ve Kirmanşah (1904) konsolosluklarını açarak İran'ı başta sahil şeridi olmak üzere ana hatları ile etkisi altına almıştır³⁴⁹. Esasında o dönemde bu kadar çok konsolosluğun bir ülkede açılması önemsenmesi gereken bir durumdur. Bir ülkenin, diğer bir ülkenin birbirinden uzak coğrafyalarında konsolosluk açması, o ülkenin ticari ve

³⁴⁷ H. Lyman Stebbins, **British Consuls and 'Local' Imperialism In Iran, 1889-1921**, 2009 Chicago s. 14.

³⁴⁸ H. Lyman Stebbins, **a.g.e.** s.15.

³⁴⁹ H. Lyman Stebbins, **a.g.e.** s. 17.

siyasi olarak diğerk ÷lke üzerindeki etkisini göstermektedir. İngiltere'nin özellikle körfez civarında bu kadar çok konsolosluk açması var olan ticareti menfaatlerini yakinen takip etmek ve şekillendirmek içindir. İran'da çok sayıda İngiliz firmasının olması bu konsoloslukları İngiltere, Hindistan ve İran arasında köprü haline getirmiştir.

İngiltere 1899 yılında İran'da konsolosluk mahkemeleri kurarak Basra Körfezi ve İran içerisindeki İngiliz çıkarlarına karşı suç işleyenlerin yargılanacağı sistemi Şah'a kabul ettirmiştir³⁵⁰. Böylece İran üzerinde hukuki bir ayrıcalıkta elde etmiştir. Bir devletin başka bir devletin sınırları içerisinde kendi menfaatlerini korumak için yargılama sistemi kurması son derece önemlidir. Bu hakkı elde etmesi ile birlikte söz konusu devletin vatandaşlarını yargılama hakkına sahip olacaktı. İngiltere XIX.yy'ın son çeyreğinden itibaren kazanımlarını korumak için sömürgesi olan devletlerde bu yöntemi izleyerek kendi yargı sistemini kurmuştur. Özellikle İran'da kurulan bu yargı sistemi İngilizler açısından son derece önemlidir. Hindistan gelen ticari malların yağmalanması ve İran memurlarının İngiliz çıkarlarına karşı çıkması ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

İran'ın siyasi olarak içerisine düştüğü durumun 1828 tarihinde Fetih Ali Şah'ın Rusya ile imzalamış olduğu antlaşmanın sebep olduğu düşünülmektedir³⁵¹. Böylece İran İngiltere ve Rusya'nın nüfuz alanı olmaya başlamıştır. Nasreddin Şah döneminde milli bir siyaset izleyen İran sonraki dönemlerde de Rusya ve İngiltere başta olmak üzere batılı devletlerin nüfuzuna girmekten kurtulamamıştır. 1890 yılından sonra Almanya'nın güçlü bir şekilde ortaya çıkması İngilizler tarafından tehlike olarak görülmüştü. İngilizler, Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yakın bir ilişki içerisine girmesi ve özellikle 1900 yılından sonra imtiyazlar elde ederek bölgede etkili olmaya başlaması nedeniyle endişelenmişti. Hindistan ticaretinin tehlikeye gireceği düşüncesi ile rekabet içerisinde olduğu Rusya ile Almanlara karşı diyaloga geçmişti. Özellikle Lord Lansdow'un (1900-1905) çabaları iki ÷lke arasında oldukça önemli siyasi gelişmelere neden olmuştu. İki ÷lkenin çıkarları bölge üzerinde çatışmış olsa da dünya güç dengesi içerisine giren Almanya'ya karşı 1907 yılında anlaşma yapmak zorunda kalmışdılar. 1906 yılı İran için oldukça önemli bir

³⁵⁰ H. Lyman Stebbins, **a.g.e.**, s. 16.

³⁵¹ **A.g.v.**, lef 2.

yıl olmuştur. İran'ın önde gelen parlamenterlerinden biri olan Seyyid Abd Allah Behbahani 1906 tarihinde İngiltere'den maddi destek istemişti³⁵². İngilizler, İran'ın taleplerini reddederek muhalefetin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Temmuz ayı içerisinde İranlı protestocular İngiliz elçiliğini basmıştı. Bu arada İngilizler İran'da yönetimin değişmesi için uğraşmakta ve Rusları kızdırmamaya dikkat etmekteydi. 5 Ağustos 1906 tarihinde Şah baskılara dayanamayı meclisin teşkiline karar vermişti. Bu tartışmalar esnasında çok sayıda muhalif lider İngiliz elçiliğine sığınmak zorunda kalmıştır³⁵³. Baskılara dayanamayan Şah seçim yasasını 13 Eylül 1906 tarihinde onaylamıştır.

İran'ın siyasi olarak zor bir süreç yaşaması Almanlar için bir fırsatı ortaya çıkarmıştı. Almanlar, İran'ın içinde bulunduğu durumdan siyasi bir kazanç elde etmek istemekteydi. Almanya'nın İran'ın siyasetinde etkili olabilmek için beklediği fırsat İngiltere'nin geri çevirdiği borç talebi nedeniyle olacaktı. İngiltere, Almanların İran'a borç vermesinden haberdar olmuştu. Edward Grey bu hususta Almanlara oldukça sert çıkmıştı. Almanlar durumu yalanlamıştı. Edward Grey, Almanların bu hareketi karşısında endişeye kapılarak Almanları engellemeye çalışmıştı. Times gazetesinin 20 Ekim 1906 tarihli haberine göre Edward Grey, Rusya ile birlikte borç vermek istemiş, meclis bu borcu kabul etmemişti. Muzaffer ed Din Şah'ın ölümünden sonra yerine Ocak ayında oğlu ve Rus taraftarı Muhammed Ali geçmişti. İngiltere, Rus taraftarı bir Şah'ın İran'ın başına geçmesinden sonra Rusya ile anlaşmayı hızlandırmıştı.

İngiltere ile Rusya 31 Ağustos 1907 tarihinde bölge için oldukça önemli olan nüfûz paylaşım anlaşmasını imzalamıştı. Anlaşma İran, Afganistan ve Tibet coğrafyasının Rusya ile İngiltere arasındaki nüfûzlarını belirlemiştir. Bu anlaşmadan İran meclisinin haberi olmamıştır. Muhammed Ali Şah hükümetin onaylamış olduğu bu anlaşmayı meclis kabul etmemiştir. Bu durum İran içerisinde milliyetçiler ve hükümet arasında yeni bir sorunu ortaya çıkarırken Rusya ile hükümeti bir birine yakınlaştırmıştır. Anlaşma İngiliz kamuoyunda da eleştiri konusu olmuştur. Edward

³⁵² Seyyid Abdullah Müjtedhed tarafından İngiltere Sefareti'ne yazılan 11 Temmuz 1906 tarihli telgraf, TNA. FO. 371/112, s. 110.

³⁵³ İngiltere'nin Tahran Sefareti'nden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 7 Eylül 1906 tarihli telgraf, TNA. FO. 371/112, s 23.

Grey'in Hint ve İran coğrafyasındaki İngiliz çıkarlarını korumadığı ve İran'ın kuzeyine doğru İngiliz nüfuzunu genişletmediği görüşü Grey'e karşı önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Edward Grey'e kendi partisi de dahil olmak üzere hemen her görüşten ciddi eleştiriler gelmişti. Bu anlaşmanın göstermiş olduğu önemli bir nokta İngilizlerin menfaatleri için kendi partisi veya hükümetini acımasızca eleştirebilmesidir. İngiliz kamuoyu anlaşma neticesinde Almanların İran'da daha çok etkili olacağından endişe etmiş ve Grey'i bu noktada da oldukça fazla eleştirmiştir. Bu tutum bize İngiliz emperyalist düşüncesinin üzerinde hiçbir şeyin kabul edilmediğini göstermektedir.

Anlaşma özellikle İran'ın bağımsızlığına zarar verdiğinden dolayı İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde başta Hindistan olmak üzere kınanmıştır. Hindistan'daki İngiliz karşıtı milliyetçiler İran milliyetçilerini desteklemiştir. İran'ın bağımsız olması gerektiğini söyleyen ve İngilizlerin tüm bölgeden çekilmesini isteyen bu gruplar İngilizlere karşı çeşitli eylemler gerçekleştirmiştir. Bu durum İngiltere açısından oldukça tehlike arz etmiştir. Eğer Hindistan, İran ve Osmanlı Devleti hattında İngilizlere karşı sitemli bir hareket başlatılmış olsaydı 1908 tarihinde bölgenin seyri daha farklı bir şekilde biçimlenebilirdi. Fakat Osmanlı Devleti ve İran'ın kendi meşrutiyet devrimlerinin getirmiş olduğu sistem sancısı ve aşiretlerin İngilizlerle olan ilişkileri böyle bir sistemli ayaklanmayı engellemiştir. Lord Curzon'unda eleştirmiş olduğu bu anlaşmayı Grey tarafı ancak İran'ın kuzey batısında İsfahan, Muhammara ve Bahtiyari aşiretleri arasında geliştirmiş olduğu siyasi ve ticari ilişki neticesinde elde etmiş olduğu avantajları savunabilmekteydi. Esasında İngiltere'nin İran'daki pozisyonu oldukça önemliydi. Fakat İran'ın tamamı planlandığı için İngiliz kamuoyu aşırı derece tepki göstermiştir. Sahil şeridi ve limanlar neredeyse İngiliz kontrolündeydi. Mescid'i Süleyman bölgesinde 1908 tarihinde Petrol'ün D'Arcy şirketi tarafında bulunması İngilizleri kuzey bölgesinde rahatlatmıştır³⁵⁴.

Osmanlı hariciyesine göre 1907 tarihli anlaşma İran Hükümeti'ni hem dışta hem de içte iyice itibarsız bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin işgal altındaki İran'a yardım etmesi ve işgal güçlerinden kurtulduktan sonra hükümet işlerinin

³⁵⁴ William Knox D'Arcy 1901 yılında Muzeffer ed Din'den Petrol arama imtiyazı almış ve Şah'ın gösterdiği bölgelerde petrol aramaları yapmıştır.

şekillenmesinde mutlaka etkin olması Komisyon-u Mahsusa'nın özellikle üzerinde durduğu bir noktaydı. İngiltere esasında İran'a tek başına hâkim olmaya çalışmaktaydı. İngiltere'nin doğu politikası gereği söz konusu coğrafyada kendisine rakip olacak bir güç bulunmamalıydı. İran sınırları içerisinde en büyük rakibi olan Rusya ile uzun mücadele eden İngiltere, 1908 yılında Meşrutiyetin ilanından sonra İran üzerindeki etkinliğini kısa bir süre kaybetmiştir.

Bu süreçte İngilizler, İran limanlarını verimli bir şekilde kullanmaktaydı. İran limanlarını başta Buşir olmak üzere birer ticaret merkezi haline getirmiştiler.³⁵⁵. Yıllık rakamlara bakıldığında ithalat ve ihracat arasında oldukça önemli bir fark olduğu görülmektedir. Esasında İngiltere'nin bölgeye yapmış olduğu ihraç ürünlerin büyük bir kısmı da yine bölgeden elde edilen ham maddelerin işlenerek bölgeye gönderilmesi idi. Böylelikle İngilizler elde etmiş olduğu gelirin neredeyse tamamına yakınının sirkülasyonunu bu bölgeden sağlamaktaydı. İngilizler başta Buşir olmak üzere kurmuş olduğu limanlarla Rusların etki alanını daraltmaktaydı. İngiltere konsolosluklar vasıtasıyla Rusların güneyde ticaret yapmasını engelleyip limanlardan istifade etmesinin önüne geçmeye çalışmıştı. Özellikle Basra Körfezi'nin ve Hindistan ticaretinin güzergâhını belirleyen Buşir'deki limanlar bölgenin ticaret merkeziydi. Muhammara ise sahip olduğu konum itibari ile oldukça önemli bir mevkideydi. İngilizler burayı da bir ticaret merkezi haline getirmiştiler. Muhammarra'nın nehirlerin Basra Körfezi'ne döküldüğü kısımda kalması itibari ile ayrıca önem arz etmekteydi. İngiltere, Bombay'dan körfez limanlarına denizcilik ağı kurmuştu. İran Denizcilik Şirketi ve Basra Körfezi Denizcilik Şirketi, Bombay ile bölge arasında büyük bir ticari ağ oluşturmuştu³⁵⁶.

1.12.2. Meşrutiyet İlanından Sonra İran'da Yaşanan Siyasi Mücadele

Meşrutiyet ilan eden İran, iç barışı tam manası ile tesis edememiş ve İngiltere ile Rusların tahrikleri neticesinde asayiş problemi yaşamıştır. Eski Şah'ın İran'da bulunması üzerine İran siyaseti bu süreçte çalkantılı bir dönem geçirmiştir. İngiltere

³⁵⁵ H. Lyman Stebbins **a.g.e.**, s 17.

³⁵⁶ H. Lyman Stebbins **a.g.e.** ., s 21.

ile Rusya İran'ın iç işlerine karışmayacaklarını ve tarafsız kalacaklarını beyan etmişti. Osmanlı Devleti ise bu durumda İran anayasasının tesisi yönünde bir siyaset izleme kararı almıştı³⁵⁷. Osmanlı Devleti bu dönemde İran kaynaklarının bahsettiğinin aksine İran'ın iç güvenliği ve siyasi birliğinin tesisi noktasında hareket etmiştir. Osmanlı hariciyesi, İran'da bulunan asker ve memurlarına Osmanlı-İran hududunda nüfûzunun geçtiği aşiretlere hükümetin ve şahın yanında bulunması talimatını vermişti³⁵⁸. Bu politika söz konusu dönemde oldukça önemlidir. Zira İran ile sınır problemi yaşandığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin İngiliz ve Rusların izlemiş olduğu politikaya paralel bir politika izlemiş olsaydı, İran siyaseti daha zor bir sürece girmiş olacaktı.

1908 tarihinin Eylül ayında İngiliz ve Rus yetkililer meclisin yeniden şekillenmesini istemiştir. Devrim yapmak isteyen güçlerin şahı yenme ihtimalini göz önüne tutan Rusya ve İngiltere böyle bir tutum içerisine girmiştir. Ruslar, İran Şahlığının ayakta kalması taraftarıydı. Bu nedenle çekişmenin bir an önce bitmesini istemekteydi. İngilizlerde diğer Avrupalı güçlerin İran'da söz sahibi olması endişesi ile bir an önce olayların bitmesi ve Rusya ile birlikte nüfûz alanlarına çekilme düşüncesindeydi. İngilizlerin ve Rusların yardımı ile İran'ın muhaliflerine Şah tarafından bir kuşatma yapılmış ve meclis top ateşine tutularak önde gelen muhalifler idam edilmişti. Tahran'daki muhalifler susturulmuş sadece Tebriz'deki karşı ayaklanmalar kalmıştı. İran'ın şahının hedefinde buradaki ayaklanmaları ortadan kaldırmak vardı. 1909 Ocak ayı içerisinde Rus kuvvetleri Tebriz'e girmişti. Nisan ayı içerisinde ise İngilizler güney bölgesindeki Hindistan ticaret yolundaki aşiretlere saldırı düzenleyerek ticaret yolunun güvenliğini sağlamaya çalışmıştı. Bu durum İran milliyetçileri arasında tedirginliğe sebep olmuştu. Kuzeyden Rusların saldırıları güneyde ise İngilizlerin saldırıları İran üzerindeki baskıyı gittikçe artırmıştı. İran'da Mayıs ayı içerisinde durum gittikçe kötüleşmişti. Rus askerleri Tebriz'e girerek zulüm yapmıştı. Rusların bu baskısı İran'da var olan ayaklanmaların bitmesini sağlayamamıştı. Haziran ayı içerisinde muhalif güçlerin ayaklanmaları gittikçe artmış ve Şah Muhammed Ali, Temmuz 1909 tarihinde yönetimi bırakarak Rus

³⁵⁷ Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 7 Temmuz 1327(20 Temmuz 1911) tarihli telgraf, BOA. MKT. MHM. nr. 737/19, lef 2.

³⁵⁸ A.g.v.

elçiliğine sığınmak zorunda kalmıştı. İran'da muhaliflerin başa gelmesi ile birlikte İngiltere ve Rusya açısından yeni bir sürecin başlangıcı olmuştu. Ağustos ayı içerisinde Alexandır İsvosky, İngiltere'ye gitmişti. İngilizler Rusların kuvvetlerini çekmesini teklif etmişti. Ancak Çar, Osmanlı Devleti'nin İran kuzeyinde etkili olabileceğini söyleyerek bu teklifi reddetmişti³⁵⁹.

İngiltere yeni yönetim üzerinde etkili olmaya başlamış ve bölgedeki güvenliği için İran yönetimine nota vermişti. 16 Ekim 1910 tarihinde George Barclay, İran Hükümeti'ne güneyde bir polis teşkilatının kurulması ve bu teşkilatın İngiltere tarafından idare edilmesi için üç ay mühlet vermişti. İngilizler güney bölgesindeki taleplerinde ciddi olduklarını göstermek için 30 Ekim 1910 tarihinde 160 kişilik askeri grubu Langa'ya çıkartmıştı. İran yönetimi bölgedeki İngiliz birliklerinin çekilmesini istemişti. Fakat İngilizler çekilmek yerine bölgeye daha fazla asker çıkarma niyetinde oldukları belirtmişti. 5 Kasım 1910 tarihinde Almanya ile Rusya arasında Postdam Görüşmeleri'nin yapılması ve iki ülkenin ilişkilerini düzeltme yönünde çaba sarf etmesi İngiltere'yi endişelendirmişti. Edward Grey, Ruslar nezdinde çeşitli görüşmeler yaparak İran politikasında yumuşama göstermişti³⁶⁰. Postdam Görüşmeleri Almanlar için meyvesini vermeye başlamış ve 1907 tarihindeki anlaşmada tarafsız bölge olarak belirlenen noktaya kadar Bağdat'tan demiryolunu uzatmayı Ruslar kabul etmişti. Bu durum Almanlar için oldukça önemli bir kazanımdı. Eğer belirlenen noktaya hattı ulaştırabilmiş olsalardı İngiltere'nin Hindistan ticareti ve İran'daki çıkarları tehlike altına girecekti. Rusya ise kendi demir yolunu kuzeyden bu noktaya bağlayacaktı. Esasında bu anlaşma oldukça önemlidir. Ruslar ve Almanlar ilişkilerini geliştirme gayreti ile Ön Asya bölgesini demiryolları ile ele geçirme planını uygulamaya sokmuş oluyordu. Bu düşüncede Berlin'den Moskova'ya kadar bir hat oluşturma teşebbüsü görülmektedir. İngiltere, Postdam Konferansı'nda Rusya ve Almanya'nın anlaşması neticesinde Kasım ayı içerisinde İran'ın güney bölgesinde kurulacak olan polis teşkilatının hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini kararlaştırmıştı. İngiltere'nin İran yönetimine bu kadar baskı

³⁵⁹ TNA. CAB. 37/100, s. 109.

³⁶⁰ Keith Robbins, *Sir Edward Grey: A Biography of Lord Grey of Fallodon*, London, 1971.s. 225; Ayrıca bkz. George Peabody Gooch, *History of Our Time 1885-1911*, New York 1911, s. 152-53.

yapmasının en önemli nedeni kuzeydeki Rus askeri varlığı ve Almanya'nın İran'daki nüfûzunu artırmasından endişe etmesinden dolayıdır.

Rusya'nın 1911 tarihinde Kazvin'den askeri birliklerini çekmesi üzerine Rusya ile İran arasındaki ilişkilerde bir yumuşamaya gidilmiş ve karşılıklı yatıştırıcı demeçler verilmişti. İngiltere 1911 Mart ayı içerisinde İran üzerinde politik değişikliklere giderek dernekleşme faaliyetlerine başlamıştı. İngiltere'nin amacı kurulan dernekler vasıtasıyla İran üzerinde Rus etkisini kırmak ve İran halkının İngiltere'ye karşı olan öfkesini ortadan kaldırmaktı. Dernekler, kültür ve dostluk üzerine bir politika izleyecekti. Rusya ve diğer kesimlerin tepkilerini çekmemek için siyasetten uzak durulacağı belirtilmişti. 1911 yılında İran'da Alman-İngiliz gerginliği artarken Rusların meclisi basması ile sonuçlanmıştı.

İran mali olarak sıkıntıya düşmesi üzerine Amerikalı yetkililerle 1912 Ocak ayı içerisinde görüşmeler yaparak ekonomik dar boğazdan kurtulmanın yollarını aramıştı. Amerikalı heyet İran'a giderek çalışmalarına başlamıştı. Rus ve Belçika yanlısı bürokratlar Amerikalı heyetin çalışmasını engelleme teşebbüsü içerisine girmişti. İngiltere, Amerikalı William Morgan Shuster başkanlığındaki heyetin İngiltere'nin kontrolündeki Imperial Bank ile çalışmasını kabul ederek Amerikalı heyetin İran'a girmesini sağlamıştı. Bu durum Rus elçiliğine haber verilmişti³⁶¹. İngiltere, Amerikalı heyeti koruma altına alarak aslında İran ile gerginleşen ilişkilerde bir aracı olarak kullanmıştır. W. Shuster İranlı yetkililerle yapmış olduğu görüşmelerde İngiltere için arabuluculuk yapmıştır. 1912 Şubat ayı içerisinde İran yönetimi 200.000 sterlinlik kredi karşılığında 1907 tarihinde yapılan Rusya ve İngiltere arasındaki anlaşmayı tanımıştır.

Bir taraftan borç görüşmeleri devam ederken İngilizler, 1912 tarihinde İran'a üç yüz kişilik bir müfreze birlik çıkarmıştı. İran'a yerleştirilen İngiliz askerleri hem Osmanlı Devleti'ni hem de Rusları tedirgin etmişti. Her iki devlet İngilizler nezdinde girişimde bulunmuş durum hakkında bilgi almıştı. Hakkı Paşa, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'ndan bu konuda hakkında gerekli bir açıklama istemişti. İngilizler, İran'a iki yıl önce söz verdiklerini ve halkın güvenlik ve asayiş için asker gönderdiklerini cevaben iletmişti. Buşir'den gelen bir haberde ise İngilizler

³⁶¹ Robert A. McDaniel, **The Shuster Mission and the Persian Constitutional Revolution**, Minneapolis 1974, s. 130-34.

Benderbuşir ve Şiraz arasında İngilizlerin beş yüz topçu süvari, yedi top, iki aylık erzak ve iki vapurun bu bölgeye gönderileceği söylenmişti. Ayrıca İran'ın güneyinde mevcut İngiliz konsoloslarının korunması için Hindistan'dan asker takviyesi yapılacağı planlanmıştı. Bu birlikler eğitim aldıktan sonra Benderabbas, Kirman Bölgesine gönderilmişti. Bu askerler British İndiana Şirketi'nin vapurları ile sevk edilmiştir³⁶². İngilizler bu hamleleri ile Ruslara karşı Benderabbas-Kirman ve Benderbuşir-Şiraz bölgesinin sahil ve ticaret güvenliğini sağlamıştı. İran, İngilizlerin asker yerleştirmesine karşı nota vermişti. İngiltere bu notaya cevap olarak İran'da asayişin ve güvenliğin tam manasıyla sağlanmasından sonra askerlerin çekileceğini iletmişti³⁶³. Gelişen olaylar karşısında Rusya ve İngiltere hükümetleri Basra Körfezi'ndeki meseleler için bir araya gelmiş fakat net bir çözüm elde edilememiştir. İngiltere savaş öncesinde İran'ın güney bölgesine asker çıkarmaya devam etmiştir.

1.12.3. 1908-1914 Tarihleri Arasında Rusların İran'ın Kuzeyinde'ki Ticaret Yollarındaki Faaliyetleri

Ruslar, İran'daki etkinliğini artırmak ve İngilizlerle rekabet edebilmek için çeşitli politikalar uygulamaya sokmuştu. Öncelikle İran'ın kuzeyinde demiryolları inşa etmişlerdi. Bu demiryolları İran'ın en önemli ticaret şehirlerinden olan Tebriz'e yakın bir mesafeye kadar uzatılmıştı³⁶⁴. Demiryolu yapımı Rusya'nın önem verdiği bir kalkınma hamlesiydi. Zira en hızlı ve en uygun şekilde taşımacılık o dönemde demiryolu ile yapılmaktaydı. Bunu çok iyi bilen Rusya eskiden beri devam eden Osmanlı Devleti ile İran arasındaki ticaret yollarında çeşitli engellemelerde bulunuyordu. Bu yollarda asayişsizlik çıkararak Osmanlı Devleti'nin ticaretini engellemeye çalışıyordu³⁶⁵. Özellikle Tebriz-Trabzon, Tebriz-Hoy-Van ve Tebriz-Musul transit yollarında bu faaliyetlerini sürdürüyordu. Bölgedeki ticareti kontrol altında tutmak için ticaret yolları üzerinde asayişsizlik çıkarma yoluna giden Rusya

³⁶² Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 22 Teşrinievvel 1327(4 Kasım 1911) tarihli 985 numaralı telgraf, BOA. **BEO. nr. 3966/297393**, lef 3; Ayrıca bkz. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın 1913 tarihli raporu, TNA. **FO. 416/111**.

³⁶³ BOA. **BEO. nr. 3966/297393**, lef 3.

³⁶⁴ 16 Mart 1916 tarihli Komisyon-u Mahsusa Mazbatası, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/4**, lef 5.

³⁶⁵ **A.g.v.**, lef 5.

terör faaliyetlerini anlaşmış olduğu aşiretlerle yapıyordu. Tebriz–Trabzon hattını kendine yakın aşiretler vasıtasıyla terörize ettirmişti. Saldırıların artması üzerine bu yollarda ticaret yapılamaz hale gelmişti. Ruslar, Osmanlı Devleti’ne ekonomik yönden büyük zarar vermişlerdi. Rusya böylece İran’ın kuzeyinde rakipsiz kalıyordu. Rusya, Kafkasya üzerinden İran’a kendisinden başka bir devletin ticaret yapmasını engellemişti. 1907 yılında Almanya ile yapmış olduğu anlaşma gereği sadece Almanların ticaretine izin vermekteydi³⁶⁶. Bununla da yetinmeyen Rusya, demiryolu hattını Tebriz’e kadar uzatarak Osmanlı Devletini buradan tamamen uzak tutmaya çalışmıştı. Ruslar, Almanlarla Postem’da yapmış olduğu görüşmeler neticesinde Tahran- Kirmanşah ve Kasr-ı Şirin hattının Bağdat’a bağlanmasını kabul etmişti³⁶⁷. Rusya izlediği bu politika ile Osmanlı Devleti’ne ekonomik olarak büyük zarar vermişti.

1.12.4. Osmanlı Devleti ile İran Arasındaki Sınır Tartışmaları ve Çözüm Arayışları

Londra Sefiri Hakkı Paşa 9 Kasım 1911 tarihinde İran Hudut Meselesi ve Basra Körfezi Meselesi’nden dolayı İngiliz Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede İngiltere ve Rusya kabinelerinin bölge üzerindeki ortak fikirleri de gündeme gelmiştir. Rusya’nın İran’ın kuzeyine asker gönderme girişimi İngilizler tarafından tasvip edilmiştir. Ayrıca İngiliz Dışışleri Müsteşarı İngiliz menfaatlerinin gereğini yaptığını söyleyerek meseleleri pek ciddiye almadığını Hariciye Nezareti’ne bildirilmiştir³⁶⁸. 11 Kasım 1911 tarihinden Hakkı Paşa, İngiltere Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşme, İran ile Osmanlı Devleti arasındaki sınır problemi, gelişen askeri dengelerin Osmanlı Devleti’nin güvenliğini de etkilemesi hususu gerekçe gösterilerek yapılmıştır. Hariciye Müsteşarı Nikolas, Hakkı Paşa’nın bu iddialarına verdiği cevapta İngiltere’nin bölgede sadece kendi ticari menfaatleri ve güvenliğinden dolayı bulunduğunu söylemiştir. Rusların İran’ın kuzeyine asker

³⁶⁶ A.g.v., lef 6.

³⁶⁷ A.g.v.

³⁶⁸ Londra Sefareti’nden 9 Teşrinisani 1911 tarihinde Hariciye Nezareti’ne gönderilen 907 numaralı telgraf, BOA. **BEO. nr. 3981/298522.**

çıkarma niyetlerinin olmadığını da ayriyeten belirtmişti. Hakkı Paşa, İngiltere ve Rusya'nın gerçek niyetlerinin İran'ı paylaşmak olduğu ve bu hususta aralarının çok iyi olduğunu ifade etmiştir. 14 Ocak 1912 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefiri, İngilizler ile Rusların yeniden müzakerelere başladığını Hariciye Nezareti'ne bildirmişti. İran'ın bu ülkelere ülkeyi boşaltmasına yönelik vermiş olduğu notayı asayişin sağlanamadığından dolayı görmezden geldiklerini iletmışti³⁶⁹.

Osmanlı Devleti ile İran arasında devam eden hudut problemini Osmanlı Devleti bir an evvel çözmek istiyordu. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki bu sorun devletler arası bir problem halini almıştı. 1912 Şubat'ında Hariciye Nazırı, Sadrazam nezdinde girişimlerde bulunarak İran ile olan hudut problemin acilen çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Hariciye Nazırı, İran meclisi ve hükümeti nezdinde girişimde bulunularak İran Hükümeti'nin çözüme zorlanması gerekliliği üzerinde durmuştur³⁷⁰. Kurulmuş olan komisyonun bir an evvel bölgeye giderek faaliyetlere başlamasını talep etmiştir. İran ile yapılan görüşmelerde İran'ın Hariciye Nezareti'ne bağlı bir heyetin İstanbul'a durum değerlendirmesi yapmak üzere hareket edecekleri bilgisi verilmiştir³⁷¹. İran Hudut problemi ile alakalı protokol 17 Kasım 1913 tarihinde Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Levi, İran'ın İstanbul Büyükelçisi Mirza Mamnud Han Kaçar ve Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi arasında imzalanmıştır. Görüşmelerin ilki 25 Mart 1912 ve sonuncusu ise 22 Ağustos 1912 tarihlerinde gerçekleşmiştir. Rus elçisi aynı tarihte Hariciye Nezareti'ne 1848 tarihli Erzurum Antlaşması'nın uygulanması noktasında ısrarlı taleplerde bulunmuştur.³⁷² Osmanlı Devleti Rusya'ya 31 Mart 1913 tarihinde vermiş olduğu cevapta Rusya ile olan ilişkilerin dostane bir şekilde devam etmesi gerektiğini bildirerek komisyondaki devletlerin İran lehine hareket ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Serdar ve Bolan'dan Bene'ye kadar olan kısmın kuzeyinin sınır olarak

³⁶⁹ Hariciye Nazırı'nın 14 Kânunusani 1328 tarihinde Sadaret'e göndermiş olduğu 1724 numaralı telgraf, BOA. A.MKT. MHM. nr. 745/25, lef 4.

³⁷⁰ 2 Şubat 1912 tarihinde Hariciye Nazırının, Sadrazama göndermiş olduğu 1521 numaralı telgraf, BOA. A.MKT. MHM nr. 740/3, lef 6.

³⁷¹ Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen 7 Mart 1328 (2 Nisan 1912) tarihli 49 numaralı telgraf, BOA. MKT. MHM. 739/8, lef 16.

³⁷² **Tahdit-i Hudut Protokolü**, Der saadet Matba-ı Osmaniye, İstanbul 1330, s. 2.

Osmanlı tarafından tanındığını bildirir³⁷³. Rusya 22 Ağustos 1912 tarihinde yapılan son görüşmede İran ile yapılan bu protokollerin yeniden gözden geçirilmesi isteğinde bulunmuştur. Özellikle Zehap Bölgesinin gözden geçirilmesi talebinde bulunmuştur. 6 Haziran 1913 tarihinde Mahmut Şevket Paşa ve İngiliz-Rus temsilcileri bir araya gelmiştir. Rus ve İngiliz temsilcileri görüşmeden sonra Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiştir. Aynı tarihlerde Londra Sefiri Hakkı Paşa yoğun bir görüşme trafiği yapmıştır. Gerek Basra Körfezi meseleleri gerekse Osmanlı-İran hudut meselelerinin çözümü hakkında diplomasi trafiği yaşanmıştır. Hakkı Paşa ile Edward Grey arasında 19 Temmuz tarihinde bir beyanname imzalanmıştır.³⁷⁴ Eylül ayına kadar devletler arasında nota diplomasisi meydana gelmiştir. 23 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti, İngiliz ve Rusların taleplerine yönelik bir nota yayınlamıştır. Yapılan müzakereler neticesinde sınır şu şekilde kararlaştırılmıştır.

- Kuzeydeki sınır olarak Büyük Ağrı ile Küçük Ağrı arasındaki tepe üzerinde bulunan Serdar-Bolak'ın yakınında bulunan Osmanlı Rus sınırında 27 numaralı kısımdan başlayacak.
- Belirlenen hudut dört devletin belirleyeceği Tahdid-i Hudut Komisyonu eliyle bu mahallerde tayin ve işaretler yapılacaktır. Her bir hükümet işbu komisyonda bir komiser ile bir komiser yardımcısı bulunduracak. Komiser muavinleri gerektiğinde Komiserin yerine faaliyet gösterebilecek.
- Komisyon kendisine verilen vazifelere ve imzalanan protokole ve komisyon için teşkil edilen nizamnameye uymak ile mükelleftir.
- Osmanlı ve İran arasında sınırlar hakkında bir problem çıkması durumunda her iki devletin komisyondaki temsilcileri bir fezleke hazırlayarak 48 saat içerisinde İngiliz ve Rus temsilcilerine bildirecek. İngiliz ve Rus temsilcileri kendi aralarında bir karara varacaktır. Alınan karara dört hükümet mecburi uyacaktır.
- Hududun bir kısmı belirlendikten sonra daha sonra inceleme ve itiraz yapılmayacaktır.
- Sınırlarda Osmanlı Devleti ve İran karakol yapma hakkına sahip olacak.

³⁷³ 46. Arz derecesine tekabül etmektedir.

³⁷⁴ Hariciye Nezareti, **Tehdit-i Hudut Protokolü**, Dersaadet Matba-ı Osmaniye, İstanbul 1330, s. 5.

- 28 Mayıs 1901 ve 9 Safir 1319 de İran ile imzalanan mukavelelerde belirlenen şirketlere verilen imtiyazlar İran tarafından Osmanlı'ya devir olunan arazilerde de aynen devam edecektir.
- Osmanlı ve İran hükümetleri komisyon tarafından belirlenen harita ve komisyon nizamnamesini memurlara verecektir. Yalnız Fransızca metni geçerli olacaktır³⁷⁵.

1.12.4.1. Osmanlı-İran Hudut Komisyonu Nizamnamesi

- Dört devletin komiserleri aynı hak ve imtiyaza sahip olacaktır.
- Komisyonun toplantılarına komiserler tarafından dönüşümlü olarak başkanlık edilecektir. Komiser yardımcıları ve azalar arasındaki toplantılarda da aynı yöntem uygulanacaktır.
- 1869-1870 tarihlerinde Osmanlı ve İran hükümetlerine verilen haritanın aslı tahdit-i hudut için topoğrafyaca esas alınacaktır.
- Hastalık ve başka bir sebepten dolayı komisyon azalarında her biri yardımcı bırakabilecek ve bu kişiler komisyon üyelerinin haklarına sahip olacaktır.
- Komisyonun resmi dili Fransızca olacaktır.
- Hudut işlemleri aşamasında komisyon üyeleri haftada bir veya gerek görüldüğü takdirde daha fazla toplanacak. Toplantılar kayıt edilecek ve kaydedilen bu tutanaklar bir sonraki toplantıda okunacaktır. Okunup tasdik edildikten sonra imza edilecektir. Bu tutanaklar hudut ile alakalı konuları ihtiva edecektir.
- Tutanakları yazan ve tanzim eden görevli toplantı esnasında hazır bulunacaktır.
- Tutanak belgeleri komisyon azası tarafında zamanında hükümetlere ulaştırılacaktır.
- Hudut işaretlerinin mahiyeti komisyon tarafından belirlenecektir. Bu esnadaki masraflar Osmanlı Devleti ve İran tarafından karşılanacaktır. Masraflar için bir hesap tutulacak ve masraf miktarı komisyonca belirlenecektir. Belirlenen miktar Osmanlı ve İran komisyon üyelerine tediye edilecektir.
- Sınırlar belirlendikçe bunların inşasını takip edecek bir komisyon kurulacaktır. Kurulacak komisyon vazifelerini belirleyen bir zabıtı ana komisyona gönderilecektir. Gönderilen raporlar ana komisyonun zabıtnamesine işlenecektir.

³⁷⁵ A.g.e, s. 5-13 .

Kurulan komisyon ana komisyon tarafından istenildiği zaman şekillendirilebilecektir.

- Komisyon üyeleri uygun görüldüğünde yeni komisyonlar teşkil edebilecektir.
- Komisyon üyeleri gerekli gördüğü takdirde memur artırabilecektir. Bu memurlar Osmanlı hükümeti ve İran Hükümeti tarafından uygun görülen kişilerden olabilir.
- Komisyon üyelerinden her biri kendi emrindeki memurları ile sınırdan serbestçe geme hakkına sahiptir.
- Komisyon yer değiştirmeye ait hususu ittifak ederek değiştirebilecektir. Fakat komisyon azasında her biri mümkün olduğu kadar komisyonun şartlarına uygun bir şekilde kendi ikametine mahsus olan mahalli seçebilecektir
- Komisyon ahval-i hevaiyeye müstenid esbabdan veya esbabı saireden dolayı hududun bir kısmının tahdidine muvakkaten tehir etmek hakkına haiz olacak ve bu babdaki karar-ı ekseriyet ile ittihaz edilecektir.
- Komisyon vezâifinin tamamıyla ikmal ikmaline müteakib azanın kaffesi tarafından imza olunan ikinci madde mezkur harita suretleri sureti mümkün ile tehiyye ve ihzar ve bervechi ati tevzi edilecektir. Komisyonunda memur bulunduran hükümetlerden her birine birer suret Tahran'daki devleti Osmaniye Sefiri ile Rusya ve İngiltere Sefirlerinden her birine birer suret Der saatteki İngiltere İran ve Rusya sefirlerine birer suret verilecektir.

Belirlenen harita ve beyan olunan sınırlar özet bir şekilde beyan olunacak ve bu sınırlar komisyonun belirlediği sınırlara harfiyen uyacaktır. Dört devletin komiseri tarafından imzalanacaktır³⁷⁶.

1.13. BASRA KÖRFEZİ'NDE YAPILAN SİLAH TİCARETİ

Trablusgarp, Balkan harpleri ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupalı devletler sömürgelerini muhafaza etmek ve aynı zamanda savaşı geniş alana yayabilmek için sömürgeleri altındaki devletler üzerinden silah ticareti yapıp bölgeleri silahlandırmaktaydı. Böylece silah ticareti üzerinden ciddi manada gelir elde etmekteydiler. İngiltere kendi bölgelerinde diğer devletlerin silah ticareti

³⁷⁶ Hariciye Nezareti, **Tahdit-i Hudut Protokolü**, Dersaadet Matba-ı Osmaniye, İstanbul 1330, s. 14-17.

yapmasına izin vermemeye çalışmaktaydı. Söz konusu dönemde İngiliz basını konuyu sık sık gündeme getirmekteydi. Times gazetesinin 10 Aralık 1910 tarihli nüshasında silahların Fransızların sömürgesi olan Somali yakınlarındaki Cibuti Limanı'na getirilip Maskat ve Basra Körfezi'ne gönderildiğini bildirilmekteydi³⁷⁷. Yüz bin İngiliz sterlini civarında bir fiyat biçilen silahların Rus, Japon harbinde kullanılmış olabileceği ihtimalinin yüksek olduğu vurgulanmıştı. Fransızlar, İngilizlerin tahkikatı neticesinde silahların Habeşistan Hükümeti tarafından alınmış olduğunu ifade etmişlerdi. Altmış bin adet silah ve altı milyon adet fişek alımının olduğu, bunların körfeze doğru gittiği haber edilmişti³⁷⁸.

İngilizler özellik Maskat başta olmak üzere bölgenin kendi kontrolleri dışında silahlandırılmasından endişe duymaktaydılar. Umman'da devam eden Fransız etkisi, İran'ın kuzeyinde devam eden Rus etkisi ve Osmanlı Devleti ile yakınlaştıktan sonra bölgede etkili olmaya çalışan Alman etkisinin bölgeyi silahlandırması İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmekteydi. İngilizler, Fransızların Brüksel Konferansı'nda üzerinde anlaşmış oldukları Asya ve Afrika kıtasındaki silah ticaretine pek riayet etmediklerini Cibuti ve Maskat arasındaki ticaretin durdurulması gerektiğini gündeme getirmişti³⁷⁹. İngiliz Times gazetesi silah ticaretinin Fransızlar tarafından bir rant haline getirildiğini ve çözülememesinin iki sebebi olduğunu vurgulamıştı. Birisi Fransız tüccarlarının büyük bir rant elde etmesi, ikincisi ise Fransızların Cibuti'de anlaşmış olduğu yerel tüccarların silah ticaretinden elde etmiş olduğu kâr olarak görülmüştü. Cibutili tüccarların Fransız meclisinde oldukça etkili bir milletvekili grubu tarafından desteklendiği de ayrıca ifade edilmişti³⁸⁰. Habeşistan'daki silah ticaretinin Fransızlar tarafından durdurulmasının Cibuti ve Habeşistan'daki Fransız menfaatlerine uygun olmayacağı ifade edilmişti.

İngilizler, Dubai'nin silah ticaretinin merkezi haline gelen Maskat'a yakın olması nedeniyle Dubai'nin önemli limanlarının da silah kaçakçılığının merkezi durumuna gelmesinden endişe etmişler. İngilizler bu noktadaki endişelerinden iyi ilişki içerisinde buldukları Dubai Şeyhi vasıtasıyla kurtulmaya çalışmıştır. Dubai

³⁷⁷ Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Kanunievvel 1910 tarihli Times Gazetesi'nin tercümesi, BOA. **HR. SYS. 111/27**, lef 1.

³⁷⁸ **A.g.v.**, lef 2

³⁷⁹ **A.g.v.**

³⁸⁰ **A.g.v.**, lef 3

sahilleri o dönemde İngilizler tarafından ‘‘korsan sahilleri’’ olarak adlandırılmaktaydı. Dubai şeyh ile Dubai’de ticaret yapan yerli tüccarların aralarının açılması nedeniyle bu tüccarların başka ülkelerde ticarete devam etmesi İngilizleri endişelendirmiştir. Bu tüccarların silah kaçakçılığı yapma ihtimali üzerine şeyhle görüşmeler yapan İngiltere, Dubai şeyhini bu hususta uyarı³⁸¹. İngilizlerde Makran³⁸² sahilleri ile Maskat arasındaki silah kaçakçılığının Dubai’de de yapılabileceği düşüncesi hâkimdi. Silah ticaretinin merkezi haline gelen Umman ve Maskat’ta Fransızların etkili olmasıyla birlikte silah kaçakçılığında önü alnamaz bir konuma gelmişti. Almanya Belçika, Fransa ve İngiltere silah kaçakçılığını yapan ülkelerdi. Bu ülkeler silah sevkiyatını Arabistan coğrafyasının iç kısımlarına kadar ilerletmişti³⁸³. Söz konusu silahların aşiretlerin eline geçmesi durumu Osmanlı Devleti için bir tehlike oluşturmaktaydı. Aynı tehlike Hindistan ve İran civarında İngilizler içinde geçerliydi. İngilizler bu meselenin çözülmesi için uğraşır gibi görülsede esasında pek ciddiye almadığı Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından dillendirilmekteydi. Bölgede silah kaçakçılığının artması üzerine Osmanlı Devleti aşiretlerin silah ticareti yapmasını yasaklamıştı. Özellikle İngiltere, İtalya ve Fransa’nın bölgede etkin bir şekilde silah ticareti yaptığını bildiren Osmanlı Devleti, bu devletler ile silah kaçakçılığı hususunda gerekli olan girişimleri başlatmıştı³⁸⁴. Osmanlı Devleti durumu Bürüksel Konferansı’na taşıyacağını konferansa kadar bölgedeki silah ticaretine ve devletlerin siyasileri ile ilişkilere dikkat edilmesi gerektiğini bölge valiliklerine bildirmiştir.

Dubai ve körfezin diğer noktalarında silah ticaretinin engellenmesinin ancak Umman Sultanı’nın, Maskat ve civarındaki silah ticaretini yasaklaması neticesinde olacağı üzerinde durulmuştu. İngiliz basını bu hususu sürekli gündemde tutarak Fransa’ya kamuoyu baskısı kurmaya çalışmıştır. İngilizler 1862 yılında Fransa ile yapılan anlaşma çerçevesinde Fransa’nın, Umman ve Maskat’taki ticari haklarından vaz geçmeyeceklerinin farkındaydılar. Fransa 1862 tarihindeki bu anlaşmada

³⁸¹ A.g.v., lef 1.

³⁸³ Bombay Başşehbendirliğinden 3 Temmuz 1326 (16 Temmuz 1910) tarihinde Harciye Nezareti’ne gönderilen telgraf, BOA. HR. SYS. nr. 108/18

³⁸⁴ Dâhiliye Nezareti’nden Sadarete’e gönderilen 12 Kânunusani 1325 tarihli 91 numaralı telgraf, BOA. DH. MUİ. nr. 18-2/32 lef 38/2.

Ummanda hukuki olarak ticaret yapma hakkına sahip olduğunu İngiltere'ye kabul ettirmişti. İngilizler, bölgedeki silah ticaretinin Fransızlar tarafından şekillendirildiğinin farkındaydı. Özellikle Umman'ın bazı limanlarındaki gemilere Fransız bayrağı çekilmesi İngilizleri kızdırmış ve bu konu Fransa ile İngiltere arasında "Bayrak Meselesi" olarak uzun bir müddet tartışma konusu olmuştur. Tüm bu tartışmalara rağmen İngiliz tüccarlarında silah ticaretinin içerisinde olduğu görülmektedir. 1908 ila 1909 tarihleri arasında Maskat limanlarında toplam 85.000 civarında silah satılmıştır. Bu silahların 45.000 civarındaki İngiliz Martini tüfekleri iken 42.000 civarında tüfek ise Belçika patentli tüfeklerdir³⁸⁵. İngilizler silah satışındaki kendi hatalarını kabul ederken, satılan tüfeklerin Hindistan'da kendi askerine karşı kullanıldığını ifade etmiştir. Times Nehri, silahların vapurlara yüklenerek Makran sahillerine doğru gönderilen en önemli güzergahlardandı³⁸⁶.

İngiltere Maskat sahillerinden Dubai'nin "korsan sahili" olarak adlandırılan bölgesine harp gemisi göndermişti. Dubaili yerli tüccarlarla savaşan İngiltere burada meydana gelen silah ticaretini ortadan kaldırmıştır. Dört askerini kaybeden İngiltere karşı tarafa yaralılarla birlikte toplam 40 civarında bir zayıf verdirerek sahillerin kontrolünü sağlamıştır³⁸⁷. İngiltere özellikle Hindistan coğrafyasında kabilelerin silahlanmasından endişe etmekteydi. Hindistan'ın kuzeybatı sınırındaki aşiretler Basra Körfezi civarındaki aşiretler vasıtasıyla toplam 150.000 adet silah satılmıştır. Silahlanan aşiretlerle Hindistan'daki İngiliz birlikleri arasında zaman zaman çatışmalar meydana gelmiştir³⁸⁸. Önerilen çözüm yolları ise öncelikle İngiltere'deki limanlarının kontrol altına alınması hususudur. Bölgede özellikle çok sayıda İngiliz tüfek ve fişegi satılmıştır. İngiltere bir taraftan silah ticaretinin önüne geçmek isterken diğer taraftan bu ticarete göz yummuştur. Zira doğrudan yapamadığı silah ticaretini Fransa üzerinden yapmıştır.

³⁸⁵ A.g.v., lef 2.

³⁸⁶ A.g.v.

³⁸⁷ A.g.v., lef 4.

³⁸⁸ A.g.v.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA NECİD ve AHSA CEPHESİ

2. 1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BAŞLAMASI

2.1.1 Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Devletlerin Gruplaşmaları

1871 tarihinde İngiltere ve Rusya'nın aynı düşünceyle Almanya'ya karşı ortak hareket etmeye başlaması Birinci Dünya Savaşı'nın hem fikri hem de fiili anlamda bloklaşma sürecinin başlamasının zeminini hazırlamıştır. Bu tarihten sonra İngiltere ve Rusya ana hatları aynı eksenle hareket ederek Almanya'nın yayılcı politikasının önüne geçmeye çalışmıştır³⁸⁹. Dünya çapında 1860'larda artmaya başlayan mücadele 1914 tarihine gelindiğinde devletlerin saflarını netleştirerek çatışma sürecinin başlamasına neden olmuştur³⁹⁰. Avrupalı devletlerin bloklaşarak Osmanlı'dan pay alma süreci de diyebileceğimiz bu süreçte Osmanlı Devleti mecburi olarak Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. 1914 tarihinin hemen başında Almanya'nın tutumu oldukça dikkat çekicidir. Almanya, Osmanlı Devleti'nden habersiz bir şekilde Fransa ve İngiltere ile görüşerek Anadolu üzerindeki demiryolu projeleri üzerinden nüfûz paylaşım anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmaların ilki Fransızlarla 15 Şubat 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. Anlaşma ile Fransızlar ve Almanlar, başta Bağdat Demiryolu Hattı olmak üzere önemli konularda anlaşmıştır³⁹¹.

Osmanlı Devleti yalnızlıktan kurtulmak için ittifak arayışlarına girmiştir. İtilaf bloku Osmanlı Devleti'ni parçalamak için anlaşmış iken, Osmanlı Devleti temsilcileri bu blok içerisinde yer almak için bir dizi görüşmeler yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışlarındaki en önemli neden hiç şüphesiz ekonomikti. Çıkması muhtemel bir savaşta tek başına mücadele etmesinin imkansızlığından dolayı Rusya,

³⁸⁹ Ali Arslan, "Devletlerin I. Dünya Savaşı'na Hazırlık Stratejileri", (Edit: Ali Arslan-Mustafa Selçuk), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 2.

³⁹⁰ Ali Arslan, *Efendi ve Uşak, Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri*, s. 34.

³⁹¹ Edward Mead Earle, *Turkey, The Great Powers, And the Baghdad Railway*, The Macmillan Company, Newyork 1924, s. 247.

Fransa ve İngiltere ile görüşmeler yapmıştı. İlk görüşme Rusya ile gerçekleştirilmişti. Dahiliye Nazırı Talat Bey, 10 Mayıs 1914 tarihinde Kırım'da ittifak için Rus Çarı II. Nikola ile görüşmüş fakat Fransa ve İngiltere'nin tepkilerinden çekinen Çar, bu teklife olumsuz cevap vermiştir³⁹². Osmanlı Devleti, Rusya ile görüştüğü esnada Almanlar 15 Haziran 1914 tarihinde İngilizlerle bir anlaşma imzalamıştı. Almanya bu anlaşma ile itilaf blokuna karşı kendi çıkarlarını garanti altına alamaya çalışırken Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerindeki emellerini de gözler önüne seren bir politika izlemiştir³⁹³.

İngiltere, Rusya, Almanya ve Fransa arasında yapılan Osmanlı'yı paylaşım anlaşmaları 1914 Temmuz'una kadar devam etmişti. Rusya'dan olumsuz bir şekilde cevap alan Osmanlı Devleti, Temmuz ayı içerisinde Cemal Paşa başkanlığında Fransızlarla görüşmüştü. İtilaf Devletleri'nden bir yakınlık göremeyen Osmanlı Hükümeti böylece Almanya'ya yönelmişti. İtilaf güçlerinden gelen olumsuz cevaplar neticesinde Osmanlı Devleti, diplomatik yalnızlıktan kurtulmak için Almanlara yönelmişti. Görüşmelerin devam ettiği bir süreçte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliht Prensi Franz Ferdinand, Saraybosna şehrini ziyareti sırasında, Sırp Gavrilo Princip'in, 28 Haziran 1914'te düzenlediği suikast neticesinde ölmüştü. Ferdinand'ın öldürülmesiyle birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a ultimatö vermişti.

Gittikçe gerginleşen devletler arası ortam İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin gemilerini vermemesi ile yeni bir boyut kazanmıştı. Donanmanın güçlenmesi ve savaş kabiliyeti yüksek zırhlıların kazandırılması için İngiltere'ye savaş gemisi sipariş edilmişti. Reşadiye ve Sultan Osman gemileri Osmanlı Devleti'ne 1914 yılında teslim edilecekti. Gemilerin teslimi son derece önemliydi. Batılı güçlerin Osmanlı topraklarındaki mücadelesi savunmanın güçlendirilmesini mecbur kılmaktaydı. Londra Büyükelçisi Tefik Paşa gemilerin bir an evvel teslim edilmesi için girişimde bulunmuştu. Rauf Orbay ile Seyir Kaptanı Fahri Bey gemileri teslim almak için Londra'ya gönderilmişti. İngiltere gemileri vermemek için çeşitli

³⁹² Ali Kaşıyüğun, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmeden Önceki İttifak Arayışları", **History Studies**, Volume 1/1 2009, s. 320.

³⁹³ Sezai Dumlupınar, "Mısır'da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi(1914-1918)", (Edit: Ali ARSLAN-Mustafa Selçuk), **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 137.

bahaneler öne sürerek Osmanlı Devleti yetkililerini oyalamıştı. İngiliz yetkililerin oyalamalar sonucunda 30 Temmuz 1914'te Churchill, Osmanlı Devleti mürettebatının gemilere binmesinin engellenmesini istemişti³⁹⁴. İngiltere, parası ödenen Osmanlı gemilerini el koymak için her türlü yolu denemişti. Bütün girişimlere rağmen Osmanlı Devleti'nin çabası neticesiz kalmıştı. Kendisine ait olan gemileri İngilizlerin engellemesi neticesinde alamamıştı. Bu gemilere el konulması İngilizlerin Osmanlı Devleti'ni düşman grubunda kabul ettiğinin bir delili olmuştu.

Devletler arası sorunların karşılıklı çözüm yerine restleşmeler ile daha da gerginleşmesi üzerine Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 28 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan'a savaş ilan etmişti. Böylece savaşın ilk kıvılcımı yakılmıştı. İki devlet arasındaki bu olayın bütün dünyayı sarmış olması uzun zamandır devam eden devletler arasındaki rekabetin yansımasıydı. Savaşın çıkma ihtimalinin yükselmesi üzerine İtilaf kuvvetlerinden olumsuz cevap alan Osmanlı Devleti, 22 Temmuz 1914 tarihinde Almanya'ya ittifak teklifinde bulunmuştu³⁹⁵. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesi üzerine Almanya, Osmanlı Devleti'nin teklifini dikkate almış ve 28 Temmuz'da taslak hazırlanarak Berlin'e gönderilmişti. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesinin ardından Almanya seferberlik ilan etmişti. Almanya'nın seferberlik ilan etmesi Rusya'yı rahatsız etmişti. Rusya, Almanya'ya seferberliği durdurması yönünde uyarılarda bulunmuştu.

İtilaf güçleri Almanya'nın Rusya'ya karşı 1 Ağustos 1914 tarihinde savaş ilan etmesinin ardından ülkelerinde seferberlik ilan ettiklerini açıklamıştı³⁹⁶. Almanya'nın ve İtilaf Devletleri'nin savaş ilanlarının ardından Osmanlı Devleti ve Almanya arasında 28 Temmuz'da hazırlanan taslak metin için yeniden bir araya gelinmişti. Yapılan görüşmeler neticesinde 2 Ağustos 1914 tarihinde Sait Halim Paşa'nın yalısında Almanya ile Osmanlı Devleti arasında "zoraki bir ittifak" anlaşması imzalanmıştı. Yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti savaşa girmişti³⁹⁷.

³⁹⁴ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı Öncesi ve Sırasında Osmanlı Devleti" Edit: Ali Arslan-Mustafa Selçuk), **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 137.

³⁹⁵ Mustafa Turan, **a.g.m.**, s. 1082

³⁹⁶ Cezmi Eraslan, **a.g.e.**, s. 14.

³⁹⁷ Jonathan S. McMurray, **Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway**, Praeger Publishers 2001, s. 109.

2.1.2. Savaşın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Anlaşmanın hemen ardından Enver Paşa genel seferberlik emrini vermişti. Almanya ile yapılan ittifak anlaşmasının üzerinden henüz bir hafta geçmemişken 6 Ağustos 1914 tarihinde Akdeniz'de bulunan iki Alman savaş gemisi (Goben ve Breslau) İngiliz donanmasından kaçarak Osmanlı sularına girmişti. Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim ve Alman Askeri Heyet Başkanı Otto Liman von Sanders gemilerin seyir planı üzerine bir strateji belirlemişti. İki tarafın heyetleri Almanya'nın iki gemisi Goeben ve Breslau'nun Karadeniz'deki Osmanlı Donanması'nı desteklemesi için İstanbul'a ilerlemesi noktasında anlaşmıştı. Amiral Wilhelm Souchon komutasındaki Goeben ve Breslau gemilerine süratle Çanakkale'ye gitmeleri talimatı verilmişti³⁹⁸. Verilen talimatın ardından gemiler 10 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı'nı geçmişti. İngiltere tarafsızlık hükmüne aykırı davranıldığını belirterek durumu protesto etmişti. İtilaf Devletleri'nin, tarafsızlık ilan etmiş olan Osmanlı Devleti'nden bu gemileri karasularından çıkarmasını istemesi üzerine hükümet bu iki gemiyi satın aldığını açıklamıştı. 16 Ağustos 1914 tarihinde yapılan törenle gemiler Osmanlı donanmasına kabul edilmişti. Gemiler Yavuz ve Midilli ismini alarak Karadeniz'de Rus donanmasına karşı mücadele etmişti³⁹⁹.

Osmanlı tarafında bunlar yaşanırken Avrupa'daki çeşitli cephelerde savaş başlamıştı. Almanya ve Avusturya-Macaristan bu gelişmeler yüzünden Osmanlı Devleti'nin bir an evvel savaşa girmesini istemekteydi. Osmanlı Devleti ise hazırlıklarını tamamlayabilme çabası içerisindeydi. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, 8 Eylül 1914 tarihinde tek taraflı bir nota yayınlarak kapitülasyonları kaldıracağını ilan etmişti. Kapitülasyonların kaldırılması milli ekonominin uygulanacağı anlamına gelmekteydi. Savaş atmosferinde milli ekonominin gelişmesi sağlanacaktı. Osmanlı Devleti itirazlara rağmen 1 Ekim 1914'ten itibaren kapitülasyonları kaldırdığını ilân etmiş ve bunu

³⁹⁸Hermann Lorey, **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, (çev. Tekirdağlı H. Sami), c. I, Genelkurmay Başkanlığı. Dz. Şubesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1936, s. 6.

³⁹⁹ Hermann Lorey, **a.g.e.**, s. 42.

uygulamaya sokmuştu⁴⁰⁰. Bu olay Avrupalı güçlerin tepkisini çekmişti. Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya hatta Almanya ve Avusturya, itiraz ederek kapitülasyonların kaldırılmasının hukuki olmadığını söylemişti⁴⁰¹. (Almanya daha sonrada Osmanlı Devleti ile 11 Ocak 1917 tarihinde yaptığı gizli bir anlaşma ile diğer devletlerin de kabul etmesi şartıyla vazgeçmeyi kabul etmişti)⁴⁰².

Kapitülasyon krizinin yaşandığı süreçte Rusların Karadeniz ve bilhassa İstanbul Boğazi'nin önündeki faaliyetleri bir düşman devleti faaliyeti şeklinde artarak devam etmişti. Karadeniz'deki Rus askeri faaliyetlerinin tehlike arz etmesi Osmanlı askeri yetkililerini harekete geçirmişti. Rusların Karadeniz'deki faaliyetlerinin durdurulması için Yavuz ve Midilli gemileri ile birlikte bir filo Karadeniz'e gönderilmişti. 26 Ekim 1914 tarihinde Marmara'da atış eğitimi yapan Souchon gemisi, izin alarak 27 Ekim tarihinde Osmanlı donanması ile Karadeniz'de faaliyetlere başlamıştı. Alman gemileri ve beraberindeki Osmanlı donanması 29 Ekim 1914 tarihinde Novorossisk Limanı'nı bombalamıştı. Bu ağır bombardıman sonucunda, 1 Kasım 1914'te Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Rusya'nın savaş ilan etmesi ile birlikte Osmanlı Devleti resmen savaşa girmişti⁴⁰³.

2.2. İNGİLİZLERİN İRAK CEPHESİ'Nİ AÇMA AMAÇLARI

Uzun yıllar Basra Körfezi'nde siyasi ve ticari olarak faaliyet gösteren İngilizlerin Irak Cephesi'ni açmasında pek çok sebep mevcuttur. En büyük sebep Hindistan ticaretinin güvenliğinin sağlanmasıydı. Bu cephenin açılmasına ve İngilizlerin burayı güçlü bir şekilde savunmasına iten diğer bir sebep ise Almanların Ön Asya'daki emelleriydi⁴⁰⁴. Almanlar *Weltpolitik stratejileri* çerçevesinde

⁴⁰⁰Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Birinci Kitap, Ankara, 1998, s. 77-79.

⁴⁰¹ Reşad Ekrem; **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, 1993, s. 432.

⁴⁰² Hüseyin Pazarcı, **a.g.e**, s. 79.

⁴⁰³ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. I, s. 9.

⁴⁰⁴ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 18; Ayrıca bkz, Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, K. 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991, s.334-335; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinden Türk Harbi 1917 Harekatları**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1965,s. 18.

XIX.yy'ın son çeyreğinden itibaren sömürgecilik faaliyetlerine ortak olmaya çalışmıştır. Almanların, Bağdat Demiryolu Hattı'nın işletme hakkını alması ile birlikte Osmanlı toprakları üzerinde yoğun bir Alman-İngiliz çekişmesi başlamıştı. İngilizlerin, Almanların Hindistan'a ulaşmasını durdurmak istemesi bu cephenin açılmasındaki diğer önemli husus olmuştur. Esasında Basra Körfezi civarında açılan cephelerin stratejik önemi oldukça fazlaydı. Bu amaca göre Osmanlı Devleti bölgeden çıkarılacak, Arap coğrafyasında İngiliz nüfuzu ve otoritesi tam manası ile tesis edilecek, halifenin imajı ve hilafet makamının etkisi ortadan kalkmış olacaktı. Böylece Osmanlı Devleti üzerinden Almanların doğuya açılma stratejileri etkisiz hale getirilecek ve İngilizler Irak üzerinden Anadolu'ya girmiş olacaktı⁴⁰⁵. İngilizlerin Irak cephesini açmasındaki başka bir sebep ise XIX.yy'ın sonlarında kullanıma başlayan petrolün varlığıydı. İngilizler bütün bu sebepler neticesinde Irak cephesini açarak bölgedeki kazanımlarını korumayı düşünmüştür.

2.3. BASRA'NIN İŞGALİNDEN ÖNCE İNGİLİZLERİN KARAYA ÇIKARMA YAPMA PLANLARI ve OSMANLI KARASULARINDA YAŞANAN MÜCADELE

II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi ve II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti gerek siyasi gerekse askeri olarak köklü bir şekilde strateji değişikliğine gitmişti. Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık politikası Osmanlı toprakları üzerinde istenildiği gibi netice vermemişti. Bu politikanın başarısız olması neticesinde yeni bir askeri ve siyasi stratejisi belirlenmişti. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda istediği başarıyı elde edememesi Arabistan coğrafyasında İngilizlerle hareket eden aşiretlerin nüfuzlarını artırmasına neden olmuştu. Kuveyt Emiri Mübarek el Sabah ve İbn Suud kendi bölgesindeki aşiretler üzerinde etkin bir konuma gelmişti. Bu problemleri çözmek için İttihat ve Terakki kadrosu tarafından 1913 tarihinden sonra askeri ve siyasi anlamda birçok yenilik yapılmıştı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son yüz yılında Basra Körfezi civarındaki

⁴⁰⁵ Yavuz Ölçen, **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'l Ammare Muharebeleri, 29 Nisan 1916-Şubat 1917**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992, s. 4.

donanmasının yetersiz olması ve İngilizlerin körfezin hemen hemen her tarafında rahatça ticaret yapması Enver Paşa'yı harekete geçirmişti. İngilizlere karşı koyacak bir gücün oluşturulmasını istemişti. İngilizler savaşın arifesinde körfezdeki faaliyetlerine hız kesmeden devam ettirmişti. Bölgede elde etmiş olduğu kazanımlarının devam etmesinin yolu Basra Körfezi'ni elde tutmaktan geçmekteydi. İngiltere bu planını sürekli canlı tutmuş ve Birinci Dünya Savaşı'nda bölgeye asker ve mühimmat sevkiyatını Basra Körfezi'nden sağlamıştı.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile birlikte mecburen hareket etmesi neticesinde bölgedeki İngiliz yetkilileri Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında Hindistan yönetimine çeşitli raporlar sunmuştu. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali sıkıntı İngilizler tarafından savaşın başında kendileri adına bir avantaj olarak değerlendirilmişti. İngiltere, mali sıkıntı içerisinde olan Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya ekonomik katkı yapamayacağını bilmekteydi⁴⁰⁶.

Bölgedeki İngiliz yetkililer Osmanlı Devleti'nin bölgedeki Hristiyan unsurlara "saldırma ihtimaline" binaen İngiltere'nin tedbir alması gerektiğini vurgulanmıştı. Ayrıca bölgede geliştirmiş oldukları ilişkilerinin bozulmamasına dikkat edilmesi gerektiği önemli görülmüştü. İngilizler özellikle bu durum hakkında oldukça endişe etmişler ve savaşın bir Müslüman-Hristiyan savaşı gibi algılanmaması gerektiği üzerinde durmuşlardı. Savaşın dinler savaşı gibi algılanması İngilizlerle hareket eden aşiretlerin tepkisine neden olabilirdi.

İngilizler bu düşünceyle savaşın hemen başında Basra Körfezi sahillerinin güvenliğini ön plana çıkarmıştı. İngiliz gemilerinin olası bir saldırı karşısında Şattularap sularına girme izninin bulunmaması İngilizleri endişelendirmişti. Osmanlı Devleti'nin bu gemilere saldırma ihtimaline binaen gemilerin devletler arası sularda bekletilmesi ve bir saldırı karşısında hemen müdahale edilmesi merkezi hükümete bildirilmişti⁴⁰⁷. İngiliz yetkililer, Fav Boğazı civarından gemilerine saldırılması durumunun imaj kaybına sebebiyet vereceğinden dolayı bölgenin desteklenmesini istemişti. Karaya çıkma noktasında Abadan'ın tercih edilebileceği fakat nihai karar verilmeden iyice düşünülmesi üzerinde durulmuştu. İngilizler gerek Hindistan

⁴⁰⁶ İngiltere'nin Basra Konsolosunun 7 Ekim 1914 tarihinde Hindistan Valiliği'ne göndermiş olduğu 5165 numaralı telgraf, TNA. **WO. 106/94**. s. 4.

⁴⁰⁷ **A.g.v.**

civarında gerekse Basra Körfezi'nde zayıf oldukları bölgede top ve ateşli silahlarına güvenmekteydi. Osmanlı Devleti'nin petrol işletmelerine zarar verebileceği ihtimali üzerine gerekli tedbirlerin alınması merkezi hükümet tarafından istemişti⁴⁰⁸. Abadan'ın işgalinin iyi düşünülmesi gerektiği, yapılacak işgalin İran'da büyük tepkiye yol açabileceği ve Osmanlı Devleti'nin bu durumu bahane ederek bölgeye müdahale etme ihtimalinin olabileceği ifade edilmişti. İngilizlerin bölgedeki temsilcileri, Abadan'dan karaya çıkarma yapmayı tartışırken alternatif olarak Basidu'yu düşünmüş ve bu bölgenin Bahreyn'den sonra siyasi olarak etkili oldukları diğer bir bölge olduğu merkezi hükümete bildirmişlerdi. Bu konuda kamuoyunda ciddi bir tartışma yaşanmayacağı düşüncesindeydiler. Bahreyn Şeyhi'nin bu duruma herhangi bir itirazının olmayacağını, bununla birlikte Katar Şeyhi ve İbn Suud'un desteğini de alabileceklerini düşünmekteydiler⁴⁰⁹. Hertz, Basidu ve Bahreyn arasındaki suların kendileri için çok önemli olduğunu ve özellikle Bahreyn'in siyasi olarak son derece önemli olduğunu ifade etmişti. Bahreyn, Arap sahillerine ve İbn Suud'un yaşadığı yere yakın olması nedeniyle İngiltere için ön plana çıkmıştı⁴¹⁰.

İngilizler ilk planlarını petrol bölgelerinin güvenliğinin sağlanması üzerine kurmuştu. İngilizler petrol alanlarına bu kadar önem verirken Osmanlı Devleti de bölgedeki petrolün kendi eline geçmesi için Musul başta olmak üzere araştırma yapmak için Avusturyalı Mühendis Grzybowski ve Bielski'yi görevlendirilmişti. Bölgenin elden çıkması neticesinde çalışmalar yarım kalmıştı⁴¹¹. Karaya çıkarma yapma tartışmaları yaşanırken İngiliz gemileri Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerini artırarak devam ettirmişti. İngilizlerin Irak-İran cephesindeki en önemli avantajları hiç şüphesiz deniz gücüydü. İngilizler Irak civarındaki nehirlerle Basra Körfezi'ne dökülmesi ve deniz ulaşımına elverişli olması nedeniyle önem vermekteydi. İngilizler, nehirlerin Bağdat'ın iç noktalarına kadar ulaşımına elverişli olması durumunu savaş esnasında kullanacakları en önemli unsur olarak

⁴⁰⁸ İngiltere'nin Basra Konsolosu'nun 7 Ekim 1914 tarihinde Hindistan Valiliği'ne göndermiş olduğu 5165 numaralı telgraf, TNA. **WO. 106/94**. s. 5.

⁴⁰⁹ **A.g.v.**

⁴¹⁰ A. Hertz'e ait olan 8 Ekim 1914 tarihli bir değerlendirme, TNA. **WO. 106/52** s. 5.

⁴¹¹ Joseph Pomiankowski, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918, Birinci Dünya Savaşı**, İstanbul 1990, s.239.

değerlendirmektedir. İstedikleri zaman Osmanlı Devleti'nin karasularında serbest dolaşma hakkını kendilerinde görmekteydiler.

Henüz savaş başlamadan önce İngilizler, Basra Körfezi'ndeki savaş gemilerinin konumlarını belirlemiş ve bölge sahillerinde "gövde gösterisi" yapacak şekilde devriye gezdirmişti. 1914 yılının Nisan ayı içerisinde Fransız ihtiyat kruvazörü Basra Körfezi'ne giriş yaparak Katar sahillerine dört kez topçu ateşinde bulunmuş ve ertesi gün ayrılmıştı⁴¹². 26 Nisan'da Fransız Victorya zırhlısı körfeze girmişti. Körfeze giren Victorya zırhlısı iki gün kadar bir İngiliz nakliye gemisinin yanında demirlemişti. İngiliz nakliye gemisi ayrıldıktan sonra Fransız zırhlısı sandallara asker koyarak kıyıya çıkarmaya çalışmıştı. Fakat bölgedeki Osmanlı güçleri sandallara ateş açarak kıyıya çıkmalarına izin vermemiş ve sandaldaki Fransız askerlerinin çoğu ölmüştü. Buna mukabil aynı zırhlıdan tayyare havalanarak 1 Mayıs'ta körfezin doğu sahillerine ateş açmıştır. Bölgedeki jandarma ve halkın ateşiyle tayyare düşürülmüştü⁴¹³.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte Osmanlı Devleti, İngiliz harp gemilerini kendi karasularına yanaştırmamaya çalışmış bu durum her iki devlet için ciddi bir gerilime sebep olmuştu. 29 Eylül 1914 tarihinde İngilizlerin *Espiegle* adlı savaş gemisi Maskat'tan ayrılarak Şattularap'a doğru ilerlemişti. Bu arada *Odin* gemisi Karun Nehri üzerinden Muhammara civarına ve oradan Şattularap'a gelmeye çalışmıştı. İngiliz gemileri İran karasularında çok rahat bir şekilde devriye gezmekteydi. İran karasuları İngilizlerin kontrolündeydi. İngilizler çok sayıda gemisini bölgeye sevk etmişti⁴¹⁴. Eylül ayında İngilizler körfezin kuzeyini devriye savaş gemileri ile çevrelemişti. General Barrow, bölgedeki Arapların kazanılması yönünde talimat vererek muhtemel tehlikenin önüne geçmeyi planlamıştı. General

⁴¹² Tahran Sefareti'nden 25. 10. 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3096 numaralı telgraf, BOA. HR. SYS. 2316/14, lef 2.

⁴¹³ Akabe Kumandanlığı'ndan Basra Muhafızlığı'na çekilen 1 Mayıs 1331(15 Mayıs 1915) tarihli telgraf, BOA. DH. EUM. ECB.34/39, lef 1.

⁴¹⁴ Bu gemiler; Espeigle, Odin, Dalhousie, Lawrence, Ocean, Römörkör olarak; Mashoa, Sirdar-i Naphte, nehirlerde serbest hareket eden Miner, Cormsir, yat olarak Lewis Pelly, Comet gemileriydi. (Bu iki yat İngiltere'nin Basra Körfezi Siyasi Temsilciliği tarafından kullanılmaktaydı). Osmanlı Devleti'nin ise söz konusu tarihte Marmaris Gambotu ile birlikte birkaç gemisi bulunmaktaydı. Bkz. Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- Naval Operations in Mesopotamia and the Persian Gulf, IOR/L/MIL/17/15/73, s. 25-26.

Barrow'a göre bu tehlike Arap aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin yanında hareket etmesi ihtimaliydi. Bunun için İngiliz yetkililer son derece dikkatli davranmaktaydı. İngilizler 2 Ekim 1914 tarihinde Şattularap'a ihtiyat kuvveti göndermeye karar vermişti⁴¹⁵. 7 Ekim 1914 tarihine gelindiğinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında İngiliz gemilerinin Osmanlı sularında girmesi hususunda tartışmalar baş göstermişti. İngiliz gemileri Osmanlı karasularını ihlal etmişti. Osmanlı Devleti duruma tepki göstermişti. İngiltere'nin Hindistan yönetimi *Odin*, *Espiegle* ve *Dalhousie* adlı gemilerinin Osmanlı sularında olmadığını ve tarafsız bölge bulunduğunu bildirmişti⁴¹⁶. Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan *Ekbetana* adında bir gemi satın alması İngilizlerde tedirginlik uyandırmıştı. Bu olay İngilizler tarafından *Yavuz* ve *Midilli* hadisesinin yeniden yaşanacağı düşüncesini meydana getirmişti⁴¹⁷. Osmanlı Devleti birçok sorunla uğraşırken İngiltere, Almanların *Goben* gemisinde “oynanmış oldukları oyunların” aynısını Hindistan ve Afganistan bölgesinde giden gemilerde de yapma ihtimalini göz önünde bulundurarak dikkatli olunması gerektiği üzerinde durmuştu. Basra Valisi 6 Ekim 1914 tarihinde Muhammara Konsolosu Mr. Bullard'a hükümetin gönderdiği notayı iletmişti. Osmanlı Devleti, Şattularap'taki İngiliz gemilerinin Osmanlı sularına sekiz mil açıktan gitmesi şartını getirmişti. Aksi takdirde Osmanlı Devleti tarafından bu gemilere ateş açılabilirdi. İngilizlerin aynı şekilde davranması neticesinde *Dalhousie* gemisine 7 Ekim 1914 tarihinde bölgeden ayrılmadığı takdirde yirmi dört saat içerisinde ateş edileceği uyarısı yapılmıştı. *Dalhousie* gemisi bunun üzerine bölgeden ayrılmıştı. Bu arada Basra Valisi tarafından 11 Ekim 1914 tarihinde İngiltere'nin Muhammara Konsolosu'na bir mektup gönderilmiş *Espiegle* gemisinin de sekiz gün içerisinde bölgeden ayrılması istenmişti⁴¹⁸. Osmanlı Devleti bu hamlesi İngilizlerin asker ve silah sevkiyatının önüne geçmeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti bu zaman zarfında durumun ehemmiyetine binaen kendi sınırları içerisinde olan nehirlerde çok sayıda tahkikat yapmıştı. Fav ve Basra

⁴¹⁵ IOR/L/MIL/17/15/73, s. 22.

⁴¹⁶ Hindistan Valiliği tarafından 7 Ekim 1914 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 644 numaralı telgraf, TNA. WO. 106/52, s. 4.

⁴¹⁷ Basra Konsolosu tarafından İngiltere'nin Hindistan Valiliği'ne yazılan M02823/15 numaralı 25 Eylül 1914–10 Mart 1915 tarihli rapor, TNA. ADM. 137/432, s. 324.

⁴¹⁸ A.g.r., s. 325.

limanlarında ayrıca incelemeler yapmış, buraların savunma gücünü artırma teşebbüsünde bulunmuştu⁴¹⁹. Osmanlı Devleti savaşın başlaması ile birlikte Fırat, Dicle ve Şattülarap nehirlerinde mayın hatları oluşturarak İngiliz savaş gemilerinin kuzeye doğru ilerlemesini engellemeye çalışmıştı. İngiliz savaş gemileri Aralık ayından sonra Fırat ve Dicle başta olmak üzere bütün nehirleri aktif bir şekilde kullanmıştı. Necid ve Ahsa sahillerinde ise körfezin diğer sahillerindeki gibi İngiliz faaliyetleri devam etmişti.

1 Kasım 1914 tarihinde İngiltere, Kuveyt'e 12 km mesafedeki Halake Adası'na dört bin asker çıkarmış ve daha sonrada İran'ın Buşir Vilayeti'nden altı bin asker daha göndermişti⁴²⁰. Basra Komodor'u Selahattin Bey, İngiltere'nin Muhammara'yı işgal edeceğini Dâhiliye Nezareti'ne bildirmişti. Dâhiliye Nezareti, Muhammara kıyılarına gelen İngiliz kruvazörünün oraya geliş sebebinin tam olarak bilinmediğini söylemişti. Londra Sefareti aracılığı ile İngiltere Hükümeti'nden bilgi alınacağını belirterek karar gelene kadar Muhammara'nın işgali mevzununda herhangi bir heyetin görüşme yapmamasını, aksi takdirde neticenin vahim olacağı hususu Basra Valiliği'ne iletilmişti⁴²¹. İngilizlerin Muhammara'yı işgal planı devam ederken Osmanlı yetkilileri Nizam üs-Saltana ile görüşerek İran Hükümeti'nin onayı ile buraya asker sevk edilmesini kararlaştırmıştı⁴²². İngilizlerin 1914 tarihinde bu bölgeye ele geçirmesi Osmanlı Devleti'nin savaşın hemen başında Basra Körfezi'nin kuzeyini kaybetmesi anlamına gelecekti. Dolayısı ile de İran'da İngiliz ve Ruslara karşı düşünülmüş olduğu cihat çağrısının önü kesilmiş olacaktı. Savaşın başında İngilizler körfez sahillerinde hukuk ihlallerine devam ederken diğer taraftan aşiretlere kendi yanına çekmek için çalışmaya devam etmişti. İngiltere'nin Basra

⁴¹⁹ **A.g.r.**, s. 327; Ayrıca bkz. BOA. **HR. SYS. nr. 114/19.**

⁴²⁰ Basra Kumandanı Suphi Paşa tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgraf, BOA. **DH. EUM. nr. 7.Şube 2/8.**

⁴²¹ Bu telgrafta İngilizlere Muhammara'nın işgal edilmesi teklifini yapan isim açıklanmamıştır. Osmanlı ile ilişkilerinin pekte iyi olmaması dikkate alınırsa bölgenin en etkili Şeyhi Hazal Han'ın bu teklifi yaptığı tahmin edilebilir, BOA. **DH. EUM. 7.Şube 1/45**, lef 1.

⁴²² Tahran Sefareti'nden 25. 10. 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3096 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2316/14.**

Körfezi memurlarından olan Knox, İbn Suud'a 3 Kasım'da kendi yanlarında savaşması için teklif etmişti⁴²³.

2.4. CİHAD-I EKBER'İN İLAN EDİLMESİNE BÖLGE HALKININ VE İNGİLTERE'NİN TEPKİSİ

Savaşın başlamasıyla birlikte İngilizlerin en çok çekindiği olay Osmanlı Devleti'nin ilan etmiş olduğu Cihad-ı Ekber'di. İngilizler savaşın hemen başında cihadın etkisi ve halifenin manevi konumunun Mısır, Hindistan ve Basra Körfezi başta olmak üzere İslam coğrafyasında kendilerine karşı ciddi bir ayaklanma meydana getirme ihtimalinden endişe etmekteydi. Bu nedenle Kuveyt ve Muhammara Şeyhleri, Birinci Dünya Savaşı arifesinde İngiliz konsolosları ile sık sık görüşmüştü. Ağustos ayı içerisinde Kuveyt Kaymakamı Mübarek el Sabah ve Hazal Han, İngiltere'nin Muhammara ve Kuveyt konsoloslarıyla bir gemi içerisinde uzun bir görüşme gerçekleştirmişti⁴²⁴. Görüşme neticesinde her iki şeyhte savaş çıkması halinde pozisyonlarını İngiltere lehine alacaklarını ifade etmişlerdi. Bu durum İngilizler tarafından memnuniyetle karşılanmıştı⁴²⁵. İngilizler, bu görüşme neticesinde Basra Körfezi bölgesinde Basra Vilayeti hariç kuzey kısmının güvelliğini kontrol altına almış oluyordu. Irak cephesindeki muharebeler sırasında bu cenahlar İngilizler tarafından oldukça verimli bir şekilde kullanılmıştı. Asker sevkiyatları ve kuşatmanın pozisyonları buradan şekillenmişti. Böylece Cihad ilan edilmeden İngilizler bölgenin önemli iki aşiret liderini bağlamış oluyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Necid ve Ahsa'daki İngiliz faaliyetlerinin önüne geçmek için;

- İbn Suud ile İbn Reşid'i barıştırmak,
- İbn Suud'un Basra ve Bağdat'ta olası İngiliz saldırısına karşı Osmanlı kuvvetleri ile savaşmasını sağlamak,

⁴²³ Jacob Goldberg, "The Origins of British-Saudi Relations: The 1915 Anglo-Saudi Treaty Revisited", *The Historical Journal*, Vol. 28, No. 3 (Sep., 1985), s. 694.

⁴²⁴ Dâhiliye Nazırı Müsteşarının 6 Ağustos 1330 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgraf, BOA. HR. SYS. nr. 96/16, lef 1.

⁴²⁵ Basra Vilayetinden 2 Ağustos 1330 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafın sureti, BOA. HR. SYS. nr. 96/16, lef 2.

- İbn Reşid'in aşireti, Anizeh Aşireti ve Suriye civarındaki aşiretleri bir araya getirerek Mısır-Filistin Cephesi'nden gelecek tehlikenin önlenmesini sağlamak,
- Şerif Hüseyin, İmam Yahya ve İdris'nin Yemen, Hicaz ve kutsal toprakları İngilizlere karşı savunması sağlamak,
- İbn Suud, Anizeh Aşireti ve Şerif Hüseyin'in İbn Reşid'e karşı tavırlarının değişmesini sağlamak gibi tedbirlerin alınması yönünde gayret gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti savaşın hemen başında aşiretleri bir araya getirmek için geniş kapsamlı bir proje üretmişse de başarılı olamamıştır. Başarılı olamamasının en büyük sebebi söz konusu aşiretlerin İbn Reşid dışında İngiliz kontrolünde hareket etmesidir⁴²⁶.

Cihadın ilan edilmesinin amacı Habeşistan'dan Hindistan'a kadar bütün Müslümanları İtilaf Devletleri'ne karşı ayaklandırmaktı. Almanların İngilizlere karşı en önemli siyasi argümanı halifelik makamıydı⁴²⁷. Almanların cihada verdikleri önem İngilizlerin, Alman İmparatorunu "Hacı Wilhelm" olarak anmalarına sebep olmuştu. Almanya, cihadın ilanı ile birlikte kendi görevlilerini Teşkilat-ı Mahsusa elemanları ile birlikte halkı İngilizlere karşı ayaklandırmak için görevlendirmişti⁴²⁸. Özellikle Irak civarındaki aşiretler üzerinde Eylül ayından itibaren İngilizlere karşı devam eden propaganda faaliyetleri cihadın ilanı ile birlikte artmıştı⁴²⁹. 1914 yılının Kasım ayında oldukça hassas bir şekilde hazırlanmış olan Cihad-ı Ekber ilan edilmiş ve tüm Müslümanlar İngiliz, Rus ve Fransızlara karşı savaşa davet edilmişti. Bu fetvanın içeriğini kapsayan Arapça bir fetvada Enver Paşa'ya yakınlığıyla bilinen Arap Abdülaziz Çavuş tarafından hazırlanarak Arap vilayetlerinde dağıtılmıştı. Fetvanın ilanından sonra gerek Osmanlı Devleti gerekse Almanya, Müslümanların İngilizlere karşı topyekûn ayaklanacağını düşünmüştü.

Aşiretler cihadın ilanı ve yayınlanan fetvalar noktasında ikiye bölünmüştü. İngilizlerin Basra Körfezi'nin kuzeyinde etki ettiği en önemli aşiretler Muhammara

⁴²⁶ P. Cox tarafından 16 Ocak 1917 tarihinde Hindistan yönetimine gönderilen 25115 numaralı telgraf, **IOR/R/15/1/480**, s. 12.

⁴²⁷ **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 14.

⁴²⁸ Almanlar cihadın ilan edilmesiyle birlikte halkın hemen ayaklanacağını düşünmekteydiler. İngilizleri Müslümanlar nezdinde "*vidansız millet*" olarak göstererek bütün Müslümanların İngilizlere karşı savaşmasını istemekteydiler. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. III. , K.I., s. 316.

⁴²⁹ Edmund Dane, **British Campaigns In The Nearer East,1914-1918**, London 1918, s. 26

bölgesinde Hazal Han öncülüğündeki aşiretlerdi. Hazal Han, İngilizlerle iş birliği içerisinde bulunmakta ve bölgedeki İngiliz propaganda faaliyetlerine yardım etmekteydi. Müntefik Şeyhi Sadun Paşa ise bütün desteği ile Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştı. Sadun Paşa'ya bu hizmetlerinden dolayı mirimiranlık rütbesi ve Mecidi Nişanı verilmişti⁴³⁰. Müntefik Mebusu Kureyş Efendi, İngilizlerle iş birliği içerisindeydi. Kureyş Efendi'nin mebus olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne ihanet emesi İngilizlerin siyaseten nüfuzunu göstermesi açısından önemlidir⁴³¹. Irak civarında bulunan İbn Reşid'te İslam'ın ve devletin muhafazası için her türlü fedakarlığa hazır olduğunu daha önceden bildirerek Osmanlı'ya desteğini açıklamıştı⁴³². Kurna Şeyhi Ukbaşi, Harsa Şeyhi Hacı Edher ise İngilizlerin yanında yer alarak savaşın hemen başında Kurna gibi önemli yerlerin kaybedilmesinde etkili olmuştu⁴³³. Necef'in önemli alimlerinde Muhammed Kazım Yazdi, Caferi ve Şiilerin İngilizlere arşı ayaklanmasını içeren fetva yayınlamıştı. 1915 Ocak ayı içerisinde Amara, 27 Ekim'de de Necef'te tüm Müslümanların cihada katılması için çağrıda bulunmuştu. ⁴³⁴. Muhammed Kazım Yazdi'nin verdiği fetvaların gönüllümü yoksa Osmanlı Devleti'nin baskısı ile mi verdiği tartışmalıdır.

Cihad-ı Ekber'in Basra Körfezi'nin kuzeyinde Muhammara bölgesi dışındaki aşiretlerin arasında olumlu karşılınması İngiltere'yi rahatsız etmişti. Osmanlı Devleti'nin oluşturmuş olduğu aşiret birliklerinin büyük bir kısmı Irak merkezli Sünni aşiretlerdi. Aşiretlerin devlete bağlılıklarını sağlamak için bayrak ve sancak gönderilmişti. İngilizler Basra'yı aldıktan sonra aşiretlerin tam manası ile pozisyonlarını görmek istiyordu. 1915 tarihinin ortalarında Osmanlı Devleti'nin cihada destek veren aşiretlerden oluşturmuş olduğu birliklerin Abadan ve Ahvaz

⁴³⁰ Dahiliye Nezaretinden Bağdat Vilayetine gönderilen 21 Zilhicce 1333(30 Ekim 1915) tarihli telgraf, BOA. **DH.KMS., nr. 29-10**; Sadun Paşa'ya daha sonra Şeyhülmeşayih-i Aşairü-l Irak ünvanı verilmişti, BOA. **BEO. nr. 4488-336226**.

⁴³¹ Müntefik Mutasarrıfı tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 12 Teşrinisani 1332(Kasım 1916) tarihli telgraf, BOA. **DH.ŞFR., nr. 538-35**.

⁴³² Binbaşı Aziz Bey tarafından 18 Ağustos 1330 (31 Ağustos 1914) tarihinde 6'ncı Ordu'ya gönderilen şifre telgraf, ATESE., **K. 759, D. 32, F. 004**.

⁴³³ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e., C.III.,K.III., s. 91**.

⁴³⁴ India Office, **Review of The Civil Administration of Mesopotamia**, December 1920, London, s. 4.

civarındaki İngiliz petrol depolarına saldırımları neticesinde ciddi sıkıntılar çeken İngilizler bölgeye Hindistan'dan asker sevk etmek zorunda kalmıştı.

1915'in Şubat ayına gelindiğinde Ghasban ve Bavi aşiretleri ile birlikte bazı aşiretlerin cihat ilanına destek vererek bölgedeki İngiliz petrol hatlarına saldırımları İngilizleri oldukça tedirgin etmişti⁴³⁵. İngilizler, Abadan ve Ahvaz civarındaki cihat çağrısından oldukça rahatsızlardı. Ahvaz'da bulunan Alman temsilci Wonkhans'ın faaliyetlerini merkezi hükümete bildirmişlerdi. Muhammara Şeyhi cihada iştirak eden aşiretlere karşı bin kişilik bir aşiret birliği oluşturarak Osmanlı'ya karşı harekete geçmişti. İngilizler, Muhammara Şeyhi aracılığı ile Bavi Aşireti'ne cihada katılmaması için teklifte bulunmuştu. Bununla birlikte Bavi Aşireti, Muhammara Şeyhi'nin teklifine olumsuz cevap vermesine rağmen Şeyh Hazal'ın bölgedeki faaliyetlerine engel olmayacağını söylemişti⁴³⁶. Cihadın ilan edilmesi ile birlikte bölgedeki aşiretlerle görüşen Osmanlı yetkililerinin bazı aşiretleri İngilizlere ve Muhammara Şeyhi Hazal'a karşı ayaklandırması İngilizleri zor duruma sokmuştu. Şeyh Hazal bölgede kendisine karşı oluşan tepki neticesinde Osmanlı Devleti'nin İran sınırını ihlal ettiğini söyleyerek Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerini artırmıştı⁴³⁷.

İran topraklarında fetva çok tesirli olmamıştı. Tahran Sefiri Asım Bey, Cihat-ı Ekber'in ilanı ile birlikte istenilen faaliyetlerin meydana getirilebilmesi için yeterli bir tesirin uyanmadığını bildirmişti. Münferit katılımların olduğu bunların yeterli olmadığını dile getiren Asım Bey genel bir havanın oluşmasının gerektiğini ifade etmişti⁴³⁸. Asım Bey, Kirmanşah'ta cihada hazır olan mücahitlerin olduğunu ve bunların hızlı bir şekilde organize edilmesi gerektiğini talep etmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Basra Valisi ve Irak Umum Kumandanı Süleyman Askeri Bey'den acilen aşiretlerin organize edilmesini istemişti⁴³⁹.

⁴³⁵ 5 Şubat 1915 tarihinde P.Cox'un Hindistan Askeri Departmanına göndermiş olduğu rapor, TNA. **WO. 106/52**, s. 16.

⁴³⁶ **A.g.v.**, s. 16.

⁴³⁷ İngilizlerin Hindistan'daki askeri komutanlığı tarafından hazırlanan rapor, TNA. **WO. 106/52** s. 15.

⁴³⁸ Taharan Sefiri Asım Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 18 Kânunusani 1914 tarihli 521 numaralı telgraf, BOA. **DH. EUM. 7.Şb., 2/45**, lef 2.

⁴³⁹ **A.g.v.**, lef,1.

Şii ulema kendi içerisinde ikiye bölünmüştü. Irak sınırları içerisinde bulunan Necef ve Kerbela'daki Caferi olan ulemanın yayınlamış olduğu fetvalar ise İran Hükümeti tarafından engellenmişti⁴⁴⁰. Osmanlı Devleti bu fetvaları İran'ın kuzeyindeki aşiretlere dağıtmıştı. İran'ın kuzeyinde İngilizlerin ve İran Hükümeti'nin çok etkili olamamasından dolayı Hemedan ve Kirmanşah civarındaki propaganda çalışmaları kısmen etkili olmuştu. Osmanlı Devleti, halkı ayaklandırma düşüncesi ile İslami değerleri ön plana çıkararak gerek Müslümanların gerekse her iki devletin kurtuluşunu cihada iştirak etmekte olduğunu anlatmaya çalışmıştı.

İran'da durum bu şekilde iken Umman, Katar, Bahreyn, Kuveyt gibi bölgelerdeki aşiretler ise İngilizlerle daha önce yapmış olduğu sözleşmeler ve karşılığında bağımsızlık sözleri alması dolayısıyla cihada iştirak etmemişti. Bununla birlikte İngilizler, Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu cihat ilanının etkisini kırmak için bahsedilen bölgelerde beyannameler yayınlamaya çalışmıştı. İngilizler bölgedeki temsilcileri aracılığı aşiret liderleri ile görüşerek teminatlar vermekte ve çeşitli yardım vaatlerinde bulunmaktaydı. İngilizlerin bu propaganda faaliyetleri Hindistan, Necid, Hicaz ve Afganistan ile birlikte İran'ın merkezi bölgelerinde büyük oranda etkili olmuştu. İngilizlerin bölgedeki propaganda faaliyetleri resmi olarak Robert Wonckhaus'a verilmişti⁴⁴¹. İngilizler, Robert Wonckhaus'a oldukça güvenmekteydi. Propaganda söylemlerini Osmanlı Devleti'ne karşı politik ve ekonomik olarak geliştirmişti. İngilizler propagandalarını İslam'a düşmanlıklarının olmadığı üzerine kurmuştu. Propagandalarını Osmanlı Devleti ile sorunlarının olduğu üzerine oluşturmuştu⁴⁴². Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Arapları ve diğer Müslümanları "geri bıraktığı" savı sıklıkla işlenmekteydi. Bu argüman

⁴⁴⁰ İran merkezi Şii ulemanın büyük bir kısmı Cihad-ı Mukaddes ilanına destek vermemişti. Bu tutumlarında İngilizlerin etkisi oldukça etkilidir. İngilizler Osmanlı Devleti'nin bölgeyi asimile etmek istediği üzerine propaganda yapmaları bunda oldukça etkili olmuştur. Necef'teki Şii ulema tarafından Farsça yazılan bir Cihad-ı Mukaddes metninde Sünni Mezhebi ve İmami, Zeydi, Vehhabi, Havaric, gibi bütün grupların kâfire karşı tek vücut olmaları gerektiğinin bir yükümlülük olduğu bildirilmekteydi. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. III. K. I., s. 324.

⁴⁴¹ Critical Study of the Campaign in Mesopotamia up to April 1917:Part I, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.2.

⁴⁴² İngilizler özellikle Hindistan'da geniş bir propaganda ağı oluşturmuştu. Ağahan aracılığı ile Hindistan Müslümanlarını etkilemekteydi. Ağahan'ın yayınladığı beyannamelerin temelini Halife'nin kâfirlerle ittifak etmesi üzerine oturtulmuştu. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. III. , K.I., s. 341-342.

Necid'te İbn Suud önderliğindeki bölgede, İran'da ve Hicaz'da Şerif Hüseyin'in nüfûz alanlarında tutmuştu. İbn Suud özellikle 1916 tarihinden sonra "Türklerin İslam'la alakası olmadığı" düşüncesini sıklıkla vurgulamıştı

Cihat ilan edildikten sonra Irak'ta farklı bir tartışma yaşanmıştı. Hapishanelerdeki mahkûmlar cihada iştirak etmek istemişti. 2 Mayıs 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Komutanlığı'na çekilen telgrafta mahkûmların cihada iştirak edip etmeyecekleri sorulmuştu. Mahkûmların talepleri dikkatle incelenmiş ve bazı şartlara bağlanmıştı. Bütün mahkûmların cihadı bahane ederek firar etme ihtimali üzerinde durulmuştu. Oluşturulacak komisyonun teklifi doğrultusunda Adliye Nezareti'nin izni ile ancak cihada iştirak edebilecekleri kararlaştırılmıştı. Enver Paşa, durum hakkında bölge komutanlığından bilgi istemiş ve mahkûmların serbest bırakılmasının yararlı olmayacağı cevabını almıştı⁴⁴³.

Irak'ta gerek Sünni Mezhebi'ne mensup olan, gerekse Şii ve Caferi gruplarına mensup olan aşiretler cihada iştirak noktasında ikiye bölünmüştü. Irak'taki Nakipzadeler Aşireti de bu aşiretlerden birisiydi. Aşiretin lideri olan Seyyit Talip⁴⁴⁴ zamanında Basra Milletvekilliği de yapmıştı. Özellikle 1913 tarihinden sonra İngilizlerle yakın ilişkiye girmesi Osmanlı Devleti ile arasını açmış ve hakkında tutuklama karar verilmişti. Seyyit Talip savaşın başından itibaren Mübarek el Sabah ve İbn Suud gibi iki tarafı da idare etmeye çalışarak denge siyaseti izlemişti. Osmanlı Devleti, Seyyit Talip'in faaliyetlerinin farkındaydı. Seyyit Talip savaşın başlaması ile birlikte hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere tarafından baskı görmekteydi. Kendisi ile alakalı "vatansever" olduğuna dair raporlarda gelmekteydi. Fakat bu raporlar pek fazla gerçeği yansıtmamaktaydı. İbn Suud için görevlendirilen Seyyit Talip, İngilizlerin baskısına daha fazla dayanamayarak Percy Cox ile yaptığı görüşme neticesinde Ocak 1915'te Hindistan'a gitmeyi kabul etmişti⁴⁴⁵.

⁴⁴³ Orhan Avcı, **Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918**, Vadi Yayınları, Ankara 2004, s. 159-160.

⁴⁴⁴ Seyyit Talip'in 1868? tarihinde doğduğu tahmin edilmektedir. Babası halk tarafından pek sevilmeyen Seyyit Recep'dir. 1899 yılında babası tarafından Basra Valisi'ni ve Mübarek el Sabah'ı şikayet etmek için İstanbul'a gönderilmişti. Bu seyahat neticesinde kendisi siyaseten çıkış yapmaya başlayacaktı, Eliezer Tauber, "Sayyid Talib and the Young Turks in Basra", **Middle Eastern Studies**, Vol. 25, No. 1 (Jan.1989), s. 3.

⁴⁴⁵ Eliezer Tauber, **a.g.m.**, s. 20.

Irak cephesi hiç şüphesiz en önemli cephelerden birisiydi. Aşiretlerin mutlaka cihada iştirak etmesi gerekmektedir. Bu nedenle Irak'ın önde gelen bölgelerinin nüfûzlu kişilerine cihada davet mektupları yazılmıştı. Bağdat Kadısı Sait, Kutü'l Amare'de Abbas el Ali, Müntefik bölgesinden Asakire, El Şeddad gibi aşiretler 1915'in Haziran'ına kadar cihada davet edilmişti. Yapılan çalışmalar neticesinde El Abid, Ebu Heyazi ve El Aze aşiretleri 1915 Ekim'inde cihada katılmıştı⁴⁴⁶. Irak'taki Caferi ulemadan bazıları fetva yayınlarak cihada iştirak etmeyenlerin kafir olacağını beyan etmişti. Fetva yayınlarak halkı cihada davet eden ulemalar; Seyyid Muhammed Sa'id-al Habubi, Şeyh Abdul Kerim-al Cezairi, Seyyid Abdulrezzak Hallu, Şeyh Cevad Shib-el Cevahir'idi. Irak'ın güneyinde, cihat çağrısına Said Nur-el Yasiri, Abdul Vahid-el Hacı Şikar, Seyyid Alvan-el Seyyid Abbas, Seyyid Hadi Mukuter, Seyyid Muhsin ebu Tabih, Seyyid Hadi Zuvain, Mubdir-el Farun, Shalan Ebulcun gibi aşiret liderleri olumlu cevap vermişti⁴⁴⁷. Bu isimlerin bazılarının isteksiz bir şekilde katıldığı bilinen bir gerçektir. Fakat Muhammed Sa'id-al Habubi cihadın ilanı ile birlikte bölgedeki aşiretlerin ve Caferi ulemanın cihada iştirak etmesi için yoğun çaba sarf etmişti. Cihadın ilanından sonra halkın cihada iştiraki başta Irak bölgesi olmak üzere istenildiği ölçüde yankı bulmamıştı. Hiç şüphesiz buna etki yapan en önemli neden İngilizlerin bölgedeki karşı propaganda faaliyetleri, güç kullanma tehditleri ve önemli aşiretlere yapmış oldukları vaatlerdi.

2.5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA SABAH AŞİRETİ'NİN FAALİYETLERİ

2.5.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Sabah Aşireti İle İbn Suud Arasındaki İlişki

1908 -1914 tarihleri arasında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında en önemli meselelerin yaşandığı yerlerin başında Kuveyt gelmekteydi. Kuveyt, Irak'ın ve bölgenin güvenliği için son derece önemli bir yerdi. İngilizlerin Kuveyt Şeyhi ile

⁴⁴⁶ Orhan Avcı, **a.g.e.**, s. 164.

⁴⁴⁷ Wamidh Nadhmi., **The Political, Intellectual and Social Roots of the Iraqi Independence Movement 1920**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Durham University 1974, s. 87.

geliştirmiş olduğu ekonomik ilişkiler bir noktadan sonra siyasi boyuta dönüşmüş ve İngilizler, Kuveyt üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti, Kuveyt Mesele'si ile ilgili İngiltere ile oldukça uzun müzakereler yaparak Kuveyt'in bir Osmanlı toprağı olduğu hakkını savunmaya çalışmıştı. 1913 anlaşması ile Kuveyt özerkliğini kazanarak bağımsızlık yolunda büyük bir adım atmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında 8 Ağustos 1914 tarihinde İngiliz yetkililer Şeyh Mübarek el Sabah'la görüşerek savaşın çıkacağına dair bilgi vererek kendi yanlarında olmasını istemişlerdi. Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah, 21 Ağustos'ta kendisinin ve aşiretinin İngiltere'nin yanında olacağını İngilizlere bildirmişti⁴⁴⁸. İngilizler, Mübarek el Sabah'tan adamlarını ve gemilerini talep etmişti. Şeyh Mübarek el Sabah, 3 Kasım 1914 tarihinde vermiş olduğu cevapta İngilizlere destek vereceğini tekrar etmişti. Mübarek el Sabah bağımsızlık ve çeşitli ekonomik vaatler karşılığında bu yardımı yapmıştı⁴⁴⁹. İngilizlerle hareket etme noktasında kesin karar veren Mübarek el Sabah, İngilizlerin teşviki neticesinde İbn Suud ile arasındaki sorunları çözmeye çalışmıştı. İbn Suud ile Kuveyt şeyhleri arasındaki ilişki esasında 1914 yılında kötü bir döneme girmişti. Mübarek el Sabah'ın 1914 yılında Osmanlı Devleti ile diyalogunu devam ettirmesi İbn Suud'u kızdırmıştı⁴⁵⁰. İbn Suud'a göre Osmanlı Devleti bölgeden çıkarılmalı ve hiçbir şekilde görüşülmemeliydi⁴⁵¹. İbn Suud bundan dolayı Mübarek el Sabah'ı Kaptan Shakespeare'e şikâyet ederek uyarılmasını istemişti. İbn Suud, Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasında başarılı olup olamayacağı hususunda endişe taşımaktaydı. Bu endişe ile birlikte aşiretleri kendi yanına çekmeye çalışmıştı.

Diğer taraftan Acman Aşireti reisinin, İbn Reşid, Mübarek El Sabah, İbn Tuvala ve İbn Süveyt'i bir araya getirmeye çalışması İbn Suud tarafından tepki ile karşılanmıştı.⁴⁵² İbn Suud bu aşiret reislerinin hepsi ile kavgalı bir durumda idi. İbn Suud ile Kuveyt Emiri Mübarek el Sabah'ın bir araya gelmesi İngiltere'nin

⁴⁴⁸ **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford1987, s. 75.

⁴⁴⁹ **A.g.e.**, s. 75.

⁴⁵⁰ İngiltere'nin İbn Suud politikası, TNA. **FO. 882/8**, s.145.

⁴⁵¹ **A.g.v.**, s. 145.

⁴⁵² İbn Suud'un 15 Ağustos 1916 tarihinde Basra'daki İngiltere temsilciliğine göndermiş olduğu mektup, TNA. **FO. 882-/8**, s. 73.

menfaatleri gereği idi. Bazı aşiret reislerinin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması İbn Suud'un bu aşiretlere karşı tutumunu sertleştirmesine neden olmuştu. Bu aşiretlerin nüfûz alanları İbn Suud ile çatıştığından dolayı dönem dönem aralarında şiddetli mücadeleler yaşanmıştı. İbn Suud, Mübarek El Sabah'a temsilcisi Abdulaziz el Rubai'yi göndererek aralarındaki sorunu çözmeye çalışmıştı. Mübarek El Sabah'ın kendisine karşı olan tutumu İbn Suud'u oldukça rahatsız etmişti⁴⁵³. Ocak ayı içerisinde Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah, İbn Suud'a bir mektup göndererek Osmanlı ile İngiltere arasındaki savaşın neticesini beklemesini tavsiye ederek kendisinin de aynı şekilde davrandığını söylemişti⁴⁵⁴. İbn Suud verdiği cevapta beklemenin uygun olacağını ifade etmişti.

İbn Suud ile Mübarek el Sabah 1915 tarihinin ilkbaharından itibaren İngilizlerin öncülüğünde görüşmelerini sıkılaştırmıştı. Acman aşireti, İbn Suud karşısında aldığı mağlubiyetler neticesinde Mübarek el Sabah'a bağlı topraklarda Eylül ayından itibaren sığınmacı olarak bulunmuştu. Mübarek el Sabah'ın Acman Aşireti'ne topraklarında yer vermesi İbn Suud'u kızdırmıştı. Mübarek el Sabah'ın 28 Kasım 1915 tarihinde ölümünün ardından yerine geçen oğlu Şeyh Cabir'e, İbn Suud tarafından Acman Aşireti'nin topraklarından çıkarılması yönünde baskı yapılmıştı. Bu baskıya bir nebze kayıtsız kalan Cabir daha fazla dayanamayarak 1916 Şubat ayı içerisinde Acman Aşireti'ni topraklarından çıkarmıştı⁴⁵⁵. Kuveyt şeyhleri savaşın başlaması ile birlikte İngiltere'nin kontrolüne girmişti. İngiltere'nin Kuveyt'teki siyasi temsilciliği aktif bir şekilde kullanılmakta, diğer aşiret reisleri ile görüşmeler çoğu zaman burada gerçekleştirilmekteydi. Mübarek el Sabah'ın ölümünden sonra daha etkin bir şekilde hareket etme imkanı bulan İngiltere, Mübarek'in oğulları üzerinde daha belirgin politika izlemiştir.

19 Kasım 1916 tarihinde P. Cox öncülüğünde Kuveyt'te önemli bir toplantı gerçekleştirilmişti. Toplantıya İbn Suud, Şeyh Cabir, Muhammara Şeyhi Hazal Han, Şemmar Aşireti'nden bazı şeyhler, Dhafir Şeyhi ve pek çok küçük aşiretin şeyhleri katılmıştı. Toplantı İngilizlere destek konuşmaları çerçevesinde gerçekleşmişti.

⁴⁵³ **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford 1987, s. 23.

⁴⁵⁴ **A.g.e.**, s. 23.

⁴⁵⁵ **A.g.e.**, s. 75.

Muhammara Şeyhi ve İbn Suud başta olmak üzere toplantıda önde gelen aşiret şeyhleri konuşmalar yapmıştı. İbn Suud ve Hazal Han toplantıda Osmanlı aleyhine oldukça ağır konuşmalar yaparak Osmanlı'nın Arap topraklarından çıkarılması gerektiğini ifade etmişti.

Toplantıdaki konuşmalar oldukça ilginçtir. Osmanlı Devleti'nin kendilerini bölmek istediği ve bu nedenle Arapların parça parça yaşadığı, İngilizlerin ise kendilerini birleştirmek için gayret gösterdiği ifade edilmiştir. Bu konuşmaların amacı toplantıya katılan çok sayıda şeyhi etkileyerek kafalarındaki şüpheleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Toplantıda Şerif Hüseyin'in isyanından övgüyle bahsedilerek destek verilmesi kararlaştırılmıştı. Arap şeyhleri toplantıda Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarından çıkarılması için karar almıştı. Bu toplantıdan sonra İbn Suud ve Şeyh Hazal 27 Kasım 1916 tarihinde Basra'da tekrar bir araya gelerek iş birliği için kararlar almıştı⁴⁵⁶.

29 Kasım 1916 tarihinde İbn Suud, Muhammara Şeyhi Hazal, Kuveyt Şeyhi Cabir, Basra'da bir görüşme daha yapmıştı. Görüşmede bölgenin sorunları ve ticari ortaklıklar ele alınmıştı. İbn Suud bütün yolların güvenlik altına alındığı diğer şeyhlere bildirmişti. Bu toplantıdan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin temsilciliğinde verilen bir ziyafette İbn Suud ile Kuveyt Şeyhi Cabir, Bahreyn ve Kuveyt arasında deniz ticareti ile alakalı bir görüşme gerçekleştirilmişti. Görüşmenin ardından İbn Suud 2 Aralık tarihinde bölgeden ayrılmıştı. Bu ziyareti esnasında Kuveyt'e de uğrayan İbn Suud, Amerikalılardan sağlık yardımı talebinde bulunmuştu. Bu tarihlerde Amerika, Basra Körfezi'nde pek çok noktada misyonerleri aracılığı ile hastaneler açmıştı⁴⁵⁷.

İbn Suud, 1917'nin Aralık ayı içerisinde P.Cox'tan bir takım isteklerde bulunarak sıkıntılarını dile getirmişti. İbn Suud, Kuveyt Şeyhi Cabir'in Acman aşiretiyle olan ilişkisini bitirmesini istemişti. Acman aşireti ile İbn Suud arasında uzun yıllardır devam eden düşmanlıkla birlikte Kuveyt şeyhlerinin Acman Aşireti'ne yardım etmesi İbn Suud'u oldukça fazla rahatsız etmişti. Kuveyt Şeyhi Cabir'in Avazim aşiretinden zorla vergi almasını yasa dışı olarak değerlendiren İbn Suud, Şey

⁴⁵⁶ Arab Bulletin, No:33, s. 513.

⁴⁵⁷ Arab Böro tarafından hazırlanan 19 Ocak 1917 tarihli 39 numaralı rapor, TNA. CAB 24/143 s. 35.

Cabir'in bundan bir an evvel vazgeçmesini istemişti. Kuveyt civarında Şeyh Cabir'in izin verdiği ve yardım ettiği bu tür aşiretlere İngiltere'nin izin vermemesini talep etmişti. İngiltere sorunun farkındaydı ve İbn Suud ile Şeyh Cabir'i uzlaştırmanın menfaatleri için en etkili yol olduğunun bilincindeydi. Eğer iki aşiret arasında sorun aynı şekilde devam eder ise Acman aşireti ve İbn Reşid, İbn Suud'a karşı güç kazanabilirdi. Kuveyt Şeyhi Cabir, İngiltere'ye rağmen saf değiştirebilirdi. Bu vesile ile Hamilton, Kuveyt'e giderek İbn Suud ve Kuveyt Şeyhi'nin arasını düzeltmeye çalışmıştı. Kuveyt Şeyhi'nden Avazim aşiretinden vergi alınmaması ve İbn Suud'a bir dostluk mektubu yazmasını istemişti. Bu isteklerin yapıldığı takdirde sorunun çözüleceğini belirtmişti ⁴⁵⁸. İngiltere bölgede kendi yanında olan aşiretlerin birbirleri ile kavga etmelerini istememekteydi. Söz konusu tarihte Kutü'l Amare Savaşı'nın kaybedilmesi ve Bağdat'ı ele geçirmek için yeni bir harekât planının hazırlanması İngiltere'yi kırılğan zeminde dikkatli olmaya sevk etmişti.

Sabah Aşireti ve İbn Suud aralarındaki kırılğan ilişkiye rağmen bir araya gelmişti. İngiltere'nin menfaatlerin gözetecek şekilde kendilerine karşı olan Dhafir, Acman ve Şemmar Aslam aşiretlerinin etkisiz hale getirilmesi için İngiltere'ye aldıkları kararları sunmuşlardı. Bu kararlar;

- Muhalif aşiretlerin İngiltere'ye ve kendilerine karşı tutumlarını değiştirmesi,
- Acman Aşireti'nin İbn Suud'un kontrolünde olan göçebe aşiretlere saldırmayı bırakması,
- Acman Aşireti'nin Nikrah ve Mutayir bölgesindeki aşiretlere saldırmayı bırakması,
- Acman Aşireti'nin Kuveyt ve İbn Suud'un etkin olduğu bölgelerde kervanlara saldırmaması gerekli olan uyarıların yapılması,
- Necid'ten Kuveyt'e Kuveyt'ten de Necid'e ticaret yapmak için gidip gelenlerin kervanların güvenliliğinin sağlanması gibi kararlar almışlardı ⁴⁵⁹.

Bütün bu maddeler İbn Suud ve Şeyh Cabir'in güvenliğine yönelikti. Eğer bu aşiretler bu şekilde etki altına alınır ve kendi bölgelerine saldırıları durdurulur ise İbn

⁴⁵⁸ P. Cox'un Bağdat'tan 20 Aralık 1917 tarihinde Kahire'deki Arap Büro'ya yazmış olduğu 6184 numaralı telgraf, TNA. **FO. 882/8**, s. 233-235.

⁴⁵⁹ İbn Suud ve Kuveyt Şeyhi Cabir'in hazırlamış olduğu Kasım 1916 tarihli şartname, TNA. **FO. 882/8**, s. 174- 175.

Suud bölgede etkinliğini tam manası ile sağlamış olacaktı. Esasında İbn Suud kendi güvenliğini sağlamaya çalışmakla birlikte ticari olarak da bölgenin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Sahilden uzak iç bölgelerde yaşayan aşiretler ticaretlerini yakın olduğu için Kuveyt limanları üzerinden yapmaktaydı. İngilizlerin Kuveyt limanlarını etkin bir biçimde kullanması Kuveyt'in bölgenin ticaret merkezlerinden birisi haline gelmesini sağlamıştı. Esasında bölgedeki kervanların güvenliğinin sağlanması aynı zamanda İngiliz ticaretinin güvenliğinin sağlanması anlamına da gelmekteydi.

Şeyh Cabir'in 5 Şubat 1917 tarihinde erken ölümü üzerine İngiltere'nin bölgedeki temsilcileri kendi aralarında bir dizi görüşmeler yapmıştı. İngilizler, Şeyh Cabir'in yerine geçecek olan kişinin kendileriyle uyumlu çalışıp, çıkarlarını gözetecek birinin olmasını istemişti. Şeyh Salim'in geçmesinin uygun olacağı Kuveyt'teki İngiliz siyasi temsilciliği tarafından merkezi hükümete bildirilmişti. Şeyh Salim, Mart 1917 tarihinde Kuveyt Şeyhi olmuştu⁴⁶⁰. Şeyh Salim, Kuveyt aşiretlerinin şeyhi olması ile birlikte Acman Aşireti'nin geri dönmesine müsaade etmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda Sabah aşireti ile İbn Suud arasındaki ilişkide gelgitler yaşamasına rağmen her iki aşirette İngiliz menfaatleri çerçevesinde çalışmıştır. İngiltere'nin kontrolüne giren Kuveyt, daha sonraki süreçte devletleşme yoluna gidecektir.

2.6. İBN SUUD'UN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAKİ FAALİYETLERİ

2.6.1. Kaptan Sheakespear ve İbn Suud Arasındaki İlişki

Basra Körfezi bölgesindeki şeyhlerle siyasi ilişkilerini oldukça iyi noktaya getiren Kaptan Shakespeare, İngiltere'nin Hindistan Hükümeti'nde görevliydi. Shakespeare, Arap coğrafyasında özellikle de körfez sahillerinde önemli görevler üstelenmişti. Onun en önemli amacı İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını sağlamlaştırmaktı. Bu açıdan Shakespeare propaganda yöntemini bölgenin “geri kalmışlığı” üzerine kurmuştu. Shakespeare, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi “geri

⁴⁶⁰ İngilizler Şeyh Salim'i kaba, iletişimsiz ve aşırı dindar olarak değerlendirmiştir. **A.g.e.**, s. 76.

bıraktığını” savunarak İngiltere’nin bu durumu düzeltereğini, Osmanlı Devleti’nin bölgede güçlenmesinin imkânsız olduğu düşüncesini yaymaya çalışmıştı⁴⁶¹. İngiltere Hükümeti, bölge şeyhleri ile ihtiyatlı bir şekilde diyaloga geçilmesini istemişti. Zira henüz tam manası ile bölgede taşlar oturmamış savaşın seyri belli olmamıştı. Bu nedenle kazanımlarını garanti altına almak isteyen İngiltere, Shakespeare’in gizli diplomasi yürütmesini istemişti. Bu çerçevede Muhammara Şeyhi Hazal, Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah ve İbn Suud ile hatırı sayılır derece bir diyalog içerisinde olan Shakespeare, İngiltere Hükümeti’nin emirlerini harfiyen yerine getirmeye çalışmıştı⁴⁶².

Shakespeare 1914’ün Haziran’ında İbn Suud ile görüşmek üzere Riyad’a bir ziyaret düzenlemişti⁴⁶³. Kaptan Shakespeare bu ziyaretinde İbn Suud’un kendi bölgesindeki aşiretler üzerinde etkin olduğunu görmüştü. İngilizler, Suud ile bir taraftan ihtiyatlı bir şekilde ilişkilerini devam ettirirken, diğer taraftan Kaptan Shakespeare vasıtasıyla İbn Suud’a Osmanlı Devleti’nin eski gücünde olmadığı noktasında propaganda yapmaktaydı⁴⁶⁴. Shakespeare, İbn Suud’un yaklaşık olarak yedi bin civarında adamının olduğu ve bu adamların İbn Suud tarafından iyi bir şekilde motive edildiğini bildirmişti⁴⁶⁵. Bu görüşmeden sonra İbn Suud limanların kontrolünü sağlamak ve Osmanlı Devleti’ni kıyılardan uzak tutmak için bin civarında adamını Ahsa sahillerine göndermişti.

İngilizler Kasım ayı içerisinde, İbn Suud ile yeniden görüşerek kendisine İngiltere saflarında savaşa girmesini teklif etmişti. Osmanlı Devleti’ne karşı kendisine koruma garantisi vererek çeşitli tekliflerde bulunulmuştu. İngilizlerin yapmış oldukları en önemli vaatleri ise İbn Suud’un bağımsızlığını tanıyacak olmalarıydı. Böylece İbn Suud, İngilizler tarafından “Necid ve Ahsa’nın Kralı”

⁴⁶¹ Bruce Westrate, **The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920**, University Park: Penn State Press, 1992, s. 12-14.

⁴⁶² Bölgedeki diğer İngiliz siyasi memurlarından daha fazla bir şekilde İbn Suud ile yakın arkadaşlık kuran Shakespeare, İbn Suud’un şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kaptan Shakespeare’in İbn Sud üzerindeki misyonu, TNA. **FO. 882/8 s.37**.

⁴⁶³ İngiltere’nin Basra siyasi temsilciliğinden Kahire’deki Arap Büro’ya gönderilen 19 Ocak 1917 tarihli İbn Suud ile İngiltere ilişkisine dair rapor, TNA. **FO. 882/8**,s. 130.

⁴⁶⁴ **A.g.v.**, s.39-40.

⁴⁶⁵ **A.g.v.**, s.37.

olarak düşünölmüştü⁴⁶⁶. Görüşmeden sonra İngilizlerin bölgedeki etkin elemanlarından olan Kaptan Shakespeare özel bir misyonla İbn Suud ile görüşmek için bölgeye doğru hareket etmişti. 31 Aralık 1914 tarihinde İbn Suud'un yanına ulaşmıştı. Kaptan Shakespeare'in zorlamalarına rağmen İbn Suud tarafsızlığını koruyacağını bildirmişti. İbn Suud görüşmede İngiltere'nin pozisyonun netleşmesi sonucunda İngiltere'nin yanında yer alacağı izlenimini uyandırmıştı⁴⁶⁷. Ocak ayı içerisinde kaptan Shakespeare ile İbn Suud arasında bir görüşme daha yapılmıştı. İbn Suud bu görüşmede İngiltere'den para talep etmişti. İngiltere, Kaptan Shakespeare aracılığı ile verdiği cevapta; Basra Vilayeti'nin güvenliği noktasında İngiltere'nin istediği şartlar sağlandığı takdirde böyle bir anlaşmanın ve yardımın düşünöleceğini ifade etmişti⁴⁶⁸. Kaptan Shakespeare bu tutumuyla İbn Suud'u oyalayarak İngiltere'nin tam manası ile İbn Suud'a güven duymasını beklemişti⁴⁶⁹. İngilizler, İbn Suud'un Kuveyt Şeyhi ve Muhammara Şeyhi ile birlikte Basra'yı korumak için birlikte hareket etmesini istemişti. 4 Ocak 1915 tarihinde Kaptan Shakespeare, P. Cox'a İbn Suud'a teklif etmiş olduğu anlaşma şartlarını göndermişti. Kaptan Shakespeare, bu faaliyetlerini oldukça gizli yürütmeye çalışmıştı. Gerçi İngiltere'nin Hindistan yönetimi İbn Suud'un açıktan desteklenmesi taraftarı idi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Shakespeare, İbn Suud ile pazarlıklarını sıkılaştırarak bölgede Osmanlı ile birlikte hareket etmesini engellemeye çalışmıştı.

İbn Suud, Necid Valisi ve Kumandanı olması hasebiyle Osmanlı Devleti'nin bir memuru konumundaydı. İngilizlere karşı savaşması talep edilebilirdi. İngilizler Shakespeare aracılığı ile bunu engellemeye çalışmış ve başarılı olmuştu. Shakespeare, İbn Suud'dan Basra Vilayeti'nin işgali için Muhammara Şeyhi Hazal Han ve Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah gibi destek vermesini istemişti. İngiliz ve Avrupalı tüccarların korumasını da talep etmişti. Böylece İngilizler İbn Suud'a bölgede tampon bir vazife vermişti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin saldırılarına karşı

⁴⁶⁶ **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford1987, s. 23.

⁴⁶⁷ **A.g.e.**, s. 24.

⁴⁶⁸ İndiana Office tarafından hazırlanan 9973 numaralı 25 Ocak 1915 tarihli rapor, TNA. **FO. 882/8**, s. 41.

⁴⁶⁹ **A.g.v.**, s. 41.

her zaman destek vereceklerini bildirmişlerdi⁴⁷⁰. İbn Suud, İngilizlerin taleplerine olumlu yaklaşmakla birlikte bir anlaşma imzalamak istemişti. Her ne kadar görüşmeler devam etse de yazılı olmayan hiçbir vaat İbn Suud için bir şey ifade etmemekteydi⁴⁷¹. Yapılan çalışmalar ve verilen sözler neticesinde İbn Suud'un cihada iştiraki engellenmiş oldu. Shakespeare'in çalışmaları netice vermiş ve İbn Suud tarafını seçmişti.

Kaptan Shakespeare, İbn Suud'dan Osmanlı Devleti ile hareket eden İbn Reşid'e saldırmasını istemişti. İbn Suud buna mukabil İngilizlerden maddi destek istemişti. Kaptan Shakespeare, İbn Suud'a garanti vermek için birkaç maddeden ibret olan bir sözleşme taslağı hazırlamıştı. Daha önce sözlü olarak İbn Suud'un Necid, Ahsa ve Katif civarında bağımsızlığını tanıma teminatı vermişti. Bununla birlikte karşılıklı her türlü yardımın yapılması ve İbn Suud'un İngiltere dışında başka bir devletle diyalog içerisinde olmaması sözleşmenin maddelerindendi. Kaptan Shakespeare'in 24 Ocak 1915 tarihinde ölmesi ile birlikte bu sözleşme imzalanamamıştı⁴⁷². Bölge şeyhleri ile önemli arkadaşlıklar tesis eden ve etkili olan Kaptan Sheakspear'ın ölümü İngiltere'nin politikasını kesintiye uğratmasa da etkilenmesine sebep olmuştu⁴⁷³.

2.6.2. İngiltere İle İbn Suud Arasında Yapılan Sözleşme

Kaptan Shakespeare ölmeden önce İbn Suud ile sözleşme şartlarını belirli bir düzeye getirmişti. Kaptan Shakespeare'in ardından yapılan görüşmelerde İbn Suud, Osmanlı Devleti'ne karşı güvenlik garantisi istemişti. Bağımsızlık hayalinden dolayı "kazan kazan" politikası izlemekteydi⁴⁷⁴. Shakespeare'den sonra görüşmeleri devam ettiren P. Cox, Ocak ayından itibaren sözleşmenin imzalanacağı tarihe kadar yoğun bir görüşme trafiği yapmıştı. İmzalanacak sözleşmenin oldukça hassas olması

⁴⁷⁰ A.g.v., s. 42.

⁴⁷¹ Kaptan Shakespeare'in 1914'ün Kasım ayında Kahire' deki Arap Büro'ya göndermiş olduğu rapor, TNA. FO. 882/8.

⁴⁷² Kahire'deki Arap Büro tarafından hazırlanan rapor, TNA. FO. 882/8.

⁴⁷³ Kaptan Shakespeare tarafından 5 Ocak 1915 tarihinde Political Resident in the Persian Gulf'a gönderilen telgraf, IOR/R/15/1/480, s. 6.

⁴⁷⁴ P.Cox tarafından 16 Ocak 1915 tarihinde Hindistan yönetimine gönderilen 69-B numaralı telgraf, IOR/R/15/1/480, s. 14.

gerektiği üzerinde duran P. Cox, diğer aşiretlerin küstürülmeden hareket edilmesi için çaba sarf etmişti. İngiltere'nin aşiretlerle görüşmesinden haberdar olan Osmanlı Devleti, İbn Suud ile 1915'in Temmuz ayında görüşmek istemişse de Suud'un bağımsızlık hayallerinden dolayı görüşme gerçekleşmemişti. Osmanlı Devleti ile ipleri tamamen koparan İbn Suud, Aralık ayı içerisinde P. Cox ile bir araya gelerek geniş kapsamlı bir görüşme yapmış ve sözleşme imzalamıştı. İbn Suud artık İngiltere'nin kontrolüne girmişti. İngilizler, İbn Suud'a kendi korumaları altına bulunan hiçbir aşirete saldırmaması noktasında özellikle uyarıda bulunmuştu. İngilizler için bu durum önemli idi. Zira gücünü toplayan ve son kazandığı savaşla bölge aşiretleri üzerinde etki uyandıran İbn Suud'un saldıracağı aşiretler İngiltere ile iş birliği içerisinde olan aşiretlerdi. Dolayısı ile İbn Suud'un olumsuz bir tavır İngiltere'nin bölgede oluşturduğu aşiret denkleminde zarar verebilirdi⁴⁷⁵.

İbn Suud ve Percy Cox, 26 Aralık 1915 Darin'de bir araya gelerek sözleşme imzalamıştı. İngilizler İbn Suud'a istediği garantileri vererek onun desteğini sağlamıştı. Suud'a vadeliden topraklar Necid, Ahsa, Katif ve Cubayl bölgeleri olarak kabul edilmişti⁴⁷⁶.

Sözleşmede;

1. İbn Suud'a vaat edilen yerlerin "kralı" olacağı ve bağımsızlığının kabul edileceği, haleflerinin İngiltere'ye karşı olmaması kaydıyla aynı bölgelerde krallıklarının tanınacağı,

2. İbn Suud'un her hangi bir saldırıya uğraması halinde İngiltere'nin yardım edeceği ve çıkarlarını koruyacağı,

3. İbn-Suud her hangi bir yabancı devletle anlaşma yapmaktan sakınacak,

4. İngiltere Hükümeti'nin rızasını almadan kendi topraklarının hiçbir kısmını başka bir devletin eline geçmesine müsaade etmeyeceği ve hiçbir devlete imtiyaz vermeyeceği,

5. Hac yollarının güvenliğinin sağlanması ve açık tutulması,

6. İbn Suud'un, İngiltere'ce korunan veya onunla sözleşmeler yapmış olan, Kuveyt, Bahreyn ,Katar ve Umman kıyılarındaki şeyhlerin işlerine karışmayacağı,

⁴⁷⁵ İngiltere'nin İbn Suud politikası, TNA. **FO. 882/8**, s. 139.

⁴⁷⁶ Stefanos Yerasimos, **a.g.e.**, s.216.

7. Tarafların ileride daha ayrıntılı bir sözleşme yapacağı.

Bu sözleşme ile birlikte İngiltere, İbn Suud üzerindeki kontrolü daha sonraki seneleri de kapsayacak şekilde garanti altına almıştı. İbn Suud'un sözleşme imzalamasına rağmen bağımsızlık noktasında endişeleri vardı. Bu endişe İngiltere'nin Şerif Hüseyin'i ön plana çıkararak Necid'in kontrolünü Şerif Hüseyin'e verme düşüncesinden kaynaklanmıştı⁴⁷⁷. İngilizler İbn Suud'un bu düşüncesinin yersiz olduğunu kendisine bildirmişti. 1915'in Aralık ayında yapılan bu sözleşme ile İbn Suud, İngiltere kontrolünde kuracağı krallığının temellerini atmış olacaktı.

2.6.3. Birinci Dünya Savaşı'nda İbn Reşid ve İbn Suud'un Çekişmesi

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İbn Suud'a karşı bölgedeki en önemli destekçisi Şemmar Aşireti lideri İbn Reşid'di. İbn Reşid ve İbn Suud arasındaki çekişme savaşın çıkması ile birlikte iyice şiddetlenmişti. Osmanlı Devleti ile İngiltere'de bu çatışmada taraf olmuştu. İngilizler, İbn Reşid ile aralarının açılmasına neden olarak onun İbn Suud'a savaş ilan etmesini göstermişti. İngilizler, İbn Reşid ile de görüşerek kendi yanlarında hareket etmesinin kendi geleceği adına önemli olduğunu Reşid'e bildirmişti. İngilizlerin Irak'ı diğer yerlerden daha zor bir şekilde işgal etmesinde bu aşiretin oluşturmuş olduğu güçlü yapının etkisi olmuştur. Bu sebeple İngilizler İbn Suud'un bir an önce İbn Reşid'in merkezi olan Hail'i işgal etmesini istemişti. Hail hem Osmanlı Devleti hem de İngilizler için önemli bir bölgeydi⁴⁷⁸. Harbiye Nezareti, İngilizlerin faaliyetlerinin artması üzerine iki aşiret lideri arasındaki sorunların hızlıca çözülmesini istemişti⁴⁷⁹.

İbn Reşid savaşın başında Arap ayaklanmasına destek vermeyeceğini Şerif Hüseyin'e ve İbn Suud'a bildirmişti⁴⁸⁰. İbn Reşid'e göre bu savaş kâfirlere karşı

⁴⁷⁷ A.g.v., s. 140.

⁴⁷⁸ Cox'un 3 Ocak 1917 tarihinde Kahire Bürosu'na göndermiş olduğu 262 numaralı rapor, TNA. FO. 882/8, s. 2.

⁴⁷⁹ Harbiye Nezareti tarafından 4. Ordu aracılığı ile İbn Suud ve İbn Reşid'e gönderilen 20.08.2016 tarihli telgraf, ATESE. D:32, K:003, F:01.

⁴⁸⁰ Arap Büro tarafında hazırlanan 23 Mart 1917 tarihli 45 numaralı rapor, TNA. CAB / 24/143, s. 126.

yapılan bir savaşı ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer almanın İslam dinine hizmet anlamına geleceğini bildirmişti. Ocak ayının başında İbn Reşid ve İbn Suud savaş için hazırlıklarını tamamlamıştı. İbn Reşid, Ocak 1915'te kuzeyden İbn Suud'a saldırmaya başlamıştı. İbn Suud ve İbn Reşid'in kuvvetleri 24 Ocak tarihinde Cerrab bölgesinde karşı karşıya gelmişti. İbn Suud'a destek veren Subay El Aridh, El Suhul ve Harp aşiretleri bu çatışmada da yerini almıştı. İbn Suud'u ayrıca Acman Aşireti'nin bir kolu ve Mutayir aşireti de desteklemişti⁴⁸¹. Acman Aşireti savaş esnasında bulunduğu noktaları terk ederek İbn Suud'u yalnız bırakmıştı. Acman Aşireti'nin geçmişten itibaren İbn Suud'a düşmanlığı mevcuttu. İbn Suud'un baskısı üzerine bu ittifaka girmişti. İbn Reşid ise kendi aşireti ve Irak bölgesindeki bazı aşiretlerin desteğini almıştı. İbn Reşid bu mücadeleden istediğini alamamıştı. İngilizlerin temsilcisi Captan Sheakspear 24 Ocak tarihinde çatışmada ölmüştü. İbn Suud geçici olarak İbn Reşid'i bölgeden uzaklaştırmıştı⁴⁸². İki aşiret lideri arasındaki bu çatışmadan sonra taraflar 10 Haziran 1915 tarihinde bir araya gelerek anlaşma yapmıştı. İbn Reşid, Kasim bölgesinde vaz geçmişti. Kısa süren bu anlaşmadan sonra taraflar arasındaki anlaşmazlık devam etmişti. İbn Suud 1915 tarihinin sonuna gelindiğinde ayaklanan ve kendisine karşı savaşan aşiretlerle bağlılık sözleşmeleri yaptırmıştı. Bu aşiretlerin en önemlileri Ahsa'nın kuzeyinde bulunan Acman ve Al Murrah aşiretleriydi. Bu arada İngilizler İbn Suud'un bu aşiretler karşısında güçlü kalabilmesi için cephane, silah yardımı ve para yardımında bulunmuştu⁴⁸³.

Dhafir aşireti lideri Hamu İbn Süveyt, Zaiyad ve Ghazzi ile birlikte birkaç aşireti daha yanına alarak 19 Haziran 1916 tarihinde İbn Reşid'e saldırı düzenlemişti. İbn Reşid fazla kayıp vermemek için Khemsiah'ın güneyine doğru çekilmişti⁴⁸⁴. Görüldüğü gibi bölgedeki pek çok aşiret ya ticari nedenlerle ya da İngilizlerin kışkırtması neticesinde Osmanlı yanlısı İbn Reşid ve Sadun Paşa'nın aşiretlerine

⁴⁸¹ Kaptan Shakespeare tarafından 16 Ocak 1915 tarihinde Hindistan yönetimine gönderilen S.15 numaralı telgraf, **IOR/R/15/1/480**, 23.

⁴⁸² Çatışma Atavi civarında gerçekleşmişti. Yarbay W.G. Grey tarafından 17 Şubat 1915 tarihinde P.Cox'a gönderilen 5/1915 numaralı telgraf, **IOR/R/15/1/480**, s. 26.

⁴⁸³ İngilizler silahları Bahreyn'den göndermiştir. Bkz. **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford 1987, s. 24.

⁴⁸⁴ **Arab Bulletin**, No:13, s. 127.

saldırıda bulunmuştu. Diğer önemli bir hususta İngilizlerin bu iki aşireti bölerek zayıflatma planıydı. Bu planla Osmanlı Devleti'nin çok önemli iki destekçisi savaşın en yoğun döneminde saf dışı bırakılmış olacaktı. Fakat İngilizlerin, Osmanlı taraftarı aşiretleri bölme planı başarılı olmamıştı.

Aşiretler arasındaki çekişme Ağustos ayına gelindiğinde de devam etmişti. Zayyad, Aslam ve Dhafir aşiretleri Ağustos ayı içerisinde Reşid'e saldırmış ve ağır kayıplar vermesine neden olmuştu. İbn Reşid bu saldırıdan sonra Hail'e geri çekilmek zorunda kalmıştı. İngilizler silah yardımıyla bulunduğu üç aşiretin İbn Reşid'e karşı kazanmış olduğu zaferden oldukça memnun olmuştu. İbn Reşid'in bu saldırıdan sonra toparlanması zaman alacak eski gücüne ulaşamayacaktı. İbn Suud bu durumu fırsat bilerek Hail'e saldırı düzenlemiş ve İbn Reşid'in aşiretinden çok sayıda esir ve yağma ile geri dönmüştü.

İbn Reşid'in kaybetmesi bölgede dengeleri değiştirmişti. Önceden İbn Reşid ile birlikte hareket eden aşiretlerin önemli bir kısmı İbn Suud'un yanına geçmişti. Acman Şeyhi Sadun'da İbn Reşid gibi yoğun saldırılara maruz kalmıştı. İbn Reşid'le aralarının son dönemlerde sıkıntılı olmasından dolayı birlikte hareket etmemeleri her ikisini de olumsuz etkilemişti. Acman lideri, Sultan el Hitlain ve birkaç aşiret liderini Percy Cox'a göndererek yazılı bir teminat vermeyi kabul etmişti. Kendisi ticaret yollarına saldırmayacağını gerekirse buraların güvenliğini koruyabileceğini İngilizlere bildirmişti. Bu arada Dhafir ve Zayad aşiretleri Acman Aşireti'ne saldırmaya devam etmişti. Abda aşireti İbn Reşid'i bırakmamış onunla hareket edeceğini bildirmişti⁴⁸⁵.

Ağustos 1916 tarihinde Şhamiya'daki aşiretler İbn Reşid'e karşı birlikte hareket etme kararı almıştı. Aşiretler kendi aralarındaki problemleri çözdükten sonra Şemmar Aşireti'ne karşı saldırıda bulunmuştu. İbn Reşid, İngiliz destekli Zattad ve Aslam aşiretinden intikam almak istemişse de istediğini elde edememişti. Harb Aşireti ve Acman Aşireti'nin İbn Reşid'ten ayrılması onu diğer aşiretlerin ittifakı karşısında zor duruma sokmuştu. İbn Reşid bu çatışmalar neticesinde çok sayıda kayıp vermişti. Böylece İbn Reşid'in, Osmanlı'nın desteği ile Basra'ya ele geçirme teşebbüsü başarısız kalmıştı. Osmanlı Devleti, Basra'yı İngilizlerden geri almak için

⁴⁸⁵ Arab Bulletin, No:16, s. 173.

İbn Reşid'e ve onunla hareket eden aşiretlere oldukça fazla güvenmişti. İngilizlerin aşiretleri etkileme çabası başarılı olunca İbn Reşid'den ayrılan aşiretler başarısızlığın en önemli nedenlerinden birisi olmuştu. İngilizler bu durumdan oldukça memnundu. Özellikle Aslam ve Dhafir aşiretlerinin kendileriyle hareket etmesi İbn Reşid'i zor durumda bırakmıştı⁴⁸⁶.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, aşiretlerin arasındaki çekişmeden oldukça rahatsızdı. Aşiretlerin kendi aralarındaki çekişmeden devletin ve İslam'ın zarar gördüğünü düşünmekteydi. Enver Paşa bu düşüncesini aşiretlere iletmişti. Enver Paşa, İbn Suud'a "Avrupa'da zuhur eden harp dolayısıyla bütün âlem-i İslam tehlikededir." diyerek İbn Reşid'e saldırmamasını istemişti. Enver Paşa ayrıca "Kuvve-i İslamiye müttehiden çalışarak hem vatan-ı İslamiye'yi hem de esarete bulunan dindaşlarımızı tahlis zamanıdır..." sözleri ile Müslümanların ortak hareket etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Enver Paşa, İbn Suud'tan kuvvetlerini Basra'ya göndererek Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesini talep etmişti. İbn Suud ve taraftarlarına "Allah aşkına sözümüzü dinleyip dostumuzu ağlatıp düşmanımızı güldürecek ahvalden uzak durunuz ve çabuk cevap veriniz." sözleri, Enver Paşa'nın ülkenin birliğine ne kadar önem verdiğini göstermektedir⁴⁸⁷. Enver Paşa'nın ve Osmanlı yetkililerinin devletin bütünlüğü açısından ülke çapında ayırım yapmadan gösterdikleri mücadele, bugüne kadar hem bölge için hem de devlet yetkilileri için söylenen pek çok asılsız sözü ve düşüncüyü çürütmektedir. Devletin bütün birimleri Arap coğrafyasının elden çıkmaması için samimane gayret göstermiştir. Bu mücadele yüz yıldan fazla bir süre bölgede etkin olan İngiliz politikasına maalesef galip gelememiştir.

Şerif Hüseyin İsyanı'ndan sonra İngilizler, İbn Reşid'in Irak'ın iç bölgesine kadar çekilmesini yada İbn Suud ile anlaşmasını istemişti. İbn Suud ise 1916 tarihinin sonlarında Zübeyr civarındaki aşiretlerden müteşekkil 4.000 civarında bir kuvvet oluşturarak İbn Reşid'in üzerine gitmeyi planlamıştı⁴⁸⁸. İbn Reşid, İbn

⁴⁸⁶ Arab Bulletin, No:20, s. 233.

⁴⁸⁷ Enver Paşa tarafından İbn Suud'a verilemek üzere Irak ve Havali Kumandanlığı'na gönderilen 20.08.1331 tarihli telgraf. ATESE., D:32, K:003, F: 05.

⁴⁸⁸ İngilizler, İbn Suud'a 3000 civarında silah, 4 makineli tüfek ve aylık 5000 pound para yardımı yapmıştı. Bkz. İngiltere'nin İbn Suud politikası, TNA. FO. 882/8, s.149.

Suud'un bu politikası karşısında Hail'de beklemişti. İbn Suud aynı zamanda Mekke'ye oğullarını göndererek Şerif Hüseyin'den yardım istemişti. İbn Suud, Şerif Hüseyin ile birlikte üç aşiret reisine daha mektup yazarak birlikte hareket etmeyi önermişti⁴⁸⁹. İngilizler 1916 tarihi içerisinde İbn Reşid'in ataklarından rahatsız olmuştu

İbn Suud, bölgedeki bütün gelişmeleri İngiltere'ye bildirmekteydi. El Murrah Aşireti'nin kendisine saldırmasını İngiltere'ye bildiren Suud aynı zamanda İngiltere'nin menfaatleri için savaştığını da açıklamak zorunda kalıyordu⁴⁹⁰. El Murrah Aşireti'nin İbn Reşid ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında olması İbn Suud'u en çok rahatsız eden hususlardandı. İbn Suud, Murrah Aşireti'nin İbn Reşid ile birlikte Ahsa ve Katif'in kontrolünü ele geçirmeye çalıştığını söyleyerek durumun bir an evvel durdurulmasını istemişti⁴⁹¹. Kendisinin sadece silah, para ve cephane yardımına ihtiyacı olduğunu söyleyerek İbn Reşid ve Osmanlı Devleti'ne karşı kararlılıkla savaşacağını ifade etmişti. İbn Suud, 1916 Eylül'ünde P. Cox'a bir mektup göndererek Acman aşireti ile arasındaki problemlerin bir an evvel çözülmesi için yardım istemişti. İbn Suud, Hazal Han'a da bir mektup göndermişti. Ondan aldığı cevapta kendisine destek vereceğini ve arkadaşlıklarının sonuna kadar süreceğini belirterek, en kısa zamanda düşmanlarına karşı bir zafer kazanması noktasında temennilerini aktarmıştı⁴⁹². Kuveyt Şeyhi Cabir'in dostluğunun kazanılması ve mutlaka birlikte hareket edilmesi hususunu dile getirerek gerekirse İngiltere'nin yardımının alınması teklif etmişti.

Osmanlı Devleti, İbn Reşid'i desteklemeye devam etmişti. Osmanlı Devleti, 1916 tarihinin Ekim ayı içerisinde Hail'e 300 asker ile birlikte silah göndererek İbn Suud'a karşı İbn Reşid'i desteklemişti. İngilizlerin İbn Reşid üzerindeki baskısı gittikçe artmıştı. İbn Suud, İbn Reşid'in şehri çok iyi koruduğundan dolayı Hail şehrine giremediğini İngiliz yetkililere bildirmişti. Burayı alamamalarını iki sebebe

⁴⁸⁹ Bunlar Kuveyt Şeyhi Cabir, Muhammara Şeyhi Hazal Han ve Şeyhi Sadun Paşa'dır. Bkz. TNA. **FO. 882/8**, s. 149.

⁴⁹⁰ İbn Suud tarafından 20 Temmuz 1916 tarihinde P.Cox'a gönderilen mektup, **IOR/R/15/1/480**, s.110.

⁴⁹¹ İbn Suud mektubunun sonunda Kutü'l Amare savaşından bahsederek İngiltere ve müttefiklerinin mutlaka kazanacağını söylemiştir, **A.g.v.**, s. 110-114.

⁴⁹² Muhammara Şeyhi Hazal Han'ın İbn Suud'a 9 Ekim 1916 tarihinde göndermiş olduğu mektup, TNA. **FO. 882/8**, s. 157-158.

dayandırmıştı. Kasim ile Hail arasındaki bölgenin çok kurak olması nedeniyle develerin beslenememesi ve silah eksikliğinden dolayı saldırılarının başarısız olduğunu söylemişti. P. Cox'a, İbn Suud'a savaşması için yeterli silah ve cephane yardımının yapılacağını bildirmişti⁴⁹³. İbn Suud, İbn Reşid'in "çok genç ve tecrübesiz" olduğunu Osmanlı Devleti'nin İbn Reşid'i "kışkırttığını" istenirse fayda sağlanacağını İngilizlere ayrıca ifade etmişti. Bu nedenle İngilizler kendilerine yakın aşiretlerle diyalog içerisindeydi. İbn Reşid'e suikast bile düşünülmüştü. İbn Reşid'in genç olması ve Osmanlı Devleti'ne yakın durmasını Şemmar Aşireti içerisinde bir propaganda unsuru olarak kullanılmış, aşiret içerisindeki muhalifler desteklenmişti⁴⁹⁴. İbn Suud, İbn Tuvalla ile görüştüğünü ve İbn Tuvalla'nın kendi yanında yer alacağını Hail'e düzenlenecek olan sefere katılacağını söylemişti⁴⁹⁵. İbn Suud, İbn Reşid'i tek başına yenemeyeceğini anlaması üzerine destek arayışlarını artırmıştı. İngilizler, Aslam aşireti ve Abdah Aşireti'nin İbn Suud'a destek vermeleri halinde İbn Reşid'i yeneceklerini düşünmekteydi⁴⁹⁶. İngilizler, İbn Reşid'in kararlarından vazgeçmeyen bir kişiliğe sahip olduğundan dolayı Şemmar Aşireti'nin başından indirilmesini istemişti⁴⁹⁷. İbn Tuvalla, Suud'un destekçi olarak Cox'u ziyaret edip, İbn Reşid'in bir şekilde yok edilmesi için İngilizlerle görüşmeler yapmıştı. İbn Suud, İngilizler ile yapmış olduğu sözleşme neticesinde Necid civarında kuracağı devlette tek engel olarak İbn Reşid'i görmekteydi. Bundan dolayı İngilizlerin desteği şarttı. Bu arada İbn Suud'un destek arayışları netice vermeye başlamış İbn Reşid'in yanında olan Sincara aşireti İbn Suud'un yanına geçmişti.

İbn Suud, İngiliz temsilci P.Cox'a yazdığı mektupta İbn Tuvalla ve Aslam Aşireti'nin önceden kendi korumalarında olduğunu ve İbn Reşid'e karşı eskiden olduğu gibi birlikte hareket edeceklerini bildirmişti. Osmanlı Devleti ve müttefiklerinin bölgede kaybedeceği çok şeyin kalmadığını söyledikten sonra

⁴⁹³ İbn Suud'un 25 Haziran 1916 tarihinde İngilizlerin Basra temsilcisi P. Cox'a yazmış olduğu mektup, TNA. **FO. 882/8**, s.64.

⁴⁹⁴ Cox'un 3 Ocak 1917 tarihinde Kahire Bürosuna göndermiş olduğu 262 numaralı rapor, TNA. **FO. 882/8**, s. 1.

⁴⁹⁵ İbn Suud'un 25 Haziran 1916 tarihinde İngilizlerin Basra temsilcisi P. Cox'a yazmış olduğu mektup, TNA **FO. 882/8**, s. 67.

⁴⁹⁶ Cox'un 3 Ocak 1917 tarihinde Kahire Bürosuna göndermiş olduğu 262 numaralı rapor. TNA. **FO. 882/8**, s. 2.

⁴⁹⁷ **A.g.v.**, s. 1.

kendisine ve “dost” gördüğü İngiltere’ye “Allah’ın yardım edeceği” iltifatında bulunmuştu. Rusların, Dicle civarında süvari bölükleri ile bulunduğunu ve İngiliz askerlerinin Kut civarında Osmanlı Devleti’nin askerlerine yakın bir mevkide saldırmak için hazır olduklarını aktarmıştı. İlginç olan İbn Suud’un bölgedeki yabancı devletlerin durumunu da İngilizlere aktarmış olmasıdır. İbn Suud bu aktarımlarıyla İngiltere’nin bölgedeki haber ağlarından biri gibi görünmektedir. Söz konusu mektupta bölgedeki aşiretler ve Osmanlı Devleti hakkında da bilgi verilmesi bunu göstermektedir. İbn Suud mektubunda İngiltere’nin zafer kazanmasından ümitle bahsetmiş ve gelecek adına en kısa zamanda zaferlerini beklediğini dile getirmiştir⁴⁹⁸. İbn Suud, Osmanlı Devleti’nin Arap coğrafyasından kalmaması için kendisinin bütün ilişkisini koparacağını ve diğerleri içinde aynı şeyi ümit ettiğini ifade etmiştir. Mektubun devamında Şerif Hüseyin’in faaliyetleri ve Osmanlı Devleti ile olan pozisyonu hakkında geniş bir bilgi verdikten sonra yapılması gerekenleri söylemiştir⁴⁹⁹.

İngiltere bu görüşmeler neticesinde İbn Suud’a maddi destek ve silah yardımında bulunmuştu. İbn Reşid’in yenilmesi İngilizler için de oldukça önemliydi. İngilizlerin Kutü’l Amare’de yenilmeleri Bağdat’a ulaşma hedeflerine büyük bir darbe vurmuştu. Basra ve Bağdat civarında İngilizlerin ilerlemesi için İbn Reşid’in yenilmesi gerekmektedir. İngilizler, İbn Reşid’i, İbn Suud ve batı tarafından da İbn Shselan Aşireti’nin birlikleri ile kuşatma planını yapmıştı. Osmanlı Devleti’nin İbn Reşid’e çok fazla bir destek veremeyeceğini düşünmekteydiler⁵⁰⁰. İngiltere’nin Basra siyasi temsilciliği İbn Reşid’in merkezi olan Hail’in alınması için İbn Suud’un Şerif Hüseyin’e katılmasını istemişti⁵⁰¹. İngilizler bir taraftan İbn Reşid’e karşı İbn Suud’a her türlü maddi desteği verirken, diplomasi boyutu ile de Şerif Hüseyin desteklemekteydi. Diğer taraftan İbn Reşid’in Şerif Hüseyin’in çağrısına katılmasını ummaktaydılar. Eğer İbn Reşid, Şerif Hüseyin’in destek verirse Osmanlı Devleti’nin

⁴⁹⁸ İbn Suud’un 25 Haziran 1916 tarihinde İngilizlerin Basra temsilcisi P. Cox’a yazmış olduğu mektup, TNA. **FO. 882/8**, s.68.

⁴⁹⁹ **A.g.v.**, s.68-69.

⁵⁰⁰ Cox’un 3 Ocak 1917 tarihinde Kahire Bürosuna yazmış olduğu 262 numaralı rapor, TNA. **FO. 882/8 s.1.**

⁵⁰¹ İngiltere’nin Basra vilayeti siyasi temsilciliğinden Kahire’deki Arap Büro’ya 27 Eylül 1916 tarihinde çekilen 4896 numaralı telgraf, TNA. **FO. 882/8**, s. 83.

bölgede kaybedeceğini düşünmekteydiler⁵⁰². İbn Reşid'in tavrından İngilizler İbn Tuvala gibi Şemmar Aşireti'nin önde gelen liderlerine İbn Suud'u öven İbn Reşid'e hakaret edici mektuplar göndererek bu liderleri İbn Suud etrafında toplamaya çalışmıştı. Tuvala ve Subhan gibi Şemmar Aşireti'ne bağlı bazı liderlerden olumlu cevap alan İngilizler, İbn Reşid'i bu liderlerle durdurmaya çalışmıştır. Mart ayı içerisinde İbn Reşid, İbn Suud'a bağlı olan Harb ve Hatman aşiretlerine saldırmış ve bu aşiretlerden 200 civarında insan öldürülmüştü. Bu durum İbn Suud'u endişelendirmişti. İbn Suud, P. Cox'tan yeniden yardım istemişti.

Şerif Hüseyin isyanından sonra İngilizlerin baskısı neticesinde birlikte hareket etmeye başlayan İbn Suud ve Şerif Hüseyin, İbn Reşid'in kendilerine katılması için baskılarını artırmıştı. Üçlünün arasında çeşitli mektuplaşmalar gerçekleşmişti. 7 Mayıs 1917 tarihinde İbn Reşid, Suud'a bir mektup göndermişti. İbn Reşid mektubunda İbn Suud'un doğru yolda olmadığını kendisinin ise Hz. Peygamberin yolundan dönmeyeceğini bildirmişti. Bununla birlikte kendisi ile İbn Suud'un arasını "İblis"e benzettiği Saud İbn Salih El Sultan'ın bozduğunu söylemişti. Doğru yolun Allah ve onun taraftarları ile birlikte olmakla olacağını İbn Suud'a söylemişti. İbn Reşid, İbn Suud'a barış teklif ederek İslam üzerine olmasını istemişti⁵⁰³.

İbn Suud bu mektuba 15 Mayıs 1917'de cevap vermişti. İbn Suud kendisinin de barış istediğini, Müslümanların barış içerisinde olması gerektiğini ve tüm Arapların birlikte hareket etmeye mecbur olduğunu söylemişti. İbn Reşid'in barış teklifini üç şart karşılığında kabul edeceğini aktarmıştı. İbn Suud ilk şartına Osmanlıya hakaret ederek başlamış, İbn Reşid'in bir an evvel Osmanlı Devleti ile ilişkisini kesmesini istemiştir. İkinci şartı ise Arapların yapmış olduğu ittifakta yer alması olmuştu. Üçüncü şartı ise Arapların geleceği için Şerif Hüseyin'e desteğin şart olduğunu vurgulamıştır. İbn Suud üç şartın kabul edilmesi durumunda İbn Reşid'in bütün tekliflerini kabul edeceğini bildirmişti. İbn Reşid 20 Mayıs'ta vermiş olduğu cevapta bu şartları kabul etmesinin mümkün olmadığını dile getirmiştir. İbn

⁵⁰² Kahire'deki Arap Bürodan 30 Eylül 1916 tarihinde Cidde'deki siyasi temsilci Wilson'a çekilen telgraf, TNA. FO. 882/8, s. 86.

⁵⁰³ Arab Bulletin, No:62, s. 372.

Reşid'in bu tavrı öncelikli olarak İslami değerlerini ön planda tuttuğunu göstermektedir⁵⁰⁴.

Bağdat'ın elden çıkması neticesinde İbn Reşid geri adım atmıştı. İbn Suud ile İbn Reşid arasında Haziran ayı içerisinde bir dizi mektuplaşmalar daha olmuştu. İbn Reşid, İbn Suud'a İngiltere'nin ve İbn Suud'un iyi geçindiği aşiretler ile iyi geçineceğini ve herhangi bir huzursuzluk çıkarmayacağı sözünü vermişti⁵⁰⁵. 1917 yılının Ağustos ayı içerisinde İbn Suud ile İbn Reşid arasında yeniden mektuplaşmalar olmuştu. İbn Suud, Reşid'e kendisinin krallığını tanınması karşılığında kendisine dokunmayacağı teminatını vermişti. Fakat İbn Reşid, İbn Suud'un bu teklifine sıcak bakmadığı gibi ilk başta onun krallığını kabul etmemişti⁵⁰⁶. Bu arada İbn Reşid, İbn Saleh'e saldırmaya devam etmişti. İbn Suud'un İbn Reşid üzerinde baskı kurmak için İbn Saleh'e destek verilmesi noktasında İngilizlerden talebi olumlu yanıtlanmıştı. İbn Saleh, Şemmar Aşireti'nin önemli bir kolu Aslam'ın başındaydı. P. Cox kendisine Şemmar Aşireti'nin başına geçmesi noktasında her türlü desteği vereceklerini söylemişti. İngilizler, Reşid'in Nefef civarındaki İngiliz yanlısı olan aşiretlere saldırmasına oldukça kızmıştı. İbn Suud, Suriye'nin doğusu ve Irak'ın kuzeyindeki aşiretlerle İbn Reşid'e karşı iş birliği içerisine girmişse de Anezeh Aşireti dışında pek bir yakınlık bulamamıştı⁵⁰⁷. Bu arada İbn Suud'a bağlı Harb Aşireti ile İbn Reşid arasında bir çatışma meydana gelmişti. Harb Aşireti bu çatışmada çok fazla kayıp vermişti. İbn Suud'un bu girişiminin başarısız kalmasının altındaki en önemli sebep hiç şüphesiz bu coğrafyanın Reşid'in nüfuz alanı içerisinde olmasıydı.

1917 tarihinin sonlarına gelindiğinde İbn Suud, İbn Reşid'in kontrol alanı olan Hail ve civarına saldırı planlamıştı⁵⁰⁸. İbn Suud, bu kuşatma için İngilizlerden talebi 10.000 adet silah ve kuşatma devam ettikçe 50.000 pound istemişti. İbn Suud

⁵⁰⁴ Arab Bulletin, No:62, s.373.

⁵⁰⁵ İbn Suud tarafından 3 Haziran 1917 tarihinde P.Cox'a gönderilen mektup, TNA. FO. 882/8, s. 6.

⁵⁰⁶ Arab Büro tarafından hazırlanan 5 Ağustos 1917 tarihli 58 numaralı rapor, TNA. CAB/24/144, s. 330.

⁵⁰⁷ Arab Büro tarafından hazırlanan 17 Mayıs 1917 tarihli 16 numaralı rapor, TNA. CAB/ 24 /144, s. 8.

⁵⁰⁸ P. Cox'un Bağdat'tan 20 Aralık 1917 tarihinde Kahire'deki Arap Büro'ya göndermiş olduğu 6185 numaralı telgraf, TNA. FO. 882/8. s. 236.

1917'nin Ekim ve Kasım aylarında yaptığı saldırılar neticesinde Reşid'in Hail'e kadar geri çekilmesine neden olmuştu. İbn Suud, Reşid karşısında üstünlüğü ele geçirmişti. 1917 yılının Aralık ayında İngilizlerin Cidde Konsolosu Hamilton, İbn Suud'u ziyaret ederek Hail'in ele geçirilmesi hakkında görüşmüştü. Bununla birlikte Philby'de Cidde ve oradan da Kahire'ye bir sefer düzenleyerek Şerif Hüseyin'in İbn Suud'a yardım yapması yönünde Kahire'deki İngiliz siyasi temsilcilerden yardım istemişti⁵⁰⁹. 1918 tarihine gelindiğinde İbn Reşid'in çabalarının neticesiz kalması ve aşiretinden pek çok kişinin Suud'un üstünlüğü tanınması neticesinde İbn Suud, Necid bölgesinin tek hâkimi olma yönünde önemli bir başarı elde etmişti⁵¹⁰. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte İbn Reşid bölgedeki nüfuzunu tamamen kaybetmişti.

2.7. ŞERİF HÜSEYİN- İBN SUUD ÇEKİŞMESİ ve İNGİLİZLERİN TUTUMU

İngilizler Savaş devam ederken körfezin batı sahillerini kontrol altına alarak rahatlamıştı. Bu süreçte İngilizleri rahatsız eden konuların başında Şerif Hüseyin ile Abdülaziz B. Abdurrahman İbn Suud arasındaki çekişme gelmekteydi. İngilizler bölgedeki iki önemli unsurdan birisini tercih etmek zorundaydı. Gerçi 1915 tarihine kadar bu ilişkileri oldukça iyi getirmişler hemen her aşiret liderine istediğini vererek bölgedeki nüfuzlarını artırmışlardı. İngilizler gittikçe güçlenen İbn Suud ve başından beri İngilizlerin desteğini alarak devletler arası bir konumda kendine yer bulan Şerif Hüseyin arasında tercih yapmak mecburiyetinde idiler. 1913 tarihinde Ahsa'yı ele geçirdikten sonra gücünü hissettirmeye başlayan İbn Suud bağımsızlık düşüncesinde ısrarlıydı. Bundan dolayı bölgedeki nüfuzunu paylaşma noktasında pek istekli değildi. İngilizlerde bu tarihten sonra İbn Suud'u daha fazla dikkate alacaklardı⁵¹¹. Özellikle İbn Suud'un, Abu Dabi ve Ahsa'daki faaliyetleri İngilizleri Suud ile iş

⁵⁰⁹ Philby'in Kahire'den Şerif Hüseyin için yardım talep etmesinin en önemli nedeni Kahire'deki siyasi büronun Şerif Hüseyin üzerindeki etkisidir. Philby Hindistan bürosuna bağlı olmakla birlikte Kahire Bürosu ile aralarında Arap coğrafyasının şekillenmesi noktasında gizli bir rekabet olduğu görülmektedir.

⁵¹⁰ Joseph Kostiner, *a.g.e.*, s. 19.

⁵¹¹ G. F. Clayton, *An Arabian Diary Berkeley*: University of California Press, 1969, s. 19. Daha geniş bilgi için bkz. H. St. John Philby, *Saudi Arabia*, s. 267.

birliğine itmişti. İbn Suud'un bölgedeki aşiretleri tehdit etmesi üzerine İngiltere'nin görevlendirdiği siyasi temsilciler Suud ile görüşmeler yapmıştı⁵¹². İngilizler bu noktada İbn Suud ile görüşüp Kuveyt, Katar, Bahreyn, Abu Dabi ve Maskat civarındaki çıkarlarına zarar gelmemesi noktasında önlem almıştı. İbn Suud bölgedeki Osmanlı ordusunun etkisinin azalması üzerine önemli bir güç haline gelmiş ve bu bölgeleri tehdit eder bir politika izlemişti. İngilizler, İbn Suud'un savaşın başında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaması için yoğun bir çaba sarf etmişti⁵¹³. İngiltere o tarihe kadar Şerif Hüseyin'i ön plana çıkarıp İbn Suud'a karşı temkinli bir politika izlemişti. İngilizler Suud ile Şerif Hüseyin arasındaki mücadelede bir müddet daha gizli diplomasi yürütmüş ve her iki tarafa da Hicaz ve Necid'in hâkimiyetini vaat etmişti. Şerif Hüseyin 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı açıkça ayaklanmayı başlatmak için bölge aşiretlerinden destek turlarına çıkmıştı⁵¹⁴. Şerif Hüseyin beklediği fırsat Acman ve Aa-Murrah aşiretlerinin İbn Suud'a saldırmasıyla ortaya çıkmıştı. Acman ve Al-Murrah aşiretleri sözleşmeye uymamış ve İbn Suud'un birliklerine saldırmıştı. Şerif Hüseyin oğlunu İbn Suud'a yardıma göndererek Acman ve Al-Murrah'ın saldırılarını püskürtmüştü. Şerif Hüseyin için İbn Suud'u kazanma adına önemli bir fırsat çıkmıştı. Şerif Hüseyin bu yardımından sonra İbn Suud'un kendisine katılacağını ümit etmişti. Fakat İbn Suud, Şerif Hüseyin'i oyalayarak savaşın seyrinin belli olmasını beklemişti⁵¹⁵.

17 Ocak 1915 tarihinde İbn Suud, Şerif Hüseyin'den aldığı mektupta Osmanlı Devleti'nin cihada destek için baskı yaptığını ve İngilizlerin durumunun belli olmasına kadar Osmanlı Devleti'nin oyalanması gerektiğini belirtmişti. İbn Suud İngilizlerin Cidde'ye girmesinden korkmuştu. Bunun için hem İngilizleri hem de

⁵¹² İbn Suud ve diğer aşiret reisleri, İngiltere'nin, Kuveyt ve Bahreyn siyasi temsilcileri ile yaptıkları görüşme sonrasında bir program düzenleyerek geleneksel gösterilerini seğilemişti. İbn Suud, İngiltere ile olan dostluklarını koruma ve atalarının İngiltere ile olan ilişkilerini devam ettirme noktasında bir konuşma yapmıştı. İngiltere'nin Bahreyn siyasi bürosunun 9 Şubat 1914 tarihli raporu, TNA. FO. **371/2123**.

⁵¹³ İngiltere, İbn Suud'un Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa girmesini engellemeye çalışmıştı. İngilizlerin endişesi Osmanlı Devleti'nin Suud üzerinde baskı kurarak ikna etmesiydi.

⁵¹⁴ Şerif Hüseyin İsyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. İsmail Gümüş, **Şerif Hüseyin İsyanı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2013.

⁵¹⁵ İbn Suud tarafından 15 Ağustos 1916 tarihinde İngiltere Basra Körfezi temsilciliğine gönderilen telgraf, **IOR/R/15/1/480**, s. 109.

Osmanlı Devleti'ni oyalamaya çalışmıştı⁵¹⁶. İbn Suud bu tarihlerde belirsizliklerden dolayı İbn Reşid'e yapılacak olan saldırının da askıda kaldığını söylemişti. İngilizler böylece körfez kıyılarını İbn Suud ile kontrol etmeye planlarken doğu Arabistan coğrafyasını da Şerif Hüseyin ile kontrol etmeyi planlamıştı. Bu planlamada Aden bölgesi dâhil değildi⁵¹⁷. Osmanlı Devleti'nin çeşitli cephelerde savaş kaybetmesi ve askerin büyük kısmını bu cephelere göndermesini iyi okuyan İbn Suud, 26 Aralık 1915 tarihinde P. Cox ile sözleşmeyi imzalayarak Osmanlı Devleti'ni bölgeden İngilizler ile birlikte çıkarmayı kabul etmişti. İbn Suud bu sözleşmeyi imzalamasıyla birlikte İngiltere'nin körfezdeki en önemli unsurlarında biri haline gelmişti.

İngilizler her iki tarafı idare etmek için son derece yoğun çaba sarf etmişti. Bağımsızlık noktasında ısrarcı olan ve Osmanlı Devleti'nin şartnamesini kabul ettikten sonra İngiltere ile sözleşme imzalayan İbn Suud, Shakespeare aracılığı ile İngiltere'nin Hindistan yönetimi ile direk olarak bağlantıya geçmişti. Shakespeare, İbn Suud'u ikna için görevlendirilmişti⁵¹⁸. İngilizler böylece Suud'un gönlünü yaparak Şerif Hüseyin İsyanı'na destek vermesini sağlamaya çalışmıştı. İngilizler, İbn Suud'a, Şerif Hüseyin ayaklanmasına Necid aşiretlerinden topladığı bin adamla destek vermeyi kabul ettirmişti⁵¹⁹. İbn Suud, Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı olduğunu belirterek endişelerini ifade etmişti⁵²⁰. 1916 Ağustos'unda Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'ne karşı İbn Suud'tan yardım istemişti. İbn Suud bu teklife ihtiyatla yaklaşmakla birlikte Necid bölgesine saldırmaması karşılığında olumlu cevap vermişti⁵²¹. İbn Suud, Şerif Hüseyin'in Mekke'deki başarılarından oldukça memnundu. İngilizler, İbn Suud ve Şerif Hüseyin'in İbn Reşid'e karşı birlikte yapacağı saldırıdan endişeliydi. İbn Reşid'e saldırılarını isterken bir taraftan da yenilme ihtimallerini göz önünde tutarak Osmanlı Devleti'nin İbn Reşid aracılığı ile

⁵¹⁶ Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, **Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford 1987, s. 24.

⁵¹⁷ **A.g.e.**, s. 25.

⁵¹⁸ Gary Troeller, **The Birth of Saudi Arabia**, London, 1976. s. 81-83.

⁵¹⁹ TNA. **FO. 882/8**.

⁵²⁰ İbn Suud'un 15 Ağustos 1916 tarihinde Kahire'deki Arap Büro'ya göndermiş olduğu mektup, TNA. **FO. 882/8**.

⁵²¹ **A.g.v.**, s. 27.

her ikisini de sindirmesinden korkmaktaydı. İngilizler ilk başta her iki şeyhin İbn Reşid'e saldırı planlarını imkânsızın başarılması gibi düşünmekteydi⁵²².

3 Ekim 1916 tarihinde Şerif Hüseyin ile İbn Suud arasında yapılan ittifak sözleşmesi İngilizleri ümitlendirmişti. P. Cox, Ekim ayı içerisinde İbn Suud'a baskı kurarak Şerif Hüseyin'i tanımasını ve onun karşısında hiçbir kuvvetle ittifak yapmamasını istemişti. P. Cox, İbn Suud'a teminatlar vererek Şerif'e karşı olan tutumunu değiştirmeye çalışmıştı. 11 Kasım 1916 tarihinde P.Cox ile İbn Suud, Zübeyr'de bir araya gelmişti. İbn Suud toplantıda zorluk çıkararak taleplerinde ısrar etmişti⁵²³. 21 Kasım 1916 tarihinde İbn Suud, Şerif Hüseyin'in kendisine karşı olan tutumuna rağmen yardım edeceğini İngiliz siyasi temsilcisine bildirmişti. Esasında Şerif Hüseyin ile İbn Suud bir taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı hareket ederken diğer taraftan kurulacak olan "Arap Krallığı'nın" mücadelesini vermekteydi. Bu ikilinin çekişmesi İngiltere'nin planlarına aykırı olduğu için birlikte hareket etmeleri yönünde sürekli görüşmeler yapılmaktaydı. Aksi takdirde İngiltere'nin çıkarları tehlikeye girebilirdi. Onun için İbn Suud ile ilişkilerini oldukça iyi tutulması gerekmektedir.

Şerif Hüseyin bu tarihlerde Osmanlı birliklerini Medine ve Hicaz bölgesinde çıkarmak için mücadele etmişti. Bu arada İbn Suud ile Şerif Hüseyin arasındaki sorunlar yeniden başlamıştı. İbn Suud, İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile yapmış olduğu gizli sözleşmeden haberdar değildi. P. Cox'un Şerif Hüseyin'i "Hicaz Kralı" olarak ilan etmesi başta İbn Suud olmak üzere onunla birlikte hareket Arap şeyhlerini rahatsız etmiş ve itirazlarına neden olmuştu. Şerif Hüseyin'in "Kral" ünvanını kullanarak Arap aşiretleri üzerinde baskı kurması, İbn Suud ile arasını açmıştı. İngilizler için son derece tehlikeli bir durum ortaya çıkmıştı. P. Cox, Şerif Hüseyin'in mektuplarında ve ilişkilerinde "Arap Krallığı" tabirini kullanmasından endişe ettiğini ve İbn Suud'un bundan memnun olmayacağını İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirmişti. Bu tabirin yerine "Arap Konfederasyonu" veya "Arap Ligi" tabirlerinin kullanılmasının daha uygun olacağını ve diğer aşiret reislerinin buna pek fazla itiraz etmeyeceğini söylemişti. İbn Suud, 1917'nin Ocak ayında

⁵²² A.g.v., s. 26.

⁵²³ A.g.v., s. 26.

İngilizlerin Şerif Hüseyin'i desteklemesi karşısında P. Cox ile görüşmeler yaparak endişelerini iletmişti. Bu arada İbn Suud, Cox ile yapmış olduğu bu görüşmede bölgede İbn Reşid'in çok ciddi zararlar verdiğini ve tüccarların sıkıntı çektiğini söyleyerek Cox'tan destek istemişti. Cox, vermiş olduğu cevapta daha sonra yardım edebileceklerini ifade etmişti. İngilizlerin İbn Suud'a istediği yardımı yapmamalarının sebebi İbn Suud'u Şerif Hüseyin ile birlikte hareket etmeye mecbur etmek içindi.

İbn Suud her ne kadar Şerif Hüseyin ile iyi bir ilişki içerisinde değilse de Şerif'in isyan başlatmasından memnundu. Bunun en önemli nedeni Osmanlı Devleti'nin dikkatinin bu isyana yoğunlaşması ve kendisinin bu esnada daha rahat bir hareket alanı bulmasıydı. Şerif Hüseyin ile Ağustos ayı içerisinde bir dizi mektuplaşmalar yapan İbn Suud, Şerif Hüseyin'in ittifak teklifine mesafeli yaklaşmış ve kendi nüfûz alanlarına saygı duyulmasının esas olması gerektiğini belirtmiştir⁵²⁴. Şerif Hüseyin ile İbn Suud arasında tartışmalarda ittifak ettikleri tek mevzunun Osmanlı'nın bölgeden çıkarılmasıydı. 1917'nin Eylül ayına gelindiğinde İngilizler, İbn Suud'un Osmanlı Devleti'ne karşı olan tutumundan oldukça memnundular. Fakat bu tarihlerde İngilizleri gelecek adına endişelendiren en önemli durum İbn Suud'un Şerif Hüseyin ile olan mücadelesiydi. İngilizler yazın İbn Suud'u ziyaret ederek bu durumun düzeltilmesi talebinde bulunmuştu. İkili arasındaki güvensizliğin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için P. Cox, İbn Suud ile görüşmelerini devam ettirmişti⁵²⁵. Diğer bir İngiliz temsilci Philiby, İbn Suud ile Şerif Hüseyin'in aralarını bulmak için yoğun bir şekilde çaba sarf etmişti. 1918'in Temmuz ayında İngilizler her iki tarafı da uyararak aralarındaki çekişmenin Arap davasına zarar verdiğini ifade etmiştiler⁵²⁶. İngilizler 1918 tarihinin ortalarına kadar durumdan oldukça endişe etmiş ve Kahire'deki Arap Bürosu aracılığı ile her iki Arap şeyhinin uyarılmasını istemişti.⁵²⁷ Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Suud'a karşı önerdiği teklifi koşulsuz kabul etmişti. İngiltere ikilinin görüşme yapmasının uygun olup olmayacağı noktasında

⁵²⁴ Arab Bulletin, No:25, s. 339.

⁵²⁵ Arab Büro tarafından hazırlanan 11 Ekim 1917 tarihli 37 numaralı rapor, TNA. CAB 24 / 144, s. 4.

⁵²⁶ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 203.

⁵²⁷ Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 203.

uzun süre Arap Büro ile görüşmeler yapmışsada görüşmenin ertelenmesi ve savaş sonuna kalmasının uygun olacağı vurgulanmıştır.

İngilizler'in Şerif Hüseyin'i ön plana çıkarmasından duyulan rahatsızlık neticesinde her iki lideri desteklemeye ve idare etmeye başlayan İngiltere bir karar vermek zorundaydı. Şerif Hüseyin'in Hz. Muhammed'in soyundan gelmesi, başından itibaren kendilerine destek vermesi, Hicaz Demiryolu gibi çok önemli olan hattın geçtiği bölgede etkili olması, Mekke'nin elinde bulunması ve bununla birlikte Sünni inanişsa sahip olması nedeniyle Şerif Hüseyin İngilizler için daha avantajlı görünmekteydi. İbn Suud bunların hiç birine sahip değildi. Bulunduğu bölge İngilizler açısından Arabistan coğrafyasının kalbi olarak görülmekteydi. Vehhabi olması İbn Suud için Şerif Hüseyin karşısında dezavantajdı. İbn Suud'u İngilizler nezdinde ön plana çıkaran husus ise hırsı ve cesaretiydi. İngilizlere kendisini kanıtlaması ve savaşçı bir yapıda olması İngilizleri etkilemişti. İngilizler Kuveyt, Bahreyn, Katar şeyhlerinden çok bir şey beklemediklerinden dolayı bu şeyhlerinde içinde bulunduğu birçok aşiret liderline İbn Suud'u öven ve tavsiye eden mektuplar yazmıştı⁵²⁸. İngilizler savaşın başında İbn Suud'u zayıf görsede aşiretler karşısında elde ettiği başarılar neticesinde İngilizlerin gözüne girmişti. İngiliz yetkililer kendi aralarında ihtilafa düşmüştü. Hindistan yönetimi hiçbir şekilde Şerif Hüseyin'i istememekteydi. Hogart, Şerif Hüseyin'in güçlü olmasını İngiliz çıkarlarına aykırı bulmaktaydı⁵²⁹. İngilizler esasında Arapların güçlü bir devlet kurmasını istememekteydi. Lord Crewe, hiçbir zaman güçlü bir Arap devleti istemediklerini, Arapların küçük parçalara ayrılmasını istediklerini ifade etmişti⁵³⁰.

İngilizlerin savaş sırasında İbn Suud ile Arap bağımsızlık hareketini başlatmamasının en önemli nedeni hiç şüphesiz İbn Suud'un, Vehhabi olmasıydı. Tercih edilmesi halinde Sünni Arap Müslümanların ve aşiretlerin desteği sağlanamayabilirdi. Bununla birlikte savaş sonrası İbn Suud'un Şerif Hüseyin'e karşı tercih edilmesinin en büyük sebebi ise yine inanç temellidir. Necid ve Hicaz bölgesi Şerif Hüseyin'e bırakılmış olsaydı, Vehhabilik etkisini yitirebilir ve bölgede Sünni

⁵²⁸ **Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire, Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**, Archive Editions, Oxford1987, s. 26.

⁵²⁹ Hogart tarafından Arab Büro'ya gönderilen 31 Aralık 1917 tarihli telgraf, TNA. **FO. 882/8**, s. 119.

⁵³⁰ Busch, **a.g.e.**, s. 62

ağırlıklı bir Arap Devleti teşekkül edilebilirdi. Bu noktadaki en büyük sebep ise Şerif Hüseyin'in peygamber soyundan gelmesi olarak değerlendirilebilir.

2.8. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ACMAN AŞİRETİ İLE İBN SUUD ÇEKİŞMESİ

İbn Suud, 1915'in Ocak ayında Acman Aşireti'nden İbn Reşit'e karşı yardım istemiş ve olumsuz cevap almıştı. Acman Aşireti, İbn Suud'un aşireti ile daha öncede sık sık karşıya karşıya gelmişti. Önceden gelen bu anlaşmazlık neticesinde Acman Aşireti'nin Suud Aşireti'ne karşı yaklaşımı olumsuz olmuştur. İbn Suud'un kardeşi Sa'd'ın Carrab'taki çatışmada ölmesi Suud'un Acman Aşireti'ne karşı düşmanlığını artırmıştı⁵³¹. Acman aşireti Ahsa civarında İbn Suud ile çatışmıştı⁵³². İbn Suud, Acman Aşireti'nin kendisine saldırmasını Osmanlı Devleti ve İbn Reşid'in desteklemesi ile olduğunu İngilizlere bildirmişti⁵³³. Acman Aşireti liderinin bu saldırısından sonra İbn Suud'un büyük oğlu ve kuzeni Bahreyn Şeyhi'ne sığınmıştı⁵³⁴. Bahreyn Şeyhi ve Abu Dabi şeyhinin ara buluculuğu ile Acman şeyhine barış teklif edilmişti. Acman şeyhi bu teklifi kabul etmemişti⁵³⁵.

1915 yılının Temmuz ayında Murrah aşireti İbn Suud'a karşı ayaklanmıştı. Acman Aşireti, Murrah Aşireti'ne kısmi destek vermişti. Acman Aşireti, Ahsa'da İbn Suud'a karşı yeniden saldırıya geçmişti. Acman Aşireti'nin 3.000 civarında silahlı kuvveti mevcuttu. İbn Suud, Acman Aşireti karşında zor durumda kalınca Mübarek el Sabah'tan yardım istemişti. Mübarek el Sabah oğlu Salim'i İbn Suud'un yardımına göndermişti⁵³⁶. İbn Suud iyice sıkışınca İngilizlerin Kuveyt temsilciliğine yardım çağrısında bulunarak Acman Aşireti'nin Osmanlı Devleti ile hareket ettiğini ayrıca İbn Reşid'in Acman'ı desteklediğini aktarmıştı. İki aşiret arasındaki çatışma devam

⁵³¹ Joseph Kostiner, **The Making of Saudi Arabia 1916-1936**, Oxford Univesty Press, Newyork 1993, s. 13.

⁵³² İngiltere'nin İbn Suud politikası, TNA. **FO. 882/8** s. 138.

⁵³³ **A.g.v.**, s.138.

⁵³⁴ Basra Valisi Süleyman Şefik'in Dahiliye Nezareti'ne göndermiş olduğu 17 Şubat 1914 tarihli şifrenin sureti, BOA. **DH. KMS. 2-2/2**, lef 121.

⁵³⁵ **A.g.v.**, s.139.

⁵³⁶ W.G. Grey tarafından 23 Temmuz 1915 tarihinde Buşir siyasi temsilciliğine gönderilen C.26 numaralı telgraf, **IOR/R/15/1/480**, s.36.

ederken Acman Aşireti lideri, Katar Şeyhi Abdullah b. Sani, Bahreyn Şeyhi İsa ve Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah'tan kendisi ile birlikte hareket etmesini istemişti. Her üç aşiret lideri Acman Şeyhi'nin isteğine olumsuz yaklaşmıştı.

İbn Suud'un Acman'a saldırmasının altında yatan sebep Acman'ın İbn Reşid'e destek vermesi ve İbn Suud'un ileride planladığı nüfuz alanına hâkim olmasıydı. Bu nedenle İbn Suud, Acman aşireti ve ona destek veren Hatailan ve Sufran aşiretlerine saldırılarda bulunmuştu. İngilizlerin yardımı ile Acman aşireti ile Hufuf'ta yeniden karşılaşmış ve Acman aşiretini bozguna uğratmıştı. Acman aşireti geri çekilmek zorunda kalmıştı. İbn Suud, Acman Aşireti'ne karşı elde etmiş olduğu başarıdan sonra İngiltere'ye teşekkür ederek dostluklarının devam edeceğini bildirmişti⁵³⁷.

Acman aşireti Kuveyt'e sığınarak yok olmaktan kurtulmuştu. İbn Suud, Mübarek el Sabah'ın yerine geçen oğlu Cabir'e Acman'ı korumaması ve Kuveyt sınırlarından çıkarmasını istemişti. Cabir B. Sabah, Acman'ı sınır dışı etme konusunda pek istekli görünmesede ilk başlarda İbn Suud'u yatıştırıcı cevaplar vermişti. Cabir B. Sabah tarafların barışmasından yanaydı⁵³⁸. Fakat İbn Suud hiçbir şekilde barışın olmayacağını ve Acman Şeyhi'nin barış için geç kaldığını söyleyerek teklifleri reddetmişti. İbn Suud'un baskısına daha fazla dayanamayan Cabir B. Sabah 1916'nın Şubat ayında Acman Aşireti'ni sınır dışı etmişti. Acman Aşireti İbn Suud'tan korunmak için daha önce dost olduğu İbn Reşid'e sığınmıştı. Zübeyir Şeyhi'nin kontrol alanı olan Safvan yakınlarında bir yere yerleştirilmişti. İngiltere'ye bu durum iletilmişti⁵³⁹. İbn Suud, Acman aşiretini ortadan kaldırmaya kararlıydı. Kuveyt Şeyh Cabir B. Mübarek, İbn Suud'un kendi topraklarında daha fazla nüfuz sahibi olmasını istemeyerek onun farklı taleplerini geri çevirmişti. 1916 tarihinin başlarında İbn Suud, Kuveyt'e gelerek İngiltere'nin Basra Körfezi siyasi temsilcisi ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Yapılan bu görüşmede İbn Suud, Acman Aşireti'ne karşı İngilizlerden destek istemiştir. İngilizler İbn Suud'u Acman aşiretini etkisiz hale getirmesi noktasında desteklerini tekrarlamıştı⁵⁴⁰. 1916 tarihinin sonlarına kadar

⁵³⁷ İbn Suud tarafından 10 Eylül 1915 tarihinde Percy Cox'a gönderilen mektup, **IOR/R/15/1/480**, s. 34.

⁵³⁸ TNA. **FO. 882/8**, s.144.

⁵³⁹ **A.g.v** s.145.

⁵⁴⁰ Joseph Kostiner, **a.g.e**, s. 14.

Acman Aşireti'nin saldırıları yoğun bir şekilde devam etmişti. Bu tarihten sonra Acman Aşireti'ne baskılar gittikçe artmaya başlamıştı.

1917 tarihinde her iki aşiretin çekişmesi devam etmişti. Acman aşireti reisi Sadun, İbn Suud'un ticari kervanlara saldırılarını sürdürmüştü. Kuveyt Şeyhi Salim'in Acman Aşireti'ne örtülü desteği İbn Suud'u endişelendirirken iki aşiretin arasının kısa süreli açılmasına neden olmuştu. İbn Suud'un durumu İngilizlere iletmesi Salim'in kısmen geri adım atmasına neden olmuştu. 1917'nin Kasım ayı içerisinde İbn Suud, Kuveyt Şeyhi Salim'in Acman'a baskı yapması yönünde İngiliz siyasi temsilci R. Hamilton'dan destek istemişti. İbn Suud hem İbn Reşid hem de Acman gibi iki büyük aşiretle mücadelede güçlük çekmekteydi. İngilizler 6 Mart 1918 tarihinde sorunun çözümü için Kuveyt Şeyhi Salim, İbn Suud ve Şeyh Didan ile bir sözleşme imzalamıştı. Bu sözleşmede İbn Suud'un menfaatlerini Acman Aşireti'ne karşı korumuş oldular⁵⁴¹. Savaşın sona ermesiyle birlikte İbn Suud, Acman aşiretini kontrolü altına almıştı.

⁵⁴¹ Joseph Kostiner, **a.g.e**, s. 15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA IRAK CEPHESİ

3.1. BASRA'NIN İŞGALİNDEN KUTÜ'L AMARE ZAFERİNE KADAR YAPILAN MUHAREBELER VE YAŞANAN GELİŞMELER

3.1.1. İngilizlerin Basra'yı İşgali ve Osmanlı Devleti'nin İngilizleri Durdurma Planı

Almanya ve İngiltere, XX.yy'ın hemen başında Ön Asya'yı ele geçirebilmek için çetin bir rekabete girmişti. Almanların yarışa sonradan dâhil olması uzun bir süreden beri bölgede etkin olan İngiltere'yi rahatsız etmişti. Hindistan'ı ele geçirmeyi amaçlayan Almanların önündeki en büyük engellerden birisi Kafkasya'dan gelecek olan Rus tehlikesiydi. Basra Körfezi ve Hindistan iki devlet içinde son derece önem arz etmekteydi. Her iki devletin bölge üzerindeki planları ve hazırlıkları devam ederken Enver Paşa, Osmanlı ordusu üzerinde çeşitli reformlar yaparak orduyu hızlı ve manevra kabiliyeti yüksek bir duruma getirmeye çalışmıştı⁵⁴². İngilizlerin ve Almanların birbirine savaş ilan etmesiyle birlikte Irak Cephesi'nin açılması kaçınılmaz olmuştu. Savaş başlamadan önce İngilizler, körfezdeki Osmanlı karasularını sık sık ihlal etmişti. Osmanlı Devleti bölgenin güvenliği ve İngilizlerin durdurulması için çeşitli tedbirler almıştı. Osmanlı Devleti İngilizlere karşı, Bağdat ve Basra'nın güvenliği sağlayıp, İngiltere'nin elinde bulunan Anglo-Persian Oil Company'nin kullandığı petrol hatlarına zarar vererek İngiliz donanmasını yakıtsız bırakılmayı planlanmıştı.

Ağustos ayı içerisinde İngiliz memurlar, Osmanlı Devleti'nin Basra'da bin civarında askeri olduğu noktasında Hindistan'daki İngiliz temsilcilerine bilgi vermişti. Aynı raporda savaşın çıkması ile birlikte Bağdat'tan beş bin civarında asker

⁵⁴² İngilizlerin 1911 tarihinden itibaren Basra'yı işgal etme planları vardı. İngilizler körfezdeki meselelerin yoğun bir şekilde tartışıldığı sırada Basra'nın işgali için bu tarihte bir komite kurmuştu Komitede, Doğu Hindistan Donanma Komutanı Amiral E. Slade, Percy Cox, Percy Lake, H.Mc. Mahon'dan oluşturulmuştu. W. P. Ireland, **Irak A Study İn Political Developtment**, London 1937, s. 25.

takviye edildiği de bildirilmişti⁵⁴³. İngiltere'nin bölgedeki askeri faaliyetlerini hızlandırmasının temel sebeplerinden birisi olarak Almanların bölgedeki siyasi faaliyetlerini artırması bulunmaktaydı. 1914 yılı Eylül ayı içerisinde İngiltere'nin Hindistan'daki askeri sekreteri olan Edmund Barrow, Basra'yı ele geçirmek için gerekçeler sunarak harekete geçmişti. Almanların, Hindistan, Mısır ve Şam'a olan ilgisi neticesinde Basra'nın bir an evvel ele geçirilmesi gerektiğini söylemişti. Edmund Barrow'un gerekçeleri Mısır'ın güvenliği, Araplarla olan bağlantının kopmaması ve Anglo Persian Oil Company'in kurmuş olduğu petrol hatlarını koruma (Abadan civarındaki petrol yatakları) gibi dayanaklarla Basra'nın alınması gerektiğini ifade etmişti⁵⁴⁴. İngilizler, Almanlarla pek çok cephede mücadele ettiği için bölgeye gönderdikleri askeri birlikleri genelde diğer cephelere zarar vermeyecek şekilde sevk etmişti.

İngilizler bölgeye askeri takviye yapmak için Ekim ayı içerisinde bir tugayı deniz yolu ile Bahreyn'e göndermişti. Pek çok piyade ve topçu bölüğü 23 Ekim 1914 tarihinde Bahreyn'e ulaşmıştı⁵⁴⁵. Bölgedeki ilk saldırı 6 Kasım'da Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan ve Şattularap, Basra ve Kuveyt'in güvenliği için son derece önemli olan Fav'daki Osmanlı birliklerine yapılmıştı. Odin zırhlısı ile yapılan top atışı neticesinde buradaki Osmanlı birlikleri etkisiz hale getirilmişti. Fav'ın diğer bir önemi telgraf hatlarının merkezi konumunda olmasıydı. İngilizler Hindistan ve İran üzerindeki iletişimini buradan sağlamaktaydı. İngilizlerin Fav'ı çıkması ile birlikte yapılan saldırılarda hatlar kesilmişti. İngilizler kısa süre içerisinde bu hattı tamir etmişti⁵⁴⁶. Bundan sonra General Delamain komutasında İngiliz kuvvetleri Saniyeh koyundan karaya çıkmıştı. İngilizler 7 Kasım 1914 tarihinde Abadan'a yerleşmişti. İngilizler bundan sonra Basra'yı ele geçirme planını devreye sokmuştu. Basra, Osmanlı Devleti için son derece önemli bir konuma sahipti. Basra Körfezi ve Arap coğrafyasının güvenliğinin sağlanması için Basra kilit bir konumdaydı. Ayrıca Basra, Bağdat'ın güvenliği içinde bir savuna noktasıydı.

⁵⁴³ IOR/L/MIL/17/15/73, s. 117.

⁵⁴⁴ A.g.v., s. 17.

⁵⁴⁵ A.g.v., s. 23.

⁵⁴⁶ IOR/L/MIL/17/15/72/1, s.6.

Kasım ayı içerisinde Saniyeh civarında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir çatışma meydana gelmişti. Basra'dan takviye kuvvet gönderen Osmanlı Devleti Saniyeh'in dört kilometre kuzeyine yerleşmişti. Osmanlı Devleti'nin askeri birliklerinin yerleşmiş olduğu nokta Basra vilayetine giden yol üzerindeydi. Osmanlı Devleti böylece Basra Vilayeti'nin güvenliğini kontrol altına alma planını uygulamıştı. Osmanlı kuvvetleri 15 Kasım'da Sahain'de İngiliz birliklerine saldırarak Poona Tugayı'nı bozguna uğratmıştı⁵⁴⁷. İngilizlerin elde etmiş olduğu istihbaratta Basra üzerinden Sahain bölgesine Osmanlı kuvvetlerine takviye edileceği haberi gelmişti. İngilizler, Basra'dan gelecek olan Osmanlı askerlerine saldırma kararını almıştı. Bu arada Osmanlı ordusu Sahil bölgesinin yaklaşık olarak on dört kilometre kuzeyine yerleşmiş ve Şattülarap Nehri'nin doğu ve batı yakasında paralel bir hat oluşturmuştu. Bu alanın sol tarafı hurma bahçeleri ve güney tarafı düzlük bir alandı. Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu strateji oldukça önemliydi. Şattülarap Nehri'ni paralel bir hat şeklinde doğu ve batı yakasını keserek denizden gelecek olan İngiliz saldırısının önüne geçilmeye çalışılmıştı. İngilizler, Sahil'in güneybatı hattından saldırıya geçerken gambotları da kıyı kesimindeki Osmanlı siperlerini bombalamıştı. İngiliz orduları Sahil'de Osmanlı Devleti'ni yenilgiye uğratmıştı. Bunun neticesinde Osmanlı orduları Basra'ya geri çekilmek zorunda kalmıştı⁵⁴⁸.

İngiliz piyade birlikleri Basra'ya çekilen Osmanlı ordusunu takip etmişti. Osmanlı Devleti'nin Basra'ya çekilmesi savaş stratejisini değiştirmişti. Böylece kısa süreli bir toparlanma dönemine girilmiş ve yeni bir strateji geliştirilmişti. İngilizler, Bağdat'a ulaşarak kuzey bölgesindeki ticaret merkezlerini ve petrol hatlarını korumak için Basra'nın mutlaka ele geçirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. İngilizler, 1914 yılının Kasım ayında tüm hazırlıklarını tamamlamış bir şekilde General Arthur Barrett komutasındaki "D" kuvvetlerine bağlı beş bin Hintli asker ile Basra'ya girmek için beklemişti. İngiliz askerlerinin bir kısmı vapur ve gambotlar ile Basra'ya gelmişti. Hazırlıklar neticesinde İngilizler fazla bir mukavemetle karşılaşmadan Basra'ya doğru ilerleyerek 21 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı işgale başlamıştı⁵⁴⁹. Yapılan mücadele neticesinde 22 Kasım'da işgal tamamlanmış ve

⁵⁴⁷ A.J. Barker, **The First Iraq War, 1914-1918**, Enigma Books, Newyork 2009, s. 29.

⁵⁴⁸ A.J. Barker, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁴⁹ Yavuz Ölçen, **a.g.t.** s.5.

Basra Vilayeti İngilizlerin eline geçmişti. Basra'nın savunulması sırasında Osmanlı birliklerine yardım eden Sadun Paşa Zübeyr bölgesine çekilmişti⁵⁵⁰. Basra'nın işgal edilmesindeki en büyük neden İngiliz savaş gemilerinin etkin bir şekilde kullanılmış olmasıydı. Savaş gemileri karada bulunan İngiliz askerine önemli ölçüde destek vermişti⁵⁵¹. Basra'yı ele geçiren İngilizler, Basra konsoloslarını mülki müşavir olarak atanmıştı. Basra'nın elden çıkması neticesinde Osmanlı birlikleri takviye edilme kararı alınmıştı. Bu arada Basra'da bulunan tüm Osmanlı memuru ve askeri Dicle hattına çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı birliklerinin geri çekilmesi Muhammara Şeyhi Hazal tarafından da dikkatle takip edilmiş ve kendisi İngilizlere bilgi aktarmıştı. İngilizler Basra'da rapor tutmak üzere iki yetkiliyi görevlendirmişti. Giden raporlarda Basra'nın kontrol altına alındığı ve İngiliz askerlerin güvende oldukları bildirilmişti⁵⁵². İngilizler, Basra'daki Alman Konsolosunu ve diğer Almanları tutuklamıştı. Almanların güvende olduklarını Hindistan yönetimi aracılığı ile Alman Hükümetine bildirilmişti.

Basra'nın ele geçmesi ile birlikte halka bildirimler dağıtan İngilizler 23 Kasım 1914 tarihinde Basra'nın merkezinde askeri bir tören yapmıştı⁵⁵³. Binalara bayrak çeken İngilizler, Basra Limanı'nda demirlemiş olan gemilerinden İngiliz Kraliyeti adına top atışında bulunmuştu. İngilizler Basra'yı ele geçirmelerini bir şölen havasında kutlamıştı. P. Cox, halka Basra'nın İngiliz kontrolüne geçtiğini içeren Arapça bir bildiri okumuştur⁵⁵⁴. Lord Crewe, General Barrett'e Mezopotamya'nın anahtarı olarak gördüğü Basra'yı ele geçirmesinden dolayı bir teşekkür mektubu göndermişti.

⁵⁵⁰ India Office, **Review Of The Civil Administration Of Mesopotamia**, December 1920, London, s. 3.

⁵⁵¹ **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 31.

⁵⁵² P. Cox tarafından 21 Kasım 1914 tarihinde Hindistan Valiliği'ne çekilen telgraf. TNA. **WO 106/52**, s. 8., Basra işgal edildiği tarihte 80.000 civarında bir nüfusa sahipti. Bkz. Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 31

⁵⁵³ General Barrett tarafından 24 Kasım 1914 tarihinden Hindistan Valiliği'ne çekilen 57 numaralı telgraf. **TNA WO 106/52**, s. 8.

⁵⁵⁴ İngiliz komutanın 23 Kasım 1914 tarihinde Basra halkına okuduğu bu beyanname oldukça dikkat çekicidir. İngilizler, eskiden beri Müslümanlara saygı duyduklarını ifade ederek, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler arasında çıkan savaşta taraf olmasını sebep olarak göstermiştir. Bkz. TNA. **WO 106/52**, s. 9.

İngilizler Basra'yı Mezopotamya'nın anahtarı olarak görmekteydi. Artık İngilizler anahtarı ellerine almıştı. Basra'nın İngilizler tarafından ele geçirilmesi savaşın başında İngilizlere moral vermişti. İşgalle birlikte Abadan'daki petrol yataklarının güvenliği sağlamış ve aynı zamanda savaş öncesinde ilişki içerisinde olduğu belirli aşiretlerin İngilizlerin yanında yer almasına neden olmuştu⁵⁵⁵. İngilizler Osmanlı Devleti'nin asker sıkıntısı çektiğinin farkındaydı. Asker ve mühimmat sıkıntısı çeken Osmanlı Devleti karşısında Bağdat'a çok kolay bir biçimde ilerleyeceklerini düşünmekteydiler⁵⁵⁶. İngilizlerin siyasi temsilci P. Cox, Bağdat'ın bir an önce işgal edilmesi taraftarıydı. Bunun için saldırıların aralıksız devam etmesi için baskı kurmuştu. Bağdat bir an evvel işgal edilirse; Osmanlı Devleti'nin Arabistan coğrafyasına yardım yapacağı lojistik merkezi elinden çıkacaktı. Ayrıca Fırat ve Dicle hattından aşağıya doğru (Basra, Kuveyt ve Muhammara'ya) inmesinin önü kesilecek ve Osmanlı Devleti ile Almanya'nın İran üzerindeki siyasi faaliyetleri engellenecekti. Bunlarla birlikte Irak civarındaki Bağdat merkezli demiryollarının kontrolü İngilizlerin eline geçecekti. İngilizler Bağdat'ı bölgenin başkenti olarak görmekteydi⁵⁵⁷. Bahsedilen hususlardan dolayı bir an evvel Bağdat'ın işgali istenmekteydi. Bağdat'a ulaşmak amacıyla Basra'yı ele geçiren İngilizler, Nasiriye ve Amara'daki muhtemel Arap ayaklanmasından endişe etmişti. Bunun için halkı rahatlatıcı çalışmalar içerisine girme kararı almıştılar. Halka çeşitli teminatlar verilmiş ve böylece Kurna'ya doğru ilerlemeye başlamışlardı⁵⁵⁸.

3.1.2. İngilizlerin Kurna'yı İşgali ve Kutü'l Amare'ye Doğru İlerlemeleri

General Barrett komutasındaki İngiliz birlikleri Basra'yı ele geçirdikten sonra Kurna'yı almak için hazırlıklara başlamıştı Kurna, Basra'nın güvenliği için oldukça

⁵⁵⁵ A.g.v., s. 8.

⁵⁵⁶ A.g.v., s. 9.

⁵⁵⁷ İngiltere'nin Hindistan'daki askeri departmanı tarafından hazırlanan 1916 tarihli 6 numaralı rapor. Notes on the Strategical Value of Baghdad, TNA, **WO 106/947**, s. 6.

⁵⁵⁸ Critical Study of the Campaign in Mesopotamia up to April 1917: Part I, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s. 10.

önemli bir pozisyona sahipti⁵⁵⁹. İki bin nüfuslu bir kaza olan Kurna, Dicle'nin sağ yakasında bulunmaktaydı⁵⁶⁰. 25 Kasım 1914 tarihinde İngiliz gemileri Kurna civarında keşifte bulunmuştu⁵⁶¹. İngilizlerin Kurna'ya doğru ilerlemesi üzerine Irak Ordusu Genel Komutanı Cavit Paşa bölgeye takviye kuvvet sevk etmişti⁵⁶². Osmanlı birlikleri Mezira bölgesine çekilmişti. İngilizler ile yapılan II. Mezira Muharebesi'ne Osmanlı birliklerinin zayıf olması üzerine Cavit Paşa orduya Kurna'nın kuzeyine doğru çekmişti. 3 Aralık günü General Barrett, İngiliz birliklerine harekete geçilmesi emrini vermişti

İngiliz savaş gemileri Osmanlı mevzilerini bombalayarak karadan hareket eden İngiliz birliklerinin hareket kabiliyetini rahatlatmaktaydı. Şattularap'ın Basra Körfezi'ne dökülen kısmını ele geçiren İngilizler, 6 Aralık günü *Lewis Pelly*, *Miner*, *Shaitan* gemilerinden Osmanlı mevzilerine yoğun bir ateş açmıştı⁵⁶³. Kurnanın işgali sürecinde İngiliz savaş gemileri etkin rol oynamış; Lynch Şirketi'nin gemileri de cephaneye taşımıştı⁵⁶⁴. General Fry komutasındaki İngiliz birlikleri 9 Aralık'ta Kurna'ya saldırı düzenlemişti. İngilizlerin Osmanlı birliklerini imha etme ihtimali üzerine Cavit Paşa'nın görevlendirdiği bir heyet İngiliz Komutan Fry ile görüşerek silahlar ile birlikte geri çekilmek için anlaşma yapılmasını istemişti. General Fry, silahları bırakarak koşulsuz bir şekilde çekilebileceğini Osmanlı askeri heyetine iletilmişti⁵⁶⁵. Osmanlı heyeti İngilizlerle yapılan anlaşma gereğince Kurna'yı bırakmak zorunda kalmıştı. Eğer savaşılmış olsaydı Kurna'daki birliklerin yok olma ihtimali ile karşı karşıya kalabilirdi. İngilizler 9 Aralık'ta Kurna'yı ele geçirmeleri ile

⁵⁵⁹ Kurna- Dicle arasında bölgenin önemli aşiretleri yaşamaktaydı. Amara civarında Abul Muhammed, Şeyh Said'e kadar Beni Beni Lam, Kut ve Bağayla civarlarında Beni Rabi, Hammar Gölü civarından Nasıriye ve Amara'ya kadar Müntefik aşiretlerinin yaşam alanlarıydı, Gertrude L. Bell, **Mezopotamya, 1915-1920 Sivil Yönetim**, Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2004, s. 47.

⁵⁶⁰ **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 34.

⁵⁶¹ Bu gemiler *Espiegle*, *Odin*, *Miner* ve *Mashona*'ydı. Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- Naval Operations in Mesopotamia and the Persian Gulf., **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 36.

⁵⁶² Irak Cephesinde Kasım ayı itibarıyla 377 Subay, 22.939 er mevcuttu. Selçuk Duman, **II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak, 1908-1922**, Ankara 2009, Berikan Yayınevi, s. 96.

⁵⁶³ **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 38-39.

⁵⁶⁴ TNA. ADM, **137/432**, s. 331.

⁵⁶⁵ İngilizler Albay Suphi komutasındaki 38. Tümeni esir almıştı. Selçuk Duman, **a.g.e.**, s. 110.

birlikte savaş planlarını Kurna üzerinden yapmaya başlamıştı⁵⁶⁶. Böylece Şattularap Nehri'nin girişinden körfeze kadar İngilizler kontrolü ele geçirmiş oluyordu.

Kurna'nın işgali İngilizlere körfezin kuzeyindeki nehirlerde daha serbest hareket etme imkânını sağlamıştı⁵⁶⁷. İngilizlerin nehirlerdeki üstün gücüne karşı Osmanlı Devleti bölgede Marmaris Gambotu ile birlikte toplam yedi adet savaş gemisine sahipti⁵⁶⁸. Kurna şeyhi, Kutü'l-Zain Muharebesi'nde Osmanlı'nın yanında yer almıştı. Fakat İngilizlerin Kurna'yı işgal etmesi üzerine Muhammara Şeyhi aracılığı ile İngilizlerin varlığını kabul etmişti. İngilizlerin Kurna'yı ele geçirmesinden sonra İngiltere'nin Hindistan Valisi Harding, Şubat ayı içerisinde Basra'ya bir ziyaret gerçekleştirerek bilgi almıştı. İngilizlerin avantajlı konuma geçmesi ile birlikte aşiretler arasında tereddüt yaşanmıştı. Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Sadun Paşa, Ocak ayı içerisinde Percy Cox ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmişti⁵⁶⁹. İngilizlerin talepleri ona ağır geldiğinden dolayı Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeye devam etmişti.

İngilizler Kurna'nın işgalinden sonra Nasıriye'ye doğru ilerlemişti. İngiltere Hükümeti, Basra ve Kurna'yı ele geçirerek ilk adımın başarılı olduğunu belirtmişti. Daha sonraki adımlarda hata yapılmadan Arap coğrafyası ve Hindistan başta olmak üzere Müslüman dünyasında dikkatli olunması gerektiği üzerinde durmuştu⁵⁷⁰. İngilizler, Kurna merkezli bir ilerleme planı yapmıştı. Kurna'nın bölgeye hâkim bir konumda bulunmasından dolayı İngilizlerin körfezdeki savaş planlarının temel noktalarından birisi olmuştu. Kurna'nın, Fırat ve Dicle'nin birleşme noktasında olması, İngilizlerin nehir ve deniz ulaşımını kolaylaştırmıştı. Böylece gerekli olan asker ve mühimmat sevkiyatı bütün nehirler aracılığı ile yapılmış olacaktı.

⁵⁶⁶ William Ewing, **From Gallipoli To Baghdad**, Hodder and Stoughton, Edinburgh 1917, s. 198.

⁵⁶⁷ Hindistan Valiliği'nden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 2 Ocak 1915 tarihli 2705 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s.12.

⁵⁶⁸ Savaşın başında sonuna kadar bölgedeki nehir araçları desteklenmeye çalışılmışsa da pek fazla başarılı olunamamıştır. Dicle ve Fırat civarında 1917 tarihinde 7 numaralı gambot, İkinci Setbot, 6 Numaralı Ganşahur, 7 numaralı Ganşah'tur, 2 numaralı duba, 3 numaralı duba, 6 numaralı cephan şahuru, 7 numaralı cephan şahuru mevcuttu, Orhan Avcı, **a.g.e.**, s. 41.

⁵⁶⁹ India Office, **Review Of The Civil Administration Of Mesopotamia**, London 1920, s. 3.

⁵⁷⁰ İngilizlerin Hindistan Valiliği'ne bağlı Askeri departmanın 27 Aralık 1914 tarihinde hazırlanmış olduğu rapor, TNA **WO 106/52**, s. 10.

İngilizler, Basra Vilayeti ve Kurna'nın işgalinden sonra, körfezde Osmanlı karşısındaki avantajlarını ve konumlarını şu şekilde belirtmişti⁵⁷¹.

- Askeri üstünlük,
- Teknik üstünlük,
- Deniz ve nehir taşımacılığına elverişli gemiler,
- Kurna'dan Basra Körfezi'ne kadar elverişli bir alanın ellerinde olması,
- Etkili Arap aşiretlerinin vermiş olduğu destek,
- Bölgedeki iletişim kontrolünün kendi ellerinde olması, savaşın başında İngilizlerin kendilerini avantajlı gördükleri noktaları.

İngilizler bu düşünce çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı vermemek için güçlü bir direnişte bulunacağı düşüncesindeydi. Bunun için Şattularap bölgesindeki askeri pozisyonlarını güçlendirerek Bağdat'ı ele geçirmenin daha kolay olacağı kanaatine varmıştı. Hindistan yönetimi zamanın kendi lehlerine işlediğini belirtirken, atılacak adımların acele edilmeden akıllıca atılması ve Arapları rahatsız etmeyecek şekilde hareket edilmesini merkezi hükümete bildirmişti. İngilizlerin bölgedeki komutanları bir an evvel Bağdat'a ilerlemek isterken merkezi hükümet devletler arası dengenin ve müttefiklerinin arzularının gözetilmesi gerektiğini ve Bağdat'a girmek için erken olduğunu Hindistan hükümetine iletmışti. Müttefiklerin durumu göz önünde tutulurken Osmanlı Devleti'nin savaşın başındaki konumu ve buna bağlı olarak Arapların pozisyonunda göz önünde tutulmuştu⁵⁷².

3.1.3. Rota Muharebesi

İngilizler Basra, Kurna ve Nasıriye'yi işgal ettikten sonra asıl hedefleri olan Bağdat'a kısa bir sürede ilerlemeyi planlamıştı. Basra'yı işgal eden İngilizler bölgede etkin bir hava gücü oluşturmaya çalışmıştı. Hindistan'dan getirilen uçakların teknik yerleşimi Kaptan Broke ve Smith öncülüğünde hazırlanmıştı. Bu tarihten sonra İngilizler hava kuvvetlerini etkin bir şekilde kullanmaya başlamıştı⁵⁷³. İngilizlerin

⁵⁷¹ A.g.v., s. 11.

⁵⁷² Raporun sonunda teminat verilerek "Bağdat eninde sonunda bizim olacaktır." denmiştir. Hindistan Valiliği'ne bağlı askeri departmanın hazırlamış olduğu rapor, TNA **WO 106/52**, s. 11.

⁵⁷³ Guy Warner, "Only A Sideshow? The RFC and RAF in Mezopotamia 1914-1918", **Royal Air Force Historical Society Journal** , S: 48, s. 9.

ileri hareket planı devam ederken, Osmanlı Devleti ise Teşkilat-ı Mahsusa aracılığı ile Irak ve İran Cephesi'nde İngilizlere karşı gayr-i nizamı harp taktiğini aşiretler üzerinden ayaklandırarak yapmaya çalışmış ve kısmen başarılı olmuştu. İngilizlerin 1914'ün Kasım'ında Basra'ya çıkması ile birlikte bölgedeki kuvvetler ile İngilizlere karşı yeteri şekilde koyulamayacağı anlaşılmıştı. Bu nedenle tecrübeli Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri Irak başta olmak üzere bölgeye gönderilerek aşiretlerden birlikler oluşturulması emri verilmişti. Bu arada Süleyman Askeri Bey, Aralık ayı içerisinde Kurna'da İngilizlere yenilen 13. Fırka kumandanının yerine atanmıştı. Buradaki en önemli görevi aşiretlerden birlikler oluşturup İngilizlerin Basra'dan çıkarılması sağlamaktı. Böylece İngilizlerin kuzeye ilerlemesi engellenecekti⁵⁷⁴.

Süleyman Askeri Bey daha etkin bir şekilde hareket edebilmesi için 3 Ocak 1915 tarihinde Basra Vali ve Komutanı olarak atanmıştı. Bu durum Süleyman Askeri Bey'e biçilen misyonun önemini göstermektedir. Süleyman Askeri Bey, İngilizlerin bölgedeki aşiretlerle yenilebileceği düşüncesini taşımaktaydı. O *“Irak'a asker göndermek cinayettir. Mevcut aşairle düşmanı denize dökmek ve fazla olarak Belucistan ve Hindistan'a akın etmek kabildir.”* diyerek düşüncesini ortaya koymuştu⁵⁷⁵. Süleyman Askeri Bey, Basra vali ve komutanı olarak aşiretlerle görüşüp hediye ve para vererek İngilizlere karşı aşiretleri harekete geçirmeye çalışmıştı. Bölgede yeteri kadar askeri bulunmayan Osmanlı Devleti için aşiretlerin ayaklandırılması ve cihada iştiraki oldukça önemliydi. Irak ve İran civarındaki Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri aşiretler üzerinden cihat propagandası yapmaktaydılar⁵⁷⁶. Bu durum İngilizleri endişelendirmişti. Hindistan'daki Müslümanlara kadar uzanacak bir ayaklanmanın kendileri için oldukça olumsuz sonuçlara neden olacağından dolayı bölgedeki siyasi temsilcileri aracılığı ile aşiretlerle sürekli iletişim

⁵⁷⁴ Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev: Tansel Demirel, İstanbul 2003, Arma Yayınları, s. 117-118.

⁵⁷⁵ Larcher, **Büyük Harpte Türk Harbi**, Matba-i Amire, C.II. s. 261.

⁵⁷⁶ Savaşın başından itibaren bölgede gazete ve risaleler üzerinden propaganda yapılmıştır. El Alemül İslam, Hakka Doğru, El Zevra, Sada-yı İslam(Arapça ve Türkçe) gazeteleri propaganda için kullanılan birkaç gazetedir.. İngilizler ise buna karşılık savaşın sonuna kadar gerek uçaklarla gerekse kendilerine yardım eden aşiretler aracılığı ile bildireler dağıtmış, çeşitli gazeteleri destekleyerek karşı propaganda yapmıştır, ATASE., **K. 4316, D. 173/622, F. 5-8.**

halindeydiler⁵⁷⁷. Süleyman Askeri Bey, göreve gelir gelmez 3 Ocak 1915’de üç alaydan oluşan Sahrıca Müfrezesini kurmuştu. 103. Piyade Alayı’nın Sahrıca’ya 21 Ocak 1915’ten itibaren gelmesiyle, 25 Ocak’ta Kerha Grubu, Şubat ayında da Fırat Grubu oluşturuldu. 1915 tarihinin hemen başlarında Enver Paşa, İngilizlerin elinde bulunan Kurna’nın geri alınması istemişti. Kurna, Basra Vilayeti’ne yakın olması hasebiyle önemli bir mevkiye sahipti. İngilizlerin, Kurna’dan çıkarılması halinde Basra’dan çıkarılmaları kolay olabilirdi. Bu düşünce ile Süleyman Askeri Bey aşiretlerden tertip ettiği yaklaşık 17.000 kişilik bir kuvvetle Kurna’ya doğru harekete geçmişti⁵⁷⁸. Aşiretlerden tertip edilen kuvvetlerin bütün masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştı.

Süleyman Askeri Bey ilk iş olarak birliklerini Dicle Nehri’nin doğu ve Batı yakasına paralel olarak yerleştirmişti. Bu arada İngilizler bölgede Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden aşiretlere saldırıya geçmişti. 7 Ocak 1915 tarihinde önemli bir aşiret olan Ebu Muhammed Aşireti’ne saldırmıştı⁵⁷⁹. İngilizlerin aşiretlere saldırmasının temel sebebi Rota civarındaki tepeleri tutan Osmanlı birliklerine yardım edilmesini engellemektir. İngilizler, nehirler ve körfezdeki avantajlarının farkındaydı. 20 Ocak 1915 tarihinde İngiliz gemilerinden Osmanlı mevzilerine doğru yoğun bir top atışı başlatılmıştı. Nehrin her iki tarafına karşılıklı top atışları yapılmıştı. Osmanlı birlikleri İngilizlerin yoğun top ateşi altında daha fazla dayanamamıştı. İngilizler gemilerden ve karadan atıklar top ateşi neticesinde Osmanlı mevzilerini dağıtmıştı. Yoğun top atışına rağmen 20 Ocak 1915 tarihinde Rota Kanalı civarında yapılan I. Rota Muharebesi’nde İngilizler geri püskürtülmüştü. Rota kanalındaki bu başarı askere moral vermişti. Fakat İngiliz filosundan yapılan yoğun saldırı neticesinde Osmanlı birlikleri İngiliz birliklerini takip edememişti⁵⁸⁰. Osmanlı birliklerinin bu muharebede uyguladığı taktik ve strateji etkisini göstermişti.

⁵⁷⁷ Kuşçu Başı Eşref, Arap aşiretlerinden beklediği desteği göremediğini ifade ederek aşiretlerin tarafların durumunu beklediğini ifade etmiştir. Philip H. Stoddard, **a.g.e.**, s. 119.

⁵⁷⁸ Arap ve Kürt aşiretlerinden müteşekkil bu birlikte düzenli asker sayısı birkaç yüz olarak ifade edilmektedir. Philip H. Stoddard, **a.g.e.**, s. 121.

⁵⁷⁹ Selçuk Duman, **a.g.e.**, s. 111.

⁵⁸⁰ Süleyman Askeri Bey bu muharebede bacağından yara almıştı. Muharebede Osmanlı birlikleri 19 şehit verirken, İngilizler 400 kayıp vermiştir. Bkz. Selçuk Duman, **a.g.e.**, s. 111.

Eğer İngilizlerin gemilerden cephelere ateş etmesi engellenebilseydi bu muharebenin savaşın seyrini değiştirmesi kuvvetle muhtemeldi.

İngilizler, 1915 Şubat ayı içerisinde Muhamamra Şeyhi Hazal Han'dan ve Bahtiyari Aşireti'nden Osmanlı kuvvetlerine karşı koymasını talep etmişti. Böylece Osmanlı birliklerini doğudan da zora sokacak bir kuşatma planlanmıştı. İngilizler, Basra'yı işgal sürecinde Kuveyt Şeyhi Mübarek el Sabah ve Muhammara Şeyhi Hazal'ın yapmış olduğu yardımlardan dolayı Osmanlı Devleti'nin her iki şeyh üzerinde baskı kurduğunu iddia etmişti⁵⁸¹.

Nasıriye'de bulunan düzenli Osmanlı birlikleri ile aşiret birlikleri Zübeyr bölgesinden Basra'ya doğru saldırı hazırlığı yapmıştı. Osmanlı birlikleri ayrıca Kurna bölgesine saldırmak için de saldırı hazırlığını başlatmıştı. Kurna için düşünülen saldırı hazırlığı İngilizler tarafından başarı ihtimali olmayan bir hareket olarak değerlendirilmişti⁵⁸². İngilizler, Kurna ile Basra bölgesi arasındaki askeri birliklerine takviyeler yaparak savunmalarını güçlendirmeye çalışmıştı. Bu bölgedeki birlikleri güçlendirmek üzere ocak ayı içerisinde Hindistan'dan dört tugay takviye olarak bölgeye sevk edilmişti. İngiliz siyasi yetkililer Ahvaz ve bölgedeki diğer askeri noktalara moral ziyaretleri yapmıştı. Bölgedeki petrol alanlarının güvenliğinin tam olarak sağlanamadığı İngiliz yetkililer tarafından bilinmekteydi. Bunun en önemli sebebi cihadın bölgedeki bazı aşiretler üzerinde etki etmiş olmasıydı. İngilizler bunun için cihadın etkisinin mutlaka durdurulması noktasında karar almıştı. Muharebeler devam ederken Süleyman Askeri ile Almanlar arasında bir takım anlaşmazlıklar meydana gelmişti. Almanların Irak ve İran cephesindeki tavırları özellikle bölgedeki Osmanlı askeri kanadını rahatsız etmişti. Süleyman Askeri Bey, Almanların tutarsız davranışları karşısında Irak ve İran'daki faaliyetlerine yasak getirmişti. Almanların bölgede kendi başlarına hareket etmesi İngilizlerin işine gelmekte ve aşiretlere karşı Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapmaktaydı⁵⁸³.

⁵⁸¹ W. Townley tarafından 3 Şubat 1917 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na çekilen 47 numaralı telgraf, TNA **WO 106/52**, s.15.

⁵⁸² İngilizlerin Hindistan'daki askeri komutanlığı tarafından hazırlanan rapor, TNA **WO 106/52**, s.15.

⁵⁸³ Moberly, **a.g.e.**, C.I. s. 356.

3.1.4. Şuayyibe Muharebeleri

Rota Muharebesi'nde Süleyman Askeri Bey yaralanmıştı. Süleyman Askeri Bey yaralı olmasına rağmen Basra ve Şuayyibe bölgesindeki İngiliz birliklerine karşı yeni bir taarruz kararı almıştı. Süleyman Askeri Bey, Kurna üzerinden Basra'yı İngilizlerden geri alma noktasında kararlıydı. Bu plan Süleyman Askeri Bey'in Rota Muharebesi'nde istediğini elde edemediği için aldığı bir karardı. Alınan karar neticesinde İngilizleri Kurna'dan çıkarmak için Nasıriye ve Şuayyibe istikametinden hareket edilmişti⁵⁸⁴. Süleyman Askeri Bey'in esas amacı Basra'yı İngilizlerden geri almaktı⁵⁸⁵. Bir taraftan hazırlıklar sürerken diğer taraftan 6'ncı Ordu bölgedeki kuvvetlere asker ve silah takviyesi isteğinde bulunmuştu. Rusların kuzeybatı istikametinden Bağdat'a doğru ilerlemesi neticesinde askeri takviyeye ihtiyaç duyulmuştu. Enver Paşa'nın emri ile bölgede Birinci Kuvve-i Seferiye adıyla bir fırka tertip edilmişti. Komutası Halil Bey'e verilmişti⁵⁸⁶. Bir taraftan bölgedeki ordu takviye edilirken diğer taraftan aşiretlerle görüşmeler yapılmış ve bazı aşiretlerden birlikler oluşturmuştu. İngilizler, Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri karşısında bölge halkına bildiri dağıtarak aşiretlerin Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesini engellemeye çalışmıştı. İngilizler, "Araplarla dost olduklarını ve savaşlarının Türklerle olduğu" vurgusunu savaşın başında olduğu gibi kullanarak Osmanlı Devleti'nin aşiretlerle iş birliğini engellemeye çalışmıştır.

İngiliz komutan General Nixon, Nisan ayının başında asker takviyesi istemiş ve cevap olumlu gelmişti⁵⁸⁷. İngiliz komutan General Barrett, Nasıriye'de hazırlık

⁵⁸⁴ Yavuz Ölçen, **a.g.t.** s.7.

⁵⁸⁵ Süleyman Askeri Bey bölgedeki aşiretlerden yaklaşık olarak 10.000 civarında gönüllü birlik oluşturmuştu. Bkz. Serdar Sakin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasında Çarpışmalar,(1915)", **Akademik Bakış**, C.IV., S. 7., Kış 2010, s. 137; Yusuf Hikmet Bayur ise bu muharebelerde toplam 36.000 civarında rakam vermektedir. Fakat bu rakamların aşiretlerin erzak ve diğer yardımları fazla almak için söylediğini, bundan dolayı bu rakamın yarısının düşünülmesi gerektiğini ayrıca ifade etmiştir. bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.III. K.III. s. 92.

⁵⁸⁶ Birinci Kuvve-i Seferiye Fırkası, Enver Paşa'nın güvendiği bir birlikti. 14 Mart'ta Musul'dan hareket ederek Rumiye istikametinden ilerleyerek 29 Nisan 1915 tarihinde Dilman'da Ruslarla karşılaşmış ağır bir yenilgi almıştır. 19 Subay ve 503 er şehit verilmiştir, bkz. Serdar Sakin, **a.g.m.** s. 137.

⁵⁸⁷ Matthew W. Williams, **The British Experience In Iraq From 1914-1926: What Wisdom Can The United States Draw From Its Experience?**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Faculty of the US Army Command and General Staff College, Kansas 2004, s. 25.

yapan Süleyman Askeri Bey'in Fırat Nehri'ni takip eden hattın ilerleyerek Basra'ya geri alma planını çözmüştü. Mısır'dan gelen takviye birlik Basra'da bırakılırken Kurna'daki birliklerden Şuayyibe ve Bercisiyye'de savunma hattı oluşturulmuştu⁵⁸⁸. General Nixon, Hindistan Genel Komutanlığı tarafından Basra ve diğer bölge için yapılması gerekenler noktasında bilgilendirilmişti. Basra ve çevresinin elde tutulması için gayret edilmesi ve çevredeki limanların muhafaza edilmesi noktasında emir alınmıştı. Ayrıca petrol bölgelerine yapılması muhtemel saldırılar noktasında bölgenin güvenliğinin sağlanması İngiliz çıkarları için son derece önemliydi⁵⁸⁹. Yaralı bir şekilde birliklere komuta eden Süleyman Askeri Bey, 13-14 Nisan 1915 tarihleri arasında yapılan Şuayyibe Muharebesi'nde yenilmişti. 14 Nisan'da savunma hattı kuran Osmanlı Devleti kısmen İngilizleri durdurabilmişse de İngilizlerin yoğun top ateşinden sonra aşiret birliklerinin kaçması ve ordunun düzeninin dağılması ağır kayıpların verilmesine neden olmuştu⁵⁹⁰. Süleyman Askeri Bey başarısızlık neticesinde Bercisiyye civarında intihar etmişti.

Aşiretlerin mevzilerini terk etmesi ve Süleyman Askeri Bey'in planladığı şekilde muharebe etmemeleri Şuayyibe Muharebesi'nin kaybedilmesindeki en büyük etken olarak değerlendirilmektedir. Aşiretlerden oluşturulan veya oluşturulması planlanan birliklere güvenilmesi birçok muharebenin kaybedilmesine neden olmuştur. Bu muharebede Uceymi Paşa'nın birlikleri ve bazı aşiretler hariç çoğu aşiret Osmanlı Devleti'ni terk etmişti. Savaşın kaybedilmesi Arap ve Kürt aşiretleri üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmişti. Osmanlı Devleti'nin İngilizlere karşı kaybedeceği düşüncesi aşiretler üzerinde hâkim olmuştu. Alınan olumsuz sonuçlara rağmen Osmanlı Devleti bu aşiretlerle savaşın sonuna kadar savaşmaları için görüşmelerin devam etmiştir.

Cavit Paşa geniş bir cephede savaşmanın vermiş olduğu olumsuz durum neticesinde bazı birlikler ve tümenlerin zayıf düştüğünü Başkumandanlık Vekâletine bildirmişti. Bu durum üzerine Enver Paşa, 4. Ordu başta olmak üzere çeşitli

⁵⁸⁸ Ali İhsan Sabis, **a.g.e.**, C. II., s. 202.

⁵⁸⁹ Beauchamp Duff tarafından 24 Mart 1915 tarihinde General Nixon'a gönderilen telgraf. TNA. **WO 106/52**, s. 23.

⁵⁹⁰ Süleyman Askeri Bey alınan yenilgiden kendisini sorumlu tutarak üzüntüsünden dolayı intihar etmiştir. Toplam 9000 kişilik birlikten 5428 kayıp verilmiştir. Geriye kalan kısım ise Nasriyye'ye çekilmiştir. Yavuz Ölçen, **a.g.t.** s.8; Ayrıca bkz. Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, s. 212.

birliklerden bölgeye takviye kuvvetler gönderilmesini emretmişti. Bu muharebelerden sonra birçok alay ve tümen bölgeye sevk edilmişti⁵⁹¹. Şuayyibe Muharebesinin önemli etkilerinden birisi de özellikle İngilizlerle hareket etmeyen aşiretler üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. Muhammara Şeyhi'ne itaat etmeyen bazı aşiretler bu vesile ile ikna edilmişti⁵⁹². Süleyman Askeri Bey'in yerine Albay Nurettin Bey, Irak ve Havalisi Genel Komutanlığına tayin edilmişti. Albay Nurettin Bey'in de talepleri doğrultusunda ilk iş olarak asker sayısındaki eksikliğin giderilmesi için girişimde bulunulmuştu. 1894-95 doğumluların Bağdat'a sevk edilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁹³. Esasında bu durum Osmanlı Devleti'nin asker celbi bakımından çekmiş olduğu sıkıntının önemli bir göstergesiydi. Muharebenin kaybedilmesi neticesinde aşiret birliklerinden bazıları kaçarak Nəcəf'e sığınmıştı.

3.1.5. Petrol Bölgelerinin Güvenliği

İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki en önemli çıkarlarından birisi hiç şüphesiz petroldü. Petrolün bulunması ile birlikte İngiliz şirketlerinin yoğun bir şekilde bölgede petrol imtiyazı araması ve özellikle İran sınırları içerisinde bulunan bölgelerde bu imtiyazları elde etmesi ile birlikte bu bölgeler İngilizler için öncelikli konuma gelmişti⁵⁹⁴. Savaşın başlaması ile birlikte ilk korunması gereken bölge İngiliz şirketlerinin bulunduğu Abadan ve Ahvaz bölgeleri olmuştur. Bu bölgelerin Osmanlı sınırlarına yakın olması ve Osmanlı Devleti'nin İngiliz petrol kuyu ve boru hatlarını ele geçirme ihtimali İngilizlerin siyasi ve askeri strateji açısından üzerinde durdukları bir konu olmuştu. 29 Ocak 1915 tarihinde Ahvaz civarındaki aşiretlerin petrol borularına saldırma ihtimali İngilizleri endişelendirmişti⁵⁹⁵. Karun civarına acil

⁵⁹¹ 38. Piyade Tümeni'ne ve bölgeye takviye için gönderilen 35. Piyade Tümeni, 45. Piyade Tümeni, 141. Piyade Alayı, 27. Sahra Topçu Alayı'nın 1. Taburu, 25. Topçu Alayı, 1. Topçu Taburu, 3. Piyade Alayı ve 142. Piyade bölgeye gönderilmiştir. Bkz. Edward J. Erickson, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cepheleeri**, Çev: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.108-109.

⁵⁹² **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.26.

⁵⁹³ Serdar Sakin, **a.g.m.**, s.142.

⁵⁹⁴ II. Abdülhamid döneminde İngiltere'nin Bağdat-Musul hattındaki petrol mücadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Arzu Terzi, **Sultan Abdülhamid'in Mirası, Petrol ve Arazi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

⁵⁹⁵ **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 43.

asker çıkarılması noktasında karar alınmıştı. General Baret, Shaitan ve Comet gemilerini Ahvaz'daki Nasiri Limanı'na göndermişti. Muhammara Şeyhi Hazal Han, 1000 kişilik bir kuvvet hazırlayarak petrol hatlarının korunması için İngilizlerin hizmetine sunmuştu⁵⁹⁶. Eyre Crowe bu konu hakkında İngiliz yetkililer görüşmeler yaparak bölgenin korunması hususunu sürekli gündemde tutmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde İngilizlerin Tahran'daki yetkilileri aracılığı bu bölgelerdeki petrol hatlarının güvenliğinin sağlanması ve saldırıların yapılmaması için girişimde bulunulması kararlaştırmıştı⁵⁹⁷. İngilizler, cihat ilanının petrol bölgesindeki aşiretler üzerinde olumlu bir tesir yapması halinde Bahtiyari ve diğer Arap aşiretlerin bölgedeki petrol alanlarına saldıracağı endişesini taşımıştır. Hindistan yönetimi Ahvaz'a hemen asker göndermenin mümkün olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki aşiretleri ayaklandırma ihtimalinden dolayı biraz beklenilmesi gerektiğini söylemişti. Bölge güvenliği için Bahtiyari Aşireti ile petrol gelirlerinin paylaşılması ve aşiretin güvenin kazanılması gerektiği üzerinde durulmuştur⁵⁹⁸. 1915'in başlarında Bahtiyari ve birçok Arap Aşireti'nin İngilizlere mesafeli olması İngilizleri rahatsız etmişti.

Ahvaz'daki petrol bölgesini korumak için Linych Kumpanyası'na ait ticari gemiler ile gizlice top ve mühimmat gönderilmişti. Osmanlı birlikleri ve onlara bağlı Arap birliklerinin Karun'daki petrol alanlarına taarruz etmeleri neticesinde bölgedeki İngiliz askeri yetkililer acil asker talebinde bulunmuştu. Bunu üzerinde Hindistan yönetimi Karaçi'den bir tugayı körfeze göndererek Karun, Ahvaz ve Abadan'daki birliklere destek verilmesini sağlamıştı⁵⁹⁹. Karun'a takviye birliklerinin gönderilmesi İngilizler tarafından elzem görülmekteydi. 31 Ocak'ta Ahvaz takviye kuvvet gönderilmiş ve Ahvaz'daki durum kontrol altına alınmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Tahran büyükelçisine, İran'a baskı kurulmasını ve İran kuvvetlerinin bölgedeki petrol alanlarını ve emlakının korumada yeterlilik göstermediği noktasında

⁵⁹⁶ A.g.v., s. 34.

⁵⁹⁷ Eyre Crewe tarafından 29 Ocak 1915 tarihinde Hindistan yönetimine gönderilen 137 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 13.

⁵⁹⁸ A.g.v., s.13.

⁵⁹⁹ Lord Crewe tarafından 20 Ocak 1915 tarihinde Savaş Bakanlığı'na gönderilen 1610 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 13.

kesin uyarı yapılmasını istemişti⁶⁰⁰. 31 Ocak'ta yola çıkan Hindistan Genel Valisi, Kuveyt üzerinden Abadan'a gitmişti. Abadan'da durumu kontrol ettikten sonra Muhamamra Şeyhi Hazal ile birlikte 4 Şubat'ta Basra'ya geçmişti. 7 Şubat gününe kadar Basra'da çeşitli görüşmeler yapan Vali, Hindistan'a dönmüştü. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin kontrolündeki petrol bölgelerine saldırıları artmıştı. 5 Şubat 1915 tarihinde Osmanlı'nın yanında bulunan aşiretler petrol hatlarına saldırmış ve petrolün kesilmesini sağlamıştı. Petrolün kesilmesi oldukça önemliydi. İngilizlerin savaş gemileri de dahil olmak üzere ticaret gemileri yakıt olarak petrol kullanmaktaydı. Petrolün İngilizlerin elinden çıkması savaşın seyrini değiştirebilirdi. İran yönetiminin savaşın başında tarafsızlığını ilan etmesinden dolayı İngiliz taleplerine çok sıcak bakmamıştı. İngilizler, İran Hükümeti'ne baskı kurulmasını istemişti. 17 Şubat'ta Osmanlı birlikleri ile İngilizler arasında Ahvaz'ın kuzey batısında çatışmalar yaşanmıştı. Halil Paşa bölgenin önemli Şeyhlerinden olan Seyyid Namiah'ın altı bin civarındaki kuvveti ile birlikte Beni Lam aşiretini de yanına alarak İngilizlere destek veren Şeyh Gazaban'a saldırı yapmayı düşünmüştü⁶⁰¹. Beni Lam aşireti reisi Gazaban, Şamartuka Aşireti'nin Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesini engellemektedir. Gazaban'ın tavırları bölgedeki askeri personelin nefretini iyice artırmıştı. İngiliz yanlısı aşiretlerin engellemelerine rağmen Abadan ve Ahvaz'daki bazı petrol hatları tahrip edilmişti. Nisan ayına gelindiğinde İngilizler, Ahvaz civarındaki petrol boru hatlarının güvenliğini sağlamıştı⁶⁰².

Osmanlı tarafında bölgeye takviye hazırlıkları yaşanırken, İngilizler Karun civarını tamamen güvenlik altına alarak bölgedeki petrol hatlarını koruma telaşındaydılar. Bunun için Osmanlı birliklerinin ilgisini başka yöne çekme noktasında karar almışlardı⁶⁰³. İngilizler Ahvaz civarının güvenliğinin sağlanması için Osmanlı birliklerinin "İran Arabistan'ı" olarak adlandırdıkları bölgeden bir an

⁶⁰⁰ İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından 3 Şubat 1917 tarihinde İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliğine çekilen 27 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 13.

⁶⁰¹ Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- Naval Operations in Mesopotamia and the Persian Gulf., **IOR/L/MIL/17/15/73**,s. 43.

⁶⁰² İngilizlerin Hindistan'daki askeri komutanlığı tarafından hazırlanan rapor, TNA. **WO 106/52**,s. 23.

⁶⁰³ İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 19 Nisan 1915 tarihinde Hindistan yönetimine gönderilen 1728 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/ 52**, s. 23.

evvel çıkarılması kanaatindeydi. Genarel Nixon'un on bin kişilik bir kuvvetle Nisan sonunda Ahvaz için hareket etmesi kararlaştırılmıştı. İngiliz yetkililer 1915 baharında yapılacak operasyonu bir süre tartışmıştı. General Nixson taarruz etmenin doğru olacağı kanaatindeydi. Hindistan yönetimi ise bölgedeki petrol hatlarını korumak için yaz boyunca Basra'da beklemenin doğru olacağı fikrindeydi. Hindistan Askeri yönetimi Karun'da Osmanlı birliklerinin tamamen yok edilmesi ve Amara civarında ileri bir karakol teşkil edilmesinin bölgedeki aşiretlerin de kontrolünü sağlayacağı ve böylece petrol güvenliğinin tesis edileceğini düşünmekteydi.

General Nixon 24 Nisan'da Townshend'e emir vererek Karun'un kuzeyindeki Osmanlı birliklerinin pozisyonunu teftiş etmesini istemişti. Aynı tarihlerde General Goring emrindeki birliklerle Ahvaz'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Ahvaz civarında Osmanlı birlikleri ile yedi bin kişilik aşiret birliği mevcuttu⁶⁰⁴. Osmanlı birlikleri Karkheh ırmağının karşısına geçmek zorunda kalmıştı. General Goring birlikleri ile Osmanlı kuvvetlerini takip etmiş ve Osmanlı birlikleri Bisiatin'e çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı askerine yardımda bulunan bölgedeki bazı Arap aşiretleri Goring tarafından baskıya maruz kalmıştı⁶⁰⁵. Osmanlı birlikleri yedi hafta kadar süren bu çatışmalarda istediği başarıyı elde edememişti. General Goring'in bu operasyonu ile "İran Arabistan'ı" olarak adlandırılan bölgede İngilizler üstünlüğü ele geçirmişti. Böylece Petrol bölgesinin güvenliği sağlanmış oluyordu.

1915'in Mayıs ayında gerçekleştirilen bu seferden sonra İngilizlerde hala endişe mevcuttu. Petrolün taşıma güvenliğinden endişe duymaktaydılar. Bu sıkıntılarını 23 Mayıs 1915 tarihinde Savaş Bakanlığı'na iletmişlerdi. Lord Crewe bazı tereddütleri ile birlikte Amara'yi ele geçirme planına memnun kalmıştı. Lord Crewe'in fikri Basra'nın ve petrol bölgelerinin güvenliğinin tam manası ile sağlanmasından sonra Amara'dan Bağdat'a doğru ilerlenmesiydi.⁶⁰⁶

⁶⁰⁴ İngiltere Hindistan Yönetimine bağlı askeri departman tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, TNA. WO 106/52. s. 25.

⁶⁰⁵ A.g.r., s. 25.

⁶⁰⁶ A.g.r., s. 27.

3.1.6. Amara ve Nasiriye'nin İngilizler Tarafından İşgal Edilmesi

Osmanlı Devleti, İngilizlerin kuzeye ilerlememesi için çeşitli önlemler almıştı. İngilizlerin Dicle Nehri hattından ilerlemesi Osmanlı Devleti'nin buraya ağırlık vermesine neden olmuştu. 19 Temmuz tarihinde Nasiriye Komutanlığı aşiret birlikleri toplam 36.000 civarında kuvvet olduğunu 6'ncı Ordu Komutanlığı'na bildirmişti⁶⁰⁷. Aşiretlerden oluşturulan birlikler ve düzenli birlikler İngilizlerin ilerlememesi için gerekli olan savunma planını yapmıştı. İngilizler, Dicle hattından rahatça ilerleyebilmek için nehirdeki savaş gemileri ile Osmanlı mevzilerini dövmeye başlamıştı. Bu nedenle İngilizlerin savaş gemileri ile Osmanlı Devleti'nin Marmaris Gambotu 1915 yılı Şubat ve ayları arasında bölgede sürekli bir mücadele içerisinde olmuştu⁶⁰⁸. Nisan ayının sonlarında General Nixon çok kritik bir eşikte olduklarını söyleyerek Hindistan'dan asker istemişti. Bu talep ilk etapta olumlu karşılanmamıştı⁶⁰⁹. Daha sonra takviye birlikler gelmişti. General Nixon, Süleyman Askeri Bey komutasındaki birliklerin Şuaybe Muharebesi'nden⁶¹⁰ kaynaklanan moral bozukluğunu avantaj olarak görmekteydi. Bundan dolayı Nasiriye'ye ani bir saldırı yapılması neticesinde Osmanlı askerinin geri çekileceğini düşünmüştü⁶¹¹. Osmanlı Devleti bir taraftan bölgedeki askeri sıkıntılar ile uğraşırken diğer taraftan da önde gelen aşiretlerin İngilizlerle açık bir şekilde iş birliğine girmesi ile uğraşmaktaydı⁶¹².

Osmanlı Devleti aşiretleri ikna etmeye çalışırken 1915 Mayıs ayında General Townshend, yapacağı harekât için hazırlıklara başlayarak gerekli topçu kıtalarını belirlemiş ve ordu kumandanına onaylatmıştı. 31 Mayıs günü İngilizler Amara'ya taarruz etmişti. İngilizler 1 Haziran'da taarruzlarını artırmıştı. Özellikle Comet

⁶⁰⁷ Nasiriye'den 19 Temmuz 1914 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine çekilen 840 numaralı şifre telgraf, ATESE., **K. 197, D. 830, F. 001**.

⁶⁰⁸ Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- Naval Operations in Mesopotamia and the Persian Gulf., **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 46.

⁶⁰⁹ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.25.

⁶¹⁰ Ali İhsan Sabis, Şuayyibe Muharebesi'nde Osmanlı Devleti'nin 3000 şehit, 800 esir, İngilizlerin ise 60'ı subay toplam 1000 kaybı olduğunu bildirmektedir, bkz. Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C. II. , İstanbul 1948, İnkılap Kitapevi, s. 27.

⁶¹¹ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.26.

⁶¹² Seyyid Talip hakkındaki karar 23 Mayıs 1915 tarihinde alınmıştı, Selçuk Duman, **a.g.e.**, s. 118.

zırhlısından yoğun bir şekilde Osmanlı mevzilerine ateş açılmıştı. General Townshend, Kal'atü's-Salih'in şeyhi ile Comet gemisinde bir görüşme yaparak taktik gereği 15.000 kişilik bir erzak toplamasını istemişti. Bu arada cephelerde alınan başarısızlıklar üzerine Bağdat Valisi ve bölgenin mebusları Irak'ın merkezi ve Anadolu'nun kalbi olan Bağdat'ın Osmanlı Devleti elinde son günlerini yaşadığını bildiren bir telgrafı Erkan-ı Harbiye'ye göndermişti⁶¹³. Bölgedeki asker sayısının yetersizliğine dair telgraflar Erkan-ı Harbiye'ye iletilerek bir an evvel bölgenin güçlendirilmesi talep edilmişti. Aksi durumda bölgenin savunulmasının mümkün olmayacağı düşünülmekteydi.

General Nixon, Kut'un bir an önce işgal edilmesi taraftarıydı. General Townshend bütün bu tartışmalar çerçevesinde 31 Mayıs gününde Amara'ya nehirden ve karadan çıkartma yapmıştı. Osmanlı kuvvetleri çok fazla dayanamamıştı. İngilizler Amara'da ciddi bir direnişle karşılaşmıştı Yapılan muharebeler neticesinde 6 Haziran'da Amara, İngilizlerin eline geçmişti⁶¹⁴. Amara'nın İngilizler tarafından işgali önde gelen aşiret lideri Ebu Muhammed tarafından memnuniyetle karşılanmıştı⁶¹⁵. Amara'nın ele geçmesi ile birlikte Karun Vadisi civarındaki aşiretler, İngilizlerin yanında hareket etmeye başlamıştı⁶¹⁶. Osmanlı Devleti'nin bölgede elindeki en önemli savaş gemisi olan Marmaris Gambotu, Dicle Nehri'ne mayın döşeyerek İngiliz savaş gemilerinin Dicle Nehri üzerindeki faaliyetlerini engellemeye çalışmıştı. Marmaris Gambotu adeta nehirlerde İngiliz savaş gemilerine karşı tek başına mücadele etmekteydi. Bu muharebede Osmanlı Devleti'nin *Marmaris* Gambotu ağır hasar almıştı. *Bülbül* ve *Musul* vapurları batarken üç Osmanlı vapuru da İngilizlerin eline geçmişti⁶¹⁷. Amara'nın İngilizlerin eline geçmesi ile birlikte Karun ve Fırat Nehrinde İngiliz savaş gemileri rahat bir şekilde

⁶¹³ Telgraf, Bağdat Valisi namına Şefik, Ayandan Muhiyiddin Efendi, Kerbela vekili Nuri, Divaniye mebusları Sami ve Fuad ile Bağdat mebusları Şevket, Fuat ve Tefik Beyler tarafından çekilmiştir, Serdar Sakin, **a.g.m.**, s.145.

⁶¹⁴ Critical Study of the Campaign in Mesopotamia up to April 1917: Part I, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.30

⁶¹⁵ India Office, **Rewiev Of The Civil Administration Of Mesopotamia**, Printed and Published By His Majesty's Stationary Office, London 1920, s. 9.

⁶¹⁶ İngiltere Hindistan yönetimine bağlı askeri departmanı tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, **TNA WO 106/52**, s. 27.

⁶¹⁷ **IOR/L/MIL/17/15/72/1** s.31.

devriye gezmeye başlamıştı. Amara'nın işgalinden sonra 13 Haziran'da Nasıriye'nin ele geçirilmesi yönünde General Nixon'a emir verilmişti

1915 yılının Haziran ayının sonlarına doğru Osmanlı birlikleri Dicle Nehri civarına doğru kaydırılmıştı. Bu bölgede İngilizlere karşı başlangıçta alınan bazı yenilgiler ve İngilizlerin kuvvetlerini Basra merkezli toplaması Osmanlı Devleti'nin kuvvetlerini Dicle Nehri civarına toplamasına sebep olmuştu. Osmanlı Devleti bu hamlesi ile İngiliz kuvvetlerini kendi üzerine çekerek hem planlarını bozmuş olacak hem de İngilizlerin merkez kuvvetinin belirli bir bölgede toplanmasını engellemiş olacaktı. Böylece Nasıriye'deki Osmanlı kuvvetleri rahatlamış olacaktı. Osmanlı ordusu bölge halkı nezdinde kuvvetli görünecek ve halkın ayaklanması ve orduya yardımı sağlanacaktı. Her iki devlet aşiretleri yanına çekmek için görüşmelerine hız kesmeden devam ederek yardımlarda bulunmuştu. Osmanlı Devleti, Basra Vilayeti civarındaki bazı aşiretlerle görüşmeler yaparak kendi yanında savaşa girmesini sağlamıştı⁶¹⁸.

Osmanlı birlikleri Dicle Nehri civarında hazırlıklarını sürdürürken, İngilizler buradaki Osmanlı topçusunun etkisini kırmak ve ilerlemesini durdurmak üzere Amara'de bulunan General Fry komutasındaki İngiliz müfrezesini bu noktaya göndermişti. Nehir kısmından yapılacak olan hazırlıklar tamamlandıktan sonra 30 Temmuz günü General Delamin komutasındaki birlikler Ali Garbi bölgesini işgal etmişti⁶¹⁹. Osmanlı'nın buradaki kuvveti iki bin civarındaydı. 15 Temmuz'dan sonra yapılan takviyelerle sayı beş bine çıkarılmıştı⁶²⁰.

Ali Garbi'nin işgalinden sonra General Nixon, Osmanlı Devleti'ne karşı ileri harekâta geçilmesi gerektiğini düşünmüş ve bu fikrini şöyle açıklamıştı;

⁶¹⁸ Özellikle bu hususta Beni Lam aşireti hem Osmanlı Devleti hem de İngilizlerle görüşerek her iki taraflarında para ve çeşitli silah yardımı almıştır. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin yanında olmuş daha sonra İngiliz Genera Townshend'in çabaları ile İngilizlerin yanına geçmiştir. Savaş esnasında Osmanlı Devleti'nden tekrar yardım alan Beni Lam aşireti, Kutü'l Amare Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Bkz. Moberly, **Irak Seferi 1914-1918**, Çev: Binbaşı Cemal, İstanbul 1928, C.I. s. 309; Şuaybe Muharebesi'nde Ahvaz bölgesinde bulunan Osmanlı birliklerinin yanında 3000 ile 5000 arasında bir Arap aşiret eri bulunmaktaydı, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s. 26.

⁶¹⁹ Kutü'l Amare, Basra Vilayetinin 6 kilometre kuzeyinde Fırat ve Dicle nehirlerine hakim bir konumda olması hasebiyle bu nehirlerde ulaşımın güvenliği için önemli bir noktadır, Moberly, **a.g.e.**, s. 309.

⁶²⁰ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.33

“Kut’un işgali vaziyeti askeriyemizi takviye edecek fevaidi azimiyeye badi olacaktır. Türkler Kut’ta mühim bir kuvvet cem’ etmek suretiyle hem Ammara’yı hem de Nasıriye’yi tehdit ederler, bu suretle her iki mevkiyi kuvvetli bir surette muhafaza etmek için Zerbe’deki kuvvetimiz ikiye ayırmak ve bundan başka Kurna gibi merkezi bir mevkide büyük bir ihtiyat bulundurmak mecburiyetindeyiz. Kut’u işgal edip Zerbe kuvvetimizi orada teşhid edersek herhalde Nasıriye’yi azim derecede setr edebiliriz. Bundan başka Nasıriye’de ancak mahalli aşair ile Fırat vadisini tarassuta kifayet edecek kadar bir kuvvet bulundurmak mümkün olur. Müşkilat-ı tabiiye hasebiyle Türklerin Fırat Vadisini takiben Nasıriye’ye ilerlemeleri gayri muhtemeldir. El hâsıl şu fikirdeyim, Kut’u işgal ettiğimiz takdirde düşman hudut dâhilden ibaret olan iki hattan mahrum kalacak.”⁶²¹

General Nixon'ın hedefi, Nasıriye'nin alınmasını müteakip Osmanlı birlikleri Kutü'l Amare'de daha fazla kuvvet toplamadan Kut'un ele geçirilmesi idi. Nasıriye alınarak Osmanlı birliklerinin Kutü'l Amare'de daha fazla kuvvet toplamadan Kut işgal edilecekti. Nasıriye, Basra'nın güvenliği ve Fırat Nehri'nin kontrolü açısından önemli bir konuma sahipti. Kurna'ya on beş km bir mesafede olması ayrıca önem arz etmekteydi. Nasıriye'nin Osmanlı birliklerinin kontrolünde olması İngilizlerin Kurna'daki pozisyonlarını ve güvenliğini ayrıca etkilemekteydi⁶²². Nasıriye Müntefik bölgesinin merkezi konumundaydı. Osmanlı Devleti'nin Irak bölgesindeki önemli bir merkeziydi. Nasıriye'nin diğer bir önemi Bağdat'tan gelen Osmanlı birliklerinin toplanma noktası olmasıydı. Dolayısı ile İngilizler bu noktayı Basra'nın batı tarafında bir tehlike olarak görmekteydi.

22 Haziran 1915 tarihinde General Nixon'a Nasıriye'ye ilerlemesi için tam yetki verilmişti. Nasıriye seferi General Gorrington'in komutasında yapılmıştı. Gorrington'in bölgeyi iyi bilmesi ve daha önceki seferde başarılı olması nedeniyle Gorrington'in birlikleri tercih edilmişti. İngilizler bir taraftan karadan ilerlerken diğer

⁶²¹ Nixon, Osmanlı Devleti'nin Kut civarındaki toplam kuvvetini aşiret birlikleri hariç 23 top ve 8500 kişi olarak tahmin etmiştir. Moberly, **a.g.e.**, s. 311.

⁶²² Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- Naval Operations in Mesopotamia and the Persian Gulf., **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 58,

tarafından Fırat Nehri'nin kontrolünü ele geçirmek için savaş gemilerini Amare'den 26 Haziran tarihinde bu noktaya doğru kaydırmıştı⁶²³. General Goring, 27 Haziran'da Nasıriye üzerine yürümüş, yaşanan şiddetli ve uzun çatışmalar neticesinde 25 Temmuz 1915 tarihinde Nasıriye'yi işgal etmişti⁶²⁴. Bölgedeki İngiliz komutanlar Nasıriye'yi ele geçirdikten sonra Osmanlı taraftarı aşiretlerin petrol bölgelerine saldırılarından endişe duymaları nedeniyle bölgeye iki bin kişilik bir takviye kuvvetin gönderilmesi istemişti⁶²⁵. 25 Temmuz 1915 tarihinde Nasıriye'nin işgali üzerine İngilizler Nixon'un talepleri doğrultusunda *D* kuvvetlerini güçlendirmek için gerek Hindistan'dan gerekse Aden bölgesindeki birliklerinden bölgeye takviye gönderilmesini kararlaştırmıştı. Lord Harding bölgedeki İngiliz birliklerinin elde etmiş olduğu başarılarından memnun olduğunu kuvvet komutanlarına yazdığı mektuplarda bildirmişti⁶²⁶.

Osmanlı birliklerinin stratejik öneme sahip olan Nasıriye'de İngilizlere yenilmesi İngilizleri ümitlendirirken Osmanlı askeri stratejisinin de değişmesine sebep olmuştu⁶²⁷. 1915'in Eylül'ünde İngilizler Basra, Ahvaz, Ali Garbi, Amare'yi ele geçirmiş oluyordu. İngilizler Nasıriye'yi ele geçirdikten sonra daha rahat hareket etme imkânı bulmuştu. Özellikle bölgedeki aşiretlerin büyük ölçüde etkisinin kırılması İngilizleri rahatlatan hususlardan birisi olmuştu. Nasıriye'nin işgalinden sonra General Nixon, Townshend'a Kut ile Ammara arasındaki ileri hareket noktasında hazır olmasını söylemişti. Nixon bir an evvel Kut'a taarruz edilmesi üzerinde ısrarla durmuş ve İran'daki siyasi durumu sebep olarak göstermişti. Almanların İran'da bazı aşiretleri İngilizlere karşı kışkırtma faaliyetleri İngilizleri endişelendirmiş ve bir an evvel kuzeydeki Osmanlı birliklerinin dağıtılarak Almanlara kuzeyden gelecek olan desteğin kesilmesi düşünülmüştü. 6 Eylül 1915'te

⁶²³ İngilizlerin Fırat Nehrine gönderdiği savaş gemileri; Espeigle, Odin, Miner, Sumana, Shushan, Massaoudieh, Muzaffri'ydi. Bkz. Naval Staff Monographs. Vol. V., No: 15- Naval Operations in Mesopotamia and the Persian Gulf., **IOR/L/MIL/17/15/73**, s. 59.

⁶²⁴ İngilizler 951 Osmanlı askerini silah ve mühimmatları ile birlikte teslim almıştı. İngiltere Hindistan Yönetimi Askeri Departmanı tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, TNA. **WO 106/52**, s. 29.

⁶²⁵ Nasıriye'de yapılan muharebelerde 12'si Subay olmak üzere 1168 şehit verilmişti. İngilizlerin ise 104 kaybı vardı, Selçuk Duman, **a.g.e.**, s. 121.

⁶²⁶ Eylül ayı içerisinde Basra'ya İngilizler üç adet tayyare göndermişti. Moberly, **a.g.e.**, s. 313.

⁶²⁷ İngiltere'nin Hindistan Valisi tarafından 4 Ağustos 1915 tarihinde gönderilen 17167 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/947**, s. 11.

Townshend komutasındaki birlikler Nurettin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerine yakın bir bölge olan Sınaiyet'e varmıştı. Eylül ayının ortalarına kadar İngilizlerin Osmanlı birliklerinin mevzi planlarını ve siperlerini keşfetmekle geçmişti. Bataklıkların olması İngilizlerin ilerlemesini güçleştirmişti. Taraflar keşif yaptığı sırada bir İngiliz uçağı arıza nedeniyle Osmanlı birliklerine yakın bir mevkiye mecburi iniş yapmak zorunda kalmıştı. İngiliz pilot, Osmanlı askerleri tarafından esir edilmişti⁶²⁸.

Townshend'ın birlikleri bir ay boyunca buldukları bölgede kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin birlikleri Kut'un on kilometre kuzeyinde mevzilenmişti. Osmanlı birlikleri buldukları noktada Dicle Nehri'ne dubalar koymuş ve karşıdan karşıya çelik halatlar çekerek İngiliz savaş gemilerinin geçmesini engellemeye çalışmıştı. Bu durum İngilizlerin planını bozarak zora sokmuştu. Deniz yolu ile gelecek olan yardımların ve aynı zamanda Osmanlı siperlerine nehirden yapılması planlanan top ateşlerinin önünün kesilmesi düşünülmüştü. General Townshend'ın bulunduğu noktadan ilerleyemeyişinin nedenlerinden birisi de nehir yolu ile istediğı ateş desteğini sağlayamamasıdır. Ayrıca Osmanlı birlikleri buldukları noktalardaki siperleri oldukça korunaklı bir şekilde inşa etmişti. Osmanlı siperleri ancak nehirden yapılacak top ateşi ve uçak saldırıları ile dağılabildi⁶²⁹. Nasiriye'nin işgalinden Kut'un İngilizlerin eline geçtiğı süre zarfında taraflar ana hatları keşif yapmış düşük yoğunluklu çatışmalar meydana gelmişti.

3.1.7. İngilizlerin Kutü'l Amare'yi İşgal Etmesi ve Selman-ı Pak Muharebesi

İngilizlerin bölgede almış olduğu başarılar Kutü'l Amare ve Bağdat'a direk hücum etme cesaretini vermişti. Kutü'l Amare'ye saldırmak için hareket planı geliştirilmesi yönünde görüşmeler yapılmıştı. Kutü'l Amare'ye ilerleme sırasında olası bir başarısızlık halinde, o ana kadar elde edilen başarıların tehlikeye düşmesi

⁶²⁸ General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin sayısı onbir bin kişi civarındaydı. Ayrıca 28 top ve 40 makineli tüfek bulunmaktadır. Moberly, **a.g.e.**, s. 325.

⁶²⁹ Osmanlı piyade birliklerinin toplam altı bin civarındadır. Bu sayının dörtte üçü aşiret birliklerinden teşekkül etmiştir. Moberly, **a.g.e.**, s. 309.

ihtimali üzerinde durulmaktaydı⁶³⁰. Bunun üzerine General Nixon, Nasıriye üzerinden yapılacak bir harekâtın daha iyi olacağını ayrıca Nasıriye'nin demiryoluna sahip olmasının ulaşım ve lojistik açısından daha çok avantaj sağlayacağı teklifini yapmıştı⁶³¹. General Nixon'un teklifi kabul edilmişti. İngiltere Hükümeti'nin bölgedeki petrolerin güvenliği noktasında endişesi mevcuttu. Hindistan yönetimi, merkezi hükümete teminat vererek herhangi bir sorunun olmayacağını ifade etmişti. General Nixon ve kuvvetlerinin petrol yataklarını ve hatlarını koruma altına aldığını bildirmişti. Tek sorun Bahtiyari Aşireti'nin bölgede petrol hatlarına saldırı düzenlemesi ihtimaliydi⁶³². Hindistan askeri yönetimi General Townshend'a Kutü'l Amare'yi alması için emir vermişti⁶³³. General Nixon ayrıca kendi kontrollerinde olan bölgelerde askerin daha hızlı hareket etmesi için demiryolu yapımı için Hindistan yönetiminden izin istemişti. İlk etapta talebi uygun karşılanmamıştı. Daha sonra General Mauda'ya izin verilecekti.

İngilizler için Kutü'l Amare, Bağdat'ı ele geçirmek için mutlaka alınması gereken bir noktaydı. İngilizler, Kutü'l Amare'yi ele geçirmek için Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı tarafından icra edilecek ayrıntılı bir plan çerçevesinde hareket etmeye karar vermişti. Bu plan Townshend'e bildirilmişti. Aşiretlerle irtibatı General Leachman sağlayacaktı. Bununla birlikte Kutü'l Amare alınır alınmaz bir vali tayin edilerek sivil bir yönetim oluşturulacaktı⁶³⁴. Hazırlıklarını tamamlayan General Townshend, Şeyh Sait bölgesi üzerinden Osmanlı birliklerini çevirmeyi planlamıştı⁶³⁵. İngiliz merkezi hükümeti Fransa cephesinden bölgeye asker takviyesi

⁶³⁰ İlk etapta Dicle üzerinden bir harekât planı ön plana çıkmıştır. İngiltere Savaş bakanlığı tarafından 30 Temmuz 1915 tarihinde Hindistan Valiliği'ne gönderilen 1787 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 29.

⁶³¹ Hindistan Yönetimi Askeri Departmanı tarafından 5 Ağustos 1915 tarihinde İngiltere Savaş Bakanlığına gönderilen 6793 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 29.

⁶³² **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.35

⁶³³ İngiltere'nin Hindistan yönetimi askeri departmanı tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, TNA. **WO 106/52**. s. 30.

⁶³⁴ Townshend, **My Campaign in Mesopotamia**, s. 87-116.

⁶³⁵ İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 4 Ekim 1914 tarihli 129/200/1 numaralı rapor, TNA. **WO 106/52**, s. 30; İngilizlerin 10.275 askeri bulunmaktaydı. Osmanlı birlikleri ise düzenli 8 bin aşiretlerden ise 3 bin civarında bir kuvvetten müteşekkildi. Bkz. Townshend, **a.g.e.**, s. 171-175. Yusuf Hikmet Bayur ise Nasıriye'de toplam 20.000 kişilik bir aşiret birliğinden bahsetmektedir. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C. K. S. 192-197.

kararını onaylamıştı⁶³⁶. İngilizler bir taraftan Kutü'l Amare'yi ele geçirmek isterken diğer taraftan Osmanlı Devleti ile Almanya'nın İran ve Afganistan'da izlediği siyasetten endişe etmekteydi. Olası bir ayaklanma Bağdat'a giden yolda İngiliz planlarını tersine çevirebilirdi. Bu nedenle İngilizler bölgeye asker sevkiyatını hızlandırmıştı⁶³⁷. General Nixon, Hindistan yönetimine Osmanlı birlikleri komutanı Nurettin Paşa'yı yenmek istediğini bildirmişti⁶³⁸. Saldırıyı Fırat ve Dicle hattından yapacağını bildirmişti. Bu yapıldığı takdirde Bağdat'a ilerlemenin çok kolay olacağını Townshend'in Aziziye'de bulunduğunu ve buranın Bağdat'a uzaklığının yetmiş yedi km olduğunu söyleyerek kendisine olan desteği artırmak istiyordu. General Nixon acele etmekteydi. Fakat Londra ve Hindistan daha temkinli hareket edilmesi taraftarıydı.

İngilizlerin Bağdat'a ilerleme planları üzerinde kurumlar arasında fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı. Savaş Bakanlığı, dışişleri, başbakanlık, Hindistan yönetimi Bağdat noktasında ortak hareket edemediklerinden dolayı bir komite teşkil edilmişti. Başbakan'ın öncülüğünde kurulan komite Bağdat noktasındaki problemleri çözmeye çalışmıştı. Alınan kararda ne şekilde olursa olsun Osmanlı birliklerinin savunma mukavemeti kırılarak Bağdat'a girilecekti⁶³⁹. Hindistan yönetimi, Bağdat'a vakit kaybedilmeksizin girilmesini savaşın başından beri desteklemekteydi. Bu düşüncesini Almanların en önemli bağlantı noktası olan Bağdat- Kirmanşah hattının ortadan kaldırılması gerektiği üzerine dayandırmaktaydı. Eğer Bağdat ve Kirmanşah hattı düşerse Almanların İran'daki etkisi kırılmış olacaktı.

İngilizlerle 26-28 Eylül tarihleri arasında şiddetli çatışmalar yaşamıştı. Osmanlı birlikleri taktik gereği Kut'ül-Amare'yi bırakarak Selman-ı Pak'a geri çekilmişti. Bu geri çekilmeyi gizlice yapan Osmanlı birlikleri büyük kayıpları engellemişti. Böylece İngilizler Kutü'l Amare'yi 29 Eylül 1915 tarihinde ele

⁶³⁶İngiltere'nin Hindistan yönetimi askeri departmanı tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, TNA. **WO 106/52**, s. 31.

⁶³⁷Nixon'un verdiği bilgilere göre Nureddin Paşa komutasında 8.500 kişilik bir askeri birlik ve 28 adet top mevcuttu. Bu tahminde Townshend'in tahmini ile örtüşmektedir, TNA. **WO 106/52**, s. 31.

⁶³⁸General Nixon tarafından 8 Ekim 1915 tarihinde Hindistan'daki askeri karargâha gönderilen 308/218/0 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 31.

⁶³⁹İngiltere'nin Hindistan yönetimi askeri departmanı tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor. TNA. **WO 106/52**, s. 35.

geçirmişti⁶⁴⁰. Kutü'l Amare'yi ele geçiren İngilizler 3 Ekim 1915 tarihinde Dicle Nehri'nden ilerleyerek Aziziye'yi de ele geçirmişti⁶⁴¹. Aziziye'deki İngiliz birlikleri uzun bir süre burada Hindistan'dan gelecek olan emri bekledi. Osmanlı birlikleri gizlice çekilmiş ve Albay Nurettin Bey'in vermiş olduğu bu kararla orduyu ağır bir zayıttan kurtarmıştı. İngilizlerin Osmanlı birliklerinin çekilmesinden haberdar olamayışı İngiliz keşif kolunun zafiyeti olarak değerlendirmişti. General Nixon bir an önce Bağdat'ın ele geçirilmesini isteyerek komutanları üzerinde baskı kurmuştu. Bunun için Aziziye'de ordunun hazırlanması emrini vermişti⁶⁴². Bağdat'ın alınması için Bağdat'ın güneyindeki Osmanlı birliklerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. İngilizler bu nedenle Osmanlı birliklerinin bulunduğu mevzileri yoğun top ateşi altında tutarak Osmanlı birliklerinin düzenini bozmak istiyordu. Hindistan'daki İngiliz genel komutanı Osmanlı birliklerinin iyice yıpratılması noktasında bir emir göndermiş ve gerçekleştirilene kadar taarruz etmeden beklemesini söylemiştir⁶⁴³. Bu arada tertip edilen aşiret birlikleri 6'ncı Ordu'dan silah talebinde bulunmuş ve talepleri olumsuz cevaplandırılmıştı. Aşiret birlikleri silahla birlikte diğer ihtiyaçları karşılığında da sürekli yardım istemekteydi. Aşiretlerin taleplerinin artması üzerine Mücahidin Defteri oluşturularak talepleri ve katkıları kayıt altına alınmıştı⁶⁴⁴.

Irak ve Havalisi Komutanlığı 28 Eylül günü ordunun Kutü'l Amare'den çekilmesi emrini vermişti. Kutü'l Amare'den taktik gereği geri çekilerek Selman-ı Pak'a mevzilenen Osmanlı kuvvetlerinin buradan çıkarılması İngilizlerin Bağdat'a bir adım daha yaklaşmasına neden olacaktı. Osmanlı kuvvetleri Dicle Nehri'nin güneybatı ve kuzeydoğu sahilinde konuşlanmıştı⁶⁴⁵. İngilizler nehir yolundan ilerleyerek El Kataniye'yi ele geçirmişti⁶⁴⁶. Osmanlı birlikleri üç piyade fırkası ve bir

⁶⁴⁰ Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, Çev: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Hazırlayan: Mustafa Albayrak, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 137.

⁶⁴¹ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 369.

⁶⁴² IOR/L/MIL/17/15/73, s. 80.

⁶⁴³ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 373.

⁶⁴⁴ Orhan Avcı, **a.g.e.**, s. 35.

⁶⁴⁵ 35. Tümen güneybatı, 38., 45. Tümen ve Süvari Tugayı kuzeydoğu kısmını tutmuştu.

⁶⁴⁶ İngilizler, Osmanlı birliklerinin Selman-ı Pak'taki toplam miktarının 11.000 kişiden mevcut olduğunu tahmin etmiştir. Ayrıca 39 topun olduğu bilgisini aktarmışlardır. General Towshend ise 20.000 kişi üzerinde olduğunu tahmin ederek daha yakın bir bilgi vermiştir. Verilen bu rakamlar İngiliz

süvari livasından müteşekkildi⁶⁴⁷. Osmanlı Devleti, İngilizlerin hava üstünlüğünün önüne geçebilmek ve keşif amaçlı bilgi toplamak üzere 1 Aralık 1915 tarihinde bölgeye 2'nci Uçak Bölüğü (on uçak)'nü göndermişti⁶⁴⁸. Aynı tarihlerde Balon Müfrezesi'de Irak'a gönderilmişti⁶⁴⁹. İngilizlerin savaş gemileri Selman-ı Pak bölgesine yakın olan Bustan civarında demirlemişti. Selman-ı Pak Muharebesi'nden beş gün önce Osmanlı Devleti Bitlis üzerinden Bağdat'a 30.000 askeri takviye olarak yola çıkarmıştı⁶⁵⁰. Bu hareket, İngilizlerin Irak cephesindeki ilk büyük taarruzuuydu. Dicle Nehri kıyısındaki Leç'de toplanan İngiliz birlikleri saldırı için emir beklemekteydi. General Townshend, Bağdat'ı almaya kararlıydı. Bölgede yapmış olduğu muharebelerde başarılı olması kendine bu özgüveni vermişti⁶⁵¹. Sürekli geri çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'ne aşiretlerden gelen destek gittikçe azalmıştı. Şemmar Aşireti'nin iç çekişmeler yaşamaması, Zubeyd Aşireti'nin İngilizlerle hareket etmeye başlaması Osmanlı askeri yetkililerin planlarını akamete uğratmıştı⁶⁵². Acman aşireti ise Nasıriye'nin 60 km kuzeyinde Osmanlı birliklerine destek vermekteydi⁶⁵³. Osmanlı Devleti'nin Bağdat'ı elde tutmak için son savunma noktası Selman-ı Pak idi. Müslümanlar için önemli birisi olan Selman-ı Farisi'nin türbesi burada bulunmaktaydı. Selman-ı Farisi türbesinin bulunduğu bu bölgede yaşanacak çatışmalar Hintli Müslüman askerlerin tepkisini çekebilirdi. İngiliz

istihbaratının hatasını ortaya çıkarmaktadır. General Nixon tarafından 26 Kasım 1915 tarihinde Hindistan yönetimine gönderilen 1008/64/0 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 39; ayrıca bkz. ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi, 1914-1918**, C.III. K.I. s. 383.

⁶⁴⁷ Bu birliklerde toplam 1009 subay, 35.260 er ve erbaş mevcuttu. Biriliğin sahip olduğu 19.245 tüfek, 19 makineli tüfek, 52 top vardı. Muhammed Emin, **a.g.e.**, s.22.

⁶⁴⁸ Komuta Alman Yüzbaşı Aulock'a verilmişti. Bu uçaklardan bazıları oldukça ilkel idi. **Tayyareler ve Tayyarecilik**, İstanbul 1341, s. 34-35.

⁶⁴⁹ Orhan Avcı, **a.g.e.**, s. 46.

⁶⁵⁰ Critical Study of the Campaign in Mesopotamia up to April 1917, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s. 54.

⁶⁵¹ Townshend'in bu muharebedeki stratejisi L şeklinde bulunan Osmanlı mevzilerinin hayati noktasına (Osmanlı birliklerinin "11 numaralı Mukavemet Noktası" olarak adlandırdığı noktaya) saldırarak mevzileri dağıtmaktı. Bkz. Edward j. Erickson, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l Amare, ve Filistin Cephesi**, Çev: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 118.

⁶⁵² Harp Akademisi Komutanlığı, **Türkiye – Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, s. 99.

⁶⁵³ İngiltere'nin Hindistan yönetiminden 25 Aralık 1915 tarihinde Savaş Bakanlığı'na gönderilen 3226 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52** s. 44.

General Townshend Hintli Müslüman askerlerin tepkisini çekmemek için bölgeye Ctesiphon adını vermişti⁶⁵⁴.

Selman-ı Pak Muharebesi esnasında Enver Paşa bölgedeki hareket ile yakından ilgilenmişti. Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı ile Erkan-ı Harbiye arasındaki haberleşme trafiği fazlaşmıştı. Bu sırada İngiliz ordusundaki Müslüman Hintli, İranlı ve Afgan askerleri sorun çıkarmıştı. Bu askerlerin sayısı oldukça fazlaydı. Bu tarihlerde Bağdat'ta basılan Arapça beyannamelerin bir şekilde bu askerlere ulaştırılması için çalışmalar başlatılmıştı. Propagandalar bir noktaya kadar başarılı olmuş ve İngiliz ordusundan ayrılan Müslüman Hintli askerlerden bir bölük oluşturulmuştu⁶⁵⁵. Muharebeler devam ederken İngiliz basınında Bağdat'ın cazibesini anlatan edebi makaleler yazılarak propaganda çalışmalarına hız verilmişti⁶⁵⁶.

General Townshend emrindeki 11.000 kişilik kuvvetle 22 Kasım 1915 tarihinde saldırıya geçmiş ve çetin muharebeler yaşanmıştı⁶⁵⁷. İngiliz uçakları havadan ve savaş gemileri nehirde Osmanlı kuvvetlerini yoğun ateş altına almıştı⁶⁵⁸. Osmanlı birlikleri İngilizlerin taarruzlarını engellemişti. Osmanlı birlikleri ilk gün çok fazla kayıp vermişti. Buna rağmen İngiliz birlikleri geri çekilme kararı almıştı. Osmanlı kuvvetlerinin ilk gün çok fazla kayıp vermesi üzerine Irak ve Havalisi Genel Komutanı 35 ve 38. Tümenlerle 13'üncü Kolordu'yu, 45 ve 51. Tümenlerle de 18'inci Kolordu'yu oluşturmuştu. Kaymakam Abdülmecid Bey komutasında bir aşiret alayı meydana getirilmişti⁶⁵⁹. Osmanlı birlikleri İngilizlerin dinlenmesine fırsat vermeden 23 Kasım günü İngilizlere taarruz etmişti⁶⁶⁰. 25 Kasım gününe kadar çok yoğun çatışmalar yaşanmış ve İngiliz kuvvetleri çok ciddi kayıplar vererek

⁶⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, K.III, C.III., s. 101.

⁶⁵⁵ Orhan Avcı, **a.g.e.**, s. 177-178.

⁶⁵⁶ Bu Makalelerden birisi "The Charm of Baghdad" başlığı ile çıkarak Bağdat'ın eşsiz cazibesini Doğunun kız evladı olarak yansıtmaktaydı, **Denbighshire Free Press**, No: 1806, s. 3.

⁶⁵⁷ İngilizlerin Selman-Pak'taki askeri birlikleri; General Delemain komutasındaki A kolu, General Hamilton komutasındaki B kolu, General Havington komutasındaki C kolu, General Mellis komutasındaki S kolundan müteşekkil birliklerle saldırıya geçmişti. B ve A kolları sol sahilden, S kolu sağ sahilden saldırıya geçmişti. Muhammed Emin, **Selman-ı Pak Meydan Muharebesi**, Dersaadet 1337, s. 21.

⁶⁵⁸ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.61.

⁶⁵⁹ Bu aşiretler Şemmar, Zübeyd, Düleym aşiretleriydi. Muhammed Emin, **a.g.e.**, s. 21.

⁶⁶⁰ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 397.

yıpranmıştı. İngilizlerin geri çekilmesi esnasında Arap aşiretlerin oluşturulan birlik Osmanlı kuvvetlerine yardım etmişti. Nurettin Paşa'nın geliştirmiş olduğu ilişki Arap aşiretlerinin yardımında önemli rol oynamıştı⁶⁶¹. Bu arada ağır bir yenilgi ile karşı karşıya kalan General Townshend, General Nixon ile iletişime geçerek Aziziye'ye çekilmek için izin istemişti. 26 Kasım 1915 tarihinde Osmanlı kuvvetleri İngiliz birliklerinin bulunduğu mevzileri ele geçirdi ve İngilizleri 27 Kasım'da Aziziye'ye geri çekilmek zorunda bıraktı⁶⁶². Osmanlı birlikleri İngiliz gemilerine taarruz etmişti. 28 Kasım günü İngilizlerin "Shaitan" isimli gemileri karaya oturmuş ve terk etmek zorunda kalmışlardı⁶⁶³. 29 Kasım günü Nurettin Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri Kutuniye civarına kadar ilerlemişti. Osmanlı birliklerinin ilerlemesi üzerine İngilizler Aziziye'den ayrılmıştı. Nurettin Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri İngilizleri takip etmişti⁶⁶⁴. İngilizler Osmanlı birliklerinin göstermiş olduğu başarı karşısında son derece şaşkına dönmüştü.

Selman-ı Pak Muharebesi'ne kadar aldıkları başarılarından dolayı Bağdat'ı kolay bir şekilde alacaklarını düşünen komuta kademesinde şimdi ayrı bir hava esiyordu. Albay Nurettin komutasındaki Osmanlı birlikleri İngilizleri Kutü'l Amare kalesine kadar kovalamıştı⁶⁶⁵. General Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri 3 Aralık'ta Kutü'l Amare'ye çekilmişti⁶⁶⁶. İngilizler birliklerinin bir kısmı Kaptan Nunn komutasındaki savaş gemileri eşliğinde çekilmişti. Bu gemilerden İngilizleri takip eden Osmanlı birliklerine ateş açılmaktaydı. Böylece İngilizler daha fazla kayıp vermeden Kut'a ulaşmıştı. Selman-ı Pak Muharebesi İngilizlerin Kutü'l Amare'de üç ay kadar kuşatma altına kalıp bütün birlikleri ile teslim olmasının önünü açmıştır.

Albay Nurettin Komutasındaki Osmanlı birliklerinin Selman-ı Pak Muharebesi'nde başarılı olmasının en önemli nedeni Albay Nurettin'in oluşturmuş olduğu savunma planıdır. Çok iyi derecede planlanmış bir cephe hattı

⁶⁶¹ Critical Study of the Campaign in Mesopotamia up to April 1917, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.83.

⁶⁶² İngiltere'nin Hindistan yönetimi tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, TNA. **WO 106/52**, s. 39.

⁶⁶³ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s. 67.

⁶⁶⁴ Moberly, **a.g.e.**, C.II., s. 117.

⁶⁶⁵ Edward j. Erickson, **a.g.e.**, s. 119. Ayrıca bkz. ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 406.

⁶⁶⁶ General Nixon'un 17 Ocak 1916 tarihinde hazırlamış olduğu rapor, TNA. **WO 106/947**, s. 46.

oluşturulmuştu. Aynı zamanda elindeki topçu birliklerini İngiliz taarruzunu engelleyecek şekilde aktif olarak kullanılmıştı⁶⁶⁷. İngilizler Selman-ı Pak'ta toplam kuvvetlerinin üçte birini kaybetmişti. General Townshend Kutü'l Amare'ye doğru çekilerek taarruzdan savunmaya geçmişti⁶⁶⁸.

3.1.9. Kutü'l Amare Zaferine Giden Süreçte Yaşanan Muharebeler ve İngilizlerin Teslim Alınışı

3.1.9.1. Elhan, Şeyh Sait, Delebia ve Vadikelal Muharebeleri

Selman-ı Pak Muharebesi'nden sonra Kut'a çekilmek zorunda kalan İngilizler, Ruslarla acil olarak birlikte hareket edilmesi gerektiğini aksi takdirde bölgedeki petrol yataklarının ve İngiliz birliklerinin sıkıntıya düşeceğini Hindistan yönetimine bildirmişti⁶⁶⁹. Ruslar, Hanikin ve Kirmanşah civarında Osmanlı birlikleri ile mücadele ettiğinden dolayı İngilizlerin cevabına hemen yanıt verememişti. İngilizler, İran'da Rusların Osmanlı karşısında ilerlemesinden oldukça memnundular. Zira 6'ncı Ordu'nun bir kısmının Ruslarla mücadele etmesi Fırat, Karun ve Dicle hattındaki İngiliz ordusunu rahatlatmıştı. Aralık ayı içerisinde Rusların Kirmanşah'a ilerlemesi İngilizler tarafından olumlu karşılanmıştı⁶⁷⁰. İngilizler, Rusların başarılı olmaması halinde Osmanlı Devleti'nin Bağdat-Tahran hattını ele geçireceğini düşünmekteydi. Basra'daki İngiliz komutanı Ruslar ile direk iletişime geçmek için müsaade istemişti. İngiltere Savaş Bakanlığı bu izni vermişti. Bu izni verirken İngiliz stratejisine uygun hareket edilmesi ve bölge ile alakalı görüşmelerde iletişim içerisinde bulunması belirtilmişti. İngilizler iş birliğini bir taraftan isterken diğer taraftan Ruslara karşı dikkatli olunmasını, sadece askeri istihbarat noktasında iletişim halinde olunması gerektiğini askeri yetkililere bildirilmişti. Ruslarla yapılacak iş birliğinde dikkatli olunmadığı takdirde İran'daki İngiliz çıkarlarının tehlikeye

⁶⁶⁷ İngiliz kaynaklarına göre Selman-ı Pak Muharebesi'nde Osmanlı birlikleri 6100 şehit verirken, İngilizlerinin 4300 kaybı olmuştu. Edward J. Erickson, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁶⁸ Townshend, *a.g.e.*, s. 317.

⁶⁶⁹ İngiltere'nin Basra'daki komutanlığı tarafından Hindistan'daki Genel Kurmayına gönderilen 9 Aralık 1915 tarihli 1724 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 44.

⁶⁷⁰ İngiltere'nin Basra'daki komutanlığı tarafından Hindistan'daki Genel Kurmayına gönderilen 16 Aralık 1915 tarihli 1769 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 45.

düŖeceđi vurgulanmıŖtı. İŖ birliğinin zor durumdaki Townshend'e yardımla sınırlı kalması İngilizlerin Ruslarla iŖ birliğindeki tek Ŗartıydı⁶⁷¹.

General Townshend, Kutü'l Amare'yi bırakma arzusunda değildi. İngilizler Kutü'l Amare'nin savunulması yönünde karar vermiŖti. İngilizler bölgeye gönderdikleri takviye birlikler ile Kutü'l Amare'deki Osmanlı birliklerinin püskürtüleceği düşüncesini taşımaktaydı. Kutü'l Amare'nin İngilizlerden geri alınması Osmanlı birliklerinin Basra'ya kadar ilerlemesinin önünü açabilirdi. İngiliz savaŖ gemileri sıkıŖan İngiliz birliklerinin ele geçmemesi için Osmanlı mevzilerini sürekli ateŖ altında tutmuŖtu⁶⁷². Bu arada aŖiretlerin bazıları Osmanlı Devleti'nin yanına geçmiŖti. İngilizlerin bölgedeki ünlü ajanlarından Gertrude L. Bell, İngilizlerin muharebeleri kaybetmesinden sonra aŖiretlerin tutumunu "*AŖiretler gelenekleri olduğu üzere kazanını desteklediler*" ifadesi ile tanımlamıŖtı⁶⁷³.

General Nixon, Selman-ı Pak'taki başarısızlığın ardından merkezi hükümeti rahatlatıcı bilgiler vermeye çalıŖmıŖtı. Nixon, askerinin moralinin iyi olduğunu, Basra ve Amara'daki askeri hastanelerin hizmete devam ettiğini ayrıca iki hastane gemisinin Basra'da bulunduğunu ihtiyaç halinde nehir yolu ile hizmet verdiğini ifade etmiŖti⁶⁷⁴. General Nixon bir taraftan üstlerini rahatlatmaya çalıŖırken diğer taraftan General Townshend'le son durum hakkında görüŖmeler yapmaktaydı. GörüŖmeler neticesinde Townshend'in, Kutü'l Amare'nin savunulması için bırakılması kararlaŖtırılmıŖtı. General Townshend 28-29 Kasım 1915 tarihinde Osmanlı taarruzundan kaçarken Aziziye civarında ordusunu dinlendirmiŖti. Nurettin PaŖa İngilizleri takibe devam etmiŖti. Emrindeki aŖiret birlikleri ile birlikte Aziziye'de bulunan İngiliz birliklerini kuŖatacak Ŗekilde bir plan hazırlamıŖtı. Townshend ve ordusu oldukça zor durumda kalmıŖtı. İngilizlerin geri çekilmesi Osmanlı askerinin moralini yükseltmiŖti. Nurettin PaŖa'nın askerinin moralini yüksek tutan konuŖmaları ve cesaretlendirmesi Osmanlı birliklerinin Ŗevkini artırmaktaydı. İngilizler 30

⁶⁷¹ İngiliz Genel Kurmayı tarafında 5 Ocak 1915 tarihinde Petrograd Konsolosluğuna gönderilen 11767 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 45.

⁶⁷² İngiliz gemilerinin bilinenleri Comet, Firefly, Sumana, Shatian idi. General Nixon'un 17 Ocak 1916 tarihinde hazırlamıŖ olduğu rapor, TNA. **WO 106/947**, s. 47.

⁶⁷³ Gertrude L. Bell, **a.g.e.**, s. 66.

⁶⁷⁴ General Nixon tarafından 7 Aralık 1915 tarihinde Hindistan'a gönderilen 940.28A numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 41.

Kasım'da Delebiha'ya çekilmişti. Takibi sürdüren Osmanlı birlikleri İngiliz birlikleri Delebiha'da karşılaşmıştı. 30 Kasım-3 Aralık 1915 tarihleri arasında Delebiha Muharebesi yaşanmış ve İngiliz birlikleri bir kez daha Osmanlı birlikleri karşısında yenilgiye uğramıştı⁶⁷⁵. Townshend komutasındaki İngiliz birlikleri Aralık başında aldığı emirle birlikte Kutü'l Amare'ye çekilmişti⁶⁷⁶.

General Townshend, Hindistan'daki genelkurmaya Kutü'l Amare'yi bırakmayacağını söylemişti. Esasında General Townshend içinde bulunduğu zor durumun farkında olmakla birlikte bir ümitle bu mesajları göndermişti⁶⁷⁷. 5 Aralık 1915 tarihinde Fazıl Paşa'nın birlikleri İngilizleri yoğun ateş altında tutmuş, İngilizlerin iâşe ve mühimmat ihtiyacı bu çatışmadan sonra çoğalmıştı⁶⁷⁸. İngilizler gerek Osmanlı birliklerinin gerekse aşiret birliklerinin taarruzları karşısında Dicle civarındaki birliklerini Kutü'l Amare'ye doğru çekmişti. General Townshend ve ordusunun Osmanlı birlikleri karşında imha olma ihtimali ortaya çıkmıştı. Bu nedenle ordusunu güneye doğru çekmek zorunda kalmıştı. İngiliz kamuoyu oldukça endişeliydi. İngiliz yetkililer halka ve muhalif siyasetçilere teminat vermekteydi. Bu nedenle 8 Aralık'ta Lord Crewe, Lordlar Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada Bağdat'ı ele geçireceklerini henüz her şeyin bitmediğini ifade etmişti⁶⁷⁹. Fakat İngilizler General Nixon'u aceleci bulmakla birlikte Kut'daki başarısızlığı ona yıkmıştı. Nixon, planının iyi olmadığı ve erken davrandığı noktasında eleştiriler almaktaydı. Selman-ı Pak Muharebesi'nde Osmanlı birliklerinin stratejisini anlayamaması ve Fransa üzerinden gidecek olan birlikleri beklemeden hareket etmesi General Nixon'un başarısızlığın temel mimari olarak gösterilmesine sebep olmuştu.

İngilizler sıkışmışken 7 Aralık'ta Goltz Paşa'nın 6'ncı Ordu komutanlığına atanması bölgedeki Osmanlı askeri yetkilileri arasında fikir ayrılığına sebep olmuştu Halil Paşa, Goltz Paşa'yı överken, Nurettin Paşa ve Ali İhsan Paşa, Goltz'un 6'ncı

⁶⁷⁵ M. Larchere, **Büyük Harbte Türk Harbi**, Çev. Mehmet Tahir, C: I., İstanbul 1917, s. 127-128; ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 407-420.

⁶⁷⁶ İngiltere'nin Hindistan yönetimi tarafından hazırlanan 1916 tarihli rapor, TNA **WO 106/52**, s. 40.

⁶⁷⁷ 4 Aralık 1915 tarihinde General Townshend tarafından merkez karargâha gönderilen telgraf, TNA. **WO 32/5204**, s. 2.

⁶⁷⁸ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran cephesi**, C.III. K.I. s. 425.

⁶⁷⁹ A.J. Barker, **The First Iraq War, 1914-1918**, Enigma Books, Newyork 2009, s. 113.

Ordu komutanı olmasını iyi karşılamamış, Goltz hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmuştu. Nurettin Paşa, Enver Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta; morali çökmüş ve ümidini yitirmiş bir birlikle karşılaştığını, aşiretlere çok büyük ümit bağlanması ve paralar harcanmasının karşılığını bulmadığını, düşmanla açık veya gizli iş birliği yapan bir halk kitlesinin mevcut olduğunu, ihmal edilmiş sosyal ve askeri durumun olduğunu ifade etmişti. Bununla birlikte İngilizlerin yirmi beş yıldır Irak'a askeri yatırım yaptığını ve neticesinde mağrur bir hal aldığını söyleyen Nurettin Paşa, milli duygularında sıkıntı yaşayana er ve subaylarla mücadele ettiğini Enver Paşa'ya bildirmişti. Selman-ı Pak'a geri çekilmesini eleştiren Goltz Paşa'nın teklifinin milli olmadığı ve kendisinin Hristiyan olması hasebiyle bölgede olumsuz bir şekilde karşılanacağını söylemişti ⁶⁸⁰.

8 Aralık günü Nurettin Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri İngilizleri üç taraftan yoğun top ateşi altına almıştı. Nurettin Paşa, General Townshend'a teslim olması yönünde çağrıda bulunmuştu. İngilizlerin merkezi yönetimi ve Hindistan yönetimi Osmanlı Devleti'nin bölgeyi elde tutma noktasındaki kararlılığını kabul etmişti. Osmanlı birliklerinin amansız takibi İngilizleri endişeye sevk etmişti. Osmanlı birlikleri karşısında çaresiz kalan İngilizler bölgeye asker takviyesi konusunda karar almıştı⁶⁸¹. General Townshend'ın Kutü'l Amare'de kalarak savunmaya devam etme isteği üzerine bölgeye Hindistan, Fransa ve Mısır'dan takviye kuvvetler getirilmişti. Muhasara altındaki İngiliz ordusunun erzak sıkıntısı gittikçe artmıştı. Townshend ve askerlerinin en fazla iki aylık yiyecekleri kalmıştı. General Townshend bir an evvel cephane ve yiyecek takviyesi istemişti⁶⁸². İngiltere Savaş Bakanlığı Hindistan yönetimine başarısızlıktan dolayı öfkeliydi. Townshend ve Nixon gibi tecrübeli generallerin savaş kaybetmesi İngiliz Savaş Bakanlığı'na şok etkisi yaşatmıştı. Hindistan yönetiminden ordunun ve Osmanlı birliklerinin durumu hakkında malumat istenmişti⁶⁸³. Nixon, İran'ın yardım etmesi ve tarafsızlığının bozulması halinde işlerinin kolaylaşacağı kanaatindeydi.

⁶⁸⁰ Selçuk Duman, **a.g.e.**, s. 126.

⁶⁸¹ Edward J. Erickson , **a.g.e.**, 127.

⁶⁸² Percy Lake tarafından Hindistan askeri karargâhına gönderilen rapor, TNA. **ADM 137/1423**, s. 35.

⁶⁸³ İngiltere Savaş Bakanlığı tarafından 9 Aralık 1915 tarihinde Hindistan'a gönderilen 3194 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 42.

Townshend, General Nixon ve Hindistan Komutan'lığı arasında sürekli fikir alışverişi yapılmıştı. Townshend, Hindistan'dan yola çıkarılan birliklere güvenerek Kutü'l Amare'nin ne pahasına olursa olsun savunulması düşüncesindeydi⁶⁸⁴. Kutü'l Amare İngilizler için oldukça önemliydi. Mutlaka elde tutulması gerekliydi. Kut elde tutulursa Bağdat'ın kapısı açılmış olacaktı. Bu düşünce ekseninde bir an önce harekete geçilmesini istemişti. Townshend'in acele etmesini sağlayan sebep, askerlerin açlık ve susuzluk yaşamaya başlaması ve ani bir Osmanlı taarruzu karşısında tüm birliklerinin yok olması ihtimaliydi. General Nixon, Townshend'a destek vererek bir an önce yardımın kendisine ulaşacağını söylemişti⁶⁸⁵. Hindistan Komutanlığı ile Townshend ve Nixon bu esnada fikri ayrılık yaşamaya başlamıştı. Hindistan Komutanlığı ölümüne savunmanın felakete sebebiyet vereceğini söylemişti. Townshend aslında bu durumu bir gurur meselesi haline getirmişti. Kendisinden çok daha az bir kuvvetle muhasara altına alınması Townshend için bir ölüm kalım meselesi haline gelmiş ve vermiş olduğu cevapta da ne pahasına olursa olursun elinden geleni yapacağını bildirmişti. Albay Nurettin Paşa'nın emri ile Osmanlı birlikleri İngilizlere gelecek olan yardım yollarını engellemek için hızlı şekilde siperler kazarak savunma mevzileri meydana getirmişti. Bu durum İngilizlerin Townshend'a yapmayı düşündükleri yardımın yollarının kesilmesi demekti⁶⁸⁶. İngilizler, Kutü'l Amare savunma planını üç bölge üzerinde tertip etmiştir. Kuzeydoğu bölgesi, kuzeybatı bölgesi, güney bölgesi olarak bu noktalardan gelecek Osmanlı birliklerinin taarruzlarına karşı savunma hattı oluşturulmuştu. Ayrıca Kut'un savunması için çok önemli olan Elan bölgesinin terk edilmemesi üzerine bir savunma hattı tertip edilmişti⁶⁸⁷.

Kütü'l Amare'nin ele geçirilmesi için son derece önemli bir noktada olan Elhan Köyü'nde bu süreçte pek çok çatışma meydana gelmişti. 8 Aralık 1915 tarihinde Sadık Bey ve Mehmet Fazıl Paşa'nın⁶⁸⁸ birlikleri Elhan Köyü civarına

⁶⁸⁴ A.J. Barker, **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁸⁵ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran cephesi**, C.III. K.I. s. 435.

⁶⁸⁶ General Nixon tarafından 11 Aralık 1915 tarihinde Hindistan'a gönderilen 1008/149/0 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 42.

⁶⁸⁷ Moberly **a.g.e.**, C.II, s. 164- 168.

⁶⁸⁸ Irak Aşiretleri kumandanı olan Mehmet Fazıl Paşa'nın şehit olması neticesinde dokuz nüfustan ibaret bulunan ailesine maaş tahsis edilmiştir, BOA. **BEO, 4424-331788**.

gelerek İngiliz birliklerini ani bir taarruz ile dağıtmayı planlamıştı⁶⁸⁹ Mehmet Fazıl Bey emrindeki birlikler ile ilk taarruzunu 9 Aralık'ta gerçekleştirmişti. Fakat bu taarruzda bir başarı elde edilememişti. Osmanlı birlikleri ile İngilizler birlikleri yeniden Elhan Köyü civarında karşılaşmıştı. Bu taarruzlar neticesinde Osmanlı birlikleri Elhan'daki köprübaşlarını ele geçirmişti. İngilizler Osmanlı birliklerine karşı koyamayacağını anladıktan sonra geri çekilmişti. Bu esnada Townshend'in emri ile geri çekilme esnasında Elhan'daki seyyar köprüler havaya uçurularak Osmanlı birliklerinin İngilizleri takip etmesinin önü kesilmeye çalışılmıştı⁶⁹⁰.

İngiliz birliklerinin büyük bir kısmı Kutü'l Amare içerisinde olduğundan dolayı taarruz yapılamamıştı. Sivil halkın güvenliği Osmanlı birliklerinin taarruzunu engellemişti. Bu nedenden dolayı Irak ve Havalisi Genel Komutanı Albay Nurettin, General Townshend'a bir mektup göndererek halkın bulunduğu noktalarda savaş yapılmasının insani bir tutum olmadığını, etraflarının çevrili olduğunu ve teslim olmasını istemişti. General Townshend bu hususla alakalı Almanlar başta olmak üzere diğer devletlerden örnekler vererek olumsuz bir tavır takınmıştı⁶⁹¹.

Albay Nurettin Bey'in Kutü'l Amare'ye taarruz noktasında kararı kesindi. Osmanlı birlikleri 10-11 Aralık 1915 tarihlerinde Kutü'l Amare'yi almak için taarruzda bulunmuş ama başarılı olamamıştı⁶⁹². Bu taarruzlar neticesinde İngiliz birlikleri iyice yıpranmıştı. 12-13 Aralık tarihlerinde meydana gelen Elhan Muharebesi neticesinde Osmanlı birlikleri istediği başarıyı elde edememişti. Bölge Kutü'l Amare'nin düşmesi için son derece önemliydi. Alındığı takdirde İngilizlerin Kut'u savunma planı büyük bir yara alacaktı. Cepheye gelen 6'ncı Ordu Komutanı Goltz Paşa, Kutü'l Amare ve kalenin kuşatma ile alınabileceğini söyleyerek Osmanlı birliklerinin ona göre hareket etmesini istemişti⁶⁹³. Kuşatma Osmanlı birliklerinin istediği şekilde netice vermeye başlamıştı. İngilizlerin yanında yer alan aşiretlerin

⁶⁸⁹ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 445.

⁶⁹⁰ Nurettin Paşa, İngilizlere karşı Elhan'daki muharebe hakkında bir bilgi telgrafi çekmiş ve Townshend'e karşı yapacağı saldırı hakkında bilgi vermişti. Kutü'l Amare'de kuşatma altında bulunan İngilizlere saldırı yapacak olan toplam Osmanlı Kuvveti, 1.028 Subay, 32.568 er, 19.497 tüfek, 26 Makineli Tüfek, 53 toptan ibaretti. Edward j. Erickson , **a.g.e.**, 130-33.

⁶⁹¹ ATESE Başkanlığı, **a.g.e.**, C.III. K.I. s. 446-447

⁶⁹² Bu saldırıda 4 Subay 66 er şehit olmuştur. ATESE Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 458.

⁶⁹³ **A.g.e.**, s. 462.

birlikte hareket etmekten vazgeçmesi kuşatmanın başarılı bir şekilde devam etmesini sağlamıştı. Aşiretlerin İngilizleri terk etmesindeki en büyük neden hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin İngilizleri kuşatması neticesinde bölgeden çıkaracakları inancı olmuştur.

Ocak ayının başında İngilizler, bölgeye takviye savaş gemisi göndermek zorunda kalmıştı. 24 Aralık 1915 tarihinde Osmanlı birlikleri İngilizlerin elinde bulunan Hafiri Kalesi'ni ele geçirmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştı. İngilizler, Hindistan ve farklı bölgelerden getirmiş oldukları birlikleri General Townshend'ı kurtarmak için harekete geçirmişti. İngilizlerin Irak ve Havalisi Komutanı General Nixon tüm taarruz planlarını hazırlamıştı⁶⁹⁴. General Nixon'un emri ile General Aylmer'e bağlı birlikler Kut'taki Osmanlı kuşatmasını yarmak için 3 Ocak 1916 tarihinde harekete geçmişti. General Aylmer takviye kuvvetler gelene kadar Osmanlı kuvvetlerini 6 Ocak tarihine kadar oyalama yoluna gitmişti⁶⁹⁵.

General Townshend, Hindistan'a durumlarının iyi olmadığını iletmişti. Özellikle Selman-ı Pak Muharebesi'nden sonra zor durumda olduklarını ve acil yardımın ulaşması gerektiğini ifade etmişti⁶⁹⁶. Kutü'l Amare'yı kazanmak istediğini ve General Nixon'un kendisine hareket etmesi noktasında talimat verdiğini söylemişti. Kendisinin askerleri sürekli canlı tutmaya çalıştığını fakat 5 Aralık'tan beri yorgun ve bitkin olduklarından yakınmıştı. Kutü'l Amare'de sıkışan İngiliz birliklerine takviye olarak gelen birlikler ile Osmanlı kuvvetleri karşı karşıya gelmişti. Osmanlı askeri Kut'ül-Amare'de mevzilerin aralarından pusulalar dağıtmaya başlamıştı. Dağıtılan pusulalarda Müslümanlara karşı İngilizlerle birlikte savaşan Hintli Müslüman askerlerin İngilizlerden ayrılarak Osmanlı ile birlikte olmaları teşvik ediliyordu. Bir kısım Hintli Müslüman asker bu çalışmadan sonra Osmanlı birliklerinin yanına geçmeye başlamıştı. General Townshend bu durumdan

⁶⁹⁴ İngilizler 22 Vapur, 9 Romorkör, 47 Mavna ile bir nakliye filosu oluşturmuştu. ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 494.

⁶⁹⁵ Moberly a.g.e., C. II. S. 223.

⁶⁹⁶ General Townshend tarafından 10 Mart 1916 tarihinde Hindistan'daki "D" kuvvetleri komutanlığına gönderilen 13-10-A numaralı telgraf, TNA. **WO 106/907**, s. 2.

endişe etmişti. Firar eden Hintli Müslüman askerleri oldukça ağır cezalara çarptırmıştı.⁶⁹⁷

1916 tarihinin başlarında Osmanlı Devleti Irak – İran cephesinde kazandığı muharebeler neticesinde avantajlı bir konuma geçmişti. İngilizlerin iase sıkıntısının iyice artması, moral bozuklukları İngiltere Hükümeti ve komutanları arasında tartışma başlatmıştı. Bu tartışmalar devam ederken Irak Ordusu Kumandanı General Nixon, Aylmer’le görüşerek Townshend’in kurtarılması için gerekli talimatı vermişti⁶⁹⁸. General Aylmer komutasında 19.000 kişilik bir kuvvet mevcuttu. Aylmer, 3 Ocak 1916 tarihinde ordusuna ileri taarruz emrini vermişti. İngilizler yapmış oldukları keşifler ile Osmanlı kuvvetlerinin Ali Garbi ve Dicle Nehri’nin her iki yakasından 22.500 kişi civarında olduğunu tespit etmişlerdi. Kutü’l Amare, Şeyh Said ve Sin Tepesi civarındaki kuvvetler de eklenince toplam Osmanlı kuvveti İngilizler tarafından 30.000 civarında tahmin edilmişti⁶⁹⁹. 4 Ocak tarihinde General Alymer ve General Younghusband, Ali Garbi ve Şeyh Said’e doğru harekete geçmişti⁷⁰⁰. General Younghusband, Ali Garbi bölgesindeki Arap aşiretleri üzerinde baskı kurarak Osmanlı kuvvetlerine yardım yapılmaması yönünde çağrı ve tehditlerde bulunmuştu⁷⁰¹.

General Younghusband, Butaniye bölgesindeki bazı Arap aşiretlerini de yanına alarak ilerlemeye başlamıştı. 6 Ocak 1916 tarihinde İngilizler saldırıya geçmişti. İngilizler ilk çatışmada her iki koldan büyük kayıplar vermişti. General Aylmer, Ali Garbi’den ilerleyen İngiliz kuvvetleri ile 7 Ocak’ta Hazbend’de buluşmuştu. General Aylmer güneydeki Osmanlı birliklerinin Şeyh Sait’ten atılıncaya kadar taarruza devam edilmesini, kuzeydeki İngiliz birliklerinin yerinden

⁶⁹⁷ Townshend, **a.g.e.**, s.418.

⁶⁹⁸ İngilizlerin Dicle Kolordu’sunun karargahı Irak’ta tertip edilmişti. Bu tarihlerde İngilizlerin Dicle Kolordusu yiyecek sıkıntısı çekmekteydi. 3 Ocak tarihinde İngiliz Kuvvetlerinin bir kısmı Ali Garbi’de toplanmıştı. Bkz. Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, C.III., Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1965, s. 115.

⁶⁹⁹ Sin Tepesinde bulunan 35. Tümen 2.500 kişi olarak tahmin edilmiştir, **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.92.

⁷⁰⁰ A Summary of Papers Connected With The Advance From Kut-ul- Amarah on Baghdad, 1915, **TNA. WO 106/947**, s. 48.

⁷⁰¹ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.92.

ayrılmaması emrini vermişti. 7 Ocak günü çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştı⁷⁰². Güneydeki Osmanlı birlikleri İngilizlere karşı koyacak bir durumda değildi. Bu nedenle 7-8 Ocak tarihlerinde Osmanlı birlikleri Vadikelal'e çekilmeye karar vermişti⁷⁰³. Güneydeki Osmanlı birlikleri İngilizlerin haberi olmadan geri çekilmişti. General Aylmer komutasındaki İngiliz birlikleri Şeyh Sait'i 12 Ocak tarihinde ele geçirmişti⁷⁰⁴. Bu muharebe esnasında her iki tarafın Irak cephesi komutanları değişmişti. İngilizlerin Irak Genel Komutanı General Nixon'un hastalanması üzerine yerine Hint Ordusu Kurmay Başkanı Orgeneral Percy Lake getirilmişti. General Nixon'un sağlık sorunları bahane gösterilsede Selman-ı Pak Muharebesi'ndeki başarısızlık Percy Lake'in atanmasında etkili olmuştu⁷⁰⁵ Şeyh Sait'ten Vadikelal'e çekilen 13'üncü Kolordu burada İngiliz birliklerini beklemişti. İngilizlerin Osmanlı birliklerini takip edeceği bilindiğinden dolayı hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Bu esnada 13 Ocak 1916 tarihinde Irak ve Havalisi Komutanı Nurettin Paşa'nın yerine Halil Paşa atanmıştı.

İngilizler, Osmanlı birliklerinin Hana yerine Vadikelal gibi açık bir alanda toplanmasından oldukça memnun olmuştu. Vadikelal açık bir alan olması itibariyle savunulması oldukça zordu. İngiliz General Aylmer kuvvetinin büyük bir kısmı ile taarruza karar vermişti⁷⁰⁶. Vadikelal'deki İngiliz kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinden sayıca çok fazla idi⁷⁰⁷. 13 Ocak günü saldırıya geçen İngilizler Osmanlı birliklerinin geri çekilmesini sağlamıştı. Halil Paşa orduya Hana mevziisine çekilme emri

⁷⁰² General Nixon'un 17 Ocak 1916 tarihinde hazırlanmış olduğu rapor. TNA. **WO 106/947**, s. 48.

⁷⁰³ İngilizler Ali Garbi'deki Osmanlı Kuvvetlerini 17.000 asker ve 32 adet top olarak tahmin etmiştir. Hindistan Genel Kurmayından İngiltere Genel Kurmayına gönderilen 6 Ocak 1916 tarihli 33.488 numaralı telgraf. TNA. **WO 106/52**. s. 46; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1916 Yılı Hareketleri**, C.III., Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1965, s. 118.

⁷⁰⁴ İngilizler Osmanlı Birliklerinin Şeyh Sait civarındaki toplam kuvvetinin 12.000 civarında tahmin etmişti. Bunlardan yaklaşık 5.000 civarında ki askerin Kutü'l Amare'ye sevk edildiği tahmin etmişlerdi. General Aylmer komutasındaki İngilizlerin ise 16.000 süngülü, 1.500 süvari 46 toptan mütetekkil kuvveti mevcuttu. Ayrıca gambot ve yeni gelen uçakları vardı. Hindistan Genel Kurmayından İngiltere Genel Kurmayına gönderilen 6 Ocak 1916 tarihli 33.488 numaralı telgraf. **TNA WO 106/52**. s. 46; Osmanlı Devleti Şeyh Sait Muharebesi'nde toplam şehit ve yaralı miktarı 600 civarındaydı. İngilizlerin ise 417 asker i ölü olmak üzere toplam 4.007 kişidir. Fahri Belen Şeyh Sait'in İngilizler tarafından ele geçirilmesini 8 Ocak olarak aktarmıştır. Bkz. Fahri Belen, **ag.e.**, s. 119

⁷⁰⁵ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s.96.

⁷⁰⁶ Vadikelal'de Osmanlı Devleti'nin zayıtı 93 şehit 463 yaralı idi. Fahri Belen, **ag.e.**, s. 121.

⁷⁰⁷ Hindistan Genelkurmayı tarafından hazırlanan tarihli rapor,TNA. **WO 106/52** s. 47.

vermişti. Çekilme herhangi bir zayıf vermeden başarılı bir şekilde sağlanmıştı. İngiliz Savaş Bakanlığı, Mısır ve Hindistan'dan bölgeye asker sevki teklifini kabul etmişti. Bu arada 14-16 Ocak tarihleri arasında Hai bölgesinde Osmanlı birliklerinin yanında hareket eden Arap birlikleri ile General Goring komutasındaki İngilizler arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmişti. Çatışmalarda İngilizlerin kırk kadar kaybı olmuştu.

Hindistan'da bulunan İngiliz karargâhı, Osmanlı birliklerinin Bağdat ve civarında güçlü olduklarını İngiltere'deki Merkez Genelkurmayı'na bildirmişti. İngilizler, Bağdat ve civarında 32.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti ve elli civarında top olduğunu tahmin etmişti⁷⁰⁸. İngilizler, Osmanlı kuvvetlerinin Irak civarındaki toplam sayısının 125.000 civarında olabileceğini düşünmüştü. Bunun 40.000 kadarının Musul, Erbil, Kerkük, Deyr-i Zor'da olduğunu tahmin etmekteydiler⁷⁰⁹. Aynı tarihte İngilizlerin ise General Townshend ve General Lake komutasında toplam 52.500 asker ve yüz yirmi sahra topu mevcuttu⁷¹⁰. Görüldüğü gibi Kut'ı Amare zaferine yakın bir sürede Osmanlı kuvvetleri sayı olarak İngilizlerin neredeyse iki katıydı. İngilizlerin Kut'ta sıkışması üzerine Kirmanşah civarında bulunan Rusların kuvvetlerini de hesap ederek Basra'ya çekilme ihtimali esnasında Rusların yardımına başvurmayı düşünmüşlerdi⁷¹¹.

İngilizler, Kut'ta muhasara altındayken Basra'nın her halükarda elde kalmasını zaruri görmekteydiler. Hindistan'daki İngiliz Komutanlığı Bağdat'ın yakın bir zamanda ele geçirilemeyeceğini bunun için Kut'un mutlaka savunulmasını, Kut'un kaybedilmesi halinde kuvvetlerin Bağdat, Dicle ve Kurna civarında sıklet

⁷⁰⁸ General Lake komutasındaki İngiliz kuvveti 47. 5000 asker 132 adet toptan müteşekkildi. Kuşatma altındaki Townshend'in emrindeki kuvvet ise 9000 asker 46 toptan müteşekkildi. Böylece Lake'in kullanacağı kuvvet miktarı 38.500 asker 86 toptu.. Hindistan Genel Kurmayı'ndan İngiltere'deki Genelkurmaya gönderilen 27 Ocak 1916 tarihli 12.531 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52**, s. 48

⁷⁰⁹ G.M. Kırkpatriç tarafından 26 Ocak 1916 tarihinde İngiliz Genelkurmayı'na çekilen 35618 numaralı telgraf, TNA. **WO. 106/906** s. 3.

⁷¹⁰ Rusların ise İran'daki toplam kuvveti 30.000 kişiydi. G.M. Kırkpatriç tarafından 26 Ocak 1916 tarihinde İngiliz Genelkurmayı'na çekilen 35618 numaralı telgraf, TNA. **WO. 106/906**, s. 3

⁷¹¹ G.M. Kırkpatriç tarafından 26 Ocak 1916 tarihinde İngiliz Genelkurmayı'na çekilen 35618 numaralı telgraf, TNA. **WO. 106/906**, s. 4.

merkezi oluşturmasının uygun olacağını söylemiřti⁷¹². Osmanlı birlikleri, Kut'ta İngilizleri sıkıştırdıktan sonra İran cephesinde Ruslara karşı harekâtını artırmıştı. İngilizler, Amara ve Dicle civarından birliklerin aşağıya inmesi halinde Bahtiyari ve Puřtuh Kuh aşiretleri üzerinde Osmanlı Devleti'nin etkin olacağından endişeliydiler. Bۆylece bۆlgedeki petrol yatakları tehlikeye dűsecekti. Osmanlı birliklerinin başarısı neticesinde bۆlgedeki nehirler lojistik için kullanılmaya başlamış ve İngiliz gemileri nehirlerde sıkıntı çekmeye bařlamıřtı⁷¹³. 1 şubat tarihinde General Lake ve General Aylmer bir araya gelerek kuşatma altındaki Townshend'i kurtarma planı yapmıştı. General Aylmer'in planı Sin ve Hana bۆlgesindeki Osmanlı birliklerini ani bir taarruzla imha ederek Townshend'e yardım etmekte.

3.1.9.2. Birinci Felahiye Muharebesi

Vadikelal'de İngilizlerin taarruzlarından kurtulan 13'nc Kolordu, Hana Mevzisi'ne ekilmiřti⁷¹⁴. General Aylmer, Osmanlı birliklerinin çekilmesinden habersiz bir şekilde 14 Ocak günü Dicle Nehri'ne ilerledi. Osmanlı birliklerinin burada olmadığını gۆren Aylmer 15 Ocak günü birliklerini Vadikelal'in batı tarafına yۆnlendirdi. 21 Ocak günü İngilizler topçu ateşi ile birlikte Osmanlı mevzilerine taarruza başlamıştı. şiddetli yağış ve Osmanlı birliklerinin mevzilerini azimli müdafaası neticesinde İngilizler geri çekilmek zorunda kalmıřtı⁷¹⁵. Osmanlı birliklerinin başarılı müdafaası İngilizleri g duruma sokmuştu. General Townshend, Osmanlı birliklerinin mevzilerini azimle savunduklarını merkeze iletmişti. İngilizler Hana'daki taarruz karşısında zor durumda kalmıştı. 22 Ocak günü Felahiye'nin kuzey tarafını hava kuvvetleri ve topçu birlikleri ile ateş altına alarak Osmanlı birliklerini kuzeye doğru çekilmeye zorlasa da başarılı olamamıştılar. Fakat 24 Ocak günü İngilizler, General Quiry komutasındaki birliklerle yapmış oldukları

⁷¹² İngilizler Kut civarındaki asker muhasaranın ve kۆt gidişatın durdurulması için Asker Sayısını 61. 455, top sayısını ise 146'ya ıkarımtı. Bu kuvvetler içerisinde General Aylmer'in emrinde 28.000 asker ve 46 top mevcuttu. Hindistan'daki İngiliz Genelkurmayı tarafından İngiltere'deki merkez Genel Kurmayına gۆnderilen 27 Ocak 1916 tarihli 12.531 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52, s. 48.**

⁷¹³ Hindistan'daki İngiliz Genelkurmayı tarafından İngiltere'deki merkez Genelkurmayına gۆnderilen 27 Ocak 1916 tarihli 12.531 numaralı telgraf, TNA. **WO 106/52, s. 48.**

⁷¹⁴ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 122.

⁷¹⁵ İngilizlerin toplam kaybı 78 subay olmak üzere 2.741 kişi idi. Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 124.

topçu ateşiyle Osmanlı birliklerini güneyden uzaklaştırmıştı. İngiliz komutanlar yeniden toparlanmak üzere Hindistan Komutanlığı'ndan asker ve silah talebinde bulunmuştu. İngilizlere nefes aldırın olay ise 25 Ocak 1916 tarihinde Rusların Kirmanşah'ı ele geçirmesi olmuştu.

İngilizlerin, Kutü'l Amare'de sıkıştırılması, Şeyh Sait'in geri alınması Osmanlı askerinin moralini yükseltirken İngilizleri psikolojik olarak yıpratmıştı. Osmanlı Devleti ve İngiltere, Irak cephesindeki birliklerini takviye etmeye karar vermişti. Her iki devlette bu cephedeki çatışmaların beklenenden daha zor olacağını fark etmişti. İngilizler savaşın başlangıcında Bağdat'a kolayca ilerleyeceklerini düşünerek asker sayısını artırmamıştı.

İngiliz Kralı, General Townshend ve askerlerine hitaben, vermiş oldukları cesur mücadeleyi hayranlıkla izlediğini ve onları desteklemek için mümkün olan tüm gayretin gösterildiğini ifade eden telgraflar çekmişti. General Townshend cevabında kralın takdirini kazanmış olmalarının Kut'ül-Amare'den kurtuluş için ümit kaynakları olduğunda söylemişti. Townshend'in mesajı 17 Şubat 1916 tarihinde İngiliz parlamentosunda okunmuş ve büyük bir coşku meydana getirmişti⁷¹⁶. İngilizler bütün gayretlerine rağmen Osmanlı birliklerini durduramıyorlardı. İngilizlerin bu muharebede toplam kaybı 2.700 kişi olmuştu. İngiliz kayıpları hükümeti ve meclisi endişelendirmişti. 1916 Şubat'ında İngilizlerin toplam kuvveti kuvveti 45.150 asker, 146 toptan müteşekkildi. Ayrıca aynı tarihlerde bölgeye Hindistan'dan 9.000, Mısır'dan 3.000 civarında kuvvetin takviyesi kararlaştırılmıştı. İngiliz Savaş Komitesi, Osmanlı kuvvetlerinin iyi donanımlı 50.000 askerden oluştuğunu, gelecek takviyelerle 78.000 civarında olma ihtimalinin yüksek olduğunu kabineye sunduğu raporda belirtmişti⁷¹⁷.

3.1.9.3. Sabis Meydan Muharebesi (8 Mart 1916)

İngilizler Mart ayının başında karadan keşif faaliyetlerini artırmıştı. İmam Muhammed ve Felâhiye bölgelerinde havadan ve karadan yoğun top atışı yaparak

⁷¹⁶ Mahir Küçükvatan, "İngiliz Basımında Osmanlı'nın Kut'ül-Amare Zaferi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies)** XIII/26 (2013-Bahar/Spring), s. 70.

⁷¹⁷ W.R. Robertson tarafından 31 Ocak 1916 tarihinde hazırlanan rapor, TNA. **CAB/24/2**, s.1.

Osmanlı mevzilerini dağıtma yoluna gitmişti. Bu durum Osmanlı birliklerinin savunma insicamını bozarken çok sayıda şehit vermesine neden olmuştu. Ali İhsan Paşa komutasındaki birlikler 4 Şubat 1916 tarihinde Kutü'l Amare'nin batı yakasından karaya çıkarma yapmıştı. Ali İhsan Paşa ve Halil Paşa İngilizlere yapılacak taarruz planı hakkında görüşmeler yapmıştı. Sin ve Ebter tepeleri arasında bir müdafaa hattı oluşturulmasına karar verilmişti. Böylece Kut'a ilerlemekte olan İngiliz birliklerinin önünü kesilmiş olacaktı. Ali İhsan Paşa İngilizleri durdurmakta kararlıydı. Askerin disiplinli davranması, ümitsizlik ve gevşek bir tutum içerisinde olmaması için 13'üncü Kolordu Komutanı sıfatıyla 7 Şubat günü bir bildiri yayınlamıştı. Disiplinsiz tutum içerisinde olacak herkesin cezalandırılacağını ifade etmişti. Osmanlı Devleti yanında savaşa giren aşiret birliklerinin desteği ile 8 Mart günü Sabis civarında şiddetli bir muharebe meydan gelmişti⁷¹⁸.

İngilizler her zamanki gibi Osmanlı mevzilerini yoğun top ateşi ile döverek Osmanlı birliklerinin taarruza geçmesini engellemeye çalışmıştı. Fakat Osmanlı birlikleri İngilizlerin bu yoğun top ateşi karşısında kahramanca çarpışarak İngiliz mevzilerini ele geçirmişti⁷¹⁹. İngiliz Dicle Kolordusu Komutanı General Aylmer bu taarruz karşısında daha fazla kayıp verilmesini önlemek için birliklerine Vadikelal civarına çekilmesini emretmişti. İngilizlerin Kutü'l Amare kuşatmasını yarmak için yapmış oldukları bu taarruzda başarısızlıkla sonuçlanmış ve General Townshend iyice ümitsizliğe kapılmıştı. Daha üstün silahlara sahip olmalarına rağmen, uyguladıkları taktikte sürekli değişikliğe gitmeleri, İngilizlerin mağlup olmasına neden olmuştu. Bununla birlikte takviye kuvvetlerle yeni cephele açmaya çalışmışlardı. Sabis Meydan Muharebesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı kuvvet komutanlarının geliştirmiş oldukları taktik ve strateji neticesinde kazanmış oldukları en önemli muharebelerden birisidir⁷²⁰. Osmanlı birlikleri bu muharebede 20 subay, 1241 er olmak üzere toplam 1261 şehit vermişti. İngilizlerin toplam kaybı ise 3476' idi. Ayrıca İngilizlerden 119 kişi esir alınmıştı⁷²¹.

⁷¹⁸ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 133.

⁷¹⁹ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 115.

⁷²⁰ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 694-698.

⁷²¹ Muhammed Emin Zeki, **Kutü'l Amare Hücum ve Muhasarası**, (Yayınlanmamış Hatırat), 1922, S.277.

3.1.9.4. Beytisa Muharebesi ve İngilizlerin Teslim Alınışı

Kut'ül-Amare'nin üç tarafının nehirle çevrili olması İngilizlere savunma için avantaj sağladığı kadar nehir yoluyla yapılan ikmal de kontrol edebilme şansını tanıyordu⁷²². Kutü'l Amare'de kuşatma altında bulunan İngilizler gün geçtikçe ümitsizliğe kapılmaktaydı. Osmanlı hava kuvvetleri İngilizlerin bulunduğu bölgelere Şubat ayı içerisinde bombardımanda bulunmuştu⁷²³. Özellikle yiyecek sıkıntısı ve moral düşüklüğü General Townshend'ı zor durumda bırakmıştı. General Townshend merkezi karargâhtan destek taleplerini yoğunlaştırmıştı⁷²⁴. İngilizler, Kutü'l Amare kuşatmasını kaldırmak için yeniden taarruza geçmişti. 17-19 Nisan 1916 tarihinde Beytisa civarında Osmanlı kuvvetleri ile karşılaşmışlardı. 17 Nisan'da yapılan Beytisa Muharebesi'nde İngilizler geri püskürtülmüştu⁷²⁵. İngilizler geri çekilirken çok sayıda top ve tüfeğe el konulmuştu⁷²⁶.

İngilizlerin Kutü'l Amare kuşatmasını yaramaması kuşatma altındaki birliklerinin iaşe sıkıntısını iyice artırmıştı. İngilizler bu sıkıntıyı uçaklarla havadan attıkları yiyecekler ile çözmeye çalışmıştı. General Townshend ve birliklerinin gittikçe zor durumda kalması neticesinde İngilizler, Osmanlı Irak ve Havalisi Komutanı ile müzakere yoluna gitmişti. Kuşatma altındaki İngiliz birliklerinin daha fazla direnecek gücü kalmamıştı. Özellikle iaşe sıkıntısı İngilizleri zor durumda bırakmıştı. Townshend ile görüşen İngiliz yetkililer kendisinin ve ordusunun zor durumdan kurtulması için Yüzbaşı Aubrey Herbert ve Yüzbaşı T.E.Lawrence'i Osmanlı Devleti ile müzakere yapmak üzere görevlendirmişti. İlk görüşmeler olumsuz geçmişti. Halil Paşa, İngilizlerin tekliflerini kabul etmemişti. Bunun üzerine görüşmeyi gerçekleştiren heyet Halil Paşa'ya teklif edilen bir milyon sterlinin artırılması yönünde karar almıştı. İngilizler para teklifini iki katına çıkarmıştı. Halil

⁷²² ATESE, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, s.433.

⁷²³ İngilizlerin elinde toplam 20 adet uçak vardı. Orhan Avcı, **a.g.e.**, s.25.

⁷²⁴ 10 Nisan 1916 tarihinde General Townshend tarafından merkez karargaha çekilen telgraf, TNA **.WO32/5204 s. 5.**

⁷²⁵ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 736-759.

⁷²⁶ Bu muharebede toplam 24 Subay, 1313 er şehit verilmiştir. İngilizler ise toplam 1600 civarında kayıp vermiştir.

Paşa Osmanlı Devleti'nin para ve silaha ihtiyacı olmadığını söyleyerek İngilizlerin teklifini reddetmişti. Teslim olmamaları durumunda taarruz edeceğini iletmişti⁷²⁷. Halil Paşa'nın, İngilizlerin para teklifini reddederek Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devlet olduğunu vurgulamak istediği görülmektedir.

General Leyk, 26 Nisan tarihinde General Townshend'a müzakere yapılması hususunda emir vermişti. General Townshend yazmış olduğu mektupta para ve ellerindeki tüm mühimmat karşılığında serbest bırakılarak Hindistan'a gitmelerine izin verilmesini istemişti. Buna sebep olarak esir olarak alınmaları durumunda Osmanlı Devleti'nin kendilerine gerek iâşe noktasında gerekse er ve subayların maaşları noktasında bakamayacağı bahanesini öne sürmüştü.

Halil Paşa, General Townshend'a vermiş olduğu cevapta Osmanlı Devleti'nin her hangi bir sıkıntı yaşamadığı ve yeteri kadar erzakının olduğu cevabını vererek teslim olmasını istemişti. General Townshend, Halil Paşa'nın kararlı duruşu karşısında 27 Nisan günü müzakere etmeyi kabul etmişti⁷²⁸. Müzakereler esnasında kendi şartlarının kabul edilmemesi neticesinde bütün ateşli silahları imha edeceğini söyleyen Townshend 29 Nisan günü Osmanlı karargâhında teslim protokolünü imzalamıştı⁷²⁹. 29 Nisan sabahı iki İngiliz subayı Osmanlı mevzilerine gelerek General Townshend'in koşulsuz olarak teslim olduğunu bildirmişti. Aynı gün içerisinde bütün ateşli silahları imha ederek emrindeki kuvvetlerle Osmanlı birliklerine teslim olmuştu. Binbaşı Nazmi komutasındaki 3'üncü Piyade Alayı, Kut'ül-Amare'ye giren ilk Osmanlı birliği olmuştu.

29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l Amare'ye Osmanlı bayrağı yeniden çekilmişti. Devlet binalarına Osmanlı bayrağı çekilerek uzun zamandır yiyecek sıkıntısı çeken İngiliz askerleri sağlık kontrolünden geçirilmişti. Şehrin teslim alınmasından sonra Halil Paşa, General Townshend'ı ziyaret etmişti. Ziyaret esnasında General Townshend kılıç ve silahını Halil Paşaya teslim etmişti. Halil Paşa

⁷²⁷ Selçuk Duman, *a.g.e.*, s. 248.

⁷²⁸ M. Larchere, **Büyük Harbde Türk Harbi**, Çev. Mehmet Tahir, C.I., İstanbul 1917, s. 139; Ayrıca bkz. ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 777 .

⁷²⁹ İngilizler başta Genaral Townshend olmak üzere bölgede güvendikleri General Delemain, General Hamilton, General Melis gibi önemli komutanlarının esir alınması Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir imaj oluşturmuştu. Ş. Kanadlı, Irak Muharebelerinde 3. Piyade Alayı Hatıraları, **Askeri Mecmua**, S. 66, Haziran 1945.

“*Bunlar şimdiye kadar sizindi, bundan sonra da öyle olacak*” diyerek silah ve kılıcı teslim almayı kabul etmemişti. Halil Paşa bu davranışı ile General Townshend’i onurlandırmıştı⁷³⁰. Teslim alınan İngiliz savaş esirlerinin sayısının çok fazla olması nedeniyle ekstra bir işe yükümlülüğü ortaya çıkmıştı. Bunun farkında olan İngilizler kendi askerlerinin işlerini karşılama teklifinde bulunmuştu. General Leyk’in bu teklifine Halil Paşa olumlu cevap vermişti⁷³¹.

Kutü’l Amare savaşında çok fazla esir veren İngilizlerin bu durumu dünya kamuoyunda şaşkınlıkla karşılanmıştı. İngilizlerin imajı zedelenmişti. Üstün askeri kuvvetlerine rağmen Osmanlı birliklerinin kahramanca mücadele etmesi neticesinde İngilizler, Birinci Dünya Savaşı’nın en ağır prestij kaybına uğradıkları yenilgilerinden birisini almıştı. Kutü’l Amare savaşı başta Osmanlı Devleti olmak üzere tüm Türk-İslam âleminde sevinçle karşılanmış ve savaşın Osmanlı lehine biteceği ümitlerini artırmıştı. 4 ay 23 gün süren kuşatma neticesinde elde edilen Kutü’l Amare zaferi İngilizlerin Bağdat’a girişlerini geciktirdiği gibi Irak-İran cephesindeki muharebeleri ve İngiliz planlarını etkilemişti.

3.1.9.5. Kerbela ve Necef’teki Şii Ayaklanma

Irak’taki dini yapının çok çeşitli olması, her dönem dış güçlerin kışkırtmasına karşı hassas bir yapı oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle Şii ve Caferi unsurların yaşadığı şehirlerin bazıları kutsal sayılması nedeniyle daha fazla tehlike arz etmişti⁷³². Bölgenin etnik ve siyasi yapısını çok iyi bir şekilde analiz eden İngilizler, Sünni-Şii gerilimi oluşturmaya çalışmıştı. Bölgedeki konsolosları ve siyasi memurları aracılığı ile Şii ulema ve önde gelenleri ile sık sık görüşen İngiliz

⁷³⁰ Selçuk Duman, **a.g.e., s.250.**

⁷³¹ İngilizlerden alınan toplam esir sayısı 5 General, 272 İngiliz Subayı, 204 Hintli Subay, 2592 İngiliz Askeri, 6988 Hintli asker, savaş dışı asker olarak 3248 toplamda 13.309 kişi esir alınmıştır. ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.I. s. 780.

⁷³² Irak’ta Şiiiler için dört şehir kutsal sayılmaktadır. Bunlar Hz. Hüseyin’in şehit edildiği ve türbesinin bulunduğu Kerbela, Hz. Ali’nin kabrinin bulunduğu Necef’te bulunmaktadır. Şiiilerin inancına göre oldukça fazla öneme sahip imam anlayışının 7. İmamı Musa Kazım ve 9. İmam Muhammed Taki Kazimiye’de ve 10. İmam Ali Naki ve 11. İmam Hasan el Askeri’nin türbeleri Samara’da bulunmaktadır. Bu şehirler Şiiiler için son derece önemlidir. Geçmişten itibaren İran bu şehirlerde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Özellikle Necef’te Şiiilerin yoğunluklu yaşaması nedeniyle Necef’te İran’ın etkisi her zaman hissedilmiştir.

temsilciler mezhepler üzerinden bölgenin ayrışması için yoğun çaba sarf etmişti. Osmanlı Devleti, iş birlikçi ulemanın etkisini kırmak, İngilizleri ve Rusları bölgeden uzaklaştırmak istemişti. Bunun için Şii ve Caferi ulemadan birlik içerisinde cihada katılmalarını istemişti. Cihatın ilan edilmesi ile birlikte Caferi ve Şii'ler için kutsal sayılan Necef, Kerbela ve Kufe gibi şehirlerdeki bazı Caferi gruplar cihata iştirak etmişti. Özellikle Necef halkı önemli bir destek sağlamıştı. Önde gelen ulema camilerde fetvalar vererek halkın İngilizlere karşı Osmanlı ile birlikte hareket etmesini istemişti. Öyle ki cihata iştirak etmeyenleri “kafir” olarak ilan etmişlerdir. Bu arada Şii grupların bazıları İngilizlerle iş birliği yapmış ve Osmanlı Devleti'nin topraklarından askerlerini çekmesini istemişti. Necef ve Kerbela'daki Şii ayaklanmasını destekleyen Bağdat'taki Birleşik Arap Partisi Şiilerin ve Caferilerin devletten uzaklaşması için mücadele etmişti. Bu parti bölgedeki halkı kışkırtarak Osmanlı'nın Necef ve Kerbela'dan çıkarılması için İngiliz isteklerine yakın bir politika izlemişti⁷³³. 1915 Mayıs ayı içerisinde İngilizlerin kışkırtması ile birlikte Kerbela'daki bazı Şii aşiretler Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmıştı. Ayaklanmayı bastırmaya çalışan Osmanlı birlikleri 300'e yakın kayıp vermişti⁷³⁴. Ayaklanma çok şiddetliydi. İngilizlerin desteğini alan Şii gruplar şehirde oldukça ciddi sıkıntılar çıkararak “İngilizler giderse Türkler bizi yok eder” şayiasıyla hareket etmişti. Almanlar yaşanan gelişmeler üzerine Şii grupların başları ile Bağdat'ta görüşmeye çalışarak para teklifi yapmayı planlamıştı. Zira ayaklanma Almanların çıkarına ters düşmekteydi. Bu doğrultuda 300 kişilik önde gelen “Radikal Şii grup” Bağdat'a getirilmişti. Görüşmeler neticesinde Kerbela mutasarrıfı değiştirilmiş, Necef'e yeni memurlar atanmıştı. Görüşmeye gelen grubun diğer bir isteği vergilerin kaldırılması yönündeydi. Fakat bu istekleri kabul edilmemişti.

Bağdat'taki ulema Mayıs ayı içerisinde Enver Paşa'ya bir mektup yazarak Necef ve Kerbela'daki problemlerin çözümü için devreye girilmesini talep etmişti. Enver Paşa sorunun çözümü için bir komisyon kurulmasını istemişti. Kerbela ve

⁷³³ **Arab Bulletin**, No:6, s. 43.

⁷³⁴ Kerbela yaklaşık olarak 50.000, Necef 30.000, Kufe ise 6.000 nüfusa sahipti. Kerbela'daki nüfusun yarısı İran'dan gelen Şiaları barındırmaktaydı. Şeyh Atiyah Ebu Ghalal tarafından 6 Mayıs 1916 tarihinde Basra'da İngiliz temsilciliğine gönderilen mektup, **Arap Bulletin**, No:1, s. 5.

Necef'teki ayaklanmanın ve bölgedeki problemlerin çözümü için bir komisyonun kurulması kararlaştırılmıştı⁷³⁵.

İngiliz Percy Cox, Kerbela'daki iki yüz ulemanın imzalamış olduğu bir genelgeyi İran Hükümeti başta olmak üzere Bahtiyari ve Kaşkai aşireti liderlerine göndermişti. Bu genelge İran'ın bütün şehirlerinde yayınlamıştı⁷³⁶. İngilizler İran'da dağıtmış oldukları bu genelgede radikal Şii ulemanın desteğini alarak Osmanlı'nın "başta Şii'ler olmak üzere kadın, çocuk demeden herkese kötü davrandığını ve kutsal yerleri bombaladığını" yazmıştı. İngilizler, Irak Şii'leri üzerinden İran başta olmak üzere bütün Şii'lerin cihada iştirakini engellemeye çalışmıştı. Bu propagandalar kısmen etkili olmuştu. Özellikle Fars kökenli Şii ulema ve aşiretler üzerinde tesir etmişti⁷³⁷. Kerbela ve Necef'teki olaylar İngilizlerin Bağdat'taki Şii ulemayı kışkırtması ile birlikte Sünni-Şii ulema arasında bir ayrışma meydana getirmişti. İngilizler bu beyannameyi Mısır başta olmak üzere pek çok İslam bölgesine göndermişti. Osmanlı Devleti, Necef ve Kerbela'daki taşkınlıkları önlemek ve bu bölgenin tam manası ile İngilizlerin kontrolüne girmesini engellemek için genel bir af çıkarmıştı. Genel affın cesaret alan Necef, Kerbela ve Semave'deki aşiretler taşkınlık yapmaya devam etmişti. Osmanlı Devleti'ne karşı tepkileri yoğunlaşmıştı. Semave'deki Sünni devlet memurları şehir dışına çıkarılmıştı. Ayrıca Şamiyye civarındaki aşiretler de bu olaylardan etkilenerek İngilizlerle gizlice görüşmüştü. Bu kazadaki aşiretler Osmanlı Devleti'nin yanında olduğunu söyleyerek devleti kandırma yoluna gitmişti⁷³⁸. Kerbela'da isyanın çıkması ile birlikte İngilizlerle hareket eden bazı Şii aşiretler İran yönetimine durumu sürekli haber vermekteydi. Beyt Kamumah aşireti liderleri Muhammed Ali ve Fahreddin bu noktada öncü rol oynamıştı. Esasında İngilizler bölgedeki Şii aşiretleri birleştirerek Osmanlı'ya karşı harekete geçirmeye çalışmıştı. Fakat Müntefik Aşireti lideri Sadun Paşa'nın bölgedeki etkinliğinden dolayı Necef ve Kerbela'daki aşiretler Osmanlı'ya karşı

⁷³⁵ Bağdat Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 5.9.1331 tarihli 1829 numaralı telgraf, BOA. **DH.EUM.4.Şb.**, 2-49, lef 4.

⁷³⁶ Enver Paşa tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 20 Mayıs 1915 tarihli 4283 numaralı telgraf, BOA, HR. **SYS. 2337-10**.

⁷³⁷ **Arab Bulletin**, No:6, s. 8.

⁷³⁸ Bağdat Valiliği'nden 4 Şubat 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 128 numaralı telgraf, BOA. **DH.EUM.4.Şb.**, 5-66A, lef 1-3.

sistemli bir organizasyonun içerisine girememiştir⁷³⁹. Beyt Kamumah aşireti lideri 1915'in Mayıs ayı içerisinde İngilizlerin Basra temsilcisi Percy Cox ile bir görüşme yapmıştı. Percy Cox, Necef'ten Samara'ya kadar kendisine bölgenin liderliğini teklif etmişti. Esasında kendisine Şii bölgenin dini liderliği teklif edilmişti. Percy Cox, Muhammed Ali'ye para yardımında bulunmuştu. Muhammed Ali'nin Selman-ı Pak Muharebesi'nden sonra kendileri ile hareket etmesi takdirle karşılanmıştı.

İngilizler, Necef'teki Atiyah Şeyhi Ebu Galal ve Mehdi İbn Seyyid'in Selman-ı Pak Muharebesi'nde yardımlarını görmüştü. Ebu Galal, Necef'in en büyük aşiretiydi. Atiyah Aşireti Reisi Necef ulemasının yayınlamış olduğu fetvanın bölgede etkili olması için uğraşmıştı. Fetvada Osmanlı Devleti'nin "Kerbela'da kutsal yerlere saldırdığı ve halka zulüm yaptığını" yazmaktaydı. İçeriği tamamen saptırılmış olan bu fetva Necef'teki çok sayıda Şii'den destek görmüştü. Haziran ayı içerisinde Kerbela'daki olaylar şiddetlenmişti. Osmanlı Devleti, Kerbela'daki sıkıntının büyümemesi için bölgeye yakın olan aşiret reisleri ile bir toplantı tertip etmişti. Diliam, Canaibiyn, Zubeyd aşiretleri bu toplantıya katılmıştı. Bu aşiretler isyanın bastırılması için Osmanlı birliklerine desteklerini bildirmişti⁷⁴⁰.

İngilizler açısından İran'daki Şii halka propaganda yapmak için yeni bir fırsat doğmuştu. İngilizler, İran'da Osmanlı birliklerinin Hz. Hüseyin Camisi'ni bombaladığı haberlerini yaymaya başlamıştı. Bununla birlikte diğer kutsal noktalarında bombalandığı ve tahrip edildiği haberleri asılsız bir şekilde İran'da etkin Şii unsurlar arasında İngilizler tarafından dillendirilmekteydi. Necef'teki "Müçtehitler" Osmanlı Devleti'nin bölgeden çıkmasını istememekteydiler. Seyyid el Adham öncülüğündeki bu grup Osmanlı'yı desteklemekte, İngiliz varlığından duydukları rahatsızlığı ifade etmekteydi. İngilizler Ağustos ayı içerisinde Şeyh Hazal ve kontrolündeki aşiretlere silah ve para yardımında bulunarak Kerbela'da isyana destek vermeleri için kışkırtmıştı. Kerbela ve Musayib arasında İngiliz taraftarı aşiretler Osmanlı askerlerinin güvenliği sağlamaması için bir tahkimat oluşturmuştu.

1916 Nisan ayı içerisinde Osmanlı Devleti Kerbela'daki olayları kontrol altına almak için yeniden girişimde bulunmuştu. Muhammed Ali'nin kardeşi

⁷³⁹ Arab Bulletin, No: 69, s. 453.

⁷⁴⁰ Arab Bulletin, No:6, s. 7.

Fahrettin'i bölge şeyhlerini tahrik ettiğinden dolayı uyarmıştı. Fahreddin'in tutuklanması üzerine şehir halkı ayaklanmıştı. Şehir halkı Beyt Kamunah aşireti idaresinde olmak istediklerini bildirmişti⁷⁴¹. Fahreddin'in kardeşi Muhammed tutuklama üzerine İngilizlerden Osmanlı Devleti'ne karşı yardım istemişti. Bu arada Muhammed Ali, Percy Cox ile görüşmelerini devam ettirmekteydi. Karışıklıklar devam ederken Beni Hasan Aşireti'nin El Cemile kolu Nisan ayı içerisinde Kerbela'ya saldırarak yağma girişiminde bulunmuştu. Jandarmayla çatışan aşiret geri çekilmek zorunda kalmıştı⁷⁴². Bu aşiretin saldırısına kızan El Hamidat aşireti Kerbela'da yeni bir isyan çıkarmıştı. Beni Hasan aşireti Osmanlı Devleti'ne yakınlığıyla bilinmekteydi⁷⁴³. Osmanlı Devleti aynı tarihlerde Şuayyibe Muharebesi'nden hemen sonra Necef ve Kerbela'daki asker kaçaklarının peşine düşmüştü. Asker kaçakları alınan karardan sonra isyanın iyice yayılmasında etkili olmuştu⁷⁴⁴.

Ruslar da boş durmamakta konsolosları aracılığıyla kendilerine yakın aşiretler üzerinden politika yürütmeye çalışmaktaydı. Aralık ayı içerisinde Mehdi Kulu Şirvani ve oğulları Kerbela'dan sürgün edilmişlerdi⁷⁴⁵. 9 Aralık 1916 tarihinde Necef Aşireti Lideri Atiyah Abu Gallal, Samava bölgesindeki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye hazır olduklarını İngiliz yetkililere bildirmişti. Görüldüğü gibi İngilizler kendileri ile hareket eden aşiretleri bölgeden istihbarat toplamak için çok iyi bir şekilde kullanılmıştır. Necef'deki önemli bir aşiret lideri olan Hacı Atiyah, İngilizlere yazdığı mektupta bölgesindeki aşiretleri bir araya getirerek 25.000 kişilik bir kuvvet oluşturduğunu ve Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele edeceğini bildirmişti. Hacı Atiyah, Osmanlı'ya karşı kin besleyen bir aşiret lideriydi⁷⁴⁶. İngilizler Hacı Atiyah'ın kuvvetine ihtiyatla yaklaşmakla birlikte

⁷⁴¹ Arab Bulletin, No:69, s. 453.

⁷⁴² Bağdat Valiliğinden 17 Nisan 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf, BOA. **DH. EUM. 4.Şb. 5-66D**, lef 2.

⁷⁴³ TNA. CAB. 24-144-10, s. 374.

⁷⁴⁴ TNA. CAB. 24-144-9, s. 102-103.

⁷⁴⁵ Bağdat Valiliği tarafından 12 Teşrinievvel 1332(25 Ekim 1916) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 5803 numaralı telgraf, BOA. **DE.EUM. 4.Şb. 29-18**.

⁷⁴⁶ Arab Bulletin, No:41. S, 70.

bahsettiği rakamdan memnun olmuşlardı. Ayrıca Hillah civarındaki aşiretlerin de Osmanlı'ya karşı hareket edeceği haberi İngilizlere ulaşmıştı.

Necef'teki diğer bir dini lider olan Şeyh Muhammed Kazım Yazdı, Osmanlı'ya karşı 1916 tarihine kadar harekete geçmemiş ve Osmanlı'yı desteklemişti. Hacı Atiyah daha sonra İngilizlere kendi kuvvetleri ile birlikte yardım edeceğini bildirmişti. İngilizlerin Fırat ve civarındaki faaliyetlerine desteklerini açıklamıştı. İngilizler aşiretlerin bir araya gelmesinden memnundular. Fakat İngilizleri endişelendiren tek bir husus aşiretlerin arasındaki küçük sorunlar ve liderlik çekişmesiydi. İngiliz yetkililer bu problemlerin çözülmesi halinde Osmanlı'nın bölgeden çok rahat bir şekilde çıkarılacağını düşünmekteydi. Kutü'l Amare zaferinden sonra İngilizlerin bölgede etkin bir şekilde hazırlık yapması ve buna karşılık Osmanlı birliklerin pek çok cephede mücadele etmesi neticesinde Necef'te artan hadiselerle pek müdahale edilememişti. Artan isyanlar neticesinde bölgedeki siyasi memurların Necef'ten ayrılıp geçici olarak Bağdat'a gitmesi istenmişti⁷⁴⁷. Bağdat'ın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkması ile birlikte Necef ve Kerbela'da Osmanlı egemenliği sona ermişti. İngilizler Bağdat'ın işgal edilmesi ile birlikte bölgede kendileri ile ilişki içerisinde olan aşiretlere çeşitli görevler vererek kendi menfaatlerinin güvenliğini sağlayacak politikalar izlemiştir⁷⁴⁸.

3.2. KUTÜ'L AMARE ZAFERİ'NDEN SONRA YAPILAN MUHAREBELER VE YAŞANAN GELİŞMELER

3.2.1. Şerif Hüseyin İsyanı'na Bölge Halkının Yaklaşımı

Osmanlı Devleti'nin İngilizlere karşı Birinci Dünya Savaşı'nda kullanmayı düşündüğü en büyük siyasi argüman hiç şüphesiz Hindistan başta olmak üzere Arap coğrafyasının cihat ilanına vereceği destekti. İngilizlerin karşı propaganda faaliyetlerini etkin bir şekilde kullanmaları nedeniyle istenilen destek elde edilememiştir. Cihat ilanına istenilen desteğin verilmemesi savaş esnasında kullanılan karşı propagandanın yanı sıra, İngilizlerin çok uzun senelerden beri gerek

⁷⁴⁷ Bağdat Valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgraf, BOA. DH. EUM.4.Şb. 6-8, lef 14.

⁷⁴⁸ TNA. CAB. 24-144-10, s. 375.

eğitim yoluyla gerekse ticari yollarla oluşturmuş oldukları alt yapıdan kaynaklanmaktadır. Bölgede açılan çok sayıda okul sayesinde İşlam coğrafyasında oluşturulan batı yanlısı entelektüel kesimin, ulemanın ve önde gelen kişilerin cihata iştirak etmemeleri başarısızlığın en önemli sebebidir. Bu kesimin eliyle İngilizlerin propaganda argümanları oldukça etkili olmuştur.

Irak cephesinde İngilizlerle yoğun bir mücadele yaşayan Osmanlı Devleti, Hicaz bölgesinde şerif Hüseyin'in isyanı ile birlikte yeni bir cephede mücadele etmek zorunda kalmıştı. şerif Hüseyin'in 1916 tarihinde isyan etmesiyle gelişen süreçte körfez bölgesindeki aşiretlerin ve halkın zihin dünyası oldukça karışmıştı. Bu coğrafyada halk, İngilizlerin ve Arap milliyetçilerinin propagandaları ile Osmanlı Devleti'nin propaganda faaliyetleri arasında sıkışıp kalmıştı. Gerek Sünni aşiretler, gerekse şii aşiretler ikiye bölünmüş durumdaydı. Fakat etkin olan aşiretler şerif Hüseyin'in ayaklanmasına olumlu yaklaşmış desteklerini ifade etmişlerdi. İsyana destek noktasındaki kafa karışıklığının en önemli nedeni körfezin kuzeyinde İngiliz ve Ruslarla devam eden savaşta durumun belli olmamasıydı. Aşiretlerin pozisyonu güç ve paraya göre şekillendiğinden dolayı savaş sonrası kaybeden taraf olmama düşüncesi vardı. Önde gelen bazı aşiretler dışında şerif Hüseyin'in isyanına karşı net tavır sergileyen aşiret olmadığı gibi, tarafsız bir şekilde hareket eden aşiretler de olmuştur. Bununla birlikte Irak'taki siyasi erkandan bazıları İngilizlere istihbarat desteği vermiştir. Bağdat mebusu olan Süleyman Feyzi'nin ihaneti neticesinde tutuklanması bu noktada önemli bir örnektir⁷⁴⁹. şerif Hüseyin İsyanı'na Irak civarındaki şiilerin bir kısmı Kerbela'da yaşanan gerginlikten dolayı destek vermiştir. İngilizler isyanın başka yönlere doğru da yayılmasını talep etmiřlerdi⁷⁵⁰.

Bahreyn'de şerif Hüseyin İsyanı'na beklenen destek verilmemişti. şii nüfusun yoğun olduğu Bahreyn'in erken bir dönemde İngiliz etkisine girmesi ve İngilizlerin üs olarak kullanması neticesinde Birinci Dünya Savaşı esnasında Bahreyn'de çok fazla bir karışıklık olmamıştı. Bahreyn özellikle inci ticareti noktasında önemli bir pazar olması ve ticaret gemilerinin durak nokrası olması itibari ile savaşta en az etkilenen bölgelerden olmuştu. Bahreyn, şerif Hüseyin İsyanı'na

⁷⁴⁹ Dahiliye Nezaretinden 02 Sefer 1335 tarihinde Bağdat vilayetine gönderile şifre telgraf, BOA, **DH.şFR., 70-18.**

⁷⁵⁰ **Arab Bulletin**, No:15, s. 164.

fazla destek vermemekle birlikte özellikle Kerbela ve Necef'teki ayaklanmalarda önde gelen Şii ulema destek vermişti. Şeyh Halaf Bin Ahmed bunlardan birisidir. İngilizlerle yapmış olduğu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ne karşı hakaret içeren bir tutum içerisinde bulunmuştur⁷⁵¹. Görüşme esnasında İngiliz yetkili Şeyh Ahmed'e camide ve diğer meclislerde nasıl bir tutum içerisinde olacağına dair bazı direktifler vermiştir. İngilizler, Bahreyn'deki Sünnilerin Osmanlı Devleti'ne sıcak baktıklarının farkındaydı. Bunun için Sünni Müslümanları bir şekilde Osmanlı'ya karşı harekete geçirerek gönül bağlarını koparmak istiyordu. Kutü'l Amare zaferi Bahreyn'deki Sünni Müslümanları ümitlendirmişti. Bahreyn'de, Osmanlı Devleti'ne karşı en büyük kırılma hiç şüphesiz Kerbela ve Necef olaylarında yaşanmıştır. Şii halk İngilizlerin kışkırtması ile Osmanlı'ya karşı bir tutum içerisine girmişti. İngilizler istediğini elde edecek ve Şii unsurun kendi yanında hareket etmesini sağlayacaktı⁷⁵².

Maskat Sultanı, Şerif Hüseyin Ayaklanması'ndan ana hatlarıyla memnuniyet duyarken, aşiretlerin bir kısmı Şerif'in kendi çıkarları için çarpışmasından duydukları kızgınlıkla tepkisiz kalmıştı.⁷⁵³ Kuveyt Şeyhi'nin Şerif Hüseyin'e karşı tutumu olumlu olmuştur. Şeyh Cabir, Şerif Hüseyin'in isyan etmesinin arkasından kendisine bir tebrik mektubu göndermiş ve desteklerini bildirmiştir. İngilizlerle birlikte hareket eden Kuveyt Şeyhi, Şerif Hüseyin İsyanı'na destek vererek Osmanlıdan gönül bağını da koparmış olacaktı. Kuveyt Şeyhleri ile yakın ilişki içerisinde olan Muhammara Şeyhi Hazal Han'da Şerif Hüseyin'i tebrik ederek desteklerini bildirmişti.

3.2.2. İngilizlerin Kutü'l Amare'yi Geri Alma Hazırlıkları

İngilizlerin teslim alınmasından sonra Osmanlı kuvvetleri morali bozulan ve yıpranan İngilizlerin Dicle sahasındaki birliklerine ani bir baskın yapmış olsaydı, İngilizlerin Basra'ya kadar püskürtülmesi mümkün olabilirdi. Fakat bu duruma Rusların kuzeyden Bağdat'a doğru ilerlemesi engel olmuştu. Goltz Paşa'nın vermiş olduğu emirle 6'ncı Ordu'ya bağlı Albay Bop komutasındaki kuvvetin İran muharebe sahasına gönderilmesi İngilizler için bir şans olmuş, hazırlık yapma ve

⁷⁵¹ Arab Bulletin, No:22, s. 279.

⁷⁵² Arab Bulletin, No:22, s. 279.

⁷⁵³ Eastern Bureau, Basra Branch, No:15/188, IOR/R/15/2/68 s. 234.

yeniden toparlanma imkânı bulmuşlardı⁷⁵⁴. Osmanlı'nın Kutü'l Amare'de İngilizlere karşı elde ettiği zafer başta Avrupa kamuoyu olmak üzere tüm dünyada şaşkınlıkla karşılanmıştı. Zafer İslam coğrafyasında bir bayram havası meydana getirmişti. Kutü'l Amare zaferi ile İngiliz kibri Çanakkale'den sonra bir kez daha yenilmişti. İngiltere kamuoyu şaşkınlık içerisinde Osmanlı askerinin kazandığı zaferi geniş bir şekilde tartışmıştı. İngiliz kamuoyunu en çok endişelendiren durum zaferin etkisi ile kendileri ile birlikte hareket eden Müslümanların karşı bir tutum içerisine girerek ayaklanma çıkarma ihtimaliydi⁷⁵⁵.

Bu durum İngilizler için saygınlık kaybına sebep olmuştu. İngilizler hiç vakit kaybetmeden şaşkınlıkla birlikte olumsuz etkinin ortadan kalkması ve olası ayaklanma ihtimalinin gerçekleşmemesi için Irak cephesinde hızlı bir şekilde hazırlıklara başlamıştı. İngiltere'nin Irak'ta izleyeceği hareket tarzı üzerine derin tartışmalar yaşanmıştı. İngiliz Genelkurmay Başkanı William Robertson, Hindistan'daki İngiliz Merkez Komutanı Bucom Daf'a düşüncelerinin taarruz değil savunma olduğunu bildirmişti. İngilizler endişeliydi. William Robertson mağlubiyetin ardından Kut'un elde bulundurulmasına veya Bağdat'ın işgaline an itibariyle önem vermediklerini söylemişti. İngilizler gerekirse Amare'ye ve hatta Kurna'ya kadar çekilmeyi öngören bir plan geliştirmişti. William Robertson, Kutü'l Amare yenilgisinin etkisinin azaltılması için Osmanlı birliklerinin meşgul edilmesi gerektiğini iletmışti. Osmanlı birliklerinin takviye edilmesi halinde General Lake'e geri çekilmek için tam yetki verilmesini emretmişti⁷⁵⁶.

Rusların Bağdat'a doğru ilerlemesi neticesinde Dicle Nehri'nin sağ tarafında Sin'de bulunan Osmanlı birlikleri bu noktayı 19 Mayıs'ta tahliye etmişti. Rusların ilerlemesi neticesinde mevzi değişikliği yapan Osmanlı birliklerini takip eden İngilizler 20 Mayıs'ta Hai Nehri'nin sağ sahilini kontrol altına almıştı İngilizler ileri hareket hazırlıklarını yaparken 21 Mayıs günü 110 kişilik Rus süvari birliği üç subayla birlikte Ali Garbi'ye gelmişti. Müfrezenin başındaki subaylar Basra'ya gelerek General Percy Lake ile bir görüşme yapmıştı. General Percy Lake

⁷⁵⁴ Kutü'l Amare zaferinden sonra 6'ncı Ordu'nun toplam kuvveti 745 subay, 26.868 er, 68.532 işe kuvvesidir. Bkz. ATESE, **a.g.e.**, s. 744.

⁷⁵⁵ Mahir Küçükvatan, **a.g.m.**, s. 72.

⁷⁵⁶ Moberly, **a.g.e.**, C.III. s. 5.

görüşmesinde Ruslarla İngilizlerin yüz yıldır müttefik olduğu vurgulayarak müfreze komutanlarını onore etmişti. Söz konusu müfreze Haziran ayı içerisinde İran'daki birliklerine geri dönmüştü⁷⁵⁷. İngilizler Aralık ayına kadar taarruza geçilmemesi noktasında karar almıştı. Eğer harekete geçilirse son savunma hattının çökertilememesi ve muharebeyi kaybetme ihtimali vardı. Genelkurmay Başkanının bu emri İngiliz kamuoyunda olumsuz karşılanmış ve bir an evvel bölgeye gerekli olan takviyenin yapılması kararlaştırılmıştı⁷⁵⁸. Bu durum neticesinde İngiliz kamuoyunda ciddi tartışmalar meydana gelmiş ve durumum düzeltilmesi için General Townshend'in yerine General Mauda, Ağustos 1916 tarihinde İngilizlerin Dicle Kolordu Komutanlığına getirilmişti⁷⁵⁹.

Mauda atanır atanmaz ilk iş olarak Osmanlı Devleti'nin askeri planını gözlemlemiş ve ona göre harekât planı hazırlamaya başlamıştı. Mauda, Osmanlı birliklerinin Dicle üzerinden İran'a doğru ilerleyeceğini tahmin etmiş ve Dicle hattını keserek İran ile olan bağlantısını ortadan kaldırmayı planlamıştı⁷⁶⁰. Hindistan yönetimi savunma hattının oluşturulması ve Osmanlı'nın bu şekilde ilerlemesinin durdurulmasını istemişti. Fakat Mauda "ileri saldırı" hattının oluşturulması üzerinde yoğunlaşmıştı. Emrindeki birlikleri süvari ve piyade olmak üzere iki grupta şekillendirmişti. Mauda'nın kolordularını yerleştirme planı Fırat'a paralel bir şekilde yerleşmek üzerine olmuştu. Frat-Nasırıye hattında; 1'inci Kor.nun 1 ve 7'nci P. Tüm.leri ile 3'üncü Kor.nun 13 ve 14'üncü P. Tüm.leri bulunuyordu. Aynı kolordunun 15'inci Tüm.i ise Nasırıye'de ihtiyat görevindeydi⁷⁶¹.

General Mauda hükümetin sınırsız desteği ve bozulan imajı toparlamak gayesi ile Ekim ayına geldiğinde 150.000 ila 200.000 arasında bir kuvvet

⁷⁵⁷ General Percy Lake tarafından 20 Mart 1917 tarihinde hazırlanan rapor, TNA. **WO 32/608**, s. 3.

⁷⁵⁸ Bu karardan sonra İngilizler 14. Tümen'i ve 15. Tümen'i teşkil etmişti. Tümenlerin mevcudu 6.500 civarına çıkarıldı. Tümenlere makineli tüfek bölüğü eklendi. Mısır'dan Balon takımı gönderildi. Ayrıca Hava kuvvetlerine takviye için uçak gönderildi. Mızraklı süvari Alayı, Bisiklet bölüğü, Bir süvari bölüğü gibi geniş kapsamlı takviyeler yapılmıştı. Bkz. Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 92-93.

⁷⁵⁹ Edmund Dane, **British Campaigns In The Nearer East 1914-1918**, London 1918, s. 256.

⁷⁶⁰ General Maude tarafından War Office gönderilen 10 Temmuz 1917 tarihli rapor, London Gazette, TNA. **WO 32/5206**, s. 6937.

⁷⁶¹ Bu iki ordunun toplam asker mevcudu 50.000 civarındaydı. Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin birinci ve 3'üncü Kolordularına karşı koyacak olan 18'inci Kolordu'suna bağlı olan Tümenlerin toplam asker sayısı nı İngilizler 10, 500 olarak tahmin etmiştir. A. Kearsy, **A Study of the Strategy and Tactics of the Mesopotamia Campaign**, London 1934, Gale and Polden, Ltd. s. 74-75.

oluşturmuştu. Bu rakam Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri gücünün çok üzerindeydi. Mayıs ayı itibariyle başlayan hazırlıklar Mauda'nın atanması ile iyice hızlanmıştı. Kurna'dan Amare'ye ve Basra'dan Nasıriye'ye toplam 771 km demiryolu yapılmıştı. Geri hizmetler oldukça iyi planlanmış, iyi donanımlı hastaneler kurulmuştu. Sebze bahçeleri meydan getirilmiş, küçükbaş hayvan çiftlikleri teşkil edilmişti. Cephane sıkıntı çekilmemesi için 17.000 ton cephane sevk edilmişti. Limanların tadilatı yapılarak daha seri bir şekilde kullanıma hazır hale getirilmişti. Takviye gambot ve istimbotlar getirilerek nehir ulaşım hattı güçlendirilmişti⁷⁶². Uçak sayısı yirmi dörde yükseltilmişti. İngilizler işi şansa bırakmak istemiyordu. Bütün detaylar en ince ayrıntısına kadar düşünülerek hazırlıklar yapılmıştı. Öyle ki İngiliz birlikleri bu hazırlık aşamasında Osmanlı birlikleri ile karşı karşıya gelmek istememişti⁷⁶³. Aksi durumda hazırlıklar akim kalabilirdi. İngiltere Hükümeti, 28 Eylül 1916 tarihinde Karun Nehri civarındaki petrol hatları ve kaynaklarının emniyet altına alınması, Basra'nın kuzeyindeki mevzilerin işgal edilmesi ile Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi ve İran'ın güneyine girmesinin engellenmesi yönünde talimat vermişti⁷⁶⁴. İngiliz Genelkurmay'ı da Bağdat'a ileri bir hareketin emir alınmadan yapılmaması ve Osmanlı birliklerinin İran'daki İsfahan hattının güneyine geçmelerinin mutlaka engellenmesini istemişti. İngilizler böylece Bağdat'a sefer düzenlemek için gerekli olan hazırlıkları tamamlamış olacaktı.

General Mauda, Nasıriye ve Ahvaz hattındaki birliklerini ziyaret ederek taarruz planını anlatmıştı. General Mauda 13/14 Aralık 1916 tarihlerinde Dicle Nehri'nin her iki yakasında taarruzu başlatmıştı. Şeyh Said bölgesinin kuzeyinde Osmanlı'nın elinde bulunan Kut'u yeniden ele geçirmek için plan hazırlanmıştı. Böylece Osmanlı'nın İran ile bağlantısı engellenmeye çalışılacaktı. İran'da olası bir Osmanlı başarısı İngilizlerin gerek körfezde gerekse Doğu Asya'daki çıkarlarına

⁷⁶² Geri hizmetleri ile birlikte toplam 210.000 kişilik bir İngiliz askeri bulunuyordu. Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 2. Bu rakam 270.000 kişiye kadar gösterilmiştir. Fakat esas olan bir şey varki İngilizlerin Bağdat'ı almak için yaptıkları bu son hazırlıkta kuvvetlerinin 200.000 kişinin altına düşmeyeceğidir. Bu sayı son derece önemli olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin bölgedeki askeri kuvvetinin çok fazla üzerinde bir rakamdır.

⁷⁶³ P. T. Crowley, "Operational Lessons of the Mesopotamia Campaign", 1914-18, **Defence Studies**, 4:3,s. 353.

⁷⁶⁴ Moberly, **a.g.e.**, C:III. s.49.

zarar verebilirdi⁷⁶⁵. İngilizler, Bağdat'taki Yahudi ve Ermeni esnafla diyaloga geçerek propagandalarının yapılması yönünde karar almıştı. Konu Amerikan konsolosu tarafından desteklenmişti⁷⁶⁶. General Mauda öncülüğündeki İngiliz birlikleri tüm planları en ince ayrıntısına kadar hazırlayarak Osmanlı Devleti'ne karşı taarruza geçmişti.

3.2.3. İmam Muhammed Muharebeleri

Kutü'l Amare zaferi ile dünyada ses getiren Osmanlı Devleti, İngilizlerin bölgedeki hazırlıklarını iyi bir şekilde okuyamamıştı. İngilizlerin hazırlığı detaylı bir şekilde devam ederken Enver Paşa, Bağdat'a gelerek 6'ncı Ordu'ya bağlı 8.500 kişilik 13'üncü Kolordu'nun Ruslarla mücadele etmesi için İran'a gönderilmesi emrini vermişti⁷⁶⁷. Bu karar bugün bile tartışma konusudur. İngilizler Irak civarındaki asker sayısını artırırken Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücünü dağıtması İngilizlerin Bağdat'a ilerleyişini kolaylaştıran unsurlardan birisi olmuştur. Bu kararın alınmasında 6'ncı Ordu Komutanı Goltz Paşa'nın etkisi olmuştur. Goltz Paşa'nın 13'üncü Kolordu'nun İran'a gönderilmesine yönelik tutumu bölgedeki komutanlar arasında yoğun bir şekilde tartışılmıştı. 13'üncü Kolordu'nun İran'a sevk edilmesi İngilizlerin Bağdat'a ulaşmasını kolaylaştıracaktı. 13'üncü Kolordu'nun sevkinden sonra Halil Paşa'nın 16 Mayıs 1916 tarihindeki emri ile ordu Dicle'nin kuzey hattına çekilmişti. 18'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ise emrindeki birliklerini İmam Muhammed-Garraf-Süveyce Horu-civarında mevzilendirmişti⁷⁶⁸.

Osmanlı ve İngiliz birlikleri Aralık 1916 tarihine kadar Dicle muharebe bölgesinde küçük çaplı çatışmalar yapmıştı. Her iki ordu karşılıklı olarak birbirbirlerinin gerek planlarını gerekse tertiplenmelerini tespit etmekle yetinmişti. Bu duruma sebep olan en önemli etken her iki devletin farklı cephelerde savaşmasıydı. Özellikle İran'da İngilizlerin içinde bulunduğu durumun tam olarak netleşmemesi ve Osmanlı Devleti'nin hem İran'a hem de Kafkasya'nın farklı

⁷⁶⁵ Edmund Dane, **a.g.e.**, s. 259; Moberly, **a.g.e.**, C.III. s.17-23.

⁷⁶⁶ TNA. **WO 32/5204**, s. 6

⁷⁶⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.III. K.III., s. 107.

⁷⁶⁸ 13'üncü Kolordu Komutanı Kazım Paşa tarafından 6'ncı Ordu Komutanlığı'na gönderilen 22 Mayıs 1916 tarihli rapor, **ATASE, K.3644,D. H-43, F. 1-33**.

noktalarına birlikler sevk etmesi tarafların ağırdan almasına neden olmuştu. Her iki tarafta da ellerindeki askeri gücü oldukça ihtiyatlı kullanmaya gayret göstermiş ve planlarını uzun zamana yayarak hata yapmamaya çalışmıştı.

11 Aralık 1916 tarihi itibari ile İngilizler harekât hazırlıklarını bitirdiklerini merkez komutanlıklarına bildirmişti⁷⁶⁹. General Cobbe komutasındaki İngiliz birlikleri Şeyh Sa'd civarına konuşlanmıştı. Artık İngilizler Nixon'un bir an evvel yapılmasını istediği safhaya gelmiş bulunmaktaydı. Hava şartları ve Osmanlı'nın Hemedan'da bulunan 13'üncü Kolordu'sunun Dicle'ye çekilme ihtimalinin ortaya çıkması İngilizleri oldukça endişelendirmişti. Hemedan'dan gelme ihtimali olan kolordu Dicle civarına gelmiş olsaydı Kut civarındaki Osmanlı birliklerine yardım etmiş olacaktı. Bu durumda İngilizlerin planını alt üst etmiş olacaktı. General Muauda komutasındaki İngiliz birlikleri, Osmanlı birliklerini Dicle Nehri ile Süveyce Horu bölgesinde taarruzla imhaya karar vermişti⁷⁷⁰. İngiliz birliklerinin sayısı gelen takviye birliklerle oldukça güçlü bir duruma gelmişti. 16 Aralık'ta İngiliz birlikleri İmam Mansur bölgesinden ilerleyerek Sinniyah'ın hemen yakınında bulunan Felahiye'ye kadar olan bölgede konuşlanmıştı Böylece İngilizler Kut'u güneyden kuşatma planını devreye sokmuştu.

13-14 Aralık 1916 tarihlerinde İngilizler General Cobbe komutasındaki birliklerin yoğun top ateşiyle birlikte Felahiye'deki Osmanlı mevzilerine taarruz yapmıştı. İngilizler, Osmanlı kuvvetleri için son derece önemli olan İmam Muhammed köprübaşına ve Garraf mevzilerine doğru ilerlemeye başlamıştı. 14 Aralık günü buradaki köprüler İngiliz uçakları tarafından bombardıman tutulmuştu. İngilizlerin güneyden kuşatma yapacağı istihbaratını alan Osmanlı karargahı, 16 Aralık 1916 tarihinde, 14'üncü Alay'dan bir taburu Mehdi Gölü civarına kaydırmıştı⁷⁷¹. Osmanlı birlikleri, İngilizlerin taarruz noktalarını tespit edip ona göre

⁷⁶⁹ General Mauda'nın İndiana Office göndermiş olduğu 17 Temmuz 1917 tarihli rapor, TNA. **WO 32/5206**, s. 6939.

⁷⁷⁰ General Mauda'ya giden istihbarat raporunda Dicle Nehri civarındaki toplam Osmanlı kuvvetinin 20.000 civarında asker, 70 top olduğu bildirilmişti. 1917 yılının hemen başında İngilizlere gelen takviye kuvvet ile toplam savaşan İngiliz personeli 120.472, geri hizmet elemanı ise 83.28'e ulaşmıştı, TNA. **WO 32/5206**, s. 6939.

⁷⁷¹ **A.g.r.**, s. 6940.

mevzilenme yönünde bir plan geliştirmişti. Bu maksatla İngilizlerin bulunduğu noktaları tam olarak tespit etmek için havadan keşifler yapılmıştı.

İngilizlerin D Görev Kuvveti'ne bağlı 1 ve 2'nci Kolorduları Osmanlı mevzilerine bombalayarak taarruza geçmişti. Osmanlı birliklerinin Dicle Nehri'nin karşı kıyısına geçmemesi için ilk hedef olarak köprülerin yok edilmesini planlamıştı. İngilizlerin yaptığı hava taarruzu neticesinde bazı köprüler yıkılmıştı⁷⁷². Osmanlı birlikleri gerek mevzilerin savunulması gerekse köprübaşlarının tutulması için çok iyi bir tertibat almıştı. İngilizlerin geçiş güzergâhları güçlü bir şekilde tutulmuştu. İngilizler bunun farkında olduklarından dolayı ilk iş olarak Osmanlı birliklerini köprü noktalarından uzaklaştırmayı düşünmüşlerdi. İngiliz Komutan General Mauda, İmam Muhammet, Beşera ve Garraf köprübaşını tutan Osmanlı birliklerinin uzaklaştırılması için emir vermişti. İngilizler özellikle, Şamran ve Hüseyini bölgesine el atmayı sağlayan, iyi inşa edilmiş olan ve Osmanlı kuvvetleri tarafından çok iyi savunulan İmam Muhammed köprüsünü hedef almıştı. Bu köprü'nün ele geçirilmesi durumunda İngiliz birliklerinin ilerlemesi kolaylaşmış olacaktı. Ayrıca Dicle'nin güneyindeki Osmanlı birlikleri bölgeden uzaklaştırılacaktı. 19 Aralık 1916 tarihinde İmam Muhammed Köprüsü İngilizler tarafından kuşatıldı ve İmam Muhammed Muharebeleri olarak adlandırılan muharebeler başladı.

Osmanlı birlikleri İmam Muhammed Köprüsü'nde üç kademeli bir savunma hattı oluşturarak İngiliz taarruzlarını engellemeyi planlamıştı. Nehrin her iki yakasına bu savunma hattını taşıyarak İngilizlerin geliş güzergâhlarını kapamış ve savunma hatlarının önünü düzenli bir şekilde sokarak görüş alanını genişletmişti⁷⁷³. Osmanlı birlikleri mevzileri sağlam bir şekilde yapmasına rağmen bölgenin kumluk olması nedeniyle mevziler topçu ateşleri karşısında çok çabuk dağılıyordu. Her iki tarafın siperleri de bu durumdan etkilenmekteydi. İngilizleri avantajlı kılan husus uçak ve balonlarla yaptığı hava taarruzuyla ulaşım hatlarını kesmesiydi. İngilizler, Osmanlı mevzilerini yoğun top ateşine tutulmasını kararlaştırmıştı. Böylece Osmanlı mevzileri havadan ve karadan yoğun olarak ateş altına alınmıştı.

⁷⁷² Osmanlı Devleti, Ammara'da yaşayan halkı bombardımandan zarar görmemesi için tahliye etmişti. Yavuz Ölçen, **a.g.t.** s.106.

⁷⁷³ İmam Muhammed Muharebeleri 58gün sürmüştü. Yavuz Ölçen, **a.g.t.** s. 104.

İngilizler İmam Muhammed Muharebesi'nde her türlü zayıfatı göz önüne almıştı. Gerek silah gerekse insan kaybı İngilizler için çok fazla önemli değildi. Tek amaçları, şiddetli taarruzla, Osmanlı birliklerini zayıf düşürmek ve ilerlemektir⁷⁷⁴. İngilizlerin taarruzlarını artırması üzerine Osmanlı karargâhı İmam Muhammed Mevzilerini takviye kararı alarak yakın mevzilerdeki taburları sağ ve sol savunma kanatlarına kaydırıldı. Bu arada General Marshall komutasındaki İngiliz 3'üncü Kolordu'su, Garraf mevzilerini bombalayarak Şamran civarındaki Osmanlı mevzilerini ele geçirmişti. Osmanlı birlikleri İmam Muhammed ve Garraf köprübaşlarından ve mevzilerinden stratejik öneminden dolayı vaz geçmemiş ve İngilizlerin yoğun bombardımanına karşı burayı takviye etmişti. 18'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, İmam Muhammed mevzilerini takviye kararı alarak 142'nci Alay'dan bir taburu Hızırî Kalesi'ne sevk etmişti⁷⁷⁵. Osmanlı birlikleri Kutü'l Amare'nin kuzeyine çekilmişti. İngilizlerin ilerleyişi hava keşfi ile takip edilmekteydi. Yapılan tespitler neticesinde İngilizlerin topçu birliklerinin Garraf dolaylarında mevzilendiğini tespit etmişti. İngilizlerin sayısı oldukça fazlaydı. 2 Ocak 1916 tarihinde İngilizler Dicle'nin sağ kıyısından harekete geçmişti.

Çatışmalar devam ederken General Mauda'ya Osmanlı birliklerinin Hemedan'dan çekileceği bilgisi gelmişti. İngiliz birliklerinin İmam Muhammed bölgesinde takviye kuvvetler ile taarruz hazırlığında bulunduğu keşif uçuşları ile anlaşılmıştı. 5 Ocak 1917 tarihinde İngiliz birliklerine İmam Muhammed civarındaki mevzilerin etkisiz hale getirilmesi emri verilmişti. İngilizler İmam Mansur ve Sin civarına toplam on piyade taburu yerleştirmişti. 9 Ocak 1917 tarihine kadar İngiliz birlikleri İmam Muhammed bölgesindeki mevzileri etkisiz hale getirmeyi başarmıştı. Dicle'nin kuzey hattında bulunan Osmanlı birlikleri İngiliz birliklerini yoğun bir ateş altına almışsa da İngilizlerin havadan ve karadan sağladığı yoğun ateş desteğine karşı koyamamıştı⁷⁷⁶. İngilizler muharebenin başından 9 Ocak akşamına kadar beş bin adet top mermisi atmıştı. Bu rakam oldukça fazla bir rakam olmasına rağmen Osmanlı

⁷⁷⁴ İngilizler tarafından üç milyondan civarında bir mermi atışı yapılmıştır. Bu rakam iki ay kadar süren bir savaşta oldukça fazla bir rakamdır. Yavuz Ölçen, a.g.t. s. 104; **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 90-92; . Moberly, **a.g.e.**, s. C.III. s.98.

⁷⁷⁵ Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 104.

⁷⁷⁶ Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 112- 113.

birlikleri aynı günün akşamına kadar İngilizlere karşı kahramanca mücadele etmişti. 45'inci Tabur Komutanı geri çekilme arzusunda olduğunu 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa'ya bildirmişti. Halil Paşa bu fikre karşı çıkararak güçlendirilmiş iki taburla ikinci savunma hattının muhafaza edilmesini ve İngilizlere zafer yaşatılmamasını istemişti⁷⁷⁷. 18'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, İmam Muhammed bölgesinden çekilmenin doğru olacağını Halil Paşa'ya bildirmişti. Halil Paşa'nın niyeti İmam Muhammed bölgesinde İngilizlere karşı mücadele edilmesinden yanaydı. İngiliz taarruzları 51'inci Tümen'in karşı taarruzu ile durdurulmuştu. Osmanlı birlikleri İngilizleri püskürtmelerine rağmen İngilizlerin yapmış oldukları yoğun topçu ateşi karşısında zor durumda kalmıştı.⁷⁷⁸ 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, 18'inci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın İmam Muhammed bölgesinden çekilme teklifini kabul etmemişti. Bu sebepten dolayı İngiliz kuvvetlerinin yoğun bombardımanında ağır zayıat verilmişti. Bu durum 18'inci Kolordu'nun iyice zayıflamasına ve geri çekilmesine neden olmuştu. Osmanlı birliklerinin ikinci savunma hattına geri çekilmesi ile birlikte İngilizler keşif birliklerini göndererek Osmanlı birliklerinin savunma tertibatını çözmeye çalışmıştı.

İngilizlerin 10-12 Ocak tarihleri arasındaki taarruzuyla II. İmam Muhammed Muharebesi olarak adlandırılan muharebe gerçekleşti. General Mauda Osmanlı birlikleri toparlanmadan yeniden taarruz edilmesini emretmişti⁷⁷⁹. Osmanlı siperlerinin yakınına kadar yaklaşan İngilizler 12 Ocak 1917 tarihindeki yoğun bir çarpışma neticesinde geri püskürtülmüştü. İki gün boyunca bölgede bir taktik savaşı yapılmıştı. Birinci muharebede olduğu gibi ikinci muharebede de İngilizler başarılı olamamıştı. İngilizlerin ateş gücü üstünlüğüne rağmen Osmanlı birlikleri buldukları mevzileri İngilizler karşısında başarılı bir savunma taktiğiyle elinde tutmuş ve İngilizlerin bölgedeki ilerlemesini durdurmuştu. Osmanlı birliklerinin bu cephede göstermiş olduğu başarı İngilizlerin muharebe taktiklerini bozmuş ve kısa

⁷⁷⁷ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 100.

⁷⁷⁸ Genelkurmay'ın resmi yayınlarında İngilizlerin 700 kaybı, Osmanlı Devleti'nin ise 211 şehidi olduğu verilmiştir.. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 99.

⁷⁷⁹ Moberly, **a.g.e.**, C.III. s. 100-101.

sürelî bir şok yaşatmıştır. İngilizler, taarruz gücünü artırmak için, 14 Ocak günü, cephede yıpranmış olan 9'uncu ve 7'nci Tugayları, taze birliklerle değiştirmiştir⁷⁸⁰.

İngilizler hedeflerine ulaşabilmek için İmam Muhammed Köprübaşı mevziisini ele geçirmek mecburiyetindeydi. Uzun zamandır bu mevziyi aşmak için uğraşan İngilizler 14-16 Ocak 1917 tarihlerinde yoğun bir saldırıya geçmişti. Her zamanki gibi topçu üstünlüğünü kullanarak Osmanlı siperlerini kullanılmaz hale getirmişti. İngilizler aralıksız bir şekilde taarruza geçse de Osmanlı birliklerinin üstün başarısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı birliklerinin İngilizlerin yoğun ateşine karşı koyması İngilizlerin moralini bozmuştu. 14-16 Ocak tarihlerinde İngilizleri durduran birliklerin bir kısmı dinlendirilmek üzere Dicle'nin kuzey hattına çekilmişti⁷⁸¹.

İngilizler yeniden taarruza geçmeye karar vermişti. Böylece Üçüncü İmam Muhammed Muharebesi 17 Ocak günü İngilizlerin yoğun top ateşi ile birlikte başlamıştı. Muharebe üçüncü savunma hattında gerçekleştirilmişti. İngilizler uçakları ile Yüzbaşı Nuri Veysi komutasındaki birliklerin mevzilerine hava taarruzu düzenlemişlerdi. Bombaların etkisi ile Osmanlı birliklerinin bulunduğu mevziler ve zemin bozulmuştu. 12'nci Bölük İngilizlerin taarruzlarını üstün bir başarıyla durdurmuştu. İngilizlerin asker sayısı çok fazla olmasına rağmen yeniden savaşıma göze alamamış ve geri çekilmişti. Savunma için bırakılan Yüzbaşı Lütfü komutasındaki kırk kişilik grup İngilizlerin yoğun taarruzu karşısında 19 Ocak günü bir kahramanlık destanı yazmış ve sayıca kendilerinden çok üstün olan İngiliz birliklerini püskürtmüştü. Son derece önemli bir kahramanlık örneği gösteren birlik Kazım Karabekir tarafından Dicle'nin kuzeyine çekilerek daha fazla zayıat vermesi engellenmişti⁷⁸². Kazım Karabekir 6'ncı Ordu Komutanı'na yapmış olduğu teklifle Yüzbaşı Lütfü komutasındaki kahraman kırk kişinin savaştığı bölgenin ve muharebenin isminin "Kırk Gaziler" olarak adlandırılmasını teklif etmişti. Bu teklifi

⁷⁸⁰ Bu muharebede İngilizlerden 1 subay ve 19 er esir edilmiştir. Ayrıca çok sayıda tüfek ve mühimmat ele geçirilmiştir. İngilizlerin bu muharebelerde toplam kaybı 25 subay ve 1148 er olmuştur. Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 122-123.

⁷⁸¹ İkinci İmam Muhammed Muharebesi'nde İngilizler 1148 kayıp vermiştir. Geniş bilgi için bkz. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 105.

⁷⁸² 7 şehit, 13 yaralı veren müfrezenin komutanı Yüzbaşı Lütfü muharebede gözlerini kaybetmiştir. Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, 125- 126.

kabul edilmiştir. İngilizler bir ay boyunca yoğun uğraş gösterdikleri fakat elde edemedikleri bu bölgeyi 20 Ocak 1917 tarihinde terk etmişti⁷⁸³.

Osmanlı Hava Kuvvetleri elindeki imkânlar çerçevesinde sürekli havadan keşif yapmıştı. Yapılan keşifler neticesinde İngilizlerin takviye kuvvet gönderdiği tespit edilmişti. Savaş devam ederken İngiliz uçakları Osmanlı uçaklarını engellemeye çalışmıştı. Osmanlı uçakları da İmam Muhammed Muharebelerinde İngiliz uçaklarına karşı koymaya çalışmıştı. İmam Muhammed muharebeleri Osmanlı askerinin İngilizler karşısında yapmış olduğu eşsiz savunma örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu muharebenin en önemli sonuçlarından birisi İngilizlerin kuzeye ilerlemesini geciktirmiş ve askerinin moral değerini yükseltmiştir.

Muharebeler aralıksız devam ederken bölgede İngilizlerin ilerlemesi ve desteklemesi ile Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi hareketlilikte artmıştı. Özellikle İngilizlerin gizlice desteklediği iki grup oldukça etkin çalışmıştı. Şii Hilafet Komitesi ile kendilerini Abbasiğin yeniden canlandırılmasına aday olan Abbasi komitesi etkinliklerini gizliden sürdürmüştü Abbasi komitesi Bağdat merkezli devam ederken Şii Komitesi ise Kerbela, Necef ve Divaniye gibi Şii ve Caferi nüfusun fazla olduğu noktalarda faaliyet göstermişti. Bu iki grup Osmanlı Devleti karşı birlikte hareket ederken Irak'a sahip olmak için gizli bir rekabet içerisindeydiler. Özellikle Abbasi Komitesi için dikkat çeken husus Osmanlı hizmetinde bulunan asker ve memurların şekillendirdiği bir cemiyet olmasıydı⁷⁸⁴.

3.2.4. Garraf, Elhan ve Beşare Muharebeleri

İmam Muhammed Muharebesi'nden sonra Osmanlı birlikleri İngilizlerin Bağdat'a ulaşmalarını engellemek için Garraf bölgesi ve Garraf Kanalı etrafında üç ana hatta mevzilenmişti. Osmanlı birliklerinin mevzi yerleri oldukça iyi seçilmişti. Rehome'den Elhan'a paralel bir hat çeken Osmanlı birlikleri İngilizlerin Garraf'ı alarak yeniden kuzeye çıkmasının önünü kesmek için bu planı yapmıştır. 14 Aralık 1916 tarihinde İngilizler, Garraf köprübaşındaki ileri unsurlarla ilk çatışmayı

⁷⁸³ Yavuz Ölçen, **a.g.t.** s. 128.

⁷⁸⁴ Fırat Tümen Komutanı tarafından hazırlanan 9 Ocak 1917 tarihinde 6'ncı Ordu Komutanlığı'na gönderilen rapor, **ATESE A., K. 4605, D.1, F.1-6**.

gerçekleştirmişti⁷⁸⁵. İngilizler yoğun topçu ateşi ile birlikte Garraf bölgesinin kuzeyine geçmeye çalışmıştı. Osmanlı birlikleri İngilizlerin kuzeye geçmesini engellemişti. İngilizler 17 Aralık'ta Garraf mevzilerine yakın noktaya ilerleyerek Osmanlı mevzilerini ateş altına almış ve Osmanlı birliklerine çok sayıda zayıat verdirerek geçiş noktalarını tahrip etmişti⁷⁸⁶. Halil Paşa durumun tehlike arz etmesi üzerine 16. Alay'ı Kutü'l Amare'ye sevk etmişti. İngilizler ilerlemeye devam etmişti. Osmanlı uçakları İngilizlerin Garraf'ta taarruz hazırlığında olduğunu tespit etmişti. 24 Ocak 1917 tarihinde yoğun topçu ateşi ile taarruza geçen İngilizler birinci hattı ele geçirmişti. 26 Ocak-3 Şubat 1917 tarihleri arasında dört muharebe yapılmıştı. İngilizler 26 Ocak tarihinden itibaren Garraf bölgesini yoğun ateş altına tutmalarına rağmen ilk üç muharebede istedikleri başarıyı elde edememişti.

İngilizler kendileri için kritik öneme sahip, Dicle hattının bu önemli noktasını geçmekte kararlıydı. 3 Şubat 1917 tarihinde yeniden taarruz etmek için karar vermişlerdi. 1 Şubat'taki muharebede İngiliz topçu ateşi karşısında mevzileri tahrip olan ve ağır zayıat veren Osmanlı birlikleri Garraf'ın iç mevzilerinde yeni bir savunma tesis etmişti⁷⁸⁷. İngilizler 3 Şubat günü yoğun topçu ateşi ile birlikte taarruza başlamış ve 43'üncü Alayı'na bağlı 3'üncü Tabur'un mevzilerini dağıtarak Osmanlı birliklerinin muharebe düzenini bozmuştu. Yapılan muharebelerin en şiddetlisi son Garraf muharebesi olmuştur. Osmanlı birlikleri taktik değiştirerek 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa'nın emri ile 9 Şubat günü Elan'a çekilmişti⁷⁸⁸.

General Mauda, Elhan'a çekilen Osmanlı birliklerinin üzerine yürüme kararı almıştı⁷⁸⁹. Rusların Bağdat'a girme düşüncesi üzerine Ruslar ve İngilizler arasında bir yarış başlamıştı. General Mauda komutasındaki İngilizler, Elan'a çekilen Osmanlı birliklerini ani bir baskın ile dağıtmak istiyordu. 8 Şubat akşamı İngilizler

⁷⁸⁵ İngilizler demirden yaptırıkları uzun kuleler ile Osmanlı birliklerini gözetlerken Osmanlı birlikleri bölgede var olan hurma ağaçlarının üzerine çıkarak İngiliz birliklerini gözetlemiştir. Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 131.

⁷⁸⁶ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 3-20.

⁷⁸⁷ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 112-122.

⁷⁸⁸ Garraf Muharebelerinde Osmanlı birliklerinin toplam kaybı 200 subay 6. 959 erdir. Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 158.

⁷⁸⁹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 126.

hazırlıklarını tamamlamıştı⁷⁹⁰. General Marshall havadan bombardıman yaparak Osmanlı birliklerini dağıtmak istemişti. Aynı zamanda Osmanlı birliklerinin zayıf olduğu Hor bölgesinin doğu yakasından bir taarruz planlamıştı. 9 Şubat günü İngiliz birlikleri Elhan'daki Osmanlı savunma hatlarının bir kısmını ele geçirmişti. Osmanlı birlikleri bunun üzerine Beşare mevziine çekildi. Beşare mevzii Osmanlı birliklerinin esas savunma hattı olarak planlanmıştı. Osmanlı birlikleri geri çekilmesine rağmen Elhan'da İngilizlere istediğini vermemişti. Osmanlı ve İngiliz kuvvetlerinin zayıflığı hemen hemen aynı orandaydı⁷⁹¹. Osmanlı askerleri İngilizlerin hava ve kara üstünlüğüne rağmen bölgede olağanüstü bir savunma hattı oluşturmuştu.

9-10 Şubat 1917 tarihinde yapılan Elhan Muharebesinin ardından taktik gereği Beşare'ye çekilen Osmanlı birlikleri İngilizleri burada oluşturduğu hatta beklemişti. İngilizler, Osmanlı birliklerinin gece çekilmesinden dolayı Elhan'dan çekilmelerini fark edememişti. 12-15 Şubat 1917 tarihleri arasında devam edecek iki muharebe gerçekleşmişti. 12 Şubat'ta yapılan muharebede İngilizler yoğun bombardımanlarına rağmen çok fazla bir başarı elde edememişti. Muharebeler devam ederken 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa ve kolordu komutanları 13 Şubat günü Osmanlı birliklerinin savunma planını tartışmıştı. Bu görüşmeler neticesinde Osmanlı birliklerinin geri çekilmeden savunmaya devam etmesi kararlaştırılmıştı⁷⁹²

Beşare Muharebeleri'nin Osmanlı kuvvetleri açısından en olumsuz neticesi askerlerin moral değerinin düşmesi olmuştu. Askerler savaşın fazla uzaması ve İngilizlerin yoğun bombardımanı neticesinde moral bozukluğuna uğramıştı. Bu durum komutanları endişelendirmişti. İngilizlere karşı başarı elde edebilmenin en etkili yolunun askerlerin moral değerlerinin yüksek olması gerektiği üzerinde durulmuştu. Fakat sürekli yapılan İngiliz taarruzları karşısında askerlerin moral değerini yükseltecek bir vakit meydana gelmemiştir. İngiliz taarruzuna karşı savaşmaktan başka bir yol bulunmadığı da görülmektedir. Özellikle 42'nci Alay'ın kesintisiz üç ay kadar savaşması ve çok sayıda kayıp vermesi askerlerin moralini bozan etkenlerden birisidir.

⁷⁹⁰ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 3-10.

⁷⁹¹ Elhan muharebelerinde Osmanlı Devleti 10'u Subay 479 şehit vermiştir. İngilizlerin ise toplam kaybı 367 kişidir. Yavuz Ölçen, **a.g.t.**, s. 163.

⁷⁹² **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 131-132.

İngiliz birlikleri başta Hindistan olmak üzere çeşitli bölgelerden getirdiği askerleri ihtiyat kuvvetleri oluşturup dinlendirerek savaştıırken Osmanlı Devleti böyle bir asker mevcuduna sahip olmadığı ve çok sayıda cephede savaştığından dolayı kendi askerini bu şekilde dinlendirememiştir. Buna binaen Osmanlı askeri her türlü olumsuz şartlara ve moral bozukluğuna rağmen eşine az rastlanır bir savunma örneği göstermiş adeta İngilizlerin yoğun hava ve kara ateşlerine demirden bir yürek olmuştur. Bu durumun esasında İngilizlerin moralini bozduğu görülmektedir. Osmanlı birlikleri gerekli olan ikmal ve takviyeyi elde edinebilmiş olsaydı hiç şüphe yok ki İngilizler Irak cephesini aşamayacaktı.

Osmanlı birlikleri bu moral ve duygu içerisinde Beşare Muharebelerini yapmıştır.15 Şubat 1917 tarihinde her zamanki taktikleri ile İngilizler Osmanlı mevzilerini öncelikle yoğun bir top ateşi altına alarak Osmanlı birliklerinin mevzi düzenini bozmuştu. 10'uncu Alay'ın 1'inci ve 3'üncü Taburları İngilizlere teslim olmuştu⁷⁹³. Osmanlı birlikleri Beşare Muharebeleri'nde oldukça fazla kayıp vermiştir. Beşare Muharebeleri, Osmanlı birliklerini oldukça yıpratmış ve İngiliz savunması engellemek için yeni taburlar teşkil edilmişti⁷⁹⁴.

Osmanlı birliklerinin savunma hattının dağılması üzerine İngilizlerin kuzeye ilerleyişinin önü açılmıştı. Osmanlı birlikleri İmam Muhammed, Garraf, Elhan ve Beşare muharebelerinde (14 Aralık-16 Şubat 1917) İngilizler karşısında istediği başarıyı elde edememiş ve Dicle hattının kuzeyine çekilmişti⁷⁹⁵. Osmanlı birlikleri İngilizlerin Dicle Nehri'nin kuzey yakasına geçmesini engellemeye çalışmışsa da İngilizler 23 Şubat 1917 tarihinde nehrin karşına geçmiş ve böylece amaçladıkları Bağdat-Musul hattına bir adım daha yaklaşmıştır.

3.2.5. Beşinci ve Altıncı Felahiye Muharebeleri

Felahiye ve Şamran (17 -24 Şubat 1917) muharebeleri İngilizlerin Bağdat'a giden yolda en önemli başarıları olmuştu. İngilizler daha önce yapmış oldukları

⁷⁹³ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁷⁹⁴ İngiliz Irak Sefer Kuvvetleri Komutanlığının merkezi Atebe'de idi. Yavuz Ölçen, a.g.t. s. 173.-174

⁷⁹⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 131-137.

muharebeler ile Osmanlı birliklerinin Felahiye'ye kadar çekilmesini sağlamıştı. Osmanlı birliklerin 29 Nisan 1916 tarihinden sonra İngilizlerin üstün askeri gücüne karşı göstermiş olduğu eşsiz mücadele İngilizlerin planını sekteye uğratmıştı. İngilizler, Kutü'l Amare mağlubiyetinden sonra bütün gücüyle Bağdat'ı almak üzere taarruz etmesine rağmen Osmanlı askerinin eşsiz savunması karşısında çaresiz kalmıştı. İngilizler 5'inci ve 6'ncı Felahiye Muharebeleri ile Bağdat'ın kapılarını açmış Osmanlı birliklerinin kuzeye doğru çekilmesini sağlamıştı.

Felahiye'deki toplam Osmanlı kuvveti üç bin civarındaydı⁷⁹⁶. Osmanlı birlikleri 17 Şubat günü Felahiye'de mevzilere yaklaşan İngiliz keşif kolunu esir almıştı. İngilizler aynı gün içerisinde taarruza karar vermişti⁷⁹⁷. General Mauda 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa'nın Bağdat ve Aziziye arasındaki savunma hattının iyi bir şekilde planlanmadığını ve selefi Nurettin Paşa'nın bu hattaki savunma planının daha iyi olduğunu düşünmekteydi⁷⁹⁸. İngilizler Osmanlı savunma mevzilerini yoğun ateş altına almıştı. Çanakkale'de olduğu gibi zehirli gaz atarak insanlık suçu sayılan silahlarını devreye sokmuştu. 17-22 Şubat tarihleri arasında yaptığı taarruzla Osmanlı birliklerinin yıpranmasına neden olmuştu. Esasında Halil Paşa için Felahiye oldukça fazla önem arz etmekteydi. İngilizlerin burayı ele geçirmesi halinde Bağdat'a ulaşmaları kolaylaşacaktı. Halil Paşa, Felâhiye'de cepheye gelerek durumu bizzat müşahede etmişti. Osmanlı kuvvet komutanları arasında Felahiye'de kalınması veya Beni Temim ve Kut hattında savunma yapılması üzerinde anlaşmazlık meydana gelmişti. Bu durum İngilizlerin işi kolaylaştırmıştı. Taarruzun siklet merkezinin Felahiye Cephesi'nde oluşturulması, Osmanlı karargahının, birlikleri bu cepheye kaydırmasına neden olmuştu. Kutü'l Amare ve diğer savunma hatlarının zayıflaması neticesinde İngilizlerin Kut'daki birlikleri kuzeye ilerleme imkânı elde etmişti⁷⁹⁹.

⁷⁹⁶ IOR/L/MIL/17/15/72/1 s.284.

⁷⁹⁷ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 140.

⁷⁹⁸ IOR/L/MIL/17/15/72/1 s. 248.

⁷⁹⁹ İngilizlerin İnsanlık suçu sayılacak olan bu saldırıları karşısında Felahiye'deki ordu komutanı 6'ncı Ordu komutanından 6.000 adet gaz maskesi istemiştir. 5. Felahiye Muharebesi neticesinde Osmanlı birliklerinin 145 şehit vermiştir. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 141- 145.

24 Şubat 1917 tarihinde Kutü'l Amare yeniden İngilizlerin eline geçmişti. Osmanlı birlikleri İngilizlerin Bağdat'a ilerlemesini engellemek için 1916 Aralık-1917 Şubat tarihleri arasında yoğun bir mücadele vermişti. Bu tarih aralığında Dicle Nehri'nin güneyinde meydana gelen muharebelerde toplam kaybı 10.000 civarında olmuştu. 65 gün süren bu muharebelerde İngilizlerin ağır silahları karşında önemli ölçüde kayıp vermişti. Bu muharebelerden sonra Osmanlı birlikleri Dicle Nehri'nin kuzeyine çekilmek zorunda kalmıştı⁸⁰⁰. Osmanlı kuvvetleri Dicle Nehri'nin sol kıyısında bulunan Haydar-i Bent'te yüksek müstahkem mevziler kazarak İngilizlerin karşıya geçmesini engellemeye çalışmıştı. Osmanlı kuvvetlerinin burada olması İngilizlerin askeri üsleri olan Hai'deki iletişim ve ulaşım hatlarını tehlikeye sokmuştu. General Mauda Hai'nin öneminden dolayı Haydar-i Bent'in ele geçirilmesi emrini vermişti. 5 Ocak tarihinde İngilizler Osmanlı birliklerini takip etmeye başlamıştı. İngilizler 8 Ocak'ta Osmanlı mevzilerini yoğun topçu ateşine tutmuştu. 9 Ocak'ta Sanaiyat yakınlarında şiddetli bir çatışma meydana gelmişti. Aynı tarihte General Marshall komutasındaki birlikler Hai'ye taarruz ederek Osmanlı birliklerinin yoğunluğunu dağıtmak istemişti. Hai'deki Osmanlı mevzileri oldukça sağlam inşa edilmiş olmasına rağmen 27-28 Ocak tarihlerinde İngilizler Hai'deki Osmanlı birliklerinin savunma hatlarını yarmıştı⁸⁰¹.

Hai'nin kontrolünü ele geçiren İngiliz General Cobbe, Osmanlı birliklerinin müteakip mevzilerde yeniden tertiplenmesi ve savunmaya devam etmesi üzerine, Osmanlı mevzilerini havadan ve karadan yoğun ateş altına almıştı⁸⁰².

3.2.6. Bağdat'ın İngilizler Tarafından İşgali ve General Mauda'nın Beyannamesi

Felahiye bölgesindeki muharebelerden sonra İngilizler Makasis Devresi'ne 17-22 Şubat 1917 tarihleri arasında bölgedeki Osmanlı birliklerini mevzilerinde tespit amaçlı taarruzlar gerçekleştirmişti. İngilizlerin amacı Felahiye ve Beni Temim hattına gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin Şamran Devresi'ne geçişini

⁸⁰⁰ Yavuz Ölçen, a.g.t.,s 175.

⁸⁰¹ TNA. WO 32/5206, s. 6941.

⁸⁰² Matthew W. Williams, a.g.t., 35.

engellemekti⁸⁰³. İngilizler Dicle Nehri'ni geçmek için gerekli olan bütün hazırlıkları tamamlamak üzere hızlı bir çalışma içerisinde girmişti. Dara Devresi'ni kontrol altına alan İngilizler, Dicle'nin sol yakasındaki Osmanlı mevzilerini ele geçirerek Bağdat'ı kısa sürede işgal etmek istiyordu. İngilizler bu amaçla Sınaiyet ve Şamran'a taarruz kararı almıştı. Öncelikle Dicle Nehri'ni karşıya geçmek üzere bir köprü yapılmıştı⁸⁰⁴. Osmanlı birlikleri 23 Şubat'ta Şamran'da bulunan İngilizlere saldırmıştı. 24 Şubat'ta yapılan çetin muharebe neticesinde Osmanlı birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Dara Devresini geçen İngilizler 24 Şubat günü kuvvetlerinin büyük bölümüyle Şamran'dan ilerleyerek Dicle'yi geçmişti⁸⁰⁵. Enver Paşa, İngiliz birliklerinin imha edilmesi veya durdurulması noktasında 6'ncı Ordu'ya emir vermişti⁸⁰⁶. İngilizler 23 Şubat günü Makasis'in kontrolünü sağlamıştı. İngilizlerin Dicle kuvveti 25 Şubat günü Osmanlı birliklerini Bağdat'a kadar takip etmeye çalışmıştı. İngilizlerin 1'inci Kolordusu Şeyh Sa'd'dan ilerlerken 3'üncü Kolordusu Atab civarında hareket hazırlıklarını tamamlamıştı⁸⁰⁷.

Osmanlı birlikleri İngilizlerin takip etme ihtimali üzerine Sivri Devre'ye çekilme kararı almıştı. İnisiyatifi kaybetmemek isteyen İngilizler, sürekli geri çekilen Osmanlı birliklerini takviye almasına fırsat vermeden takip etmişti. Sivri Devre'ye çekilen Osmanlı birlikleri 25 Şubat'ta yapılan muharebede İngilizleri kısa bir süreliğine durdurarak Aziziye'ye civarında bulunan Delebehe (Nehrülkelek) bölgesine çekilmişti. İngilizler hava taarruzları ve topçu ateşi neticesinde Osmanlı birliklerine ağır zayıat verdirmişti. İngilizlerin Bağdat'a doğru ilerlemesi İran'da savaşan 13'üncü Kolordu'yu tehlikeli bir duruma sokmuştu. Bu nedenle 13'üncü Kolordu'nun süratle Hanikin istikametinde ilerlemesi emredilmişti⁸⁰⁸. Bir taraftan 13'üncü Kolordu'nun durumu belirlenirken diğer taraftan da yorgun düşen ve mühimmat sıkıntısı çeken 18'inci Kolordu takviye yapılmıştı. 2 Mart'ta alınan

⁸⁰³ IOR/L/MIL/17/15/72/1, s.287.

⁸⁰⁴ IOR/L/MIL/17/15/72/1,s.288.

⁸⁰⁵ Genel Kurmay Harp Tarihi Resmi Yayınları, **Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekatı**, C. IX, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 165.

⁸⁰⁶ TNA. WO 32/5206, s. 6944.

⁸⁰⁷ IOR/L/MIL/17/15/72/1,296.

⁸⁰⁸ A.g.v, s.297.

kararla 18'inci Kolordu'da düzenlemeler yapılmıştı. Her iki tarafın planlarını gözden geçirmesinden sonra muharebeler yeniden başlamıştı. Bağdat'a yaklaşan İngiliz birliklerini durdurmak için yeni savunma hatları tertip edilmişti⁸⁰⁹. İngilizlerle 8 Mart'ta Diyale, 9 Mart'ta Tellüesved, 10 Mart'ta Ümmüttabul muharebesi yapılmıştı⁸¹⁰. Osmanlı kuvvetleri İngilizlerin ilerleyişini durduramamıştı. 10/11 Mart gecesi 6'ncı Ordu Komutanlığı 18'inci Kolordu'nun Bağdat'tan kuzeye çekilmesini emretmişti. Osmanlı birliklerinin Bağdat'tan çekilmesi üzerine İngilizler 11 Mart 1917 tarihinde Osmanlı'nın en önemli şehirlerinden biri olan Bağdat'ı işgal etmişti⁸¹¹.

İngilizler 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı ele geçirdikten sonra halkın tepkisini çekmemek ve ayaklanma ihtimalini ortadan kaldırmak için bir beyanname yayınlamıştı. İngilizler savaş öncesinde, savaş esnasında ve savaştan sonra siyasetleri gereği buldukları bölgelerde bu tür propaganda faaliyetlerini çok iyi yapmıştı. Halka ve yöneticilere güvence vererek işgale giden yolda ve işgal sonrasında ihtimal dâhilinde olan ayaklanma riskini ortadan kaldırmışlardı. 17 Mart 1917 tarihinde General Mauda, Bağdat halkına hitaben güvence içerikli bir beyanname yayınlayarak işgali kalıcı hale getirmeyi planlamıştır. Beynamede Osmanlı Devleti'nin yıllarca bölgede kaldığını ve "Arapları sömürdüğünü" ifade ederek, İngiliz ordularının işgal için gelmediklerini bir kurtarıcı olarak bulduklarını söylemişti. Mithat Paşa'dan itibaren Osmanlı Devleti'ne reform yapılması yönünde sürekli telkinlerde bulduklarını ve sadece göstermelik şeylerin yapıldığı söyleyen Mauda, Mithat Paşa'nın Bağdat Valiliği esnasında yapmış olduğu imar ve iskân faaliyetlerini halkın gözünde küçük düşürmeye çalışmıştır. Bağdat'ın önceden bilim ve sanatın merkezi

⁸⁰⁹Bağdat'ın savunma planı Albay Nurettin döneminde hazırlanmıştı. İngilizlerin Bağdat'a yaklaşması üzerine bu plan yenilenmişti. 18'inci Kolordu Dicle sol sahilinde Diyale mevkinde savunmayı, Dicle'nin sağ tarafında ise gözetleme yapılmasını düşünmüştü. Bununla birlikte 6'ncı Ordu komutanlığı ise Diyale'deki savunmanın kısa sürmesini ve Dicle'nin sol yakasından çekilerek 13'üncü Kolordu ile birleşmesini istemişti. Halil Paşa bu düşünce ile Dicle ve Fırat arasındaki Ümmüttabul tepelerinin esas savunma hattı olmasını emretmişti. **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi 1914-1918**, C.3., K. 2., Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüd Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 145

⁸¹⁰ **IOR/L/MIL/17/15/72/1**, s. 300-314.

⁸¹¹ Genel Kurmay Harp Tarihi Resmi Yayınları, **Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekatı**, C. IX, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 104.

olduğu fakat eski halinden eser kalmadığı bunun yeniden tesis edilmesi gerektiği üzerinde durularak halkın aydın kesiminin desteği alınmaya çalışılmıştı.

Mauda ayrıca İngiltere'nin ikiyüz yıldan beri tüccarları aracılığı ile Bağdat halkı ile çok iyi ilişkiler geliştirdiğini, Osmanlı ve Almanların bölgeyi yağmalamasına karşılık kendilerinin son yirmi yılda Arabistan, İran ve Bağdat'ı bir güç merkezi haline getirmeye çalıştıklarını dillendirmiştir. General Mauda esasında burada Osmanlı Devleti'ni "yağmacı" pozisyonda göstererek İngiliz siyasetinin ruh halini yansıtmıştır. İngilizlerin belirtmiş olduğu nedenlerden dolayı gelecekte de Osmanlılara ve Almanlara karşı Irak halkının çıkarlarını koruyacakları propagandasını yapmıştı. Bağdat halkının zenginlik ve refah içerisinde yaşayacağı, aydınlarının özgürce Arap idealleri peşinde hareket edecekleri ve istedikleri kurumların tesisi noktasında tek ümit kaynağının İngiltere olduğu beyannamenin en önemli noktasıdır. İngilizler Şerif Hüseyin'in krallığını ifade ederken Osmanlı ve Almanların Hicaz'dan çıkarılacağını, Kuveyt, Asir, Necid'te mücadele eden "kahraman Arapların" bulunduğu ifade edilmişti. "Arap coğrafyasında birçok Arap'ın Türklerin elinde eziyet çekerek öldüğü ve Arapların Türklerin elinde eziyet çekmemesi için İngiltere'nin desteği ile bağımsız hareket edecekleri" güvencesi verilmişti⁸¹².

İngilizler bu beyannamede halkın bütün kesimlerini muhatap almıştır. Arap ırkının bağımsızlığı hususu üzerinde durarak bütün kesimlerin milli duygularına hitap etmekle birlikte halkın nezdinde cihat fikrini ve hilafet makamını itibarsızlaştırmayı planlamıştır. İngilizlerin propaganda unsurunu ne kadar etkin kullandığını göstermekle birlikte Arap coğrafyasının halklarını ve duygularını ne derece tahlil ettiklerini de ayrıca ortaya koymaktadır.

Bağdat'ın işgalinden sonra General Mauda, Şiiler için kutsal olan bölgeleri gezmiş ve olası Osmanlı etkisini kırmaya çalışmıştı. Necef, Kerbela, Kufe gibi yerlerde Mauda için resmi törenler düzenlenmişti. General Mauda yaptığı konuşmalarda halka ve ulemaya garanti vererek İngiliz askerinin kendileri ile dost olduğunu ifade etmişti. İngilizler Bağdat'ın işgalinden sonra yapmış oldukları bu

⁸¹² IOR/L/MIL/17/15/72/1, s.314-316.

ziyaretlerde bu şehirlerin yönetimini Şii ulemaya bırakmıştı⁸¹³. Zaten Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra Necef ve Kerbela'daki Şii ulema İngiliz Kralı'na tebrik telgrafları çekmişti⁸¹⁴. Bağdat'ın işgal süreci ve sonrasındaki süreçte önemli aktörlerden birisi hiç şüphesiz bölgedeki aşiretlerin savaştaki tutumu olmuştur. Osmanlı'nın yanında yer alan aşiretlerin pek çoğu savaşın seyrine göre pozisyon belirlemiştir⁸¹⁵.

Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesinden sonra “Mezopotamya Komitesi” toplantı yaparak bölgenin geleceği ile alakalı kararlarını merkeze hükümete iletmişti. Alınan kararlar şu şekildeydi.

- Bağdat ve Basra'dan oluşan büyük bir coğrafyanın ellerine geçtiği ve buranın yönetiminin İngiltere Hükümeti tarafından sağlanması gerektiği,
- Basra Vilayeti'ndeki İngiliz idaresinin kalıcı olması gerektiği,
- Irak'ın sınırlarının net bir şekilde belirlenmesi gerektiği,
- İlk aşamada bölgenin sınırlarının 1916 tarihinde Fransa-İngiltere ve Rusya arasında imzalanan anlaşmadaki gibi olması,
- Şiiiler için kutsal olan Necef, Kerbela ve Kazımiye'nin yönetiminin Şiiileri rahatsız etmeyecek şekilde düzenlenmesi
- Muhammara'daki aşiretlerin aynı şekilde desteklenmesi
- Irak'ta İngiltere kontrolünde bir Arap Devleti veya konfederasyonu kurulması⁸¹⁶.

İngilizlerin aldığı kararları daha sonraki aşamada uygulamaya soktuğu görülecektir. Bu komitenin verdiği bilgiler çerçevesinde Irak civarında İngiltere'ye

⁸¹³ Arap Büro tarafından hazırlanan 23 Mayıs 1917 tarihli 51 numaralı rapor, **TNA CAB / 24 /143 s. 246.**

⁸¹⁴ Gertrude L. Bell, **a.g.e.**, s. 68.

⁸¹⁵ **1917 tarihine gelindiğinde Osmanlı'nın yanında yer alan bazı aşiretler şunlardı;** Fahad Hadullah liderliğindeki Amarat aşireti, Acemi Sadun Paşa liderliğindeki Acman aşireti, İbn Reşid liderliğindeki Cebel-i Şemmar, Abdah, Firdah aşiretleri, Diliam, Canaibiyn, Zubeyd aşiretleri **İngilizlerle Hareket ettiği bilenen aşiretler ise;** Saud Subhan liderliğindeki Dhafir (lideri Hamit Süveyt) , Budur, Aslam Şemmar(Dhari Tuvala lideri) ve Muteyr aşiretleri., Nuri Şahalan liderliğinde Ruvallah adı altında birleşen aşiretler. Diğer bir adı ise Anezah, Şemmera bağlı Sincara aşireti,(bu aşiret tam olarak İngilizlerle hareket etmemiştir.) ve Huvaitat aşireti, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Muhammara'da Şeyh Hazal bağlı aşiretler, İbn Suud'un liderliğinde Necid bölgesindeki aşiretlerin büyük bir kısmı Osmanlı'ya karşı mücadele etmiştir.

⁸¹⁶ Mezopotamya Komitesi'nin 27 Mart 1917 tarihinde hazırladığı rapor, **IOR/L/PS/18/B255.**

çalışan sivil personel sayısı 2.780'i Bağdat olmak üzere toplam 4.670 kişidir. Bunların içerisinde Arap ve Hintlilerin sayısı dikkat çekmektedir⁸¹⁷.

3.2.7. Bağdat'ın İngilizler Tarafından İşgal Edilmesinin Avrupa Basınındaki Yankıları

Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi Avrupa basınında geniş yer bulmuştu. Avusturya gazetesi *Neue Kronen* “Bağdat'ın Sükûtu” başlığı ile okuyucularının karşısına çıkmıştı. Gazete Osmanlı askerinin Kutü'l Amare ve Bağdat civarından çekildiğini ve İngilizlerin Bağdat'ı alarak avantaj sağladığını ifade etmişti⁸¹⁸. Gazete ayrıca İngiltere ve Rusya'nın Irak'ı baştan başa işgal etme planlarının olduğunu fakat İngilizlerin bu plana daha yakın olduğunu da belirtmiştir⁸¹⁹. Cepheler arasındaki mesafelerin uzak olması Osmanlı ordusunun takviye kuvvet sevk etmesindeki en büyük engel olarak tespit edilmiştir⁸²⁰. Osmanlı Devleti'nin demiryolu ve nehir ulaşımında İngilizler karşısında yetersiz kalmasını alınan mağlubiyetin önemli bir sebebi olarak göstermiştir. Gazete İngilizlerin Irak'taki nehirlerde gemi sayısının fazla olmasının önemi üzerinde durmuştur⁸²¹.

Alman *Reichpost* gazetesi ise “Bağdat ve Alman Ablukası” başlığıyla işgali konu almıştı. İngilizlerin uzun süren muharebeler neticesinde Bağdat'ı işgal ettiğini, Osmanlı askerinin kuzeye doğru çekildiğini ve ordunun yarısının Kirmanşah'ta bulunduğunu bildirmişti⁸²². Gazete ilginç bir şekilde İngiliz, Fransız ve Rusların kamuoylarında Almanya'nın bölgeden çıkarılması ve abluka altına alınması için yoğun bir propaganda ve baskı yaptığını ifade etmiştir. Bağdat Demiryolu projesinden dolayı şehrin Almanlar için son derece önemli olduğunun

⁸¹⁷ İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından 15 Mayıs 1915 tarihinde hazırlanan 13 numaralı rapor. TNA. FO. 371/3397/21421.

⁸¹⁸ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008.

⁸¹⁹ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-1.

⁸²⁰ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-2.

⁸²¹ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-3.

⁸²² ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-5.

altı çizilmiştir. İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesi ile birlikte şarkta nüfuzlarını artırdığı gazetenin üzerinde durduğu diğer bir önemli noktadır⁸²³.

İtalya basınında ise İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesi oldukça coşkuyla karşılanmıştır⁸²⁴. Milan'da çıkan *La Sera* gazetesi Almanların gerek Süveyş'te gerekse Hindistan'da kaybettiğini dile getirmişti⁸²⁵. Cihat ilanının başarısız olmasını İngilizlerin Irak cephesindeki askerlerinin büyük bir kısmının Hintli olmasına dayandıran gazete İtalya'nın Bağdat konsolosunun işgalden duyduğu memnuniyete de yer vermiştir. Ayrıca Alman basınına göndermede bulunularak Bağdat'ın işgalinden önce İran ve Irak cephesinde Osmanlıların kazanacağı yönündeki tartışmaları hatırlatılmıştır⁸²⁶. *Avanti* gazetesi ise İngilizlerin işgal hadisesinin sürecini anlatırken, işgalin İtlaf kuvvetlerinde memnuniyet meydana getirdiğini yazmıştır. Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinin Almanlar açısından hem siyasi hem iktisadi bir hezimet olduğuna dikkat çekmiştir.

İtlaf kuvvetlerinin önemli bir ülkesi olan Fransa'da ise *Le Petit* gazetesi konuya ilginç bir yaklaşımla bakmıştı. Gazete Bağdat'ın İngilizlerce işgal edilmesi Araplar ile İslam arasında derin bir akis tesir edeceğini bildirerek İngilizlerin bu başarısının yeni başarılarına neden olacağını aktarmıştır. Ayrıca gazetenin General Towshend komutasındaki İngilizlerin Kutü'l Amare'deki mağlubiyetlerinin bir nevi intikamı olduğu hissini okuyucularına aktardığı görülmektedir. İngilizlerin İslam'ın önemli bir merkezini işgal etmesiyle Arap coğrafyasında zengin kaynaklarına sahip olacağı açık bir şekilde dillendirmiştir⁸²⁷. Şark'a hakim olmak için İngilizlerin demiryollarını da ele geçireceği ayrıca ifade edilmiştir. *Le Matin* gazetesi İttifak kuvvetlerinin başını çeken Almanların hayallerinin Bağdat'ın işgali ile sükuta uğradığını müstehzi bir ifadeyle duyurmuştu⁸²⁸. Gazete İngiliz basınının zafere sevinmekle birlikte temkinli yaklaştığını vurgulayarak önde gelen İngiliz

⁸²³ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-6.

⁸²⁴ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-014.

⁸²⁵ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-014-03.

⁸²⁶ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 008-014-05.

⁸²⁷ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 018.

⁸²⁸ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 018-1.

gazetelerinin bakışını yansıtmıştır. Esasında işgalin İngiliz basını incelendiğinde büyük bir ihtişamla yansıtıldığı görülecektir. Söz konusu makalede Times'ın askeri başarı ne kadar büyük olursa olsun siyasi tesirinin daha büyük olacağı yorumunu almıştır. Ayrıca aynı yorumda Osmanlı'nın büyük bir Arap coğrafyasını kaybettiğini de haberlerine eklemiştir. Gazete ayrıca Rusların İran'da, İngilizlerin ise Irak'taki hareketinin Bağdat'ın işgal edilmesindeki önemli bir neden olduğunu düşünmektedir⁸²⁹.

İngiliz basını işgali oldukça coşkulu bir şekilde yansıtmıştır. İngiliz yetkilileri basına sürekli “zafer” demeçleri vermişti. *Barry Dock News* gazetesi İngilizler Kutül Amare'de yenilmelerine rağmen inatla başardıklarını ve Bağdat'ı işgal ettiklerini yazmıştı⁸³⁰. *Manchester Guardian* gazetesi işgale detaylı bir şekilde yer verirken İranlı, Yahudi, Ermeni, Keldani gibi pek çok unsurun kendilerini coşku ile karşıladıklarını okuyucusuyla paylaşmıştır⁸³¹. *Springfield Republican* gazetesi İngilizlerin Bağdat'a giriş süreci hakkında bilgi verdikten sonra General Mauda'nın sözlerine yer vermiştir⁸³². *Illustrated London* gazetesi ise General Mauda ve Bağdat'ın resimlerini ön plana çıkararak Bağdat'ın işgalini okuyucularına duyurmuştu⁸³³. *Nelson Evening Mail* gazetesi Bağdat'ın işgalinin gelecek adına önem taşıdığını ön plana çıkarırken Rusların İran'daki pozisyonu hakkında da bilgi vermiştir. Bağdat'ın işgal edilmesi Fırat ve Dicle nehirlerinin kontrolü noktasında önemli olduğu ve bir koridor açıldığı yorumunu yapmıştır⁸³⁴. *Geraldton Guardian* gazetesi “Mezopotamya Zaferi” olarak duyurduğu işgal haberini Alman Kayzer'inin rüyalarının sonu olarak yorumlamıştı. Gazete ayrıca Kutül Amare'de kaybeden İngilizlerin prestijlerini geri kazandıklarını söylemiştir⁸³⁵.

İngilizlerin önemli gazetesi *The Telegraph*, Bağdat'ın işgalini duyurmaktan büyük onur duydukları değerlendirmesini yaparken işgalin İngilizler için prestij olduğunu bildirmekteydi. Gazete Bağdat'ın tarihine ve kimler tarafından

⁸²⁹ ATESE A. BDH., K.459, D. 1808, F. 018-2.

⁸³⁰ *Barry Dock News*, 16 March 1917, No: 1444., s. 5.

⁸³¹ *Manchester Guardian*, 17 March 1917, s. 3.

⁸³² *Springfield Republican*, 12 March 1917, No: 5896. s.1.

⁸³³ *Illustrated London*, 17 March 1917, No: 4065, s. 4.

⁸³⁴ *Nelson Evening Mail*, 12 March 1917, s. 5.

⁸³⁵ *Geraldton Guardian*, 15 March 1917, No: 1543, s. 2.

yönetildiğine uzunca yer vermişti. Ayrıca İngilizlerin Bağdat'taki faaliyetlerinin başlangıcına ve gelişim sürecine de değinmiştir⁸³⁶. İngiliz basınına ana hatlarına bakıldığında haberi iç sayfalarında vermelerine rağmen işgalin İngiltere için önemini etkili bir biçimde yansıtmaya çalışmıştır.

3.2.8. Irak Bölgesindeki Aşiretlerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki Tavrı

Savaşın yoğun yaşandığı bir dönemde Bağdat'taki aşiretler arasında ciddi bir kargaşa vardı. Osmanlı Devleti ve Almanlar bölge aşiretleri üzerinde etki kurmaya çalışmıştı. İngilizler bölgenin etnik ve mezhepsel unsurları ile birlikte ticari menfaatleri kullanarak karşı propaganda faaliyetleri ile aşiretler arasındaki çatışmanın artmasını sağlıyordu. Aşiretler Bağdat'ta birbirlerini çeşitli şekillerde suçlarken kendi aralarında ittifaklar kurarak çatışmalarını devam ettirmekteydi. Beni Suud Aşireti reisi çevre aşiretlere yaptığı saldırılarla kargaşaya neden olmuştu. Zebun Aşireti İngilizlere yakınlık duymaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığından çok memnun değildi. Dhafir Aşireti savaşın hemen başında İngilizlerle birlikte hareket etmeye başlamıştı. Dhafir Aşireti Müntefik Aşireti'nin Acemi Sadun Paşa'ya karşı olan kolları ile bir araya gelerek İngilizlerin bölgede inşa ettiği demiryollarının güvenliğini sağlamaya başlamıştı⁸³⁷.

29 Eylül 1915 tarihinde Kutü'l Amare İngilizler tarafından işgal edildiği sırada Şeyh Alvan'ın aşireti ve Çitap aşireti Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeye devam etmişti. Kutü'l Amare civarında yaşayan Beni Rabia Aşireti ise ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı İngilizlerin şehre girmesini hoş karşılarlarken bir kısmı ise tepki göstermişti. Yine Zübeyd bölgesindeki aşiretler ile Şemmar Aşireti'ne bağlı bazı aşiretler İngilizlerin bölgede olmasını iyi karşılamıştı⁸³⁸. İngilizler, Bağdat'ta kendilerine yakın olan aşiretlerden savaş boyunca istihbarat toplamıştı. Bağdat'ta çok

⁸³⁶ **The Telegraph**, 13 March 1917, No: 13,823., s. 4.

⁸³⁷ Gertrude L. Bell, **a.g.e.**, s. 54.

⁸³⁸ Gertrude L. Bell, **a.g.e.**, s. 66.

sayıda Alman doktor ve ikiyüz civarında istihbarat görevlisi olduğu haberini İngilizlere bildirmiştiler⁸³⁹.

Bağdat'taki aşiretlerin kafası karışık olmakla birlikte özellikle Şii unsurlar ve bunların yanında İngilizlerle ticaret yapan çok sayıda aşiret İngiliz taraftarıydı. Bağdat'taki Nakip ailesi ve ona bağlı aşiretler ise ciddi bir İngiliz karşıtlığı takınılmaktaydı. İngilizler, Şerif Hüseyin İsyanı'nın, halkın "cahilliğinden" dolayı Bağdat'ta beklediği tepkiyi uyandırmadığını ve bu durumun kendi aleyhlerine bir durum olduğunu düşünmekteydi. Esasında Bağdat'taki ve Irak'taki aşiretlerden İngiliz yanlısı olanların çoğu menfaat kaygısı ile hareket etmişti. Şerif Hüseyin'in "Arap Bağımsızlığı" düşüncesinin pek fazla tesir etmeği görülmektedir.

Kut'un Osmanlı'nın eline geçmesinden sonra İngilizler şehri yeniden ele geçirmek için aşiret unsurlarını kullanmak istemişti. Beni Rabia Aşireti Kut'un İngilizlerin eline geçmesi sırasında Osmanlı aleyhinde harekete geçerek İngilizlere yardımda bulunmuştu. Aşiretin temsilcisi ile Baghailah'da görüşen İngilizler, Kut şehrindeki aşiretlerin neredeyse tamamının Osmanlı Devleti'ni desteklediği haberini bildirmişti⁸⁴⁰. Dicle Nehri civarında Osmanlı Devleti'nin organize etmiş olduğu aşiretler İngilizlerin telgraf istasyonlarına saldırıda bulunmuştu. İngilizler bu saldırıları durdurmak için kendi yanlarında hareket eden aşiretleri bölgede devriye gezmesi için parayla ikna etmişti. Irak'ta özellikle Nasıriye civarındaki aşiretler Osmanlı'yı desteklemişti. Osmanlı Devleti'nin İngilizleri bölgeden çıkaracağına inanmaktaydılar. Özellikle bu bölgedeki aşiretler İngilizlerin elindeki petrol bölgelerine ve iletişim hatlarına saldırılarda bulunmuştu⁸⁴¹.

Bir taraftan aşiretler üzerinden kışkırtmalar devam ederken diğer taraftan da ayrılıkçı örgütler faaliyetlerini sürdürmüştü. Bağdat'ta İtilaf Komitesi adında ayrılıkçı bir örgüt tertip edilmişti. Bu örgüt Şam ve Beyrut'taki Arap örgütleri ile oldukça yakın bir ilişki içerisinde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bağdat'ta kurulan İngiliz destekli Arap Milliyetçi Parti'si üyeleri Bağdat'ta Osmanlı birliklerinin ve siyاسilerinin bu unsurlar üzerine baskı kurması üzerine İngilizlerin elinde bulunan Basra ve diğer bölgelere kaçmışlardı. Bu şahıslardan birisi de Bağdat'ın önde

⁸³⁹ Arab Bulletin, No:20, s. 234.

⁸⁴⁰ Arab Bulletin, No:20, s. 234.

⁸⁴¹ Arab Bulletin, No:20, s. 235.

gelenlerinden olan Arap Milliyetçi Partisi mensubu Raşid el Haşimi idi. Kendisi yazıları ve konuşmaları ile tepki çektikten sonra 1916 ilkbaharında Basra'ya kaçmak zorunda kalmıştı. İngilizler Raşid el Haşimi'ye oldukça yakın davranmıştı⁸⁴². Suriye'deki Arap İfsad Cemiyetleri, Bağdat'a gelerek çeşitli gizli toplantılar yaparak bölgedeki aşiretleri sistemli bir Arap bağımsızlık düşüncesine kavuşturmaya çalışmaktaydı.

Suriye'den gelen Arap ayrılıkçı hareketlerine mensup kişiler Bağdat'a yakın bir bölgede gizli bir toplantı tertip etmişti. Toplantıya Nakipzadeler, Yusuf Suvaidi, Aşral El Aşraf, Asım Efendi, Yusuf Paçacı, Abdurrahman Cemilzade, Raşid ve Abdullatif Thanayan gibi önde gelen kişiler katılmıştı. Toplantının ana konusu konusu İngilizlerin destek talebiydi. Nakipzadelerin temsilcisi Osmanlı'ya karşı hareket etmekte çekimser kalmıştı. İngilizler Nakipzadelerin'in çekimser kalmasından sonra Raşid'in kışkırtması ile birlikte Nakipzadelerin toplantıdan Osmanlı hükümetini haberdar etme ihtimalini gündeme getirmişti. Mayıs ayı içerisinde gerçekleştirilen bu toplantı İngilizlerin Kutü'l Amare yenilgisinden sonra yapılmıştır⁸⁴³. İngilizler Suriye'deki ifsat cemiyetlerini devreye sokarak Bağdat'taki aşiretlerin endişesini ortadan kaldırmak istemişti.

1916 tarihinin Kasım ayı içerisinde Fırat civarında önemli hareketlenmeler yaşanmıştı. İngilizler Sadun Paşa'ya karşı faaliyete geçmişti Sadun Paşa'nın önemli destekçilerinden olan Seyyid Hadi, İngilizlerin lehine hareket etmeye başlamıştı. Seyyid Hadi, Sadun Paşa'yı İngilizlerle hareket etmesi için ikna etme çalışmaları içerisine girmişti. Seyyid Hadi'nin bu çalışmalarından haberi olan bölgedeki Osmanlı güçleri, Seyyid Hadi'yi tutuklayarak hapse atmıştı. Acemi Sadun Paşa'yı yakın takibe alan Osmanlı Devleti, kendisine silah ve para yardımında bulunmuştu. İngiltere'nin Basra Siyasi Temsilcisi P. Cox, Hillah ve Samavah bölgesindeki aşiretlerin Osmanlı'nın varlığından rahatsız olduğunu bildirmişti. Bu arada Osmanlı Devleti, Necef ve yakın bölgelerde ayaklanmaya öncülük eden bazı şeyhleri tutuklamıştı. İngilizler Şii olan bu bölgedeki tutuklamaları fırsat bilerek var olan kargaşayı iyice artırarak önemli bir Osmanlı karşıtlığı meydana getirmişti. Osmanlı

⁸⁴² Arab Bulletin, No:5, s. 10.

⁸⁴³ Arab Bulletin, No:5, s. 42.

Devleti, Necef civarındaki petrol noktalarına da el koymuştu⁸⁴⁴. Kasım ayı içerisinde Nasıriye civarında aşiretler arasında bazı sıkıntılar yaşanmıştı. Bu yaşanan olaylar üzere İngilizler aşiretlerden Osmanlı Devleti'ne karşı daha fazla destek alamayacaklarını merkezi hükümetlerine bildirmişti⁸⁴⁵. Osmanlı Devleti, İbn Reşid'e yüz elli kişilik bir takviye kuvvet göndermişti. İçlerinde iki Alman görevlilerinin de bulunduğu bu kuvvet Hail'e giderek İbn Reşid'in kuvvetlerini organize etmiştir.

3.2.9. Bağdat'ın İşgalinden Sonra İngilizlerin İlerleyişi ve Irak'ın Elden Çıkması

İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesinden sonra Osmanlı kuvvetleri kuzeye doğru çekilmişti. İngilizler ilk hedefleri olan Bağdat'ı ele geçirdikten sonra Osmanlı kuvvetlerini takip etmeye devam etmişti. Musul, Kerkük, Süleymaniye gibi önemli merkezler hala Osmanlı Devleti'nin elinde bulunmaktaydı. İngilizler için bu durum oldukça fazla tehlike arz etmekteydi. Osmanlı Devleti'nin Bağdat'a çok yakın olan bu bölgelerde bulunması yeniden Bağdat'a saldırmasının önünü açabilirdi. Osmanlı Erkan-ı Harbiye'si Bağdat'ın yeniden ele geçirilmesi için harekete geçmişti. Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te, Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Halil Paşa, Bronzart Paşa, Ali Fuat Paşa, Von Goltz, Von Falkenhayn, Kreçmen'in katılımlarıyla bir toplantı yapılmıştı. Bağdat'ı yeniden geri almak için Yıldırım Orduları Grubu'nun kurulması kararlaştırılmıştı⁸⁴⁶. İngilizler Osmanlı Devleti'nin bu planından haberdar olmuştu⁸⁴⁷. Bu düşünce çerçevesinde Yıldırım Orduları Grubu, Bağdat başta olmak üzere bölgeyi geri almak için vurucu gücü yüksek bir şekilde kurulması planlanılmıştı.. Sina-Filistin cephesinde artan İngiliz taarruzları karşısında Yıldırım Orduları Grubu bu cepheye kaydırılmış ve Bağdat'a gönderilmesinden vazgeçilmişti. Bu arada bölgenin yeniden ele geçirilmesi için hava kuvvetleri de takviye edilmişti. 2'nci ve

⁸⁴⁴ Arab Bulletin, No:37, s. 7.

⁸⁴⁵ Arab Bulletin, No: 37, s. 22.

⁸⁴⁶ Cemal Kemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004, s. 57.

⁸⁴⁷ W.R. Robertson tarafından 31 Temmuz 1917 tarihinde hazırlanan 0.1/115/331 numaralı rapor, TNA. CAB/24/21, s. 306.

13'üncü Bölüklere gönderilen on yedi adet Alman AEK uçaklarına ek olarak yine Yüzbaşı Shulz komutasında teşkil edilen Uçak Savaş Müfresi'ne Halberstad modeli dokuz uçak daha Irak'a gönderilmişti⁸⁴⁸.

Bağdat'ın elden çıkması ile birlikte, 6'ncı Ordu Komutanı Halil Paşa, Musul'un savunulmasını esas alan ve İngilizlerin Kifri-Kerkük-Diala hattında durdurulmasını öngören bir savunma planı hazırlamıştı⁸⁴⁹. 10-11 Temmuz 1917 tarihinde İngilizler Remadiye'ye taarruz etmiş ve Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştü.⁸⁵⁰ Remadiye hattına saldırılar devam ederken 18 Eylül 1917'de Kızılubat-Deli Abbas-Cebelihamriyn mevzilerine yönelerek bu mevzileri ele geçirmişlerdi. Taarruza devam eden İngilizler 29 Eylül 1917 tarihinde Bağdat'ın kuzeyinde stratejik bir noktada olan Remadiye'yi yapılan ikinci muharebe neticesinde işgal etmişti. Osmanlı kuvvetleri tarafından güçlü bir savunma ile karşılaşan İngilizler kuvvetlerini takviye etmişti. İngilizlerin amacı petrol bölgesi olan Musul'u ele geçirmektir. Bu nedenle aralıksız taarruz yapma kararı almışlardı Remadiye'yi ele geçiren Genel Mauda, Samara civarındaki Osmanlı birliklerinin savunma hattını öğrenmek için General Alexander Cobbe'yi görevlendirmişti. Remadiye'nin işgal edilmesi buradaki aşiretlerin İngilizlerle birlikte hareket etmesine sebep olmuştu. İngilizlerle birlikte hareket eden Dulaym aşireti, Osmanlı birliklerine mühimmat taşıyan kervanların önünü kesmekle görevlendirilmişti⁸⁵¹. Tikrit'teki birliklerin başında bulunan İsmail Hakkı Bey, şehrin etrafında ve nehrin batı yakasında savunma hattı oluşturmuştu. 5 Kasım'da yaşanan şiddetli muharebeler neticesinde Osmanlı birlikleri kuzeye doğru çekilmeye devam etmişti. İngilizler Kerkük-Musul hattı üzerinde önemli bir nokta olan Tikrit'i 6 Kasım 1917'de ele geçirmişti.

⁸⁴⁸ İngilizlerin ilerlemesi ile birlikte uçakların merkezi Tuz'dan Erbil'e çekilmişti, Orhan Avcı, **a.g.e.**, s. 46-47

⁸⁴⁹ TNA. **CAB/24/21**, s. 308.

⁸⁵⁰ Mehmet Emin Dinç, **Halil (Kut) Paşanın Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998, s. 75.

⁸⁵¹ Gertrude L. Bell, **a.g.e.**, s. 72.

İngilizler 27 Nisan'da Kifri'yi ele geçirmişti⁸⁵². Bu muharebeden sonra General Mauda'nın hastalanarak ölmesi üzerine yerine General William Raine Marshall geçmişti İngilizler Tuzhurmatu'da Osmanlı birliklerini bozguna uğratmıştı. Bozguna uğrayan Osmanlı kuvvetleri Kerkük'e çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı kuvvetlerini takip eden İngilizler 7 Mayıs 1918 tarihinde son derece önemli olan Kerkük'ü işgal etmişti. Osmanlı birliklerinin şehri bırakmak gibi bir niyeti yoktu. İngilizlere saldırarak 27 Mayıs günü Kerkük'ün kontrolünü geri almıştı. İngilizlerin bölgede etkin olması ile birlikte bazı Kürt aşiretler İngilizlerle hareket etmeye başlamıştı. Kifri'deki Hamit Bey (Talabani Aşireti) İngilizlere desteğini bildirmişti⁸⁵³. İngilizler, Musul-Kerkük hattındaki Osmanlı kuvvetlerine taarruz için harekete geçmişti. Yaşanan şiddetli çarpışmalar neticesinde 28 Ekim 1918 tarihinde İngilizler Kerkük'ü ele geçirmişti. Osmanlı birlikleri Altınköprü'ye çekilmişti.

General William Raine komutasındaki birlikler Musul'a ulaşma amacıyla, Şirkat'a taarruz hazırlıklarına başlamıştı. Küçük Zap Nehri civarında bulunan İsmail Hakkı komutasındaki Osmanlı birliği 29 Ekim 1918 tarihinde Şirkat'a çekilmeye karar vermişti. Muharebeler devam ederken 30 Ekim'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı⁸⁵⁴. Osmanlı birlikleri bu esnada Ali İhsan Paşa komutasında Musul'da bulunmaktaydı⁸⁵⁵. İngilizler ise ani bir işgal hareketi ile Musul'a egemen olmak istiyorlardı. 31 Ekim 1918 tarihinde 6'ncı Ordu, Rakka-Miyadin-Telâfer-Dibeke-Çemçemal-Süleymaniye hattında yer almaktaydı. İngiliz kuvvetleri ise EI-Hazar-Gayyare-Altınköprü-Kerkük-Hanikin hattında tertiplenmişti. İngilizler anlaşmanın şartlarına uymayarak kuzeye doğru ilerleyerek 1 Kasım'da Hamamalill'i işgal etmişti. İngilizler Musul'un kapılarına kadar gelmişti. Osmanlı birliklerinin Musul'u terk etmesini istemişlerdi⁸⁵⁶. General Marshall 2 Kasım'da Ali İhsan

⁸⁵² Kifri'deki Muharebede Osmanlı birlikleri 100 şehir vermiştir, **Cambrian Daily Leader**, 1 May. 1918, No: 14,067, p. 1.

⁸⁵³ Gertrude L. Bell, **a.g.e.**, s. 96.

⁸⁵⁴ Türk İstiklâl Harbi, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, , Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., C.I., Ankara 1962, s.

⁸⁵⁵ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 24, Kasım 1999-2003 s.491. ayrıca bkz. Ali Satan, **100 Soruda 1. Dünya Savaşı**, Rumuz Yayınları, İstanbul 2014, s. 142.

⁸⁵⁶ ATESE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-İran Cephesi**, C.III. K.II. s.614-618

Paşa'ya gönderdiği mektupta 7. madde⁸⁵⁷ ve 16. maddeyi⁸⁵⁸ dayanak göstererek Musul'u işgal etme haklarının bulunduğunu bildirmişti. Ali İhsan Paşa, İngilizler'in isteklerini sadarete bildirmişti. Sadaret, Musul'un 15 Kasım tarihine kadar boşaltılmasının uygun olacağı cevabını 6'ncı Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya iletmişti. 10 Kasım 1918 tarihinde Musul İngilizlere bırakılarak Nusaybin hattına doğru çekilmişti⁸⁵⁹

İngilizler Mondros Mütarekesi şartlarına uygun olmayan bir biçimde Musul'u işgal ederek başta Bağdat olmak üzere Irak'ın güvenliğini ve kontrolünü sağlamış olacaktı. Osmanlı kuvvetlerinin Nuseybin'e çekilmesi ile birlikte 1534 tarihinden itibaren Osmanlı toprağı olan Irak 3 Kasım 1918 tarihi itibariyle İngiliz kontrolünde "bağımlı" bir devlet haline getirilecektir. Irak'ın elden çıkması ile birlikte İngilizler 1918-1919 tarihleri arasında Irak'taki hemen hemen bütün aşiretlere bağlayıcı sözleşmeler imzalatarak İngiliz varlığını kalıcı hale getirmiştir⁸⁶⁰. Daha sonraki dönemde özellikle Musul üzerindeki hak arayışları başarısız olacak ve bölge Türkiye'nin parçası olmaktan çıkacaktır. Basra Körfezi'nin hiç şüphesiz en önemli ve idaresi en zor bölgesi olan Irak İngilizlerin sistemli ve etkin çalışması neticesinde 1914 başlayan ve 1918'de biten süreçle Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştır. Son derece zengin petrol rezervlerine sahip olan Irak XX.yy'da ve XXI.yy'ın başlarında "kan ve petrol" " etnik unsur ve kan" ikileminde siyasi istikrarsızlığın merkezi haline gelmiştir.

⁸⁵⁷ Güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaktır.

⁸⁵⁸ Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta [İngilizce metinde Mezopotamya'da] bulunan tüm garnizonlar en yakın Müttefik komutanlarına teslim olacaklardır, Türk İstiklâl Harbi, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikati**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yay., C.I., Ankara 1962.

⁸⁵⁹ Emine Kısıklı, **a.g.m.**, s.492.

⁸⁶⁰ Rewiev Of The Cıvıl Adminstration Of The Al-Iraq, 1914-1918, TNA. **FO. 608/94**, s. 126-142.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İRAN

4.1. İRAN'DAKİ SİYASİ PARTİLER İLE DEVLETLERİN İLİŞKİLERİ

Birinci Dünya Savaşı başladığında devletler arasındaki rekabetin en yoğun yaşandığı yerlerin başında Osmanlı Devleti ve İran gelmekteydi. İran 1907 tarihinde İngiltere ve Rusya tarafından nüfuz alanlarına paylaşılmış ve bu durum bölgeyi ateş alanına çevirmişti. Osmanlı Devleti ile İran'ın siyasi durumu 1908-1918 tarihleri arasında birbirlerine benzemektedir. Her iki devlette meydana gelen meşrutiyet hareketleri, yeni siyasi hareketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Her iki devletin coğrafi konum itibarıyla son derece önemli bir jeostratejik etkiye sahip olmaları batılı devletlerin yoğun ilgisine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik olarak İran'dan daha iyi bir durumda olması Avrupalı devletlere karşı daha etkin bir şekilde mücadele etmesini sağlamıştır. İran'a göre daha iyi durumda olan Osmanlı Devleti, gerek siyasi gerekse askeri olarak savaşın sonuna kadar İngiliz ve Rusların, İran'dan çıkarılması için mücadele etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin İran siyasetine müdahale etmesinin en önemli nedeni hiç şüphesiz İngiliz ve Rusların, İran'ın kuzeybatısından yapacağı saldırıları engellemektir. Osmanlı Devleti böylece Bağdat ve Irak'ın güvenliğini garanti altına alarak Basra Körfezi'ndeki konumunu korumuş olacaktı. İngiltere ve Rusya'nın Anadolu ve Arap coğrafyasındaki ilerlemesinin durdurulması düşünülmüştü. Rusya ve İngiltere'nin, İran coğrafyasını kaybetmesi demek Osmanlı Devleti'nin körfezin batı yakasında 1913 anlaşması ile fiilen terk etmiş olduğu Bahreyn, Kuveyt, Katar gibi bölgeleri geri alması anlamına gelmekteydi. Bu bölgede İngilizlerin desteği ile devlet kurma faaliyetlerinde bulunan İbn Suud'un faaliyetlerinin bastırılması ve kontrol altına alınması istenmesi diğer bir sebeptir. Osmanlı Devleti'nin cihat merkezli İslami bir politikayla İran siyasetine müdahil olması, İran halkını İngiliz ve Ruslara karşı ayaklandırma düşüncesine yöneliktir. Osmanlı'nın İran'ı bu noktada bir merkez gibi kullanması doğuda Hindistan'dan sonra İngilizlerin etkin olduğu İran'da

İngilizlerin etkisini kırmaya yönelikti. Etkisi kırılan İngilizlerin Ön Asya'yı terk etmesi hızlanmış olacaktı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, İran'ın Fars Eyaleti şiddetli bir mücadeleye sahne olmuştu. İran'ın Abadan ve Ahvaz bölgesinde bulunana petrolün varlığı bu mücadeleyi dahada şiddetlendirmişti. 1914 tarihinde İran yönetimi kendisini idare edemez bir durumdaydı. Kendi toprakları üzerindeki mücadeleyi çaresiz bir şekilde izlemekle yetinmekteydi. İran'ın içerisinde bulunduğu siyasi durum neticesinde bağımsız hareket etmesi pek mümkün değildi. İngiltere ve Rusya, İran'ın kendi yanlarında savaşması için çok yoğun bir baskı kurmuştu. İran'daki siyasi yapı savaşın başında Osmanlı, İngiliz, Rus ve Alman taraftarı olarak bölünmüştü. Almanların İran siyasetinde etkin olmaya çalışması İngilizleri rahatsız etmişti. İran'daki karışıklıkların devam etmesi, İngiliz ve Rusların baskısının artması neticesinde İran'daki milliyetçiliğin yükselmesine sebep olmuştu⁸⁶¹. 1914 yılı içerisinde yapılan seçimler adeta İran'da mücadele eden ülkelerin seçimi haline gelmişti. İngiltere ve Rusya kendi taraftarları olan siyasetçileri kabineye sokabilmek için yoğun bir mücadele sergilemişti. Fakat istedikleri ölçüde başarılı olamamışlardır.

Savaşın Ağustos ayı içerisinde başlaması ile birlikte İngilizler bölgeye asker sevkiyatını artırmaya başlamıştı. Ekim ayı içerisinde petrol bölgesi olan Ahvaz'a asker çıkararak bu bölgenin güvenliğini kontrol altına almaya çalışmışlardır. İran devletler arası baskılardan iyice bunalmıştı. Ahmed Şah, Avrupalı devletlerin baskısından kurtulmak ve ülkesinin bütünlüğünü korumak için İran'ın bağımsız hareket edeceğini 2 Kasım 1914 tarihinde ilan etmişti⁸⁶².

⁸⁶¹ Micheal Jennings Lustig, "The Muhajarat and The Provisional Government In Kirmanshah 1915-1917: Conflict and Cooperation Between The First Political Parties In Iran and Participation In The National Liberation Movement During The First World War", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Newyork University 1987, s. 114.

⁸⁶² İran toprakları Devletler arasında paylaşılmıştı. Özellikle İngiltere ve Rusya, İran'ı üç bölgeye ayırarak nüfuz alanlarını ona göre belirlemişlerdi. Almanya ise tarafsız bölge olarak belirlenen bölgede etkin olmaya çalışmıştı. Bu durum İran hükümdarı Ahmed Şah'ı ve yönetimini oldukça güç bir durumda bırakmıştı. Şah, 2 Kasım'da tarafsızlığını devletlere ilan etmişti. İran'daki sefaretlere gönderilen tarafsızlık beyannamesinde denizden ve karadan hiçbir devlete yardım edilmeyeceği ve tarafsız olarak kalacaklarını bildirmişti. Faka İran yönetimi de tarafsız kalamayacağını bilincindeydi. Rusların ve İngilizlerin baskısı bununla birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran'ın kuzeybatısında etkili olmaya başlaması Şah'ı zor duruma sokmuştu, Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 3 Kasım 1914 tarihli Farsça beyannamenin tercümesi, BOA. HR. SYS. nr. 97/4, lef 8.

Osmanlı Devleti bu dönemde İran yönetimi nezdinde girişimlerde bulunarak meclisin toplanmasını sağlamıştı⁸⁶³. Rusların, Tahran üzerindeki baskıları oldukça fazlalaşmıştı. Ruslar, İran'ın kendi yanlarında savaşa girmesi halinde Irak'ta bulunan Necef ve Kerbela'yı İran topraklarına katmayı vaat etmişti. Bu teklif İran için oldukça cazipti. Ruslar, Tahran'a yapmış oldukları tekliflerini İngiltere'ye bildirmişti. İngilizler bu teklifi Hindistan başta olmak üzere Sünni Müslümanların tepkisini çekmesi endişesi ile olumsuz yaklaştıklarını Ruslara iletmişti. İngilizlerin esas amacı Tahran'ı tamamen Ruslara bırakmamaktı⁸⁶⁴. Bu durum İngiltere ile Rusya arasında kısa süreli tartışma konusu olmuştu. İngilizler esas gayenin Almanları bitirmek olduğunu ve bu nedenle farklı noktalarda enerji harcamanın doğru olmayacağını Ruslara iletmişti. Savaşın İran'ın kuzeyinde beklenenden erken başlaması neticesinde Rusların gücü bu bölgeye yoğunlaşmış ve böylece İran savaşın hemen başında tarafsızlığını koruyabilmişti. İran ve Afganistan üzerinden doğuda yeni bir politika izlemeye başlayan Almanların, Tahran'da etkili olmaya başlaması ile birlikte Alman tehlikesinden endişe eden iki devlet, İran üzerindeki baskılarını gittikçe artırmıştı. Rus, İngiliz ve Almanların kendilerine yakın kabineleri seçme gayretleri İran Şah'ını oldukça zor durumda bırakmıştı.

İran siyasetinin devletler arasında bu denli çekişmeli hale gelmesi ile birlikte iki siyasi unsur karşı karşıya gelmişti. İran siyasetinin önemli iki akımı olan Demokratlar⁸⁶⁵, Osmanlı Devleti ile Almanya'nın yanında yer alırken,

⁸⁶³ Tahran Sefiri Asım Bey Şah ile yaptığı görüşmede neticesinde Şah'ın tarafsız kalmak istediğini aynı zamanda Ruslar ve İngilizlerden oldukça çekindiğini Hariciye Nezareti ile paylaşmıştı. Tahran Sefareti'nden 6 Kasım 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 108 numaralı telgraf. BOA. **HR. SYS. nr. 2337/11**, lef 17.

⁸⁶⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, C.III. K.I.,s. 383-365.

⁸⁶⁵ Demokrat Parti'nin kurucu kadrosu eski İçtimaiyyun Ammiyyun Partisi üyeleri idi. Genellikle halkın orta kesimine hitap eden bir düşünce yapısına sahipti. Bu fikri yapısıyla önemli bir aydın kesimi tarafından desteklenmekteydi. İçtimaiyyun Ammiyyun Partisi, daha önce Rus taraftarı sosyalist bir düşüncede olması parti kurucularının yeni dönemde eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştu. Demokrat Partinin temel düşünce yapısı vatanseverlik etrafında özgür bir İran için mücadele etmektir. 1910 tarihinde *İran No* adlı bir gazete çıkartmıştır. Azerbaycanlı fikir adamı olan ve daha sonra milliyetçi kesimin fikir mimarlarından olacak Mehmet Emin Resulzade bu gazetenin önemli kalemlerindedir. Milliyetçi bir söylemle hareket eden Demokratlar İngiliz ve Ruslara karşı bütün bir ülkenin mücadele etmesini savunmuştur. Demokratlar önemli derecede Alman mali desteği almış ve Almanlarla ortak hareket etmiştir. İran'daki Siyasi partiler ve mücadeleleri hakkında geniş bilgi için bkz. Gaffar Moctehidi, **İran'da Yirminci Yüzyılda Siyasal Partiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),

muhafazakârlar ise İngiltere ve Ruslarla hareket etmişti. Her iki grupta birlikte hareket ettikleri devletlerden para yardımı alarak ülke çerisindeki teşkilatlanmalarını destek aldıkları ülke çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmişti. İran siyasetinde güçler mücadelesinde etkili olan bir diğer unsurda siyasi partiler üzerinden kamuoyu oluşturmaktı. Savaşın başlaması ile birlikte müttefikimiz Almanya'nın, Osmanlı Devleti aleyhine izlediği politikadan dolayı 1914 tarihi Osmanlı Devleti'nin İran'da kendine kamuoyu oluşturma ve taraftar bulma adına sıkıntı çektiği bir tarih olmuştur. Özellikle Alman ajanlarının İran'daki istihabrat faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı⁸⁶⁶. 1915 tarihinde durum Osmanlı Devleti lehine dönmeye başlamış, bazı parti ve milletvekilleriyle birlikte askerler Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeye başlamıştı. 1915 Nisan ayı içerisinde İran Sadrazamı, Dâhiliye ve Maarif Nazırları, Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içerisine girmişti. Osmanlı temsilcileri ile yapmış oldukları görüşmelerde birlikte hareket edeceklerini söylemiştiler. Fakat Asım Bey bu duruma ihtiyatlı yaklaşılması gerektiğini Hariciye Nezareti'ne bildirmişti⁸⁶⁷.

Almanlar, Demokratlara para yardımı yaparak onlar üzerinden bir İran-Alman cemiyeti teşkil etmişti⁸⁶⁸. Demokratlar özellikle kamuoyunda bir Alman hayranlığı uyandırmakla vazifelendirilmişti. Demokratlar ile Osmanlı Devleti'nin bağı Almanlar kadar güçlü değildi. Bundan dolayı demokratlar, Almanların güdümüne girmişlerdi. Fakat bu partinin tabanı pek kuvvetli olmadığından dolayı İngilizlerin kamuoyunu şekillendirmesi karşısında istenilen netice alınamamıştı⁸⁶⁹. Almanların, Osmanlıya karşı izlediği siyaset kurulan İran-Alman komitesinin faaliyetlerinden anlaşılmaktadır. Bu komitenin faaliyetlerinden birisi Osmanlı aleyhinde kamuoyu oluşturmaktı. Fakat Almanların Osmanlı Devleti aleyhindeki bu siyaseti tutmamıştır. Gerek Demokratların içerisinde önde gelen kişiler, gerekse daha önce arasının çok

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 1990, s. 50-61.

⁸⁶⁶ Rashid Armin Khatib-Shahidi, **a.g.t.**, s. 34.

⁸⁶⁷ Tahran Sefiri Asım Bey'in 20 Nisan 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekmiş olduğu 109 numaralı telgraf. BOA. **HR. SYS. nr. 2337/3**, lef 27.

⁸⁶⁸ Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'in Osmanlı askerleri İran'ı tahliye ettiği esnada İran'ın siyasi durumu hakkında hazırlamış olduğu 14 Eylül 1917 tarihli rapor, BOA. **HR. SYS. nr. 2340/44**, lef. 2.

⁸⁶⁹ **A.g.v.**

iyi olduğu Nizam üs-Saltana bile Almanlardan nefret eder bir konuma gelmiş ve Almanların İran'ı bir an evvel terk etmesini istemiştir⁸⁷⁰. Ömer Fevzi Bey'in malumatlarından anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti bütün partilerle diyalog kurmaya çalışarak kamuoyu oluşturmayı planlamıştır. *‘‘Bütün İran ile çalışmak ve bütün İran'ın ruhunu takviye etmek isteriz.’’* diyen Ömer Fevzi Bey'in bu sözü Osmanlı Devleti'nin İran üzerinde izlediği politikanın özeti gibidir. Osmanlı Devleti, İranlı bütün unsurlar ile görüşerek onları İngilizlere ve batıya karşı ayaklandırma siyasetini izlediği görülmektedir⁸⁷¹.

Bir taraftan görüşmeler devam ederken savaşın hemen başında İran'da teşkil edilen Osmanlı-Alman kuvvetlerinin başına 1915 tarihinde Marşal von der Goltz getirilmişti. Ordu komutanları şekillenirken diğer taraftan devletler İran Hükümeti'ne nüfuz edebilmek için kendine yakın kişilere kabine kurdurma mücadelesine girmişti. Savaş başladığından İran yönetimi Ala'üs Saltana hükümeti ile yönetilmekteydi. Ocak 1915'te yapılan seçimde doksan altı sandalyeli mecliste demokratlar yirmi yedi sandalyeye sahip olmuştu. Ocak 1915 – Mart 1915 tarihleri arasında hükümet Mustavfi el Mamalik tarafından kurulmuştu. Bu durum İngilizleri rahatsız etmişti⁸⁷². Hükümetin istifasıyla birlikte 11 Mart 1915 tarihinde Müşir'üd Devle, Şah tarafından atanmıştı⁸⁷³. Müşir'üd Devle, İran tarafsızlığını korumak çaba göstermişti. Bu arada Almanlar ve Demokratlar Müşir'üd Devle yönetimini zora sokacak eylemler başlatmıştı.

Yönetim üzerinde İngiliz-Alman rekabeti gittikçe artmıştı. İngiliz Bakan Grey 1915 Şubat'ında İngilizlerin amacını açıklamıştı. İran Hükümeti'nin petrol bölgelerindeki İngiliz çıkarlarına karışmaması istemiş ve körfezdeki adaları İngiliz çıkarları doğrultusunda kullanacaklarını bildirmişti⁸⁷⁴. Almanlar Müşir'üd Devle'yi kontrol altına almak için İran'a üst düzey bir temsilci göndermişti. Tam yetki ile İran'a gelen Prens Henri Reuss geniş bir çalışma başlatmıştı⁸⁷⁵. İngiliz ve Rusların

⁸⁷⁰ A.g.v. lef.3.

⁸⁷¹ A.g.v. lef.3.

⁸⁷² Micheal Jennings Lustig, a.g.t., s. 141.

⁸⁷³ Tahran Sefareti'nden 5 Mart 1331(18 Mart 1915) tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 104 numaralı telgraf, BOA. HR. SYS. nr. 2337/11, lef 11.

⁸⁷⁴ William J. Olson, a.g.e, s. 64.

⁸⁷⁵ Micheal Jennings Lustig, a.g.t., s. 147-148.

baskısı ile koltuğunda fazla duramayan Müşir'üd Devle, 26 Nisan 1915 tarihinde yerini başbakan ve savaş bakanı olarak atanan Ayn-el Devle'ye bırakmıştı⁸⁷⁶. İran'da bir taraftan siyasi istikrarsızlık sürerken diğer taraftan mali sıkıntı yaşanmaktaydı. İngilizler, hükümetin tarafsız davranması durumunda borç vermeyeceklerini, kendileri ile hareket edilmesi halinde yardımcı olacaklarını bildirmişti. Personel maaşlarını ödeyemeyecek kadar zor durumda olan İran, 1915'in Mart ayından Kasım ayına kadar para sıkıntısını çözmek için uğraşmıştır. İngiliz ve Ruslar bu tarihlerden sonra yönetime devamlı borç para vererek kontrolleri altında tutmaya çalışmıştır⁸⁷⁷.

İran'da 1915'in Temmuz ve Ağustos ayları arasında yönetim krizi yaşanmıştı. Yönetim krizi yaşanırken Ağustos ayında demokratlar ve diğer muhalif gruplar Rus ve İngilizlere karşı saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Özellikle siyasi temsilcilere, İngiliz ve Rusların kontrolündeki finans sektörlerine saldırılar yapılmıştı. İsveçli subayların yönetimindeki Alman destekli jandarma kuvvetleri de bu saldırılara göz yummakta ve destek vermekteydi. Saldırıların devam etmesi üzerine Rus ve İngiliz konsololar Kirmanşah'ı terk etmek zorunda kalmıştı⁸⁷⁸. Kirmanşah'ta İngiliz ve Ruslara karşı tepkiler artarken, İsfahan'da Şeyh Nurullah İsfahani önderliğinde tepkiler çoğalmıştı. Şiraz'da ise durum aynıydı.

Mukbir-el Saltana öncülüğünde Rus ve İngiliz karşıtlığı ciddi bir boyuta ulaşmıştı. İtilaf devletlerine karşı mücadeleyi teşvik eden bir cemiyet kurulmuştu. Ekim ayı içerisinde artık bu bölgelerde merkezi hükümet kontrolünü kaybetmişti. Siyasi durum bir açmaza girmişken Rauf Bey 15 Ağustos 1915 tarihinde Alman Ateşemiliter ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Görüşmede Kirmanşah'a Osmanlı taraftarı ve aynı zamanda Kirmanşah'taki kuvvetleri kollayacak bir valinin tayini için gayret gösterilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda diğer vilayetlerin İngiliz taraftarı valilerinin değiştirilmesi veya Osmanlı Devleti lehine hareket etmelerinin sağlanması için çalışılması üzerine karar alınmıştı⁸⁷⁹. 1916 tarihinden sonra ise İran siyasetindeki

⁸⁷⁶ Mansoureh Ettehadiyyeh, **İran ve I. Dünya Savaşı, Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Edit. Touraj Atabaki, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 11.

⁸⁷⁷ İran'ın borç taleplerinin gelişim süreci için bkz. William J. Olson, **Anglo-Iranian Relations During World War I**, Franc Cass&Co. Ltd. , London 1984, s. 56-60.

⁸⁷⁸ Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 167.

⁸⁷⁹ 21 Ağustos 1915 tarihinde 6'ncı Ordu Komutanlığı tarafından Başkumandanlık Vekâletine gönderilen şifre telgraf, ATASE. **K.195, D. 009, F. 01.**

durum İngilizlerin lehine dönmeye başlamıştı. Özellikle 1917 tarihinde Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi ve Rusya'da Ekim ayında meydana gelen Bolşevik Devrimi sonrasında İran'da İngilizlerin önünü açılmıştı.

4.2. OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN'DA İZLEMİŞ OLDUĞU CİHAT POLİTİKASI

Osmanlı Devleti bir taraftan siyasi olarak etkin olmaya çalışırken diğer taraftan İran coğrafyasında etkin bir İslam birliği politikası izlemeye çalışmıştı. Bütün Müslümanları ayaklandırmak için Cihat-ı Ekber ilan edilmişti. Cihadın ilanı ile birlikte bazı aşiretlerin önde gelenleri cihada iştirak için para ve silahları olmadığından dolayı çekinceli bir şekilde cevap vermişti. Aşiretlere silah ve para yardımı yapıldığı takdirde çalışmaların netice vereceği düşünülmüştü. Rus ve İngiliz konsolosları cihada iştirak etme ihtimali olan aşiretlere çeşitli yardım vaatlerinde bulunarak engellemeye çalışmıştı. Bu çalışmalarını ile aşiretlerin cihada iştirak etmesi büyük oranda engellenmişti.

1914'ün Aralık ayında Ncef ulamasından Muhammed Kazım, Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefiri'ne müracaat ederek fetva yayınlamak istediğini bildirmişti. İngilizlerle Rusların İran'dan çıkarılmasını konu alan fetvanın içeriğinden bahsetmişti. Tahran Sefiri Asım Bey durumu Hariciye Nezareti'ne bildirerek fetvanın yayınlaması hususunu arz etmişti⁸⁸⁰. Hariciye Nezareti bu duruma ihtiyatlı yaklaşmış ve durumun biraz daha olgunlaşmasını isteyerek savaşın hemen başında İran Hükümeti'ni karşısına almak istememişti. Aynı zamanda Bağdat'ta Şeyh Abdulkadir Geylani'nin türbedarı, bölgenin ileri gelenlerine mektup göndererek cihada davet etmesi durumu da Hariciye Nezareti'ne sorulmuştu. Cihat ilanının gazetelerde yayınlanmasından sonra halkın bir kısmı Osmanlı Şehbenderliği'nin önüne toplanarak coşkulu bir şekilde cihada iştirak etmişti⁸⁸¹. Ayrıca gençlerden teşkil edilen bir kısım kuvvet Osmanlı birliklerine dâhil olarak cihada katılmıştı. Bu

⁸⁸⁰ Tahran Sefareti'nden 26 Kânunuevvel 1914 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 545 numaralı telgraf, BOA. HR. SYS. nr. 2337/10, lef 7.

⁸⁸¹ A.g.v., lef 11.

kuvvetler Tahran'ın korunması için teşkil edilmişti. Daha sonra bu gruplar İran mücahitleri olarak anılmıştı.

İran'da Muhammed Taki Hairi Şirazi, Hacı Seyyid Mustafa Kaşhâni, Seyyid Ali Damad, Şeyh Muhammed Talikani, Şeyh Muhammed Hüseyin Kaşhif, Seyyid İsmail Yezdi, Nurullah İsfahani, gibi ulemadan bazıları cihada destek fetvaları yayınlamıştı⁸⁸². Fakat bunlar İran uleması arasında oldukça azınlıktaydı. İran uleması ikiye bölünmüştü. Bir tarafta cihadı destekleyen azınlıkta kalan ulema, diğer tarafta genel itibariyle İngiliz ve Rus taraftarı ulema vardı.⁸⁸³ Osmanlı Devleti bu bölgedeki Şii ve Caferi ulema ve “müçtehidin” ile görüşmelerine aralıksız devam ettirerek destek aramıştı⁸⁸⁴. İngilizlerin Bender Buşir'i işgal etmesi üzerine Bahtiyari, Kaşkai, Tengistan'ı aşiret liderlerinin Şiraz'daki ulemayla görüşerek cihat için hazırlık yaptıkları Osmanlı basınına yansımıştı. 1915 yılında Bahtiyari Aşireti'nin kendi bölgesindeki İngiliz petrol kuyularına saldırı yapma ihtimali İngilizleri endişelendirmişti. Alman Wasmuss'un kararsız aşiretleri tahrik etmesi İngilizlerin en büyük çekincesiydi. Almanların önemli diplomatlarından olan Wasmuss propaganda tekniğini çok iyi kullanmakta ve aşiretler üzerinde yoğun bir çaba sarf etmekteydi. Özellikle Güney İran'daki aşiretlerin İngilizlere karşı hareket etmesi için yoğun çaba sarf etmiş ve aşiretlere yardımda bulunmuştu.

İran Hükümeti, Almanların etkili olmaya başlamasıyla birlikte Şiraz, Buşir ve Benderbuşir'in İngiliz taraftarı yöneticilerini değiştirmişti. İngilizler Sencabi Aşireti'ni Osmanlı Devleti aleyhine hareket etmesi için aşiret üzerinde baskı kurmuştu⁸⁸⁵. Cihat ilan edildikten sonra İngilizler, Kaşkai ve Bahtiyari aşiretleri üzerinde yoğun bir baskı uygulamıştı. Bu aşiretler silah temin edebilmek için İngilizlere iyi görünmeye çalışmış ve İngilizlerden silah almayı başarmıştı. Tahran Sefareti ile diyaloga geçen bu aşiretler İngilizlerden sadece silah temin edebilmek için böyle bir teşebbüse girdiklerini bildirmişti.

⁸⁸² Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 125.

⁸⁸³ Micheal Jennings Lustig, **.a.g.t.**, s. 126.

⁸⁸⁴ Ali Satan, **a.g.e.**, s. 194.

⁸⁸⁵ Barış Metin, **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfûz Mücadeleleri**, (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2007, s.44-45.

Osmanlı Devleti bu durumdan istifade ederek Rus ve İngilizlere karşı bölgede kuvvetlerini artırma yoluna gitmişti. Bölge civarındaki cihada iştirak eden aşiretlerin bir kısmını kendi idaresine alarak Kirmanşah civarında yaklaşık altı bin kişilik bir kuvvet tesis etmişti. Bölgedeki Osmanlı temsilcileri kuvvetin yeterli olmadığını söyleyerek Rusların durdurulabilmesi için kuvvetlerin artırılması gerektiğini söylemişti. Osmanlı Devleti, İran topraklarında bulunan askeri birliklerinin İran yönetimini rahatsız etmemesi için İran Hükümeti'ne teminatta bulunmuştu. Aynı zamanda bu kuvvetlerin her iki devletin Rus ve İngilizlere karşı güvenliğini sağlayarak İran'ın bağımsızlığını korumak için bulunduğunu söylemişti⁸⁸⁶. Bununla birlikte Başkumandanlık Vekâleti bölgedeki askerlerin İran halkına karşı iyi muamelede bulunmasını emretmişti. Bu durumun İran Hükümeti'nin kazanılması ve rahatsızlık duymamaları için önemli olduğunu bildirerek mevzu üzerinde hassasiyet gösterilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bölgede ilerleyen Osmanlı birliklerinin işgal kuvveti gibi algılanmaması için gayret gösterilmesi gerektiği, aksi takdirde İran Hükümeti nezdinde sıkıntı çıkabileceği ifade edilmişti⁸⁸⁷.

İngilizler İran'ın önemli aşiretleri olan Bahtiyari ile Hazal'ın aşiretine para ve silah yardımında bulunmuştu. İngilizler, İran'ın önde gelen aşiret liderleri Habîbulallâh Kavam-al-Mülk ve oğlu İbrahim Han, Kamsa Aşireti'nin yanında Hayât-dâwūdî, Lîrâvî, ve Şabânkâra ailelerinin de desteğini almıştı. Bunun neticesinde Tahran Sefiri Asım Bey her iki aşiretin reisi ile görüşüp en azından tarafsız kalmasını istemiş ise de kesin bir cevap alamamıştı. Asım Bey her iki aşiret ile görüşmesinde İslami değerleri ve cihadı ön plana çıkarmıştı.

Tahran Sefiri Asım Bey ve bölgedeki askeri yetkililer nüfuzlu şahıslar üzerinden etkin bir çalışma yürütmekteydi. Osmanlı yetkilileri İngilizlerle hareket etme ihtimali olduğundan dolayı Şecaüddeve ile yakın ilişki içerisine girilmesi ve cihada katılması yönünde çalışma yapılması istenmişti. Özellikle Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin etkin bir şekilde Rus ve İngilizlere karşı mücadele etmesi için çaba gösterilmişti. Mevlana Şeyh Sadık ve Hafid Seyyid Ömer, yapılan çalışmalar

⁸⁸⁶ Hariciye Nezareti'nden 11 Nisan 1915 tarihinde İran Sefareti 'ne gönderilen 198 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337 / 3**, lef 22.

⁸⁸⁷ Başkumandanlık Vekâleti'nden 18'inci Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen 2 Kânunusani 1330(15 Ocak 1915) tarihli şifrenin sureti, BOA. **HR. SYS. nr. 2337 / 3**, lef.

neticesinde Osmanlı'nın yanında yer almış ve halkı cihada teşvik etmişti. Bölgede cihat propagandası için özel heyetler oluşturmuş ve bu heyetler asker heyetlerle birlikte hareket etmişti.

Önde gelen çok az sayıda İranlı âlim fetvalar vererek Rus ve İngilizlere karşı birlikte mücadele edilmesi yönünde çağrıda bulunmuştur. Bunlardan birisi Ağa-yı Nur'du. Ağa-yı Nur yardımlarından dolayı Osmanlı Devleti tarafından tebrik edilmişti⁸⁸⁸. Farsça basılan beyanname İran'da dağıtılmıştı. Cihat'ın ilan edilmesi ile birlikte Kirmanşah, Şiraz, Hemadan gibi İran illerinde Osmanlı Devleti ile İngilizler arasında yoğun bir propaganda yaşanmıştı. Kirmanşah'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Osmanlı Devleti bölgedeki aşiretlerin kaybedilmemesi ve cihat politikasına zarar gelmemesi için bir heyet tertip etmişti. Bu heyetin gözlemleri neticesinde aldığı tedbirlerin bölgede uygulanması talep edilmişti. Heyetin hazırladığı raporun temel noktası bölgedeki aşiretlerin hiçbir şekilde küstürülmemesi ve aralarındaki kavgaların önüne geçilerek barışın tesis edilmesidir. Özellikle sınır bölgesinde sürekli yer değiştiren aşiretlerin bazı sıkıntılara neden olması neticesinde bu aşiretler ile anlaşma yoluna gidilmesi hususuna dikkat çekilmiştir. Her iki ülkenin halkı arasında güvenliğin sağlanması ve hukukun tesis edilmesi için siyasi olarak tecrübeli memurların atanmasının her iki ülke menfaatlerine uygun olacağı belirtilmişti.

Osmanlı topraklarına geçen İranlılara hoşgörü ile bakılarak onların Osmanlı Devleti'nden memnun kalmaları sağlanması istenmişti. Bununla birlikte geri dönüşleri esnasında her türlü güvenliklerinin sağlanması için memurlara talimat verilmesi, bölge için alınması gereken tedbirler olarak belirlenmişti. Osmanlı topraklarına geçen İran aşiretlerinin han sahipleri tarafından kötü muameleye tabi tutulmasının önüne geçilmesi han sahiplerinin çıkarılan vilayet talimat namelerine harfiyen uyması gerekliliği diğer bir nokta olarak tespit edilmiştir. Heyet Osmanlı'nın menfaatleri için Irak topraklarındaki İranlılara karşı sağlık hizmetlerinde ayırım yapılmaması hususunun aşiretlerinin gönlünün kazanılması noktasında önemli bir adım olacağı görüşünü dile getirmiştir⁸⁸⁹.

⁸⁸⁸ Orhan Avcı, **a.g.e.**, s.170-171.

⁸⁸⁹ Barış Metin, **a.g.t.**,s. 77-78.

İngiltere'nin politikası İslam birliğine değer veren İran'daki bazı Arap aşiretleri arasında rahatsızlık oluşturmuştu. Özellikle yüz yıla yakın bir süredir Arap aşiretlerinin bir kesiminin İngilizler ile yakın ilişkiye girerek Osmanlı Devleti'nden kopmaya başlaması Arap aşiretlerini ikiye ayırmıştı. İngiliz, Rus, Fransızların bölgede yayılcı faaliyetleri karşısında Arap aşiretlerinin pek çoğu bu devletlerin varlığından rahatsızdı. İngilizler önemli aşiretlerle geliştirdiği ilişkilerle bu aşiretlerin gerek askeri gerek mali yönden nüfûz kazanmalarını sağlayarak bölgedeki diğer aşiretler karşısında sözü geçer bir konuma getirmişti. Etkin olmaya başlayan bu aşiretler İngilizlerden elde etmiş oldukları menfaatlerin karşılığını İngilizlere bölgede öncülük ederek ödemiştir.

Huzistan'daki Arap aşiretleri Kuveyt Şeyhi Mübarek El Sabah'ın İngilizlerce nasıl elde edildiği örneğini vererek, Osmanlı Devleti'nin başta Şeyh Hazal olmak üzere İngilizlerden yardım alan aşiretlere karşı dikkatli olmasını istemiştir. İngilizlerin İslam coğrafyasını bölmeye yönelik faaliyet içerisinde olduklarını söyleyen Huzistan'daki aşiret reisleri, Şeyh Hazal'ın İngilizlere tereddütsüz teslim olduğunu bildirmişti⁸⁹⁰. Örnek olarak söz konusu tarihlere Şeyh Hazal'ın, İngilizlerden "Nişan" ve "Ferman" alması örnek gösterilmişti. Şeyh Hazal, İngilizler lehine pek çok aşiretle görüşerek İngilizlerin yanında yer almasını istemiştir. Huzistan'daki aşiret reisleri İngilizlerin ve Şeyh Hazal'ın faaliyetlerinin durdurulması için gerekli olan desteği Osmanlı Devleti'ne vereceklerini söylemişti⁸⁹¹.

Savaşın sonuna kadar yoğun bir cihat propagandası yapılmıştı. Bütün gayretlere rağmen bu propaganda çalışması İran'da hedeflendiği şekilde etkili olamamıştı. Osmanlı Devleti'nin İran'da izlemiş olduğu cihat politikasının başarısız olmasının en temel sebebi İngiliz ve Rusların karşı propagandasının gerek baskı yoluyla gerekse Şiiliğin ön plana çıkarılarak yapılmasından kaynaklanmıştır.

⁸⁹⁰ Tahran Sefareti'nden 1 Şubat 1331(14 Şubat 1916) tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraf, BOA. HR. SYS. nr. 2408/13, lef 1.

⁸⁹¹ A.g.v.,

4.3. ALMANLARIN İRAN'DA İZLEDİĞİ SİYASET

4.3.1. Milli Savunma Komitesi'nin (Difa-i Milli Komitesi)

Teşkili ve Milliyetçi Muhalif Hükümetin Kurulması

Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da kurulan cemiyetler devletlerin lehine kamuoyu oluşturmuştur. Bunlardan biriside Almanların lehine çalışan ve hükümet tarafından titizlikle takip edilen Difa-i Milli Komitesi'dir. Milli Savunma Komitesi olarak da bilinen bu komite Almanların desteği ile Demokratlar tarafından İran'ın Kum şehrinde kurulmuştu. Kum şehrindeki sistemli ilk Alman hamlesi olan bu komite Süleyman Mirza öncülüğünde kurulmuştu. Alman Schunemann, komitenin yönlendiricilerindendi⁸⁹². Komite kendi taraftarlarına silah ve çeşitli askeri malzeme tedarik ederek İngilizlere karşı hazırlıklar yapmıştır⁸⁹³.

Almanların kontrolünde olan Difa-i Milli Komitesi'nin Nizamüs- Saltana'nın başa geçtiği zamana kadar Osmanlı Devleti ile de ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'ne İran'ın durumu ile alakalı çeşitli telgraflar yazarak Tahran'ın bir an evvel kurtulması gerektiğini bildirmişlerdir. Komite hakkında bilgi veren Tahran Sefareti, Difa-i Milli Komitesi'nin Almanların işleyişinde olduğunu ve söylemleriyle icraatlarının pek uyumadığından dolayı etki gösteremeyeceğini aktarmıştır⁸⁹⁴. Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti komiteye nüfuz etmeye çalışmışsada Almanların, Osmanlı Devleti aleyhindeki propagandaları ve buna paralel olarak yapılan yardımlar komiteyi Osmanlı Devleti'ne karşı mesafeli davranmaya itmiştir.

Almanlar kurulan bu komiteye sürekli yardım yapma vaadinde bulunmuştur. İngiltere, Rusya ve hükümete karşı başarılı olabilmeleri için paraya ihtiyacı olan Mili Savunma Komitesi bir savunma gücü kurmaya planlamıştı⁸⁹⁵. Komite bünyesinde Osmanlı Devleti'nin İslami söylemini benimseyen, Almanların maddi olarak

⁸⁹² Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 186.

⁸⁹³ Silahları Berlin'den getirildiği İngilizler tarafından tespit edilmişti. Belgenin ilk sayfalarında eksiklik olduğundan dolayı kim tarafından ve kaç tarihinde gönderildiği tespit edilmemiştir, BOA. **DH. EUM. 7. Şb. nr. 72/67**, lef 6.

⁸⁹⁴ **A.g.v.**, lef 8.

⁸⁹⁵ Mansoureh Ettehadiyyeh. **a.g.e.**, s.12.

desteklediği bağımsızlık mücadelesi yapacak mücahitler grubu oluşturulmuştu. Bu teşkilatın oluşturulması aşamasında Alman Kont Kaunitz önemli bir rol oynamıştı. Daha sonra teşkilatın başına Nizam üs-Saltana getirilmişti. Nizam üs-Saltana'nın başa getirilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin İran'daki siyaseti daha aktif bir duruma gelmiş ve buda Osmanlı Devleti'nin İran siyasetinde dönüm noktası olmuştu.

Almanlar yapılacak seçimlerde demokratların önemli noktaları ve bakanlıkları ele geçirmesini istiyordu. Demokratlar siyasi propagandalarını yabancıları ülkeden kovmak ve İran'ın bağımsızlığını kazanmak üzere kurmuştu. Demokratların bazıları İran'dan sürgün edilmişti. Tahran'dan kaçan muhalif grubun tek ümit kaynağı Almanlardı. Özellikle Nodanly'nin destelediği ve ABD'nin Almanya Büyükelçisi'nin de destek verdiği Hasan Takizade, Berlin'e gelerek Almanlarla tam bir uyum içerisinde çalışmıştı. Almanlar, Hasan Takizade'nin güvenliği açısından kendisine kod isim vermişti⁸⁹⁶. Sürgün edilen bu grup Hasan Takizade önderliğinde Ancuman-i Najat-i Iran (Berlin Komitesi olarak bilinmektedir) adında bir kurul oluşturdu. Bu grup Almanlar ile birlikte İngiliz ve Ruslara karşı iş birliğine girmişti⁸⁹⁷. Almanlar ile Hasan Takizade, Ocak ayı içerisinde Berlin'de bir görüşme gerçekleştirmişti. Hasan Takizade, Almanların tekliflerini ilk etapta kendi çıkarlarına uygun bulmadığından dolayı reddetmişti. Hasan Takizade, sürgündeki İranlılar ve İran'ın bağımsızlığı için Almanların şartsız yardım etmesini istemişti⁸⁹⁸. Almanların niyeti İranlı bu grubu başta İran olmak üzere Afganistan'da kendi çıkarları ve şartları doğrultusunda kullanmaktı. Yapılan görüşmeler neticesinde Hasan Takizade Almanlarla anlaşma sağlamıştı.

Almanların, İran milliyetçileri kışkırtması neticesinde 1915'in Temmuz ayında Buşir civarında İngilizler ile milliyetçiler arasında bir çatışma çıkmıştı. İngilizler bu saldırıyı bastırmayı başarmıştı. Bu saldırı İran milliyetçilerine moral olmuştu. Almanlar, İranlı milliyetçiler ile yakın bir ilişki içerisine girmişti. İsviçreli yetkililerde İran'da Almanlar ile birlikte hareket ederek İranlı milliyetçileri İngilizlere karşı kışkırtmıştı. İran'ın çeşitli bölgelerinde Almanların kışkırtması ile İngilizlere karşı saldırılar devam etmişti. İran yönetimi üzerinde girişimlerde bulunan

⁸⁹⁶ Rashid Armin Khatib-Shahidi, **a.g.t.**, s. 29.

⁸⁹⁷ Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 128.

⁸⁹⁸ Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 129.

İngilizler bu saldırıların önüne geçilmesini istemişti⁸⁹⁹. Almanların desteği ile İranlı milliyetçi cephe ve Hindistan'daki İngiliz karşıtı olan milliyetçiler bir komite oluşturarak İngiltere aleyhindeki teşebbüsleri desteklemişti. İngilizler durumun gidişatından memnun olmadıklarından dolayı merkezi hükümete 1915 yılında bir kredi daha vererek ödeme koşullarında esneklik sağlamıştı. Hükümet üzerinde bu şekilde etkisini artırarak İranlı milliyetçilere baskıyı artıracaktı⁹⁰⁰. 1915 yılının Kasım ayı içerisinde İngiliz ve Rus yetkililer Tahran'ı işgal için karar almıştı. Bunun neticesinde hükümette dâhil olmak üzere İran'daki milliyetçi cephe Osmanlı-Alman desteği ile karşı mücadeleye başlamış ve Kum şehrinde bir hükümet kurduklarını ilan etmişti. Rus kuvvetlerin bir kısmı geri çekilmişse de İngilizler saldırılarını devam ettirmiş ve birçok milliyetçi grubu bastırmıştı.

Bağdat'a doğru Rus tehdidinin giderek artması ve Hamedan'ın 3 Aralık 1915'te Rusların eline geçmesi üzerine İsfahan'da aşiretlerden bir birlik oluşturmaya çalışılmıştı. Nizam üs-Saltana'ya o sırada Kirmanşah'ta olan Difa'-i Hareketi'nin başına geçmesi teklif edilmişti. Nizam üs-Saltana'nın bu teklifi kabul etmesi ile birlikte Kirmanşah'ta Demokrat Parti ve İtidali (ılımlı) Partisi milletvekillerinden oluşan geçici hükümet oluşturulmuştu⁹⁰¹.

4.3.2. Muhalif Hükümetin Kurulmasına Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Yaklaşımı

1915 yılının Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde muhalifler arasında ortaya çıkan hükümet krizi Demokratlar ve İlimlilerin kurduğu hükümetle sona ermişti. İki grubun hükümet kurmasına rağmen aralarında çekişme mevcuttu. Yaşanan gelişmeler neticesinde geçici hükümet ile Almanlar arasında güvensizlik meydana gelmişti. Almanlar, Nizam'dan ziyade kendi taraflarında saf tutan Süleyman Mirza'nın geçici hükümeti idare etmesi için girişimde bulunmuştu⁹⁰². Osmanlı

⁸⁹⁹ William J. Olson, *Anglo-Iranian Relations During World War I*, London, 1984., s 93-113.

⁹⁰⁰ William J. Olson, *a.g.e.*, s 57.

⁹⁰¹ Sadık Sarısaman, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemleri'nde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915 – Nisan 1917)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994, s. 124.

⁹⁰² Ali Satan, *a.g.e.*, s. 193.

Devleti bu nedenden dolayı Nizam üs-Saltana ile arayı iyi tutmaya çalışmıştı. Almanlar geçici hükümete karşı gerekli olan güveni verememişti. Geçici Hükümet Almanlardan söz verdikleri mali yardımları yapmasını, bununla birlikte anlaşma metninin imzalanarak geçici hükümetin tanınmasının sağlanmasını istemekteydi. Almanlar direk tepki çekmemek için anlaşmaya yanaşmamıştı⁹⁰³. İran siyasetinde muhalifler üzerinden etkili olmaya çalışan Almanya, 1 Ağustos 1915 tarihinde Alman Askeri Ateşesi Count Kaunitz öncülüğünde Nizam üs-Saltana ve Rıza Kuli Han ile on beş maddelik bir anlaşma imzalamıştı. Gelişmeler devam ederken Almanlar ile Nizam üs-Saltan'a arasında 26 Aralık 1915 tarihinde gizli bir anlaşma daha yapılmıştı⁹⁰⁴.

⁹⁰³ Mansoureh Ettahadiyeh, **a.g. e.**, s.23-27

⁹⁰⁴ VI. Ordu Kumandanlığına atanmasından sonra Almanların Kirmanşah'ta eski Loristan Valisi olan ve Demokrat Parti'den olduğu bilinen Nizam üs- Saltana başkanlığında ihtilalci ve Alman yanlısı bir İran Hükümeti kurmayı planladıklarını ifade etmiştir. Bkz. M. Larşer, **a.g.e.**, s.419.

Nizam üs-Saltana ile Kont Kanitz arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri şunlardır;

1. Anlaşma ile Nizam üs-Saltana, İran'ın Rusya ve İngiltere'den kurtulması için meydana getirilen milli hareketin başına geçmişti. Her türlü imkânını İngiltere ve Rusya'ya karşı kullanmayı kabul etmişti.
2. Savaş bitinceye kadar İran'da bulunan Osmanlı-Alman birliklerinin komutası savaşın sonuna kadar Nizam üs-Saltana'ya bırakılacaktı.
3. Nizam üs-Saltana, Mareşal Von Der Golç Paşa veya yerine geçecek başka bir kimsenin talimatlarına uymayı kabul edecekti.
4. Almanya, Nizam es-Saltana'nın emrine kurmay bir subay ekibi atayacak, atanan subaylar savaş planlarını hazırlayacak ve Nizam üs-Saltana'ya sunacaktı. Nizam üs-Saltana bu planları onaylayacaktı. Her iki grup arasında çıkacak olan bir anlaşmazlık esnasında Nizam üs-Saltana, onun seçeceği bir kişi ve Alman Askeri Ataşesi ile bir komisyon oluşturularak problem çözülecekti.
5. Almanlar gerekli olan mühimmatı Nizam üs-Saltana'ya vererek Osmanlı-Alman birliklerinin İran'a yoğunlaşmasını sağlayacaktır.
6. Almanya belirli bir oranda savaş giderlerini sağlayacak Nizam üs-Saltana ise elindeki imkânları sarf edecekti.
7. Almanya, Nizam üs-Saltana'nın emrine ayda yirmi bin tümen verecekti(Seksen bin Mark).
8. Savaş sonrasında Almanların harcamış olduğu masraflarını borç şeklinde geri ödenmesi için Nizam üs-Saltana taahhütte bulunmuştu.
9. Nizam üs-Saltana, 14 Ocak 1916'ya kadar silahlı dört bin kişi bulundurmaya üstlenmişti. Eğer iki ay boyunca Kirmanşah ile Kengaver mevkiinde tutunabilirse altı bin kişi daha silah altına almayı taahhüt etmişti.
10. Almanya Nizam üs-Saltana'nın, servetini ve ailesini savaşın sonundan itibaren on beş yıllık bir süre koruyacaktı.
11. Almanya, savaşın sonuçlarına bakılmaksızın Nizam üs-Saltana'nın bütün servetini koruma garantisi vermişti.
12. Şayet Nizam üs-Saltana ölürse Almanya anlaşmanın on ve on birinci maddelerini Nizam üs-Saltana'nın mirasçıları için uygulamayı üslenecekti. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**,

Nizamüs üs-Saltana, para silah yardımı yapılması ve teşkilata kendisi liderlik etmek kaydı ile anlaşma şartlarını kabul etmişti. Savaşın tüm giderlerini üstlenmeyi kabul eden ve aynı zamanda 20 yıl toprak bütünlüğünü garanti eden Almanlar, 1916 başında henüz para yardımı yapmamıştı. Bu arada Osmanlı Devleti, Nizam üs-Saltana ile ilişkileri oldukça iyi tutarak Almanların izlediği tutarsız politikalar neticesinde Nizam'ın, Osmanlı'ya yakınlaşmasını sağlamaktaydı.

Almanların, İran'daki etkin siyasi temsilcilerinden olan Nodanly'nin İran'da izlemek istediği siyaset Alman hükümeti rafından desteklenmişti. Nodanly, Osmanlı Devleti'ni İran'da siyaseten etkisizleştirmek istemişti. Nodanly'e göre Almanya İran'da Osmanlı Devleti'nden ayrı bir siyaset izlemeliydi⁹⁰⁵. Nodanly, 1915'in hemen başında İran'da Alman istihbarat ağı oluşturmuştu. Nodanly'nin bu politikası Almanya'nın İran'da kendi başına politika izlemesine sebep olmuştu. Bütün bu gelişmelerden sonra Alman Maslahatgüzarı Nodanly ile Nizam üs- Saltana'nın ilişkileri bozulmaya başlamıştı⁹⁰⁶. Nodanly, Nizam üs-Saltana ile arasındaki problemlerin artması üzerine Alman Hükümeti ile irtibata geçmişti. Almanlar, Nizam üs-Saltana ile hareket edemeyecekleri düşüncesiyle İran milli hareketinin liderliğine Mahber-es-Saltana'yı getirmek istemişti.

Rusların 1915 yılının Kasım ayında Enzeli'ye asker çıkarması Demokratlar ile Ilımlıların yakınlaşmasına ve Almanlarla iş birliği yapmasına neden olmuştu. Demokratlar yeni bir hükümetin kurulması için İsfahan'da toplanacak merkez organlarının çalışma başlatmasını kararlaştırmıştı⁹⁰⁷. Rusların, Kasım ayı içerisinde Tahran'ı işgal etme düşüncesi ile askeri birliklerini Tahran'a sevk etmeye başlamaları bir dönüm noktası olmuştu. Mamelek Kabinesi ve meclis endişeye kapılmıştı. Mamelek'in kurduğu kabinede Alman taraftarı Demokratlarda bulunmaktaydı. Demokratların içerisinde bulunduğu pek çok milletvekili ve

C.III, Kısım 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1983, s. 147-149; Ayrıca bkz, M. Larşer, **a.g.e.**, s. 447-448.

⁹⁰⁵ Rashid Armin Khatib-Shahidi, **German Foreign Policy Towards Iran: The Case Of The National Bank Of Persia**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Oxford University, Manchester 1999, s. 28.

⁹⁰⁶ Ömer Fevzi Bey tarafından 6'ncı Ordu'ya gönderilen 31 Ocak 1916 tarihli telgraf, ATASE. **BDH. K. 3651, D. 626, F. 013.**

⁹⁰⁷ Lev Ivanovich. Miroshnikov, **Iran in World War I**. (Lectures read at Harvard University in November 1962). Moscow: Oriental Literature Publishing House, 1963, s. 48-49.

Osmanlı-Alman taraftarı vekiller Rus tehdidinden dolayı Kum şehrine hareket ederek burada yeni bir oluşum başlatmaya karar vermişti. İran yönetimi üzerinde artan dış baskı, Mustavfi el- Mamelek'i denge politikası izlemeye sevk etmişti.

Mustavfi el-Mamalek, Rusların ilerlemesi üzerine gizlice Demokratların liderleriyle bir görüşme gerçekleştirmişti. Milletvekillerinin Kum'a geçmesi için güvenli bir geçiş planı tartışılmıştı. Bu tarihten sonra İranlı muhalifler için yeni bir dönem başlayacaktı. Almanlar ile gizlice ilişki içerisinde olan Mamelek, Almanların para ve silah yardımı yapması karşılığında Almanlarla birlikte hareket edeceği sözünü vermişti. Almanlar, karşılıklarına Rus ve İngilizleri doğrudan almamak için İran Hükümeti'ni oyalayarak hareket etmişti. Osmanlı Devleti'nin aşiretler üzerinde ve İran'ın önde gelenleri ile görüşmeleri devam etmişti. Bazı aşiretler Osmanlı Devleti'ne gizlice yardım edeceklerini bildirmişti⁹⁰⁸. Bu durum Almanları rahatsız etmişti.

Almanlarla Kum'daki milliyetçi muhaliflerin görüşmesi devam ederken, muhaliflerin kendi içerisinde liderlik tartışması başlamıştı. Kum şehrinde bir araya gelen Mili Konsey, Nizam'ın liderliğini ilk başta kabul etmekte zorlanmıştı. Mirza Süleyman'ın etkili bir lider olmaması Almanların ve Muhacirlerin mecbur kaldıkları için Nizam'a yönelmesine neden olmuştu. Süleyman Mirza etkisini yitirmişti. İngiliz ve Rus siyasi temsilcilerinin baskısı neticesinde Şah'ın muhalif milli gruba karşı baskısı artmıştı. Şah bu grubun kendi kontrolünde kalması için çalışma başlatmıştı. Şah'ın direnmesi Mustavfi el-Mamalik ve diğer bakanlara güç vermişti. 15 Kasım 1915 tarihinde İngiliz ve Rus temsilciler şahla bir görüşme gerçekleştirerek muhacir milli grubun faaliyetlerine yasak getirilmesini talep etmişti. Şah baskılara daha fazla dayanamamıştı. İngiliz ve Ruslar Şah'tan hükümet değişikliği talep etmişti⁹⁰⁹. 24 Kasım 1915 tarihinde Almanlar ile Ilımlılar arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Almanlar, Ilımlılara her türlü yardımı yapacaklarının sözünü vermişti. Almanlar böylece Demokratlarla birlikte Ilımları da kontrolleri altına almıştı. Almanlar yeni arayışların peşine düşerek Hindistan'da İngilizlere karşı bir ayaklanma başlatma arzusuna girmiştiler. Bu nedenle Alman İmparatoru birçok Hintli Prens'e savaşın her

⁹⁰⁸ Tahran Sefiri Asım Bey'in 20 Mart 1331(2 Nisan 1915) tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 697 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/11**, lef 13.

⁹⁰⁹ Micheal Jennings Lustig, **.a.g.t.**, s. 190.

safhasında birlikte hareket etme teklifi yapmış ve Almanya'nın Hindistan'ın yanında olacağına dair mektuplar göndermişti⁹¹⁰. Böylece Hindistan'da çıkacak bir isyanla İngilizlerin dikkati bu yöne çekilmiş olacaktı.

Osmanlı Devleti ve Almanlar, Kum'daki oluşuma destek verme kararı almıştı. Fakat Almanların kendi politikalarındaki ısrarlı tutumları neticesinde ilk etapta hükümet kurma çalışmaları başarılı olamamıştı. Kum'a kaçan milletvekilleri merkezi hükümetin Başbakan'ı olan Mamelik'in meclisi toplamak için yeterli sayıya ulaşmasını engellemişti. Bu nedenle istifa etmek zorunda kalmıştı. Mamelek'in istifasında sonra Başbakan Aralık 1915 tarihinde Ferman Ferma olmuştu. Ferman Ferma, İngilizlere yakın durması ile bilinmekteydi⁹¹¹. Siyasi çekişme devam ederken Aralık ayının başında Ruslar Hamadan'ın kontrolü için çok önemli olan Sultan Bulagh'ı ele geçirmişti⁹¹². Rusların Sultan Bulagh'ı ele geçirmesi Kum'daki muhalifleri endişelendirmişti. Bütün muhalif grupların liderleri bir araya gelerek İsfahan'a geçmiş orada yapılacak faaliyetler hakkında bir dizi toplantılar gerçekleştirmişti. Almanlar bu grupların İsfahan'a geçmesi sırasında mali olarak yardım yapacağını bildirmişti. İsfahan'a geçen muhalifler desteklenmelerine rağmen bu şehirde de fazla kalamamıştı. İngiliz taraftarı Ferman Ferma yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Ferman Ferma'nın hükümeti kurması ile ülke genelinde İngiliz ve Rus karşıtı muhaliflere önemli bir baskı başlamıştı⁹¹³. Baskı artıkça muhalif gruplar arasındaki iş birliği de artmıştı.

Rus işgali tehlikesinden dolayı Kirmanşah'a geçen bu grup geçici bir hükümet meydana getirmişti. Almanya'nın Kirmanşah konsolosu yoğun bir propaganda faaliyeti içerisine girmişti. Bütün icra mekanizması şekillendirilmişti. muhaliflerin Kirmanşah'a gitmesi ile birlikte Nizam üs-Saltana'nın yıldızı parlamıştı. Alman siyaseti Kirmanşah'ta bir hükümet oluşturmak için yoğun çaba sarf etmişti. Almanlar ilişkilerini devam ettirirken Osmanlı Devleti'ni İranlı muhaliflerin yanına pek yanaştırmamaya çalışmıştı. Kirmanşah'taki gruplar arasında üst düzey bir iş

⁹¹⁰ Hariciye Nezareti'nden 22 Nisan 1915 tarihinde Enver Paşa'ya gönderilen Almanca mektupların içeriğine dair telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/11**, lef 27.

⁹¹¹ Mansoureh Ettehadiyyeh. **a.g.e.**, s. 12.

⁹¹² Lev Ivanovich. Miroshnikov, **a.g.e.**, s. 51.

⁹¹³ Micheal Jennings Lustig, **.a.g.t.**, s. 218.

birliği meydana gelmiřti⁹¹⁴. Almanlar imaj çalışması için gayret göstermişti. Alman maslahatgüzarı Tahran’a giderek Almanların İran siyasetinde hala var olduklarını ve ümitsizliğe kapılmadıklarını göstermek istemişti. Almanların Tahran’ı terk etme niyetlerinin olmadığını Nizam s-Saltana’ya bazı teklifler ile birlikte sunmuş fakat Nizam s-Saltana Almanların teklifini kabul etmemiřti⁹¹⁵.

11 Mart 1916 tarihinde Rusların İşfahan’a girmesi üzerine muhalifler Kasr-ı şirin’e gemiřti⁹¹⁶. Kasr-ı şirin’e bütün muhalif liderler gitmişti. Süleyman Mirza ve İlimlilerin liderleri arasında bir anlaşmazlık meydana gelmişti. Muhalifler amaç olarak İngiliz ve Ruslar’a karşı olsa da kendi aralarında liderlik tartişması yaşanmıştı. Almanların muhalifleri kendi eksenlerinde yönlendirme düşünceleri muhaliflerin tartişmasının en büyük sebebi olmuştur. Almanlar geçici muhalif hükümetin anlaşma imzalama taleplerine yanaşmamaktaydı. Tahran’daki merkezi hükümetin tepkisini çekmemek ve aynı zamanda savaşın gidişatını biraz daha beklemek istemişti.

1 Nisan 1916 tarihinde Kasr-ı şirin’deki muhalif grupların liderleri aralarındaki sorunları çözmek ve tek bir çatı altında faaliyette bulunmak üzere bir anlaşma imzalamıřtı⁹¹⁷. Hizb-i Mudafa-i Vatan ismiyle birleşerek faaliyetlerini etkin bir şekilde yürütme kararı almıştılar. Muhalif gruplar Almanların, Osmanlı Devleti’ne karşı olumsuz yaklaşması nedeniyle kendi ilerinde tartişma yaşamıştı. Pek çok kişi 1916 tarihinin Mayıs ayı içerisinde Osmanlı Devleti’ne sığınmak zorunda kalmıřtı⁹¹⁸. Ruslar, Nisan ayında Kasr-ı şirin’e doğru ilerleyip İran milliyetçilerini dağıtmak istemişti. Bu durum muhaliflerin bir kez daha yer değiştirmesine sebep olmuştu. Nizam s-Saltananderliğindeki muhalif muhacir grubun Irak’a gelmesiyle birlikte İran’ın içerisinde bulunduğu durum ve Ruslar ile İngilizlere karşı yapılması planlanan hamleler tartişılmıştı. 16 Mayıs 1916 tarihinde Enver Paşa, Bağdat’a gelerek Nizam s-Saltana ile yapılacak taarruz hakkında

⁹¹⁴Kirmanřah’ta Demokratlardan en az 10, İlimlilerden 3, İmiye Partisi’nden 2 ve bağımsızlardan 2 milletvekili bulunmaktaydı. Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 237.

⁹¹⁵mer Fevzi Bey tarafından 31.11.1916 tarihinde 6’ncı Ordu’ya gönderilen 1857 numaralı telgraf. **ATASE BDH. K. 3651, D. 026, F. 012.**

⁹¹⁶Persia. Handbooks prepared under the direction of the Historical Section of the Foreign Office - no 80 . **IOR/L/PS/20/C188**, s. 49.

⁹¹⁷Slayman Mirza, Sadik Tabatabai, Hasan Müderris arasında imzalanmıştı. Micheal Jennings Lustig, **a.g.t.**, s. 256.

⁹¹⁸**TNA IOR/L/PS/20/C188**, s. 49.

görüşmeler yapmıştı. Görüşmeye ulemadan ve muhalif gruptan önemli kişilerde katılmıştı. İslam birliği temeli üzerinde işgal altındaki İslam ülkelerinin kurtarılması ön plana çıkarılmıştı⁹¹⁹. Nizam üs-Saltana ve taraftarlarının Osmanlı Devleti'ne yakınlaşması ve ön plana çıkması neticesinde Almanlar sıkıntı çıkarmıştı. Maslahatgüzar Nadolny bu durumu açıktan belli etmişti. Bu tarihlerde İran'daki Alman siyaseti bir açmaza girmişti.

Enver Paşa, Nizam ve taraftarlarının Osmanlı topraklarında güven içerisinde olacakları garantisini vermişti. Bu durum Osmanlı Devleti için oldukça önemli bir fırsattı. Zoraki müttefiki Almanlara karşı İran milliyetçilerini tamamen kazanmış olacaktı. Bu esnada İngiliz kuvvetleri Kutü'l Amare'de zor günler geçirmekteydi. Rus komutan General Baratof İngilizlere yardım edebilmek için Bağdat'a doğru ilerlemeye karar vermişti. Kerind bölgesine kadar ilerlemesi muhacir muhaliflerin Irak'a göçünü hızlandırmıştı. Rus birlikleri 10 Nisan'da Kerind'de durdurulmuştu. Ruslar direnişle karşılaşmalarına rağmen Kerind'i ele geçirmişti⁹²⁰. Kerind, Osmanlı-İran sınırına çok yakın bir mevkide bulunmasından dolayı oldukça önemli bir konuma sahipti. Rusların eline geçmesi Osmanlı sınırında tehlike meydana getirmişti.

İngilizlerin Kutü'l Amare'de teslim olması Osmanlı kuvvetlerini moral olarak güçlendirmişti. Enver Paşa bu zaferden sonra İran'daki Osmanlı askeri pozisyonunu kuvvetlendirme kararı almıştı. İngilizlere karşı kazanılan zafer Bağdat'ta bulunan muhalif grup üzerindeki Osmanlı kontrolün sağlamıştı. Almanlarla arası açılan muhalifler Nizam üs-Saltana liderliğinde Osmanlı Devleti ile hareket etmeye başlamıştı⁹²¹. Ruslar 7 Mayıs'ta Kasr-ı Şirin'i ele geçirmiş ve Hanikin'e doğru ilerlemeye başlamıştı. Rusların işgali neticesinde muhaliflerin Irak'a sığınmaları son derece isabetli bir tutum olmuştu.

Osmanlı Devleti geçici hükümeti tanıyarak devletler arası arenada tanınmasını sağlamaya çalışmıştı. Devletin atmış olduğu bu adım son derece önemliydi. Bu süreçte Almanya izlemiş olduğu politika neticesinde hem Nizam üs-Saltana karşısında hem de Tahran Hükümeti karşısında itibarını iyice kaybetmişti.

⁹¹⁹ Enver Paşa, Nizam üs-Saltana ile Kazameyn türbesinde bir görüşme yapmıştır. Mansoureh Ettehadiyyeh, **a.g.e.** 16.

⁹²⁰ **IOR/L/PS/20/C188**, s. 49.

⁹²¹ Moberly, **The Campaign in Mesopotamia**, vol. 3, s. 11-15.

Almanların vaatlerini yerine getirmemesi Nizam ile Alman Sefareti'nin arasının açılmasına neden olmuştu. Almanya, Dr. Vassel'i, Nizam üs-Saltana ile ilişkileri düzeltmesi için İran' a göndermişti. Nizam üs-Saltana'nın esas amacı Almanya ile resmi bir anlaşma yapmaktı. Almanların buna yanaşmaması yeni görevlendirilen Vassel'i de zor durumda bırakmıştı. Almanlar muhalif grubun Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasından oldukça rahatsızdılar. Bu nedenle muhalif grubun liderleri arasında Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda yapmaya başlamıştılar. Bu durum muhalif grup arasında tartışmaları başlatmıştı. Enver Paşa, Nizam üs-Saltana'ya Osmanlı Devleti'nin İran'ın geleceği noktasında art niyet taşımadığı yönünde teminatlar vermişti. Bu görüşmeden sonra Nizam üs-Saltana ve Hasan Müderris, 1 Haziran'da Bağdat'ta muhalif grubun önde gelenlerinin Osmanlı Devleti hakkındaki endişelerini gidermek için bir toplantı yapmıştı. Grup arasındaki tartışmalar en çok Demokratlara zarar vermişti⁹²². Haziran ayı içerisinde Percy Molesworth Sykes emrindeki "South Persia Rifles" birliği ile Kirmanşah'a gelerek buradaki İsveçli jandarma subaylarını dağıtmıştı. Almanlar, Şiraz'daki İngiliz konsolosluğundaki pek çok evrak ele geçirmişti. Bu belgeler Berlin'e götürülerek Almancaya çevrilmişti⁹²³.

Ali İhsan Paşa komutasındaki kolordu, Haziran ayı içerisinde Ruslardan Kasr-ı Şirin'i geri almak için harekete geçmişti. İran'daki Rus işgalini durdurmak için görevlendirilen 13'üncü Kolordu, İranlı muhalif grupların desteği ile Temmuz'un hemen başında Kirmanşah'ı Rus işgal kuvvetlerinden geri almıştı⁹²⁴. Kirmanşah'ın Rus işgalinden kurtarılması ile birlikte Osmanlı'nın desteklediği muhalif grup 28 Temmuz'da Bağdat'tan Kirmanşah'a geri dönmüştü⁹²⁵. Ali İhsan Paşa'nın bu başarısından sonra Nizam üs-Saltana ve ekibi Kirmanşah'a geri dönerek geçici hükümetlerini yeniden oluşturmuştu. Geçici hükümet arasında Osmanlı Devleti'ne karşı kuşku ile yaklaşanlarda vardı. Nizam üs-Saltana her ne kadar bunların endişelerini gidermeye çalışmışsa da Almanların kışkırtmaları neticesine muhalif grup arasında Osmanlı Devleti'nin işgalci olarak görünmesine neden

⁹²² Micheal Jennings Lustig, *.a.g.t.*, s. 264.

⁹²³ *IOR/L/PS/20/C188*, s. 49.

⁹²⁴ Mansoureh Etehadiyeh, *a.g.e.*, 17.

⁹²⁵ William Edward David Allen-Paul Muratoff, **Caucasian Battlefield, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828–1921**, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 431-436.

olmaktaydı. Osmanlı Devleti, İran'ın muhalefetinin endişesini gidermek için İslami duyarlılığı ön plana çıkararak Rus ve İngilizlere karşı yapılacak olan mücadelede bir ayrılık istememekteydi. Nizam üs-Saltana ve Muhacirler, Ali İhsan Paşa'nın tutumundan rahatsızlardı.

Ali İhsan Paşa, 1916 tarihinde Nizam üs-Saltana ile karşı karşıya gelmiş ve Nizam üs-Saltana'nın gerektiği gibi hareket etmediğini düşünerek şikâyetlerini iletmişti. Özellikle Nizam üs-Saltana'nın aşiret birliklerini toplama noktasında göstermiş olduğu çalışmayı beğenmemişti. Ali İhsan Paşa, Nizam üs-Saltana'nın para üzerine sistem kurduğunu bildirerek durumdan memnun olmadığını söylemişti. Ali İhsan Paşa'nın, Nizam üs-Saltana ile yıldızı çok barışmadığı görülmektedir. Fakat kendisi İran'ın kuzeyindeki aşiretleri ayaklandırmak için Nizam üs-Saltana'dan istifade etmiş, onun etkisi altında olan bölgelerde cihat propagandası yapmıştır⁹²⁶. Ali İhsan Paşa propaganda hususunda özellikle imaj unsuruna çok dikkat etmekte ve bölge aşiretleri üzerinde güçlü görünmenin önemine dikkat çekmekteydi. Bunun için aşiretlere gönderdiği temsilcilere bu hususu kullanılacak bütün malzemede göstermelerini ve savaşın kesin bir şekilde kazanılacağı hususunun vurgulanmasını istemiştir⁹²⁷. Ali İhsan Paşa'nın çağrısı aşiretlerin menfaat düşünceleri Rusya ve İngiltere ile olan ilişkilerine göre şekil almaktaydı⁹²⁸. Fakat Ali İhsan Bey, Bicar civarındaki Kürt aşiretlerin desteklerinden çok memnun değildi. Özellikle savaş esnasında ortan kaybolmaları ve savaş bitince para istemek için ortaya çıktıklarını ifade etmiştir. Ali İhsan Bey'in aşiretler noktasında yakındığı en önemli nokta aşiretlerin ikiyüzlü bir şekilde hareket etmesidir⁹²⁹. Ali İhsan Paşa'nın İran'daki en önemli faaliyeti gerek neşriyat yoluyla gerekse aşiretler üzerinde yoğun propaganda çalışması yapmasıdır. Aynı tarihlerde Ali İhsan Paşa'nın tutumu Fevzi

⁹²⁶ Ali İhsan Paşa bölgede propaganda amaçlı *Fars el Abad* adında bir gazete çıkarmıştır. Barış Metin, **a.g.t.**, s. 114-117.

⁹²⁷ Sadık Sarısan, "I. Dünya Savaşı'nda İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)", **Türkler**, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.440-452.

⁹²⁸ Sencabi Aşireti, Bani Lam aşireti gibi bazı aşiretler parasal desteğe göre şekil değiştirmektedir. Osmanlı'nın Cihad-ı Mukaddes çağrısına Behram Bey öncülüğündeki Veldeki aşireti, Bicar civarındaki aşiretler, bazı Kürt aşiretler, Kahri aşireti, Müşar ed Divan aşireti önemli destek veren aşiretlerdendir. Bkz. Barış Metin, **a.g.t.**, s. 117.

⁹²⁹ Barış Metin, **a.g.t.**, s. 117.

Bey'i de rahatsız etmişti. Ali İhsan Paşa'nın bulunduğu bölgenin iç işlerine karışması İranlı Muhalifleri ve Nizam'ı rahatsız etmişti⁹³⁰.

Kirmanşah'a geri dönen grup hızlı bir şekilde Nizam üs-Saltana öncülüğünde geçici hükümetin bakanlıklarını şekillendirdi. Nizam üs-Saltana bu tarihten sonra muhalifler üzerindeki otoritesini tamamen sağlamıştı. Almanların desteklediği Süleyman Mirza liderliğindeki Demokratların muhalif grup içindeki etkisi zayıflamıştı. Nizam'ın kontrolü ele geçirmesi Osmanlı Devleti'nin muhalifler üzerindeki etkisini artıracaktı. Nizam üs-Saltana 1916 yılının Şubat ayında kurulan muhalif hükümetin başbakanı olmuştu. Nizam üs-Saltana muhalif grup arasındaki gücünü artırırken İran politikasına da müdahil olmaktaydı. İran Şahı'nın İngiliz ve Ruslarla hareket etmesi ve bazı imtiyazlar vermesi üzerine Nizam üs-Saltana, İran Şahı'na bir mektup yazarak İran'ın tarafsızlığını koruması gerektiğini söylemişti.⁹³¹ Nizam üs-Saltan bir taraftan muhalif grubu toparlamaya çalışmakta, diğer taraftan ise Alman siyasetinin tutarsızlığı ile uğraşmaktaydı. Yeni gelen Alman Maslahatgüzar ile görüşen Nizam, önceki Maslahatgüzar'ın tutumunu beğenmediğini ve hiçbir anlaşmaya yanaşmadığını söyleyerek kendisinin fikirlerini sormuştu⁹³². Alman maslahatgüzarın tutarsız cevap vermesi Nizam'ı kızdırmıştı.

Birinci kabinede İçişleri Bakanı olan Süleyman Mirza yeni kabinde kendine yer bulamamıştı. Böylece Demokratlar ve dolayısıyla Almanlar geçici hükümetin ikinci kabinesinde etkisini kaybetmişti. Almanların etkisini kaybetmeye başlaması ciddi sorunlar meydana getirmişti. Nizam es-Saltana muhalif gruplar arasındaki sorunların giderilmesi ve birlik içinde hareket edilmesi için 19 Ağustos 1916 tarihinde grupların liderleri ile bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmayla İran'ın geleceği için bütünlük içerisinde hareket edilmesi ile birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki dengenin muhafazası kararlaştırılmıştı. 23 Ocak 1917 tarihinde

⁹³⁰ Mansoureh Ettehadıyyeh, **a.g.e.**, 23.

⁹³¹ Ömer Fevzi Bey tarafından 6'ncı Ordu'ya gönderilen 3 Şubat 1916 tarihli telgraf, ATASE. **BDH., K. 3651, D.026, F.018.**

⁹³² Ömer Fevzi Bey tarafından 6'ncı Ordu'ya gönderilen 9 Şubat 1916 tarihli telgraf, ATASE. **BDH., K.3651, D. 026, F. 019.**

İranlı muhalifleri bir araya gelerek önemli kararlar almış ve bu kararlar Osmanlı Sefareti ile paylaşılmıştı. İran'daki muhalif hükümetin aldığı kararlar şöyleydi⁹³³;

- Jandarma hakkındaki mukavelenamenin kabul edilmesi,
- Osmanlı Devleti aleyhinde hareket eden subayların derhal ihraç edilmesi,
- Hükümet-i Milliye'nin istihbaratına bir Almanın tayin edilmesi,
- En kısa sürede bir mahkemenin teşkil edilmesi,
- Vali ve Erkan-ı Harbiye reisinin yerine uygun atamaların yapılması,

Bu kararlar alındığında Bağdat henüz İngilizlerin eline geçmemişti. Savaşın seyri tam olarak belli değildi. Alınan kararlarda muhalif milli hükümetin İran'ın merkezi hükümetin yerine hazırlık yaptığını göstermektedir.

Alman destekli Demokratların önde gelenlerinden bazıları Osmanlı Devleti'nin varlığından oldukça rahatsızdı. Osmanlı Devleti'nin Irak'tadaki durumu İran'daki konumunu direk olarak etkilemişti. Özellikle İngilizlerin Bağdat'ı işgal için yapmış oldukları geniş çaplı hazırlıklar ve ilerleme planları İran'daki Osmanlı siyasetini etkilemeye başlamıştı. Rusların ilerlemesi ve Kengaver'e kadar yaklaşmaları 16 Şubat 1917 tarihinde Osmanlı Devleti ve Almanya'nın siyasi temsilcilerinin Kirmanşah'ı boşaltmalarına neden olmuştu. İranlı muhalifler için durum oldukça zorlaşmıştı. İngilizlerin Irak'ta sürekli ilerlemeleri ve İran'da Rusların kuzeyden ilerlemesi Nizam üs-Saltana öncülüğündeki muhaliflerin göç edeceği noktaların sayısını azaltmıştı⁹³⁴. Artık muhalif grup için sıkıntılı süreç başlamıştı. İngilizlerin Bağdat'ı işgal etmesi ve Tahran'da tam kontrolü sağlaması neticesinde muhalifler dağılmaya başlamıştı. Demokrat grubun bazı üyeleri Berlin'e gitmişti. Bir kısmı ise Sincabi Aşireti'ne sığınmıştı. Nizam üs-Saltan'a ise Almanlarla olan bağlarını tamamen kopararak Kerkük'te bulunan Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerine yardım etmişti. Nizam üs-Saltan'a daha sonra İstanbul'a davet edilerek muhacir muhalif grubun çalışmalarını orada yapmasını sağlanmıştı. Muhalif grup, savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine devam etmesi ve daha sonra İngilizlerin milli mücadele sırasında İstanbul'u işgal etmesi ile birlikte İstanbul'daki faaliyetlerini de gerçekleştirememişti.

⁹³³ ATASE. BDH. K. 3651, D. 026, F. 009.

⁹³⁴ Micheal Jennings Lustig, a.g.t., s. 27-279.

4.3.3. Almanya İle İnan Arasında Yapılması Planlanan Anlaşma ve Osmanlı Devleti'nin Alman Siyasetine Tepkisi

Nizam üs-Saltana Almanların ve Avusturya'nın Osmanlı'ya karşı samimiyetini anlamak için Osmanlı Devleti'nin bu devletlerle bir anlaşma yapmasını teklif etmişti. Osmanlı Devleti ve İnan'daki milliyetçilerin liderler Nizam üs-Saltana bu devletlerle yapılacak olan anlaşmanın Müslümanların geleceğini savunması gerektiği düşüncesindeydi. Aksi takdirde bu devletlere yapılan fedakârlığın gelecek adına hiçbir şey ifade etmeyeceğini söylemişti. Daha önce bu devletlerin Sefirleri ile bir anlaşma için bir araya gelmiş Rusların ve İngilizlerin baskıları nedeniyle anlaşma gerçekleşmemişti. Nizam üs-Saltana, Almanlarla mutlaka bir anlaşma imzalanması gerektiği üzerinde durmuştu. Almanların tutumunun İnan kamuoyunda oldukça tepkiyle karşılandığını belirten Nizam üs-Saltana, Osmanlı ve İnan'ın geleceği için Almanların olumsuz tavırlarının önüne geçilmesi gerektiği kanaatindeydi. Aksi takdirde İnan'daki Alman faaliyetlerinin bir müddet sonra Osmanlı faaliyeti gibi algılanacağı üzerinde durmuştu⁹³⁵.

İnan ile Almanya arasında 1916 yılının Kasım ayı içerisinde bir anlaşma yapılmasına karar verilmişti. Almanya bu anlaşmayı müttefikleri adına da yapacağını İnanlı yetkililere aktarmıştı. Uzun süre yapılan görüşmelerin ardından Almanya hazırlamış olduğu teklifi İnanlı yetkililere sunmuştu. İnan Şahı adına, Almanya ile başlangıçta iyi ilişkiler içerisinde olan Nizam üs-Saltana, anlaşmanın görüşmelerini üstlenmişti. Bu anlaşmaya göre İnan, siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kazanana kadar anlaşma yirmi senelik bir süreyi kapsayacak ve bu teminat Osmanlı, Almanya ve Avusturya adına verilecekti. Ayrıca İnan'ın İngiltere, Rusya, Fransa ile yapmış olduğu bütün anlaşmaların fesh edilmesi ve verilen bütün imtiyazların kaldırılması kararlaştırılmıştı. Bu madde oldukça önemlidir. Eğer bu anlaşma onaylanmış olsa idi İnan'daki siyaset çok farklı bir seyir almış olacaktı.

⁹³⁵ Aynı tarihlerde bu görüşmeler yapılırken Tahran Sefiri Asım Bey vasıtasıyla İnan meclisine baskı kurularak İttihat-ı İslam adına Osmanlı İnan adına münferit bir anlaşma imzalanmıştır. Bağdat'tan Başkumandanlık Vekâletine gönderilen 13. 6. 1916 tarihli 2589 numaralı şifrenin sureti, BOA. HR. SYS. nr.2422/11, lef.3-4.

İran Hükümeti yüz sene kadar bir müddetle yabancılara vermeyi düşündüğü imtiyazlar için bu anlaşma çerçevesinde hareket edecekti. Görüşmeler çeşitli müzakereler ile devam etmişti. Nizam üs-Saltana İstanbul'daki Murahhaslar ile görüşeceğini Almanlara söylemişti. İran, birinci maddeyi kabul etmeyeceğini dile getirmişti. Birinci madde İngiliz ve Rusya'nın yerine Alman hâkimiyetini getirme düşüncesini taşımaktaydı. İran heyeti Almanlara başka tekliflerde sunmuştu. Fakat görüşmeler her iki devletin anlaşamaması üzerine neticelendirilememişti⁹³⁶. Bu görüşmelerden sonra tekrar bir araya gelen Nizam üs-Saltana ve Alman Sefiri 5 Aralık 1916 tarihinde bir anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Osmanlı ve Alman paralarının İran topraklarında dolaşımı için milli bir bankanın kuruluş çalışmalarını başlatmak üzere bir komisyon teşkiline karar verilmişti⁹³⁷.

İran ile Almanya arasındaki ilişki, Almanların izlemiş olduğu politikadan dolayı sıkıntıya girmişti. Almanlar, Osmanlı Devleti adına İran'a çeşitli vaatler ve taleplerde bulunarak İran'ın kuzey bölgesini Osmanlı'nın işgal edeceği izlenimini yaymıştı. İran, Almanların bu tutumu üzerine Osmanlı Devleti'ne kuşku ile bakmıştı⁹³⁸. Osmanlı Devleti'nin İran'daki siyasi temsilcileri Almanların İran'da Osmanlı'yı Rusya'dan daha ziyade rakip olarak gördükleri noktasında hem fikirdi. İran'daki Osmanlı temsilcileri İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı olası bir savaş ilan etmesine Almanların izlediği siyasetin sebep olacağını düşünmekteydi. Almanların İran ile bir anlaşma imzalaması halinde İngiliz ve Ruslarla bir arada hareket etmesi ihtimalinin varlığından şüphe duyulmaktaydı⁹³⁹. Ömer Fevzi Bey, Devleti uyararak Almanlara dikkat edilmesi gerektiğini, Almanların Osmanlı üzerinden uygulamaya çalıştığı hilafet ve cihat anlayışının zarar verebileceği uyarısını yapmıştı. İran'ın İngiltere ve Rusya ile yapmış olduğu anlaşmalar Osmanlı Devleti yetkililerince İran'ın geleceği adına felaket doğuracağı düşüncesine sevk etmişti. Bundan dolayı

⁹³⁶ Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 1 Teşrinisani 1332(14 Kasım 1916) tarihli telgraf, BOA.. **HR. SYS. nr. 2339/102.**

⁹³⁷ Ömer Fevzi Bey tarafından 6.10. 1916 tarihinde 6'ncı Ordu'ya gönderilen telgraf, ATASE. **BDH. K. 3651, D. 026, F. 007.**

⁹³⁸ Ateşemilrite Ömer Fevzi Bey'in 1 Teşrinievvel 1332 (14 Ekim 1916) tarihli 1400 numaralı şifre telgrafın zeyli. BOA. **HR. SYS. nr. 2339/104,** lef 1.

⁹³⁹ **A.g.v.,** lef 2.

Osmanlı Devleti'nin İran'ın siyasetine müdahale etmesi hem İslam hem de İran adına bir borç olarak değerlendirilmişti⁹⁴⁰.

Almanya, İran'da izlemiş olduğu siyaset neticesinde özellikle 1916 tarihinden sonra pek etkili olamamıştır. Osmanlı Devleti, Almanya'nın kendi aleyhine davranması ve yanlış politika izlemesine rağmen Almanya ile İran yönetimi ve İran muhalifleri arasında bulmaya çalışmıştı. Almanlar bu girişimden sonra İran yönetimi nezdinde hatalarını düzeltmek ve yeniden etkin olmak için girişimde bulunmuştu. Almanya'nın İran Maslahatgüzarı ve Sefiri, İran yönetimine resmi bir teminat vererek Almanya'nın geçmişten itibaren İran'ın istiklali için çalıştığını vurgulamıştı. Bu yetkililer daha önce yapmış oldukları fakat imzalanamayan anlaşma müzakeresini örnek göstermişti. Yapılan müzakereyi Rusların bozduğunu ve diğer üç devletin anlaşma noktasında herhangi bir sıkıntı çıkarmadığını söylemişler⁹⁴¹. Almanlar vermiş olduğu beyanatta İran'ın, İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşması halinde Almanya'nın İran'ın istiklali için harekete geçmeye hazır olduğu teminatını vermişler. Osmanlı Devleti'nin de desteği ile yeniden Osmanlı, Almanya, İran ve Avusturya arasında bir ittifak anlaşmasının imzalanabileceği bildirilmişti. Almanlar ayrıca Osmanlı Devleti, Avusturya ve Almanların, İran ile ayrı ayrı birer anlaşma imzalaması gerektiğini İran Hükümeti'ne iletmişti. Daha sonra Almanların da teklifi ile Osmanlı Devleti de müzakerelere katılmıştı. Müzakere esnasında Osmanlı Devleti ve Almanlar, İran'da yapılacak olan bir demiryolu hattı imtiyazı elde etmişti. Almanlar istediklerini alamayınca müzakere masasından kalkmıştı⁹⁴².

Nizam üs-Saltana Almanların tutumundan oldukça rahatsız olmuş ve Fevzi Bey'e durumdan duyduğu rahatsızlığı aktarmıştı. Almanlara ne kadar iyi davransada yapılması düşünülen hiçbir sulh anlaşması için taahhüt vermediklerini ve kendi istedikleri bir anlaşma metni dayattıklarını söylemişti⁹⁴³. Almanlar, İran ile yapılacak olan anlaşmada özellikle idareyi ele geçirme noktasındaki taleplerinde ısrar etmiş ve sürekli bu husus üzerinde durmuştur. İran tarafı Almanların taleplerini kabul

⁹⁴⁰ A.g.v., lef 3.

⁹⁴¹ 7.10.1333 tarihinde Almanya'nın İran Maslahatgüzarı tarafından İran Hükümeti'ne sunulan resmi beyannamenin tercümesi. BOA. HR. SYS. 2338/3 lef 1.

⁹⁴² A.g.v., lef 2

⁹⁴³ Nizam üs-Saltana'nın Ömer Fevzi Bey'e yazmış olduğu mektup, BOA. HR. SYS. 2338/3 .

etmeyince Almanlar çeşitli bahaneler bularak müzakere masasından kalkmıştır. Avusturya'nın ise Almanların siyasi etkisinden dolayı hareket edemediğini ve İran ile anlaşma yapmaya yanaşmadığı görülmektedir. Nizam üs-Saltana bu durumu tüm İslam Devletleri'nin bir sığınağı ve koruyucusu olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nden ümit ederek bildirmiştir⁹⁴⁴. Nizam üs-Saltana, Almanların tutumunun Osmanlı sınırlarını tehdit ettiğini, İngiltere ve Rusya'nın, Irak'a girme ihtimalini artırdığını söyleyerek, Osmanlı, İran ve Avusturya Sefirlerinin çok gizli bir anlaşma ile ittifak etmesini istemişti. İran'ın tarafsızmış gibi görünerek Rus ve İngilizlerin tepkisinin önüne geçilmesi noktasında hem fikir olduklarını, bu fikrin önüne Almanların izlediği politikanın geçtiğini ifade etmiştir⁹⁴⁵.

Almanların Nizam üs-Saltana nezdine teşkil edilmesi düşünülen bir İran yönetimine yapmış olduğu para yardımını azaltmaları tepki ile karşılanmıştı. Bu durumun acilen düzeltilmesi ve Hariciye Nezaretleri nezdinde görüşülerek normal bir şekilde para yardımının Nizam üs-Saltana'ya yeniden yapılması talep edilmişti. Aksi durumda İngilizlerin bu durumu çok iyi bir şekilde kullanması ihtimali tartışılmış ve bu durum tereddüt meydana getirmişti. Osmanlı yetkililerinin İran'da kendileri ile birlikte hareket eden yetkililere karşı bir itibar kaybı söz konusu olduğundan dolayı hem Osmanlı yetkilileri hem de Nizam üs-Saltana bir kez daha Almanlar ile karşı karşıya gelmişti. Bu durum Nizam üs-Saltana tarafında açıkça eleştirilmiş ve kendi itibarlarının söz konusu olduğunu söyleyerek durumun kabul edilemeyeceğini Almanlara bildirmişti. Nizam üs-Saltana, Almanları tehdit ederek verdikleri hiçbir sözde durmamakla itham etmiş ve kendi kontrollerine verilen jandarmanın tahsisatının Osmanlı Devleti üzerinden yapılmasını istemiştir. Almanların bu durumu kabul etmemesi üzerine kendi kontrolündeki ordu üzerinde Alman etkisini bitirmekle tehdit etmişti. Jandarmanın terhis edilip dağıtılabileceği uyarısını yapmıştır. Almanlar, Osmanlı Devleti aleyhine 1917 tarihine gelindiğinde de çalışmış, tartışmalar Nizam üs-Saltana'nın jandarmayı Osmanlıya bağlamak istemesiyle

⁹⁴⁴ A.g.v.

⁹⁴⁵ A.g.v.

artmıştır. Daha sonra Ömer Fevzi Beyle, Nizam üs-Saltana görüşmüş ve Nizam üs-Saltana, Osmanlı Devleti'ne yardımlarından şükranlarını bildirmiştir⁹⁴⁶.

4.3.4. Almanların Ruslarla İttifak Arayışları

Tahran Sefiri Asım Bey, Hariciye Nezareti'ne Devletin doğu siyasetinde etkili olması gerektiğini bildirmişti. Asım Bey, İran'da Alman, Rus ve İngilizlerin son derece önemli çalışmalar içerisinde olduğunu aktarmıştı. Özellikle Almanların, İran siyasetine nüfuz etmeye çalıştıklarını beyan etmişti⁹⁴⁷. Almanların ve Rusların, İran'da birlikte hareket etmesi Tahran Sefiri Asım Beyi ve Osmanlı yetkililerini rahatsız etmişti⁹⁴⁸. Asım Bey, Alman Sefiri'nin uyarılması için Hariciye Nezareti'ne çağrıda bulunmuştu. Almanların bir taraftan Ruslarla ittifak etmeye çalışırken diğer taraftan da İran Hükümeti'ni Osmanlı Devleti'nin aleyhine kışkırttığını söylemişti⁹⁴⁹. Almanya ile müttefik olmamıza rağmen Alman Sefiri'nin böyle bir tutum içerisinde olması sorgulanması gereken bir husustu. Asım Bey, İran Şah ile görüşüğünü Alman-Rus ittifakı hakkındaki bilgileri ondan aldığı dile getirmişti. Alman Sefirinin sefahat içerisinde olduğunu bildiren Asım Bey, İran'ın da içler acısı bir durumda olduğuna dikkat çekmişti⁹⁵⁰.

Asım Bey, Tahran'da bulunma sebeplerini halkı İngiliz ve Ruslara karşı ayaklandırmak ve cihat şuurunu oluşturmak olduğunu, bu niyetini İran yönetimine aktardığını ifade etmiştir⁹⁵¹. Hariciye Nezareti'nin vermiş olduğu cevaba bakıldığında Osmanlı Devleti'nin İran'ın genelinde itilaf kuvvetlerine karşı bir ayaklanmayı desteklediğini ve diplomatlarını bu vazifeye görevlendirdiği

⁹⁴⁶ Aynı tarihlerde Dr. Pugin adlı bir Alman vatandaşı İran-İrak civarında çeşitli faaliyetlerde bulunurken yakalanmış ve bu durum izinsiz hareket ettiğinden dolayı kısa süreli bir gerilime sebebiyet vermiştir. Ateşemilirite Fevzi Bey'in 15 Nisan 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 757 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2340/276**.

⁹⁴⁷ İran Sefiri Asım Bey'den, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 324 numaralı 18 Kânunuevvel 1915 tarihli telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2339/17** lef 1.

⁹⁴⁸ **A.g.v.**, lef 1.

⁹⁴⁹ **A.g.v.**, lef 2.

⁹⁵⁰ İran Sefiri Asım Bey'den, Hariciye Nezareti'ne çekilen 324 numaralı 18 Kânunuevvel 1915 tarihli telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2339/17**, lef 1-2.

⁹⁵¹ **A.g.v.**, lef 2.

anlaşılmaktadır⁹⁵². Asım Bey'in Alman Sefiri hakkındaki şikâyetleri dikkate alınmakla birlikte söz konusu şikâyet için Berlin Sefiri Hakkı Paşa ile irtibata geçilerek gerçeğin araştırılacağı söylenmiştir.

Alman Sefirinin, Tahran'da Ruslarla ittifak halinde bulunması “dış politikada ki esas olan menfaattir” düşüncesini göstermektedir. Almanların Tahran'da, Ruslarla birlikte hareket etme amaçlarının muhtemel iki sebebi olduğu düşünülebilir. Birincisi İngilizleri, Basra Körfezi bölgesinde ancak Ruslarla sıkıştırıp nüfuz alanını genişlete bilme düşüncesi, ikincisi ise dini boyuttur. Almanlar daha sonra Müttefikî Osmanlı'yı kaybetmek istemeyecek ve Tahran'daki sorunu çözmeye çalışacaktır.

4.4. OSMANLI DEVLETİ'NİN İRAN'DA İZLEDİĞİ SİYASET

4.4.1. İran'daki Merkezi Hükümet İle Yapılması Planlanan Anlaşmalar

Enver Paşa, İran'da bulunan bazı komutanların siyasi meselelere karışması ve bölgeden şikâyetlerin gelmesi üzerine, Tahran Sefareti'ne söz konusu durum hakkında Kolordulara göndermiş olduğu emirnameyi göndermişti. Enver Paşa'nın göndermiş olduğu emirnamede askerinin kesinlikle iki devlet arasındaki siyasi meselelere karışmaması ve her ne surette olursa olsun İran kamuoyunun kazanılması gerektiğini bildirmişti. Bölge için gerekli olan askeri kuvvetin yola çıktığını söylemişti. Osmanlı saflarında savaşan aşiretlerden rahatsız olan Rus ve İngilizlere aşiretlerin kendi istekleri ile savaştıkları cevabının verilmesinin uygun olacağını iletmişti. Enver Paşa, İran'daki ordu için gerekli olan askeri masrafın ve bütün ihtiyacın karşılanacağını söyleyerek bir kısım nakidin hemen çıkarılacağını ifade etmişti⁹⁵³. Enver Paşa, İran Hükümeti'nin tarafsızlığını her hususta koruması gerektiğini söyleyerek İran Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunulmasını talep

⁹⁵² Hariciye Nezareti'nden, Tahran Sefareti'ne çekilen 599 numaralı 7 Kânunusani 1916 tarihli emirname, BOA. **HR. SYS. 2339/20**, lef 1.

⁹⁵³ Başkumandanlık Vekâleti'nden Tahran Sefareti 'ne gönderilen 2 Şubat 1915 tarihli 6501 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 55.

etmişti⁹⁵⁴. Son çare olarak İran Hükümeti tarafsızlığını devam ettirmez ve İngilizler lehine faaliyette bulunursa, İngilizlere karşı İran'a girmekten başka çare kalmayacağını dile getirmişti. Enver Paşa'nın sadece askeri boyutta strateji üretmediği gibi aynı zamanda İran kamuoyunun kazanılması gerektiği üzerinde durması bölgeye verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Azerbaycan ve Türkistan'ın kurtuluşunun İran'daki başarıya bağlı olacağı düşüncesi Enver Paşa'nın izlediği politikadan anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, İran'da başta İngiltere ve Rusya olmak üzere müttefiki Almanya'ya karşı siyasi mücadele içerisine girmişti. Osmanlı Devleti gerek merkezi hükümet gerekse muhalifler ile ilişkisini iyi tutma düşüncesiyle etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Tahran Sefiri Asım Bey, 1915'in Ocak ayında İran'daki merkezi hükümet ile bir anlaşma yapmak üzere çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş ve ortaya bir anlaşma taslağı çıkarmıştı. Bu anlaşma taslağının kabulü için gerek hükümet gerekse İran Meclisi nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Bu girişimlerden sonra hazırlanmış olduğu anlaşma metnini İran Şahı'na sunmuştu. İran Şahı'na sunulan bu anlaşma metninin maddeleri şu şekildedir;

- Her iki devletin İslam için bir araya gelmesi ve gerek askeri olarak gerekse siyasi olarak ortak hareket etmeleri.
- Her iki devlet askeriyelerinde gerekli olan düzenlemeleri yaptıktan sonra birlikte işgal altında buluna diğer İslam Devletleri'nin istedikleri takdirde yardım edilmesi.
- Anlaşmaya Afganistan istediği takdirde dâhil olabileceği gibi isteyen diğer İslam Devletleri de bu anlaşmayı imzalayabilir.
- İstiklalleri için her iki devlet birbirleri ile müzakere edecekleridir.
- Her iki devletin hükümdarı İslam'ı muhafaza için hareket edeceklerdir.
- Her iki devlet yabancıların yatırımları esnasında menfaatlerine aykırı bir durumda bir birlerinden fikir alışverişinde bulunacaktır.
- Bu anlaşma gizli tutulacak ve tarafların rızası istikametinde dost ve müttefik devletler ile paylaşılacaktır.

⁹⁵⁴Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 19 Mayıs 1334 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgraf, BOA. **HR. SYS. 2341/11**, lef 2-3.

- Anlaşma Murahhasların imzalarından itibaren cari olacak ve her iki devletin hükümdarının müsaadeleri çerçevesinde imza ve tasdik olunacak.

Anlaşmanın maddeleri her iki devlet açısından oldukça önemlidir. Rusların Tahran'a doğru ilerlemeleri ve işgal tehditleri, Almanların bu anlaşma aleyhinde İran meclisinde propaganda yapmaları Tahran Sefirini zor durumda bırakmıştı. Tahran Sefiri, Hariciye Nezaretinden Almanların tutumu hakkında bilgi istemiş ayrıca Almanların, Avusturya ile birlikte İran Hükümeti ile bir anlaşma imzalamak için gayret ettiğini söylemiştir⁹⁵⁵. Bu anlaşma taslağında Osmanlı Devleti'nin 1915 tarihinde İslam Devletlerini işgallere karşı bir araya getirerek bir İslam birliği oluşturma düşüncesi gayreti görülmektedir. Tüm girişimlere rağmen anlaşma imzalanamamıştır.

Osmanlı Devleti bir taraftan milliyetçi muhalif hükümet üzerinde etkili olmaya çalışırken diğer taraftan merkezi hükümet üzerinde etkili olmaya çalışmıştı. Bu nedenle 1915 yılının hemen başında imzalanamayan anlaşma gibi yeni bir anlaşma için İran yönetimini iknaya çalışılmıştı. 1916 tarihinde Osmanlı Devleti ile İran Hükümeti arasında yeniden bir anlaşma imzalanmak üzere taraflar görüşmelere başlamıştı. Her iki hükümet yetkilileri anlaşma üzerinde çalışmalarını devam ettirirken 13'üncü Kolordu tarafından İslam birliğine vurgu yapan bir kitapçık hazırlanmıştı. İngiliz, Rus ve Fransızların İslam coğrafyasındaki ve İran'daki emellerini anlatan kitapçıkla İran halkı ayaklandırarak İran Hükümeti anlaşma yapmaya zorlanacaktı⁹⁵⁶.

Osmanlı Devleti ile İran Hükümeti arasında görüşülen yeni anlaşmanın maddeleri şu şekildeydi;

- Her iki devlet bir savaş esnasında bir birine danışacak. Her iki devlet tarafından kurulacak bir komisyon devletlerin menfaatleri yönünde karar alması hususunda birlikte hareket edecekler.
- Barış görüşmeleri esnasında Osmanlı Devleti, İran'ın tüm hak ve hukukunu savunacaktır.

⁹⁵⁵ Tahran Sefareti'nden 18 Kânunuevvel 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 236 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2339/19** lef, 1-4.

⁹⁵⁶ Hemedan'daki 13'üncü Kolordu Kumandanlığı tarafından 8 Teşrinievvel 1916 tarihinde hazırlanıp halka dağıtılan kitapçık. BOA. **HR. SYS. nr. 2339/112** , lef 1-5.

- İran'ın ordusunun yeniden oluşturulması gerekmektedir. Osmanlı Devleti kontrolünde bir zabitan grubunun oluşturulması ve daha sonra kalıcı bir düzenli ordunun kurulması gerekmektedir.
- Osmanlı Devleti ile İran, İngiliz ve Rus işgalinden kurtulması için birlikte hareket edecek.
- Her iki devletin Harbiye Nezaretleri bazında iş birliği yapılacaktır.⁹⁵⁷.

Anlaşma savaşın seyrinin Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi üzerine gerçekleştirilememiştir. Anlaşmanın üç ana maddesi Osmanlı Devleti'nin İran üzerindeki siyasi ufkunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Zira aynı tarihlerde İngilizlerin Basra Körfezi'nin batı yakasındaki birçok aşiret reisine bağımsızlık yolunda garanti vererek sözleşmeler imzalamasına paralel olarak, Osmanlı Devleti'nin İran'da göstermiş olduğu siyasi etki oldukça önemlidir. Böylece İran'da Osmanlı kontrolü altında güçlü bir ordu ve Osmanlı Devleti'ne yakın bir hükümet ile İngilizlerin bölgeden çıkarılması planlanmıştır.

4.4.2. Osmanlı Devleti İle Rusya'nın Siyasi Mücadelesi

Osmanlı Devleti, Rusların Tebriz'i ele geçirmemesi için gerekli olan bütün vasıtaları kullanmıştı. Tebriz'in düşmesi Rusların Tahran'ı kolayca ele geçirmelerini sağlayacaktı. Başında Muhtar Bey'in bulunduğu müstakil süvari birlikleri Rusları 1915 Mayıs'ında Tebriz'in kuzeyinde iki saat mesafede durdurmuştu. Tebriz'in Rus işgali tehlikesi taşıması ve Tahran Hükümeti üzerinde Rus ve İngilizlerin nüfuzunun devam etmesi üzerine Osmanlı Devleti bölgeye asker sevkini artırmıştı Rusların durdurulması için İran'ın kuzeyindeki cihat ilanına bütün halkın iştiraki yönünde çalışmalar artırılmıştı⁹⁵⁸. Osmanlı birliklerinin Tebriz'i elinde tutma gayretine rağmen 21 Ocak 1915 tarihinde Ruslar Tebriz'i işgal etmişti⁹⁵⁹. Ruslar Tebriz'in işgalinden sonra İran'da meclise baskı yaparak kabinenin istifa ettirilmesi için

⁹⁵⁷ A.g.v., lef. 1.

⁹⁵⁸ Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'nden gönderilen 23 Kânunusani 1915 tahrili 25 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 32-33.

⁹⁵⁹ Tahran Sefiri Asım Bey'den alınan 31 Kânunusani 1915 tarihli 38 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 41.

girişimde bulunmuştu. 24 Ocak 1915 tarihinde Reis-i Vükela istifa etmişti. Osmanlı hariciyesi istifanın ardından Osmanlı taraftarı bir kabinen teşkili için çalışmalarda bulunmuştu. İran'daki siyasi durum bu şekilde devam ederken Asım Bey, Hariciye Nezareti'nden silah ve para talep etmişti. Ayrıca Rus ve İngilizlerin yeni kabinenin Osmanlı Devleti'ne muhalif olan unsurlar tarafından kurulması için mücadele ettikleri ve kendisinin de bunu engellemek için gayret ettiğini söyleyen Asım Bey, muhalif bir kabine seçildiği takdirde son çare olarak vatanperver grupları ayaklandıracağını söylemişti. Bunun için on bin silah ve on bin lira paranın acil olarak talep etmişti⁹⁶⁰. Rusların Tebriz'i işgal etmesi Tahran'daki hükümet üzerinde Rus baskısını artırmıştı.

İran'ın içerisinde bulunduğu durum oldukça zordu. Ülkede nerdeyse bütün Avrupalı devletler pay kapma yarışına girmişti. Özellikle Rus-İngiliz çatışmasına Almanların dâhil olması ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin İran'ın işgalden kurtarılmasına yönelik çabaları İran yönetimini tam bir fikri kargaşa içerisine sevk etmişti. Enver Paşa, Kafkasya'nın güvenliği açısından İran'a vermiş olduğu ehemmiyet neticesinde İran'ın kuzey bölgesini kontrol altına almaya çalışmıştı. Esasında İngilizler, Osmanlı Devleti'nin İran'ın iç işlerine karışacağını bulunduğu savaş ortamından dolayı tahmin etmemektedirler. Trablusgarp ve Balkan harplerinde yıpranmış olan Osmanlı Devleti'nin İran'ın iç işlerine müdahale etmesi ve istihbarat faaliyetlerini oldukça geniş bir alanda yapması Almanları ümitlendirmiş İngiliz ve Rusları ise endişelendirmişti. İran bütün Devletlerin bir anda mücadele alanı haline gelmiş ve bu noktada savaşta tarafsız olacağını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nin İran'ın kuzey bölgesine girmiş olması Rusya'nın kuzeydeki askeri gücünü artırmasına sebep olmuştu. Almanların İran'daki faaliyetleri ve İran Hükümeti nezdinde girişimde bulunması endişe ile izlenmekteydi. Savaşın çıkması ile birlikte yapılan anlaşmalar rafa kalkmış artık İran üzerinde acımasız bir diplomasi savaşı başlamıştı. Rusların Tahran'ı işgal etme ihtimali Osmanlı Devleti'nde İran'daki kazanımlarını kaybetme endişesini doğurmuştur. Özellikle Rusların Tahran'da Osmanlı taraftarı olan siyasetçi asker ve ulemayı tehdit etmesi, Tahran'ın işgali durumunda bu kişilerin katledilme endişesi Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmişti.

⁹⁶⁰ Tahran Sefiri Asım Bey'in 10 Şubat 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 49 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 50.

Bu durum yirmi bin civarındaki bir askeri kuvveti Şah'ı ve Tahran'ı korumak üzere harekete geçirmesine neden olmuştur. Asker sevki Ruslar tarafından duyulunca İran Hükümeti'ne baskı yapılmış ve askerler sevk edilememiştir⁹⁶¹. Osmanlı Devleti şayet Tahran'a asker çıkarabilmiş olsaydı bu bölgedeki savaşın seyri çok farklı olabilirdi. Gerek İngilizlerin kuzeye gelmesi gerekse organize bir hareket karşında Rusların güneye inmeleri engellenerek Basra ve Bağdat'ın güvenliği sağlanmış olacaktı. Rusların diğer önemli çalışmaları aşiretler üzerindeydi. Özellikle bölgedeki Kürt aşiretler başta olmak üzere aşiretler üzerinde yoğun bir çaba sarf etmişti. Rusların uyguladığı sert politika ve aşiretler üzerindeki baskı, aşiretlerin Ruslardan uzak durmasına neden olmuştu. 1916 tarihinde Ruslar tarafından Loristan'a gönderilen üç İranlı temsilci, aşiretlerin Rusya'nın yanında yer alması için yoğun bir gayret göstermiş, bir aşiret dışındaki bütün aşiretlerden olumsuz cevap almıştı. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın bu siyasetine karşı aşiretlere mektuplar göndermişti⁹⁶².

1917 tarihinin başlarından Rusların kuzeyden ilerleyerek Hamedan, Kasr-ı Şirin, Kirmanşah gibi bölgeleri ele geçirmesi İngilizleri rahatlatmıştı. Ruslar kuzeydeki nüfuzlarını pekiştirmişti. Esasında Rusların ve İngilizlerin aynı anda Bağdat'a ilerleme düşüncesi Osmanlı Devleti'ni iki cephede savaşmaya zorlamıştı. İngilizler, Bağdat'ı işgal ederken Ruslar aynı tarihlerde Kasr-ı Şirin'i işgal etmişti. Bu durum 6'ncı Ordu'nun hem erimesine hem de gittikçe kuzeye çekilmesine neden olmuştu. 1917 tarihinin son baharına kadar Rusya, İran'ın kuzeyinde etkinliğini artırmıştı. Rusya'daki ihtilalin çıkması bir anda İran'daki tüm kazanımlarını akamete uğratmıştı. İran'ın kuzeyinden çekilen Ruslar, aynı zamanda Osmanlı'nın doğu sınırlarından da çekilmek zorunda kalmıştı.

4.3.3. Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin Tartışma Konusu Olması ve Almanların Tutumu

Afganistan'da faaliyet göstermek üzere Osmanlı Devleti ve Almanya tarafından bir müfreze tertip edilmişti. Görev Hüseyin Rauf Bey'e verilmişti.

⁹⁶¹ Tahran Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 31 Kânunusani 1914 tarihli 3667 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 13.

⁹⁶² Ömer Fevzi Bey tarafından 6'ncı Ordu'ya gönderilen 9.10.1916 tarihli telgraf, ATASE. **BDH. K. 3651, D. 026, F. 008**.

İngilizlerin müfrezenin varlığından endişe etmemesi için müfrezeyi şekillendirme görevi Binbaşı Ömer Fevzi'ye verilmişti⁹⁶³. Enver Paşa, Hüseyin Rauf Bey'in görevinin İran'ın güney kesiminde aşiretleri İngilizlere karşı harekete geçirmek olduğunu söylemişti. Hüseyin Rauf Bey'den Afganistan sınırında olan aşiretlerin organize edilmesini talep etmişti. Almanlar ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getiren diğer bir neden Hüseyin Rauf Bey'in İran'daki faaliyetleri idi. Almanlar, Hüseyin Rauf Bey'in İran'a hareket etmesini istememiş bu nedenle İran Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Almanlar, 1914'ün Kasım'ında Hüseyin Rauf'un İran'a ve oradan Afganistan'a yapacağı seferden rahatsız olmuştu. 1915'in Mayıs ayında Almanların İran'daki önemli siyasi temsilci ve ajanlarından Wasmuss ile Hüseyin Rauf Bey arasında bir tartışma yaşanmıştı⁹⁶⁴. Hüseyin Rauf Bey'in yanında bulunan Alman temsilci von Wasmuss'un tavırları neticesinde gerilim artmış ve Hüseyin Rauf Bey, Von Wasmuss yanından uzaklaştırmıştı⁹⁶⁵. Hüseyin Rauf Bey'in Kirmanşah'taki faaliyetleri Almanlar ve İngilizlerin girişimi ile İran Hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'ne bir şikâyet konusu olarak iletilmişti. Hüseyin Rauf Bey'in halka kötü davrandığını iddia eden İran'ın İstanbul Büyükelçisi, Rauf Bey'in Kirmanşah'tan çekilmesini istemişti.

Hüseyin Rauf Bey 12 Nisan 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine vermiş olduğu cevapta Kirmanşah'ı cebren almak gibi bir niyetinin olmadığı kötü bir muamelenin de olmayacağını bildirmişti. Almanlar, Hüseyin Rauf Bey'e karşı aynı tavır içerisinde hareket ederek İran kamuoyu nezdinde propaganda yapmaya devam etmişti. Rauf Bey, Almanların tutarsız davrandıklarını ve güçlük çıkarttıklarını belirterek Başkumandanlık Vekâleti'ne şikâyette bulunmuştu. Tahran Sefiri Asım Bey, Hüseyin Rauf Bey'in faaliyetlerinden memnun olmadığını bildirerek Hüseyin Rauf'un, İngiliz, Alman ve Rusların elini kuvvetlendirerek kendilerinin çok zor durumda kaldığını ifade etmişti⁹⁶⁶. Asım Bey ile Hüseyin Rauf

⁹⁶³ Barış Metin, **a.g.t.**, s. 49.

⁹⁶⁴ Wasmuss'un en önemli özelliği İngilizlerin çalışma metodunu İran'da uygulamaya çalışmıştır. Özellikle aşiretlerle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Micheal Jennings Lustigt, **a.g.t.**, s. 121.

⁹⁶⁵ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, C.I, İstanbul 1993, s. 20.

⁹⁶⁶ Tahran Sefiri Asım Bey'den alınan 31 Kânunusani 1915 tarihli 38 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 41.

Bey arasında bir sürtüşme meydana gelmişti. Hüseyin Rauf Bey, 1 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne Asım Bey'i faaliyette bulunmamakla suçlamıştı. Asım Bey'in ağır davrandığını Kirmanşah'a bir an evvel girilmezse İngilizlerin İran'da oluşturduğu jandarma kuvvetiyle Buşir ve şiraz yolu ile ilerleme ihtimalinin olduğunu sylemiřti⁹⁶⁷. Rauf Bey, Nisan ayının sonunda emrindeki birliklerle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Sincabi Aşireti'nin de içerisinde bulunduğu aşiretleri dağıtmıştı. Aşiretlerin af dilediğini ve affedilmesinin uygun olacağını Başkumandanlık Vekaleti'ne iletmiřti⁹⁶⁸. Almanların konsolosları ve diğer temsilcilerinin tutarsız ve "kibirli" tavırları bölgede durumu zora sokmuştur.

4 Mayıs 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti, Tahran Sefiri Asım Bey'e İran'da izlenecek siyasetin İran'ın tarafsızlığını muhafaza etmesi yönünde olması gerektiğini iletmişti. Bu arada Alman, İngiliz ve Rusların baskısı karşısında İran Hükümeti, Hüseyin Bey Müfrezesi'nden iyice rahatsız olmuş ve bunun neticesinde Enver Paşa 5 Temmuz 1915 tarihinde Hüseyin Bey Müfrezesi'nin İran'dan çekilmesini emretmiştir. Hüseyin Rauf, 1915'in Ağustos'unda İngiliz ve Rusları İran'dan çıkarmak ve İran ilerine ilerlemek için Başkumandanlık Vekâleti'nden izin istemişti. Başkumandanlık Vekâleti olaya ihtiyatla yaklaşmış ve aşiretlerle olan ilişkilerin dikkatlice edilmesini istemiřtir⁹⁶⁹. İran'daki siyasi nüfuzunu kaybetmek istemeyen Osmanlı Devleti dikkatli bir şekilde hareket edilmesini istemiřti⁹⁷⁰. Hüseyin Rauf Bey Alman politikasına son derece dikkat edilmesi gerektiğini bildirmiřti⁹⁷¹. Hem müfreze tartışmalarının yaşandığı bir dönemde hem de İran siyasetinin kargaşa içerisinde olduğu bir süreçte Hüseyin Rauf Bey'in faaliyetleri ve uyarıları dikkat çekicidir.

Kuruluş amacı itibari ile Afganistan'a kadar olan bölgede halkı ayaklandırmak ve Ruslarla İngilizlere karşı savaşmak olan müfreze, Almanya'nın

⁹⁶⁷ **A.g.v.**

⁹⁶⁸ Hüseyin Rauf Bey tarafından 31.4.1915 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne çekilen şifre telgraf, ATASE. **K. 195, D. 825, F.002-01.**

⁹⁶⁹ 6'ncı Ordu Kumandanlığı'ndan 22 Ağustos 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne çekilen şifre telgraf, ATASE. **K. 195, D. 009, F. 02**

⁹⁷⁰ Muhammed Kenan, **a.g.e.**, C. II. s. 75-77.

⁹⁷¹ Hüseyin Rauf Bey tarafından 22/23 Ağustos 1915 tarihinde Başkumandanlık Vekalatine çekilen 4861 numaralı şifre telgraf, ATASE. **K. 195, D. 009, F. 03**

tutumu, Osmanlı komutanları ve Tahran Sefareti'nin müfreze üzerinde ortak bir strateji belirleyememesinden dolayı 10 Eylül 1915 tarihinde i Hanikin civarına çekilmeye başlamıştı⁹⁷². Irak ve Havalisi Komutanı Albay Nurettin, Başkomutanlık Vekâletine müfrezenin faaliyetlerinin Osmanlı'nın çıkarlarına zarar vereceğini söyleyerek söz konusu müfrezenin kendi emrine verilmesini talep etmişti.

Ömer Fevzi Bey'in müfreze konusundaki yaklaşımı ise daha farklı olmuştur. Ömer Fevzi Bey'e göre müfrezenin faaliyet alanı üzerindeki söylem değiştirilmeliydi. İran sınırından çekilmesi bölgedeki aşiretler nezdinde bir acziyet olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir. Meşru sebepler ortaya çıkana kadar müfrezenin sınıra çekilmesinin Alman, Rus ve İngilizler tarafından abartılacağını söylemiştir. Ömer Fevzi Bey'in yaklaşımı son derece önemlidir. Ömer Fevzi Bey, sürekli propagandanın yapıldığı aşiretler ve İran Hükümeti nezdinde en ufak bir imaj probleminin ortaya çıkmamasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca Ömer Fevzi Bey, söz konusu müfrezenin İran Hükümeti'nin emrine verilmesi hususunda ayrı bir teklifte bulunmuştur. Bu teklifine dayanak olarak diğer devletlerin İran Hükümeti nezdindeki etkilerinden dolayı birer askeri kuvvet bulundurduklarını Osmanlı Devleti'nin de İran'da bir askeri kuvvetinin olmasının vakti geldiğini ifade etmiştir. Ömer Fevzi Bey'e göre iktisadi açıdan rakipleri ile mücadele edemeyecek olan Osmanlı Devleti'nin, İran ordusunu yetiştirerek İran'da söz sahibi olacağını vurgulamıştır⁹⁷³. Yaşanan gelişmeler neticesinde Hüseyin Rauf Bey önce Afganistan'a daha sonrada İstanbul'a geri dönmüştür.

4.4.3. İran'daki Milliyetçi Muhalif Hükümet İle İmzalanan Anlaşmalar

Halil Paşa, Nizam üs-Saltana ve Alman Sefiri, Osmanlı Devleti'nin İran'da alacağı pozisyonla alakalı bir toplantı gerçekleştirmişti. Halil Paşa, Osmanlı ordusunun İran'da bulunmasının sebebinin İran'ı Rus ve İngiliz işgalinden kurtarmak

⁹⁷² A.g.v.

⁹⁷³ Ömer Fevzi Bey, İngiliz Subaylarının emrindeki İranlı ve Rus subaylarının emri altındaki İranlı Kazakları örnek göstermiştir. Almanların ise para vererek İsveçli subayların kontrolündeki İran jandarmasına hakim olduklarını ve bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin de bir kuvvetinin olması gerektiğini ifade etmiştir. Metin, a.g.t., s. 67.

ve aynı zamanda işgal sonrasında yeni kurulacak olan İran ordusunu eğitmekten ibaret olduğunu ifade etmişti. Bunun üzerine Alman Sefiri, Osmanlı Devleti'nin İran'da başka bir amaçla kalamayacağını, aksi durumda Almanların Ruslarla anlaşacağını ifade etmiştir. Alman Sefiri'nin sözleri Halil Paşa'yı kızdırmıştı. Müttefiki olan Almanların Ruslarla anlaşma ihtimalinin olması Alman siyasetini gözler önüne sermekteydi. Nizam üs-Saltana ise Alman sefirine cevap olarak İran'ın Osmanlı Devleti'nin dostluğundan emin olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin hiçbir art niyet taşımadan yalnızca İran'ın istiklali için mücadele ettiğini söylemişti. Almanların samimi olduklarını göstermeleri için Osmanlı Devleti ile hareket etmeleri gerektiğini ifade etmişti. Bununla birlikte ertelenen anlaşmanın bir an önce imzalanmasının Almanların samimiyetini göstereceğini bildirmişti. Alman Sefiri daha önce verdikleri teminat mektubunun dışında anlaşmaya gerek olmadığı cevabını vermişti. Nizam üs-Saltana, Almanların verdiği cevaba oldukça kızmıştı. Nizam üs-Saltana bunun üzerine Alman Sefiri'ne İran'ın Almanlardan himaye değil yardım istediğini söylemişti. Alman Hükümeti'nin daha önce hükümete teklif ettiği anlaşmayı yapmasının çok önemli olduğunu ve verilen teminat mektubunun hiçbir işe yaramadığını dile getirmişti. Alman Sefiri, anlaşmaya kesinlikle yanaşmayacaklarını ve İran ordusunu Osmanlı Devleti'ne bırakmayacaklarını söylemişti. Alman Sefiri, Halil Paşa'ya hitaben, “anlaşma yapmanın sabit kalmak anlamına geleceğinden dolayı bu durumun Alman siyasetine uymayacağını” ve ayrıca ordunun bir kuvvet olduğu düşüncesi ile İran ordusunun Osmanlı Devleti'nin kontrolüne giremeyeceğini söylemişti. Ayrıca her iki devletin komşu olduğunu ve sınır problemlerinin olduğunu ifade ederek, her iki devletin kendi güvenliğinden sorumlu olmasını istediklerini belirtmişti. Toplantıda bulunan Fevzi Bey, Hariciye Nezareti'ne Alman siyasetçilerinden ziyade Alman komutanlara yatırım yapılması gerektiğini ve siyasilerin fikirleri ile Osmanlı menfaatlerinin uyuşmadığını ifade etmiştir. Son olarak Nizam üs-Saltana, Almanların İran'a Rus ve İngilizlerden daha fazla zarar verdiğini söyleyerek, Almanların politikası hakkında endişelerini dile getirmişti⁹⁷⁴.

⁹⁷⁴ Ateşemilirite Fevzi Bey'in 14 Haziran 1332 (27 Haziran 1916) tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2294/2**, lef 1-6.

Daha sonra Enver Paşa, Bağdat'a gelerek Nizam üs-Saltana ile bir dizi görüşmeler yapmış anlaşmalar imzalamıştı. Bu görüşmelerden sonra İran milliyetçileri Osmanlı Devleti ile tam bir yakınlık içerisine girmişti. Nizam üs Saltana adeta İran milliyetçilerini ve teşkil edilen jandarma birliklerini Osmanlı Devleti'nin yönetimine vermişti⁹⁷⁵. Yapılan anlaşma Osmanlı Devleti ile Almanları karşı karşıya getirmişti. Almanlar gerek Tahran'da gerekse milliyetçiler (geçici hükümet) nezdinde itibarlarını kaybetmiştir.

2 Aralık 1916 tarihinde Enver Paşa ile Nizam üs-Saltana arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmının İran'a sevki üzerinedir. Anlaşmada;

- İran'a düşmana karşı savaşacak miktarda asker sevk edilecektir.
- İran ordusu kendini koruyacak haline gelince veya harp sona erince Osmanlı ordusu İran topraklarından çıkacaktır.
- Osmanlı kuvvetleri İran'da bulunduğu müddet zarfında Ahmed Şah'ın tahtı idaresinde bulunacaktır.
- İran dâhilinde meydana gelecek olan her türlü savaşa İran Hükümeti yardımda bulunacaktır. İran toprakları içerisinde meydana gelecek olan her türlü savaşta orduya Nizam üs-Saltana nezaret edecektir.
- Bütün İran kuvvetleri Nizam üs-Saltana 'ya bağlı olacaktır.
- Osmanlı İran kuvvetleri arasındaki bağı ve işbu kuvvetler arasındaki münasebeti 6'ncı Ordu Kumandanlığı veya Başkumandanlık Vekâleti'yle haberleşerek düzenleyecektir.
- Nizam üs-Saltana'nın karargâhında sahibi salahiyet erkân-ı harbiyesi bulunacaktır. Osmanlı ateşemiliteri İran karargâhı umumisine merbut kalacaktır.
- Osmanlı Devleti, İran ordusuna ait cephaneye veya sair yardımları İttifak devletleriyle birlikte veya münferiden karşılayacaktır.
- Yapılacak olan yardım İran Hükümeti namına makbuz karşılığında İran memurlarına teslim edilecektir⁹⁷⁶.

⁹⁷⁵ Mansoureh Ettehadiyyeh, a.g.e., 16.

⁹⁷⁶ 19 Teşrinisani 1332(2 Aralık 1916) tarihinde Enver Paşa ile Nizam üs-Saltana arasında yapılan muahede, BOA. HR. SYS. nr. 2337/5, lef 9.

Bu anlaşma ile Enver Paşa İran ordusu üzerinde söz sahibi olma hakkını elde etmişti. Bazı maddeler Osmanlı ordusunun İran sınırlarında Şah'a ve Nizam üs-Saltana'ya bağlı olacağını izlemine veresede, karargâhına Osmanlı Erkân-ı Harbiye'sinden komutanlar alması ve Başkumandanlık Vekâleti'ne danışma şartları İran Ordusu üzerinde kurulacak Osmanlı nüfuzunu göstermektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin para bulma veya kendisinin vermesi gibi bir maddeyi kabul etmesi ise Devletin içinde bulunduğu zor duruma rağmen İran ordusu üzerinde bir hâkimiyet tesis etme girişimidir.

1916 tarihi içerisinde İran'da mücadele eden devletler alacakları pozisyonlar adına İran Hükümeti ile anlaşmalar imzalamakta veya görüşmeler yapmaktaydı. Osmanlı Devleti, İngiliz ve Ruslara karşı geçici hükümet ile münferit bir anlaşma imzalamıştı. Osmanlı Devleti'nin Almanların dışında hareket ederek bir anlaşma imzalaması Almanların bu tarihlerde İran'da Osmanlı aleyhinde girişmiş olduğu faaliyetlerin neticesiydi. Ayrıca bu anlaşmayı imzalayarak İran üzerinden bir İslami birlikteliği gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Bu anlaşma Bağdat'ta Enver Paşa ve İran Umum Kumandanı Nizam üs-Saltana arasında imzalanmıştır. Anlaşmanın maddeleri

- Tahran'da İran Şahı'nın onayı ile İran Hariciye Nazırı ve İran Reis-i Vüzerası'yla Osmanlı'nın Tahran Sefiri Asım Bey arasında daha önce müzakere edilen ve imzası sonraya bırakılan anlaşma metni aynen kabul edilecektir.
- Osmanlı ve İran devletleri Tahran'da tanzim edilen birinci maddede mezkûr muahedenin metni mucibince akdi ittifak etmişlerdir.
- Devletin aleyhine müteahhiden istiklali siyasi ve iktisadi dâhili ve harici ve temamiyet-i mülkiyelerince mütakabilen temini taahhüt ederler.
- Her iki devlet tebaası yekdiğeri arazisinde mütakabilen hukuk vesaireyi mukarrereden tamamen müstefit olacaklardır. Devleteyn müteahhideyn işbu muahede maddelerine aykırı olmamak diğer devletler ile mukavele ve muahede akd edebilirler.
- Devletler daha önce Osmanlı-Alman-İran-Avusturya arasında görüşülüp kabul edilen ve Rusların Tahran'a hücum etmesi ile ertelen anlaşmayı imzalayacaktır.
- Bu anlaşma üç ay içerisinde her iki devletin Hükümdarları tarafından imzalanıp tasdik edilecektir.

- Bu anlaşma devletlerin talebi doğrultusunda tanzim edilebilir⁹⁷⁷.

Anlaşma Osmanlı Devleti ile İran arasında bir siyasi ittifak anlaşması olmasının yanı sıra anlaşmayı önemli kılan önemli husus her iki devletin Harbiye Nazırları tarafından imzalanmış olmasıdır⁹⁷⁸.

4.4.4. Cemiyet-i Müdafa-yı Vatan Komite-i Mücazat, Komite-i Islah-ı Taleban ve İttihad-ı Caferi Cemiyeti İle Osmanlı Devleti'nin İlişkisi

Birinci Dünya Savaşı'nda İran'da pek çok komite kurulmuştur. Bunların bir kısmı İtilaf Devletleri diğer kısmı ise İttifak Devletleri ile hareket etmiştir. Bu cemiyetlerden bir tanesi İranlı milliyetçilerin kurduğu Komite-i Mücazat Cemiyeti'dir. Bu cemiyetin en önemli özelliği İngiliz ve Ruslara yardım eden her kim olursa olsun vatana ihanetten dolayı öldürüleceği prensibiyle hareket etmişlerdir. Çeşitli ilanlarla bunu duyurmaya çalışmışlardır. Komite kuruluşundaki felsefesini açıktan uygulamış, İngilizlerle Ruslara yardım edenlerle ve bu cinayetleri araştıran devlet memurlarını öldürmüştür. Böylece halk ve memur üzerinde korku salarak İtilaf Devletleri'ne yapılan yardımların önüne geçmeye çalışmışlardır. Diğer bir cemiyet ise Komite-i Islah-ı Taleban'dır. Bu cemiyet İngilizlerin himayesinde kurulan bir cemiyettir. İstihbarat toplayan ve el altından siyasileri tehdit eden bir anlayışa sahiptir. Bu cemiyetin taraftarları Osmanlı taraftarı olan devlet memuru ve siyasileri tehdit ederek, Osmanlı Devleti'ne destek verilmesinin önüne geçmeye çalışmıştır⁹⁷⁹.

İngilizler cemiyetler üzerindende faaliyet göstermiştir. İngilizler 1917 tarihinde İttihad-ı İslam Cemiyeti adı altında kendi faaliyetlerini halka indirebilecek

⁹⁷⁷ 22 Recep 1334 (25 Mayıs 1916) tarihinde Bağdat'ta imzalana Osmanlı-İran ittifak anlaşması, BOA. HR. SYS. nr. 2422/11.

⁹⁷⁸ İran'da önde gelen altı kişilik bir ulema gurubunun Bağdat'ta bir araya gelerek İslam birliği için Osmanlı Devleti'ne yardım ve İran'ın istiklali için bu durumun gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bağdat Vilayetinden alınan 05.9.1916 tarihli telgraf namenin tercümesi, BOA. HR. SYS. nr. 2426/14.

⁹⁷⁹ Tahran Sefareti Maslahatgüzarı Nüzhet Bey tarafından 12 Temmuz 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderile rapor, BOA. HR.SYS.nr.2340/40, lef, 1.

bir cemiyet teşkil etmişti. Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefiri bu cemiyetten olumlu biri şekilde bahsetmemiştir.⁹⁸⁰. İngilizleri kurmuş olduğu İttihat-ı İslam Cemiyeti'nin nizamnamesinin ele geçirilmesi ve kurucularının kimler olduğu ve İngilizlerle ne tür ilişki içerisinde olduklarını öğrenilmesi istenmiştir⁹⁸¹. Komite ve cemiyetlerin faaliyetlerinin önemini farkında olan Osmanlı Devleti, İngilizlerin kurdukları İttihat-ı İslam Cemiyeti'ne karşı Enver Paşa'nın emri ile Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey tarafından İttihat-ı Caferi Cemiyeti kurulmuştur⁹⁸². Bu cemiyet İngilizlerin Şiiler üzerindeki etkisine karşı kurulmuştur. İngilizlerin Ulemayı kullanma ihtimali üzerine durulmuş ve İran'daki ulemayı kullanarak kendilerine uygun fetvalar çıkartmalarını zayıf ve kendi görüşlerinden dışarı çıkarmayacak olan bir Şah için çalışmaları Fevzi Bey tarafından bildirilmiştir. Fevzi Bey İngilizlerin ulema üzerinde tasarladıkları planın çok tehlikeli olduğunu söylemiştir. Fevzi Bey İngilizlerin İran'ın her safhasında çalışmaları ve İran halkının İngilizlere karşı ayaklanmadıktan sonra İran'ın geleceğinin İngilizlerin elinde şekilleneceği uyarısını yapmıştır.

Bir diğer oluşumda siyasi parti liderlerinin bir araya gelerek kurduğu cemiyettir. Osmanlı Devleti yetkilileri İsfahan'da görüştüğü Mutedil Fırka'nın on üç milletvekili ve partinin başkanı ile birlikte hareket etme kararı almıştı. Daha sonra Mutedil Fırka ve diğer müttelik fırkalar kendi aralarında Cemiyet-i Müdafaa-yı Vatan adında bir oluşma gitmişti. Mukarret ve Ulema partisi başkanları da birer konuşma yaparak birliğe vurgu yapmıştı. Asırlardan beri gelen durumun değişmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır. Birleşmeden sonra cemiyetin nizamnamesi oluşturulmuştur.

Cemiyetin Nizamnamesi :

- Bir araya gelen partiler İran'ın istiklal ve bütünlüğünün korumakla ve düşmanların nüfuz ve saldırılarının İran toprağından uzaklaştırılmasıyla vazifelidir.
- Ahitnamenin hükmü düşmanın İran'ı boşaltmasından altı ay sonra kadar devam edecek, eğer düşman çekilmez ise düzen sağlanıncaya kadar sürecektir.

⁹⁸⁰ Tahran Ateşemiliteri Fevzi Bey'in Hariciye Nezareti'ne Göndermiş olduğu 24 Eylül 1914 tarihli rapor, BOA. HR. SYS. Nr. 2340/48, lef 1.

⁹⁸¹ A.g.v., lef 1.

⁹⁸² A.g.v.,lef2.

- İtidal Fırkası, Demokrat Fırka onlara bağlı komiteler Fesih edilerek Cemiyet-i Müdafayı Vatan altında hizmet edecektir.
- Bu iki parti dışında İran'da muhalif olan milli cemiyetler arzu ettikleri takdirde cemiyete girebilecektir.
- Cemiyetin fertlerinden her hangi biri cemiyetin kurallarına aykırı davranıp ihanet eder ise gerek İslam âlemine gerekse İran halkına ilan edilecektir.
- Cemiyetin kuruluşunda imza atan kişiler oy çokluğuyla cemiyetin idaresini, kanunlarını düzenlemeyle vazifelidir⁹⁸³.

Osmanlı Devleti'nin bu cemiyetten haberdar olması son derece önemlidir. Almanların ve kısmen Osmanlı Devleti'nin ilişki içerisinde bulunduğu Demokratlar ve Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etme kararı alan İtidaliyun Fırkası'nın partilerini fesih ederek cemiyet etrafında birleşmeleri son derece önemlidir. Ayrıca diğer İngiliz ve Rus karşıtı partilere de kapılarını açık bırakmaları, İran siyasetini şekillendirmeye yönelik son hamlelerden birisidir. Bu cemiyetin kurulması Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı esnasında İran siyasetindeki etkisini göstermektedir. Ayrıca Cemiyetin İslam birliği vurgusu yapması Osmanlı Devleti'nin savaş esnasında kullanmış olduğu İslam birliği vurgusunu yansıtmaktadır.

Cemiyet ayrıca Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler içerisinde olan Nizam üs-Saltana önderliğinde bir heyet ile sürekli istişare etme kararı almıştır⁹⁸⁴. Almanlar bu cemiyet, n çalışmaları neticesinde Kirmanşah'ın Ruslardan geri aldıktan sonra merkezi buraya taşıyarak bir hükümet kurulması planını yapmıştır⁹⁸⁵. Almanların bu şekilde İran merkezi hükümetini devre dışı bırakarak Kirmanşah merkezli bir İran yönetimini arzu ettiği görülmektedir. Cemiyetin lideri bir an evvel İran'da kendi kontrollerinde bir yönetimin kurulması gerektiğini ve bunu kurarken hükümetin

⁹⁸³ Nizamname maddeleri sadeleştirilerek verilmiştir. Tahran Sefareti Müsteşarı Safa Bey'in 1 Nisan 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 931 numaralı telgraf. BOA. **HR. SYS. 2339/63**, lef 1-2.

⁹⁸⁴ Cemiyetin idare heyeti *Süleyman Mirza, Seyyid Müderris, Mirza Muhammed Alihan, Mirza Kasım Han*'dir. Tahran Sefareti Müsteşarı Safa Bey'in 5 Nisan 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgraf. BOA. **HR. SYS. nr. 2339/65**, lef 1.

⁹⁸⁵ **A.g.v.**

kontrolünde olan Şah'ın vereceği kararı göz önüne almak gerektiğini söylemiştir⁹⁸⁶. 5 Nisan 1916 tarihinde Safa Bey ile cemiyetin lideri arasında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Cemiyetin lideri bu görüşmede, İran'ın istiklali ve Osmanlı Devleti için çok önemli olan Irak sınırından içeri Rusların girmemesi için cemiyetin her türlü desteği Osmanlı Devleti'ne vereceğini söylemiştir.

4.5. İRAN ORDUSU ÜZERİNDE YAŞANAN MÜCADELE

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlarında İran jandarması milliyetçiler ile birlikte hareket etmeye başlamıştı. Demokratlar kendilerini milliyetçi olarak tanımladığı için İran'daki bütün kontrol mekanizmalarını başta siyaset olmak üzere ele geçirmek istiyordu. Demokratlar, Almanların mali yardımı neticesinde İran jandarması ile iş birliği yapmıştı. İran jandarmasını eğiten İsveçli subaylar, Almanlar ile gizlice anlaşma yaparak İngilizlere karşı jandarma üzerinde etkili olmaya çalışmıştı⁹⁸⁷. İsveçli subaylar Almanların kontrolüne girmişti. Bu durum İran jandarma kuvvetlerinin İngiltere ile çatışma içine girmesine neden olmuştu. Böylece İran jandarması Almanlara yakınlaşmış olacaktı. Demokratlar bu durumdan istifade ederek kendine yakın olan kişileri İran jandarmasının önemli konumlarına getirmişti. İranlı milliyetçi muhalifler Almanlarla birlikte hareket ederken başka bir destek arayışına girmişti. İranlı milliyetçiler Amerika Birleşik Devletleri nezdinde girişimde bulunmuş ve istediklerini alamamıştı⁹⁸⁸. ABD, İran jandarmasını yöneten ve eğiten İsveçli subayları, Almanya'nın oyuncağı olarak görmekteydi. Almanların İran jandarmasındaki etkisinden endişe etmekteydi⁹⁸⁹. Almanların jandarmayı yöneltmesi neticesinde rahatsız olan İngilizler, hükümete yaptığı baskı neticesinde subayların

⁹⁸⁶ Cemiyeti Müdefay-ı Vatan liderinin Alman baskısından kurtulmak istediği anlaşılmaktadır, **A.g.v.**, lef 2-3.

⁹⁸⁷ İsveçli Subaylar 1910 tarihinden itibaren İran'da Jandarmayı eğitmekteydi.

⁹⁸⁸ Stephanie Cronin, **İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması**, Edit. Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s.52.

⁹⁸⁹ Percy Sykes, **a.g.e.**, s. 161.

siyasete bulaşmasını engelleyen emirler yayınlatmış fakat subayların siyasetle uğraşmasını engellememişti⁹⁹⁰.

Alman Sefiri, İran Şahı ile görüşmeler yaparak İran ordusunun başına bir Alman generalin geçmesini istemişti. Safa Bey ile Nizam üs-Saltana daha sonra bir araya gelerek bu durumu görüşmüştü. Nizam üs-Saltana, Safa Bey'e İran ordusunun başında kendisinin geçmesi gerektiğini ve bunun için Osmanlı Devleti'nin desteğinin şart olduğunu söylemişti⁹⁹¹. Osmanlı Devleti'nin, İran ordusunu komuta etme teklifini de kabul etmeyen Nizam üs-Saltana, hem Osmanlı Devleti'nin hem de Almanların kontrolü altına girmekten çekinmişti⁹⁹². Safa Bey, Almanların esas amacının hem Osmanlı topraklarında hem de İran topraklarında güçlü bir Alman sömürgesi kurmak olduğunu Hariciye Nezareti'ne bildirmişti⁹⁹³. Almanların tutarsız davranışları üzerine duran Fevzi Bey, Almanların İran'la temas kurduktan sonra İran karşısında Osmanlı Devleti'ni küçük düşürücü faaliyetleri içerisinde bulunduğunu aktarmıştı⁹⁹⁴.

Alman Sefiri, Nizam üs-Saltana'dan İran jandarmasının komutasını Almanlara verilmesini talep etmişti. Nizam üs-Saltana bu teklifi kabul etmeyince Alman Sefiri ile arası açılmıştı. Alman sefiri, yapılacak olan sözleşmelerin gözden geçirileceğini söyleyerek İran Şah'ını tehdit etmişti⁹⁹⁵. İran Şah'ı, Almanların anlaşma şartlarının oluşmadan jandarma gibi teferruatlı konulara girmesinin doğru olmayacağını söylemişti. Fevzi Bey'in vermiş olduğu bilgilere göre Almanlardan umudunu kesen Nizam üs-Saltana, Osmanlı Devleti'ne daha çok bağlanmıştı. Almanların baskısı neticesinde jandarmadan bazı kişilerin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları İran ve Almanya ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. Osmanlı Devleti'ne sığınan bu kişiler Almanlar gitmeden geri dönmeyeceklerini belirtmişti. Nizam üs-Saltana, kendi emrindeki birlikleri 6'ncı Ordu'ya bağlamasının

⁹⁹⁰ Stephanie Cronin, **a.g.e.**, s. 55.

⁹⁹¹ Saffet Bey'in 1 Mayıs 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekmiş olduğu telgraf. BOA. **HR.SYS. nr. 2339/74**, lef 2.

⁹⁹² **A.g.v.**, lef 3.

⁹⁹³ **A.g.v.**, lef 3.

⁹⁹⁴ Fevzi Bey'in Kirmanşah'tan Başkumandan Vekâletine çekmiş olduğu 16 Kânunuevvel 1916 tarihli 412 numaralı mahrem şifredir, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/4**, lef 2.

⁹⁹⁵ **A.g.v.**

Almanlarda çok fazla bir rahatsızlığa sebep olduğu ve hatta bu durumdan dolayı Rusların zulmüne bilerek veya bilmeyerek ses çıkarmadıklarını iddia etmişti. Yine Alman komutanların idaresinden kaçan bir kısım jandarma ise Ali İhsan Paşa'nın emrindeki kolorduya bağlanmıştı. Kendilerinden ayrılan jandarma birliklerinin maaşlarını vermeyen Almanlar, bu kişiler hakkında tutuklama kararı istemişti. Nizam üs-Saltana'nın orduyu Osmanlı'ya bağlama çabaları Almanların, Nizam üs-Saltana emrindeki birliklere karşı düşmanca bir tavır içerisine girmesine sebep olmuştu. Almanların yardımlarını kesmesi Nizam üs-Saltana'nın emrindeki ordunun iase sıkıntısı çekmesine neden olmuştu. Almanlar bu tavır ile daha önce vermiş oldukları sözlerin dışına çıkmıştı. Ayrıca Nizam üs-Saltana komutasındaki en önemli birlik olan Nizamiye Birlikleri'nin dağıtılması talebinde bulunan Almanlar, Nizam üs-Saltana'yı etkisiz bir hale getirmeye çalışmıştı. Süleymaniye'de bulunan bir kısım Nizamiye ve jandarma bölükleri Osmanlı Devleti'nin 6'ncı Ordusu'na şartsız bir şekilde bağlanmıştı. Bu durum Almanları iyice rahatsız etmişti. Almanlar jandarma birliklerinin arasında propaganda yaparak birlikleri 6'ncı Ordu'dan ayırmaya çalışmıştı⁹⁹⁶. Nizam üs-Saltana teşkil edilecek bir İran ordusunu Osmanlı Devleti'nin şekillendirmesini istemişti. Buna dayanak olarak da Süleymaniye'deki Osmanlı ordusuna bağlanan Nizamiye Birlikleri'nin gelecekteki İran ordusunun temelini oluşturacağını göstermekteydi. Böylece ordu üzerindeki tartışmalardan dolayı Nizam üs-Saltana ve Almanlar bir kez daha karşı karşıya gelmişti.

Birinci Dünya Savaşı boyunca İran'da en çekişmeli geçtiği dönem 1916 tarihidir. Rusların kuzeyden ilerlemeleri, İngilizlerin güneydeki faaliyetleri ile birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran yönetimi üzerinde söz sahibi olma çalışmaları İran'ı zor durumda bırakmıştı. Özellikle Alman siyasetinin tutarsız ve yıpratıcı olması hem muhalifleri hem de hükümeti zor durumda bırakmıştı. Almanlar 1916 Nisan ayında Tahran Ateşemiliteri aracılığı ile Nizam üs-Saltana ile bir görüşme yaparak İran ordusuna para verme şartlarını konuşmuştu. Almanlar para teklifini yaparken İran ordusunun kendileri tarafından şekillenmesini talep etmişti. Nizam üs-Saltana, Alman Ateşemiliterine olumsuz cevap vererek Osmanlı ordusu ve birde kendi idaresindeki İran ordusundan başka bir askeri heyetin vazife

⁹⁹⁶ Nizam üs-Saltana tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen mektup, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/5**, lef 2.

yapamayacağını söylemişti. Bu iki ordunun varlığından başka İran'da başka bir ordunun bulunmasının mümkün olmayacağını ve kendisinin yanında bulunan Alman müşavirinden başka bir heyetle münasebete geçmeyeceğini bildirmişti.

Almalar ile Nizam üs-Saltana'nın arası bu cevaptan dolayı sıkıntılı bir sürece girmişti. Almanlar Nizam üs-Saltana'yı kaybetmek istemediklerinden dolayı kendisini ziyaret etmişti. Alman askeri heyeti ile yapılan görüşmede bazı kararlar alınmıştı. Bu kararlara göre Almanlar, Nizam üs-Saltana'nın karargâhında bir müşavir bulduracaktı. Bu müşavir gelen para ve silahların amacına uygun kullanılmasını sağlayacaktı. Almanlar, Nizam üs-Saltana'nın emrindeki kuvvetlerin dışında herhangi bir ordu kurma teşebbüsüne girişmeyecekti. Ayrıca Nizam üs-Saltana'nın başka bir komutan atama düşüncesinin olmayacaktı. Ayrıca Alman askeri heyetinin vazifesi savaşın sonuna kadar olacaktı⁹⁹⁷.

Ömer Fevzi Bey sözlü olan bu anlaşmanın bir yazılı metine dönüşmesi için çaba göstermişti. Hatta İran ordusunu komuta edecek olan kişi olarak Kaymakam Şevket Bey'i teklif etmişti. Zamanında İran ordusunda başkumandanlık görevi yapan Alman Miralay Bop görevde bulunduğu esnada Osmanlı komutanlarına hiçbir şekilde görev vermemişti. Nizam üs-Saltana'nın Osmanlı ordusunu istemesinden dolayı durum tersine dönmüş ve Almanlar telaşa düşmüştü⁹⁹⁸. Almanlar bu duruma itiraz ederek İran ordusunun, Osmanlılar tarafından yalnız yönetilemeyeceğini ifade etmişti. İran'daki Osmanlı ordusunun masraflarını Almanlar karşılamaktaydı. Alman heyeti bu parayı İran'daki heyeti aracılığı ile vermekteydi. Bu durumu propagandaya çeviren Almanlar, Osmanlı Devleti'nin İran ordusunu yönetemeyeceği söylemlerine başlamıştı. Bu durum karşısında Fevzi Bey paranın İstanbul'daki Erkan-ı Harbiye Nezareti aracılığı ile gönderilmesinin uygun olacağını ifade etmişti. Osmanlı memur ve askerleri ise Almanların propagandalarını yalanlayarak paranın devletten geldiğini söylemiştir⁹⁹⁹.

Almanlar, İran ordusunun kendi kontrollerine girmesi için Nizam üs-Saltana'ya bir mukavelename metni sunmuş ve metin İran tarafından kabul

⁹⁹⁷ A.g.v., lef 2.

⁹⁹⁸ Ateşemilirite Fevzi Bey'in 7.10.1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne çekmiş olduğu 2848 numaralı şifrenin sureti, BOA. HR. SYS. nr.2423/35, lef 3.

⁹⁹⁹ A.g.v., lef 3.

edilmemişti. Buna karşılık Nizam üs-Saltana kendi isteklerini belirten on maddelik bir mukavelename sunmuştu. Almanlar Nizam üs-Saltana'nın teklif etmiş olduğu maddeleri Alman çıkarlarına aykırı buldukları için kabul etmemişti¹⁰⁰⁰. Almanlar bir taraftan ordu üzerinde etkin olmaya çalışırken diğer taraftan da İran'ın kuzeyindeki aşiretler üzerinde nişan ve taltifler vererek nüfûz kurmaya çalışmıştı. Ruslara karşı önemli savunmaları olan Sincabi Aşireti reislerine verilen nişanlar Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey tarafından Osmanlı Devleti'nin de vermesi gerektiği yönünde teklif edilmiştir¹⁰⁰¹. Yaşanılan yoğun tartışmalar ve Almanya'nın İran siyasetinde tam etkili olma çabası neticesinde 1 Eylül 1916 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında İran'a birlikte harekât düzenlemek ve aradaki sorunların çözümü için bir anlaşma imzalamıştır¹⁰⁰².

Anlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

1. Osmanlı ve Alman Orduları Başkumandanlıkları İran ile harbin devamı müddetince İngiltere ve Rusya'ya karşı müttehiden harekâta karar vermişlerdir.
2. Bu hususta icap eden harekât-ı askeriye Osmanlı Başkumandanlığı tarafından tanzim edilecektir.
3. Bu harekât için tayin edilecek "Alman-Irak Grubu" 6'ncı Osmanlı Ordusu emri altında bulunacaktır. Doğrudan doğruya Osmanlı hizmetine dâhil olmayan Alman teşkilatı ile münferit Alman zabitan ve efradı Alman olarak kalırlar ve Alman üniforması giyerler.
4. Büyük rütbeli Alman zabiti "Irak Grubu Alman Murahhası" namıyla Alman menafinin vekili olarak 6'ncı Ordu Kumandanlığı nezdine verilecektir. Bu zat Alman teşkilatı ile zabitan ve efradına karşı selahiyat-ı hukukiye ve inzibatiyeye malik olup Irak grubunun bilcümle umurunu idare ve alehusus Alman levazım-ı harbiyesiyle Alman parasının sarf ve istimaline nezaret edecektir. Mezkûr teşkilat ile Irak Grubuna ilhak edilen münferit zabitanın tayini, tevzii ve istihdamları Alman murahhasının muvafakatı da alınmak üzere 6'ncı Ordu Kumandanlığı'na aittir.

¹⁰⁰⁰ Ateşemiliteri Fevzi Bey'in 04. 07. 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne çekmiş olduğu telgraf, **BOA. HR. SYS. 2294/3**.

¹⁰⁰¹ Orhan Avcı, **a.g.e.** s. 148.

¹⁰⁰² ATASE, **BDH. K. 3651, D. 026, F. 011**.

5. İran aşairinin celbi, İran jandarmasının istihdamı ve İran kıtaatının teşkili 6'ncı Osmanlı Ordusu Kumandanlığı ile Irak Grubu Alman Murahhası ve Alman murahhas-ı siyasiyesi ile İranilerin murahhası (Nizam es-Saltana) arasında verilecek müşterek karar üzerine icra edilecektir.

Savaşın başından itibaren Almanların izlediği siyaset neticesinde Almanların İran siyaseti ve İranlı milliyetçiler nezdinde etkisini kaybettiği görülmektedir. Yukarıdaki anlaşma bu durumu ortaya koymaktadır.

4.6. İNGİLTERE'NİN İRAN'DA İZLEDİĞİ SİYASET

4.6.1. Başkentın Değiştirilmesi Tartışmaları ve Suikast Girişimleri

1915 tarihinde İngiliz ve Rus yetkililer görüşerek Tahran'ı işgal için karar almıştı. 1916 yılının yazında İran'da şiddetli tartışmalar yaşanmıştı. Bu tartışmalardan birisi de Rusların ve İngilizlerin baskısı ile başkentini Tahran'dan Mazenderan'a taşınması meselesiydi. Baskılara dayanamayan Şah'a başkenti taşıma kararını aldırın hadise Osmanlı Devleti'nin Hemadan'daki birliklerinin başkent Tahran'ı işgal edeceği söylentisi üzerine olmuştu. Şah ilk başta bu söylentilere dirensede İngilizlerin ve Rusların baskısı ile birlikte hem başkenti değiştirme kararı almış hem de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti¹⁰⁰³. Osmanlı birliklerinin Hemedan'dan ilerlemesi üzerine İran Hükümeti ve Şah, İngiliz ve Rusların kışkırtması ile birlikte Osmanlı Sefirini çağırarak durum hakkında bilgi almıştı. Endişelerini sefire bildirirken, Osmanlı birliklerinin bir an önce geri dönmesi istemişti. Osmanlı Sefiri, İran Şahı'na Osmanlı birliklerinin alem-i İslam için İran'da bulunduğunu söyleyerek Şah'a teminat vermeye çalışmıştı¹⁰⁰⁴. Şah, Osmanlı Hariciyesi ile iletişim kuramadıklarını söyleyerek durumun bir an evvel Osmanlı Hariciyesi'ne bildirilmesini istemişti. Osmanlı Hariciyesi ile irtibat kurulamamasının sebebi iletişim hatlarının İngiliz ve Rusların kontrolünde olmasından dolayıydı.

¹⁰⁰³ Hemedan'dan Hariciye Nezareti'ne çekilen 19 Ağustos 1916 tarihli 640 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2339/92**, lef 1.

¹⁰⁰⁴ **A.g.v.**, lef 1.

İran'daki Osmanlı Maslahatgüzarı İran Meclisi'nde bütün vekiller ile görüşmeler yaparak Osmanlı Devleti'nin sadece İslam için hizmet ettiğini söyleyerek vekilleri ikna etmeye çalışmıştı. Şah, 6'ncı Ordu Kumandanı'na bir haber göndererek ordunun daha fazla ilerlememesini talep etmişti. İran Şahı başkentin herhangi bir devlet tarafından işgali esnasında tarafsızlıklarından dolayı İspanya ve Amerika sefaretlarına sığınma kararı almıştı. Bu esnada İngiliz ve Rus tüccarları ellerindeki paraları Rusya büyükelçiliğine taşıma kararı çıkmıştı. Ayrıca Rusya Büyükelçiliğine İspanya bayrağı asılması kararı alınmıştı. Tahran Sefareti'nde çalışan Nüzhet Bey, Osmanlı Devleti'nin Hemedan'dan ilerleyen ordusunun Tahran'a girmeden önce kendisinden bilgi alınması istemiştir. Nüzhet Bey bu esnada İngiliz ve Ruslar tarafından sürekli sıkıştırıldığını ve can güvenliğinin olmadığını belirtmişti¹⁰⁰⁵. Devletlerin büyükelçilerine ve diğer siyasi memurlarına suikastlar düzenlenmekte ve bu yol ile caydırıcılık esası uygulanmaktaydı. Suikastların hangi devlet tarafından yapıldığı bilinmediği halde devletler birbirlerini zan altında bırakmaktaydı. Avusturya Büyükelçisi'ne düzenlenen suikast Osmanlı Devleti'ne sorulmuştu. Hariciye Nezareti, Ali İhsan Paşa aracılığıyla Halil Paşa'dan (Kut) Avusturya elçisine düzenlenen suikast hakkında bilgi istemiş ve Halil Paşa verdiği cevapta Tahran Sefiri Nüzhet Bey'den aldığı malumat doğrultusunda bilgilerinin olmadığını aktarmıştı¹⁰⁰⁶. Nüzhet Bey daha sonra can güvenliğinden endişe ettiği için geceleri Amerika Sefareti'nde kalmıştı. Aynı zamanda Avusturya Sefiri de İspanya Sefareti'nde kalmıştır¹⁰⁰⁷. Nüzhet Bey, İran Şahı nezdinde Amerika ve İspanya bayraklarının önemli bir yere sahip olduğunu bildirerek icap ettiği takdirde İspanya Sefareti'nde de kalabileceğini Hariciye Nezaretini bildirmişti. Rusların ve İngilizlerin İsfahan konsolosluklarında çalışan görevliler de suikastlara uğramıştı. Bu süreçte İran'da görev yapan devlet adamları suikast tehditlerinden dolayı sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

¹⁰⁰⁵ Tahran Sefareti Maslahatgüzarı Nüzhet Bey tarafından 02.06.2017 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgraf, BOA. **HR.SYS. nr.2169-9**.

¹⁰⁰⁶ Hamedan'da bulunan Ali İhsan Paşa tarafından 18.09. 1916 tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekilmiş olan 284 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2339/103**.

¹⁰⁰⁷ **A.g.v.**, lef 3.

Rus ve İngilizlerin Osmanlı Devleti'nin Tahran'a girmesi endişesi ile alele acele gerek Şah'ı gerekse İran Hükümeti'ni baskı altında tutması Osmanlı Devleti'nin bu cephede güçlü olduğunu göstermektedir. Eğer Osmanlı Devleti, İngiliz ve Rusları bu tarihte endişeye sevk edecek bir askeri kuvvete ve güce sahip olmasaydı Tahran'da böyle bir endişenin yaşanması ve başkentini değiştirilmesi konusunun gündeme getirilmesi mümkün olmazdı.

1917 tarihine gelindiğinde de Rus ve İngilizlerin başkenti taşımak için Şah'a bahaneler üretmesi devam etmiştir. İran bir yandan kendi içinde kavgaları ile uğraşırken diğer yandan da bu durumdan istifade etmeye çalışan batılı güçlerin içişlerine karışmasından kaynaklanan karışıklıklarla uğraşmaktaydı. Başkenti değiştirme tartışmalarının devam ettiği bir süreçte İran'daki İngiliz ve Rus istihbaratı, muhaliflerin İran Şahı'nı tahttan indirme girişiminin olduğunu İran Şahı'na bildirilmişti¹⁰⁰⁸. Salar-üd Devle'nin askerleri ile birlikte Tahran'a gelme hazırlığında olduğu haber verilirken başkentini Tahran'dan Mazandarane'ye taşınması teklifini yapmıştı¹⁰⁰⁹. İran Şahı, hem bu teklifi hem de Rusya'nın kendisine sığınma teklifini kabul etmemiş ve sonuna kadar mücadele edeceğini bildirmiştir¹⁰¹⁰. İran Şahı bu esnada Osmanlı Devleti'nin, Tarhan Maslahatgüzarı'yla görüşme talep ederek, Osmanlı Devleti'nin ve Nüzhet Bey'in bu konu hakkındaki fikrini sormuştu. Nüzhet Bey, Osmanlı Devleti'nin İran'ın ve Şah'ın selametini arzu ettiğini ifade ettikten sonra Rus ve İngilizlerin fikirlerini kabul etmemesinin doğru bir tercih olacağını söylemişti¹⁰¹¹.

Rusların Tahran'ı işgal edip Şahı devirme ihtimali göz önünde tutularak Osmanlı Devleti'ne yakın bir ailenin İran'ı yönetmesi arzu edilmişti. Rusların birliklerini Tahran'a sürme ihtimali karşısında İran Meclisi alınacak tedbirleri ümitsizlik içerisinde değerlendirmiş ve izlemiştir. Nüzhet Bey, İran'daki siyasi ortamın içerisinde bulunduğu zaman dilimi çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin lehine

¹⁰⁰⁸ Tahran Sefareti Maslahatgüzarı Nüzhet Bey tarafından 1 Kânunuevvel 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen 4 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2339/103**, lef 4.

¹⁰⁰⁹ **A.g.v.**, lef 1.

¹⁰¹⁰ **A.g.v.**, lef 4.

¹⁰¹¹ **A.g.v.**

işlediğini bildirmişti¹⁰¹². İran'daki iç karışıklıklar neticesinde seçilen yeni kabinenin üyeleri İngiliz ve Rus taraftarı olmuştur¹⁰¹³. İran Meclisi'nin aldığı karar neticesinde başkentin Tahran'da kalması lehine karar vermiştir. Rus ve İngilizler bu karar neticesinde hayal kırıklığına uğramıştı. Alınan karardan sonra Rusya neredeyse İran'daki nüfuzunu kaybetmişti. Rusya Sefiri, Tahran'ı terk etme kararı almıştı¹⁰¹⁴.

4.6.2. İngiltere'nin Güney İran'da İzlediği Politika

İngilizler için İran'ın güneyi ve özellikle Buşir şehri Asya ve Hindistan coğrafyasına açılan önemli kapılardandı. İngilizler 1600'lü yıllardan itibaren ticaret yollarını Buşir üzerinden gerçekleştirmektedir. İngilizlerin meşhur İndiana Company'si XVII.yy'ın hemen başında bu şehirde faaliyetlerine başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı esnasında Buşir özellikle İngilizlerin İran'daki siyasi merkeziydi. Basra Körfezi temsilciliklerinin merkezi burada bulunmakta ve önemli İngiliz siyasi memurlar buradan körfez politikasını şekillendirmektedir. İngilizler Sistan, Şiraz, Muhammara, Buşir, Bender Abbas gibi Güney İran'ın önemli bölgelerinde güvenliği sağlamak için Hindistan Valisi Harding'in emri ile bu bölgeye asker çıkarmaya karar vermişti. İngilizlerin buradaki konsoloslari etkin bir şekilde mücadele etmekteydi. Konsolosluklar bölgedeki askeri teşkilatlanma açısından son derece önemliydi. İngilizlerle hareket eden aşiret liderleri İngilizlerin siyasi temsilciliklerine sık sık ziyaretler yapmaktaydı. Aşiretlerin elemanları konsolosluklara gelerek düzenli birlikler haline getirilmekteydi.

Savaş başladığında İngilizlerin en aktif şekilde faaliyet gösterdiği nokta Buşir'di. Almanlar, İngilizlerin bu faaliyetlerine karşılık Buşir'deki ajanları aracılığı halkı İngilizlere karşı ayaklandırmaya çalışmıştı¹⁰¹⁵. Halkın önde gelenlerine ve mollalara paralar dağıtarak İngilizlere karşı geniş bir cephenin oluşmasına gayret göstermişti. Almanların temsilci Dr. Linders, İngilizleri rahatsız eden tavırlarla Alman propagandası yapmakta ve halkı ayaklanmaya teşvik etmekteydi. Arapça,

¹⁰¹² A.g.v., lef 5.

¹⁰¹³ A.g.v., lef 6.

¹⁰¹⁴ A.g.v.

¹⁰¹⁵ Administration Report of the Persian Gulf Political Residency FO.r the Years 1915-1919, TNA IOR/R/15/1/712, s. 3.

Farsça, Hintçe propaganda afişlerle halkın cihada iştirakini destekleyen Almanlar, Güney İran'da topyekûn bir ayaklanma çıkararak bu ayaklanmanın Hindistan'a yayılması için çaba sarf etmiştir. İngiliz Yüzbaşı Kaptan Noel, Almanların bu faaliyetleri karşısında 3 Mart 1915 tarihinde Bandar Rig'e giderek Almanlar ile iş birliği yapan önde gelen aşiret liderleri ile bir görüşme gerçekleştirmişti.

İngilizlerle Almanlar arasındaki gerilim tutuklamalar ile iyice artmıştı. Alman ajanlardan Dr. Linders, 8 Mart'ta Buşir'e getirilerek İran'ı terk etmesi istenmişti. Almanların tutuklanarak sınır dışı edilmesi İngilizlerle Almanlar arasındaki siyasi ortamı iyice germişti. Buşir Valisi, Almanların tutuklanmasına tepki göstermişti¹⁰¹⁶. Alman Wasmuss, İngilizlerden intikam almak için güneydeki aşiretler arasındaki çalışmalarını yoğunlaştırmıştı. İngilizler'in Wasmuss'un bölgede huzursuzluk çıkarması ve aşiretleri kışkırtmasından dolayı rahatsızlıkları gittikçe artmıştı. 23 Mart'ta Wasmuss, Mukbir-es-Saltan ile bir araya gelerek bölgedeki İngiliz faaliyetlerinin durdurulması için görüşme yapmıştı. Mukbir-es Saltana, Almanlarla yakın bir ilişki içerisindeydi. İsveçli subaylar ve jandarmada Wasmuss'u destekleme kararı almıştı. Güney İran'daki Alman tahrikleri karşısında jandarma destekli birkaç operasyon başarısız olmuştu. Alman temsilci Wasmuss, Mayıs ayında Şiraz'daki faaliyetlerine ara vererek Aram'a geçmişti. Aram'da Alman taraftarı olan aşiret reisleri ile bir araya gelerek İngilizlere karşı adam toplamaya çalışmıştı¹⁰¹⁷. Almanların yoğun propaganda faaliyetleri neticesinde İngilizler Güney İran'da sıkıntı içerisine girmişti. İngiliz karşıtı halk Temmuz ayı içerisinde belirli noktalarda İngiliz askerlerine saldırmıştı. İngilizler ayaklanmalara ve Alman faaliyetlerine karşı hükümetten bazı tedbirlerin alınmasını istemişti. Buşir'deki İngiliz karşıtı aşiret liderlerinin ve önde gelenlerin cezalandırılması, düşman tarafında öldürülen önemli kişiler için ücret taltifi, Alman ve Avusturya siyasi temsilcilerinin ve ajanlarının İran'dan çıkarılması, İngiliz karşıtı Mukbir-üs-Saltana'nın etkisiz hale getirilmesi İran'daki İngiliz temsilcilerinin talepleri¹⁰¹⁸.

¹⁰¹⁶ A.g.v., s. 3.

¹⁰¹⁷ Wasmuss, Aram'da Şeyh Hüseyin ve Zair Haydar ile görüşmüştür, A.g.v., s.4.

¹⁰¹⁸ A.g.v., s.4.

8 Ağustos 1915 tarihinde İngiliz askeri Buşir'i ele geçirene kadar Osmanlı Devleti'nin Molla Hüseyin isimli temsilcisi Buşir'de görev yapmıştı¹⁰¹⁹. 8 Ağustos 1915 tarihinde Buşir tamamen İngilizlerin kontrolüne geçmişti. Alman taraftarı Mukbir us-Saltana 14 Eylül gününe kadar İran Genel Valisi olarak görev yapmıştı. Görev yaptığı sürede İngiliz karşıtı tavırları ile İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. Güney İran'daki İngiliz faaliyetlerine karşı tutumu İngilizler için onun bir tehlike olarak görülmesine neden olmuştu. İngilizler Şah nezdinde onun faaliyetlerinin yasaklanması için girişimlerde bulunmuştu. İngilizler Eylül'ün sonlarında Mukbir us-Saltana'yı Şiraz'dan çıkarmıştı.

İngilizler, Mukbir-üs Saltana'nın yerine kendi dostları olan Kavam-ül Mülk'ü tayin etmişti. Kavam-ül Mülk, İngilizlerle iş birliği yaptığından dolayı Demokratların tepkilerine maruz kalmaktaydı. Kavam-ül Mülk, Almanların kışkırtmasıyla Demokratların baskısına daha fazla dayanamayarak Aralık ayının ortasında Şiraz'ı terk etmek zorunda kalmıştı¹⁰²⁰. Jandarmanın da desteği ile görevden ayrılmak zorunda kalan Kavam-ül Mülk'ün yerine Nasir-ül-Mülk getirilmişti¹⁰²¹.

Buşir'de devam eden yoğun faaliyetler Şiraz'da da devam etmekteydi. Şiraz İngilizler için son derece önemliydi. Almanların çalışması İngilizleri oldukça endişelendirmişti. İngilizler açısından Şiraz'da endişe verici bir durum ortaya çıkarmıştı. Alman Elçi Wasmuss 1915 Temmuz'unun sonlarında Ahram'dan Şiraz'a gelmişti. Şiraz'da yoğun bir propaganda başlamıştı. Alman yanlısı gazeteler olan Jam-i Jam ve Tazianeh yoğun bir Alman propagandası yapmaktaydı¹⁰²². İsveçli subayların eğitiminden geçen İran jandarması Almanlarla oldukça yakın iş birliği içerisin girmişti. Bu arada İran'da devlet adamlarına çeşitli suikastlar yapılmaktaydı. Özellikle İngiliz yanlısı olan devlet adamları suikastlarla karşı karşıya kalmaktaydı. 8 Ekim 1915 tarihinde Ghulam Ali Navap suikast uğramıştı¹⁰²³.

Kasım ayı içerisinde Osmanlı Devleti, İngiltere, Almanya ve Rusya'nın arasında İran'da kurulacak olan kabine üzerinde etkin olmak için yoğun bir siyasi

¹⁰¹⁹ A.g.v.

¹⁰²⁰ A.g.v.

¹⁰²¹ A.g.v.

¹⁰²² Floreeda Safiri, *The South Persian Rifles*, Edinburgh Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edinburg 1976, s. 51.

¹⁰²³ IOR/R/15/1/712, s.8.

mücadele yaşanmıştı. Yeni kabine İngiliz yanlısı Ferman Ferma tarafından kurulmuştu. Osmanlı Devleti ve Almanya, Ferman Ferma kabinesine çok nüfûz edemeyecekti. Muhaliflerin İsfahan'a geçmesi ile birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya'nın siyasi ağırlığıda muhaliflerin bulunduğu noktalara doğru kayacaktı¹⁰²⁴. İran'daki siyasi kargaşa gittikçe artmıştı. Jandarmanın yardımı ile Almanlar, Kasım ayının ortalarında Şiraz'da kontrolü ele geçirmiş ve çok sayıda kişiyi tutuklamıştı. Tutuklanalar içerisinde İngilizlerin İran'daki önemli görevlilerinden olan Binbaşı O'Connor'da vardı. 1915 yılının sonunda Şiraz, Alman destekli aşiretlerin eline geçmişti. Şiraz'ın ele geçmesi ile birlikte İngilizlerin elindeki Buşir'in kontrolü tehlikeye girmişti. Bu arada İngiliz karşıtı aşiretler ve halk Buşir'de İngiliz karakollarına saldırmıştı. Durumun kötüye gitmesi üzerine İngilizler, *Pyramus*, *Clio*, *Espiegle*, *Lawrence*, *Dalhousie*, *Britomart* ve *Juno* gemilerini Buşir'e göndererek güvenliği sağlamaya çalışmıştı¹⁰²⁵. 1915 tarihinde İngilizler Güney İran'da etkilerini oldukça artırmıştı. Gerek limanlar gerekse aşiretler üzerinde İngilizlerin pozisyonunu zora sokacak bir politika izlemişlerdi.

1916 tarihinin başında İngilizlerin Buşir'deki askeri birliklerini M. Edward komuta etmekteydi¹⁰²⁶. İngiliz askeri yetkililer İngiltere karşıtı olan aşiretlere baskılarını artırarak çeşitli cezalara çarptırmıştı. Nisan ayı içerisinde Osmanlı ve Alman destekli aşiretler ile İngilizler arasında Chaghadak civarında çatışmalar yaşanmıştı. İngilizler bu ayaklanmayı da bastırmıştı. 1916 yılının Temmuz ayı içerisinde Alman istihbarat elemanlarının Buşir'deki faaliyetleri neticesinde bölgedeki aşiretler İngiliz birliklerine karşı bir kez daha ayaklanmıştı. İngilizler gerek karadan gerekse denizden yaptığı karşı saldırılar neticesinde aşiretlerin ayaklanması bastırmıştı. Bu çatışmadan sonra İngilizler Buşir'deki kuvvetlerini takviye etmişti¹⁰²⁷.

İngilizler, Buşir'de kontrolü ele geçirirken Şiraz'da karışıklık devam etmişti. İngiliz karşıtı aşiretlere jandarma ve Demokratlarda destek vermişti. Şiraz'da geniş bir İngiliz karşıtı cephe meydana gelmişti. Şiraz'daki çatışmalara devam ederken

¹⁰²⁴ A.g.v.,s.8.

¹⁰²⁵ A.g.v., s.9.

¹⁰²⁶ IOR/R/15/1/712, s. 3.

¹⁰²⁷ Moberly, a.g.e., s. 323.

İngiliz dostu olan Başbakan Ferman Ferma 1916 yılının Nisan ayında Şiraz'a bir ziyaret gerçekleştirmişti. Ferman Ferma, İngiliz konsolosuyla birlikte Şiraz'daki siyasi durumu yakından incelemişti. Şiraz halkı Ferman Ferma'nın varlığından rahatsız olmuştu. İngiliz Albay Gough ile birlikte Debih'e giden Ferman Ferma, Kavam-ül Mülk tarafından sert bir şekilde uyarılarak bir an önce Şiraz'ı terk etmesi istenmişti¹⁰²⁸. Ferman Ferma Hükümeti'nin yoğun çabasına rağmen İngiliz konsolosu Şiraz'a girmeden 4 Ekim'de Abadeh'e geçmişti. Şiraz'a giremeyen İngilizler merkezi hükümet üzerindeki baskılarını artırmış ve Kasım ayında Şiraz'ın kontrolünü ele geçirmişti. Böylece 1917 tarihine girildiğinde Almanların Güney İran'daki faaliyetleri etkisini yitirecek ve Wasmuss öncülüğündeki Alman faaliyetleri Ahram'a kayacaktı.

4.6.3. Muhammara ve İran Arabistanı'nda İngiliz Faaliyetleri

Muhammara ve İran Arabistanı olarak adlandırılan bölge gerek petrol yataklarının olması gerekse lojistiğe elverişli olmasından dolayı İran'ın en önemli noktalarındandır. İngilizlerin bölgede uzun yıllar devam eden faaliyetleri neticesinde nüfuzu aşiretler ve merkezi hükümet nezdinde artırmıştı. Savaşın başlaması ile birlikte İngiltere'nin önceliklerinden birisi bu coğrafyadaki petrol bölgelerinin güvenliğini temin etmektir. 1914 tarihinde İngiliz savaş gemilerinin Muhammara Limanı'na demirlemesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirmişti. Osmanlı Devleti, İngilizler ile uzun süren müzakereler neticesinde gemilerin limandan uzaklaşmasını sağlamıştı. Basra Valisi, İngilizlerin limanları terk etmedikleri takdirde gemilere ateş açılacağını söyleyerek İngilizleri tehdit etmişti. İngilizler, 1913 tarihinde Osmanlı-İran Sınır Anlaşması ile İran'a bırakılan Muhammara'nın Osmanlı Devleti'ne ait olmadığını söyleyerek Osmanlı Devleti'nin karışmamasını istemişti¹⁰²⁹. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngilizlerin Muhammara gibi önemli bir noktada demirlemeleri Basra ve Irak'ın güvenliği açısından son derece tehlikeliydi.

¹⁰²⁸ A.g.v., s. 6.

¹⁰²⁹ Bab-ı Ali Hukuk Müşaviri'nin 9 Teşrinisani 1914 tarihinde hazırlamış olduğu tezkire, BOA. HR. SYS. 96/17, lef 1.

Osmanlı Devleti 1915 tarihinde İran Hükümeti'ne Muhammara ve civarında İngiliz nüfûzunun ortadan kaldırılması için kuvvet sevk edilmesi gerektiğini bildirmişti. İngilizlerin, Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerinin engellenmesi gerektiği üzerinde duran Osmanlı Devleti, Muhammara bölgesine mutlaka asker çıkarılması gerektiğini bildirmişti¹⁰³⁰. Muhamamra Hakimi Şeyh Hazal Han 1915 tarihinde İngilizlerin kontrolüne girmişti. İngilizlerden 1915'in Şubat ayında para ve silah yardımı almıştı. İngilizler, Şeyh Hazal'ın yardımı ile Ahvaz bölgesine asker çıkarmış ve aynı zamanda Muhamamra ve Nasıriye'ye birer gambot göndermişti¹⁰³¹. 16 Şubat 1915 tarihinde İngilizler, Bender Nasıriye'ye Hindistan'dan dört yüz asker daha göndermişti. Bu bölgedeki en önemli yardımcıları olan Şeyh Hazal Han beklemediği bir tepkiyle karşılaşmış ve yanındaki bazı aşiretler ayrılarak Osmanlı Devleti ile hareket edeceklerini söylemiştiler. Bu durum Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Hariciye Nezareti bu aşiretlere gerekli olan para yardımı yapılmasının ve iyi muamelede bulunulmasının gerektiğini bölgedeki asker ve memurlara bildirmişti.

İngilizler için son derece önemli olan Muhammara ve Abadan bölgesine 3 Şubat 1915 tarihinde Hindistan Valisi bir ziyaret gerçekleştirmişti. Lord Harding, Muhammara Şeyhi Hazal tarafından oldukça gösterişli bir şekilde karşılanmıştı. Lord Harding, Şeyh Hazal ve Hacı Reis-ül- Tüccar'a çeşitli hediye ve nişanlar vermişti¹⁰³². Şeyh Hazal, Osmanlı kuvvetlerinin ilerlemesi üzerine İngilizlere yardım amacı ile Ahvaz'a emrindeki aşiretlerden oluşmuş bir kuvvet göndermişti. Ahvaz'da çok ciddi bir İngiliz karşıtlığı meydana gelmişti. Şubat 1915'de İngilizler Şeyh Hazal'ın birliklerini takviye için kuvvet göndermişti. İngilizlerin Şeyh Hazal ile birlikte oluşturdukları bu kuvvet Nasıriye'nin ve Karun Nehri'nin güvenliğini sağlayacaktı.. İngilizler, Şeyh Hazal öncülüğünde Ahvaz'daki petrol borularının güvenliğini sağlamak ve Osmanlı kuvvetlerinin buraya saldırı yapmasını önlemek için oldukça fazla çaba sarf etmişti. İngilizler bir taraftan Ahvaz'ın güvenliğini sağlamaya

¹⁰³⁰ Başkumandan Vekili ve Hariciye Nazırı Enver Paşa'nın 6 Mayıs 1331(19 Mayıs 1915) tarihinde Hariciye Nezareti'ne çekmiş olduğu 405 numaralı telgraf. **BOA. HR. SYS. nr. 2337/6 lef 41**

¹⁰³¹ Tahran Sefiri Asım Bey'in 2 Şubat 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu 39 numaralı telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2337/10**, lef 43.

¹⁰³² **A.g.v.**, s. 31.

çalışırken diğer taraftan kendilerine karşı olan aşiretlerin ayaklanmaları ile uğraşmaktaydı. Bölgede güvenliği sağlamak için “*Shaitan*” ve “*Comet*” gemilerini bölgeye göndermişti.

Osmanlı yanlısı aşiretler İngilizlerin Ahvaz’daki petrol hatlarına zarar vermiş ve şirketin petrol depolarını yakmıştı. Ahvaz’da bulunan İngiliz ve Avrupalı tüccarlar bu saldırıların ardından güvenlik nedeniyle Muhammara’ya geçmek zorunda kalmıştı. Şeyh Hazal saldırıları durdurmak için mücadele etmesine rağmen başarılı olamamıştı. Osmanlı kuvvetleri Şubat’ın ortasında Karkeh’e geçerek devriye gezen İngilizlerle temas kurmuştu. 19 Şubat’ta Bavi Aşireti’nin kuvvetleri Ahvaz’a doğru ilerlemeye başlamıştı. İngilizlerle hareket eden Şeyh Hazal’ın kuvvetleri ile karşı karşıya gelen Bavi Aşireti geri püskürtülmüştü¹⁰³³. Bu arada Kaab aşireti Abadan’daki petrol hatlarına saldırmak için yüz kişilik bir kuvvet göndererek Bavi Aşireti’ne destek vermişti. Mart’ın ilk haftasında dört bin kişilik bir Osmanlı kuvveti Ahvaz’a yakın bir noktaya gelmişti. Bavi ve Kaab Aşireti’nin İngiliz kontrolünde olan bölgelerdeki saldırıları devam etmekteydi. Ahvaz yakınlarında saldırı için bekleyen Osmanlı birlikleri Irak’taki Şuayyibe savaşında alınan sonuç neticesinde Mayıs ayı içerisinde geri dönmek zorunda kalmıştı.

Yaşanan gelişmeler üzerine İngilizler kendilerine karşı olan aşiret reislerinin bazılarını sürgüne gönderirken bazıları ile sözleşme imzalamıştı. Bavi Aşireti reisi ile bir sözleşme imzalamıştı. 5 Mayıs’ta Petrol hatlarının korunmasına yönelik imzalanan bu sözleşme ile İngilizler rahatlamıştı. Ahvaz’ın güvenliğinin sağlanmasının ardından İngiliz ve Avrupalı tüccarlar 9 Mayıs’ta geri dönmüştü. İngilizler kendisine muhalif aşiretlere karşı birlikte hareket ettiği aşiretler üzerinden baskı kurmaya çalışmıştı. Haziran ayı içerisinde kendi yanında yer alan aşiret reisleri diğer aşiretlere İngilizlerle hareket etmeleri yönünde temsilciler göndermişti¹⁰³⁴.

Almanlar, İngilizlerin aşiretler üzerindeki baskıları karşısında aynı yöntemi kullanarak İngiliz karşıtı bir ayaklanma gerçekleştirmeye çalışmıştı. Behbahan’da Almanlardan yardım alan Seyyid İsa, halkı İngilizlere karşı ayaklandırmaya çalışmıştı. Bu bölgede ayaklanan halk, Şeyh Hazal’ın birlikleri tarafından Ekim

¹⁰³³ A.g.v., s. 32.

¹⁰³⁴ A.g.v., s. 32.

ayında bastırılmıştı. Yaşana gelişmeler üzerine İngiliz yetkililer bölgeyi sık sık ziyaret etmişti. Baş Konsolos Grahame, Ekim ayında Ahvaz'a gelerek bilgi almış ve önde gelen kişiler ile görüşmeler gerçekleştirmişti. 1915'in sonuna gelindiğinde İngilizlerin ve Şeyh Hazal'ın karşısında yer alan pek çok aşiret sindirilmişti¹⁰³⁵. Abdan ve Ahvaz'a komşu olan Puşt-i Kuh ve Luristan bölgesindeki aşiretlerin tutumu da aynı şekilde ikiye bölünmüş durumdaydı. İngilizler özellikle Almanların sürekli irtibat halinde oldukları Gulam Rıza Han'dan endişe etmekteydi. Kararsız olan Gulam Rıza Han şiddetli bir İngiliz karşıtı olmasına rağmen Osmanlı kuvvetlerine yardımda bulunup bulunmayacağı noktasında kararsız davranmıştı. 1915 yılı Ahvaz ve Abadan civarında İngilizler için sıkıntılı geçmişti fakat sonunda bölgenin kontrolünü sağlamıştılar. İngilizler tarafından on adet yeni petrol hattı inşa edilmiş ve petrolü taşımak için bölgeye yeni kargo gemileri sevk edilmişti. Başta Lynch kardeşlerin şirketi olmak üzere Avrupalı firmalar 1915 yılı boyunca yapılan çatışmalardan etkilenmişti.

Muhammara Şeyhi Hazal Han, 1916 tarihinde İngilizlerin desteği ile bağımsızlık arayışına girmiştir. Hazal Han, 1917'nin Aralık ayında bir Meclis-i Mebusan teşkil ettirmişti¹⁰³⁶. Bu bölge açısından son derece önemli bir gelişmeydi. İngilizler ile uzun zamandan beri görüşen Şeyh Hazal bağımsızlığa çok yaklaşmıştı. Hazal Han kendi nüfûz alanında olan ve kendisi ile yakın ilişkiler içerisinde olan bütün aşiretleri destek vermeye davet etmiş ve bölgede bir seçim yapılmasını istemişti. Nizam üs-Saltana bu durumu İngilizlerin İslam coğrafyasını müstakil devletlere bölme politikasının bir parçası olarak görmüş ve durumun derhal engellenmesini istemiştir. Şeyh Hazal Han savaşın gidişatı ve değişen siyasi dengeler neticesinde bağımsız bir devlet hayaline ulaşamamıştır.

1917 tarihinin hemen başında Şeyh Hazal, Kuveyt'e bir ziyaret gerçekleştirmişti. Şeyh Hazal döndükten sonra Muhammara'ya gelen Bahtiyari Aşireti reisleri ile Nisan ayı içerisinde bir görüşme gerçekleştirmişti. Şeyh Hazal'ın gittikçe güçlenmesi çocuklarının yönetici olarak atanmasına neden olmuştu. Şeyh Hazal,

¹⁰³⁵ Muhammara Şeyhi Hazal, Ekim 1915'de kendisi gibi İngiliz dostu olan Kuveyt Şeyhi'nin cenaze törenine katılmak için Kuveyt'e gitmişti, **A.g.v.**, s. 32.

¹⁰³⁶ Tahran Ateşemiliteri Fevzi Bey'in 10 Kanunusani 1917 tarihinde Hariciye Nezareti'ne göndermiş olduğu telgraf, BOA. **HR. SYS. nr. 2340 /86.**

Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesini 12 Mart 1917 tarihinde öğrenmişti. Kendisi durumdan oldukça memnun olmuş ve İngiliz yetkililere “onur” yemeği vermişti. Başta Muhammara olmak üzere İngilizlerin İran Arabistan'ındaki yoğun propaganda faaliyetleri ve yardımları netice vermiş ve bölgedeki pek çok aşiret İngilizlere destek vermişti. Buradaki en önemli husus İngilizlerin aşiretlerin güç ve konumlarına göre vaatlerde ve desteklerde bulunarak Osmanlı ve Almanya aleyhine hareket etmesini sağlamasıdır.

4.6.4. Bahtiyari Aşireti Üzerinden Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Çekişmesi

İran önemli aşireti olan Bahtiyari Aşireti bulunduğu coğrafya ve nüfus olarak önemli bir konuma sahipti¹⁰³⁷. İngilizler, Bahtiyari Aşireti'ni ve onunla hareket eden aşiretleri elde edebilmek için yoğun bir çaba sarf etmişti. Savaşın başında bu aşiretlere pek çok silah dağıtılmıştı. İngilizler, Bahtiyarilerin Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmasını istemekteydi. Fakat Bahtiyariler savaşın başında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak için pek niyetli değildi. Başkumandanlık, Rauf Bey'e Bahtiyarilerin öneminden dolayı mutlaka iletişime geçilmesine yönelik bir emir vermişti¹⁰³⁸. Gelişmeler devam ederken Kirmanşah'a Bahtiyari Aşireti'nden Emir Müfehhem tayin edilmişti. Emir Müfehhem başlangıçta Osmanlı taraftarı olarak bilinmekteydi. Fakat uygulamaları tam aksine olmuştu. Enver Paşa, Rauf Bey'e verdiği emirle Emir Müfehhem'in ikna edilmesini istemişti. Rauf Bey, görüşme sonrasında Emir Müfehhem'i ikna etmişti. Emir Müfehhem'in Osmanlı Devleti ile anlaşması Almanları rahatsız etmişti¹⁰³⁹. Osmanlı yetkilileri Emir Müfehhem'in yanı sıra Bahtiyari Aşireti'nin diğer temsilcileri ile de irtibata geçmeye çalışmıştı. Süleyman Askeri Bey savaşın başında bu konuda yoğun bir çaba sarf etmiştir.

¹⁰³⁷ Bahtiyari Aşireti'nin önemli kolları şunlardır; 1- İlhani Ailesi, (Dört Kola ayrılmaktadır.) 2- Hacı İlhani Ailesi (Yedi kola ayrılmaktadır.), bu aşiretin kollarından 1916 tarihinde Osmanlı Devleti ile hareket eden liderler Salar-i Mesud, İsfandar Han(Bunlar Serdar Zafer'in oğullarıdır.), Bahadır-es-Sultanah, Serdar Azam, Yadullah Han, Salar-u-Azam, Administration Report of the Persian Gulf Political Residency For the Years 1915-1919, **IOR/R/15/1/712**, s. 60-62.

¹⁰³⁸ Sadık Sarısamam, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası”, **OTAM**, S.8, s. 299

¹⁰³⁹ Sadık Sarısamam, **a.g.m.**, s. 300.

Aşiretin bütün mensuplarına gerekli olan teminatlar verilerek menfaatlerine zarar gelmeyeceği noktasında teminatlar verilmişti¹⁰⁴⁰.

İngilizler özellikle İran'ın güneyinde oldukça etkiliydi. Şeyh Hazal'ın öncülüğündeki Mohasen aşireti, Huzistan'daki pek çok aşiret, Bahtiyari Aşireti'ne bağlı aşiretlerin önemli bir kısmı İngilizlere destek vermekteydi. İngilizler bu aşiretlere her türlü maddi desteği sunmaktaydı. Yerel unsurları çok iyi bir şekilde kullanan İngilizler, bu sayede ülke siyasetine etkin bir şekilde nüfuz edebilmekteydi¹⁰⁴¹. Özellikle petrol sahalarının güvenliği İngilizleri en çok rahatsız eden konuların başında gelmekteydi. İngiltere ile Rusya 1915'in Mart'ında gizli bir anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre Bahtiyari Aşireti'nin bulunduğu bölge petrolden dolayı İngilizlerin güvenliğine bırakılacaktı. Bu anlaşmadan sonra İngiltere'nin Basra Körfezi siyasi temsilcisi Percy Cox, 23-24 Mayıs tarihlerinde Bahtiyari Aşireti reisleri ile bir görüşme yaparak çeşitli tekliflerde bulunmuştu. Görüşme olumlu geçmesine rağmen İngilizler endişeliydi. Aralık ayı içerisinde Bahtiyari reisleri ile bir görüşme daha gerçekleştirilmiş ve 15 Şubat 1916 tarihinde gizli bir sözleşme yapılmıştı¹⁰⁴². İngilizlerin petrolün güvenliğini sağlamak üzere sözleşme imzaladığı Bahtiyari Aşireti önemli ölçü gelir elde edecekti.

1916 tarihinde bölgedeki aşiretler ile Ruslar arasında çatışmalar şiddetlenmişti. Özellikle Ruslar kendi yanlarında olmayan aşiretlere ve halka işkence yaparak yıldırmaya çalışmıştı. 1916 tarihinin Nisan ayı içerisinde Mehdi Kuli Han, Salar Masoud ve Serdar Zefer'in oğlu ve Bahtiyari Aşireti, Ruslarla karşı karşıya gelmişti. Söz konusu aşiretlerin beş yüz kişilik kuvveti Ruslara karşı yenilmiş ve Karkeh'e geçmek zorunda kalmıştı. Bahtiyari Aşireti'nin merkezine geçmeye çalışan bu kuvvetin Shush'ta İngiliz askerleri tarafından önü kesilmişti. İngilizler bu aşiretlere kendilerine karşı olunmasından vaz geçmesini istemişti¹⁰⁴³.

Bender Abbas ve Kirman'da da yoğun bir mücadele yaşanmaktaydı. Kirman'da önemli bir konumu olan Serdar Nusret, İngilizlerle iş birliği yapmaktaydı.

¹⁰⁴⁰ Sadık Sarısaman, **a.g.m.**, s. 301.

¹⁰⁴¹ Javad Karandish, **State and Tribes in Persia 1919-1925**, (Yayınlanmamış doktora tezi) Freie Universität Berlin Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaften, Berlin 2003, s. 69.

¹⁰⁴² Javad Karandish, **a.g.t.**, s. 74.

¹⁰⁴³ **IOR/R/15/1/712**, s. 51.

Serdar Nusret'in babasının İngilizlerle önceden gelen bir dostluğu vardı. Mart ayı içerisinde kendisine yardım eden aşiretler ve emrindeki Hintli ve İngiliz birlikleri ile Bender Abbas'tan hareket eden Sykes, Kirman'a ele geçirmişti. İngilizler 10 Nisan itibariyle Kirman'daki aşiretlere operasyon başlatmış ve pek çok aşiretin teslim olmasını sağlamıştı. İngilizler ve Ruslar bölgedeki aşiretleri sindirmek için yoğun çaba sarf etmekteydi. Aşiretlere baskı netice vermişti. Bölgedeki önemli aşiret liderleri veya oğulları 8 Haziran'da rehine olarak İngilizler tarafından Muhammra'ya götürülmüştü. Malamir'e giden aşiret reisleri İngiliz temsilcileri ile yoğun bir görüşme trafiği içerisinde girmişti. Dr. Young ve Graheme, İngilizler adına görüşmeleri sürdürmekteydi. Aşiret liderlerinden olan Ramuz, İngiliz karşıtlığı ile bilinmekteydi. Kendisi Almanlardan önemli miktarda yardım almıştı. İngilizlerin sözleşme tekliflerini Mayıs ayı içerisinde Bahtiyari Aşireti liderleri olan İlhan ve İlbegi kabul etmişti. Bu sözleşmede aşiret reisleri Genel Vali'nin konumu kabul etmişti. Karşılığında İngilizlerden yardım alacaklardı¹⁰⁴⁴.

Rusya 1916'nın yazında emrindeki Kazak tugaylarla birlikte İsfahan'a doğru bir sefer düzenleme kararı almıştı. Rus yetkililer İsfahan'a sefer düzenleyecekleri zaman İngilizlerden yardım istemişti. Bu arada İngilizler Yezd'i ele geçirmek için harekete geçmişti. Ruslar ve İngilizler kuşatılmalarını hızlandırmıştı. Eylül ayı içerisinde İngilizler İsfahan'da Ruslara yardım kararı almıştı. İngiltere ve Rusya'nın birlikte düzenlediği saldırı sonucunda İsfahan Rusların eline geçmişti. İsfahan'da bulunan Osmanlı kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştı. Savaş sonrasında İngilizler ve Ruslarla birlikte hareket etme kararı alan Bahtiyari Aşireti, Osmanlı Devleti aleyhine harekette bulunmaya başlamıştı¹⁰⁴⁵.

Ali İhsan Paşa, Bahtiyari Aşireti'nin öneminden dolayı bu aşireti tekrar kazanmaya çalışmıştı. Ali İhsan Paşa, Bahtiyarilere, Osmanlı Devleti'nin İran topraklarında her iki devletin geleceği için bulunduğunu ifade etmiştir. Bahtiyarilerin Almanlar ile arasının iyi olmaması nedeniyle Ali İhsan Paşa Almanlara karşı teminat vermişti. Bahtiyarilerin, Osmanlı Devleti lehine hareket etmesi için Nizam es-Saltana ile görüşülerek bu aşiretin mensuplarının hızlı bir şekilde lüzum görülen yerlere

¹⁰⁴⁴ A.g.v., s. 55.

¹⁰⁴⁵ A.g.v., s. 57.

memur yapılması istenmişti¹⁰⁴⁶. Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen Bahtiyari Aşireti İngilizlerin baskısı neticesinde 1916 tarihinden sonra İngilizlerle hareket etmeye başlamıştı.

4.6.5. İngilizlerin Kurduğu Polis Teşkilatı ve Cemiyetlerin Faaliyetleri

Rusya ile yakın ilişki içerisinde olan Başbakan Sepah Salar, Ağustos ayı içerisinde İngilizlerin kontrolünde olacak bir polis gücünün kurulmasına izin vermişti. Polis teşkilatının oluşumu 1915 tarihinde İngiltere ile Rusya arasında yapılan gizli anlaşma neticesinde gerçekleşmişti. Güneydeki İngiliz güvenliğini korumak için savaş sonrasında faaliyette de bulunacak şekilde tertip edilmişti¹⁰⁴⁷. Böylece İngilizler İran'a yapmış oldukları baskı neticesinde İran'ın yerel güçleri ile kendilerine askeri bir kuvvet oluşturmuş oluyordu.

İngilizler, Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin çıkması neticesinde İran'ın kuzeyindeki Enzeli'ye kadar ilerlemişti¹⁰⁴⁸. İngilizler, Enzeli'deki polis teşkilatını ele geçirmiş ve buradaki halka zulüm yapmıştı. Halkın can güvenliğinin kalmadığı İranlı yetkililer tarafından İngilizlere bildirilmişti. İngiltere'nin Tahran Sefiri işgalden on gün önce gelerek bütün polis zabıtları ile görüşmüş ve bunun neticesinde teşkilat ele geçirilmişti. İran yönetimi polis teşkilatının İngilizler tarafından ele geçirilmesi üzerine İngiltere nezdinde girişimde bulunmuş fakat talepleri İngilizler tarafında olumlu karşılanmamıştı. İngilizler asayiş temin edilene kadar polis teşkilatının İngiliz yönetiminde kalacağı cevabını vermişti¹⁰⁴⁹. İngilizler, İran'daki Ermenileri ele geçirdikleri polis teşkilatının idaresinde görevlendirmiş ve bu şekilde polis teşkilatından gelecek olan bir tehlikenin önüne geçmeye çalışmıştır. Buradaki Ermenilerin bir kısmı da İngilizlerden yüklü miktarda para alarak İngilizler lehine

¹⁰⁴⁶ Sadık Sarısamam, **a.g.m.**, s. 302-303

¹⁰⁴⁷ David Fromkin, **A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East**, New York, 1989, s 137-40

¹⁰⁴⁸ Tahran Sefareti'nden 2 Şubat 1918 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen rapor, BOA. **HR. SYS. nr. 23/40**, lef 1.

¹⁰⁴⁹ A.g.v., lef 1.

hareket etmiş ve İran'ın pek çok noktasında tahribat yapmıştır. İngilizlerin ele geçirmiş olduğu polis teşkilatının İran'ın kuzey bölgesindeki toplamı miktarı yirmi bin civarındaydı. Teşkilat İngilizlerin eline geçmesi ile birlikte halka karşı kötü muameleye başlamıştı. Ayrıca teşkilatın gücü ile İran'da İngiliz taraftarı bir kabinenin kurulması planlanmıştı¹⁰⁵⁰.

4.6.6. Osmanlı Kuvvetlerinin İran'ı Terk Etmesi ve İran'da Başarısız Olunmasının Nedenleri

Osmanlı Devleti'ni İran'dan çekilmeye zorlayan en önemli etken İngilizlerin 28 Şubat 1917 tarihinde Dicle'nin kuzeyine geçmeleri olmuştur¹⁰⁵¹. Osmanlı Devleti askeri olarak 1917 yılının Eylül ayı içerisinde İran'ı terk ederken İran Hükümeti, askerleri, meclisi ve ulamadan bazı kimseler Osmanlı birliklerini uğurlamıştı. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı esnasında İran'a oldukça fazla ehemmiyet vermişti. İran'daki siyasi otoritenin Osmanlı yanlısı olmasını isteyerek Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarının güvenliğinin sağlanması düşünülmüştü. İngiliz ve Ruslar tarafından gelecek olan tehlikeyi bertaraf etmek için İran siyasetinde etkin olmak Osmanlı yetkililerinin önemli planlarındandı¹⁰⁵². Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere'nin İran'daki faaliyetlerinin yoğunluğuna rağmen son derece önemli bir savunma ve teşkilatlanma hattı oluşturmuştur. Siyasi partilere destek vererek ve cemiyetler kurdurarak İran'da etkin olmaya çalışmıştır. İngilizlerin, İran halkını kışkırtmalarına rağmen Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar önemli teşkilatlanmalarda bulunması Erkan-ı Harbiye'nin başarısını göstermektedir¹⁰⁵³.

Osmanlı Devleti'nin İran'da başarısız olmasındaki en önemli hususlardan bir diğeri de Almanların İran yönetimi nezdinde Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda yapmasıdır. Hâlbuki savaşın başında ittifak anlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti

¹⁰⁵⁰ A.g.v., lef 1.

¹⁰⁵¹ Osmanlı kuvvetleri bu tarihlerde ağırlıklı olarak Hemedan, Salabad, Devletabad, Hanikin, civarında bulunmaktaydı. Fahri Belen, a.g.e., s. 85.

¹⁰⁵² Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'in Osmanlı askerleri İran'ı tahliye ettiği esnada İran'ın siyasi durumu hakkında hazırlanmış olduğu 14 Eylül 1917 tarihli rapor, BOA. HR. SYS. nr. 2340/44.

¹⁰⁵³ A.g.v., lef 1.

üzerinden doğu siyasetini şekillendirmeye çalışan Almanlar, İnan Hükümeti nezdinde Osmanlı Devleti'nin İslam söylemini bir maske olarak kullandığını ve esas niyetlerinin Acemleri ortadan kaldırmak olduğunu söyleyerek yönetim bazında kara propaganda yapmıştı. Bu durum Osmanlı Devleti nezdinde şiddetle kınanmıştır¹⁰⁵⁴. Almanlar, “İngiliz ve Rusların İran'ı istila etse bile çekip gideceklerini, onların güzel bir medeniyet bırakacağını” anlatırken “Osmanlı'nın var olanı ortadan kaldırmak niyetinde olduğunu” söylemiştir. Alman siyasetini bu noktada anlamak mümkün değildir¹⁰⁵⁵. Almanlar, İran'da Osmanlı Devleti'nin aleyhine siyaset yapmayıp birlikte hareket etmiş olsaydı, İran'daki siyasi durum İngilizlerin aleyhine gelişebilir ve Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler, İran cephesini kaybedebilirdi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin siyaseten İran'da göstermiş olduğu mücadele başta İngilizler olmak üzere tüm batılı devletleri sıkıntıya sokmuş ve bu devletlerin karşı propagandasına maruz kalmıştır. Almanlarda dahil olmak İran'da pek çok devletle mücadele etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, İran'da önemli çalışmalar yapmıştır.

¹⁰⁵⁴ A.g.v., lef 2.

¹⁰⁵⁵ A.g.v., lef 2.

SONUÇ

XVII.yy'dan itibaren sistemli bir şekilde gelişen İngiliz sömürgecilik politikasının ele geçirmek istediği en önemli bölgelerin başında hiç şüphesiz Ön Asya coğrafyası gelmekteydi. İnsan gücünün, yer altı ve yer üstü kaynaklarının zenginliği söz konusu bölgeyi sömürgeci güçler için bir cazibe merkezi haline getirmişti. Gelişen sanayiye paralel olarak şirketleşen batı tüccarları, kurdukları devlet destekli büyük şirketlerle söz konusu tarihten itibaren geniş bir ticaret ağı oluşturmuşlardı. İngilizlerin XVII.yy'ın hemen başlarında Ön Asya ticaretinde etkili olacak şekilde kurdukları şirketler bölgedeki siyasi ve ekonomik rekabetin artmasına neden olmuştu. İngiltere'nin bölgede var olabilmesi için geliştirdiği ekonomik ve politik yöntemler XIX.yy'da İngilizleri bölgede ana güç haline getirmişti. Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki siyasetin şekillenmesinde önemli etkisi olan İngilizler, politikalarını bölgenin şekillendirilmesi üzerinden sürdürerek Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında önemli bir rol oynamıştır.

Basra Körfezi'ndeki İngiliz siyaseti sürekli iç karışıklıklar ve siyasi kargaşa yaşayan İran üzerinden gelişmiştir. İran'ın Hindistan'a giden yollar üzerinde ve körfezin önemli bir noktasında bulunması, İngilizlerin Ön Asya siyasetini bu ülke üzerinden geliştirmelerine neden olmuştur. İngilizlerin ilk izlediği politika bölgedeki siyasi temsilcilikleri aracılığı ile tüccarlarının ve ticaret mallarının güvenliğini sağlamak olmuştur. Gelişen ticaret ve bölge halkı ile iyi ilişkilerin kurulması neticesinde İran'ın pek çok bölgesinde konsolosluklar ve temsilcilikler açılmıştır. XX.yy'ın başlarında İran'ın pek çok vilayetinde konsoloslukların açılmış olduğu görülmektedir. Konsoloslukların açılması hiç şüphesiz etkin bir siyasi ve ticari ilişkiler neticesinde oluşan bir durumdur. Bir devletin başka bir devlette çok sayıda konsolosluk açması nüfûzunun etkisini gösteren bir durumdur. İngiltere, Basra Körfezi'ndeki siyasi temsilciliklerinin merkezini İran'ın son derece önemli olan Buşir vilayetinde kurmuştur. Buşir gerek ticari gerek siyasi olarak hem İran hem de körfezin en önemli bölgelerinden birisidir. Basra Körfezi'nin bütün noktalarındaki gelişmeler Buşir'deki İngiliz merkez temsilciliğine iletilmiş, oradan konunun önemine binaen ya Hindistan ofisine ya da direk olarak İngiltere Dışişleri bakanlığına aktarılmıştır.

Basra Körfezi temsilciliğinde çok sayıda İngiliz yetkilinin çalıştığı görülmektedir. Gerek askeri, gerek siyasi, gerekse istihbarat elemanları Basra Körfezi Siyasi Temsilciliği'ne görevleri çerçevesinde bilgi akışı sağlamıştır. Özellikle siyasi temsilciler ve istihbarat elemanlarının en önemli vazifesi aşiretler üzerinde izledikleri politikaların an be an temsilciliğin merkezine aktarmasıydı. Önemli her aşiretlerle siyasi ve ticari ilişkilerin geliştirmesi için bir temsilci atanmıştır. Bu temsilciler aşiretlerle ilişkilerini merkezi hükümetin çizdiği politika çerçevesinde devam ettirmiştir. İngiltere'nin Ön Asya, Afrika ve Arap coğrafyasının genelinde izlediği en önemli politika aşiretler üzerinde uzun zamana yayılan kazanımların korunması politikası olmuştur. Gelişen dostluklar ve karşılıklı çıkar ilişkileri neticesinde İngiltere 1800 tarihinden sonra bölgedeki pek çok aşiretle sözleşmeler imzalayarak siyasetini etkin bir hale getirmiştir. Geliştirdikleri ilişkiler neticesinde Birinci Dünya Savaşı ve daha sonraki süreçlerde izledikleri politikanın karşılığını almışlardır.

İngiltere aşiretler üzerinde geliştirdiği siyaset neticesinde XX.yy'ın hemen başında bölgede etkin bir güç konumuna gelmişti. 1903 tarihinde Bağdat demiryolu projesinin Almanya'ya verilmesi ile birlikte devletler arasındaki rekabet ve çekişme şiddetini artırmıştı. Osmanlı Devleti ise söz konusu süreçte İngiltere ve Almanya arasında denge kurmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin özellikle son yüz yılda yaşadığı sıkıntılar ve İngiltere'nin faaliyetlerini yeterince okuyamaması bölgenin elden çıkma sürecini hızlandıran en önemli etkenlerden olmuştur. II. Abdülhamid döneminde Basra Körfezi'nde donanmanın yeterince kullanılamaması İngilizlerin bölgede rahat hareket etmesinin önünü açmıştır. Fırat-Dicle nehirleri ile körfez civarında binlerce ticaret gemisi ve çok sayıda savaş gemisi ile varlığını sürdüren İngiltere'ye karşı Osmanlı Devleti'nin söz konusu bölgede çok az sayıda ticaret gemisi ile birlikte birkaç tane gambotu mevcuttu. II. Abdülhamid döneminde bölgenin problemleri yeterince okunamamış ve buna göre çözüm yolları geliştirilememişti. Bu dönemde Basra, Necid ve Ahsa civarında asker sayısının azlığı, düzenli ordunun yeterince kullanılmaması bölgedeki asayişsizliğin artmasını ve İngiltere'nin yerleşmesinin önünü açmıştır. Kuveyt, Katar, Bahreyn, Basra vilayeti ve Necid merkezli bölgelerde aşiretlere güvenmek yerine düzenli ordu takviyesi yapılmış olsaydı İngiltere'nin o derece yoğun bir aktif politika izlenmesinin

önüne geçilebilirdi. Bu dönemde birkaç kez Kuveyt'e asker gönderme teşebbüsü olmuşsa da İngiltere'nin karşı çıkması neticesinde gerçekleştirilememiştir. II. Abdülhamid döneminde İngiltere, Rusya, Almanya bölge ile alakalı politikalarını ve taleplerini açıktan ifade etmeye başlamıştır.

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte daha önce ortaya çıkan ve genelde "Basra Körfezi Meselesi" olarak isimlendirilecek pek çok sorunun çözümü için yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Özellikle Katar, Bahreyn, Kuveyt, Bağdat Demiryolu, Muhammara, Necid ve İran ile sınır tartışmaları meselelerinin çözümü için İngiltere ile yoğun bir şekilde görüşülmüştü. 1913 tarihinin Temmuz ayında İngiltere ile imzalanan anlaşma neticesinde Katar, Kuveyt, Bahreyn'de Osmanlı Devleti fiilen haklarını kaybetmişti. Böylece bölge ile alakalı olan egemenlik haklarını İngiltere'ye bırakılmış olacaktı. 1913 tarihinde yapılan bu anlaşma ile Osmanlı Devleti savaşa giden bir süreçte bölgedeki pek çok haklarından feragat etmesi anlamına gelmekteydi.

İttihat ve Terakki'nin tam anlamıyla yönetime hâkim olmasıyla birlikte bölge ile alakalı strateji değişikliğine gidilmişti. İslam birliği politikası çerçevesinde bölgenin seçilen milletvekilleri aracılığıyla yönetime katılması ve sorunların çözümüne yönelik aktif bir politika izlenmesi tercih edilmişti. İlk iş olarak İbn Suud'un devlete kazandırılması için İbn Suud ile görüşmeler gerçekleştirilerek İbn Suud'a Necid kumandanlığı verilmişti. Savaş başlamadan hemen önce özellikle Enver Paşa'nın başını çektiği grup bölgedeki aşiretlerin ihmal edildiğinin farkındaydı. Bu sebeple aşiretlere yönelik çalışmaların yapılması ve devletle mesafeli olan aşiretlerin yeniden kazanılması için çeşitli görüşmeler yapılmasına karar vermişti. Görüşmeler çerçevesinde önde gelen aşiret reislerine nişan taltifleri, maaşlar verilerek etkin bir şekilde devlete sadakat içerisinde kalmaları için gayret gösterilmişti. İlk etapta yapılan görüşmeler de olumlu neticeler elde edilmişti. Her ne kadar samimiyetleri sorgulansada Mübarek el Sabah, İbn Suud, Casim-el Sani, Bahreyn'deki Halife aşireti devlete sadakat noktasında teminat vermişti. Savaş başlamadan önce Osmanlı Devleti aşiretler üzerinde yoğun çaba sarf etse de İngiltere Osmanlı Devleti'nin bu hamlelerini boşa çıkararak karşı hamleler yapmıştı. İngiltere'nin en önemli karşı hamlesi aşiretleri ticaretlerine ortak etmektir. Bölgede önde gelen aşiretler limanların kontrollerini sağlayarak İngiliz ticaretin iç bölgelere

aktarılmamasına ortak olmuştu. Ayrıca aşiretlerin ellerinde bulunan küçük ticaret gemilerinde İngilizlerin kontrolünde Basra Körfezi'nde etkin bir şekilde ticaret yapmıştı. Aşiretler “duygu”, “çıkarcı” ve “akıl” üçgeninin baskısı altına kalmıştı. Özellikle savaşın başlamasıyla birlikte henüz taraflarını belli etmiş değillerdi. Gidişatın netleşmesi ve elde edecekleri menfaatler çerçevesinde uzun bir süre bekleyen aşiretler 1915'in ortalarından itibaren İngilizlere vermiş oldukları gizli desteklerini açıktan vermeye başlamıştı.

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'na gelene kadar bölgedeki istihbarat elemanlarını ve siyasi temsilcilerini çok iyi bir şekilde kullanmıştı. İngiliz görevliler özellikle bölge halkı ile yakın bir ilişki kurması ve bölgenin dillerine vakıf olması nedeniyle kolayca etki edebilmekteydi. İngiltere'nin bu husustaki en önemli politik yöntemi bölgede görevlendirdiği memurlarının çok uzun seneler bu bölgelerde görev yaparak halkın her türlü özelliğine vakıf olmalarını sağlamaktı. Bu durum aşiretlerin ve bölgenin sosyolojik gerçeklikleri üzerinde politika yapmasını sağlamıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere körfezdeki politikalarını Hindistan'da kurmuş olduğu merkezi yönetim üzerinden gerçekleştirmişti. Hindistan'ın altında ise İran'ın Buşir şehrindeki Basra Körfezi siyasi temsilciliği mevcuttu. Her türlü askeri ve siyasi planlar Buşir'deki siyasi temsilcilik üzerinden körfezdeki temsilciliklere dağıtılmaktaydı. Bilgi akışı ve haberleşme ağıda bu şekilde sağlanmıştı. İngilizler geniş bir haberleşme ağı oluşturmuştu. İngilizlerin bu haberleşme ağı içerisinde kendisiyle birlikte hareket eden aşiretlerde mevcuttu.

Kasım ayında savaşın başlaması ile birlikte İngilizler öncelikle körfez sahillerinde çok sayıda savaş gemisi ile birlikte kontrolü ele geçirmeye çalışmıştı. Böylece istedikleri noktaya öncelikli olarak asker çıkarabileceklerdi. Petrolün varlığı İngiltere'nin Irak ve İran cephesinde savaş stratejisini belirlemesindeki en önemli unsurlardan birisi olmuştur. Öncelikli planlarını bölgedeki petrol yataklarının ve hatlarının korunması üzerine kurmuşlardı. İlk olarak Bağdat'a ilerlemek yerine Ahvaz ve Abadan başta olmak üzere önemli petrol noktalarının güvenliği sağlanmasına kararlaştırılmıştı. İngilizlerin bu planı Osmanlı Devleti ve Almanya'nın hatları tahrip etme teşebbüsüne rağmen başarılı olmuştu.

Basra Vilayetinin İngilizlerin eline geçmesi ile birlikte Irak Cephesinde İngilizler kendilerine kontrol alanı oluşturmuştu. Artık savaşın tüm kontrolü bu noktadan sevk ve idare edilecekti. Bundan dolayı Basra'nın her halükarda savunulması İngilizler için kaçınılmazdı. İngilizler Bağdat'a doğru ilerleme planları çerçevesinde özellikle Fırat ve Dicle hattındaki aşiretler üzerinde yoğun bir propaganda yapmıştır. Aşiretlerin cihada katılımını engellemek için her türlü imkanı baskı ile birlikte seferber etmişti. Osmanlı Devleti ile İngiltere savaş esnasında aşiretler üzerinde kıran kırana bir propaganda mücadele yaşamıştı. Bu mücadelede İngiltere para yardımı ve bölgenin "geri kalmışlığı" söylemi üzerinden hareket ederken Osmanlı Devleti din üzerinden propagandasını gerçekleştirmişti. Aşiretler ikiye ayrılmıştı. Bölgedeki Şii aşiretlerin pek çoğu İngilizlere destek verirken Sünni aşiretlerin çoğu kararsızdı. Osmanlı Devleti ile hareket eden aşiretlerin sayısı azımsanmayacak düzeydeydi. Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesine kadar Sünni aşiretlerin bu kararsızlığı devam etmiştir. Bağdat'ın işgal edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti ile hareket eden aşiretlerin büyük bir kısmı mecburen desteklerini kesmek zorunda kalmıştır. Savaş esnasında Irak bölgesinde dikkate değer bir gelişme ise İngilizlerin bölgedeki gayr-i Müslümlerle olan diyalogudur. Özellikle Bağdat merkezli Yahudi, Ermeni ve diğer unsurlarla sürekli görüşülerek Osmanlı Devleti'ne karşı organize bir şekilde hareket etmeleri sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l Amare'de İngilizleri esir aldığı tarihe kadar göstermiş olduğu başarı pek çok noktadan önemlidir. Özellikle İngilizlerin Çanakkale'den sonra bir kez daha mağlup olabilecekleri tüm dünya gösterilmiştir. Müslümanlarda sevince sebep olan bu durum İngilizlerin dünyadaki imajına önemli bir darbe vurmuştur. İkinci olarak Osmanlı Devleti'nin İngiliz taarruzları karşısında özellikle Sabis ve Selman-ı Pak muharebelerinde izlediği taktik ve stratejinin İngilizlerden daha iyi bir askeri planlamaya sahip olduğunu göstermiştir. Bütün bu muazzam başarılarla rağmen Irak Cephesinin kaybedilmesindeki en önemli sebep yine bu cephenin kendi içerisinde olmuştur. Savaş devam ederken 6'ncı Ordu'ya bağlı 13'üncü Kolordu'nun İran'a gönderilmesi Irak cephesinin kaderini olumsuz bir yönde etkilemiştir. İngilizler Kutü'l Amare mağlubiyetinin şokunu yaşarken böyle bir kararın verilmesi belki de savaşın top yekun kaderine şekil vermiştir. Zaferle birlikte 6'ncı Ordu'nun bütün kuvveti

İngilizlerin toparlanmasına fırsat vermeden Basra'daki İngiliz karargahına yönlendirilmiş olsaydı İngilizlerin denize dökülmesi kaçınılmaz olabilirdi. Zafer tarihi olan 29 Nisan 1916 tarihinden Aralık 1916'ya kadar Irak cephesinde küçük çatışmalar dışında bir çatışma meydana gelmemiştir. İngilizler çatışmadan özellikle kaçınarak bölgedeki hazırlıklarını tamamlamıştır. Zafer sonrasında mağlubiyetin şokunu atlatarak hazırlıklarını tamamlayan İngilizler 1917 yılının Mart ayında Bağdat'ı işgal ederek Osmanlı Devleti'nin yüz yıllardır süren egemenliğine son verecekti.

Irak Cephesi'nde daha çok askeri mücadele yaşanırken İran Cephesinde ise hem askeri hem de siyasi mücadele yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı Devleti, İran'daki siyasi mücadeleye doğrudan müdahil olmuştur. Bir taraftan siyasi mücadele yaşanırken diğer taraftan özellikle Ruslarla kuzey İran'da askeri mücadele yaşanmıştır. Osmanlı Devleti İran'da etkin bir siyasi, askeri ve istihbarat politikası izlemiştir. İran'da etkin bir politika izlemesinin altında yatan en önemli sebep İngilizlerin doğudan ilerlemesinin önünü kesmek ve İran halkını cihada iştirak etmesini sağlamaktır. İranlı muhalif milliyetçi hükümetle son derece yakın ilişkiler içerisinde olan Osmanlı Devleti bu grubun İran yönetimini ele geçirme ihtimaline binaen yönlendirmede bulunmuştur. Şah ve meclis üzerinde de etki kurmaya çalışan Osmanlı Devleti, İngilizlerin Şah ve merkezi hükümet üzerinde uyguladığı politika karşısında başarılı olamamıştır. Merkezi hükümet karşısında istediği etkiyi uyandıramayan Osmanlı Devleti muhalif hükümet nezdinde girişimlerini artırarak bu grup üzerinden İran'daki Rus ve İngiliz varlığı ile mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti, İran siyasetinde dönemin imkanları çerçevesinde varlığını oldukça fazla hissetmiştir. Cemiyetler kurmuş, İngiliz ve Rus karşıtı siyasi partilerle ile yakın bir ilişki içerisine girmeye çalışmış, bültenler hazırlayarak halkın İngilizlere karşı mücadele etmesi çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede geliştirilen propaganda ve istihbarat faaliyetleri İran siyasetinde İngiliz ve Rusları zora sokmuştur. Osmanlı Devleti'nin İran'da izlemiş olduğu politikanın başarısız olmasındaki en büyük sebep Almanların izlediği politika olmuştur. Müttefiki Almanya'nın İran'da izlemiş olduğu siyaset Osmanlı Devleti'nin politikasını İran'dakilemiştir. Almanların gerek merkezi hükümet nezdinde gerekse muhalif hükümet nezdinde izlemiş olduğu politika en az İngilizler ve Ruslar kadar Osmanlı Devleti'ne zarar vermiştir.

Almanlar İran'da Osmanlı Devleti'ni sadece kendi kontrolünde bir askeri güç olarak kullanmaya çalışarak pasifize etmek istemiştir. Almanların izlemiş olduğu bu siyaset Osmanlı Devleti'nin İran'daki siyasi temsilcileri tarafından da şaşkınlıkla karşılanmış ve bir anlam verilememiştir. Eğer Almanlar, bölgeyi daha iyi tanıyan Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmiş olsaydı daha başarılı olunması mümkün olabilirdi.

Necid ve Ahsa cephesinde ise özellikle Kuveyt'teki Sabah aşireti ve Necid bölgesindeki İbn Suud aşireti gibi iki önemli aşiret İngilizlerin en büyük destekçisi olmuştur. İbn Suud'un kendi bölgesindeki aşiretler üzerinde artan nüfuzu Necid cephesindeki Osmanlı etkisini oldukça azaltmıştır. Osmanlı Devleti savaş esnasında İbn Suud'un ayaklanmasını bastırmak üzere düzenli birlik sevk edememiş bu durumu İbn Reşid'in aşiretine bağlı birlikleri destekleyerek bastırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti, İbn Reşid ve onun yanında hareket eden aşiretler üzerinden bölgede kendisine karşı olan aşiretleri etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. İbn Suud ve Mübarek el Sabah, Necid ve Ahsa civarındaki aşiretlerin İngiliz kontrolüne girmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. İbn Suud aşiretler üzerinde çalışma yaparken İngiltere'nin kullanmış olduğu propaganda “ Türkler bölgeyi geri bıraktı” argümanı ile hareket ederek ayaklanmayı ve ayrışmayı hızlandırmıştır. İbn Suud, tüm kalbiyle İngilizleri desteklemesine rağmen, İngilizler 1915'in ortalarına kadar Şerif Hüseyin karşısında kendisini bir adım geride tutmuştur. Bunun en büyük sebebi İbn Suud'un Vehhabi inanışından olmasıdır. Sünni coğrafyada olumsuz karşılanması düşüncesiyle İbn Suud'a ihtiyatla yaklaşmış fakat her türlü maddi destek sunulmuştur. Kuveyt, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin aşiretlerle toplantı yapma ve idare etme merkezi gibi kullanılmıştır. Kuveyt'in merkezi bir noktada olması ve İngiliz siyasi temsilciliğinin etkin bir şekilde kullanılması bunun en büyük nedeni olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Bahreyn, Katar, Abu Dabi gibi körfezin önemli noktalarında İngilizlerin tam kontrolü nedeniyle çok fazla bir hareketlilik yaşanmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sürecinde bölgede başarısız olmasının en büyük sebebi geçmişten tevarüs eden problemler yumağının kalıcı bir etki bırakmasıdır. Özellikle 1800 tarihinden itibaren Aşiretler üzerinde izlenen politikanın yetersizliği, bölgenin kalkınması noktasında gerekli iskan ve imar

faaliyetlerinin (Mithad Paşa'nın Bağdat Valiliği hariç) istenilen düzeyde yapılamaması, aşiretlere itimat edilmesinden dolayı merkezi otoritenin sağlanması adına düzenli ordunun bölgede kalıcı bir şekilde tesis edilememesi Birinci Dünya Savaşı'nda bölgenin elden çıkmasına etki eden önemli nedenler olarak görülmektedir. Tüm bu sebeplerin yanında İngilizlerin bölgede izlemiş olduğu siyasetin iyi bir şekilde tahlil edilememesi diğer bir neden olmuştur. Bütün bu sebeplere bakıldığında zaman savaş sırasında bölgede yapılan askeri ve siyasi mücadelenin İngilizleri oldukça zora soktuğu ve Bağdat'ın işgal edildiği tarihe kadar İngilizlerin sürekli tereddüt içerisinde oldukları anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte bölge bütünü ile Osmanlı Devleti'nin elinden çıkacak ve XX.yy'ın ilk çeyreğinde devletler arası politik dengeler değişmiş olacaktır. Söz konusu bölgedeki petrolün varlığı İngiltere'nin bölgede kendi güdümünde kurmuş olduğu devletlerin oluşturulması ile birlikte, günümüze kadar devam edecek olan “kan” ve “petrol” mücadelesinin merkezi olarak devam edecektir.

KAYNAKÇA

1.1. YAYINLANMAMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BEO. :	Bâb-ı Âlî Evrak Odası Belgeleri
DH. EUM. 2. Şb.:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2. Şube Belgeleri
DH. EUM. 4.Şb.:	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4. Şube Belgeleri
DH.İD.:	Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye Kalemî Belgeleri
DH.KMS.:	Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri
DH. MTV.:	Mütenevvia Kısmı Belgeleri
DH.MKT.:	Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî Belgeleri
DH.MUI.:	Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye Kalemî
DH.SYS.:	Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri
DH.ŞFR.:	Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemî Belgeleri
HR.HMŞ.İŞO.:	Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri
HR.SYS.:	Hariciye Nezâreti Siyasi Kısmı Belgeleri
MV.:	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Y.EE.:	Yıldız Esas Evrakı Belgeleri

İngiltere Devlet Arşivleri

CAB.:	Cabinet Papers
FO.:	Foreign Office
WO.:	War Office
IOR:	Indiana Office Record

Not: Yayınlanmamış arşiv belgelerine ait numaralar dipnotlarda belirtilmiştir.

1.2. YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance [1889-1907],
Parliamentary Papers 1986.

**Historical Summary of Events in Territories of the Ottoman Empire,
Persia and Arabia Affecting British Position in the Persian Gulf 1907-1928**,
Archive Editions, Oxford 1987.

India Office, **Review Of The Civil Administration Of Mesopotamia**,
December 1920 London.

Political Diaries Of The Persian Gulf 1910-1912, C. IV, Archive Editions,
1990.

The Persian Gulf Administration Reports 1887-1947, Vol..VII, Archive
Editions, 1986.

2. RESMÎ YAYINLAR

ATESE Başkanlığı:

**Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Irak-
İran Cephesi**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı
Yayımları, Ankara 2002.

Hariciye Nezareti:

Tahdit-i Hudut Protokolü, Dersaadet Matba-ı
Osmaniye,1330.

_____:

**Bağdat Hattı ve Basra Körfezi'ne Müteallik
İngiltere Mütâlebâtı Hakkındaki Layiha ve
Merbutatı**, Matbaa-i Amire 1337.

Harp Akademisi Komutanlığı:

**Türkiye – Irak İlişkilerinin Dünü, Bugünü,
Yarını**, Ankara 1994.

LORIMER, J.G.:

**Gazetteer Of The Persian Gulf, Oman and
Central Arabia** , V. III., Archive Edition 1986.

Türk İstiklâl Harbi:

Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,
Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi
Yay., C.I., Ankara 1962.

3. SÜRELİ YAYINLAR

3.1. Gazeteler

Barry Dock News.

Cambrian Daily Leader

Denbighshire Free Press, No: 1806.

Geraldton Guardian

Illustrated London

Manchester Guardian

Nelson Eving Mail

Springfield Republican

Takvim-i Vekayı

The Telegraph

3.2. Bültenler

Arab Bulletin

London Gazette

4. HATIRAT

AHMET İZZET PAŞA,

BELL, Gertrude L.,

ORBAY, Rauf:

SABİS, Ali İhsan:

TOWNSHEND, Charles:

Feryadım, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Mezopotamya, 1915-1920 Sivil Yönetim,

Çeviren: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2004.

Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım, C.I, İstanbul 1993.

Birinci Dünya Harbi Harp Hatıralarım, C. II., Nehir Yayınları, İstanbul 1991.

My Campaing in Mesopotamia, T. Butterworth, London 1920.

5. İNCELEME ESERLER

- ALİ HAYDAR MİTHAT: **Midhat Paşa Hayat-ı Siyasiyesi**, Hilal Matbaası, İstanbul 1325.
- ALLEN, D. –MURATOFF Paul: **Caucasian Battlefield, A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828–1921**, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- AKYILDIZ, A.- KURŞUN, Z.: **Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- ARSLAN, Ali: **Efendi ve Uşak, Avrupa Birliği –Türkiye İlişkileri**, Paraf Yayınları, İstanbul 2010.
- _____ : **Doğu-Batı Ekseninde Stratejik Rekabet**, İdil -Yayıncılık, İstanbul 2015.
- _____ : “Devletlerin I. Dünya Savaşı’na Hazırlık Stratejileri”, (Edit: Ali Arslan-Mustafa Selçuk), **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- AVCI, Orhan: **Irak’ta Türk Ordusu 1914-1918**, Vadi Yayınları, Ankara 2004.
- BARKER, A.J.: **The First Iraq War, 1914-1918**, Enigma Books, Newyork 2009.
- BAYUR, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, Kısım 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991.
- _____ : **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II. K. III. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- _____ : **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.IV, Kısım 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1991.
- Belgrave, C.: **The Portuguese in the Bahrain Island, 1521-1602**, J.R.C.A. Soc. 1935.
- BELEN, Fahri: **Birinci Cihan Harbinden Türk Harbi 1916 Harekâtları**, Gnkur. Basımevi, Ankara 1996.

- _____:
- BİLGE, Mustafa L.: **Birinci Cihan Harbinden Türk Harbi 1917 Harekâtları**, Gnkur. Basımevi, Ankara 1996.
- BUNYAR, Veylet: **Basra Körfezi, DİA**, İstanbul 1992.
- CLAYTON, G. F.: **Şark'ta İngiliz Alman Rekabeti**, Çev. Bedii Faik, Der Saadet(İstanbul) 1332.
- CLAYTON, G. F.: **An Arabian Diary Berkeley**: University of California Press, 1969.
- CRONIN, Stephame: **İran Milliyetçiliği ve Devlet Jandarması**, Edit. Touraj Atabakı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- ÇETİNSAYA, Gökhan: **Ottoman Adminastiration of Iraq, 1890-1908**, Taylor& Francis Group, London and Newyork 2006.
- DANE, Edmund: **British Campaigns In The Nearer East,1914-1918**, London 1918.
- DUMAN, Selçuk: **II. Meşrutiyetten İngiliz Mandaterliğine Irak, 1908-1922**, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.
- DUMLUPINAR, Sezai: "Mısır'da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1914-1918)", (Edit: Ali ARSLAN-Mustafa Selçuk), **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2015.
- EARLE, Edward Mead: **Turkey, The Great Powers, And the Baghdad Railway**, The Macmillan Company, New York 1924.
- _____:
- EKİNCİ, İlhan: **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları 1972.
- EL BAHARNA, Husein M.: **Fırat ve Diclede'de Osmanlı- İngiliz Rekabeti**, Ankara 2007.
- EL BAHARNA, Husein M.: **The Legal Status Of The Arabian Gulf States**, Manchester Üiversity Press 1968.
- ERASLAN, Cezmi: **II. Abdülhamid ve İslam Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992.

- _____
- ERICKSON, Edward J.: “I. Dünya Savaşı Öncesi ve Sırasında Osmanlı Devleti” Edit: Ali Arslan-Mustafa Selçuk), **Birinci Dünya Savaşı’ında Osmanlı Devleti**, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2015.
- ETTEHADİYYEH, M. **I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü’l-Amare ve Filistin Cepheleeri**, Çev: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- F. Rumbeyoğlu, M. Nabi: **İran ve I. Dünya Savaşı, Büyük Güçlerin Savaş Alanı**, Edit. Touraj Atabakı, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2010.
- _____: **Bağdat Meselesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.
- _____: **Bahreyn Adaları Meselesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1918.
- _____: **El-Katar Sevahili Meselesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1918.
- _____: **Kuveyt Meselesi**, İstanbul Matbaası, 1918.
- _____: **Maskat Meselesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1918.
- _____: **Muhammara Meselesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1918.
- _____: **Necid Kıtası Meselesi**, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1918.
- _____: **Şattülarap**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.
- FROMKİN, David: **A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East**, New York, 1989.
- GOOCH, George Peabody: **History of Our Time 1885-1911**, New York, 1911.

- GROHMANN, Adolf: Kuveyt, (Çev: Besim Darkot), **İslam Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1967.
- HİTİTİ, Sabri Faris: **el Hlic el Arabi, dirase el Coğrafiye el siyasiye**, Dar el Reşid, Bağdat 1981.
- IRELAND, W. P: **Iraq A Study İn Political Developent**, London 1937.
- JASTROW, Morris: **The War And The Baghdad Railway** , J.B. Lippincont Company, Philadelphia and London 1918.
- KAIKOBAD, Kaiyan Homi: **The Shatt-al-Arab Boundary Question**, Oxford 1988.
- KARAL, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1970.
- KEARSEY, A., **A Study of the Strategy and Tactics of the Mesopotamia Campaign**, Gale and Polden, Ltd., London 1934.
- KELLY, J.B.: **Britain And The Persian Gulf 1795-1880**, Oxford At The Clarendon Press, Oxford 1968.
- KOCATÜRK, Önder: **Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914)**, C.II., Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2013.
- KOSTİNER, Joseph: **The Making of Saudi Arabia 1916-1936**, Oxford Univesty Press, Newyork 1993.
- KUMAR, Ravinder: **İndiana And The Persian Gulf Region- 1858 1907**, Asia Publishing House, London 1965.
- KURŞUN, Zekeriya: **Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.
- _____ : **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri, C. 2.**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- LANDEN, Robert Geran: **Oman Since 1856**, Princeton University Press, New Jersey 1967.
- LARCHERE, M.: **Büyük Harpte Türk Harbi**, Çev. Mehmet Tahir, C.I., İstanbul 1927.
- LOREY, Hermann: **Türk Sularında Deniz Hareketleri**, (çev. Tekirdağlı H. Sami), c. I, Genelkurmay Başkanlığı IX. Dz. Şubesi, Deniz Matbaası, İstanbul 1936
- McDANIEL, Robert A., **The Shuster Mission and the Persian Constitutional Revolution**, Minneapolis, 1974.
- McMURRAY, Jonathan S.: **Distant Ties: Germany, the Ottoman Empire, and the Construction of the Baghdad Railway**, Praeger Publishers 2001.
- MİROSHNİKOV, Lev Ivanovich: **Iran in World War I**. (Lectures read at Harvard University in November 1962). Moscow: Oriental Literature Publishing House, 1963.
- MOBERLY, Frederick: **The Campaign in Mesopotamia**, H. M. Stationery Office, London 1923.
- Muhammed Emin Zeki: **Selman-ı Pak Meydan Muharebesi**, Dersaadet 1337.
- _____ : **Kütü'l Amare Hücum ve Muhasarası**, (Yayınlanmamış Hatırat), 1922.
- MULLIGAN, William: **The Origins of the First World War**, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

- OLSON, William J.: **Anglo-Iranian Relations During World War I**, Franc Cass&Co. Ltd. , London 1984.
- ORTAYLI, İlber: **II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Basımevi 1981.
- ÖZBARAN Salih: **Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.
- PAZARCI, Hüseyin: **Uluslararası Hukuk Dersleri**, Birinci Kitap, Ankara, 1998.
- POMIANKOWİSKİ, Joseph: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü, 1914-1918, Birinci Dünya Savaşı**, İstanbul 1990.
- ROBBİNS, Keith: **Sir Edward Grey: A Biography of Lord Grey of Fallodon**, London, 1971.
- SAİD, Muhammed: **Britanya ve İbn Suûd**, (Çev. Mehmet Erkoç), İstanbul 1990.
- SAİD, Talat: **Umman ve Hint Denizleri Hâkimiyeti ve Türkler**, İstanbul 1934.
- SARAY, Mehmet: **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- SATAN, Ali: **100 Soruda 1. Dünya Savaşı**, Rumuz Yayınları, İstanbul 2014
- SLOT, B.J.: **Mubarak El Sabah, Founder of Modern Kuwait, 1896-1915**, Arabian Publishing 2005.
- SOY, Bayram: **Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara 2004.
- STEBBINS, H. Lyman: **British Consuls and 'Local' Imperializm İn İran, 1889-1921**, Chicago 2009.
- STODDARD , Philip H.: **Teşikat-ı Mahsusa**, Çev: Tansel Demirel, Arma Yayınları.

Terzi, Arzu;

Sultan Abdülhamid'in Mirası, Petrol ve Arazi, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

TROELLER, Gary:

The Birth of Saudi Arabia, London, 1976.

WAHBA, Hafiz,

Arabian Days, Arthur Baker Ltd., London 1964.

WILSON, Arnold T:

The Persian Gulf, London 1959.

WYNBRANDT, J.:

A Brief History of Saudi Arabia, Facts On File Publishing, New York 2010.

ZAHLAN, R. Said:

The Creation of Qatar, Roudledge London and Newyork, First Published 1979.

6. MAKALELER

AKTEPE, Münir:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Henry Layard'ın II. Abdülhamid'e Verdiği Rapor”, **BTTD**, Cilt: IV, Sayı: 22, Temmuz, 1969.

BİLGE, Mustafa:

“Umman Tarihi Kaynakları”, **İslam Tetkikleri Dergisi**, Prof.Dr. Nihad M. Hatıra Sayısı, Cild-Volume IX, 1995.

BOSTAN, İdris:

“Basra Körfezi'nin Güney Kesimi ve Osmanlılar,(1876-1908)”,**Osmanlı Araştırmaları**, S.IX, İstanbul 1989.

CROWLEY, P. T.:

“Operational Lessons of the Mesopotamia Campaign, 1914–18”, **Defence Studies**, 4:3.

EDENS, David,

“The Anatomy of the Saudi Revolution”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 5, 1974.

- ERASLAN, Cezmi: “Irak’ta Türk-İngiliz Rekabeti”, **İÜEFTD**, 1984-94 S.35.
- KAŞIYUĞUN, Ali: “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na Girmeden Önceki İttifak Arayışları”, **History Studies**, Volume 1/1 2009.
- KHALİDİ, Rashid I.: “The Economic Partition of the Arab Province of the Ottoman Empire before the First World War”, **Review**, Vol. 11, No.2, (Spring, 1988).
- KISIKLI, Emine: “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 24, Kasım 1999-2003.
- KOCATÜRK, Önder: “İngilizlerin Irak Ve Basra Bölgesi’ndeki Faaliyetleri (1913-1914)”, **Turkish Studies** Vol. 6/3 Summer 2011.
- KORKMAZ, Adem: “Midhat Paşa’nın Bağdat Valiliği,(1869-1872)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 49.,(2009/1)İstanbul 2010
- KUMAR, Ravinder: “The Records of the Government of India on the Berlin-Baghdad Railway Question”, **The Historical Journal**, Vol. 5, No. 1 (1962).
- KURŞUN, Zekeriya: “Basra Körfezi’nde Bir Arap Aşireti: Acman Urbani (1820-1913)”, **Bellekten**, C. LXIII, Nisan 1999, Sayı: 236’dan ayrı basım,
- KÜÇÜKVATAN, Mahir: “İngiliz Basınında Osmanlının Kut’ül-Amare Zaferi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (Journal Of Modern Turkish History Studies)** XIII/26 (2013-Bahar/Spring).
- Malek, M. H.: “Capitalism in Nineteenth-Century Iran”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 27, No. 1 (Jan., 1991).

- McLACHLAN, Keith: “The Iran-Iraq Boundary Question”, **The Iranian Journal of International Affairs**, c.III-IV, 1993-94.
- MEHMETEFENDİOĞLU Ahmet: “Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti’nin İstifası ve Lynch Şirketi”, **Tarih ve Toplum**, Ağustos 1997.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz: “Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Yayını**, S:2, C:25.
- SAKİN, Serdar: “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasında Çarpışmalar,(1915)”, **Akademik Bakış**, C.IV., S. 7., Kış 2010.
- SARISAMAN, Sadık: “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Bahtiyari Politikası”, **OTAM**, S.8.
- TAUBER, Eliezer: “Sayyid Talib and the Young Turks in Basra”, **Middle Eastern Studies**, Vol. 25, No. 1 (Jan.1989),.
- WARNER, Guy: “Only A Sideshow? The RFC and RAF in Mezopotamia 1914-1918”, **Royal Air Force Historical Society Journal** , S: 48.
- YÜCEL, Yaşar: “Mithat Paşa’nın Bağdat Vilayeti’ndeki Alt Yapı Yatırımları”, **Uluslararası Mithat Paşa Semineri**, Ankara 1986.

7. TEZLER

- Abedin, Hassan S: **Abdul Aziz Al-Saud and the Great Geme in Arabia, 1896-1946**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) King's College London, 2002.
- AL-YASSİNİ, Ayman: **The Relationship Between Religion and State in the Kingdom of Saudi Arabia**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Department of Political Science, McGill University, Montreal 1982.
- AL-HAJRİ, Hilal Said: **Oman Through British Eyes: British Travel Writing On Oman From 1800 To 1970**, (Yayınlanmaış Doktora Tezi) University of Warwick, Coventr 2003.
- ANSCOMBE, F. Fallowfield: **The Ottoman Gulf and the Creationof Kuwait, Sa'udi Arabia and Qatar 1871-1914**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Princeton Üniversitesi 1994.
- BASİR, Sani Ali: **A Study of Al Khalifah's Rule İn Bahrain, 1783- 1820**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , McGill University, Montreal 1979.
- BİLAL, Bilal Emre: **The British Threat to the Ottoman Presence in the Persian Gulf During the Era of Abdülhamid II and the Responses Towards It**, Ortadoğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.
- DİNÇ, Mehmet Emin: **Halil (Kut) Paşanın Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1998.

- GÜMÜŞ, İsmail: **Şerif Hüseyin İsyanı**, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2013.
- KARANDİŞH, Javad: **State and Tribes in Persia 1919-1925**, (Yayınlanmamış doktora tezi) Freie Universität Berlin Otto-Suhr-Institut für Politikwissenschaften, Berlin 2003 SATIA, Priya, **The Secret Center: Arabia Intelligence in British Culture and Politics, 1900-1932**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) , California üniversitesi, 2004.
- KEMAL, Cemal: **Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004.
- KHATRASH, F.A.: **British Political Relations With Kuwait, 1890-1921**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Durham Üniversitesi, 1970.
- KOCATÜRK, Önder : **Türk-İngiliz İlişkileri'nin Kopuş Sürecinde Son Aşama (1911-1914)**, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2010.
- KURT, Burcu: **Ortadoğu'da Bir İstikrarsızlık Unsuru: Şattü'l Arap Sorunu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) ,Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul 2006.
- LUSTİG, Micheal Jennings: **The Muhajarat and The Provisional Government İn Kirmanshah 1915-1917: Conflict and Cooperation Between The First**

- Political Parties In Iran and Participation In The National Liberation Movement During The First World War,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Newyork University 1987.
- MCMURRAY, Jonathan S.: **Distant Ties: Germany , The Ottoman Empire, and The Construction od the Baghdad Railway, 1913 -1918,** Yayınlanmış Doktora Tezi, Claremont Graduate Üniversitiy , California 1999.
- METİN, Barış: **Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri,** (Doktora Tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 2007.
- MOCTEHİDİ, Gaffar: **İran'da Yirminci Yüzyılda Siyasal Partiler,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi,) İstanbul 1990.
- ÖLÇEN, Yavuz: **Birinci Dünya Harbi Irak Cephesi Kutü'l-Amare Muharebeleri, 29 Nisan 1916-16 Şubat 1917,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 1992.
- Rashid Armin Khatib-Shahidi: **German Foreign Policy Towards Iran: The Case Of The National Bank Of Persia,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Harris Manchester College Oxford University, Manchester 1999.

- SAFİRİ, Floreeda: **The South Persian Rifles**, Edinburgh Üniversitesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Edinburg 1976.
- SALİH, Abdulaziz Muhammed: **Basra Körfezi'nde Osmanlı İngiliz Mücadelesi ve Mithat Paşa**, (1869-1872), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996.
- SARISAMAN, Sadık: **Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekati Dönemleri'nde Osmanlı – İran İlişkileri (Ekim 1915 – Nisan 1917)**, Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994.
- WAMİDH, Nadhmi, J. O: **The Political, Intellectual and Social Roots of the Iraqi Independence Movement 1920**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Durham University 1974.
- WILLIAMS, Matthew W: **The British Experience İn Iraq From 1914-1926: What Wısdom Can The United States Draw From İts Experience?**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Faculty of the US Army Command and General Staff College, Kansan 2004.
- YILMAZ, Mustafa: **Fao Adası Üzerinde Osmanlı İngiliz Çekişmeleri 1886-1915**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2006.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.naval-history.net/WW1Book-RN1-388.jpg>

https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-1.jpg

https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-4.jpg

https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-5.jpg

EKLER

EK 1

Şattularap'ta Seyr-i Sefain Şeraitini İslah İçin Bir Komisyon Teşkiline Mütellik Mukavelename

Birinci Madde: Şattularap Nehri bilcümle milel-i akvama mensup sefaine küşat bulunacaktır.

İkinci Madde: Hükümet-i Osmaniyye Kurna'dan denize kadar Sattularap'da seyr-i sefaine dair olup altıncı maddede tayin edilmiş bulunan vezaifi ifaya memur bir komisyon teşkil eyleyecektir.

Üçüncü Madde: İşbu komisyon taraf-ı hükümet-i Osmaniyye'den tayin ve intihab edilecek, yalnız iki azadan mürekkeb olacak ve hükümet-i Osmaniye bu iki azadan birinin İngiltere tebasından bulunmasını arzu eylediği cihetle kendisine bir takım namzetler iraesini İngiltere hükümetine teklif edecek ve komiserlerden birini bunlar miyanından intihab eyleyecektir.

Dördüncü Madde: Bu komiserlerden her biri her guna tenzilattan ari olarak senevi iki bin lira-yı Osmani'den ibaret bir maaş ahz edecektir.

Besinci Madde: Komisyon lüzum göreceği memurin ve müstahdemini tayin eylemek salahiyyetine malik olacak ve fakat hükümet-i Osmaniye İdare-i Nehriyye başmühendisi ile müfettişinin İngiltere tebasından olmasını arzu eylediği cihetle kendisine bir takım namzetler iraesini İngiltere hükümetine teklif edecek ve bu memurlara onlar miyanından intihab eyleyecektir. Komisyon teba-ı Osmaniyye'den olmak üzere bir mühendis muavini ve bir müfettiş muavini tayin edecek ve bu memurin-i müstahdeminin komisyon tarafından tayin ve tesviye kılınacaktır.

Altıncı Madde: Komisyon atü'z-zikr vezaiifin ifasıyla mükellef olacaktır.

A- Mecra-yı nehir ile deniz cihetinden nehr-i mezkure münteha olan mecari-i sairenin ıslahına muktezi addedilecek bilcümle ameliyatın icrası.

B- Her zaman seyr-i sefainin en muvafık bir surette temin-i icrası için mecra-yı nehrin her guna mevani'den temin-i mahfuziyeti.

C- Seyr-i sefaine ve nehrin inzibatına ve komisyon tarafından tasarruf edilen arazi ve inşaata müteallik nizamatin tertib ve ihzar ve nesriyle mevki-i tatbik ve icraya vaz'ı.

D- Kılavuzluğun taht-ı teftiş ve nezaretde bulundurulması.

E- Şamandıralar vaz'ı ve kanalın tenviri ve işbu mukavelenâme melfufunda irae olunduğu vecihle nehre munsab olan kanallara mevzu fenerlerle şamandıraların taht-ı muhafaza ve teftişte bulundurulması.

F- Hükümet-i ecnebiyenin mukavelata mübtteni hukuku mahfuz kalmak üzere eşhasa aid olan ve nehirde veyahut sevhili üzerinde bulunan iskelelerle rıhtım ve dokların işbu mukavelenamede münderic ahkâmın temin-i tatbiki için icab edecek mertebede teftiş ve nezaret tahtında bulundurulması ve komisyonca tensib olunacak bilcümle teshilatın istikmalî salâhiyetinin isti'mali.

G- Hükümet-i Osmaniyye'ce hal-i hazırda bir taahhüdü tazammun eden lale't-tayin bir

mukavelename mucebince Basra'da bir liman tesis edildiği takdirde işbu mukavelenâme ve şartname ile bu limanda hükümet-i Osmaniyye'ye temin olunacak hukuk fikarat-ı salifede mevzu-ı bahis olan mevadda taalluk ettikçe münhasıran komisyon tarafından isti'mal olunacaktır.

Yedinci Madde: İşbu mukavelenamenin altıncı maddesinin D işaretli fıkrası mucebince komisyon kendi tarafından tertib ve ihzar kılınacak nizamata muhalif harekette bulunanlardan istifa olunacak ceza-yı nakdileri bu nizamnamelerle tayin eylemek salâhiyetini haiz olacaktır. Bu gibi muhalif-i nizam ahval münhasıran komisyon tarafından ruyet olunacak ve akval-i mümasilede komisyon nizam-şeknane harekata mücaseret eden kesandan ceza-yı nakdi istifası ve bu kabil ceza-yı nakdilerin adem-i tediyesi takdirinde kavanin-i Osmaniye mucebince bu cezalarla mütenasib hapis cezası tayini hususunda aynıyle devair-i belediyenin haiz olduğu salâhiyeti haiz bulunacaktır.

Sekizinci Madde: Komisyonun daire-i salâhiyeti dâhilinde bulunan diğer her guna umur-ı cezaiye de yalnız bu komisyona mensub memurin-i zabita tevkifat icrası salâhiyetini haiz olacaktır. Maznunlar ba'dehu memurin-i iadesine teslim kılınacaktır. Komisyon esna-yı muhakemede müdde'i sıfatıyla kendi tarafından bir vekil bulundurmak hakkını haiz olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Hükümet-i Osmaniye, komisyonun kendi uhdesine tevdi' edilecek olan vezaifi suret-i müessirede ifa için lüzum göreceği her araziye istimlak etmesini teshil eylemeği taahhüd eyler. İşbu istimlakat menafi-i umumiye maksadıyla icra olunacak istimlakata müteallik Osmanlı kanun-ı ahkâmına tevfiken vuku bulacak ve bedelatı komisyon tarafından tesviye kılınacaktır. Komisyon sayd-ı mahi rüsumuna tabi' bir takım arazinin istimlakine lüzum gördüğü takdirde işbu sayd-ı mahi rüsumu bir guna tahdidat-ı i'tisafkaraneye tabi' tutulmayacaktır.

Onuncu Madde: İfa olunan hıdemat mukabili olmadıkça Sattülarab'da sefain veya emtiadan yalnız seyr-i sefain için gerek canib-i hükümet-i Osmaniyye'den ve gerek komisyon tarafından bir guna rüsum veya tekalif istifa olunmayacaktır.

Onbirinci Madde: Komisyon kendisi tarafından ifa olunan ameliyat ve hıdemattan mütehassıl masarının kapatılması için lüzum görünecek rüsum veya tekalifi ahz ve istifaya yegane salahiyetdar olacak ve rüsum ve tekalif-i mezkurenin mikdarı komisyonun masarîf-ı umumiyye-i idariyyesi dahi dahil olduğu halde salîfû'z-zikr maksada vusul için muktezi olan meblağı tecavüz etmeyecek ve rüsum-i mezkureden mütehassıl hasılat münhasıran bu uğurda sarf edilecektir.

Her guna fazla-ı hasılat-ı rüsumun tenzil-i mikdarı için isti'mal edilecektir. İşbu rüsumun mikdarı sefainin safi tonalitosu basına bir frankı asla tecavüz etmeyecektir.

Onikinci Madde: Komisyonca vaz' olunan her guna rüsum veya tekalif-i sefinenin mevredi olan liman ile mahall-i azimeti, bandırası, mücehhizi, tabiiyyeti veya hamulesinin sahibi her ne ve her kim olursa olsun her sefineye (yalnız enhara mahsus sefain müstesnadır) suret-i bi-tarafane ve adılanede tarh ve tevzi olunacak ve ibraz-ı teshilat hususunda ne sefainin hamil oldukları bayraklarla mücehhezleri veya vürud veya azimet ettikleri limanlar arasında ne de emtia sahiplerinin tabiiyyeti beyinde hiçbir fark gözetilmeyecektir.

Onüçüncü Madde: Komisyonun kendi uhdesine tevdi edilecek olan vezaifin ifası zımında sermaye-i asli olmak üzere istikraza lüzum göreceği her guna mebalîğ İngiltere hükümeti ile usul-i itilaftan sonra faizi yüzde besi tecavüz etmemek şartıyla avans suretiyle hükümet-i Osmaniyye tarafından ita kılınacaktır.

Ondördüncü Madde: Komisyon tarafından ahz ve sarf olunan bilcümle mebalîği taht-ı teftişte bulundurmak vazifesi münhasıran komisyona ait olacaktır.

Onbesinci Madde: Komisyon kendi tarafından ahz ve cibayet ve sarf olunan mebalığın mikdarını mübeyyin olmak üzere her sene hesabatının mükemmel ve hakiki bir bilançosunu neşrecek ve bu bilanço beray-ı tedkik Divan-ı Muhasebat'a havale olunacaktır.

Onaltıncı Madde: Sayed komisyonun varidatı onbirinci maddede musarrah had ve nisaba vasıl olduğu halde kendi masarîf-ı adiyesine kifayet etmeyecek olur ise muvazene-i maliyyenin takarruru esbab ve vesaiti hakkında iki hükümet beyninde bir itilaf hasıl oluncaya değin açık hükümet-i Osmaniyye canibinden kapatılacaktır.

Onyedinci Madde: Sattularab'ın ıslah ve tanzimi için ne gibi ameliyat-ı mahsusa icrası lazım geleceği ve yahud ameliyat-ı mezkurenin ne suretle icra olunacağı hakkında komisyon azası miyanında bir itilaf-ı efkar zuhur ettiği takdirde mesele-i münaza'un-fiha komisyonca komiserler tarafından müttefikan ve yahud böyle bir ittifakın fikdanı halinde iki hükümet tarafından tayin olunacak ve vukuf ve ihtisası müsellemler bulunacak bir mühendise havale edilecek ve bu mühendis tarafından verilen karar komisyonca kabul olunacaktır.

Onsekizinci Madde: Komisyon tevdi edilecek vezaiife müteallik bilcümle hususat için hükümet-i Osmaniyye'ye memurin-i mahalliye marifetiyle değil fakat doğrudan doğruya müracaat eyleyecektir.

Ondokuzuncu Madde: Memurin-i mahalliye ne komisyona aid emval-i gayr-ı menkule ile inşaat ve araziye veya emlak-ı saireye ne de komisyonun sermayesine ve komisyon tarafından tayin olunan zabıta ve kılavuzluk vezaiifi ve hıdmat-ı saire ile mükellef memurinin icra-yı vazife etmelerine ve nehirden veya sevahili üzerinde kain olup efrada müteallik bulunan iskele, dok ve rıhtımlara aid mesaile hiçbir vechle müdahale etmeyeceklerdir. Komisyon tarafından istihdam edilecek olan memurin-i zabıta teba-ı Osmaniyye miyanından ve tercihen evvelce hıdmat-ı hükümet-i Osmaniyye'de istihdam edilmiş olanlar miyanından intihab edilecektir. Komisyon teşkilat ve kumandaya aid vezaiifi ifa etmek üzere tabiiyyet-i ecnebiyede bulunan büyük rütbedeki zabitanı istihdam etmek salahiyetini haiz olacaktır.

Yirminci Madde: Şattularab'a müntehi kanallarda mevzu şamandıralar ile fenerlerin komisyona teslimi hususu bu şamandıralar ile fenerlerin mevzu bulunduğu sularda sahib-i memleket ve devlet sıfatıyla icra edilmekte bulunan hakk-ı kazaya iras-ı nakısa eder bir şey addolunamayacağı gibi işbu mukavelename ahkamından hiçbir

komisyona sahib-i arazi olan devletin muvafakati inzımmat etmeksizin bir hakk-ı kaza isti'mal veya vezâif icra etmek bir takım rûsum ahz ve istifa ve yahud memalik-i Osmaniyye hududu haricinde bazı arazi iştıra eylemek salahiyetini bahsedecek veya memalik-i Osmaniyye'nin hududunu tayin eden hiçbir muahedenameye suret-i tesviye ahkâmının tatbik ve yahud tefsirini tadil eyleyecek surette tefsir edilmeyecektir.

Yirmibirinci Madde: İşbu suret-i tesviye tarih-i imzasından itibaren altmış sene müddetle mer'ıyyü'l-icra olacak ve tarafeyn-ı akıdeynden biri marü'z-zıkr altmış senenin inkızasından oniki ay evvel suret-i tesviye-i mezkureye nihayet vermek hususundaki fikir ve niyetini bildirmediğçe tarafeyn-ı akıdeynden birinin işbu suret-i tesviyenin mefsuhiyetini ilan eylediğ tarihden itibaren bir sene mürur edinceye kadar mer'ıyyü'l-icra kalacaktır.

Tasdikten li'l-makal tarafeyn murahhasları işbu mukavelenâmeyi imza ve kendi mühürleriyle tahtim eylemişlerdir. İşbu mukavelename 29 Temmuz 1913 tarihinde iki nüsha-i asliyye olarak Londra'da tanzim kılınmıştır.

Ek:2

Ek:3

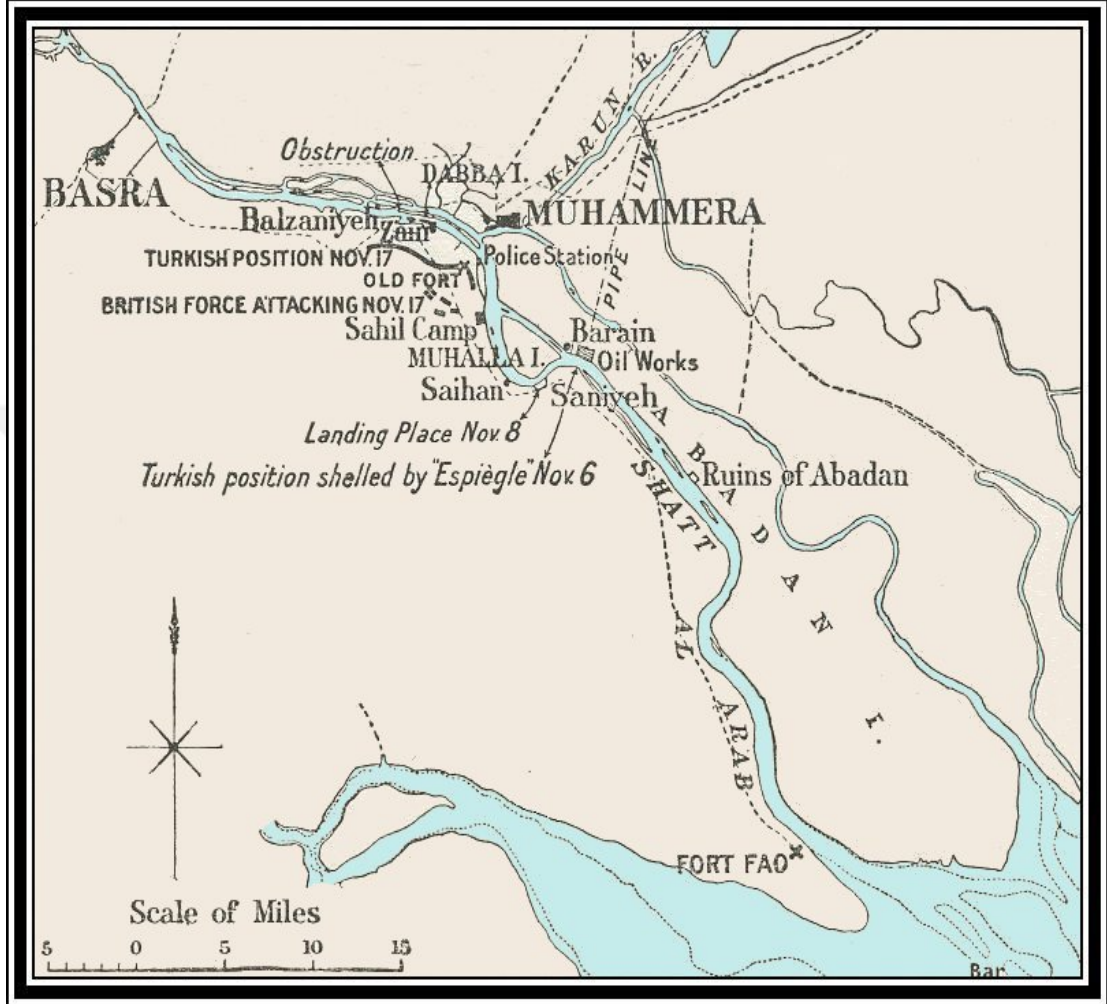
Basra Körfezi haritası (Ref: TNA.FO 925/17112)

EK: 4

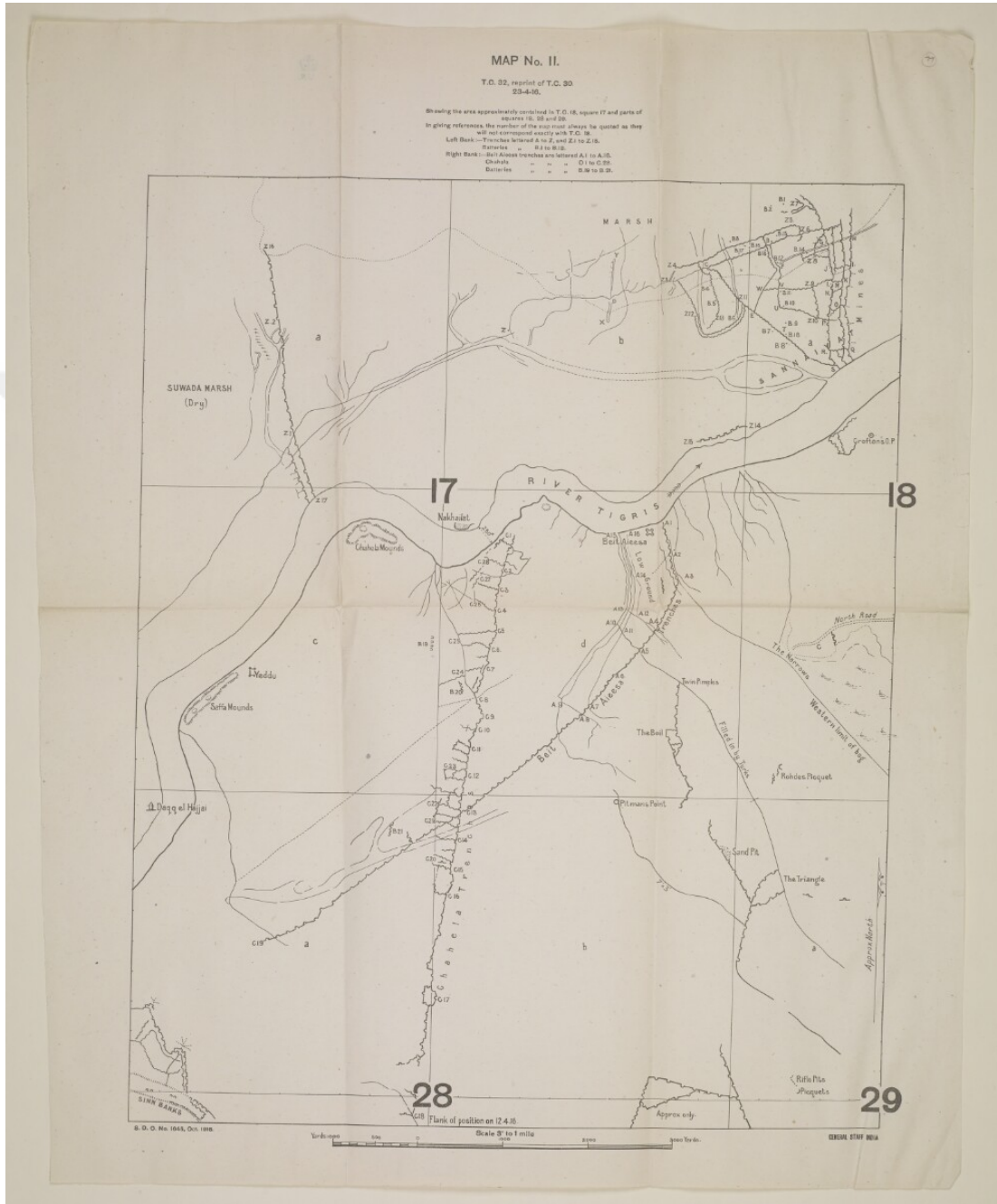
Necid bölgesi ve aşiretlerin nüfuz alanları,(Ref: IOR/R/15/2/952)

Ek:5

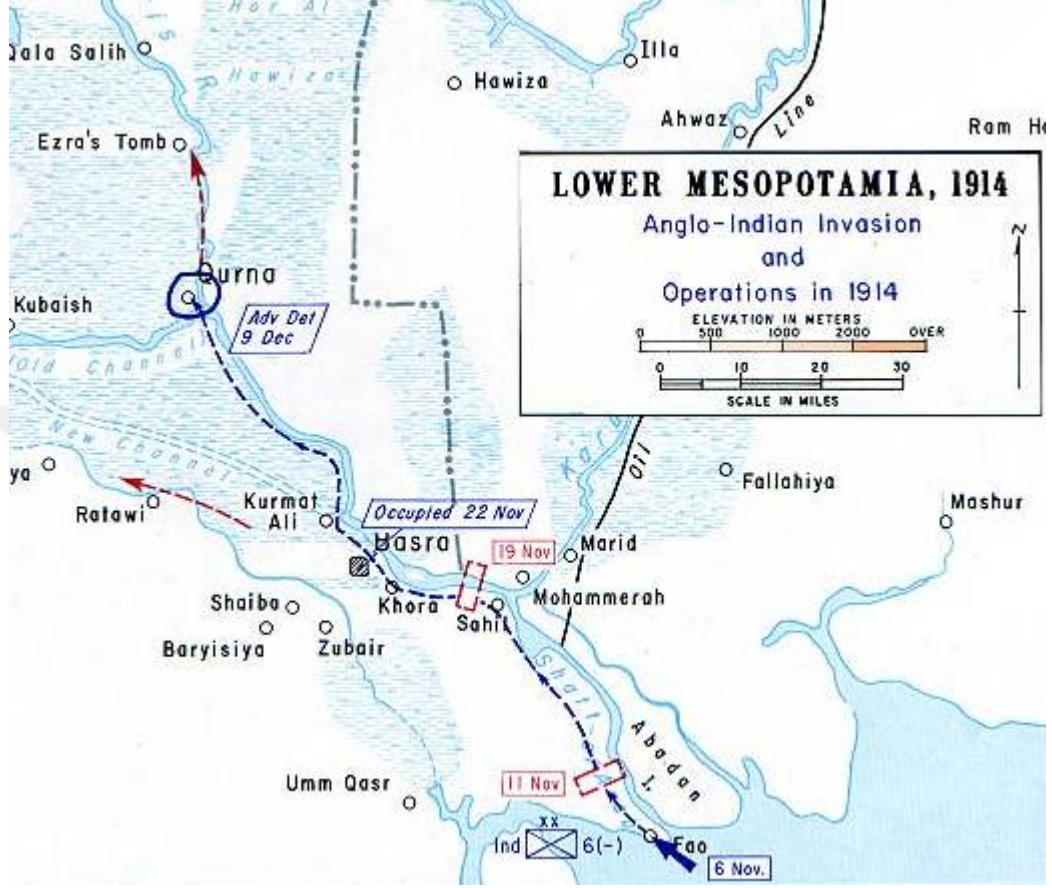
Basra'nın İngilizler Tarafından İşgal Planı, (Ref: <http://www.naval-history.net/WW1Book-RN1-388.jpg>)

Ek:6

General Goringe komutasındaki İngiliz birliklerinin ilerleyişi, (Ref: IOR/L/MIL/17/15/109)

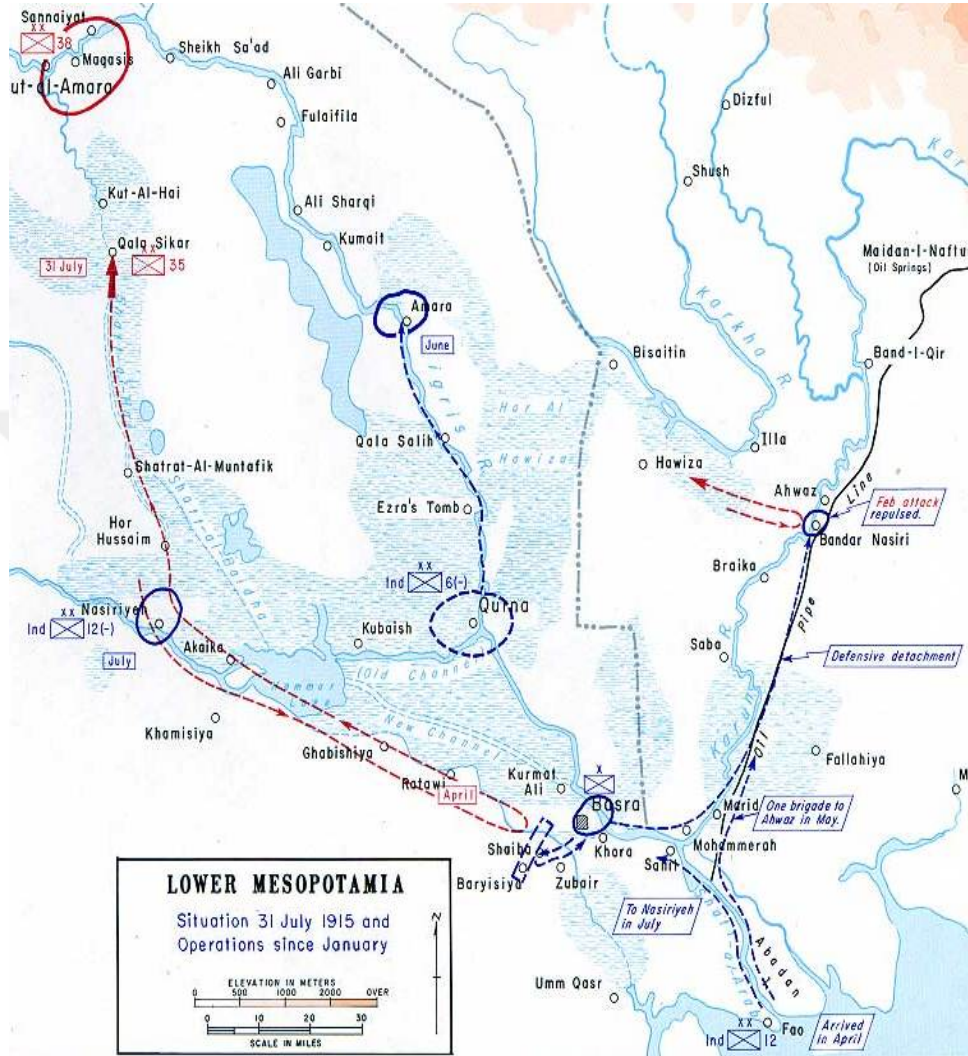
Ek:7

Savaşın hemen başında tarafların pozisyonu ve İngilizlerin çıkarma planları

(Ref:https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-1.jpg)

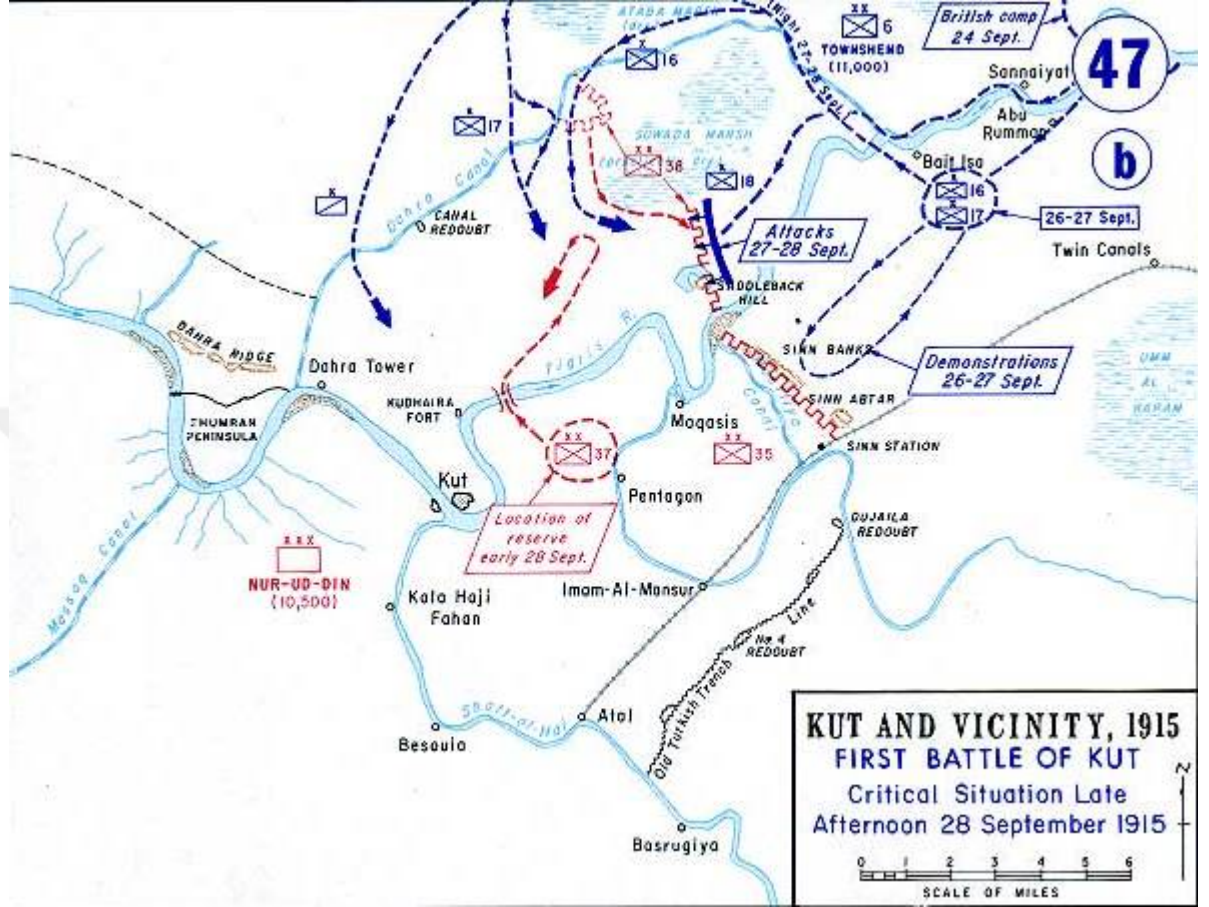
Ek:8

31 Temmuz 1915 tarihinde tarafların durumu,

(Ref: https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-2.jpg)

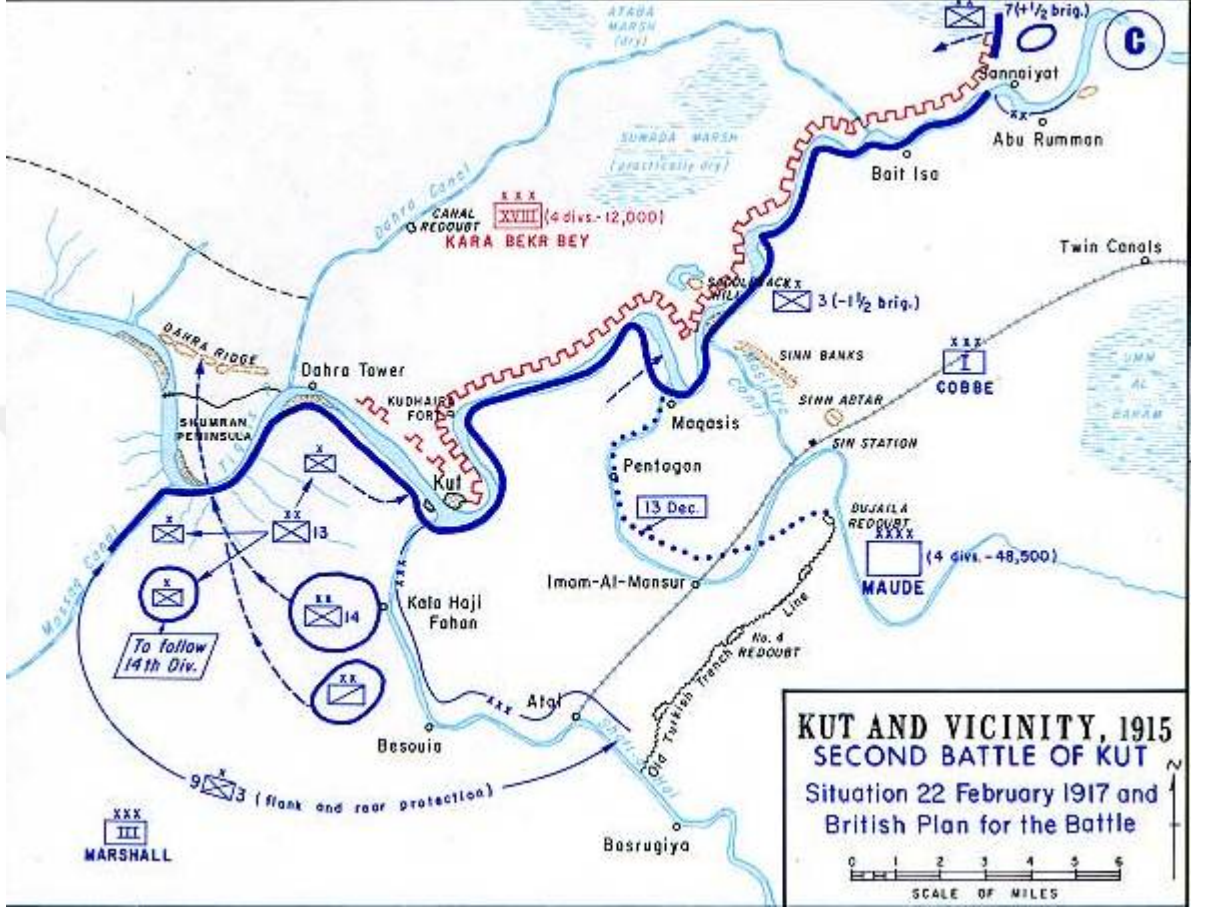
Ek: 9

28 Eylül 1915 tarihinde tarafların durumu,

(Ref: https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-4.jpg)

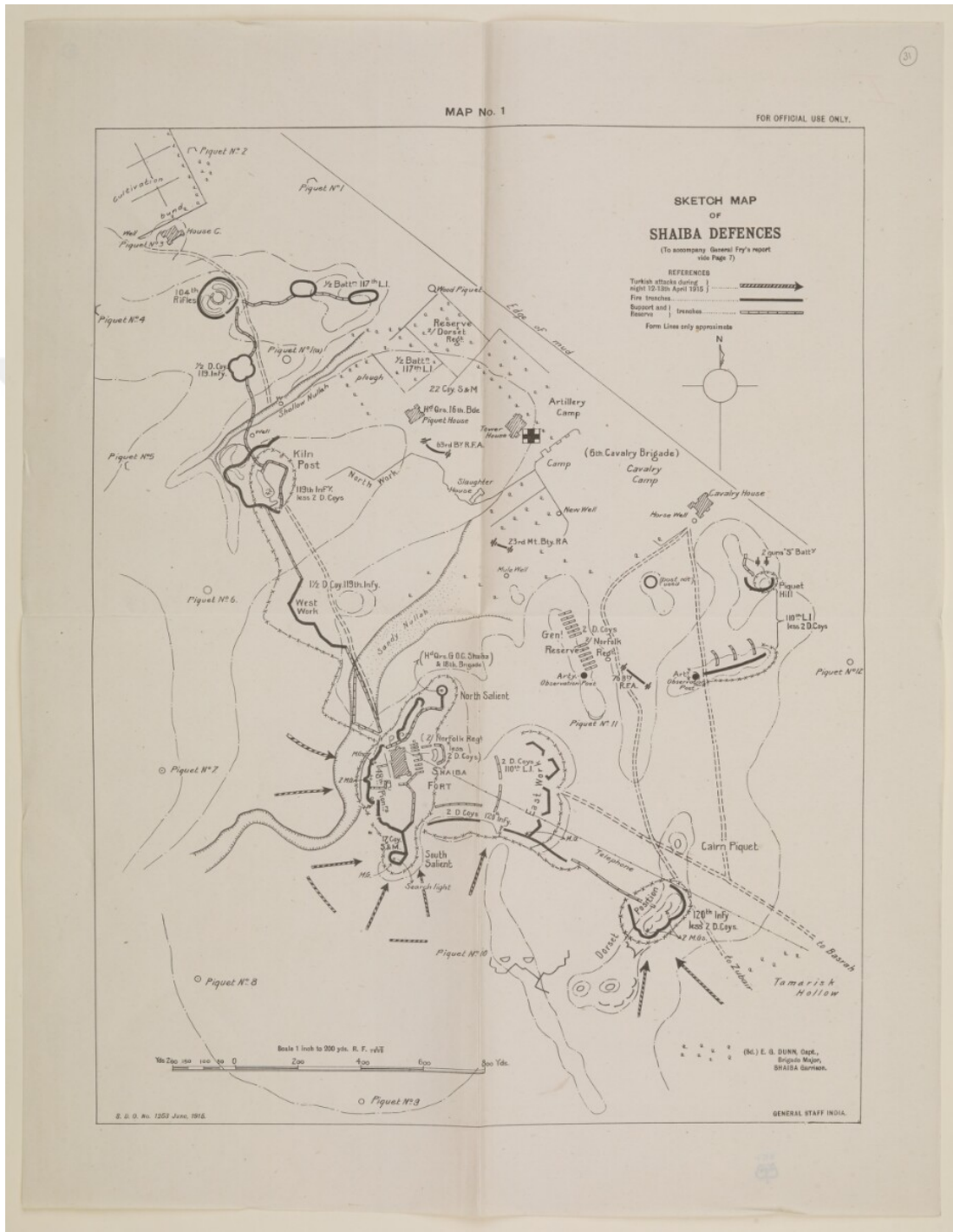
Ek:10

22 Şubat 1917 tarihinde taraşların pozisyonu

(Ref: https://commons.wikimedia.org/wiki/Atlas_of_World_War_I#/media/File:Meso-WW1-5.jpg)

Ek:11

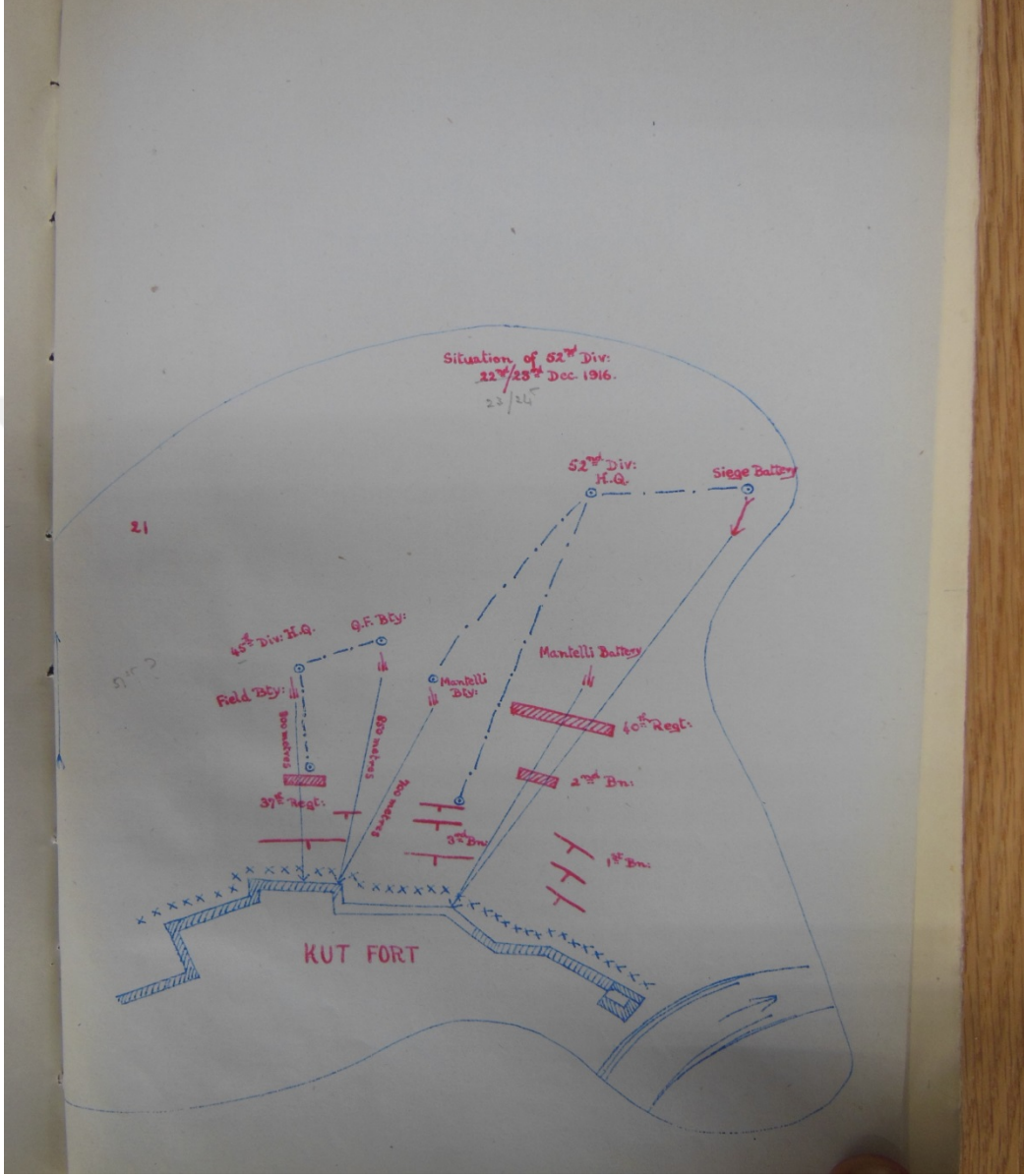
Şuayyibe Muharebesi (Ref: IOR/L/MIL/17/15/95)

Ek:12

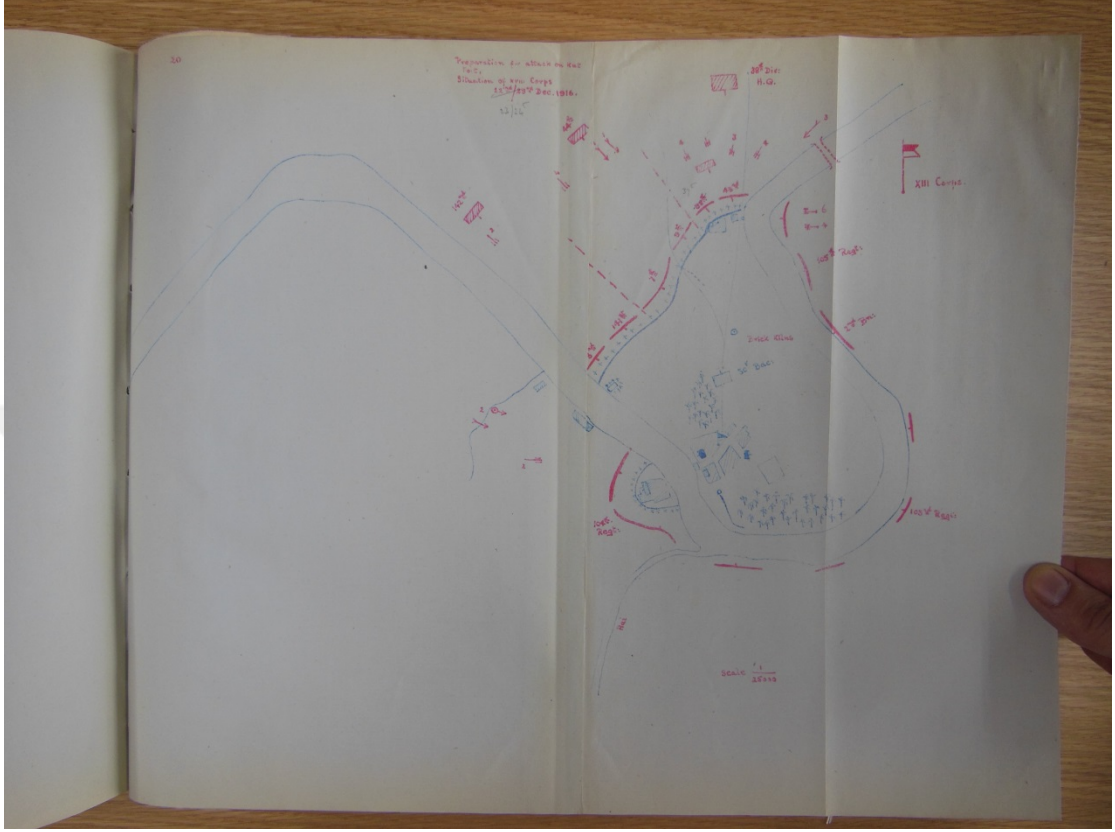
Şeyh Said ve Vadi Muharebeleri, (Ref: CAB 44/34)

Ek:13

52. Bölüğün 1916'nın Aralık ayındaki pozisyonu, (Ref: CAB 44/34)

Ek:14

XVIII. Kolorud'nun 1916'nın Aralık ayındaki pozisyonu, (Ref: CAB 44/34)

Ek:15

Kutü'l Amare kasabasıyla Hafiri Kalesi'nin şimal-i şarkiden(eski köprü civarından) görünüşü, (Ref: CAB 44/34)

Ek: 16

İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki Genel Merkezi Buşir Siyasi Yerleşkesi,
(Ref:IOR/L/MIL/17/15/109)

ÖZGEÇMİŞ

Bayburt'ta doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini aynı şehirde tamamladı. 2002 tarihinde İstanbul Üniversitesi'ne girdi ve 2006 tarihinde mezun oldu. 2007 tarihinde İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. 2010 tarihinde 'Türk Mizah Dergi ve Gazetelerinde Siyasi Hayata Bakış (1923-1946), başlıklı çalışmasıyla yüksek lisansını tamamladı. 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora eğitimine başladı. Aynı Üniversitenin Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmıştır.